

ANUL IV. 1998

altera 8

FEDERALISM ȘI DEVOLUȚIE

Stéphane Pierré-Caps

• FEDERALISMUL PERSONAL

Anton A. Bebler

• A DOUA PRĂBUȘIRE
A IUGOSLAVIEI
ȘI FEDERALISMUL

Tamás Földesi

• PRINCIPALELE PROBLEME
ALE LIBERTĂȚII RELIGIOASE
ÎN EUROPA DE EST

Gusztáv Molnár

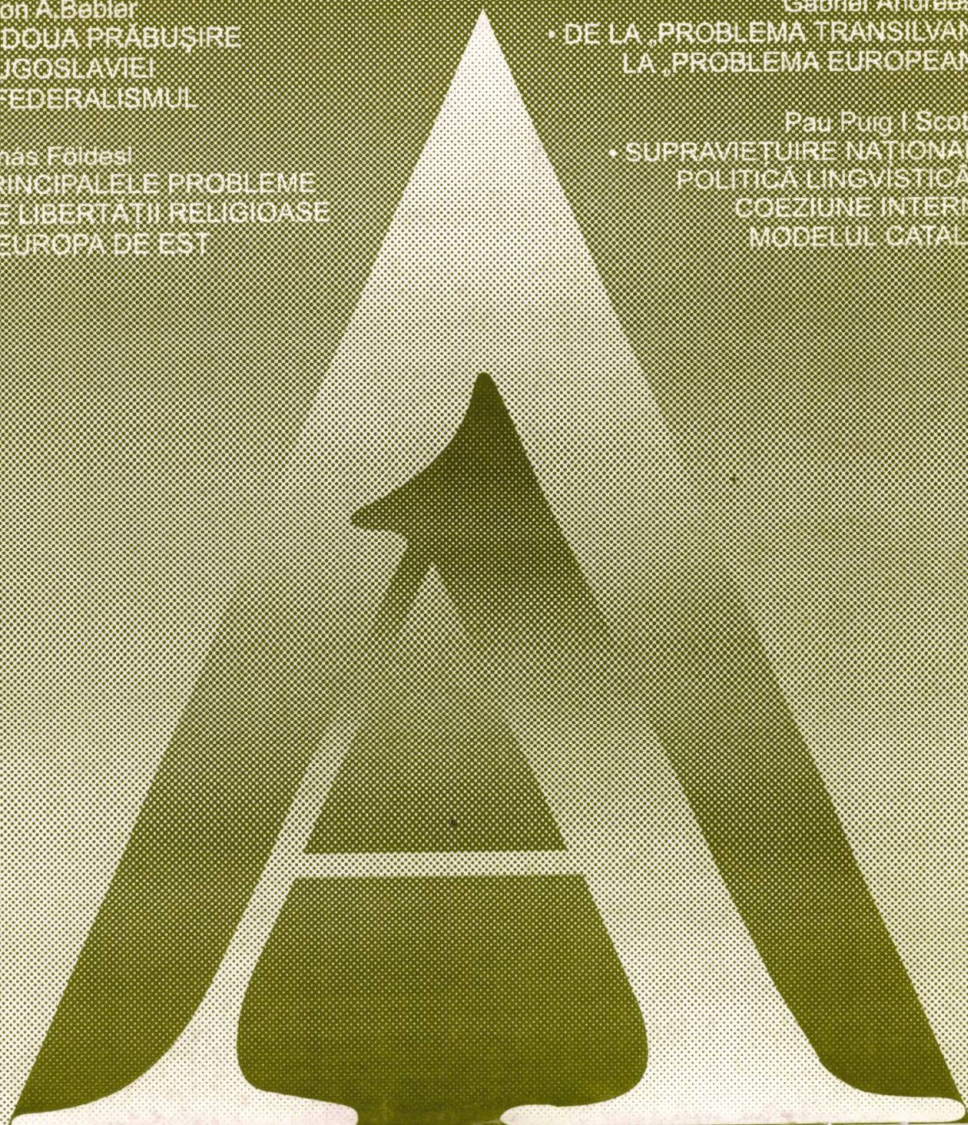
• PROBLEMA TRANSILVANA

Gabriel Andreescu

• DE LA „PROBLEMA TRANSILVANA”
LA „PROBLEMA EUROPEANA”

Pau Puig I Scotoni

• SUPRAVIETUIRE NAȚIONALĂ,
POLITICĂ LINGVISTICĂ ȘI
COEZIUNE INTERNĂ:
MODELUL CATALAN

Editori:

Smaranda Enache

Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Varujan Vosganian

Secretar general de redacție:

Doina Baci

Redactori:

István Haller

Mihály Spielmann-Sebestyén

Liviu Vânău

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 60.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

altera 8

ANUL IV. 1998

Cuprins

Editorial	5
-----------	---

FEDERALISM ȘI DEVOLUȚIE

<i>Stéphane Pierré-Caps</i>	
Federalismul personal	7
<i>Anton A. Bebler</i>	
A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul	28
<i>Gusztáv Molnár</i>	
Problema transilvană	42
<i>Gabriel Andreescu</i>	
De la „problema transilvană” la „problema europeană”	67
<i>Antonela Capelle-Pogăcean</i>	
Chestiunea transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică	76
<i>Victor Neumann</i>	
Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană.	
Cazul României	82

ESEU

<i>Liviu Andreescu</i>	
Tradiția națională	91

DOCUMENT

Recomandarea de la Haga referitoare la drepturile minorităților naționale la educație	130
---	-----

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Mihály Spielmann-Sebestyén

Un târgumureșean pentru istorie: Endre Antalffy

140

FETELE EUROPEI

Pau Puig I Scotoni

Supraviețuire națională, politică lingvistică și coeziune internă.
Modelul catalan

167

ECUMENICA

Tamás Földesi

Principalele probleme ale libertății religioase în Europa de Est

174

RECENZII

Georg Weber, Renate Weber-Schlenther, Armin Nassehi, Oliver Sill,
Georg Kneer: Die Deportation von Siebenbürger Sachsen
in die Sowietunion. 1945-1949

192

Viktor Glondys: Tagebuch. Aufzeichnungen von 1933 bis 1949

196

English Summary

199

Editorial

Între conceptele care au stîmuit vii dezbateri printre experții din România, unul a fost mai puțin explorat (cu excepția remarcabilului studiu consacrat de Gabriel Andreescu, Valentin Stan și Renate Weber, programului UDMR). Este vorba de autonomia personală.

altera publică în acest număr, în cadrul genericului mai larg al federalismului, un fragment semnificativ din voluminoasa lucrare, *La Multination*, a autorului francez Stéphane Pierré-Caps. Rupînd cu tradiția franceză a abordărilor despre națiune și minorități, autorul investighează o zonă puțin frecventată de cercetătorii din țara sa, descoperind un sistem conceptual central-european, de sorginte austriacă, ale cărui nuanțe pot fascina și azi. Autonomia personală este numită de Pierré-Caps federalism personal, „*principiu care face din apartenența la o comunitate națională un drept individual și îi conferă respectivei comunități drepturi colective*”. În accepțiunea dată de autor federalismului personal, o bună parte din neliiniștile statelor ce includ minorități semnificative și, ca urmare, văd în drepturile colective un principiu subversiv, apar ca nefondate. Dimpotrivă, în statele eterogene etnic, lingvistic și religios, așa cum sînt majoritatea celor ce formează Europa de Mijloc, multinațiunea, construită pe complementaritatea dintre drepturi individuale și drepturi colective, dintre națiunea politică și națiunea culturală, garantează conviețuirea în armonie a diverselor entități comunitare, constituind fundamentul unei noi coeziuni statale, în care bună parte din angosele *establishmentului* și ale comunităților conviețuitoare, găsesc destule rațiuni să fie domolite.

Din perspectiva sa, Gusztáv Molnár, prestigios cercetător budapestan de origine transilvană, aprofundează tocmai tema flexibilității statului național. Rezumînd nuanțata sa ipoteză, se poate reține că pentru Molnár, ca și pentru alți gînditori semnificativi, statul modern nu poate supraviețui propriilor sale dogme fără a purcede la profunde reforme interne. Luînd ca pretext mult disputata teorie a lui Samuel Huntington, despre „ciocnirea civilizațiilor”, Gusztáv Molnár se întrebă, și ne întrebă, dacă în forma sa actuală, statul național român, care s-a străduit fără succes să resoarbă întreaga diversitate cu care a pornit pe drumul modernității după 1918, are sau nu capacitatea, mai precis voința, de a da curs liber energiilor sale interne, în perspectiva provocărilor suprastatalității, componentă inevitabilă a procesului integrării europene, sau ale substatalității, avîndu-și sorginea în întărirea regionalismului. Deși studiul lui Molnár are ca obiect „problema transilvană”, într-un sens mai larg se referă la o Românie la răscruce, confruntată cu dilema unor opțiuni dificile și nu lipsite de urgență. Exemplele din studiu — gesturi reformatoare providențiale, ca acele făcute de cabinetul Blair: devoluția Regatului Unit —, nu pot să ne capteze interesul viu al autorului, mai puțin preocupat de realitatea imediată, cît de prospekția mileniului trei. Problema transilvană, conchide Molnár, „a devenit problema coerenței interne a statului român”, al cărui viitor, autorul îl vede fie în federalism, fie în devoluție. A treia cale, previne Molnár, ar putea fi aceea a statelor falimentare „*failed states*”, aflate la periferia istoriei.

Mănușa aruncată de Molnár, are în ea o provocare deschisă, încercînd să lanseze astfel o adevărată dezbatere în lumea intelectuală și politică românească, oarecum inertă la „subiecte fierbinți” și conservînd

tradiția franceză a eseisticii dedicate în primul rând subiectelor teoretice. Mănușa nu putea să nu fie ridicată de unul din analiștii români cei mai prezenți în punctele incandescente, cel care ne-a obișnuit cu frecventarea subiectelor tabu, Gabriel Andreescu. Preocuparea sa pentru studierea macroproceselor de integrare-dezintegrare, expertiza sa în probleme de minorități, dar și neliștea inovației care-i însoțește scrierile, fac din Andreescu preopinientul cel mai calificat al lui Gusztáv Molnár, inclusiv în chestiunile privind rolul regiunilor (al Transilvaniei, în speță), abordate de Andreescu într-o manieră binecunoscută cititorului avizat. Spre deosebire de Molnár, ale cărui puncte de vedere le apreciază cu finețea cunoscătorului, Andreescu nu crede nici în nevoia imperioasă a regîndirii formeii statale, din simplul motiv că un asemenea proiect nu se află pe agenda clasei politice românești și nu există nici o presiune populară care să reclame producerea într-un timp previzibil a unor modificări constituționale semnificative. Mesajul respondentului lui Molnár este o pledoarie pentru utilizarea posibilităților cadrului constituțional actual, în care problema apartenenței României la spațiul euro-atlantic poate fi tranșată în mod satisfăcător pentru întreaga națiune politică, regionalismul atingîndu-și apirațiile prin însuși tratamentul cu putere de model al minorităților, a celei maghiare îndeosebi. Într-un elegant contrapunct, Andreescu conchide că „este păcat să preferi ‘idealurile’ în locul fascinantei experiențe a ceea ce s-a întîmplat în România ultimilor ani.”

Alte două reacții la incitantul studiu al lui Molnár ne vin de la Victor Neumann, autor care s-a făcut cunoscut pe terenul cercetării relației dintre interculturalitate și europenism, fiind totodată un analist angajat al regionalismului bănățean, și Antonela Capelle-Pogăcean, o tînără cercetătoare de la Paris, cu preocupări în domeniul comparativismului româno-maghiar. Ambii autori, chiar dacă utilizînd ipoteze și abordări diferite, în ciuda unui acord indiscutabil cu majoritatea observațiilor lui Molnár, confirmă întrucîtva rezerva exprimată de Gabriel Andreescu, Nici federalismul, nici devoluția, conchid fiecare în felul său, nu sînt oferte realiste pentru România actuală, al cărei viitor, inclusiv coeziunea și coerența statală, va beneficia îndeajuns — consideră ei — de pe urma democrației pluraliste, a respectării drepturilor omului, și în mod special al minorităților, a statului de drept, pentru ca, pe drumul integrării europene, țara străbătută de hotarul dintre creștinismul occidental și cel răsăritean să nu fie nevoită să se gîndească serios la constrîngerile unei reforme istorice.

Dezbaterea găzduită de **altera** promite, aflăm pe diferite canale, să stîrnească valuri benefice în procesul inevitabil al regîndirii filozofiei statului — inclusiv a celui „național” — în contextul evoluțiilor integrative europene contemporane.

Deși nu în replică la dezbaterea firebinte pe care o găzduiește acest număr din **altera** — aceasta deslășurîndu-se în spațiul iberic cu cîteva decenii mai devreme —, catalanul Pau Puig I Scotoni rezzonează la provocări similare. Într-o Spanie care și-a împlinit în bună măsură proiectul devolutiv — fiind, cum arăta într-un remarcabil studiu publicat în numărul 6 al revistei noastre Robert Agranoff, o federație implicită —, Catalonia se bucură de un grad avansat de autonomie, fără a periclita sentimentul securității colective al națiunii politice spaniole. Povestea felului în care, după „model girondin”, mai degrabă decît iacobin, puternica provincie și-a făcut un aliat din statul național, este exemplar și ar putea constitui o lectură obligatorie pentru politicienii și politologii noștri, majoritari și minoritari deopotrivă. Identificarea interesului comun, parteneriatul onest cu „adversarul” sînt cele mai eficiente tactici de realizare a unui compromis viabil, din care ambele părți să profite în mod egal. Văzută de Puig I Scotoni, devoluția nu trebuie să fie un proces confrontațional, ci un pact de conviețuire fundamentat pe respectul mutual și previzibilitatea părților. Autonomia Cataloniei nu este un țel în sine și nici valorificarea tîrzie a unei istorii îndelung cenzurate, ci un instrument de sporire a stabilității și prosperității Spaniei întregi. Modelul catalan ne poate oferi acea „față a Europei” care a reușit să substituie rachiuna istorică cu rațiunea pragmatică.

Editorii

Federalismul personal

STÉPHANE PIERRE-CAPS

„Der Mensch ist näher dem Menschen als der Scholle”

Karl Renner, *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*, 1918

Inaugurînd foarte noua „*Revistă a Europei Centrale*” editată de Centrul de Studii Germanice din Strasbourg, directorul acesteia, Jean-Paul Bled o situează de la bun început într-o perspectivă „danubiană”, în sensul istoric al termenului, preferată concepției germanice, care reprezintă celălalt pol de atracție: „Înscriind Europa Centrală în această arie politico-culturală înseamnă a-i recunoaște identitatea profundă care se bazează pe dublul principiu al unității și al pluralismului. De secole, istoria Europei Centrale s-a dezvoltat în jurul raportului dialectic dintre aceste două principii: o unitate hrănită din acest pluralism, dar, în aceeași măsură, un pluralism generator de conflicte. Această realitate dialectică continuă să fie esența istoriei care se desfășoară sub ochii noștri.”¹

Această profesiune de credință rezumă, prin contrast, întreaga nenorocire a acestei regiuni. Ea se leagă de faptul că diversitatea popoarelor sale, dar mai cu seamă întrepătrunderea lor multiseclară nu permite impunerea unor soluții instituționale și politice externe. Mai precis, omogenitatea politică și obiectivarea frontierelor inerente acestei invenții a Europei Occidentale care este statul-națiune sînt inaplicabile omologului ei răsăritean, pur și simplu pentru că situația geopolitică a acesteia nu se pretează la astfel de soluții.

A pretinde contrariul, adică a vrea să faci cu orice preț state naționale pe ruinele fostului spațiu iugoslav, de exemplu, ar însemna să semeni germenii „purificării etnice” și să consimți periodic la decupaje teritoriale și deplasări de populație, la războaie endemice și drame umane. A accepta această constatare înseamnă totodată ieșirea din logica tratatelor de la Versailles care se va fi reinstalat după „decomunizare”. Dar acest lucru trebuie făcut repede, pentru că exemplul Bosniei este contagios și amenință ansamblul balcanic.

Prin ce să fie înlocuit Versailles-ul, dacă nu printr-o reîntoarcere la însăși istoria Europei Centrale, printr-o introspecție danubiană? Or, acest ansamblu cunoaște de mult multiculturalismul, cu coabitarea pașnică sau conflictuală a comunităților de culturi, întruchipată în modul cel mai spectaculos de cosmopolitismul vienez de la începutul veacului. Sînt acele comunități ce renasc sub ochii noștri și aspiră legitim la recunoașterea unei demnități mult timp batjocorite. Această sete de recunoaștere nu poate fi astîmpărată prin simplul recurs la drepturile individuale ale omului; nu este suficient să îi fie garantat fiecăruia dreptul de a beneficia de învățămînt în limba sa maternă, dacă acest drept nu este însoțit de luarea în considerație a identității culturale, în special atunci cînd comunitatea trăiește într-un stat care are o altă limbă și produce o altă cultură. Dar cum să fie favorizată această diversitate culturală fără a dăuna unității statului, în cadrul căruia această diversitate va trebui necesarmente să se exprime?

Răspunsul se găsește în gîndirea politică și constituțională aplicată în cadrul imperiului austro-ungar, pe malurile acelei Dunări unde s-a constituit, de la regele slav Samo din secolul al VII-lea, pînă la Împăratul Carol, la începutul secolului XX, o veritabilă comunitate de destin, o *Schicksalsgemeinschaft*, cum spun germanii. Originalitatea acestei comunități de destin ține de pluralitatea popoarelor de pe cursul Dunării, fluviu care a constituit el însuși principiul lor de unitate politică, întruchipat mult timp de monarhia Habsburgilor.

Această dialectică danubiană a unului și multiplului își va fi produs propriul său model de organizare politică, departe de universalismul statului național; acest model este cel al statului multinațional, unde existența mai multor națiuni diferite este recunoscută în mod expres, păstrîndu-li-se specificitatea și încurajîndu-li-se afirmarea de sine. Într-adevăr, începînd cu revoluțiile europene din 1848-49, gîndirea austro-ungară legată de „*chestiunea națională*” s-a constituit într-o contribuție care a sfîrșit prin a deveni o veritabilă teorie a statului multinațional, preludiu al statului universal, care nu a încetat să fascineze gîndirea germană, indestructibil legată de mitul Sfîntului Imperiu Romano-German.

Astăzi este indispensabilă evocarea acestei gîndiri strălucite, originale și îndrăzneț de actuale, în măsura în care ea este purtătoarea unor soluții adecvate conflictelor naționale europene, gîndire necunoscută în Franța, nu atît din cauza obstacolului lingvistic, ci pentru că ea este total opusă modelului francez al statului național. Mai presus de toate, statul multinațional, așa cum este el conceput de tradiția politică și juridică austro-ungară, nu se bazează pe logica teritorială clasică, suport indisociabil al statului-națiune, ci pe principiul autonomiei personale, care face din apartenența la o comunitate națională un drept individual și îi conferă respectivei comunități drepturi colective. Să ni-i imaginăm astfel pe toți germanii din Austria, indiferent de regiunea din imperiu în care trăiau, de la Sudeți la Transilvania: pe baza unei simple declarații de naționalitate

a fiecărui cetățean major înscrisă într-un „cadastru național”, puteau constitui o entitate juridică, o asociație de persoane, girându-și ei înșiși propriile chestiuni culturale naționale, în principal cele din domeniul școlar, prin intermediul unui consiliu ales în mod democratic².

Studiul de față este consacrat genezei acestui principiu, promotorilor săi și modalităților sale de aplicare.

Precursorii

Principiul autonomiei personale tinde să opereze într-o regiune eterogenă din punct de vedere național, unde trăiesc amestecate mai multe grupuri naționale, o disociere între teritoriu și populația sa. Locuitorii care doresc se asociază în funcție de afinitatea lor națională și nu de locul de rezidență, pentru a-și administra împreună și în totală independență propriile lor chestiuni naționale, suveranul teritorial, statul, mărgininându-se la a gira chestiunile comune tuturor națiunilor. În consecință, această autogestiune națională nu se bazează pe configurația geografică a unei regiuni date, ci pe opțiunea individuală, de unde denumirea de *autonomie personală*.

Premise

Autonomia personală constituie ea însăși o fațetă a unui principiu foarte vechi, pentru că provine din dreptul cutumiar germanic: este vorba de sistemul personalității legilor. După invaziile barbare, el a permis asigurarea coexistenței dreptului cutumiar germanic cu dreptul roman timp de mai multe secole, înainte ca sedentarizarea populațiilor pe teritorii diferențiate să aibă drept rezultat unificarea dreptului privat.

Ideea avea totuși să supraviețuiască în Europa Centrală sub forma autoadministrării populațiilor dornice de a-și afirma specificitatea, sau a acelor populații a căror apartenență teritorială nu era de la sine înțeleasă. Sașii din Transilvania ilustrează primul caz: populație de origine germanică, aceștia se instalează în Regatul Ungariei în secolele al XII-lea și al XIII-lea. În 1486, marele suveran maghiar Matei Corvin, conștient că cel mai bun mijloc de a asigura adeziunea voluntară la unitatea Regatului este de a-i favoriza diversitatea, recunoaște oficial calitatea de „națiune” uniunii autonome a sașilor din Transilvania. Această recunoaștere avea să reprezinte unul din fundamentele Constituției Transilvaniei din secolul al XV-lea, fondată pe „uniunea celor trei națiuni” (*Unio trium nationum*), celelalte două națiuni fiind respectiv maghiarii și secuii (și ei tot de limbă maghiară). Astăzi, configurația națională a Transilvaniei, devenită românească, diferă profund de ceea ce era în secolul al XV-lea, și revendicând dreptul la autonomie personală, maghiarii din acest teritoriu nu fac decât să continue o tradiție.

Cel de-al doilea caz este ilustrat, în secolul al XVI-lea, de evreii din Polonia. În 1551, regele Stanislav August le acordă o veritabilă cartă de autonomie locală, chiar națională, care nu cuprindea doar problemele religioase, ci îndeosebi pe

cele fiscale. Autonomia personală era foarte convenabilă unei populații rurale sau semi-rurale foarte dispersate, și, în sens mai larg, poporului în diasporă. În această ultimă ipoteză, este de remarcat faptul că numeroase comunități evreiești din Europa Centrală și-au manifestat pînă în pragul celui de-al doilea război mondial interesul pentru o formulă care le permitea să își concilieze propria identitate cu loialitatea statală. Fără nici o îndoială, aceasta explică la evreii maghiari și polonezi atracția redusă față de sionismul lui Theodor Herzl.

De asemenea, în ambele cazuri, grupurile menționate dispuneau de instituții centrale și locale ale căror competențe depășeau cu mult simplele chestiuni religioase, ajungînd pînă la probleme de justiție, învățămînt și opere de binefacere. Aceasta ar fi suficient pentru a considera că avem de-a face cu adevărate organizații de grupuri naționale.

Analogia religioasă

Principiul autonomiei personale, istoricește vorbind, este, înainte de toate, de natură religioasă. Exemplul cel mai semnificativ ne este furnizat de Imperiul Otoman unde funcționa sistemul *millet*-ului. Acest sistem cunoștea organizarea comunitară, pe bază confesională, a plătitorilor de tribut, *dhimmi*, adică necredincioșii, creștini sau evrei, dispunînd de propria lor ierarhie religioasă și tribunale proprii. De fapt, *millet*-ul nu este altceva decît aplicarea strictă a concepției juridice musulmane în care dreptul nu se distinge de religie.

În fapt, islamul nu este doar o religie, ci totodată o societate, mai exact o comunitate (*Umma*), a cărei legătură cu Dumnezeu constituie baza unității tuturor credincioșilor. Aceasta explică de ce Coranul este în același timp un cod religios și juridic, și de ce musulmanul posedă un statut personal care derivă din acesta și cu care el se identifică. Acest statut nu se aplică decît credincioșilor și nu ansamblului indivizilor care locuiesc în acel teritoriu; totodată, acest statut îi este propriu musulmanului oriunde acesta poate practica islamul (*Dar el Islam*). De aici provine confuzia originară între naționalitate și religie și faptul că statutul personal se schimba odată cu religia, atît în privința dreptului privat (starea și capacitatea persoanelor), cît și a dreptului public și accesului la tribunale. Astfel putem considera, de exemplu, regimul Capitulațiilor, aceste tratate internaționale care reglau situația celor proveniți din statele „occidentale”, rezidenți în principal în Imperiul Otoman, ca o aplicare a principiului personal: tocmai pentru că dreptul musulman este exclusiv legat de religia din care provine, consulii francezi, în special cei din Turcia, s-au bucurat pînă în 1923 de un vast privilegiu de jurisdicție — civilă, comercială și penală — asupra propriilor lor cetățeni.

Firește, acordarea unui statut personal diferențiat pentru *dhimmi* este prin chiar natura sa inegalitară, dar este la originea păstrării unei veritabile conștiințe naționale în cazul foștilor supuși ai Imperiului, cum o dovedește încă și astăzi

devoțiunea ortodoxă a grecilor și sîrbilor. În același timp, popoarele habsburgice își fondau apartenența națională pe un atașament teritorial foarte puternic, care se va exprima odată cu „*Kronländer*” sau statele Coroanei, cele cinci țări ereditare care constituiau Imperiul Austriac: țările Coroanei Sfîntului Ștefan (Ungaria), cele ale Coroanei Sfîntului Wenceslas (Boemia), Galiția și Bucovina, provenite din împărțirea Poloniei în secolul al XVIII-lea, și țările Regatului trialist al Croației, Slavoniei și Dalmației, pe lîngă teritoriile ereditare propriu-zise ale Habsburgilor. Avem de-a face aici cu un factor de diferențiere foarte actual al popoarele balcanice.

În lumina acestor antecedente, nu este deloc surprinzător că promotorii autonomiei personale au început prin a se referi la religie.

„*Tocqueville-ul maghiar*”

Unul dintre primii gînditori politici moderni care au evocat acest aspect, chiar dacă evocarea sa a însemnat respingerea acestuia, a fost baronul maghiar József Eötvös (1813-1871), liberal luminat, gînditor politic înzestrat, și efemer ministru al primului guvern constituțional al Ungariei în primăvara anului 1848. În această triplă calitate, el își va face cunoscută concepția asupra principiului naționalităților, încuviințat de Metternich în 1848, și care cu acea ocazie a ajuns să zguduie puternic imperiul danubian. Ungaria, în special, a fost cît pe ce să-și constituie propriul său stat-național.

Autorul „*Influenței ideilor dominante din secolul al XIX-lea asupra statului*” — reeditată de cîrînd la Budapesta — este prea lucid pentru a nu lua în considerare dinamica principiului naționalităților și pentru a nu recunoaște legitimitatea dreptului popoarelor de a avea propriul lor stat național. Totodată, prea moderat pentru a nu lua în calcul că efectele devastatoare ale principiului naționalităților trebuie limitate, cu riscul de a răsturna ordinea europeană a Congresului de la Viena, și că trebuie să se evite cu orice preț dezmembrarea statelor. Altfel spus, principiul naționalităților nu se poate realiza decît în cadrul entităților istorico-politice existente, al vechilor națiuni nobiliare. Exces de moderație sau luciditate premonitoare? În orice caz, nu este decît de admirat spiritul de anticipație al acestui baron liberal maghiar — de altfel unul dintre artizanii instaurării dualismului monarhic austro-ungar în urma compromisului din 1867 —, interogîndu-se asupra limitelor dreptului popoarelor în numele legitimității statului.

Însă cum să eviți ca această confruntare dintre naționalități și stat să nu ducă la dislocarea vechilor structuri politice, cum să rezolvi această contradicție redutabilă?

Definind naționalitatea, apartenența la o comunitate națională ca un drept individual, juriștii ar vorbi de un *drept public subiectiv*. Aici apare analogia religioasă: în opera sa majoră asupra acestui subiect, *Problema naționalităților* (1865), cel pe care compatrioții îl numesc „*Tocqueville-ul maghiar*” va demonstra

că, la fel cum alegerea unei religii este o problemă de opțiune individuală, tot așa problema națională trebuie să depindă doar de liberul arbitru; la fel ca și apartenența confesională, apartenența națională nu trebuie să influențeze raporturile cetățeanului cu statul. În fond, transformarea chestiunii naționale într-o libertate fundamentală face parte din procesul de laicizare a statului: ca și religia, naționalitatea trebuie detașată de sfera de atracție statală, în schimbul garantării dreptului individual, egal pentru toți, de a-și alege propria naționalitate.

Miza demersului lui Eötvös se înțelege mai bine, dacă luăm în considerare faptul că în Ungaria națiunea însemna limba: paralel cu garantarea pentru fiecare a unui drept exclusiv la limba sa maternă, el înțelegea și să asigure statului limba sa proprie, o limbă administrativă și de comunicație. În cele din urmă, în fața dinamicii centrifuge a principiului naționalităților, este vorba despre întărirea unității statului prin egalitatea drepturilor, inclusiv cele naționale, ale tuturor cetățenilor. Aici se oprește contribuția lui Eötvös la definirea principiului personalității. Mult prea grijuliu față de unitatea națională, ceea ce l-a determinat în mod logic să ridice limba maghiară la statutul de limbă de stat, el nu avea să meargă pînă la a face din ea substanța autonomiei naționalităților din Ungaria.

Trebuia să vină sfîrșitul secolului al XIX-lea și resurgența tensiunilor naționale în sînul Monarhiei Dualiste pentru ca pasul să fie făcut, la instigarea social-democraților austrieci.

Karl Renner sau națiunea înțeleasă prin drept

Revine „*Lumea de ieri*”, atît de dragă lui Stefan Zweig. De la risipirea certitudinilor comuniste, nostalgia vieneză ne frămîntă din nou. Din nou, Viena își regăsește destinul danubian în același timp cu spiritul *Jugendstil*. Nu există nici un domeniu al activității spirituale care să nu fi fost atins, prin această extraordinară întîlnire a atîtor talente unice, de ceea ce numim de atunci, „modernitate vieneză”. Gîndirea politică și juridică și-au avut Mahler-ii și Musil-ii proprii, și alți Freud. Între altele, cea care a prins contur sub denumirea de austro-marxism. Apărută în 1907, expresia desemnează foarte bine particularitatea unei gîndiri, născută, deloc întîmplător, în creuzetul vienez, pe care am greși dacă am reduce-o la simpla dimensiune ideologică. Vom propune ca exemplu acel cosmopolitism juridic despre care Ruth Beckermann afirma cu justețe că „austro-marxismul intelectual și mesianic... la fel ca psihanaliza și sionismul, a apărut în timpul crizei de identitate specifică evreilor vienezi de la sfîrșitul secolului”³.

Omul și opera sa

Totul începe la Congresul Partidului Social-Democrat austriac, care a avut loc la Brünn, între 24-29 septembrie 1899, în urma căruia a fost adoptat un program în cinci puncte în vederea transformării Austro-Ungariei într-un stat

democratic federativ de naționalități (*Nationalitätenbundesstaat*). Viitorul stat urma să se bazeze pe principiul autonomiei naționale, în virtutea căruia țările istorice ale Coroanei (*Kronländer*) vor fi înlocuite de corporații de auto-administrație națională (*Selbstverwaltungskörper*) dotate cu organe reprezentative alese prin sufragiu universal direct și constituite în funcție de principiul personalității.⁴ Se regăsește aici marca programului partidului social-democrat sloven, care stipula: „decupajele teritoriale nu au decît un caracter pur administrativ și nu au nici o influență asupra situației națiunilor”.

Puțin după aceasta apărea, sub pseudonimul *Synopticus*, un opuscul de 40 de pagini, „*Stat și națiune*”, ce va fi în curînd îmbogățit, în 1902, de data asta sub pseudonimul Rudolf Springer, cu o carte mai substanțială, „*Lupta națiunilor austriece pentru stat*”, care avea să atragă mînia lui Stalin, uns specialist bolșevic în chestiunea națională, în virtutea heterodoxiei sale marxiste. Pe numele său adevărat Karl Renner, autorul cărții, născut în anul 1870 în Moravia, era în acel moment funcționar imperial, mai precis bibliotecar la Parlamentul din Viena. Interesul său pentru problemele etnice ale Monarhiei Dualiste era legat de serviciul său militar, armata austro-ungară fiind atunci o vitrină a multinaționalității Imperiului. Aceasta l-a incitat pe acest fiu al unor țărani modești să urmeze studii de drept la Universitatea din Viena, studii pe care și le-a finanțat angajîndu-se ca perceptor în sînul înaltei societăți vieneze. Această experiență l-a deschis unor probleme sociale și astfel, juristul din el, ajuns în contact cu marxismul, a fost completat de un teoretician și un sociolog al dreptului.

De-a lungul vieții sale, s-a convins că dreptul poate să fie un instrument puternic de transformare socială atîta timp cît este mînuit de un stat democratic investit de socialism, care reglează tensiunile societății. Adept al logicii inductive, el concepea dreptul ca un instrument rațional al progresului societății și adăuga marxismului o gîndire juridică ce îi lipsea acut.

Dacă prin pozitivismul și juridismul său, Karl Renner este un reprezentant al acelei școli austriece de drept excesiv dominată de figura lui Hans Kelsen, el se află la antipodul logicii abstracte a autorului „*Teoriei pure a dreptului*”, a cărui influență este considerabilă la ora actuală în Franța. Pentru Renner, dreptul este reflexul situațiilor politice, economice și sociale; din acest punct de vedere, dreptul este legat de o serie de imperative, de scopuri politice: dreptul ca imperativ, și de aici, în accepțiunea de mijloc, un instrument politic. Dreptul și politica sînt într-o situație de interdependență. La polul opus, pentru Kelsen, promotor ardent al piramidei ierarhizate a normei juridice și artizan al controlului constituționalității legilor, realitatea politică și dreptul politic nu au nimic de-a face unul cu celălalt: politica exprimă o judecată de valoare, un proiect, pe cînd dreptul este neutru și lipsit de proiect. Această opoziție de principii nu-l va împiedica pe Karl Renner, devenit primul cancelar al primei Republici austriece

în 1918, să-l însărcineze pe Kelsen cu pregătirea unei constituții. Demersul lui Kelsen corespundea foarte bine ideii de *tabula rasa*, necesității de a crea *ex nihilo* un sistem politic și juridic nou după prăbușirea monarhiei austro-ungare⁵.

Bazându-se pe programul social-democrat al naționalităților, de la Brünn, *Synopticus*, alias Rudolf Springer, era în măsură să formuleze cel dintâi o teorie completă de organizare politică a statului multinațional pe baza principiului autonomiei personale, destinată special Austro-Ungariei. Această teorie va fi preluată integral de cel mai cunoscut, în Franța, lider al social-democrației austriece, Otto Bauer, a cărui operă amintită, apărută în 1907, nu a fost tradusă în franceză decât în 1987.

Pentru Otto Bauer, fidel gândirii marxiste ortodoxe, dreptul este un mijloc și nu un scop în sine. Militant și tactician, Otto Bauer nu va întârzia să se alieze dreptului popoarelor de a dispune de ele însele atunci când destinul Habsburgilor va fi împlinit. Spre deosebire de el, Karl Renner este mai întâi un teoretician și un strateg, un jurisconsult talentat răpit dreptului constituțional și sociologiei dreptului, dar și un actor politic de prim rang, artizan al guvernământului coaliției, de două ori cancelar, în 1918 și în 1945, și primul președinte al celei de-a doua Republici austriece, pînă la moartea sa în 1950. Deși era un social-democrat convins, problema esențială a vieții sale a constituit-o cheștiunea națională, statul supranațional sau al naționalităților, în antiteză cu statul național, probleme care se bucură de o formidabilă actualitate la ora integrării europene. Într-o operă postumă apărută în 1964 „*Națiune, mit și realitate*”, el se face avocatul marilor ansambluri economico-politice, în așteptarea organizării politice universale, statul mondial, pe care el îl numea „*Ecumenul*”. Dovada subordonării angajamentului său politic, proiectului său esențial apare de asemenea într-o operă apărută în anul dezmembrării Austro-Ungariei, unde își trasa ca sarcină „*stabilirea conceptului juridic de națiune, inițial în cadrul restrîns al statului multinațional și astfel, prefigurarea viitoarei ordini naționale a universului*”⁶.

Este timpul să se facă dreptate unei gândiri puternice și fecunde, necunoscută totuși în Franța. Această necunoaștere se explică întrucîtva prin faptul că opera sa nu a apărut decât în limba germană, cu excepția magistralei sale lucrări de sociologia dreptului, „*Les Institutions de droit privé et leurs fonctions sociales*” (Instituțiile de drept privat și funcțiile lor sociale, n. red.), tradusă în limba engleză în 1949. Însă mult mai fundamentată este explicația că acest arhitect al statului multinațional a opus un alt model de organizare politică a statului pretinsului universalism al statului-națiune, atît de drag tradiției politice franceze.

Teoria statului multinațional

În primul rînd, este vorba de o critică implacabilă a statului național, guvernat după principiul majoritar, în care relațiile dintre stat și națiune se ordonează în funcție de concepția „atomist-centralistă”, după care indivizii sînt izolat dezarmați

în fața statului centralizat și a brațului său secular, administrația. Însă nu e doar atât: întregul stat național se confundă cu un teritoriu mărginit de frontiere, unde domnește legea celui mai tare, legea majorității populației, a grupului național dominant. Iată de ce egalitatea și libertatea politică, deși revendicate de democrația majoritară clasică, nu vor putea fi atinse decât în cadrul unei federații multinaționale.

Apare aici principiul personalității, care conduce la o separare netă între națiune și stat și îl consideră pe individ prin prisma sa națională, prin cultura care îi clădește identitatea. Constatînd că națiunile au tendința din ce în ce mai accentuată de a se confunda cu teritoriul statal (exod rural, imigrație, etc.), Karl Renner estimează că este bine, în consecință, ca ele să fie detașate de suportul teritorial și să fie constituite sub formă de asociații de persoane care și-au ales în mod voluntar apartenența națională. Juristul din el adaugă că națiunea trebuie înțeleasă de acum încolo ca o entitate, ca o unitate juridică. Statului național conceput de Revoluția Franceză din 1789, care nu cunoaște decât individul atomizat și universalitatea cetățenilor, i se opune statul multinațional, unde națiunea, recunoscută juridic prin constituție, intervine ca un corp intermediar între stat și individ, căruia i se acordă astfel o existență națională.

În plus, această instituție juridică a națiunii nu provine din statul central, ci din ceea ce Karl Renner numește dreptul la autodeterminare (*Das Selbstbestimmungsrecht*), adică dreptul liber de a dispune al fiecăruia: la baza națiunii juridice se află o declarație individuală de apartenență națională, la fel cum adeziunea religioasă este o problemă ce ține de conștiința individuală. Departe de determinismul național al pămîntului sau al sîngelui, „*depinde de individ să stabilească în ce limbă dorește să-și primească drepturile din partea statului*”⁷; de aici încolo, el nu va mai fi închis într-un cadru național prestabilit, el este artizanul propriului său destin național.

Trebuie remarcat faptul că acest drept individual la autodeterminare nu se confundă cu principiul naționalităților în forma sa radicală de principiu de constituire a statelor — *o națiune, un stat*; din contră, el apare ca un principiu de organizare internă a statului. Schimbarea de perspectivă este fundamentală: dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, care era pînă acum apanajul exclusiv al dreptului internațional public, devine acum principiul unui nou contract social a cărui auto-limitare este însoțită de garanții constituționale în cadrul statului multinațional. Independenței naționale, fondatoare a statului-națiune, i se substituie autonomia națională, în care dreptul popoarelor de a dispune de ele însele este exercitat chiar în interiorul statului, în funcție de un drept de opțiune individual. Dar cum să organizezi acest drept individual la apartenență națională, un veritabil drept public subiectiv?

Karl Renner propunea divizarea Austriei în „*asociații naționale*” care urmau să reunească toți indivizii de aceeași naționalitate, plecînd de la o declarație liberă a fiecărui cetățean major, indiferent de locul său de rezidență, într-un

„cadastru național”. Un asemenea demers nu se reduce la formalismul anodin al unei activități oarecare de recensământ. Din contră, demersul permite constituirea grupului național unit astfel într-o „*corporație de drept public*”, într-o persoană juridică cu instituții și competențe. Acesta este al doilea aspect al sistemului elaborat de viitorul cancelar al Austriei, căruia îi conferea un răsunet de excepție, din moment ce acest sistem trebuia să definească un nou raport al națiunii cu statul: „*Constituirea națiunii ca persoană juridică, în special ca unitate corporativă de drept public este prealabilă oricărei ordonări a raporturilor naționale și este postulatul ce stă la baza întregii arhitecturi a națiunii*”⁸. Această noțiune de instituție corporativă de drept public, care exprimă noul raport al națiunii cu statul, era foarte la modă în doctrina dreptului public la începutul secolului, atât în Germania, cât și în Franța.

În țara noastră (Franța n.red.), influentul decan al facultății de drept din Toulouse, Maurice Hauriou, s-a făcut promotorul acestei noi noțiuni, pornind de la o reflecție asupra celei mai bune modalități de încadrare a individului în societate, de conciliere a interesului particular cu cel general, într-un cuvânt, de naștere a acelei ființe raționale atât de visate de Revoluția din 1789, cetățeanul. Faimoasa lege din 1901 asupra dreptului de asociere provine din această reflecție de ansamblu. În acest sens, o instituție corporativă de drept public desemnează o grupare de indivizi fără o referire teritorială specială, grupați în jurul unui țel comun. Această grupare se constituie prin urmare în funcție de principiul personalității. În sens mai larg, autonomia personală este un aspect al autonomiei instituțiilor sociale, un fel de întruchipare a unui civism colectiv, din moment ce reunește individualități dispersate în funcție de un proiect comun. Și aici este subînțeles principiul religiozității...

Începând din momentul când națiunile se constituie din punct de vedere juridic pe baza autonomiei personale, devin ele însele asociații de indivizi. Ca urmare, ele își pierd evident referința teritorială. În decursul aceluiași proces, ele își pierd, de asemenea, referința statală, pentru că nu există un stat fără un teritoriu. Aceasta reprezintă aspectul cel mai îndrăzneț, aproape provocator, al gândirii lui Renner, această separare a statului și a națiunii născute din formarea de corporații naționale de drept public. Or, începând din 1789, doctrina franceză a dreptului public, ca și, pe altă filieră, doctrina germană, (Hegel obligă!), ne învață, odată cu Carré de Malberg, reprezentantul său cel mai ilustru, că „*există o identitate între națiune și stat, în sensul că statul nu poate fi decât personificarea acesteia*”⁹. Evident principiu de legitimare a statului, națiunea nu se pierde în stat, și nu se va constitui într-un ecran între individ și stat, motivând unicitatea poporului pe care statul îl întruchipează și căruia îi pretinde un atașament etern. În acest sens, ruptura operată de juristul austriac cu tradiția franceză se găsește materializată în „*personificarea*” națiunii, recunoașterea, în profitul ei, a calității

de personalitatea juridică. Datorită acestui lucru, corporația națională se vede înzestrată cu un țel propriu, diferit atât de cel al fiecăruia dintre membrii săi, cât și de cel al statului. Acest țel este de a-și menține identitatea, de a-și păstra conștiința de sine. Urmează o distribuire a sarcinilor între națiunea dezetată, detașată de stat, și stat: statului multinațional, garant al unității politice în suveranitatea sa teritorială exclusivă, îi revine gestiunea comună a afacerilor politice — apărarea, economia și finanțele, relațiile externe; iar națiunii corporative subordonate statului îi revine gestiunea autonomă a afacerilor naționale. Aceasta este, cu siguranță, o logică federală, dar foarte diferită de ceea ce ne învață în acest sens dreptul constituțional clasic. Federalismul despre care este vorba aici, se exprimă oarecum la bază și face să coexiste principiul teritorial, cu care se identifică interesul statal general, și principiul personal, el însuși parte a intereselor comunitare naționale.

Însă în ce constau aceste interese naționale rezervate asociațiilor de indivizi (*Personenkörperschaft*)? Care este natura acestor chestiuni naționale și principiilor lor de diferențiere față de afacerile statale? Pentru Renner, chestiunile naționale sînt sinonime chestiunilor culturale, interesele comunitare naționale sînt de natură culturală: ele se referă la limbă, religie, păstrarea tradițiilor istorice, într-un cuvînt la tot ceea ce structurează identitatea unei comunități și suscită dorința de a pereniza această identitate.

Să nu uităm că autorul este din Moravia și că este de origine germană: pentru el națiunea este limba. Este vorba aici de concepția germană a națiunii, acea „*Kulturnation*” a lui Herder, care este ideea centrală a autonomiei naționale și o face să apară ca o comunitate de cultură (*Kulturgemeinschaft*). Dar, — încă o îndrăzneală —, această teorie etnică a națiunii nu exclude teoria electivă franceză și nici principiul naționalităților, pentru că se știe că Renner face din dreptul la naționalitate un drept individual. Îndrăzneala constă în încercarea de a face o sinteză între cele două concepții moderne principale asupra națiunii, integrînd, la fel ca Eötvös, dar în funcție de obiective diferite, principiul naționalităților — *un stat, o națiune* — modelului politic al statului multinațional.

Convins că deflagrația naționalitară este înainte de toate rezultatul tendinței spre universalism a statului național sprijinit pe dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, Renner înțelege să depolitizeze problema națională, reducînd-o la dimensiunea sa culturală care, în concepția sa, este singurul mijloc de a concilia unitatea statală cu diversitatea culturilor naționale. Aceasta cere, după cum scrie Otto Bauer, „o constituție care să ofere fiecărei națiuni puterea de a-și dezvolta cultura proprie”¹⁰. De aici provine principiul autonomiei culturale naționale care este, de fapt, sinonimul autonomiei personale. Aceasta este, așadar, arhitectura statului multinațional.

Pentru a da viață proiectului său, juristul morav va descrie cu grijă și minuțiozitate organizarea instituțională și politică a viitoarei Austrii multinațio-

nale: acestea îi consacră jumătate din opera sa din 1918 — „*Dreptul națiunilor la autodeterminare*”. Bineînțeles, acest proiect pentru Austria dovedește astăzi existența multor idei ce țin de domeniul utopiei. Cu toate acestea, este un prilej să examinăm câteva formule, nu lipsite de asperități, ce ne oferă idei referitoare la competențele și instituțiile corporațiilor naționale autonome.

În primul rând, acest *drept public subiectiv* prin care se exprimă apartenența națională semnifică în mod global dreptul de a participa la cultura națională și datoria de achitare a taxei financiare prin impozit. În al doilea rând, prin constituirea națiunii într-o persoană morală de drept public, se poate dovedi avantajul decisiv al sistemului autonomiei personale, cu garanții jurisdicționale de care membrii săi pot beneficia individual și colectiv. Acestora li se recunoaște astfel dreptul de a-și face respectată și de a-și proteja identitatea națională în fața tribunalelor, atât în fața membrilor unei alte națiuni, cât și a unei alte națiuni ca atare, adică în calitate de persoană morală de drept public.

Sistemul autonomiei personale ajunge să rezolve aici o contradicție care, după cum s-a văzut, explică detaliat limitele dreptului internațional în materie de protecție a minorităților naționale și care se bazează pe dialectica drepturi individuale-drepturi colective. Într-adevăr, dreptul la autonomie națională este în același timp un drept individual, pentru că el deschide accesul spre autonomie; dar este de asemenea un drept colectiv, în măsura în care comunitatea națională pe care o reunește există ca atare și nu se reduce la o sumă aritmetică a indivizilor care o compun. Națiunea deține un drept imprescriptibil la păstrarea propriei sale identități, și din această cauză i se atribuie personalitate juridică. În această calitate, ea poate acționa direct în fața tribunalelor pentru a-și valorifica propriile drepturi „naționale”, la fel cum o asociație sau un sindicat are dreptul de a apăra interesele colective ale membrilor săi. Statul național concepe libertatea religioasă sau lingvistică ca fiind un drept exclusiv individual, în vreme ce statul multinațional face din aceste libertăți un criteriu al existenței colective a națiunilor, revendicându-și dreptul la identitate culturală. Se valorifică astfel apartenența multiplă a individului, universalitatea drepturilor fundamentale ale omului, precum și diversitatea culturală a omului „concret”. S-a demonstrat că recunoașterea națiunilor este perfect compatibilă cu menținerea echilibrului politic al statului, dacă constituția organizează modalitatea lor de a coexista.

Și în acest caz, Renner va încerca să detalieze funcționarea concretă a raporturilor din cadrul unei organizații instituționale complexe și sofisticate: sistemul național propus noului stat multinațional austro-ungar făcea posibilă coexistența unor districte (*Kreise*) cu populație națională omogenă, unde administrația națională trebuia să coincidă cu cea statală și a unor districte cu populație mixtă, unde ar fi funcționat sistemul districtului dublu, pe de o parte cu un consiliu de district și pe de altă parte cu corporații de autoadministrație

națională ale cărei competențe s-ar fi limitat la problemele culturale. Unitatea teritorială de bază pentru aplicarea principiului autonomiei personale, districtul, trebuia să înlocuiască fostele țări ale Coroanei (*Kronländer*), bazate pe statele istorice. Fiecare district urma să fie administrat de un consiliu ales prin sufragiu universal direct, iar la nivel înalt, de un consiliu național, o adunare reprezentativă a fiecărei națiuni. În fine, consiliile naționale trebuiau să voteze, la rîndul lor, reprezentanți care urmau să formeze un consiliu consultativ federal pe lîngă cancelar.

Bineînțeles, această schemă instituțională a rămas la stadiul de proiect, din cauza dezmembrării Austro-Ungariei, în 1919. Însă se știe că, în ciuda invocării principiului naționalităților, Monarhia Dualistă a născut, paradoxal, prin intermediul principiului său fondator: ideea multinațională. Astfel, minoritățile naționale, închise în noile frontiere statale ale Europei Centrale, se vor orienta spre principiul personalității, fie pentru a găsi în el refugiu și protecție, fie pentru a atenua despărțirea de patria mamă, cum este cazul maghiarilor, și a salva comunitatea de cultură originară. În 1919, dar și astăzi.

Destinul autonomiei personale

Veleități

Administrația imperială nu a rămas indiferentă la ideile lui Karl Renner, deși ele fuseseră agitate în sînul mișcării social-democrate. Este adevărat că promotorul lor avea în vedere tocmai salvarea statului multinațional, însă într-un cadru reînnoit unde se va fi păstrat totodată *leadership*-ul cultural german în „*Mittleuropa*”. În plin război de altfel, Renner adera la ideea fuzionării, într-un mare spațiu politic și economic supranațional, anticipat și de către Friedrich Naumann, a imperiilor german și austro-ungar, într-un fel de *Commonwealth* în centrul Europei, după modelul britanic al epocii. În aceste condiții și dată fiind urgența situației, statul multinațional urma să reprezinte cel mai mic numitor comun, atît în anturajul Împăratului, cît și pe lîngă creștin-socialii de felul teologului Seipel sau Heinrich Lammasch, profesor de drept internațional și ultimul cancelar al Habsburgilor, care înțelesese că salvarea monarhiei nu putea veni decît din partea statului supranațional, a unei libere asocieri a naționalităților: „*La fel ca statele naționale pure, statul supranațional, provenit din istorie, își are deplina sa justificare, în măsura în care asigură diferitelor popoare posibilitatea de a-și dezvolta calitățile și împiedică exploatarea unui popor de către altul*”¹¹.

Este adevărat că sistemul autonomiei personale a fost parțial introdus în Moravia, între 1905-1906, cînd cehii și germanii au stabilit un compromis grație căruia a putut funcționa cadastrul național, însă numai în scopuri electorale. Într-adevăr, cadastrul furniza materia primă pentru circumscripțiile naționale cehe și germane, în mijlocul cărora electorii își votau reprezentanții în cele două

camere naționale ale Dietei din Moravia. Ca o consecință a succesului său, acest compromis va fi extins la chestiunile școlare, fiecare naționalitate văzându-și astfel recunoscută limba maternă în desfășurarea învățămîntului, un veșnic măr al discordiei. Compromisul din Moravia nu va rămîne fără urmări: mai întîi în Bucovina, unde în 1910, germanii, polonezii, rutenii, românii și evreii vor ajunge la un acord electoral similar. Este un exemplu izolat, însă edificator pentru scurta ceremonie cosmopolită din acest teritoriu care este azi împărțit între România și Moldova (de fapt, Ucraina, n. red.), exemplu care ne face să reținem cu plăcere amintirile lui Gregor von Rezzori, cu nostalgia „zăpezilor de odinioară”¹²... În continuare, în Galiția, unde polonezii și rutenii își propuneau în iulie 1914 să recurgă la modalitățile compromisului din Moravia în speranța de a depăși propriul lor diferend. Însă era deja prea tîrziu: războiul amenințător purta în el egocentrismul național.

Totuși, principiul personalității nu va apune odată cu Austro-Ungaria, deși teoreticianului său, devenit cancelar al micii Austrii republicane, redusă la versiunea sa germană i-a revenit rolul însoțit de către Lammasch de a încheia socotelile Habsburgilor la Saint-Germain. Să nu vedem totuși în aceasta un „vicleșug al istoriei” pentru că, fidel statului supranațional, federal sau *Staatenstaat*, el a apărat cu tărie ideea de *Anschluss*, chiar în numele principiului naționalităților, ceea ce aliații i-au refuzat categoric: Germania învinsă nu putea ieși totuși din război mai mare decît era în 1914.

Pe de altă parte ungurii, traumatizați de dezmembrarea țării lor la Trianon — două treimi din Ungaria istorică —, și-au amintit de Eötvös și și-au dat seama că principiul autonomiei personale le permitea să atenueze efectele mecanice ale decupajelor teritoriale, păstrînd legăturile culturale cu foștii lor concetățeni, minoritățile maghiare ale statelor limitrofe. Astfel, la 20 februarie 1920, delegația ungară supunea Conferinței de Pace un proiect de tratat al minorităților cu referire la autonomia personală, vizîndu-i pe sîrbi, croați și sloveni, și de asemenea pe români, cehoslovaci și austrieci. Cetățenii unguri aparținînd unei minorități etnice ar forma colectiv o persoană juridică ce posedă autonomie culturală. Această organizare urma să fie extinsă și asupra bisericilor, care puteau să-și taxeze enoriașii cu contribuții, în maniera impozitelor publice. Dimensiunea strategică a proiectului era evidentă: era vorba, înainte de toate, de o invitație adresată vecinilor pentru a face același lucru în privința minorităților lor maghiare. Bineînțeles, acest proiect nu a fost luat în considerare, pe de o parte pentru că provenea din tabăra învinșilor, iar pe de altă parte pentru că însuși cuvîntul de autonomie națională producea cele mai mari temeri pentru stabilitatea cartografiei Europei Centrale, pe care „experții” de la Versailles tocmai o concepuseră. Aceasta nu va împiedica guvernul ungar să recidiveze, îndată după cel de-al doilea război mondial, după ce fusese convins de Aliați de restabilirea frontierelor de la Trianon: la 30 august 1946, delegația ungară depunea la Secretarul General al Conferinței

de la Paris un proiect de tratat — analog celui precedent — de protecție a minorităților, care ar fi urmat să fie încheiat între membrii permanenți ai Consiliului de Securitate ONU plus Ungaria, România, Cehoslovacia și Iugoslavia. În acest proiect, guvernul ungar preconiza cea mai largă autonomie teritorială și personală, cu control internațional la fața locului și sub jurisdicție internațională, precum și cu drept de recurs al minorităților pe lângă Consiliul de Securitate ONU. Acest document original, care ar putea inspira chiar și astăzi acțiunile internaționale în favoarea minorităților, a rămas, și de acea dată, fără ecou. Depinde cine sînt cei puternici și cine cei slabi...

Astfel, începînd din 1919, principiul personalității s-a impus ca o soluție necesară în materie de protecție minoritară. Pentru că nu și-au găsit o soluție teritorială într-un viitor apropiat, minoritățile naționale, multiplicat de crearea de noi state și retrasarea frontierelor — în numele principiului naționalităților! — au transformat autonomia personală în principala lor revendicare, atît cu ocazia primei Conferințe a minorităților naționale din Europa, care s-a ținut la Geneva în octombrie 1925, cît și la Congresul minorităților naționale, desfășurat tot la Geneva, în august 1926. Numai că învingătorii europeni ai Marelui Război erau aceiași cu cei care „inventaseră” statul-națiune și promulgaseră dreptul popoarelor de a dispune de ele însele în forma sa mesianică. Franța și Marea Britanie puteau fi de acord cu cîteva măsuri de protecție pentru cetățenii minoritari, ceea ce însemna suma aritmetică a persoanelor care aparțineau minorităților naționale, însă nu puteau favoriza unitatea juridică constituită de colectivitatea minoritarilor.

Cu toate acestea, au existat cîteva inițiative în favoarea principiului personalității care s-au strecurat în interstițiile intereselor geopolitice și strategice ale puterilor europene. Două dintre acestea au fost consacrate prin dreptul pozitiv, adică prin legi aplicabile, chiar dacă durata lor de aplicare a fost scurtă. Aceste inițiative au pornit din statele baltice, mai precis din partea Lituaniei și a Estoniei. Înainte de aceasta, la 3 ianuarie 1918, *Rada* centrală ucraineană — Adunare Națională constituită după abdicarea țarului Nicolae al II-lea —, recunoscuse dreptul la autonomie națională personală populațiilor ruse, evreiești și poloneze. Se regăsea în acest act influența tezelor partidului socialist-sionist, *Poale-Sion*, fondat în 1905 de către un socialist evreu din Rusia, Ber-Borochov, a cărui idee era să se acorde autonomie personală tuturor minorităților evreiești din Europa Centrală și de Est.

Litania nu era recunoscută ca stat de către comunitatea internațională la data Conferinței de Pace. Ea a fost invitată pentru a semna o declarație cu privire la protecția minorităților care reproducea tratatele minoritare la care guvernul său a consimțit tardiv și împotriva voinței sale, în 1922, ferindu-se să confere acestei declarații putere de lege. Trebuie spus că situația politică a țării era cît se poate de haotică, în ciuda unei Constituții democratice promulgate în 1922. Pulsunile autoritare erau irezistibile și noul stat urma să se abandoneze fascismului

din 1926. Într-un asemenea context, remarcabil este faptul că comunitățile evreiești din Lituania au putut să se reunească după principiul personal, în virtutea unei legi speciale din 10 ianuarie 1920. Însă observînd de aproape competențele acestor comunități, uniunea lor prezenta mai degrabă caracterul unor asociații de drept privat. De altfel, Consiliul Național care întruhipa această uniune era el însuși un organism lipsit de orice bază legală. Această tentativă nu va putea rezista antisemitismului virulent care în Lituania, ca și în alte părți, însoțea creșterea puterii fascismului: ea va fi oprită printr-o lege din 31 martie 1925 cu privire la comunitățile evreiești.

Cu o lună înainte, Estonia, printr-o lege din 12 februarie 1925, acorda propriilor sale minorități autonomie personală în probleme culturale. Acest text, publicat în *Jurnalul Național al Societății Națiunilor* și reluat parțial în 1993, este și astăzi citat ca model de statele și grupurile infranaționale atrase de principiul personalității. Într-adevăr, acesta este cel dintîi exemplu de statut complet în materie de minorități, care recunoaște și organizează minoritățile Estoniei într-o manieră foarte liberală. Apartenența la o minoritate națională este constatată printr-un registru de naționalitate, unde sînt înscrși toți cetățenii care au împlinit vîrsta de 18 ani. Există însă două modalități de a figura în acest registru: din oficiu, în funcție de criteriile obiective, și după un criteriu numeric, pentru că legea Estoniei consideră ca minoritate atît naționalitățile germană, rusă și suedeză, cît și orice grup care este compus din mai mult de trei mii de persoane. Aceasta nu dăunează unei înscrieri voluntare liber consimțite. Altfel spus, orice cetățean poate oricînd să renunțe, dacă dorește, la cultura sa maternă, de exemplu în cazul copiilor unor membri ai unei anumite minorități care ajung la majorat: apartenența la o minoritate națională nu este nicicînd o fatalitate, ci întotdeauna o opțiune. Se regăsește această dublă combinație și în cazul cînd încetează autonomia națională culturală, fie atunci cînd două treimi din membrii Consiliului cultural reprezentînd minoritatea consideră acest lucru necesar, fie cînd numărul persoanelor aparținînd acestei minorități este sub trei mii. Aceasta înseamnă că singurele minorități care pot să se constituie și să se mențină sînt acelea care au într-adevăr conștiința individualității lor și care își manifestă în acest sens voința unei vieți colective proprii. Aceasta este concepția electivă de naționalitate, care pune în prim plan dorința de a trăi împreună, și nu izolarea identitară pe criterii „etnice”. Ca dovadă, faptul remarcabil și unic în felul său, cuprins într-un text juridic consacrat protecției minorităților naționale: populația de origine estoniană avea și ea posibilitatea de a se organiza pe baza principiului autonomiei culturale, în regiuni unde era minoritară. Acest drept avea, desigur, un grad redus de aplicabilitate practică, dar scopul său nu este mai puțin important, de vreme ce tindea să facă din dreptul minorităților „un fenomen juridic obiectiv”¹³ și nu o toleranță capricioasă a statului.

Înzestrate cu personalitate juridică și posedînd propriile lor resurse, minoritățile estoniene astfel constituite erau organizate și reprezentate în capitala statului printr-un Consiliu cultural al fiecărei naționalități. Competența lor se

referea în special la probleme lingvistice și, din această poziție, cuprindea controlul așezămintelor publice și private de învățământ. Dar, ca și în Lituania, sistemul estonian de recunoaștere și protecție a minorităților nu a cunoscut o viață lungă: începînd cu 1917, Estonia a fost confruntată cu presiunea bolșevicilor, ceea ce a dus la înăsprirea republicii parlamentare create în 1920 sub egida S.D.N. După dizolvarea partidului comunist, în 1924, drumul spre dictatură a dus la abrogarea legii din 1925, model neegalat încă de conciliere a unității statului cu diversitatea culturilor sale.

Ideea că toți estonienii au dreptul de a-și alege în mod liber grupul național în funcție de originea etnică este principalul aspect al legislației din 1925 care a supraviețuit într-o lege din 25 octombrie 1993 privind „*Autonomia culturală a minorităților naționale*”. Acest ultim text le permite și străinilor rezidenți în Estonia să participe la activitățile legate de autonomia națională culturală a naționalității în cauză, însă fără dreptul de a alege și a fi aleși în instituțiile aferente. Această dispoziție îi vizează pe rusofonii care, după cum se spune, nu au acces la cetățenia estoniană și în consecință sînt considerați „străini” în lumina legii din 12 iulie 1993 cu privire la străini.

Chiar dacă au fost efemere, aceste două experiențe au permis totuși conturarea unei veritabile legi politice în materie de drept al minorităților. Acest drept nu poate să apară și să se dezvolte decît în cadrul democrației liberale și a statului de drept. Aceste lucruri au fost perfect înțelese de către instanțele Consiliului Europei și în special de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept care, prin protecția efectivă a minorităților naționale, garantează caracterul democratic al statelor post-comuniste care doresc să facă parte din Uniunea Europeană. În acest sens, statele participante la Reuniunea CSCE de la Copenhaga asupra *Dimensiunii Umane* din iunie 1990 au recunoscut că „*problemele referitoare la minoritățile naționale nu pot fi rezolvate de o manieră satisfăcătoare decît într-un cadru politic democratic fondat pe statul de drept, cu un sistem judiciar eficient*”. Aceasta demonstrează evident că drepturile omului și ale cetățeanului și drepturile culturale ale grupurilor minoritare nu sînt antinomice, ci complementare: doar îmbinarea lor poate ilustra apartenența multiplă a individului în societățile statale moderne. De menționat, de asemenea, complexitatea demersului, conflictele balcanice furnizîndu-ne dovada prin absurd: cîți guvernanți comuniști nu au găsit oare mijlocul de a-și perpetua dominarea prin exacerbarea conflictelor naționale? Totuși, exemplul ungar încearcă să demonstreze că acest deziderat al unei soluții armonioase nu este de neatins.

Modelul ungar

Principiul autonomiei personale îi datorează Ungariei scoaterea sa din uitarea în care îl aruncase naufragiul Societății Națiunilor. Și în ce fel! După doi ani de aspre negocieri cu asociațiile reprezentative ale intereselor minoritare, guvernul a obținut consensul tuturor partidelor parlamentare asupra unei legi relative la drepturile

minorităților naționale și etnice, adoptată la 7 iulie 1993, care păstrează sistemul de autonomie personală. O dată în plus, se constată și în această lege că dreptul minorităților naționale depinde în mare parte în funcție de calitatea unei democrații parlamentare.

Lucrurile au fost totuși ușurate de faptul că în Ungaria minoritățile naționale nu sînt o problemă de stat: între 5 și 10% — statisticile sînt aproximative —, dintr-o populație totală evaluată la zece milioane șase sute de mii de persoane, țiganii reprezintă o minoritate atît socială, cît și națională, fiind grupul minoritar cel mai semnificativ (între 400.000 și 800.000 de membri), înaintea germanilor (220.000), și a slovacilor (110.000). Sînt de asemenea recunoscuți prin lege ca minorități croații, românii, polonezii, sîrbii, slovenii, grecii, bulgarii, armenii și rutenii, ale căror caracteristici comune sînt numărul redus, dispersarea pe teritorii ungar și integrarea lor în comunitatea națională ungară. În aceste condiții, era ușor ca legiuitorul să fie temerar, chiar dacă textul de lege adoptat se singularizează printr-o mare complexitate.

Minoritățile naționale din Ungaria sînt invitate să se constituie în corporații de drept public în cadrul municipal, deoarece ele trăiesc în principal în comunități mici. Competența acestor entități publice se referă aproape exclusiv la problemele de ordin lingvistic, statul garantînd astfel dreptul la învățămînt în limba maternă și folosirea limbii materne în administrație. În această privință, legea ungară precizează care sînt limbile minoritare care corespund naționalităților recunoscute ca atare. Drepturile lingvistice care le sînt recunoscute minorităților naționale au ca sursă *Carta Europeană a limbilor regionale sau minoritare* a Consiliului Europei. La nivel național, minoritățile sînt reprezentate de o „Adunare” cu puteri preponderent consultative, care colaborează cu Ministerul Educației în administrarea școlilor bilingve. Acest text are deci calitățile necesare pentru a fi unanim recunoscut ca un model aproape ideal.

Aceasta ține de faptul că miza este exterioară: în Ungaria, „chestiunea națională” este mai întîi o problemă externă, ceea ce conferă o altă dimensiune politicii acestei țări legată de propriile minorități. Care este de fapt raportul dintre milionul de indivizi aparținînd diferitelor minorități dispersate și relativ integrate, față de cele trei milioane și jumătate de maghiari din statele vecine? „Spiritul Sfîntului Ștefan” bînuie din nou Ungaria, unde dreptul popoarelor se dezvoltă din bogata tradiție a Ungariei istorice, cea de dinainte de Trianon¹⁴, conform căruia Republica se consideră responsabilă de soarta ungarilor care trăiesc în afara frontierelor (art. 6 al Constituției). Din fericire, din motive geopolitice, acest „spirit” nu este cel al etnogeniei sîrbe și Ungariei îi lipsesc cu desăvîrșire mijloacele de a modifica frontierele existente, chiar dacă nu s-au semnat încă tratatele bilaterale cu Slovacia și cu România (între timp tratatele au fost semnate n.red.). Este adevărat că aceste două țări ezită să garanteze drepturile minorităților maghiare de pe teritoriul lor, asimilate în pripă cu fatalul angrenaj al secesiunii.

Atunci, cum s-ar putea realiza concilierea tentației iredentiste cu menținerea intangibilității frontierelor, problemă ce a însemnat un veritabil traumatism colectiv încă din 1919? Răspunsul constă oare în imaginarea unui statut care să protejeze minoritățile naționale ale Ungariei într-un stat căruia constituția să îi recunoască caracterul multinațional? Dorința guvernului ungar a fost, incontestabil, să facă din dreptul minorităților din Ungaria un exemplu pentru minoritățile maghiare din țările vecine. Acest exemplu a dat roade, pentru că, la rîndul lor, ungurii din Voivodina sîrbească și cei din Transilvania, din România, cer autonomie culturală pe bază personală. Bineînțeles, această utilizare strategică a principiului autonomiei personale este riscantă în contextul atît de sensibil al Europei Centrale; cu toate acestea, o utilizare inteligentă, ce folosește resursele dreptului, este superioară uneia care face recurs la forța brută pentru a-și construi propria „Mare Societate”. În orice situație, acest principiu prezintă două avantaje legate în mod indisolubil: mai întîi, luînd act de frontierele existente, principiul favorizează apropierea culturală de națiunea-mamă; mai apoi, detașînd autonomia de suportul teritorial, acest principiu distruge sperietoarea secesionistă agitată de stat ca pretext de a refuza statutul de autonomie, pentru că teritoriul statal iese din cauză. Totuși, principiul autonomiei personale, prin apropierea culturală de națiunea-mamă pe care o suscită, ar putea să răsune într-o zi ca trompetele Ierihonului și ar putea face să cadă unele frontiere statale.

Utilizarea acestui principiu este potențial productivă, datorită echilibrului pe care își propune să îl realizeze între balcanizarea etnică și uniformizarea națională, între forțele centrifuge și cele centripete. Vă propunem un joc: să ne imaginăm un moment o diplomatie europeană demnă de acest nume, abandonînd în sfîrșit o logică teritorialistă care, din întîmplare, a făcut jocul celui mai tare, al Serbiei, și concepînd un stat bosniac multinațional fondat pe ceea ce încă era în pragul primăverii 1992, un amestec ireductibil de comunități sîrbe, croate și musulmane, trăind în respectul specificului fiecăreia; într-un cuvînt, bazat pe autonomie personală. Acesta corespundea unei realități istorice care nu putea fi negată, departe de „*patchwork*”-ul cartografic expus cu complezență opiniei publice europene pentru a justifica soluții ce vor deveni imediat învechite, prin dorința sîrbilor, respectiv a croaților. Cum să se separe, prin prisma unei asemenea logici, o familie multiculturală? Să trasăm, oare, o frontieră în mijlocul casei acestei familii, sau în mințile membrilor săi? Tocmai aceasta este „purificarea etnică”! Spre deosebire de aceasta, sistemul personal înseamnă egalitate în diferență. Totuși, să fie oare total imposibil un proiect de Constituție bazat pe principiul personalității în Bosnia-Herțegovina, cînd pînă și Austro-Ungaria concepuse un astfel de proiect chiar înainte de începerea primului război mondial? (Articolul este anterior Acordului de la Dayton, n. red.)

Se poate adăuga faptul că acest proiect reprezintă singurul mijloc de a asigura o existență „națională” țiganilor, acest ultim popor nomad european aflat acum

pe cale de sedentarizare, sau mai exact, în numeroase situații, pe cale de „cerșetorizare”. De altfel, acestea sînt și preocupările statelor membre ale OSCE care, conform Raportului Reuniunii Experților în probleme ale minorităților naționale, „*reafirmă că au recunoscut problemele specifice ale romilor (țigănilor)*” și sînt gata să favorizeze „*cercetarea și studiile asupra romilor și asupra problemelor lor specifice*” (Geneva, 19 iulie 1991). Textul este apropiat unei alte sugestii a raportului, evocînd „*administrarea autonomă de către o minoritate națională, a aspectelor cu privire la identitatea sa în cazurile în care autonomia pe bază teritorială este inaplicabilă*”. Această perifrază amintește de sistemul autonomiei personale căruia i se apreciază avantajul decisiv și care ține la respectul absolut al identității și tradiției grupurilor cărora li se aplică acest sistem.

Expresia poate semnifica de asemenea recursul la o astfel de situație acolo unde se așteaptă cel mai puțin, poate chiar în sînul statului-națiune francez. Facem aluzie aici la niște întrebări dificile pe care apariția unui islam galic le-ar pune unui stat laic: cît timp se vor putea evita exigențele teologice musulmane, care nu sînt toate contrare ordinii publice, și se va putea reglementa problema construirii de moschei doar prin prevederile Codului de Urbanism, sau cea a cimiterelor confesionale doar sub protecția domeniului public? De altfel, articolul 75 al Constituției franceze precizează: „*Cetățenii Republicii fără statut civil de drept comun vizat în articolul 34 își păstrează statutul personal atîta timp cît nu au renunțat la el*”. Chiar dacă o astfel de dispoziție conține sechelele juridice ale decolonizării, demonstrînd o dorință implicită de neasimilare a foștilor supuși francezi ai teritoriilor coloniale, ea poate fi invocată astăzi de musulmani, aparținînd națiunii franceze și deținînd un statut personal care provine dintr-o lege. Dacă renunțarea la statutul coranic înseamnă pentru credincios a abjura și a deveni apostat, statul laic are îndatorirea de a lua în considerare dreptul musulman, pentru că făcînd acest lucru îi garantează libertatea de conștiință, de religie și de cult, întocmai după litera Constituției. Astfel, inserția de musulmani în cetatea franceză provoacă chestionarea statutului lor personal dincolo de orice considerație teritorială, pentru că acest statut este de natură religioasă. Pînă acum, problema aceasta complexă a fost tratată cu ușurință, însă extinderea continuă a libertăților fundamentale, impulsionată de Consiliul Constituțional, nu va întîrzia să ridice această problemă, în formularea unui avocat iscusit, la adevărata ei valoare.

Situațiile minoritare tulbură certitudinile juridice cele mai stabile. Fiind vorba despre principii personale, evident se poate pune întrebarea dacă el constituie un progres sau un regres, un nou avatar al vechiului sistem al Capitulațiilor. În orice caz, dezbaterea este doar la început, pentru că naționalitățile celeilalte Europe așteaptă soluții concrete pentru situații care nu sînt inedite, dar care nu au fost niciodată rezolvate pentru că le-au fost impuse formule inadecvate. Poate să fie chiar puțin revoltătoare constatarea că și gîndirea politică danubiană este bogată în soluții pe care învingătorii din 1918 și perspectivele internaționalismului

proletar le-au neglijat intenționat în numele intereselor lor proprii. Însă aceste interese nu au fost niciodată cele ale Europei Centrale care, totuși, nu cere decât să fie, dar să fie ea însăși.

În lumina tragediilor sale, un lucru este deja înțeles: în societățile politice din ce în ce mai deschise perspectivelor activității comunicative, pentru a-l parafraza pe Habermas, națiunea nu mai poate fi șablonul perfect al statului. Statul național tinde totuși să cedeze supremația statului supranațional, iar națiunea statală, multinațiunii. □

NOTE:

1. J.-P.Bled, *Cuvînt înainte*, **Revue d'Europe Centrale**, nr.1,1993, p.2.
2. Cf. Otto Bauer, *La Question des nationalités et la social-démocratie*, op. cit., p.289 și 366.
3. R. Beckermann, *Par-dessus les ponts*, în **Vienne, théâtre de l'oubli et de l'éternité**, Autrement, 1991, p. 37.
4. Cf. Otto Bauer, op. cit., p. 532.
5. Cf. J Hannak, **Karl Renner und seine Zeit**, Wien, Europa Verlag, 1965, p. 401-410.
6. K.Renner, **Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen**, Leipzig und Wien, Deuticke, 1918, p. 36.
7. K. Renner, op. cit., p.112.
8. K. Renner, op. cit., p.118.
9. R. Carré de Malberg, *Contribution à la théorie générale de l'État*, op. cit., t.1, p.13.
10. O. Bauer, op. cit., p.327.
11. Cité, în J. Droz, *L'Europe Centrale*, op. cit., p.231.
12. G. von Rezzori, **Neiges d'antan**, Paris, Salvy, 1993.
13. D. Erdstein, **Le Statut des minorités en Europe**, Paris, Pédone, 1932
14. Cf. Bibó, op.cit., p.172-174.

Traducere de Dana Rus

*

Stéphane PIERRE-CAPS (n. 1954) este profesor asociat la Facultatea de Drept a Universității Nancy 2 și director al Institutului de Cercetare a Evoluției Națiunii și Statului în Europa. Specialist în probleme naționale, între titlurile publicate se numără: **Nation et peuples dans les Constitutions modernes** (1987), **La Multination. L'avenir de minorités en Europe centrale et orientale** (1995), volum tradus în portugheză (1997) și maghiară (1997), **Droit des minorités et des peuples autochtones**, în colaborare cu Norbert Rouland și Jacques Poumarède, tradus și publicat și în Mexic (1998).

Stéphane Pierré-Caps, *La fédéralism personnel* în **La Multination. Avenir des minorités en Europe Centrale et Orientale**, Éditions Odile Jacob, Paris, 1995, Chapitre 8, p. 255-282, preluat cu permisiunea editurii.

A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul

ANTON A. BEBLER

Destinul Iugoslaviei în perspectiva comparativă

Destrămarea Iugoslaviei, în formele pe care le-a luat din 1945 încoace, și ostilitățile tot mai intense din unele părți ale teritoriului său pun din nou în discuție viabilitatea unui anume model de organizare statală a ansamblurilor multietnice. Ca și Uniunea Sovietică în 1922 și Republica Federală Ceho-Slovacă în 1968, Iugoslavia se proclama oficial federație în 1945; avea în comun cu aceste state și alte caracteristici importante.

Dacă lăsăm deoparte propaganda pretențioasă a regimurilor comuniste cu privire la o pretinsă superioritate evidentă a „regimurilor federale socialiste” față de regimurile federale burgheze, acest eșec nu e ceva nou în perspectivă mondială. Și în Africa și Asia s-au prăbușit total sau parțial și alte federații, confederații sau uniuni: Federația Mali, cea a Rhodesiei și a Nyassaland-ului, Republica Arabă Unită, după cum s-au prăbușit mai multe proiecte de uniuni ale statelor arabe (în speță Libia), sau federația formată din Malaezia și Singapore. Camerunul Federal nu s-a dezintegrat, ci a devenit un stat unitar.

Alte uniuni sau federații, ca de pildă India, Nigeria sau Canada, care sînt organizate și guvernate foarte diferit, au cunoscut și ele, în aceste ultime trei decenii, tensiuni serioase, tentative de secesiune, conflicte grave și chiar violență. Să însemne aceasta oare că federalismul este o organizare imperfectă în sine, mai ales în ceea ce privește gestiunea diferențelor intercomunitare și dezvoltarea în ansambluri plurinaționale, plurietnice și/sau pluriculturale? Performanțele și longevitatea federalismului sînt ele oare inferioare centralismului și unității?

Teza care se deduce din aceste întrebări poate fi ușor contestată prin alte argumente. Federațiile care funcționează bine sînt numeroase, începînd cu cea mai veche democrație modernă în forma instituțională actuală — Statele Unite ale Americii.

Este adevărat că printre federațiile stabile găsim puține state plurinaționale, multilingve și pluriculturale. Totuși, cea de-a doua federație din lume ca vechime, Elveția — numită oficial Confederația Helvetică — este dovada clară că federalismul poate fi o rezolvare fericită, chiar și pentru societățile eterogene din punct de vedere etnic, lingvistic, religios și cultural. Dezvoltarea comunității europene, pornind de la un bun sistem de cooperare economică și tinzând spre o confederație de state, interesează acum mulți europeni, nu numai bogate state neutre, ci și numeroase state foste comuniste din Europa de Est.

Pe de altă parte, unele state europene, în mod tradițional centraliste și unitare ca Franța, Italia și Spania au crezut necesar să stopeze nemulțumirile și tendințele centrifuge de la periferie delegând regiunilor anumite puteri care reveniseră pînă atunci birocrăției centrale. Cînd s-au adăugat diferențelor etnice și culturale, doleanțele provinciilor față de centralism și unitarism au dus la puternice presiuni separatiste, iar la periferie chiar la terorism (este cazul în Țara Bascilor, în Alto-Adige «Tirolul de Sud» și într-o măsură mai mică în Friul, în Lombardia etc.) Cazul Republicii Sud-Africane, deși mai complex, cunoaște și el această dimensiune.

Unitarismul și centralismul pot fi, și uneori chiar sînt, o sursă de instabilitate nu numai la periferie, ci și la centru. Acesta a fost cazul Belgiei. Soluția care a permis să se detensioneze, dacă nu chiar să se rezolve serioasele tensiuni cauzate de un exces de centralism în societăți pluriculturale a fost căutată — mai ales în statele foarte unitare — în delegarea puterii centrale, fie sub forma regionalismului, a federalismului/confederalismului (Franța, Italia, Spania, Belgia), fie transformînd o federație centralizată într-o federație/confederație asimetrică (Canada). În discuțiile actuale asupra noii Africi de Sud, de după apartheid, se vorbește mult de abandonarea formulei puterii centralizate în favoarea uneia regionaliste sau federaliste/confederaliste. Pe de altă parte, rezistența îndrîjită față de concesiile de tip federalist în timpul celor două regimuri care s-au succedat în Etiopia, foarte diferite ideologic, dar la fel de centraliste, de dure și de asimilaționiste, a dus la un război civil lung și sîngeros și în cele din urmă la secesiunea Eritreei, după ultima revoluție.

Se consideră în general că nici un regim politic (chiar înscris pe axa unitarism-confederalism) nu poate garanta stabilitatea și longevitatea unui stat. Au avut loc destule destrămări și sfîrșituri în toate cele trei subclase în care sînt clasificate de obicei statele — unitare, federale și confederale.

Prin esență, confederațiile s-au dovedit a fi soluții de tranziție, chiar dacă aceasta contrazicea definiția lor. Ele au în cele din urmă ca rezultat unul sau mai multe state unitare, sau un stat federal (de pildă Olanda, Statele Unite, Germania, Austria, Suedia, Norvegia etc.). Totuși, trecerea de la o confederație spre aceste soluții s-a putut face, cel puțin în trecut, destul de încet, mult mai încet de exemplu decît timpul de supraviețuire al unora dintre federații sau state unitare.

Înainte de a ajunge la cazul tragic al Iugoslaviei, să subliniem că toate relațiile, mai ales în societățile plurinaționale și pluriculturale, reprezintă soluții delicate datorită naturii lor sincretice, de compromis între diversitate și unitate sau între unitate și diversitate, după caz. Pentru a transforma acest amestec contradictoriu într-o organizare viabilă și relativ stabilă e nevoie de mult efort, de clarviziunea conducătorilor, de sprijinul populației și de multă șansă. Datorită dinamicilor sociale, economice și politice diferite în părțile constitutive ale societăților eterogene, trebuie să se exercite în fiecare sistem federal o știință a combinării stabilității cu flexibilitatea. Cele două exemple principale de federații moderne — Statele Unite ale Americii și Elveția — au fost construite pe baza multor secole de cooperare pragmatică și de compromis, mai ales în sînul elitelor.

Totuși, chiar și aceste două state au trecut prin perioade de destrămare totală și de războaie civile; ele au supraviețuit, iar rezultatul a fost o integrare mai puternică și o centralizare a puterii. Federalismul american nu putea să tolereze compromisul, în cadrul aceluiași stat federal, a două sisteme economico-sociale, a puterii oligarhice a proprietarilor de sclavi, și nici instituția însăși a sclaviei. Ar fi cazul să amintim că soluția americană la profundele diferențieri social-politice, aceea a forței militare, a fost mult mai violentă decît rezolvarea actuală a conflictului iugoslav, cel puțin pînă acum. Confederația Helvetică s-a prăbușit de două ori — o dată din cauza invaziei străine și a ideologiei Revoluției Franceze, și a doua oară din pricina conflictelor religioase și ideologice interne.

Totuși, fiecare dintre aceste două confederații — la început destul de libere — de state disparate, mici sau relativ mici, a devenit o țară la singular, o țară în care marea majoritate a cetățenilor acceptă în mod liber instituțiile unificatoare și simbolurile lor ca absolut legitime. Fiecare dintre aceste două confederații/federații au profitat în cursul procesului de elaborare, de formare a statului de un număr de avantaje datorate situației lor. Pentru Statele Unite, acestea erau distanța geografică față de puterile epocii; experiența unui război unificator împotriva unei puteri coloniale (urmat de o lungă perioadă de securitate externă); omogenitatea culturală, lingvistică și — destul de multă vreme — religioasă a elitelor la putere; în fine, bogatele resurse naturale. În ciuda dezavantajului reprezentat de eterogenitatea lingvistică și de origine, ca și a unei anumite diversități culturale și religioase, elvețienii, la adăpost de diferențele de natură rasială și de civilizație, s-au angajat vreme de 700 de ani în construcția instituțională. Ea s-a făcut încet, în mod pragmatic și contractual, bazîndu-se pe securitatea comună și pe interesele economice și politice ale cantoanelor. Elvețienii și americanii au dezvoltat instituții ale democrației directe și reprezentative, economii de piață eficiente și devize naționale puternice reprezentînd și ele interese unificatoare (francul și dolarul). În cele două confederații/federații au interacționat numeroase legături sociale, politice, religioase, ideologice, economice, profesionale, corporative, care

au depășit frontierele statale și cantonale și au cimentat integrarea crescândă în sînul celor două federații.

A doua fondare etnică a Iugoslaviei, tensiunile sale și începutul destrămării ei în 1980-81

În general, situația este diferită în cele trei „federații socialiste” plurinaționale, inclusiv în Iugoslavia. De la a doua fondare a sa în 1945, de data aceasta în mod constituțional ca stat federal, Iugoslavia a existat în cadrul frontierelor stabilite în acel moment și cu toate republicile fondatoare vreme de numai 46 de ani. De fapt, experiența iugoslavă în materie de procese de decizie și consens, în materie de instituționalizare, ca și de gestiune a conflictelor a fost mult mai scurtă, ea măsurîndu-se nu în decenii, ci în ani. Spre deosebire de Statele Unite și de Elveția, dar ca și Uniunea Sovietică, a doua Iugoslavie moștenește experiența negativă a trecutului în ce privește unitarismul, asimilarea forțată, discriminarea națională netă și asuprirea colonială. În „prima Iugoslavie” aceste politici erau înfăptuite de birocrăția care aparținea în special celui mai mare grup etnic: sîrbii.

În ciuda experienței comune a războiului național de eliberare din 1941-45 și în ciuda asiduei propagande oficiale cu privire la „unitatea și fraternitatea” dintre națiunile iugoslave, amintirile încă vii ale conflictelor de dinainte și din timpul războiului n-au fost niciodată uitate. Privilegiile de care se bucura noua pătură conducătoare a celei de-a doua Iugoslavii au alimentat încă și mai mult acest resentiment. Sîrbii și varianta lor regională, muntenegrenii, se bucurau de o reprezentare net majoritară în aparatul partidului federal, în poliție, în armată, în administrație, în serviciul vamal și diplomatic. Ei ocupau majoritatea pozițiilor importante la nivelurile subalterne, chiar și în regiunile cu populație mixtă, chiar și acolo unde comunitățile sîrbe nu constituiau decît minorități numerice (în Kosovo, în Sangeac, în Croația și în Bosnia). Cotele regionale („cheia republicană”), sau altfel spus, procentajul după care se atribuiau cele mai înalte funcții federale era și el net favorabil sîrbilor, fiindcă ei utilizau deseori procentajele alocate pentru șase dintre cele opt unități federale. Toate aceste practici, și multe altele, au contribuit la situarea sîrbilor — și a celor „sîrbizați” — într-o poziție superioară față de alte naționalități din Iugoslavia, dîndu-le astfel avantaje considerabile la împărțirea „tortului” federal prin utilizarea sistemului oneros de pensii pentru veterani, prin redistribuirea fondurilor federale și a creditelor băncii centrale, prin utilizarea ajutorului străin, prin obținerea de posturi bine plătite în străinătate etc.

Vechile conflicte, inclusiv acelea cu o conotație clar interetnică, au reapărut de îndată ce, în procesul de democratizare a Iugoslaviei, a fost involuntar acordată libertatea cuvîntului și a presei de către un regim comunist tot mai puțin sigur de el. Democratizarea a accelerat destabilizarea Iugoslaviei. Odată cu agravarea

crizei, aceste conflicte au degenerat într-o puternică animozitate de masă în sânul mai multor grupuri naționale/religioase. Prezența în Balcani a mai multor civilizații și mari religii este la originea acestor diferențe seculare.

Trebuie să adăugăm că factorul destabilizator al moștenirii coloniale a jucat în Iugoslavia un rol mai puțin important decât în Uniunea Sovietică (dar mai important decât în Cehoslovacia)¹. Iugoslavia, uneori comparată automat cu URSS-ul ca fiind un „imperiu”, diferă de uriașul euro-asiatic din cel puțin un punct de vedere, foarte important. Iugoslavia nu s-a născut din cucerirea colonială a grupului național slav dominant. Ea a fost din contră întemeiată aproape prin asociere voluntară de către un număr de mici popoare slave pe ruinele a trei imperii coloniale guvernate de non-slavi (Austro-Ungaria, Sublima Poartă și efemerul Imperiu Italian).

Această asociere s-a făcut în doi timpi și în amândouă momentele ea a avut loc în circumstanțe foarte speciale, respectiv după primul și al doilea război mondial. Totuși, această nouă federație conținea și un element nedorit, contrar principiului autodeterminării revendicat de altfel în mod vehement *pentru sine* de către principalele națiuni slave din Iugoslavia. Acest element se referea mai ales, dar nu numai, la importante comunități non-slave din noul stat. De exemplu, în regiunea Voivodina, anexată de către Serbia, sîrbii nu reprezentau la acea dată decât un sfert din populație. Această problemă era deja foarte acută în prima Iugoslavie și ea a contribuit la prăbușirea rapidă a țării în aprilie 1941. Spre jumătatea anilor '50, grupurile naționale aparținînd popoarelor non-slave altădată dominante (germani-austrieci, maghiari, turci și italieni) au scăzut considerabil, dispărînd practic — în parte cel puțin, din cauza politicilor discriminatorii, asimilaționiste sau chiar a genocidurilor înfăptuite de către regimurile primei și celei de-a doua Iugoslavii.

O altă problemă, moștenită totuși din colonialism, și nu mai puțin importantă azi, este cea a puternicei creșteri demografice a populațiilor colonizate. Cu puțin înainte de a deveni „statul comun al sîrbilor, croaților și slovenilor” (prima denumire oficială a Iugoslaviei), Serbia, componenta cea mai importantă a statului, devenise o putere balcanică miniimperialistă, agresivă și nocivă. Fostă colonie și aflată în dependență față de Imperiul Otoman vreme de mai mult de cinci sute de ani, ea a subjugat, cu ajutorul puterilor europene creștine, aproape 40% din populația albaneză, în cea mai mare parte musulmană (și de asemenea și alți non-sîrbi, ca de pildă slavi musulmani, macedoneni, țigani și turci). Statul iugoslav a abuzat multă vreme de puterea sa de constrîngere, în lipsa unui *establishment* sîrb sub cele două Iugoslavii, pentru a menține *status quo*-ul. Albanezii au reușit în două rînduri să se elibereze de sub stăpînirea sîrbă (în amîndouă rîndurile printr-o alianță nefericită), dar au fost constrînși în ambele dăți să revină în Iugoslavia prin cucerire militară.

Ultima deșteptare națională a albanezilor, creșterea puternică a agitației romantice pentru emancipare în 1981 și represiunea sîrbă care a urmat, au afectat relațiile, deja încordate, între cele trei popoare slave din Iugoslavia. A izbucnit,

inițial între conducerile sîrbă și slovenă, un conflict politic în ceea ce privește revendicările sîrbe în Kosovo. Sîrbii vroiau ca slovenii să sprijine în continuare, politic și militar (prin polițiști sloveni în Kosovo), politica colonialistă sîrbă, care dusesse la violări masive și grosolane ale drepturilor omului. Conducerea slovenă a refuzat datorită unor motive nu numai etice, ci și politico-economice. Această poziție a fost puternic susținută de către opinia publică din Slovenia. Conducerea sîrbă, susținută de mulți sîrbi (și macedoneni) a răspuns printr-o campanie mass media de propagandă anti-slovenă, prin întreruperea legăturilor comerciale, prin refuzul de a efectua anumite plăți, prin confiscarea proprietăților slovene din Serbia, lezînd astfel interesele slovene prin acțiunea autorităților federale etc.

Conflictul dintre sîrbi și sloveni în privința regiunii Kosovo și problema insuficienței subvențiilor federale acordate zonelor subdezvoltate s-a întins ca un cancer și nu a întîrziat să corodeze și relațiile între celelalte grupări etnice. În continuare, și aceasta este cel mai important lucru, această situație a afectat negativ și relațiile între cele două principale națiuni slave din Iugoslavia, sîrbii și croații. Abolirea autonomiei politice a regiunii Kosovo de către Serbia a fost prima violare grosolană a ordinii constituționale iugoslave și a dus în cele din urmă la distrugerea sa în 1991. Această violare sîrbă a perturbat echilibrul interetnic în Iugoslavia. Între altele, a dus la un control direct al Serbiei asupra unui procentaj triplu sau chiar cvadruplu de locuri în parlament, de voturi și de funcții în toate instituțiile politice federale (Prezidiul, Adunarea, Consiliul Executiv Federal, Curtea Constituțională etc.), întrucît Serbia se folosea și de procentajele atribuite regiunilor Kosovo și Voivodina, putînd totodată conta și pe docilitatea Muntenegrului. Represiunea din Kosovo a făcut să reapară, în cele două republici nord-vestice, dar și în altă parte, vechile temeri și amintirile neplăcute ale primei Iugoslavii. Intelectuali sîrbi și „coloniști” din Kosovo au fost la originea puternicului val de naționalism sîrb — alimentat de un orgoliu național evident rănit — care a fost admirabil exploatat de către un reprezentant al partidului comunist, Milosevič, aflat în căutarea puterii personale. Prin aceasta Milosevič și acoliții săi au dezvoltat o platformă politică ce poate fi considerată ca fiind național-socialistă. Acest val a provocat la rîndul său o reacție puternică, dînd frîu liber sentimentelor naționale, altădată reprimare, și naționalismului și în alte părți ale Iugoslaviei. Eforturile pentru emanciparea națională albaneză și puternicele presiuni pentru inevitabila decolonizare într-una din ultimele colonii de pe continentul european — Kosovo — au fost catalizatorul care a avut o contribuție însemnată la prăbușirea Iugoslaviei.

A doua eroare politică a Iugoslaviei și modelul său constituțional inadecvat

Al doilea defect al ordinii instaurate după 1945 este o urmare a erorii politice a Iugoslaviei. Cucerirea hitleristă din 1941 și în general efectele celui de-al

II-lea război mondial au dus la cucerirea puterii de către comuniștii iugoslavi, care n-ar fi reușit probabil să o facă prin mijloace democratice. Comuniștii iugoslavi care în timpul războiului civil fuseseră bine organizați și curajoși și câștigaseră o victorie militară și politică, au dus țara la impas și în cele din urmă la destrămare. Între altele, conducătorii lor nu cunoșteau nimic din experiențele democrațiilor federale și credeau orbește în perfecțiunea sistemului sovietic. Întrucât ei vedeau viitorul Iugoslaviei doar în cadrul unei Uniuni Sovietice lărgite, au imitat, cu mici diferențe, sistemul cvasi-federal din URSS. Prima constituție federală iugoslavă din 1946 era, într-o mare măsură, o simplă traducere a constituției sovietice staliniste din 1936. Spre deosebire de părinții fondatori ai statului american sau elvețian, comuniștii iugoslavi au impus țării lor un model străin care s-a dovedit un eșec chiar și în URSS. Prin aceasta, ei repetau o mare greșeală comisă de către conducătorii primei Iugoslavii, care în mai multe puncte importante au copiat în anii 1920-30 un alt model străin ce nu se potrivea Iugoslaviei: modelul francez, al construirii unei națiuni unice.

Un expert oficial în chestiuni naționale din cea de-a doua Iugoslavie scria la sfârșitul anilor '60, când enorma nemulțumire față de centralismul sârb era vizibil deja în pozițiile tinerilor conducători comuniști croați și sloveni: „programul național al partidului comunist reprezintă o concepție originală a comuniștilor iugoslavi în aplicarea teoriei marxist-leninismului la condițiile concrete din Iugoslavia”².

Ca și „frați lor mai mari” sovietici, comuniștii iugoslavi se înșelau crezând că revoluția comunistă rezolvase chestiunea națională în Iugoslavia odată pentru totdeauna. De aceea, ei n-au inclus la început în sistemul federal iugoslav instrumente eficiente pentru prevenirea și rezolvarea conflictelor naționale. Structura administrativă a noului stat a fost clădită fără să se ia în considerare și această posibilitate. Împărțirea teritoriului întregului stat în unități federale, de pildă, a fost stabilită de către un mic grup de comuniști cu funcții înalte, dar puțin instruiți, în ședințe secrete, în mod arbitrar, fără evaluări preliminare și în multe rînduri fără consimțământul populațiilor în cauză. Nu s-au organizat referendumuri înainte sau după această împărțire, nu au fost autorizate dezbateri parlamentare și nici măcar discuții publice. Când au început, protestele populației au fost reprimare cu ajutorul poliției și armatei. Reintegrarea provinciei Kosovo în Serbia, de pildă, s-a făcut sub un regim vădit militarist, condus de generali sârbi și muntenegreni, suprimîndu-se organele regionale alese și neluîndu-se în nici un fel în considerare voința majorității zdrobitoare a populației.

Conform schemei sovietice, comuniștii iugoslavi au creat în 1945-46 o federație asimetrică cu patru trepte (două pentru republici și două pentru regiuni), cu o poziție centrală privilegiată pentru Serbia (comparabilă cu cea a Rusiei în U.R.S.S., o federație în ea însăși), fără districte federale, identificînd capitala Serbiei (o dată în plus) cu capitala Iugoslaviei, etc. Aceste caracteristici restabileau sub o aparență ideologică

și cu o motivație puțin deosebită, dominația birocrăției sârbe, a politicii de asimilare, inegalitatea limbilor în toate serviciile federale și în principalele instituții iugoslave, în cadrul liniilor aeriene naționale, în sistemul bancar, etc.

Este adevărat totuși, pe de altă parte că — bine intenționate, deși nu totdeauna — soluțiile arbitrare nu au fost toate inadecvate. Totuși, cea de-a doua Iugoslavie avea în continuare probleme rămase în suspensie încă de la început, și anume probleme legate de frontierele interne. Toate acestea și-au avut prețul lor. Pomenirea lor în public a fost interzisă timp de mai multe decenii, la fel ca și alte manifestări ale sentimentului și identității naționale (de pildă, utilizarea denumirilor naționale pentru instituții, anumite cîntece, operele unor autori cunoscuți, simbolurile vizuale, drapelele etc). Mai mult, importanța practică a problemei frontierelor interne rămînea limitată cîtă vreme Iugoslavia, ca și U.R.S.S.-ul, rămînea *de facto* un stat extrem de centralizat cu un partid unic, federația fiind doar o aparență. Însă de îndată ce sistemul centralizat a început să se clatine, de îndată ce democrația a făcut posibilă exprimarea doleanțelor naționale fundamentale, problemele, multă vreme nepomenite, au reapărut cu și mai multă acuitate. Astăzi, ele constituie o mare parte a cauzelor războiului civil din enclavele populate de majorități locale sârbești în Croația („Krajinele”) și ar putea deveni cauza principală a conflictelor violente în anumite părți ale Bosniei, ale Serbiei (Sangeacul), în Kosovo, în Macedonia și în Muntenegru. Într-o măsură mai mică ele sînt prezente în Istria, încorporată oficial Croației din 1954.

Probabil, cauza principală și imediată a celei de-a doua prăbușiri a Iugoslaviei a fost sistemul de conducere autoritar, perfecționat timp de mai bine de patru decenii. Principalele instrumente de putere le-au constituit un aparat de partid centralizat și profesionist, poliția secretă și armata. Această structură de putere, liberalizată numai aparent și parțial, a rămas în funcțiune cel puțin pînă la jumătatea anilor '80, destrămîndu-se la nivel federal în ianuarie-martie 1990.

Josip Broz, care și-a păstrat numele din clandestinitate — Tito — a fost principalul creator al celei de-a doua Iugoslavii. Devenit mareșal în noiembrie 1943, el a devenit apoi un adevărat simbol politic. Cultul personalității sale a fost folosit din plin de către regim ca un instrument de integrare. Totuși, creatorul celei de-a doua Iugoslavii a fost și groparul ei. Comunismul său, obsesia puterii personale, îngîmfarea și megalomania sa, tendința de a se înconjura de oameni servili, grupați într-o curte aproape monarhică, lipsa de cunoștințe economice, și dotare în acest sens, preocuparea majoră pentru probleme militare, pentru generalii săi și pentru politica mondială și, mai mult, longevitatea sa extraordinară, toate acestea au lăsat moștenire Iugoslaviei, la moartea lui, prea multe probleme deodată. Căci moștenirea lui cuprindea nici mai mult nici mai puțin de treizeci și una de palate, vile și somptuoase cabane de vînătoare, o întreagă flotă de Rolls-Royce-uri, de vapoare și de avioane, dar și o profundă criză

economică, o enormă datorie externă și internă, finanțe publice cât se poate de instabile și o structură militară disproporționată, care nu dădea nimănui socoteală. Dictatura lui Tito și președinția pe viață au fost înlocuite în mai 1980, fără nici o legitimare, militară sau democratică, printr-o oligarhie sub-mediocră și o președinție colectivă prin rotație.

Ca și în Uniunea Sovietică, adevărata structură a puterii în Iugoslavia a fost, timp de decenii, incompatibilă cu principiile federalismului. Mai mult, caracterul autoritar al sistemului nu permitea îndreptarea durabilă a neajunsurilor organizării inițiale a celei de-a doua Iugoslavii. Aceasta a dus la o delegitimare a ordinii constituționale, la o acumulare a problemelor și la un exces de soluții de tip consensual pentru noul sistem de rezolvare consensuală și federală a conflictelor, când acesta a început să funcționeze oarecum la începutul anilor '80.

A doua Iugoslavia începuse prin a copia pur și simplu modelul sovietic, dar, ulterior, ea s-a îndepărtat sensibil de modelul instituțional al Rusiei sovietice, acela al unei cvasi-federații. Noile constituții sau legi constituționale au fost aprobate ușor de parlamentele comuniste în fiecare deceniu — în 1952, în 1963 și 1974. S-au adăugat o sumedenie de înnoiri instituționale ostentative, referitoare printre altele la autogestiunea muncitorilor, la autoguvernarea locală (comunală), la „sistemul de delegare” cu alegeri indirecte etc. În 1952, sistemul colegial cu o președinție colectivă (prezidiul adunării federale) și un prim-ministru, a fost înlocuit cu un sistem prezidențial parlamentar destul de asemănător cu acela al celei de-a cincea Republici Franceze din 1958-1962. În 1963, președinția Consiliului Executiv Federal (asemănătoare funcției de prim-ministru) a fost separată de președinție și a fost introdusă vicepreședinția (care a dispărut însă foarte repede). În 1974, pentru a da un ajutor președintelui republicii federale, a fost creată o președinție colectivă de nouă membri (mai târziu opt) cu un sistem prin rotație pentru vicepreședinție (care a redevenit președinție începând cu 1980). Principiul rotației a fost statuat și pentru nivelele inferioare în 1963. Era vorba de împrumuturi din ordinea constituțională elvețiană, admise ca atare și modificate. Apariția Curții Constituționale (la nivel federal și în republici) reprezenta, pe de altă parte, o imitație modificată a unei inovații americane. Numărul de camere în Adunarea federală s-a mărit de la două la trei pentru a se micșora din nou la două. În 1974, după o criză în Croația și epurări în alte republici, s-a format un sistem mixt federal/confederal pentru a se încerca prevenirea unor noi manifestări anticentraliste în afara Serbiei. Statutul celor două regiuni autonome (Voivodina și Kosovo) a fost îmbunătățit, devenind aproape egal cu cel al celorlalte șase republici. Principiul reprezentării paritare a devenit obligatoriu în toate instituțiile federale și toate unitățile federale (șase republici și două regiuni), care au dobândit dreptul de veto pentru deciziile importante, inclusiv pentru amendamentele la constituția federală.³

Totuși, toate aceste modificări erau grefate pe modelul sovietic inițial, ceea ce a făcut ca ordinea constituțională iugoslavă să fie incoerentă. Tito consimțea într-adevăr la toate aceste frumoase inovații constituționale (care erau în majoritate opera strategului și ideologului regimului E. Kardelj), cu condiția ca elementele de bază ale statului polițienesc dictatorial și cu partid unic să rămână intacte. Concesiile considerabile prevăzute în constituția din 1974 în sensul confederalismului nu erau percepute de fapt de către regim ca fiind periculoase pentru existența Iugoslaviei, în măsura în care ele erau considerate de fapt formale. Atotputernicia lui Tito, în același timp șef al statului, al partidului unic și al armatei, rezultat al regimului comunist, puterea lui neschimbată, potențialul economic și coercitiv, statutul internațional al Iugoslaviei și delicata poziție geopolitică, păreau să constituie garanții suficiente împotriva oricărei presiuni centrifuge sau subversive. Această nouă organizare federală/confederală a fost în epoca respectivă salutăată de către propaganda oficială, considerată ca fiind soluția optimă pentru o societate socialistă dezvoltată și ca o strălucitoare contribuție la moștenirea omenirii întregi. Totuși, când, la un an sau doi după moartea lui Tito, aceste ipoteze subiacente nu au mai fost valabile, schema goală a federalismului/confederalismului a început să se umple de substanță politică, devenind cadrul esențial al controverselor politice din Iugoslavia.

Criza generală iugoslavă și eșecul soluției federale/confederale

Noul sistem federal/confederal de decizie consensuală a funcționat în Iugoslavia în timpul anilor '80 în cadrul Prezidiului Federal al statului și al partidului comunist, în sânul parlamentului federal, și din ce în ce mai mult, sub forma întâlnirilor regulate între conducătorii republicilor și regiunilor, între primii lor miniștri și miniștri-cheie. Totuși, aceste evoluții au fost frânate, oprite, și sistemul a fost în cele din urmă sabotat, în primul rând de blocul sârb net majoritar. Sîrbii și aliații lor politici au abuzat aproape întotdeauna de forța lor numerică în instituțiile federale alese, de preponderența lor în cadrul birocrăției federale, de influența lor în complexul militaro-industrial, în instituțiile bancare centrale etc. Blocul comunist conservator, compus mai ales din sîrbi, refuzase sistematic un mare număr de proiecte de reformă vizînd democratizarea Iugoslaviei, o mai mare deschidere a economiei sale, o protecție mai eficientă a drepturilor omului etc. Marea majoritate a delegaților sîrbi la ultimul și fatalul congres al partidului comunist la putere, din ianuarie 1990, a respins practic toate propunerile de reformă, refuzînd chiar să federalizeze partidul. Sîrbii au huiduit și și-au bătut joc de delegația slovenă minoritară, când aceasta a părăsit în semn de protest sala congresului; unii dintre delegații sloveni aveau lacrimi în ochi. Datorită acestui fapt relațiile dintre cele două popoare au fost profund afectate; conflictul s-a dovedit a fi de neîmpăcat și a dus în cele din urmă la separarea Sloveniei de Iugoslavia.

Blocul sîrb a refuzat în mai multe rînduri, din motive în primul rînd materiale și politice, să sancționeze constituțional situația de fapt din unele domenii, respectiv, restabilirea Iugoslaviei ca o confederație de republici suverane, asemănătoare Comunității Europene. Aceasta era propunerea slovenă și puțin după aceea, acea comună, a slovenilor și croaților. Occidentul (Statele Unite și Comunitatea Europeană) au comis o greșeală fundamentală nesustînînd această opțiune în momentul cînd ea mai putea fi încă realizată. Sprijinul evident și continuu acordat de Occident primului ministru federal, Ante Marković (și deci opțiunii centraliste), a dat semnale false armatei federale, contribuind astfel la mini-războiul din Slovenia din 26 iunie 1991. Începînd din acel moment republica slovenă nu se mai putea întoarce înapoi. Cînd mediatorul Comunității Europene, lordul Carrington, a prezentat o propunere confederală modificată ca o opțiune principală pentru rezolvarea problemei iugoslave (la care și-a dat consimțămîntul și Prezidiul Federal redus în octombrie 1991), era deja prea tîrziu.

Teza avansată de către sîrbi, după care frontierele interne între republicile iugoslave nu sînt decît linii pur administrative (nefiind deci valabile în cazul dizolvării Iugoslaviei s-au transformat în confederație), după care celelalte popoare iugoslave nu aveau dreptul la autodeterminare fără consimțămîntul Serbiei, etc., reflectă clar concepția sîrbă despre Iugoslavia ca fiind un stat unitar și ca o extindere a Serbiei. „Iugoslavitatea” devenise pentru mulți sîrbi o expresie a intereselor lor naționale. Sîrbii — deopotrivă elitele și oamenii de rînd — n-au înțeles niciodată și n-au acceptat cu adevărat principiul legalității grupurilor etnice din Iugoslavia și logica federalismului pluriethnic. Ei au insistat, de pildă, pentru ca, chiar și atunci cînd nu constituiau decît o mică minoritate numerică în alte regiuni sau entități, ei să poată avea măcar statutul constituțional protejat de egalitate cu grupul etnic majoritar corespunzător. Ei cereau ca toți sîrbii să trăiască într-un singur stat, fie el Iugoslavia sau Serbia Mare. În același timp, conducătorii sîrbi refuzau acest drept non-sîrbilor care trăiau în Serbia, în Voivodina, în Kosovo și Muntenegru. Ideologii naționali și influenții experți constituționali sîrbi au atacat cu putere elementele de confederalism din constituția din 1974; ei au cerut recentralizarea Iugoslaviei, abolirea autonomiilor politice în interiorul republicii sîrbe și susțineau deschis că în Iugoslavia trebuie să existe trăsăturile centraliste prezente în federațiile „uni-naționale” (precum S.U.A. sau R. F. G.). În același timp, ei se împotriveau cu tărie legalizării constituționale a anumitor trăsături confederaliste asemănătoare celor din sistemul american (de pildă, existența gărzilor naționale în cele mai multe state). Criticii sîrbi afirmau că, la urma urmei, tulburările din anii '80 în Iugoslavia fuseseră *provocate* de concesiile confederaliste făcute în 1974 și din insuficiența centralizării.

O analiză mai puțin părtinitoare a tulburărilor din Iugoslavia la mijlocul anilor '80, scrisă de către un expert muntenegrean serios și liberal, indică defectele federalismului iugoslav:

- 1) Ineficiența sistemului de executare a deciziilor, căruia îi lipsea autoritatea la nivel federal, lipsindu-i totodată instrumentele pentru aplicarea legilor federale.
- 2) Lipsa de interes pentru integrare dincolo de frontierele unităților federale.
- 3) Dominația politicului asupra economicului.⁴

A doua Iugoslavie a început să aibă probleme grave la începutul anilor '80, a început să se prăbușească în 1989, a atins stadiul războiului civil în timpul verii anului 1991, a cunoscut secesiunea *de facto* a unei republici (Slovenia), declarații de suveranitate și apoi de independență în Croația și Bosnia-Herțegovina, plebiscite ilegale cu același scop în Kosovo și în Sangeac în octombrie 1991. Asemănarea între această cronologie, revoluțiile în celelalte state est-europene și căderea Uniunii Sovietice nu e întâmplătoare. Puterea comunistă din Iugoslavia, spre deosebire de cea din Europa de Est, mai puțin Albania, iarăși nu depindea de sprijinul sovietic, de intervențiile militare, de controlul polițienesc și de intimidarea prin forță. Totuși, căderea imperiului sovietic est-european și a comunismului în Europa de Est a avut și în Iugoslavia un efect psihologic însemnat. Criza iugoslavă pe plan economic, social, ideologic, moral și politic, a avut, în general, aceleași rădăcini. Neviabilitatea economică și epuizarea psihologică au împiedicat menținerea sistemelor represive, autoritare și de stat care se bazau ideologic pe utopia comunistă marxistă. Cu toate idiosincraziile și aparența sa de liberalism, cazul iugoslav nu era decât o variantă balcanică a acestui model general.

Ca și în celelalte două state plurinaționale „socialiste” cu constituții federale (Uniunea Sovietică și Republica Federală Cehoslovacă), criza generală din Iugoslavia era grefată pe conflicte profunde și prost ascunse, de natură națională, culturală, religioasă și civilizațională. Ea a redeschis răni vechi, a făcut să crească tensiunea între comunități (care a dus, în anumite părți ale Uniunii Sovietice la violențe de masă), avînd ca rezultat puternice presiuni autonomiste și secesioniste în mai multe unități și regiuni federale. Dorindu-se oprirea acestui proces printr-o constrîngere administrativă și economică, prin forță militară, prin represiune polițienească, dorindu-se „salvarea Iugoslaviei”, s-a ajuns la rezultate contrarii (ca în Uniunea Sovietică și spre deosebire de Cehoslovacia). E o crudă ironie că tocmai cea mai titoistă și centralistă dintre toate instituțiile federale din întreaga Iugoslavie — armata populară iugoslavă — a devenit groparul Iugoslaviei, cu toate că pretindea că o salvează. După mini-războiul din Slovenia (iunie-iulie 1991) și după războiul mult mai lung, violent și murdar din Croația, armata federală a eliminat în cele din urmă șansele de salvare a comunității popoarelor iugoslave. Pe scurt, conducerea sîrbă a preferat ca Iugoslavia să dispară sau chiar să se formeze o Serbie mare, decât să se reconstituie o Iugoslavie confederativă în care dominația, ca și statutul special, privilegiat al sîrbilor ar fi fost în genere respectat. Această poziție, precum și angajarea directă a Serbiei și Muntenegrului în războiul din Croația, în jefuirea masivă și în

distrugerea economiei și a monumentelor culturale croate, în ocuparea unor părți ale Croației și în alungarea populației croate au redus și mai mult numărul soluțiilor posibile și psihologic acceptabile, fie ele și de ordin confederal și la o scară geografică mai redusă (fără implicarea, de exemplu, a Sloveniei, care ar fi complicat mai mult lucrurile).

A doua prăbușire a Iugoslaviei ce a urmat a fost în mare parte un rezultat al prăbușirii sau dispariției unor elemente psihologice și politice pe care se bazase acest stat începînd din 1945:

- teama de expansionisme și de invadatori străini (mai ales germani și italieni, și într-o mai mică măsură unguri, bulgari și în 1948-53 sovietici);
- moștenirea războiului național de eliberare (1941-45) și a războiului civil (1941-47);
- cultul lui Tito;
- sistemul autoritar unipartinic;
- ideologia oficială — marxismul;
- și proiectul comunist al unei profunde „înginerii sociale”.

Nici motivațiile pozitive, nici interesele economice comune, de securitate, nici legăturile familiale, nici numeroasele regiuni cu populație mixtă etc., n-au fost suficiente pentru a menține statul multinațional în frontierele sale de după 1945.

Spre deosebire de Spania sfîrșitului anilor '70 și începutul anilor '80, elitele iugoslave, divizate din punct de vedere național și cultural, nu erau capabile, și unele nu aveau nici dorința de a pune în practică o tranziție rapidă și ordonată de la o ordine autoritară la un sistem democratic competitiv. În Iugoslavia, blocajul s-a manifestat în centrul federal și a luat forma unei alianțe între conducătorii sîrbi ai partidului comunist, militarii de carieră și reprezentanții complexului militaro-industrial. Acest blocaj a făcut să crească presiunea la nivel subfederal pentru o democratizare profundă în Iugoslavia, care a dus la primele alegeri libere competitive care au avut loc în martie-aprilie 1990, în cele două republici nordice. După victoria partidelor naționale, naționaliste și regionaliste, diferențele naționale din Iugoslavia, care corespundeau aproximativ diferențelor ideologice, economice și politice, au ieșit la lumina zilei și au devenit legitime din punct de vedere democratic. Datorită lipsei de consens în cadrul elitelor (mai ales în privința cauzelor principale ale tulburărilor și a remediilor potrivite), o reconstrucție democratică a statului federal și proiectul unei noi constituții federale s-au dovedit o vreme imposibil de pus în practică. Una cîte una, instituțiile federale nu au mai funcționat, și-au pierdut parțial sau total legitimitatea în afara Serbiei și a Muntenegrului (armata federală de pildă), sau au devenit simple anexe ale *establishment*-ului politic sîrb (președinția redusă a Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, Parlamentul Federal).

Presiunile politice exterioare (venind în cea mai mare parte de la Comunitatea Economică Europeană și, mai puțin, de la Statele Unite), amenințările cu amînarea

noilor credite și cu nerecunoașterea republicilor secesioniste, încurajările și promisiunile (privitoare la noi credite sau la statutul de membru asociat al Comunității Europene), organizarea unei conferințe internaționale sub egida Comunității Europene la Haga și chiar tentativa nereușită de mediere a lui Gorbaciov, nimic nu a putut opri războiul din Croația și destrămarea ulterioară a celei de-a doua Iugoslavii.

Moartea Iugoslaviei în forma sa actuală, încă validă din punct de vedere constituțional, demonstrează clar eșecul unui anume model de organizare politică a ansamblurilor multinaționale. Acest model, inventat inițial și pus în practică de comuniștii ruși pentru a menține imperiul rus, parțial reformat, a devenit (dacă nu era de la început) insuficient în Uniunea Sovietică însăși, în Iugoslavia și în Cehoslovacia. În fond, el a eșuat în primul rând pentru că îi lipsea legitimitatea democratică și, în URSS și Iugoslavia, pentru că nu a putut să se transforme la timp dintr-o „federație de fațadă” (după C. Friedrich), într-o adevărată confederație consensuală⁵). Evoluția situației din Iugoslavia nu era inevitabilă și a fost în realitate foarte influențată de personalitatea principalilor actori politici, de percepțiile eronate și de erorile lor (între altele și acelea ale Comunității Europene și ale Statelor Unite). De aceea, nu ar fi corect să considerăm a doua prăbușire a Iugoslaviei ca un eșec al federalismului ca atare sau ca un eșec al ideilor federaliste. □

NOTE

1. Vezi Stephen Kux, **Soviet Federalism: a comparative study**, Institute for East-West Security Studies, New York, 1990.

2. Koka Joncic, **Relations between the Peoples and National Minorities in Yugoslavia**, Medjuna-rodna politika, Belgrad, 1969, p. 10.

3. Dennison Rusinow, **Yugoslavia. A Fractured Federalism**, W. Wilson Center, Washington D.C., 1988.

4. Vojislav Stanovic, **Federalizam/konfederalizam**, Univerzitieska rec., Titograd, 1986, pp. 98-99.

5. C. Friedrich, **Trends of Federalism in Theory and Practice**, Pall Mall, 1968.

Traducere de Horea Căpușan

*

*Anton A. BEBLER, profesor la Facultatea de Științe Sociale a Universității din Ljubljana, este din 1992 reprezentantul Sloveniei la Națiunile Unite, Geneva. Specialist în politică comparată și în probleme de securitate, el a publicat, printre altele: **The Scientific/Technological Challenge and East European Socialism** (1989), și **Soviet Policies under M. Gorbachev: Implications for Yugoslavian Security** (1990).*

Anton A. Bebler, *Le deuxième effondrement de la Yougoslavie et le fédéralisme*, în volumul André Liebich și André Reszler (editori), **L'Europe Centrale et ses minorités: vers un solution européenne?**, Presses Universitaires de France, 1993, studiu preluat cu permisiunea editurii.

Problema transilvană

GUSZTÁV MOLNÁR

În memoria lui Gelu Păteanu

Motto:

„Beati possidentes...sînt foarte departe de recunoașterea faptului că au întins prea tare coarda în clipa victoriei și că au abuzat de clipa prielnică în detrimentul intereselor vitale îndreptățite ale altor popoare. Dar există oare în viața națiunilor vreun alt moment în care ele să recunoască în fundul sufletului lor acest lucru, decît clipa în care e deja prea tîrziu?”

(Din discursul rostit de Bethlen István la Londra, la 30 noiembrie 1933)

Dacă am fi știut noi prețui situațiunea și timpul într-un an... ne-am fi văzut înarmați cu legi fundamentale de prima ordine..., care nici în caz de a cădea monarhia în dualism precum a căzut, nu ni se putea smulge din mîină.

(George Barițiu despre Dieta transilvană din 1863-64)

1.

Înainte de turul al doilea al alegerilor din noiembrie 1996 din România, staff-ul electoral al lui Iliescu, în încercarea disperată de a evita înfrîngerea suferită de PDSR în primul tur de scrutin, a publicat două hărți demne de atenție.¹ Prima era preluată din celebra carte a lui Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilisations* (Ciocnirea civilizațiilor) și înfățișa granițele de est (est-europene) ale civilizației occidentale (fig. 1), iar a doua prezenta rezultatele primului tur de scrutin al alegerilor prezidențiale din România, ce urmau cu precizie linia de demarcație a lui Huntington pe teritoriul românesc. În Transilvania, pe care Huntington o include în civilizația occidentală, în primul tur de scrutin, după cum se știe, au ieșit victorioși peste tot candidații opoziției — cu excepția județelor Hunedoara și Maramureș —, în timp ce în Regat, inclus de el în Europa de Est ortodoxă, aproape pretutindeni a triumfat Iliescu.

Conform apelului electoral, se urmărea evident smulgerea Transilvaniei „din trupul țării”, iar unealta acestei crime ce se vroia realizată prin autonomizarea

Ardealului și federalizarea țării nu era nimeni altcineva decât Emil Constantinescu însuși, candidatul la președinție al opoziției.

Iosif Boda, pe atunci șeful de campanie electorală a lui Iliescu, a declarat de curînd că el fusese de la început împotriva „folosirii acelor hărți, pentru că nu au o bază științifică”². Dacă se referă la textul apelului electoral, are întru totul dreptate, însă respectivele hărți oglindeau cum nu se poate mai fidel realitatea. Rezultatele celui de-al doilea tur de scrutin au arătat că deși în vechiul Regat (8,5 milioane de voturi valabile) Iliescu a obținut majoritatea (52,4%), Transilvania, cu un potențial electoral mult mai scăzut (4,5 milioane de voturi valabile), a votat într-o asemenea proporție pentru candidatul Convenției Democrate, încît acest plus a reușit să contrabalanseze înfrîngerea lui Constantinescu în Regat (fig. 2).

Să vedem însă ce spune omul de știință american, supranumit de singaporezul Wang Gungwu un Machiavelli al vremurilor noastre³, în cartea sa atît de des pomenită, dar atît de puțin citită:

„În timpul acestuia [Războiului Rece, n.red.], — își începe expunerea Huntington — Europa, ca întreg, nici nu exista. Totuși, odată cu colapsul comunismului a devenit necesară confruntarea cu o întrebare la care se cere un răspuns: ce este Europa?

Frontierele Europei la nord, vest și sud sînt delimitate de întinse porțiuni de apă care la sud coincid cu diferențe de cultură clare. Unde este însă frontiera

Granița Est-Europeană a civilizației occidentale
Huntington, 1993; 1996

estică a Europei? Cine ar trebui să fie inclus în categoria de «țară europeană» și apoi să devină un potențial membru al Uniunii Europene, NATO și al altor organizații comparabile?

Cel mai evident și pătrunzător răspuns la aceste întrebări este dat de marea linie istorică ce a existat timp de secole și care separă popoarele occidentale de cele musulmane și ortodoxe. Această linie datează de la divizarea Imperiului Roman în secolul al IV-lea și de la crearea Sfîntului Imperiu Romano-German în secolul al X-lea. A fost aproape neschimbată de cel puțin cinci sute de ani. Începînd din nord, linia se întinde de-a lungul a ceea ce sînt acum frontierele Finlandei, Rusiei și ale statelor

baltice (Estonia, Letonia și Lituania), prin vastul Belarus, prin Ucraina, separînd greco-catolicii de ortodocși prin România, separînd Transilvania, cu populația ei maghiară catolică, [Huntington folosește termenul «catolic», în mod evident, de dragul simplificării. M. G.] de restul țării și prin fosta Iugoslavie, de-a lungul frontierei ce separă Croația și Slovenia de celelalte republici.⁴ Desigur, în Balcani, această linie coincide cu divizarea istorică între imperiile austro-ungar și otoman. Aceasta este frontiera culturală a Europei și în lumea posterioară Războiului Rece; ea este, de asemenea, frontiera politică și economică a Europei și a Occidentului.

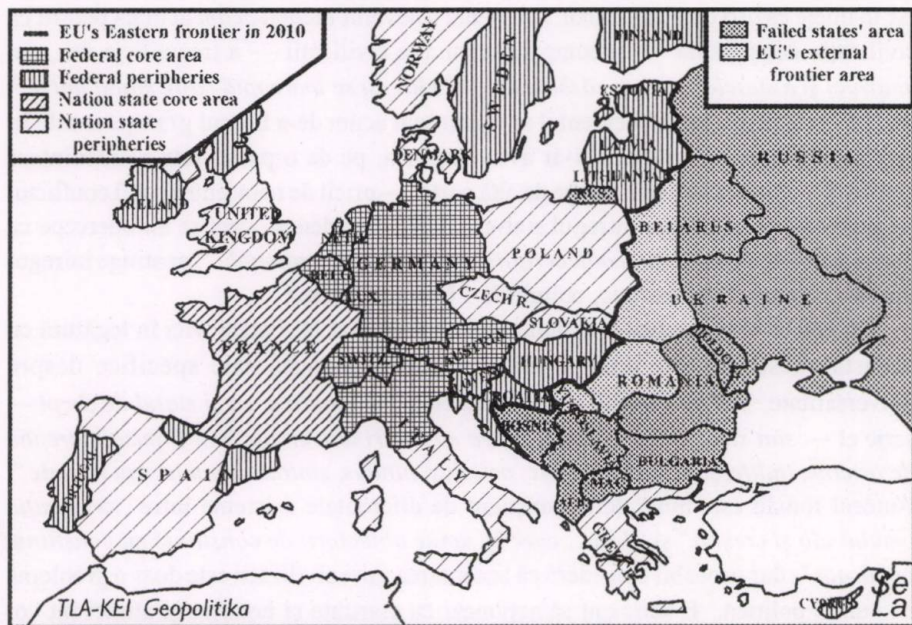
Paradigma civilizațională produce astfel un răspuns bine conturat și evident la întrebarea cu care se confruntă vest-europenii: unde se termină Europa? Europa se termină acolo unde creștinătatea occidentală se termină și încep Islamul și ortodoxia. Acesta este răspunsul pe care vest-europenii doresc să-l audă, pe care îl sprijină, majoritatea dintre ei sotto voce și pe care numeroși lideri intelectuali și politici l-au aprobat explicit. Așa cum argumentează Michael Howard, este necesar a recunoaște distincția, estompată în timpul anilor de ocupație sovietică, între Europa Centrală sau Mitteleuropa și Europa de Est propriu-zisă. Europa Centrală include «acele teritorii care formau odinioară parte a creștinătății occidentale; vechile teritorii ale Imperiului Habsburgic, Austria, Ungaria și Cehoslovacia, împreună cu Polonia și granițele estice ale Germaniei. Termenul de Europa de Est ar trebui să fie rezervat regiunilor care s-au dezvoltat sub egida Bisericii Ortodoxe: comunitățile de la Marea Neagră ale Bulgariei și României care s-au desprins de dominația otomană de-abia în secolul XIX și părțile europene ale Uniunii Sovietice». Autorul argumenta faptul că cea dintâi sarcină a Europei Occidentale trebuie «să fie reabsorbția popoarelor Europei Centrale în comunitatea culturală de care, în mod just, aparțin: a reface legăturile între Londra, Paris, Roma, München, Leipzig, Varșovia, Praga și Budapesta». Pierre Behar comenta doi ani mai târziu că o «nouă linie de falie» este pe cale de a se naște, «o diviziune în general culturală între Europa, marcată de creștinismul occidental (romano-catolic sau protestant), pe de o parte, și o Europă marcată de creștinismul estic și tradițiile islamice, pe de altă parte.» Un finlandez de marcă vedea în mod similar diviziunea crucială în Europa ce înlocuiește Cortina de Fier, «vechea linie de falie culturală între Est și Vest», care plasează «teritoriile fostului Imperiu austro-ungar și deopotrivă Polonia și statele baltice» în interiorul Europei de Vest și exclude Europa de Est și țările balcanice. Un proeminent englez era de acord, afirmînd că aceasta a fost «marea diviziune religioasă dintre bisericile estice și vestice: vorbind mai pe larg, între acele popoare care au receptat creștinismul direct din partea Romei ori prin intermediari celtici și germani și cele din est sau sud-est, la care creștinismul a fost receptat prin intermediul Constantinopolului (Bizanțului)»

Popoarele din Europa Centrală au subliniat de asemenea semnificația acestei linii de divizare. Țările care au făcut progrese semnificative în a se dezvăra de

moștenirea comunistă și s-au mișcat în direcția politicii democratice și a economiei de piață sînt separate față de cele care nu au acționat astfel printr-o «linie ce divide catolicismul și protestantismul, pe de o parte, de ortodoxie, pe de altă parte». Președintele Lituaniei argumenta faptul că lituanienii, cu secole în urmă, au trebuit să aleagă între două civilizații și «au optat pentru lumea latină, convertită la romano-catolicism și au ales o formă de organizare statală bazată pe drept.» În termeni similari, polonezii afirmă că ei au fost parte a Occidentului începînd cu alegerea lor, din secolul X, a creștinătății latine, nu a Bizanțului.

Dimpotrivă, popoarele țărilor ortodoxe est-europene văd cu oarecare ambivalență noul accent pus pe această linie de falie culturală. Bulgarii și românii văd mari avantaje în a fi parte a Occidentului și l-au asimilat în instituțiile lor, însă ei se identifică, de asemenea, cu propria lor tradiție ortodoxă și, în cazul bulgarilor, cu asocierea lor istorică strînsă cu Rusia și Bizanțul.

Identificarea Europei cu creștinătatea conferă un criteriu clar pentru admiterea de noi membri în organizațiile occidentale. Uniunea Europeană este entitatea principală a Occidentului în Europa și extinderea sa a fost reluată în 1994 cu admiterea Austriei, Finlandei și Suediei, occidentale din punct de vedere cultural. În primăvara anului 1994, Uniunea a decis provizoriu să excludă toate fostele republici sovietice, cu excepția statelor baltice. Ea a semnat, de asemenea, «acorduri de asociere» cu patru state central-europene (Polonia, Ungaria, Republica Cehă și Slovacia) și cu două state est-europene (România, Bulgaria). Totuși, nu este posibil

Europa în 2010.

ca vreunul din aceste state să devină membru cu drepturi depline al UE pînă în secolul XXI, iar statele central-europene vor dobîndi acest statut înaintea României și Bulgariei, în cazul în care acestea din urmă îl vor dobîndi vreodată. În același timp, eventuala calitate de membru a statelor baltice și a Sloveniei se află în stadiul de promisiune, în timp ce în cazul cererilor Turciei musulmane, al micii Malte și al Ciprului ortodox nu se luase vreo hotărîre în 1995. În procesul de extindere a UE, se preferă în mod clar acele state care sînt dezvoltate din punct de vedere cultural și care tind, de asemenea, să fie mai dezvoltate din punct de vedere economic. Dacă acest criteriu ar fi fost aplicat, statele Grupului de la Vîșegrad (Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria), republicile baltice, Slovenia, Croația și Malta ar fi devenit, eventual, membre ale UE și Uniunea ar fi coincis cu civilizația occidentală, așa cum aceasta a existat din punct de vedere istoric în Europa.

*Logica civilizațiilor dictează un rezultat similar în ceea ce privește extinderea NATO.*⁵

Ultima carte a lui Huntington este considerată de mulți „discutabilă din punct de vedere moral și periculoasă din punct de vedere politic”⁶. Eseistul român de marcă, H.R. Patapievici, căruia „teza principală a lui Huntington nu îi este simpatcă”, merge pînă într-acolo încît îl numește pe cercetătorul american apologetul războaielor religioase care au drept scop nimicirea totală a adversarului.⁷ Bineînțeles că nu este vorba de așa ceva, Huntington afirmă doar că diferențele esențiale existente de mii de ani între civilizații pot duce la conflicte, iar în unele cazuri chiar la războaie. Problema a devenit tocmai acum actuală pentru că civilizația occidentală — în comparație cu alte civilizații — a trecut deja de „era anarhiei și a statelor care se războiesc între ele... și se îndreaptă către statul universal”. Prin urmare, dacă Occidentul ar fi antrenat acum de-a lungul granițelor sale în conflicte armate, acest lucru și-ar avea originea, pe de o parte, într-o amenințare „barbară”, non-occidentală, iar, pe de altă parte, — oricît de neînsemnat ar fi conflictul respectiv — el va atinge întregul stat-civilizație occidental, care se autopercepe ca „un ansamblu de federații, confederații și structuri internaționale”, ar atinge întregul noului „imperiu” democratic, obligîndu-l la autoreflexie.⁸

Caracterul problematic al punctului de vedere al lui Patapievici în legătură cu această chestiune este doar o consecință a concepției sale specifice despre universalitate. „Capitalismul, ca și fizica, ca și matematica, ca și statul de drept — scrie el — sînt structuri universale și, ca structuri universale, pot fi puse la treabă de oricine, indiferent că este catolic, ortodox, hindus, șintoist, animist sau islamic”. Autorul român este bineînțeles conștient de diferențele existente între „civilizația omului alb și creștin” și China „care își ucide obiectorii de conștiință cu conștiința împăcată”, dar probabil consideră că acceptarea unei civilizații este doar o problemă de voință politică.⁹ E suficient să acționezi cu claritate și hotărîre și atunci nu vor mai fi probleme cu impunerea normelor civilizației occidentale. Acesta este un caz

tipic de confundare a modernizării cu occidentalizarea. Elita unei țări hotărăște că vrea să se modernizeze și rezultatele hotărârii se vor și vedea la capătul câtorva decenii, dar schimbarea tipului de civilizație este posibilă doar în cazul menținerii unei legături organice continue, timp de mai multe secole, cu civilizația integratoare și nici atunci rezultatele nu sînt dinainte predictibile.

Falimentul aspirației de schimbare totală de civilizație este exemplificat de Huntington cu cazurile Rusiei și Turciei. Petru cel Mare și Kemal Atatürk „au creat țări *«schizoide», nesigure de identitatea lor culturală*”. Este mult mai frecvent — și mai fericit — cazul în care conducătorii unor societăți non-occidentale tind spre modernizare, refuzînd totodată occidentalizarea. „Obiectivul lor — scrie Huntington — este rezumat prin expresiile *Ti-Yong (chinezii învață pentru principiile fundamentale, occidentalii pentru întrebuițarea practică) și Wakon, Yosei (spiritualitate japoneză, tehnologie occidentală)*”. Cei din Arabia Saudită vor și ei să se modernizeze, dar deoarece consideră că „*instituțiile politice și sociale insesizabile importate de aiurea pot fi fatale*” pentru ei, nu doresc neapărat să se occidentalizeze.

Mentalitatea occidentală, cultura politică și juridică occidentală nu — mai — pot fi însușite în epoca modernizării mondiale pentru că trăsăturile caracteristice ale civilizației occidentale s-au format toate în secolele ce au precedat modernizarea. Care sînt aceste trăsături? Moștenirea clasică, creștinismul occidental (întîi catolicismul, apoi protestantismul), separarea puterii bisericești și laice, domnia legii (statul de drept), pluralismul societății și societatea civilă, tradiția instituțiilor reprezentative și nu în ultimul rînd individualismul, devenit concepție dominantă în secolul al XVII-lea. Huntington nu dorește să sugereze „*că aceste trăsături caracteristice ar fi fost întotdeauna și peste tot prezente în societatea occidentală*”. Și nici nu afirmă că nici o astfel de trăsătură caracteristică nu ar fi apărut și în alte civilizații. „*Examinînd unul cîte unul acești factori, se poate spune că aproape nici unul nu caracterizează în mod exclusiv Occidentul. Însă combinația acestor factori este unică și acest lucru constituie o caracteristică distinctivă a Occidentului.*”

La fel de important, (dacă nu și mai important), este factorul timp. „În Occident — scrie Huntington — societatea civilă are o vechime de peste o mie de ani și acest lucru l-a deosebit de alte civilizații. Pluralismul bazat pe asociere era completat de pluralismul claselor. [...] Puterea aristocrației feudale stătea tocmai în faptul că împiedica absolutismul să prindă rădăcini în majoritatea țărilor europene. Acest pluralism european se deosebește clar de precaritatea societății civile, de slăbiciunea aristocrației și de birocrăția centralizată care existau în Rusia, China, țările otomane și în alte societăți non-occidentale.

Pe urmele pluralismului social s-au format deja de demult stările, parlamentele și alte instituții, care reprezentau interesele aristocrației, clerului, negustorilor și ale altor grupuri. Aceste corpuri s-au preocupat de crearea unor forme ale reprezentării, care cu timpul au devenit instituțiile democrației moderne.”¹⁰

2.

Huntington cultivă ceea ce se poate numi *grand geopolitics*. Prin elaborarea paradigmei civilizațiilor și negarea hotărâtă a iluziei universalității Occidentului, poate că el a reușit să contureze cel mai precis liniile de forță ale ordinii mondiale din secolul următor. Nu prea se ocupă însă de detalii, de nuanțele mai fine, de liniile de demarcație din interiorul unor țări sau chiar unități teritoriale și administrative mai mici, care fac obiectul așa-numitei microgeopolitici — sau conform școlii geopolitice franceze¹¹, care se ocupă prioritar de aceste aspecte, *géopolitique interne*.

În studiul nostru am dori să ne ocupăm tocmai de posibilele consecințe ale „măruntelor” discrepante dintre linia stabilită de Huntington ca graniță între civilizații și granițele ce tocmai se conturează ale instituțiilor occidentale.

La întâlnirea de vîrf de la Madrid a Alianței Nord Atlantice și la scurt timp după aceea la sediul Comisiei Europene de la Bruxelles s-a hotărît extinderea selectivă a organizațiilor occidentale. Mulți au fost surprinși de acest lucru, dar de fapt s-a întîmplat doar ceea ce și-au dorit încă de la început marile puteri occidentale — Statele Unite, Germania și Marea Britanie.¹² Această extindere selectivă a NATO se datorează în primul rînd faptului că guvernarea Clinton — după paranteza neowilsoniană a extinderii mondiale a „democrației de piață” — a revenit în 1995-1996, cel puțin în ceea ce privește punctele esențiale, la strategia americană¹³ originară elaborată în 1989-1990 sub semnul „realismului” geopolitic. În timp ce obligațiile discursului „politic corect” impun încă tăcerea în ceea ce privește noile linii de demarcație, „care nu există”, în mai 1997 Madeleine Albright a respins propunerea franceză de lărgire mai amplă ce punea în pericol coerența internă a NATO cel puțin la fel de drastic ca reprezentatii guvernării Bush, cînd s-au opus propunerilor lui Mitterrand privind planurile legate de o confederație europeană.

Ideea noii instituții pan-europene i-a fost sugerată lui Mitterrand de Jacques Attali. Aceasta — după cum își amintește Attali — „s-ar fi extins asupra tuturor țărilor europene, chiar și asupra acelor care intenționau să lase doar treptat în urma lor comunismul și dictatura. Asupra tuturor țărilor, inclusiv Uniunea Sovietică”. Este perioada în care Gorbaciov vorbește despre social-democrație, „dar ar vrea să păstreze și unitatea pactului de la Varșovia”. Dat fiind că, din păcate, în Est totul s-a întîmplat „mult mai repede” decît și-o închipuiseră „social-democrații” de la Paris și Moscova, strategii francezi au trebuit să se mulțumească, în locul mărețului plan al parteneriatului pan-european, cu o instituție cu caracter doar economic, dar care — potrivit concepțiilor lor — trebuia să aibă o extindere la fel de mare: Banca Europeană de Reconstrucție și Dezvoltare. Attali, primul președinte al băncii, constată cu iritare că americanii nici nu au vrut să audă ca în afară de Polonia și Ungaria — sîntem în ianuarie 1990! — să acorde sprijin și altor țări. „Despre România nu poate fi vorba, și cu atît mai puțin despre Uniunea Sovietică”.¹⁴

Astăzi se poate spune deja că lansarea cooperării de la Vișegrad, ce avea drept scop sprijinirea integrării occidentale a Ungariei, Poloniei și Cehoslovaciei, deși a fost făcută la inițiativa primului-ministru al Ungariei, Antall József, nu a fost străină de țelurile strategice ale politicii externe americane de după războiul rece. La prima consfătuire a acestui organism ce a avut loc în Ungaria, reprezentantul gazdelor a făcut cunoscută celorlalți parteneri intenția de aderare a primului-ministru român de atunci (Petre Roman), dar președintele Havel a respins cererea românească. Când cei trei conducători ai țărilor de la Vișegrad au căzut de acord asupra acestui lucru, în fond n-au făcut altceva decât să admită — nu fără o inevitabilă strângere de inimă, din motive istorice, în ceea ce-i privea pe polonezi și unguri — noile granițe ale Occidentului.

Faptul că Uniunea Europeană se poate extinde ceva mai departe decât NATO a fost de asemenea evident încă de la început. Planul de lucru, *Agenda 2000*, acceptat de Comisia Europeană de la Bruxelles, prevede definitiv începerea tratativelor de aderare — în 1998 — nu numai cu cele trei țări de la Vișegrad, propuse încă de la început, ci și cu Estonia și Slovenia. Acest lucru ne poate face să sperăm că în primul deceniu al secolului XXI Uniunea Europeană va putea primi în rîndurile ei toate țările europene legate prin cultură de Occident și aparținînd istoricește de Europa Centrală.

Integrarea Europei Centrale este ușurată în mare măsură de faptul că Germania, ca stat-cheie central-european, a devenit după al doilea război mondial parte integrată organic a Occidentului, atît din punct de vedere economic, cît și politic și militar, iar apoi, în urma prăbușirii comunismului, nu fără oarecare eforturi, a reușit să integreze și landurile est-germane, ce alcătuiseră odinioară nucleul Prusiei. Europa Centrală n-a putut deveni zonă geo-politică independentă, mai precis — după cum a arătat Halford J. Mackinder, cel mai influent geopolitician al secolului — ar fi putut deveni doar unindu-se cu Rusia care stăpînea zona siberiană (*Heartland*). Această fuziune care băga spaima în englezi și francezi nu putea însă lua forma unei cooperări realizate de bună voie, din cauza incompatibilității dintre civilizația Europei Centrale și a celei Orientale, fiind de asemenea exclusă realizarea ei prin hegemonia totală a uneia dintre părți (încercată întîi de Germania lui Wilhelm și a lui Hitler, iar apoi de Rusia lui Stalin).¹⁵

„Dacă renaște Europa Centrală — a spus la dezbateră din 1987 asupra Europei Centrale a Institutului de Istorie Contemporană de la Paris (Institut d'histoire du temps présent) geograful francez Violette Rey —, acest lucru poate fi făcut doar sub semnul centralității, și nu doar din cauză că se află «tocmai la mijloc». Iar centralitatea presupune multiple procese de acumulare (în material uman, în capital, în dotări), cu capacități de extindere și iradiere corespunzătoare. Europa Centrală a îndeplinit deja de mai multe ori un asemenea rol (să ne gîndim la Boemia, la regatul polono-lituanian, la Imperiul Austro-Ungar), demonstrînd mai degrabă caracteristici politice, culturale și ideologice, decât economice. (Acest lucru bineînțeles nu exclude existența unui anumit nivel economic. Dacă examinăm harta considerată clasică a rețelei europene de căi ferate din 1914, putem constata că

aceasta în est urmează fidel granițele Monarhiei, în timp ce calea ferată austro-ungară însăși nu este altceva, decât rețeaua periferică a sistemului occidental.) Proiectarea pe hartă a inovațiilor tehnice — privilegiu al centralității și indiciu clar al Europei occidentale și germanice — ar sublinia o anumită slăbiciune a teritoriului aflat la est de linia Triest - vărsarea Elbei.”¹⁶

Astăzi, după zece ani, cred că putem spune pe față că Europa Centrală este pe cale să-și piardă caracteristicile politice, culturale și ideologice reliefate de autorul francez, fără să fi înaintat nici măcar un pas spre centralitatea sa „proprie” în sens economic. (Doar 8% din comerțul exterior al Ungariei este îndreptat spre țările CEFTA.) Aceasta constituie cauza principală pentru care, în opoziție cu teza geopoliticianului francez Pierre Béhar, Austro-Ungaria nu mai poate fi considerată „o idee pentru viitor”. Béhar susține că, în locul unei Europe integrate, cu un singur centru, trebuie făurită o Europă confederativă, care bineînțeles poate însemna și confederația unor federații regionale.¹⁷ Francezilor care caută să contrabalanseze presupusa hegemonie germană prin forțarea unor federații când pan-europene, când regionale, le dă un răspuns pe măsură Otto von Habsburg, în articolul său citat în nota nr. 4: „Singurul lucru salutar îl constituie admiterea individuală a acestor state în Uniunea Europeană, în funcție de nivelul lor de dezvoltare, fără a le constrânge să stabilească vreun alt fel de legături cu alte state. Europa reprezintă o legătură suficientă, dar totodată îi permite fiecăruia să-și păstreze specificul.”

Acum câțiva ani se mai putea presupune că în cadrul Uniunii Europene va avea cu adevărat vreun rost o cooperare a țărilor de la Vișegrad¹⁸, dar astăzi nici acest lucru nu prea mai este verosimil. Statele aflate înaintea aderării, la fel ca și membrii actuali ai Uniunii Europene, se raportează în mod diferit, uneori chiar diametral opus, la dilema federalism/stat național. Ungaria, împreună cu Slovenia și poate și Croația de după Tudjman, se leagă de nucleul federal german-austriac-nord italian-beneluxez, ca periferie federală de sud-est, împreună cu periferiile federale de vest (catalan-basc-irlandez-scoțian) și de nord (finlandez-baltic), în timp ce Cehia și Polonia vor alcătui probabil periferia de est a nucleului franco-englez al statului național în defensivă, împreună cu periferia sud-italiană și sud-spaniolă (fig.3).

Toate acestea nu înseamnă însă că „Europa Centrală nu există”¹⁹. Nu există și nici nu poate exista ca entitate politică independentă dotată cu centralitate proprie. „Apare” însă imediat — ca „mit cultural” purtător al unui mesaj politic clar —, în cazul în care apar fisuri în construcția unui sistem politic național sau internațional care este perceput de elita intelectuală ca incompatibil cu valorile sale de civilizație.¹⁹ Are dreptate Sorin Antohi, când spune că formularea programului „Mitteleuropei spirituale” în Ungaria, Cehoslovacia și Polonia anilor 70-80 este de fapt „un remake istoriozofic al unei iluzii regionale” care evocă amintirea exemplului „Kakaniei din ultimul ei ceas”, un model cultural „ceva cu totul extraordinar” (Patapievici).²⁰ Este însă incontestabil că idealizarea a servit în fond și unor țeluri geopolitice, chiar

dacă nu celor dorite inițial de cei ce au formulat ideea *Mittleuropeană*. Europa Centrală a lui Milan Kundera este un fel de „*Europă Occidentală răpită*” („*Occident kidnappé*”), ținută într-un fel de cușcă ruso-germană. Iar György Konrád visa despre o asemenea Europă Centrală de două sute de milioane de oameni, la care ar aparține în mod firesc și Germania vindecată de nebunia puterii și care, dacă n-ar renunța la suveranitatea pe care și-a păstrat-o timp de o mie de ani, mobilizându-și valorile culturale și sociale specifice, poate fi capabilă „*să se elibereze din ghearele realității militare*”²¹ ale unei Europe divizate. În loc de aceasta, după cum se știe, *Mittleuropa* „renăscută” în timpul dictaturii comuniste central-europene ambigue și inconsecvente, renunță astăzi fericită la suveranitatea sa fără valoare, pentru a putea intra cât mai repede în sistemul economic, politic și militar al Occidentului care a „înghițit” deja mai devreme Germania.

Problema care se pune acum este: ce se va întâmpla cu acele fragmente de *Mittleuropa* care renasc astăzi în condițiile ambigue ale democrației est-europene și care rămân în afara noilor granițe orientale ale Occidentului. Ce se întâmplă cu acele teritorii periferice care din punct de vedere cultural aparțin Occidentului, iar istoric Europei Centrale, și care, după lungile decenii ale centralizării forțate impuse de totalitarisme de dreapta și de stînga, direct proporțional cu afirmarea democrației, se distanțează din ce în ce mai spectaculos de regiunile est-europene ale statelor cărora le aparțin?

3.

În cazul Bielorusiei, problema pare a fi rezolvată de orientarea predominant rusă și de lipsa propriei conștiințe naționale. În Ucraina pentru moment e liniște, întrucît conștiința identității ce se întrupează în existența propriului stat menține un echilibru corespunzător între naționalismul tradițional al teritoriilor occidentale, care consideră națiunea valoarea cea mai de preț, și etatismul teritoriilor centrale și de est. Ucraina se îndreaptă încet, dar sigur spre Occident, dar fără să renunțe la relațiile sale cu Rusia. Voivodina e o regiune tipic central-europeană, dar ponderea ei istorică și demografică este din păcate prea mică în cadrul Serbiei, lucru și mai evident dacă luăm în considerare și Muntenegru. În timp ce în Iugoslavia din vremea lui Tito se formase o birocrație locală ce posedă un fel de conștiință regională, majoritatea sîrbilor din Voivodina nu au o asemenea conștiință. Aici, spre deosebire de Transilvania și Banatul românesc, în privința mentalității, a modelelor de comportare și a culturii politice, masele de sîrbi sosite în noi și noi valuri i-au asimilat pe sîrbii stabiliți aici mai demult.

În Transilvania s-a întâmplat tocmai invers. După ce și Bucureștiul, ca și Budapesta, a considerat că Transilvania este incapabilă să se administreze singură, provincia proaspăt obținută a fost năpădită de „funcționari și apostoli” din Regat. Această tradiție glorioasă au continuat-o în vremurile comuniste „comisarii balcanizării”, ca să folosim expresia prozatorului român din Ardeal, Alexandru Vlad. Noii campioni ai ardelenismului agresiv pe care scriitorul din Tîrgu Mureș, Al.

Cistelean, poate exagerat de pesimist în ceea ce privește rolul din trecut al Ardealului și șansele sale viitoare, îi numește „*ardeleni de prima generație*”, în eseu său rămas din păcate fără ecou și fără continuare²², nu îi reprezintă pe românii din Ardeal, ci spiritualitatea anacronică a instituțiilor ce simbolizează puterea exclusivă a statului centralizator (și în primul rând a organelor de represie). Acest lucru nu i-a afectat însă sau i-a afectat prea puțin pe acei români regăteni care au ajuns după 1919 în Ardeal nu pentru a îndeplini o „misiune”, ci în căutarea unui trai mai bun. Dat fiind că ei s-au stabilit în mod firesc în cele mai dezvoltate două zone ale Ardealului, partea de sud, aflată sub o puternică influență a sașilor, și partea de vest, strâns integrată în secolele XVIII-XIX în principalul curent de dezvoltare a capitalismului din Ungaria, au fost suficiente una sau două generații pentru ca să se asimileze din punct de vedere cultural românii ardeleni ce alcătuiau populația majoritară de acolo.

Identitatea culturală pronunțată a românilor ardeleni, cu un caracter evident mai occidental decât al regătenilor, precum și existența comunității maghiare relativ numeroase și bine organizate și atitudinea sa consecvent opoziționistă față de naționalismul post-comunist au dus la faptul că, spre deosebire de Bielorusia, Ucraina și Serbia, în România Ardealul de astăzi, adică cel luat în sens larg, ca fragment central-european, poate juca un rol determinant în ceea ce privește viitorul întregii țări. Vreau să precizez că atunci când vorbesc despre identitatea culturală specifică a ardelenilor (români, unguri și bineînțeles puținii germani rămași), mă gândesc în primul rând la atitudinea lor față de muncă și cultura lor politică, strâns legată de aceasta. Adică la acele trăsături specifice care sînt relevante în condițiile democrației de masă și se evidențiază nu atît în rîndul elitelor, ci mai mult la nivelul „majorității”.

H. R. Patapievici are probabil dreptate, cînd spune că nu crede că creativitatea maghiară ar fi mai puternică în Ardeal sau în Voivodina decât în Ungaria, și ar fi putut să afirme liniștit același lucru în ceea ce-i privește pe românii din Ardeal și din București. Totodată nu se îndoiește de faptul că românii ardeleni sînt „*mai de nădejde*” decât regătenii, ceea ce se datorează „*fericitei influențe a imperiului*”²³ austriac. Creativitatea politică a Transilvaniei poate avea o însemnătate vitală pentru România, pentru că s-a manifestat tocmai atunci cînd logica indiferenței a democrației majoritare era cît pe aci să tragă pe linie moartă elitismul regătean pro-occidental.

Diferența esențială dintre Ardeal și restul României s-a văzut încă de la primele alegeri din mai 1990. 29% din voturile pentru Ion Iliescu, 40% din cele pentru Ion Rațiu și 66% din voturile pentru Radu Câmpeanu (care era considerat pe atunci candidatul autentic al opoziției pentru președinție), au provenit din Transilvania, unde se află 34% din populația cu drept de vot.²⁴

Însă nu toată lumea vrea să accepte acest lucru evident. În excepționala sa carte despre miturile istoriei românești, Lucian Boia amintește că, în analiza făcută alegerilor din 1990-1992, Pavel Câmpeanu neglijează complet datele defalcate pe județe și regiuni. „*Or*, — scrie conducătorul Centrului de istorie a imaginarului al

Universității din București —, *lucrul cel mai uimitor este că, mai ales după alegerile prezidențiale din octombrie 1992, vedem două zone ce se disting clar una de alta, separate prin linia de graniță ce despărțea odinioară România de Monarhia Austro-Ungară.*"²⁵

Din studiul dedicat de István Székely analizei pe județe a rezultatelor alegerilor parlamentare din 1990 și 1992, precum și a alegerilor pentru administrația locală din 1992, rezultă că în timp ce în 1990 — la alegerile parlamentare — opoziția a obținut rezultate peste 40% doar în cele 4 județe unde numărul populației maghiare este cel mai ridicat, în 1992 județelor Harghita, Covasna, Mureș și Satu Mare li s-au alăturat și județele Bihor, Arad și Timiș (avînd rezultate de peste 50%).²⁶

La alegerile din 1996 s-a produs ruptura și în județele din centrul Transilvaniei, cu o populație preponderent românească. Acest lucru a demonstrat clar că este vorba de un dat structural care depășește prin semnificația sa cu mult factorul maghiar. Este vorba de o tendință politică de o importanță majoră ce se accentuează treptat, și care încă nu s-a încheiat. În 1990 „ciudățenia” ardeleană se datora încă în mare parte opțiunii electorale în bloc, ce putea fi considerată chiar conjuncturală, a celor 20% de populație maghiară din zonă, neputînd să se impună nici măcar în Ardeal ca o tendință majoritară. În 1992, această majoritate regională a fost atinsă, dar nu devenise încă factor decisiv la nivelul țării.

În fine, în 1996 s-a ajuns la situația în care practic Transilvania a fost cea care a hotărît rezultatele alegerilor la nivelul întregii țări. Prin aceasta nu doresc să subestimez rezultatele obținute de fosta opoziție pe teritoriul Regatului, dar cred că nu greșesc cînd afirm că acolo (cu excepția județelor Constanța și Prahova și a orașului București) nu era vorba într-atît de o opțiune pozitivă, clară și mai ales de durată, ci mai degrabă de dezamăgirea produsă de regimul anterior.

Reprezentanții elitei spirituale românești se raportează în mod diferit la fenomenul ardelean. Constatările lui Boia și Patapievici arată că ei așează la originea lui tradițiile specifice ale Monarhiei Austro-Ungare. În comentariul făcut alegerilor din 1996, ardeleanul Emil Hurezeanu explică tot prin tradițiile istorice divergente diferențele frapante dintre cele două regiuni. „*Valorilor central-europene ale iluminismului, reformei, toleranței și competiției*, scrie el, *care îi caracterizează îndeosebi pe românii ardeleni, li se adaugă în România forme ale culturii sociale și politice aflate sub influența contemplației și pasivității, adică a altor coduri, mai puțin active din punct de vedere social, ce sînt caracteristice zonei de valori ortodox-răsăritene.*” Aceasta, adaugă pe bună dreptate autorul, „*nu este o judecată de valoare, ci o constatare.*”²⁷

Deși alteritatea Transilvaniei este evidentă de fapt pentru toată lumea, pînă acum doar Gabriel Andreescu a atras atenția asupra rolului regional ce poate deriva de aici. Dacă maghiarii din Transilvania, atrage atenția președintele Comitetului Helsinki din București, în loc să fetișizeze autodeterminarea și

diferitele forme de autonomie națională, ar pune accentul pe spiritul de competiție, pe multiculturalitate, pe exploatarea la maxim a relațiilor potențiale dintre teritoriile de lângă granița româno-maghiară, „ar putea pune în mișcare conștiința civică a întregii Transilvanii.” După părerea lui Gabriel Andreescu, ar fi un lux deosebit, o neglijență de neiertat să nu se profite de avantajele oferite de „păstrarea în adâncurile structurii sociale ale acestei minunate regiuni a forței civilizatoare a vechii Mitteleurope.”²⁸ Nu merge însă nici el atât de departe, încât din cele de mai sus să tragă posibile concluzii instituționale, chiar constituționale.

Andrei Marga, care se ocupă de filozofia unificării europene, consideră și el că schimbarea din 1989 a smuls pur și simplu întreg teritoriul central-est-european din strînsoarea particularităților etnice și a pus sub semnul întrebării înseși bazele tradiționalei filozofii a istoriei etniciste, conform căreia „drumul spre universalitate trece prin cultivarea specificului etnic”. Cum însă „trăirea intensă” a identității etnice este un dat inevitabil al regiunii, pentru a evita conflictele este nevoie de schimbarea mecanismului de identificare.²⁹ Sînt întru totul de acord cu această concluzie, un singur lucru nu îmi este însă clar: dacă tot considerăm schimbarea indispensabilă, atunci de ce ne-am mulțumi cu înlocuirea clișeele tradiționale ale identificării etnice printr-un alt clișeu, mai simpatic, dar tot de identificare etnică, ce s-ar baza de data aceasta, după Marga, pe urmarea „realizărilor exemplare”?

Conform rețetei liberale general acceptate, conflictele de natură politică generate de separatismul și exclusivismul etnic pot și trebuie anihilate în comunitatea politică superioară a națiunii. Astăzi însă știm deja foarte bine că nu numai separatismul etnic, ci și omogenizarea națională poate duce la conflicte. În consecință, la baza acțiunii politice care să ducă la rezolvarea efectivă a conflictelor trebuie să așezăm, în loc de etnicitate și naționalitate, teritorialitatea, identitatea teritorială, locală. De fapt, putem privi națiunea ca un fel de camuflaj, prin care statul își îmbracă într-o formă democratică puterea exclusivă pe care o exercită asupra „propriului” teritoriu și o face să fie unanim acceptată — în interiorul spațiului dat — prin forța „irezistibilă” a simțămîntului național. Dar această legitimare spontană e în fond la fel de vulnerabilă și labilă, cum a fost și cea a monarhilor absoluți, și, ca și legitimarea dinastică, nu poate dura o veșnicie.

Stăpînirea absolută a statului asupra „propriului” teritoriu sau, dacă preferați, suveranitatea absolută este astăzi un lucru cel puțin la fel de respingător (și periculos) ca tendința absolutistă a statului autocrat din secolul al XVII-lea de a stăpîni societatea civilă. Iar tiranul, scria János Apáczai Csere, (profesor cu vederi puritane de la colegiul reformat din Alba Iulia, mai apoi de la cel din Cluj), la numai patru ani de la decapitarea regelui Charles Stuart, „cel care voit și cu bună știință se pune întotdeauna sau doar uneori în calea dreptății societății civile... poate fi distrus cu frumosul sau în luptă.”³⁰ Conflictul inevitabil deriva din faptul că în timp ce supușii devin cetățeni, iar parlamentul se transformă dintr-o adunare a nobililor într-o

instituție proprie a „societății civile” ce funcționează deja ca o societate politică, unii regi nu voiau să renunțe la ficțiunea juridică a puterii absolute a statului. Dreptul statului și dreptul societății nu se pot baza pe principii aflate în opoziție, iar în cazul în care apare un conflict, acest lucru duce inevitabil la un război civil deschis sau latent. Ori statul integrează societatea, ori societatea statul.

Occidentul, ca civilizație politică a statului integrat de către societate, în faza finală a întregii sale dezvoltări politice din epoca modernă, datorită forței irezistibile și nevoii naturale cu care s-a impus autoguvernarea (autoadministrarea), s-a confruntat la sfârșitul secolului al XX-lea cu o nouă situație de coliziune, caracterizată prin conflictul dintre suveranitatea statului și interesele locale ale regiunilor, dintre parlamentul central și nevoia de parlamente locale a teritoriilor sau regiunilor. Această nouă coliziune este *par excellence* starea de război civil a epocii postmoderne (ce urmează statelor naționale).

Soluția teoretică și practică a problemei au găsit-o englezii atât în secolul al XVII-lea, cât și acum. În vremea glorioasei revoluții, prin împărțirea competențelor juridice între rege și parlament, iar astăzi prin introducerea devoluției, care realizează împărțirea rațională a puterii între parlamentul central și cele locale. Devoluția înseamnă că dominația exclusivă asupra teritoriului statal unic, spiritualizat în „sufletul națiunii” este înlocuită de pluralismul teritoriilor. Teritoriile locale (ținuturi istorice sau regiuni nou apărute) se transformă prin devoluție din obiecte aflate în administrația statului în subiecte ale statului, într-o anumită privință devin ele însele stat, după cum și cetățenii au devenit „suverani” în Europa Occidentală a secolului al XVII-lea.³¹

Evident pluralismul teritoriilor nu înseamnă că statul național va trebui să împartă cu statul vreunei alte națiuni dominația atotputernică pe care o exercita mai devreme asupra „propriului teritoriu suveran”. Totodată nu poate însemna nici apariția unor noi exclusivități teritoriale subnaționale pe teritoriul dat al respectivului stat național, prin împărțirea în vreun fel a precedentei suveranități teritoriale unitare. Pînă și Partidul Național Scoțian, care are drept scop obținerea independenței totale a Scoției și care pînă nu demult era cu totul împotriva devoluției, consideră că șeful statului trebuie să rămînă tot regina Angliei (și urmașii ei), și dorește de asemenea să rămînă în cadrul Uniunii Europene ale cărei instituții vrea să le întărească, nu să le slăbească.³² Neil MacCormick, principalul teoretician al acestui partid, demontează construcțiile teoretice tradiționale ale suveranității și absolutismului statului național nu de pe pozițiile vreunui „atavism naționalist”, ci sprijinindu-se pe „*mica statalitate*” (*Kleinstaaterei*)³³ a Uniunii Europene și ca adept al așa-zisului liberalism al drepturilor (*rights-based liberalism*).³⁴

Margaret Thatcher, care în opinia profesoarei de politologie Alice Brown de la Universitatea din Edinburgh, a avut un rol important în consolidarea identității scoțiene³⁵, nota următoarele în memoriile sale despre relația dintre Regatul Unit și scoțieni: „*Scoțienii, fiind o națiune istorică, au indubitabil drept la autodeterminare*

națională; pînă acum ei și-au exercitat acest drept alăturîndu-se Regatului Unit și rămînînd în cadrul lui. Dacă se vor hotărî pentru independență, nici un partid sau om politic englez nu le va sta în cale, oricît de mult le-am regreta plecarea. Ceea ce nici scoțienii (și nici englezii) nu pot face este să fixeze ei înșiși condițiile de rămînere a lor în cadrul Regatului Unit, fără să țină seama de părerile celorlalți. Dacă restul Regatului Unit nu dorește devoluția guvernării, atunci națiunea scoțiană poate încerca să convingă acest rest despre virtuțile ei; poate va avea chiar succes făcînd aceasta; dar nu poate cere să aibă dreptul la devoluție în cadrul Regatului Unit.”³⁶

Prin organizarea referendumului privitor la devoluție, Partidul Laburist a permis scoțienilor tocmai ceea ce nu vroia să le permită fostul prim-ministru britanic care se autodefinia „un englez chintesențial” (*a quintessential English figure*): și anume să organizeze un referendum separat, ceea ce însemna de fapt un fel de avans acordat în privința autoguvernării, mai precis la dreptul la autonomie pentru scoțienii ce reprezintă doar 10% din totalul populației. Rezultatul este cunoscut: la referendum au participat peste 60% din cetățenii cu drept de vot, iar dintre aceștia 75% au votat pentru un parlament autonom și 63,5% au votat și pentru a i se acorda acestui parlament dreptul de a stabili impozite (ceea ce înseamnă că își asumă și consecințele financiare ale autonomiei).³⁷

Reforma constituțională a guvernului laburist merge însă mult mai departe, parcă pentru a inversa logica thatcheriană: după constituirea parlamentelor scoțian și galez, propune o soluție separată, în două trepte, pentru regiunile din Anglia: întîi vor fi delegați în adunările regionale de se vor constitui reprezentanți din consiliile locale deja existente în urma alegerilor, iar mai tîrziu, în funcție de împrejurările și cerințele locale, se va trece la introducerea unor parlamente locale alese prin vot direct.³⁸

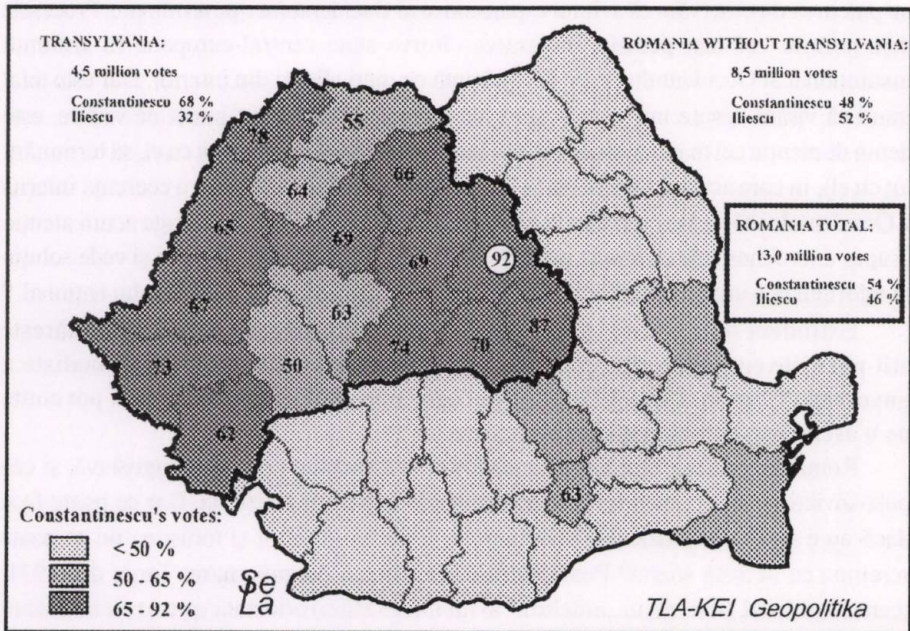
Deosebit de importanta reformă constituțională britanică prefigurează acea nouă construcție europeană de drept statal cu trei nivele ce are toate șansele să se constituie în primele decenii ale secolului următor: statul local, statul național, care se păstrează neschimbat ca un cadru formal, și supra-statul federal care reglează viața economică a Uniunii și garantează pacea sa internă și externă. Acest lucru înseamnă în esență că construcția noii Europe va fi determinată de nucleul federativ vizibil în fig.3, precum și de periferiile federale ce se leagă din toate direcțiile de acest nucleu, iar nu de statele și forțele politice care forțează menținerea sistemului de state naționale. Conservatorii englezi anti-europeni, francezii ce nu se pot elibera de gaullismul de dreapta și de stînga, italienii care tot amîna introducerea federalismului și nu în ultimul rînd unii politicieni central-europeni care continuă să defileze sub stindardul naționalismului și suveranității din secolul al XIX-lea vor face bineînțeles tot posibilul pentru a bloca acest proces. Sistemul statului național însă, după cum observă în mod pertinent Ferenc Glatz: „în forma actuală nu poate fi menținut în integrarea modernă. Trebuie să cedeze din drepturile sale în domeniul economic și al politicii de securitate unităților integrative internaționale și trebuie să renunțe la anumite drepturi în favoarea unităților administrative mai mici.”³⁹

Dificultatea majoră în calea realizării acestui proiect nu o constituie faptul că nici în cadrul Uniunii Europene nu există unanimitate asupra lui, ci că această istorică schimbare de model are șanse de a se realiza doar în acea parte a Europei care se întinde la vest de linia de demarcație a lui Huntington.

4.

Ajunși la sfârșitul studiului nostru, trebuie să punem din nou întrebarea: ce se va întâmpla cu acele fragmente central-europene care, datorită tradițiilor lor și dezvoltării lor economice și culturale, ar fi capabile să realizeze schimbarea de model, dar nu este la fel de sigur că și țările cărora le aparțin vor fi în stare să o facă. Transilvania, de exemplu, deoarece a avut de-a lungul istoriei sale instituții politice, juridice și ecleziastice proprii, ca un „*stat mic*”⁴⁰, iar mai târziu, în secolul al XIX-lea a fost considerată de românii ardeleni o regiune cu entitate politică proprie, ar avea în principiu șanse foarte mari să dobândească un statut juridic asemănător cu cel al Scoției.⁴¹

Problema însă nu este a Transilvaniei, ci a României. Dat fiind că problema transilvană, de la prăbușirea statului istoric maghiar, nu mai este o problemă maghiară, ci una românească, ea a devenit problema coerenței interne a statului român, sau, mai dramatic, a supraviețuirii statului român; de aceea, totul depinde de ceea ce se va întâmpla în viitorul apropiat în România sau mai bine zis cu România.

Rezultatele alegerilor prezidențiale din 17 noiembrie 1996,
în Transilvania și teritoriul fostelor principate române

Fortând puțin lucrurile, putem afirma următoarele: România ori va fi în stare să se ridice la nivelul Transilvaniei, ori va fi antrenată — tîrînd și Transilvania după ea — în categoria țărilor lipsite de succes sau falimentare (*failed states*) din zona de criză ce se întinde din Muntenegru pînă în Siberia.

Considerînd că un stat de succes este acela care este capabil și în era postnațională a istoriei să funcționeze, ca o legătură (*switchyard*) între scenele principale, locale și supranaționale, ale economiei și politicii, falimentar este statul care nu reușește să se conecteze la mișcările dinamice ce apar la nivel local și supra-național. Lăsînd acum la o parte o mulțime de alte aspecte, din punct de vedere juridic acest lucru înseamnă că statul falimentar nu vrea sau nu are curajul să acorde mai multă libertate de mișcare unităților sale administrative locale, pentru că, pe bună dreptate sau nu, crede că acest lucru ar constitui un prim pas spre ruperea acestor teritorii din cadrul statului. Deoarece integrarea interioară a statului falimentar este problematică (doar statul care este sigur că prin aceasta nu își pierde identitatea și forța de coeziune își poate permite să acorde unor unități administrative ale sale, prin devoluție, pînă și autonomie politică), un astfel de stat nu poate adera la nici un fel de forme de integrare supra-națională⁴², care de fapt ar constitui pentru el un fel de umbrelă de protecție în momentul inevitabilei slăbiri a forței de coeziune a instituțiilor proprii. Din nefericire, este vorba de o perfectă situație-capcană.

În timp ce statele falimentare rătăcesc prin labirinturile integrării interne și externe, nu putem să nu observăm că avîntul expansionist al Occidentului e pe terminate. Procesele deja pornite vor mai permite integrarea cîtorva state central-europene în sistemul instituțional al Occidentului, care se confruntă cu mari sfidări din interior. Dar este total inutil să visăm despre noi și noi valuri ale extinderii. Din acest punct de vedere, este demn de atenție cel mai nou studiu al lui Huntington (dacă am început cu el, să terminăm tot cu el), în care același autor, care în ultimii ani considera vital pentru coerența internă a Occidentului să se facă lărgirea NATO cu țările de la Vișegrad, ne atrage acum atenția asupra unor fenomene ce pun în pericol coerența internă a Statelor Unite și vede soluția în reformularea urgentă a politicii externe americane, puse în slujba interesului național.⁴³

Extinderea selectivă a NATO a putut să aibă loc pentru că acest lucru întărește atât pozițiile europene ale Americii, cît și conștiința vocației internaționaliste a guvernării Clinton. După 1999 însă, cei care așteaptă integrarea nu mai pot conta pe o asemenea coincidență fericită.

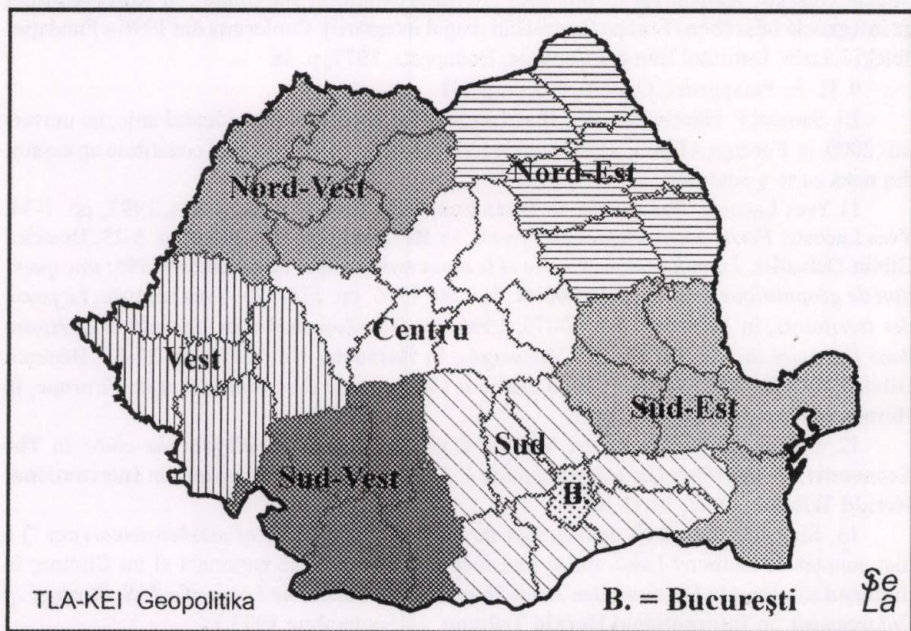
România, situată între două zone de state falimentare, cea post-iugoslavă, și cea post-sovietică, nu are prea mult timp la dispoziție pentru a acționa. Dar ce poate face dacă nu e sigur că Occidentul o va integra în deceniul viitor și totuși ea nu se poate resemna cu această soartă? Poate alege calea urmată de guvernarea Iorga din 1931, (care a luat locul guvernului „ardelean” al lui Iuliu Maniu) orientată spre o recentralizare agresivă și anti-transilvanism, cu toate consecințele catastrofale, sau se poate hotărî să facă un pas radical, care nu poate fi altul decît reorganizarea țării pe baze federale, sau,

cel puțin, acordarea posibilității devoluției pentru Transilvania și celelalte regiuni ale țării care își vor manifesta interesul în această privință.⁴⁴ Ori, ori.

O nouă recentralizare, deja zgometos reclamată în mare parte de opoziția „națională”, poate distruge orice posibilitate de compromis, ceea ce va pune sub semnul întrebării succesul final al procesului de modernizare a României din ultimii 150 de ani, periclitând totodată și integrarea regiunilor țării cu tradiții diferite. Prin federalism sau prin introducerea soluției devoluționiste, ce poate fi realizată mai ușor și mai ales treptat, problemele modernizării politice a României și cele ale integrării interne, atât de strâns legate între ele, s-ar putea rezolva concomitent. Regiunile de curînd înființate (fig. 4) — deocamdată lipsite de orice competență — ar putea constitui un bun punct de pornire pentru pași ulteriori.

Între cele două războaie, românii ardeleni, dezamăgiți în așteptările lor, nu s-au putut înțelege nici cu maghiarii ardeleni — care pe atunci își mai considerau situația provizorie —, nici cu Bucureștiul care își „deschisese cu prețul unor uriașe sacrificii” în fața lor „ușa casei”, și îi trata ca atare pe noii veniți.⁴⁵

Astăzi, pentru prima dată după 1918, sînt create condițiile pentru un compromis real. Ca să supraviețuiască catastrofei identitare descrise cu precizie de Patapievici⁴⁶, elita care vrea să ducă modernizarea României pînă la integrarea totală și definitivă în civilizația occidentală are nevoie de „popor”, de acea majoritate absolut necesară în democrație, iar Transilvania, are nevoie de un stat, în cadrul căruia să-și poată păstra și dezvolta propria identitate culturală și politică.⁴⁷ □

Regiuni din România

NOTE

1. **Adevărul, Evenimentul Zilei, Curierul Național**, 13 noiembrie, 1996.
2. Bérés Katalin, *Convorbire cu deputatul Boda József*, în **Brassói Lapok**, 13-19 iunie 1997.
3. Wang Gungwu, *A Machiavelli for Our Times*, în **The National Interest**, 46. Winter 1996/97, pp. 69-73.
4. Nu este întâmplător că astăzi tocmai capul familiei Habsburg subliniază faptul că, pe lângă Croația și Slovenia, și Bosnia aparține Occidentului. Totodată recunoaște că „în partea Bosniei stăpinită de sîrbi a luat ființă un fel de formațiune mixtă, deoarece mulți sîrbi din Serbia s-au stabilit acolo.” (Habsburg Ottó: *A Balkán határai*. [Granițele Balcanilor] **Magyar Hírlap**, 1997, august 30)
5. Samuel P. Huntington, **The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order**, Simon & Schuster, New York, 1966. 159-161. Citatele de Huntington, după cum urmează: Michael Howard: *Lessons of the Cold War*, în **Survival**, 36. Winter 1994. 102-103; Pierre Béhar, *Central Europe: The New Lines of Fracture*, în **Géopolitique**, 39 (Ediția engleză, august, 1992), 42; Max Jakobson, *Collective Security in Europe Today*, în **Washington Quarterly**, 18 (Spring 1995), 69; Max Beloff, *Fault Lines and Steeples: The Divided Loyalties of Europe*, în **The National Interest**, 23 (Spring 1991), 78. Citatele autorilor central-europeni, după cum urmează: Andreas Oplatka, *Vienna and the Mirror of History*, în **Géopolitique**, 35 (Ediția engleză, Autumn 1991), 25; Vytautas Landsbergis, *The Choice*, în **Géopolitique**, 35 (Ediția engleză, Autumn 1991), 3; **The New York Times**, 23 aprilie, 1995, p. 5E.
6. Pierre Hassner, *Morally Objectionable, Politically Dangerous*, în **The National Interest**, 46, Winter 1996/97, pp. 63-69.
7. H.-R. Patapievici, **Politice**, Humanitas, București, 1997, pp. 237-238.
8. Despre statul-civilizație, despre noțiunea de civilizație ca și comunitate politică vezi Molnár Gusztáv, *Külpolitika és stabilitás* (Politică externă și stabilitate), în **Közép-Európa az integráció küszöbén** (Europa Centrală în pragul integrării). Conferința din 1996 a Fundației Teleki László, Institutul Europei Centrale, Budapesta, 1977, p. 36.
9. H.-R. Patapievici, Op. cit., p. 239; p.342.
10. Samuel P. Huntington, *The West Unique, Not Universal* (Occidentul unic, nu universal) 2000, în **Foreign Affairs**, 1966, nov-dec.) 1997/6, pp. 18-19. Studiul constituie un capitol din noua carte a autorului.
11. Yves Lacoste: *Préambule*, în **Dictionnaire de Géopolitique**, Paris, 1993, pp. 1-34; Yves Lacoste, *Périls géopolitiques en France*, în **Hérodote**, No. 80, 1996, pp. 3-23; Béatrice Giblin-Delvallet, *La cohésion nationale et le mouvement social de décembre 1995: une question de géopolitique interne*, în **Hérodote**, No. 80, 1996, pp. 174-190; Yves Lacoste, *Le passé des territoires*, în **Hérodote**, No. 74/75, 1994, pp. 3-6; Joseph Rovin, *Identité et territoire dans l'histoire de la France et de l'Allemagne*, în **Hérodote**, No. 72/73, pp. 22-29; Béatrice Giblin-Delvallet, *Les territoires de la nation à l'heure de la décentralisation de l'Europe*, în **Hérodote**, No. 62, 1991, pp. 22-43.
12. Despre punctul de vedere britanic și german vezi *Who will join the club?* în **The Economist**, 7 iunie 1997; *Germany Supports U.S. Over Alliance Expansion*, în **International Herald Tribune**, 1997, 14-15 iunie.
13. Sloganul extinderii democrației de piață („enlargement of market-democracy”) a fost enunțat de Anthony Lake, fostul consilier pentru securitate națională al lui Clinton, în discursul său ținut la Universitatea Johns Hopkins. (A. Lake, *The Logic of a U.S. Strategy of Enlargement*, în **International Herald Tribune**, 24 Septembrie 1993.)
14. Jacques Attali, **Europe(s)**, Paris, 1994, pp. 32; 36; 52-54.

15. Despre concepția lui Mackinder asupra Occidentului ca spațiu geopolitic, vezi: Molnár Gusztáv, *A NATO-bővítés geopolitikája* (Geopolitica extinderii NATO), în *Beszélő*, 1997/3, pp. 35-47. În engleză, *The Geopolitics of NATO-enlargement*, în *The Hungarian Quarterly*, Summer 1997, pp. 3-16.

16. Violette Rey, *Europe Centrale, Europe de l'Est. Un point de vue de géographe*, în *La Nouvelle Alternative*, 1987 decembrie, p. 41.

17. Pierre Béhar, *L'Autriche-Hongrie idée d'avenir. Permanences géopolitiques de l'Europe centrale et balkanique*, Paris, 1991, pp. 172-173. Concepția lui Béhar a primit imediat după apariția cărții o dezmințire de la Kende Péter, prin articolul *La fédération danubienne: idée d'avenir?*, în *Commentaire*, 1991, p. 54. Studiul a apărut apoi și în limba maghiară la Budapesta în 1994.

18. Molnár Gusztáv, *Közép-európai konföderáció* (Confederația Central-europeană), în *Limes*, 1992 ianuarie.

19. *Közép-Európa nincs* (Europa Centrală nu există), convorbire cu istoriograful britanic Norman Davies, în *Közép-Európa*. Ediția specială comună *Magyar Hírlap, Gazeta Wyborcza, Lidove Noviny și Sme*, 28 mai 1994. Este cât se poate de semnificativ faptul că imediat după reapariția la hotarele estice ale Ungariei și Poloniei a graniței mai vechi dintre Occident și Orient, în cadrul Universității de Vest din Timișoara s-a constituit un grup de studiu interdisciplinar „A treia Europă” care își propune studierea sistematică a conceptului de Europă Centrală ca topos geo-politic, matrice mental-afectivă și model cultural. Vezi Adriana Babeți, *Europa Centrală — un concept cu geometrie variabilă*, în *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, antologie coordonată de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Iasi, 1997, p. 12.

20. Sorin Antohi, *România în 1995: geografie simbolică și identitate socială*, în volumul lui Iordan Chimet, *Momentul adevărului*, Editura Dacia, Cluj, 1996, pp. 263-264. Kundera este citat după Antohi; pentru notele lui Patapievici despre Kakania vezi *Politice*, pp. 298-299.

21. György Konrád: *Rêve-t-on encore d'une Europe centrale?* în *La Nouvelle Alternative*, 1987, decembrie, pp. 7-8.

22. Al. Cistelean, *Provincia ratată. Eseu despre Transilvania*, în *Gazeta de Mureș*, mai-iunie 1993.

23. H.-R. Patapievici, Op. cit., pp.120; 299.

24. Alexandru I. Bejan, *Prezentarea și analiza comparativă a rezultatelor alegerilor de la 20 mai 1990*, în *Renașterea unei democrații: alegerile din România de la 20 mai 1990*, IRSOP, 1991, p. 115.

25. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997. Boia amintește că sînt demne de atenție și diferențele existente în interiorul celor două mari zone. Referitor la zona ardeleană — defalcată pe județe — s-au făcut deja niște analize (vezi studiul lui István Székely, citat în nota 26). Dar și mai departe — pînă la nivel de comună și sat — merge sociologul clujean Marius Lazăr, deși aceste interpretări la nivelul cel mai de jos, oricît ar fi de pline de învățăminte, sînt îngrădite din cauza numărului scăzut de date disponibile. Lucian Boia a mai publicat în anii trecuți și două foarte importante volume de studii editate de Universitatea din București, *Mituri istorice românești* (1995), *Miturile comunismului românesc* (1997) în ediția Universității din București

26. Székely István, *Választottunk...* (Am votat...), în *Magyar Kisebbség*, 1996. nr.1-2, pp.15-70, fig. 6 și 9,

27. Emil Hurezeanu, *Cine a cîștigat alegerile?*, în 22, 1996/49, 4-10 decembrie.

28. Gabriel Andreescu, *Privirile, îndreptate spre Republica Moldova ori spre Ungaria?* în volumul *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Iași,

1996, p.23. Despre rolul de locomotivă al Transilvaniei, în scrierile lui Andreescu vezi *Mesaj transmis cu ocazia primirii premiului „Pentru minorități”* la Budapesta, 18 decembrie 1997, și publicat în 22, 1996, ianuarie 4-9.

29. Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj, 1997, p. 338.

30. Apáczai Csere János, *Magyar Encyklopaedia*, Kriterion, Bukarest, 1977, p. 418. Prima ediție a operei a fost publicată în 1653 la Utrecht, Olanda. E demn de remarcat faptul că Apáczai — în concordanță cu orientările de filozofie politică engleză și olandeză din vremea sa, dezvoltate pe terenul radicalismului calvinist — considera societatea civilă, sau cum o numea el „*societatea cetățenilor*”, o societate politică, adică un corpus politic din care face parte în mod organic, în afară de societatea civilă în sens restrâns, și puterea care se află în armonie cu adevărurile acesteia. Societatea civilă tolerată de puterea care nu dispune de legitimare socială este caracteristică absolutismului înclinat spre toleranță. Tot într-un altfel de mod reductiv se vorbea despre societatea civilă și în regimurile comuniste tirzii din Europa Centrală în anii 70-80. Critica interpretării reductive a societății civile și dezvoltarea noțiunii de societate politică în lucrarea autorului O, *Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról* (O, Anglia, Anglia, Eseu despre revoluția engleză), Kriterion, București, 1984, capitolul „*Alternativa*”, pp. 91-130. Adaptînd la situația de azi, descentralizarea administrativă poate fi interpretată ca spațiu de acțiune al societății civile tolerate local, iar devoluția ca spațiu de acțiune pentru societatea politică locală.

31. Despre importanța regională și mondială a devoluției, vezi *A devolúció forradalma*. (Revoluția devoluției) Molnár Gusztáv răspunde întrebărilor lui Ágoston Hugó, publicat în A Hét, 17 martie 1995.

32. **Independence in Europe. The Scottish National Party's General Election Manifesto**, Edinburgh, 1977, pp. 5; 47-48.

33. Despre statalitatea mică, vezi studiul lui Kosáry Domokos, *Az európai kis államok típusai* (Tipurile statelor mici europene), publicat în volumul *A történelem veszedelmei* (Pericolele istoriei) Scrieri despre Europa și Ungaria, Budapesta, 1987, pp. 451-483.

34. Neil McCormick, *What Place for Nationalism in the Modern World?* în *The Hume Papers on Public Policy*, Spring 1994, pp. 79; 94-95. *Sovereignty: Myth and Reality*, în *Scottish Affairs*, Spring 1995, pp. 1-13. Materialul despre suveranitate, o discuție organizată de Centrul de Cercetări Politice *Korridor* din Budapesta, vezi *A szuverenitás káprázata* (Miraajul suveranității), Budapesta, 1996.

35. *L'identité écossaise s'est affirmée durant les années Thatcher*, în *La Croix*, 1997, 12 septembrie.

36. Margaret Thatcher, *The Downing Street Years*, New York, 1995, p. 624.

37. **Cartea Albă** din 1997 a guvernului laburist al Marii Britanii, în capitolul său introductiv precizează atribuțiile parlamentului scoțian, precum și noile relații juridice dintre Scoția și Regatul Unit, după cum urmează:

„Parlamentul Scoțian deține prerogative legislative într-o arie foarte largă de probleme care afectează Scoția. Executivul scoțian, coordonat de un prim-ministru, va funcționa în același fel ca guvernul britanic și va răspunde în fața parlamentului scoțian. Parlamentul și executivul scoțian vor fi responsabili de:

— Sănătate, inclusiv Serviciul Național de Sănătate al Scoției, precum și sănătatea publică și mentală;

— Educație și instrucție, incluzînd nivelele preșcolar, primar, gimnazial, liceal și universitar; programele și politicile educaționale;

— Administrația locală, protecția socială cuprinzând structura guvernării și finanțărilor locale; protecția socială, sectorul voluntar, asigurarea de locuințe, refacerea zonelor, supravegherea și planificarea construcțiilor;

— Dezvoltarea economică și a transportului, inclusiv responsabilitatea pentru dezvoltarea economică a Scoției; acordarea de sprijin și asistență financiară sau de altă natură industriei și afacerilor scoțiene; promovarea comerțului și a exportului; investiții interne; turism; părți ale sectorului energetic; administrarea fondurilor structurale europene; chestiuni legate de transportul rutier, feroviar, aerian și maritim;

— Afacerile și legislația internă, codul civil și codul penal, sistemul judiciar și de cercetare penală, inclusiv poliția și penitenciarele; asistența legală; eliberarea deținuților cu condamnări pe viață și a celor deținuți în urma unor erori judiciare; chestiuni electorale; apărarea civilă și intervențiile în caz de catastrofe;

— Mediul, întrucât aici politicile de protecție a mediului și chestiunile legate de poluarea aerului, apei și solului; protecția pânzei freatice;

— Agricultură, pescăriile și domeniul forestier;

— Sportul și arta, incluzând Consiliul Sportiv Scoțian, Consiliul Scoțian al Artelor și instituțiile naționale;

— Cercetarea și statistica referitoare la domeniile delegate.

Legislația care pune bazele Parlamentului Scoțian va specifica prerogativele rezervate Parlamentului Marii Britanii. Acestea vor include Constituția Marii Britanii; politica externă a Marii Britanii în relație cu Europa; securitatea națională a Marii Britanii; stabilitatea sistemului monetar, economic și financiar al Marii Britanii; piețele comune pentru mărfurile și serviciile Marii Britanii; cadrul legal referitor la muncă; protecția socială; majoritatea prevederilor referitoare la siguranța transporturilor.

Scoția rămâne parte integrantă a Marii Britanii, iar regina rămâne șeful statului Marii Britanii. Parlamentul Marii Britanii este și va fi în continuare suveran. Parlamentarii Scoției vor juca în continuare un rol constructiv la Westminster. Numărul fotoliilor parlamentare scoțiene va fi revizuit.

Secretarul de Stat pentru Scoția va colabora cu Parlamentul Scoției și va reprezenta interesele Scoției în guvernul Marii Britanii. Executivul scoțian și guvernul Marii Britanii vor fi într-o strânsă colaborare la nivel ministerial și oficial.

Urmează să fie stabilit dacă prerogativele legislative vor ține de Parlamentul Scoției.

Relațiile în cadrul Uniunii Europene vor rămâne în continuare domeniul guvernului Marii Britanii, însă executivul scoțian va fi profund implicat în luarea de decizii în această sferă.

Miniștrii executivului scoțian vor participa la întrunirile importante ale Consiliului de Miniștrii, iar, dacă se va impune, vor vorbi în numele Marii Britanii. Parlamentul Scoției va fi împuternicit să evalueze propunerile legislative ale Uniunii Europene. Se va crea un birou al Scoției la Bruxelles pentru susținerea intereselor Scoției.

38. Cf. Colin Mellors, *Prospects for Regionalism: an English Perspective*, studiu prezentat la seminarul „Regionalism, Integration and Sovereignty”, Kőszeg, Hungary, 22 March 1997.

39. Glatz Ferenc, *A hatalmi államtól a szolgáltató államig* (De la statul-putere la statul prestator de servicii), în *Népszabadság*, 19 august 1997.

40. Statutul de autonomie juridică a Transilvaniei a durat din 1526 până în 1867, deci peste 340 de ani. În acest timp parlamentul său, dispunând de atribuții legislative precise, s-a întrunit de 407 ori. Legile adoptate în timpul principatului autonom al Transilvaniei au fost cuprinse în volumele *Approbatae...* și *Compilatae...* publicate în 1653, respectiv 1669. Merită să subliniem că în aceeași perioadă în Moldova și îndeosebi în Țara Românească se întruneau,

doar arareori și întotdeauna doar la inițiativa domnitorului, niște adunări greu definibile ca parlament nobiliar, la care participau doar boierii credincioși domnitorului respectiv. Aceste adunări nu aveau niște atribuții clare, structuri de reprezentare și regulamente de funcționare, hotărârile le lua prin aclamații, iar rolul lor se rezuma în general la alegerea domnitorului și la aprobarea dată unor acțiuni domnești. Dat fiind că judecata se baza pe „legea lui Dumnezeu”, adunările domnești nu se ocupau de votarea unor legi „laice” (Vezi studiul lui Valentin Al. Georgescu, *Dreptul bizantin aplicat ca lege a lui Dumnezeu sau lege dumnezeiască*, din volumul **Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea**, București, 1980, pp. 248-253). Domnitorul era singurul judecător, judecătorul suprem, „așa-ziși judecători erau doar uneltele lui”, (Valentin Al. Georgescu și Emanuela Popescu-Mihuț, *L'organisation d'Etat de la Valachie, 1765-1782*, București, 1989, p. 63). Aici nu putea fi vorba de adunări nobiliare care se întruneau în sesiuni cu periodicitate determinată și care să fi putut limita sub vreo formă puterea domnească sau exercita vreun control asupra ei. (Vezi *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, pp. 264-270; Vezi și Valentin Al. Georgescu, **Bizanțul și instituțiile românești...**, pp. 47-51, 151-153.)

41. Pentru caracterizarea strategiei devoluționiste deosebit de moderne a românilor ardeleni, privită din perspectiva noastră actuală, sînt suficiente doar cîteva rînduri ale lui George Barițiu despre dieta de la Sibiu din 1863-1864. Rescriptul imperial citit la ședința de deschidere a dietei, scrie Barițiu: „nu ar fi avut atîta importanță și nu ar fi fost pentru tot viitorul de folos așa mare ca pentru poporul român. Autonomia țării restaurată, individualitatea..., limba înălțată la rangul ce i se cuvine;... uniunea sau mai exact fuziunea cu Ungaria negată... și, mai presus de toate, cîteva milioane din veniturile țării lăsate pe fiecare an **buget propriu al ei** [sublinierea mea — G. M.], din care cele trei popoare ale țării, pe lîngă acoperirea speselor cerute de administrațiune și justiție, să-și poată înființa oricîte institute de cultură ar fi fost cunoscute ca necesare și folositoare, fără a fi silite să le cerșească cu căciula în mîină de la altă țară și altă dietă. Dacă, de exemplu, națiunea română ar fi primit ca parte cuvenită ei din veniturile țării, în ultimii 24 de ani [Barițiu scria aceste rînduri în 1887 — G. M.] numai cîte o jumătate de milion pe fiecare an imediat pentru înființare de școli, de internate, de societăți științifice și altele, unde am sta noi astăzi?! Să mergem la Croația și să vedem cu ochii noștri unde au ajuns ei cu partea lor de care, în puterea tratatului stors de la Ungaria, i se votează regulat în fiecare an.”

Pentru Barițiu nu constituia o chestiune de principiu faptul că românii ardeleni vor primi autonomia de la împărat sau de la parlamentul din Budapesta. Cînd a devenit deja evident că Viena renunță să mai încorporeze Ungaria în Imperiu și revine la recunoașterea statului propriu de drept al coroanei ungare, Barițiu scrie un articol în numărul din 31 iulie 1865 al **Gazetei Transilvaniei**, în care ia poziție pentru menținerea autonomiei Transilvaniei în cadrul Ungariei. Motto-ul său era următorul: „Continuitate de drept, complanare [împacare], uniune.” „Dacă frații maghiari — îi scria în același an episcopul ardelean greco-catolic Alexandru Șuluțiu lui Barițiu — ar avea acel cumpăt și acea înțeleaptă politică, pe care la 1848 nu au avut-o, și în convocarea [care va fi de convocat] dieta a Ungariei, lepădîndu-se de ideea suprematizării și a hegemoniei și prin o lege nouă, toate acelea [drepturi pe] care națiunea noastră, pe calea legislațiunii și a sancționării monarhului de la 1865 încoace, în dieta Transilvaniei, le-a căpătat, le-ar recunoaște de legiuite și valide și le-ar primi; și [dacă] ar fi mulțumiți cu egalitatea drepturilor; atunci, după a mea părere, «jogfolytonosság» [„continuitate de drept”] lor tocmai și cu uniunea, pentru națiunea noastră încă nu numai [că] nu ar fi nici un rău, ci ar fi ceva acvizițiune [folositor] pentru că am intra în beneficiul unei constituțiuni așa liberale, cum e cea maghiară, și deodată s-ar consolida și conmasa [uni] și toată națiunea noastră din

Transilvania, Ungaria si Banat.” George Barițiu, **Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă**, ediția a II-a, vol. III, Muzeul de Artă, Brașov, 1995, pp. 266, 376.

Din păcate, elitei politice maghiare, atât în 1848, cât și în 1867, i-au lipsit simțul măsurii și înțelepciunea politică, pretinse pe drept de români. E inutil să ne mai jelim azi din cauza asta, dar în schimb trebuie neapărat să amintim faptul că dieta de la Sibiu a fost neglijată pînă acum de istoriografia maghiară. (Singura excepție o constituie cartea lui Mester Miklós, **Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863-64. évi nagyszabeni országgyűlésen** / Ardealul autonom și pretențiile naționale ale românilor la dieta de la Sibiu din 1863-64), apărută în 1936, care a fost însă complet uitată de toți editorii în beția retipăririlor din ultimii ani.) E ușor de spus că această dietă a constituit un instrument de omogenizare al politicii imperiale și că maghiarii i-au boicotat lucrările — să zicem — pe drept, în numele continuității drepturilor lor obținute la 1848, sau, dacă vreți, de mai demult, de la **Pragmatica santio** încoace. Tocmai de aceea am citat păreriile lui Barițiu și Șuluțiu, ca să arăt că nu ne putem prefăce că la dieta de la Sibiu nu s-a întîmplat nimic, doar pentru că manipularea imperială a jucat un rol important în desfășurarea ei. Adevărata continuitate a drepturilor și adevărata înțelegere s-ar fi realizat, dacă constituționalitatea ar fi fost restabilită în așa fel încît acest lucru să nu însemne o sacrificare a drepturilor românilor.

42. Despre capacitatea de integrare (externă) a unor popoare în funcție de calitatea integrării lor interne, vezi Biró Gáspár, Hamberger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István, **Autonómia és integráció** (Autonomie și integrare), sub redacția lui Molnár Gusztáv, în **Magyar Szemle Könyvek**, Budapest, 1993, pp.7-17.

43. Samuel B. Huntington, *The Erosion of American National Interests*, în **Foreign Affairs**, 1997 septembrie-octombrie, pp. 28-49.

44. Înainte ca domnul George Pruteanu să cheme poliția, aș vrea să-i amintesc ce a scris în prologul capitolului „*Propun federalizarea României*” din minunata sa carte-interviu cu scriitorul Petru Dumitriu, ca o scuză pentru scriitor. Concepția lui Petru Dumitriu, elaborată la Bad Godesberg și Metz, „*nu pică prea grozav în atmosfera politică a României de azi. Să ascultăm totuși, cu calm, argumentele scriitorului. Buna sa intenție e dincolo de îndoială.*” Eu nu sînt român, nu trăiesc în Germania, iar mama mea nu face parte din aristocrația maghiară. De aceea nu cred că punctul meu de vedere va fi prea bine primit. Citind însă rîndurile lui Tocqueville pe care Dumitriu le recomandă românilor spre lectură, mai precis recitindu-le, am înțeles de ce cel ce privește din afară o situație poate avea simțul pericolului mai dezvoltat. Iată: „*În Franța, o singură instituție nu poate fi distrusă cu nici un chip: centralizarea. Și cum ar putea ea să dispară? Guvernele o adoră, opoziția o îndrăgește. Deși din cînd în cînd ea le aduce dezastre neașteptate și cumplite, nici nu se gîndesc să o disprețuiască. Plăcerea pe care centralizarea le-o provoacă, aceea de a se amesteca în toate și de a dispune de orice.* [nota bene, domnule Pruteanu!], *îi face să nu mai simtă nici un pericol.*” George Pruteanu, **Pactul cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu**, Editura Albatros, București, 1995, pp. 146-151). Șansele recentralizării agresive care dorește să desființeze și decentralizarea incipientă existentă în momentul de față sînt sporite de faptul că în zona cu cele mai puternice tradiții de autoadministrare din Ardeal, zona secuiescă, contradicția socială și politică dintre organele alese să reprezinte interesele comunităților locale și instituțiile numite de sus de către stat poate fi privită și ca o contradicție pe bază etnică. Vezi în legătură cu aceasta Tánzos Vilmos, **Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön** (O dublă structură de putere în ținutul secuiesc), în manuscris.

45. În 1919, Ion Antonescu, pe atunci doar locotenent colonel, scria într-un memoriu adresat unui ministru din guvernul Vaida următoarele: „*Știu, d-le ministru, o regulă elementară*

de morală m-a învățat aceasta pe cînd eram copil, ca atunci cînd cineva este primit într-o casă nu începe prin a critica că este murdară și are lucrurile stricate, ci cel mult pune, în caz cînd are bunăvoință, conștiință și pricepere, o mîină pe mătură și alta pe ciocan. Noi, d-le ministru, pungașii și netrebnicii din România mică v-am deschis ușile casei noastre făcînd, după cum desigur cunoașteți destul de bine, sacrificii imense. În consecință, venind la noi în casă cred că aveți numai datoria să îndreptați răul și să înlăturați murdăria. N-aveți însă, în concepția mea, dreptul de a critica." După părerea lui Al. Cistelean, care citează în **Provincia ratată** acest memoriu publicat în revista **Unu** de la Oradea (1990, nr.6), „destinul ardelenilor cam acesta a fost: niște oameni ce măturau de zor murdăria făcută de alții, fără dreptul de a crîcni, și mai ales, fără să prididească. Ei n-au reușit niciodată să înfrîngă «mentalitatea Antonescu», exprimată atît de franc și de falnic de soldat și exersată subtil și eficace de politicianismul și birocrăția liberală. Au rămas mereu cu un statut special și ambiguu: ceva nedefinit între musafir și slugă. (...) Acest sindrom al musafirului în propria casă bîntuie și azi unele partide care trăiesc din spaima că Unirea n-a fost definitivă, că ei pot fi «cedați» ca niște slugi medievale. Toate astea sînt semne că în mentalitatea de întemeiere, în spiritul fondator al României s-a instaurat o falie pe care deceniile scurse n-au putut s-o umple. Împotriva acestei falii originale nu s-a adus nicicînd o politică înțeleaptă, de sudare armonioasă. Nici sub vechea democrație, nici sub comuniști, și cu atît mai puțin azi.", Al. Cistelean, **Provincia ratată**, **Gazeta de Mureș**, mai-iunie 1993.

46. H.-R. Patapievici, *Anatomia unei catastrofe și Despre noroc și nenoroc în istorie*, în **Politice**, pp. 78-98.

47. Este demn de remarcat faptul că, în timp ce la București identitatea specifică ardeleană este remarcată cel puțin sub două aspecte (ca șansă a integrării occidentale și, respectiv, ca pericol al dezintegrării), intelectualitatea maghiară din Ardeal fuge de-a dreptul de asumarea acestei identități. Preferă să se cramponeze de viziunea tradiționalistă a unei Ungarii destul de îndepărtate de realitățile sociale și politice actuale, sau, într-o măsură mai mică, de o viziune la fel de „nefondată” a unei Românie spirituale de perspectivă europeană (vezi Biró Béla, *Nagy magyar paradoxon* (Marele paradox maghiar), în **Népszabadság**, 27 septembrie 1997), numai să nu fie nevoită să se confrunte cu propria identitate specifică. Tradiția unității naționale maghiare este de fapt mai puternică decît tradiția similară afirmată, de asemenea puternic, dar poate mai puțin organic, la români. Despre cauza acesteia, respectiv despre faptul că această situație specifică pune sarcini deosebite — dar nu insolubile — în fața tineretului intelectual ardelean (maghiar și român) va fi vorba în capitolele următoare ale *Problemei transilvane*.

Traducere de Elga Mayer

*

Gusztáv MOLNÁR (n. 1948), filosof, politolog, redactor este licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. Doctorand în științe politice și cercetător la Institutul Central European din Budapesta.

Molnár Gusztáv, *Az erdélyi kérdés*, în **Magyar Kisebbség** nr. 3-4 / 1997, publicat cu permisiunea autorului.

De la „problema transilvană” la „problema europeană”

GABRIEL ANDREESCU

Tectonica geo-culturală

Gusztáv Molnár îmbrățișează cu un entuziasm oarecum neprecaut concepția lui Huntington și îi dedică în eseu său mai multe pagini, susținând-o împotriva criticilor (în exemplul dat, Horia Patapievici). Desigur, autorul este foarte îndreptățit să reitereze cu bucurie trăsăturile civilizației occidentale, care sînt „moștenirea clasică, creștinismul occidental (catolicismul, apoi protestantismul), separarea puterii bisericii și statului, domnia legii (statul de drept), pluralismul societății și societatea civilă, tradiția corpului reprezentativ și nu în ultimul rînd, individualismul”. Aș adera mai puțin însă, decît Gusztáv Molnár, la exclamația celebrului politolog american, „combinația acestor factori este unică”. Nu pentru că nu ar fi unică (orice concret este unic). Dar nu cred că Huntington ar fi demonstrat convingător că doar această combinație de date este compatibilă cu **modernități care se recunosc și interacționează intens și drept urmare, au pus bazele unei relații inerent pașnice**¹. Nici Gusztáv Molnár nu avea cum să aducă argumente decisive în acest sens. El pare să opteze fără multe îndoieli pentru imaginea unor „plăci” geo-culturale, care plutesc pe astenosfera condițiilor existențiale universale (resurse, activități economice, procese informaționale etc.)

Această imagine (metaforă) de tip „tectonică a plăcilor” a sugerat poate una dintre cele mai profitabile observații ale șefului Centrului de Geopolitică de la Budapesta. Referindu-se la elaborarea de către Huntington a paradigmei civilizațiilor, Gusztáv Molnár remarcă: „Nu prea se ocupă însă de detalii, de nuanțele mai fine, de liniile de demarcație din interiorul unor țări sau chiar unități teritoriale și administrative mai mici, care fac obiectul așa-numitei microgeopolitici”. Gusztáv Molnár susține valoarea „nuanțelor mai fine”.

Sugestia vine de la faptul că la granița dintre două plăci tectonice apar fenomenele geologice cele mai bogate și cele mai imprevizibile. Prin analogie, ne așteptăm ca în regiunea de frontieră dintre două regiuni cu diferențe culturale semnificative să

intervină procese politice de un rafinament excepțional. Ar fi o pierdere deci să nu aprofundezi zonele micro-culturale, la intersecția dintre două „plăci geo-culturale”, aici petrecându-se interesante (bogate, imprevizibile) transformări ale datelor culturale în fenomene politice.

Exemplul pe care îl oferă Gusztáv Molnár merită de departe, după opinia mea, calificativul „convingător”:

„Din studiul dedicat de István Székely analizei pe județe a alegerilor pentru administrația locală din 1990 și 1992, precum și a alegerilor pentru administrația locală din 1992, rezultă că în timp ce în 1990 — la alegerile parlamentare — opoziția a obținut rezultate peste 40% doar în cele patru județe unde numărul populației maghiare este cel mai ridicat, în 1992 județelor Harghita, Covasna, Mureș și Satu Mare li s-au alăturat și județele Bihor, Arad și Timiș (avînd rezultate de peste 50%).

La alegerile din 1996 s-a produs ruptura și în județele din centrul Transilvaniei, cu o populație preponderent românească. Acest lucru a demonstrat clar că este vorba de un dat structural care depășește prin semnificație cu mult factorul maghiar. (...) Și, în sfîrșit, în 1996 s-a ajuns la situația în care practic Transilvania a fost cea care a hotărît rezultatele alegerilor la nivelul întregii țări”.

Transilvania în post-comunism

Dacă ultima afirmație a citatului lui Gusztáv Molnár este adevărată (și este), iar schimbarea politică din 1996 a reprezentat un moment crucial în evoluția statului român (o să explic mai departe de ce îl consider așa), atunci Transilvania este regiunea care a „basculat” istoria în direcția ei cea bună. Se pune întrebarea dacă formula „moment crucial în evoluția statului român” (cu privire la alegerile din 1996) nu apare drept grandilocventă. Răspunsul nu poate fi dat **astăzi** în totalitate. Ceea ce am în vedere, este coincidența dintre schimbările politice din România și procesele de integrare de pe continent. Deciziile esențiale ale integrării euro-atlantice, cît și ale extinderii Uniunii Europene au fost judecate și planificate în jurul anului 1996. Este dincolo de orice îndoială că direcția politică mafiotic-naționalistă în care a mers România pînă în 1996 excludea România din marile structuri ale civilizației de tip european. România pare oarecum în situația de a fi prins, printr-un sprint cu sufletul la gură, ultimul vagon, de care se ține încă strîns, fără să se știe cît mai poate s-o facă și dacă nu cumva acest ultim vagon va fi lăsat, cumva, prin vreo gară. Dacă în 1999 România va fi nominalizată pentru al doilea val al NATO, atunci în alți doi-trei ani ea va deveni și membră a acestei organizații. Din acel moment, țara își va fi găsit un drum pe care îl va parcurge în meandre, dar oarecum sigură, drumul spre o democrație mai efectivă și mai prosperă, adică un drum opus celui al „statelor falimentare” pe care le amintește Gusztáv Molnár în eseul său. Cu aceste date, schimbarea politică din 1996 ar reprezenta o bifurcație („un moment crucial”) în istoria acestei țări. Doar că, „ce se va întîmpla cu România” nu depinde numai de

„ceea ce se întâmplă cu România”, ci și de „ceea ce se întâmplă în afara ei”. În cazul în care contextul regional și mondial va juca în favoarea țării, anul 1996 reprezintă, într-adevăr, anul bifurcației esențiale, bifurcație datorată, așa cum o spun datele, Transilvaniei.

Ce anume a făcut ca Transilvania să voteze altfel decât restul țării? Ce a făcut ca opțiunea ne-educaților, oamenilor în vîrstă, muncitorilor industriali, masei rurale, categorii cu o înțelegere civico-politică limitată și conservatoare, dependente de propaganda unei televiziuni partizane ori de discursul demagogic², să fie învinsă în proporții decisive pe teritoriul acestei regiuni³?

Una dintre pierderile irecuperabile ale perioadei de tranziție a fost absența resurselor financiare și umane (în toată regiunea de influență sovietică), necesare pentru investigarea acestui fenomen extraordinar, al saltului de la comunism la societatea deschisă. Ne aflăm în fața unui proces nestaționar tipic, solicitînd date empirice de mare finețe și rafinament al cadrelor conceptuale. Analizele sociologice, sondajele, evaluările politologice pe care le știm în cazul României sînt departe de a fi corespuns exigențelor specifice unor cercetări acoperitoare. În absența acestora ne rămîn ca referințe explicative păreri și observații de genul celor invocate de Gusztáv Molnár: „... românii ardeleni sînt mai de nădejde decât regătenii, ceea ce se datorează fericitei influențe a imperiului (Horia Patapievici)”; „Valorilor central-europene ale iluminismului, reformei, toleranței și competiției care îi caracterizează îndeosebi pe românii ardeleni, li se adaugă în România forme ale culturii sociale și politice aflate sub influența contemplației și pasivității, adică a altor coduri, mai puțin active din punct de vedere social, ce sînt caracteristice zonei de valori ortodox-răsăritene (Emil Hurezeanu)”. Gusztáv Molnár însuși declară: „... atunci cînd vorbesc despre identitatea culturală specifică a ardelenilor (români, unguri și bineînțeles puținii germani rămași), mă gîndesc în primul rînd la atitudinea lor față de muncă și cultura lor politică, strîns legată de aceasta”.

Deși din diferite motive Gusztáv Molnár preferă să se refere în articolul său mai mult la rolul „identității ardelenene”, aș susține în continuare influența considerabilă a minorității maghiare pentru realitățile formale și practice ale statului român. Prin lupta lor politică pentru afirmarea drepturilor minorităților naționale, maghiarii au exercitat o extraordinară presiune asupra mentalității societății românești. În condițiile în care mitologia protocronistă a marcat vizibil conștiința publică, iar partea cea bună a elitei intelectuale românești se afla, în marea ei majoritate, sedusă de aventura culturală interbelică, strategia maghiară a alterităților, drepturilor, autonomiilor, autodeterminărilor a fost ca un torent conceptual năvălind peste o arhitectură vetustă. Pentru o societate care are impresia că România a fost proiectată de pe vremea lui Burebista, iar România Mare reprezintă sensul final al istoriei, punerea în discuție, cu atîta dramatism, a problemei Transilvaniei a adus lucrurile aproape cu picioarele pe pămînt. Formula des repetată după intrarea UDMR la guvernare: „pentru prima dată în istoria României minoritatea maghiară a fost integrată politic” are și o

prelungire în plan cultural: „la capătul celor șapte ani de post-comunism, pentru prima dată alteritatea a fost integrată în fondul cultural al societății românești”⁴.

Dar pare că, în contextul evoluțiilor europene, minoritatea maghiară din România va juca un rol considerabil și în viitor. Să fie limpede: extinderea Uniunii Europene este simultană cu transformarea ei într-o fortăreață. Tratatul Schengen construiește simultan un spațiu european comun și ridică un zid ce separă acest spațiu de lumea mai puțin prosperă și „mai puțin civilizată” dinafară. Își va permite Ungaria să lase cei 1,7 milioane de maghiari de dincoace de Tisa, în afara „marelui zid”? Speculația primirii de către maghiarii din România a cetățeniei Ungariei, lansată de excesivi precum Ádám Katona, sintetizează după părerea mea cel mai bine întreaga teamă a comunității reprezentată de UDMR pentru o Ungarie „in” și o Românie „out”. Maghiarii de dincoace de Tisa nu pot fi simultan cetățeni ai României și cetățeni ai Ungariei. Ce se va întâmpla atunci? Aici joacă foarte bine logica „nuașelor” sugerată de Gusztáv Molnár. Vor reuși România și Ungaria o cooperare astfel încât prima să fie „lipită”, constant și progresiv, de civilizația de la granița ei de la Vest, ca o soluție pentru destinul (și) al comunității maghiare? Societatea românească și vecina ei maghiară vor da răspuns la această întrebare în anii ce vin.

Competiția dintre „devoluție” și „integrare”

Ajung acum la următorul pas conceptual pe care îl face Gusztáv Molnár.

„Astăzi știm deja foarte bine că nu numai separatismul etnic, ci și omogenizarea națională poate duce la conflicte. În consecință, la baza acțiunii politice care să ducă la rezolvarea etnică a conflictelor trebuie să așezăm, în loc de etnicitate și naționalitate, teritorialitatea, identitatea teritorială. (...) Stăpânirea absolută a statului asupra »propriului« teritoriu sau, dacă preferați, suveranitatea absolută este astăzi un lucru cel puțin la fel de respingător (și periculos) ca tendința absolutistă a statului autocrat din secolul al XVII-lea de a stăpâni societatea civilă. (...) Soluția teoretică și practică a problemei au găsit-o englezii și în secolul al XVII-lea, și acum. În vremea glorioasei revoluții, prin împărțirea competențelor juridice între rege și parlament, iar astăzi prin introducerea devoluției, care realizează împărțirea rațională a puterii între parlamentul central și cele locale. Devoluția înseamnă că dominația asupra teritoriului statal, unic, exclusiv și spiritualizat prin 'sufletul național' este înlocuită cu pluralismul teritoriilor. Teritoriile locale (ținuturi istorice sau regiuni nou apărute) se transformă prin devoluție din obiecte aflate în administrația statului în subiecte ale statului, într-o anumită privință devin ele însele stat, după cum cetățenii au devenit 'suverani' în Europa occidentală a secolului al XVII-lea”. Opinia lui Gusztáv Molnár este că România nu are prea mult timp la dispoziție. Înconjurată de state falimentare (de la Muntenegru pînă în Siberia) ea trebuie să aleagă, după modelul englez, între devoluție sau federalism pentru a reuși modernizarea politică și integrarea internă a României.

Cunosc atracția exercitată asupra lui Gusztáv Molnár de conceptul devoluției. Dar nu acesta este un argument pentru a considera devoluția drept **singurul** sau **principalul** răspuns la importanta sa întrebare: „Ce se întâmplă cu acele teritorii periferice care din punct de vedere cultural aparțin Occidentului, iar istoric Europei Centrale, și care, după lungile decenii ale centralizării forțate impuse de totalitarisme de dreapta și de stînga, direct proporțional cu afirmarea democrației, se distanțează din ce în ce mai spectaculos de regiunile est-europene ale statelor cărora le aparțin?”

E limpede că Gusztáv Molnár oferă o mare încredere modelului lui Huntington inclusiv în „micul ei detaliu”: frontiera civilizației occidentale trece prin interiorul României, pe linia Carpaților, la estul Transilvaniei. E la fel de limpede că Gusztáv Molnár nu vede România **în principiu** integrată în Uniunea Europeană, oricît vor evolua datele ei economice (pentru că aparține altui spațiu cultural). El este la fel de pesimist și în ceea ce privește continuarea lărgirii NATO. Și atunci, „acele teritorii periferice” se refugiază în devoluție! Iată linia esențială a raționamentului lui Gusztáv Molnár, cu importante implicații politice. Față de raționament și concluzii am mai multe observații.

În primul rînd, aș observa că mitologia marilor „plăci geo-culturale” presupune inerția spațiilor omogene cultural, ca și cum acestea s-ar supune unui fel de macro-mecanică. O astfel de macro-mecanică nu ar fi altceva decît geo-politica dominată de cultură. După părerea mea, concepția e contrazisă flagrant de realitate. Un contraexemplu la îndemînă este mișcarea pașoptistă din România.

Din punct de vedere religios, stătuțelele românești aparțineau aceluiași spațiu ortodox din care făceau parte și Grecia, Bulgaria, Rusia, Serbia. Ultimele patru nu au cunoscut revoluția pașoptistă — și nici Polonia slavofonă. În nici un caz nu se poate spune că Moldova sau Muntenia arătau mai apropiate de Vestul continentului din alte puncte de vedere — cultural, social — decît, să zicem, Grecia sau Bulgaria. Erau societăți conservatoare — dacă nu înapoiate — închise — dacă nu chiar ostile. Ele aparțineau desigur „plăcii geo-culturale” ortodoxo-balcanice, nu occidentale.

Mișcarea pașoptistă, pentru care revoluția este un moment esențial, dar nu totul, a impus lumii românești o evoluție spectaculoasă. Revendicările ei de regim politic — republica, sufragiul universal — sau cetățenești — emanciparea evreilor, abrogarea pedepsei cu moartea, eliminarea pedepselor degradante — au pus țările române în fața celor mai înaintate idei politice de pe continent. Nu este vorba numai despre proiecte, ci de o mișcare care a reușit, în cîteva decenii, să modernizeze România cu o viteză incredibilă. Toată această operație a fost rezultatul acțiunii a cîtorva zeci de oameni politici, proporție insignifiantă în ansamblul societății românești, ale cărei tipologii umane erau foarte departe de Bălcescu, Rosetti, Brătieni, Golești etc. Iată deci un caz spectaculos în care, datorită unor procese ținînd de o țesătură internă foarte sofisticată și o interacțiune cu comunitatea internațională excepțională a deplasat lumea românească dintr-un spațiu cultural în altul. Fără

deriva din deceniile doi-trei ale secolului XX care a eșuat în cele două totalitarisme succesive, această deplasare ar fi fost dusă pînă la ireversibilitate.

Să revenim la contemporaneitate. Ce spun dezbaterile politice care s-au finalizat pînă acum cu deciziile de la Madrid și de la Luxemburg? E limpede că la Madrid s-a optat pentru o extindere ulterioară și, în acest moment, despre România se poate spune cel puțin că se află în cursa pentru integrare. În ceea ce privește lărgirea Uniunii Europene, și mai ferm avem o hotărîre de extindere a UE în regiuni cu preponderență ortodoxă (România, Bulgaria) în măsura în care aceste țări îndeplinesc criteriile de integrare. Care sînt criteriile politice și economice, nu culturale. Desigur, timpul poate să blocheze procesele (din motive interne României, așa cum vedem, ori externe), îndeplinirea criteriilor nu e simplă chestiune de bunăvoință și de timp. Dar unde este logica lui Huntington, în aceste evoluții? Nu este. În realitate, Gusztáv Molnár îmbrățișează ideologia scepticismului cultural din pură speculație conceptuală. El preferă o teorie grandilocventă în locul analizei datelor care îi sînt la dispoziție și pe care, de altfel, le cunoaște foarte bine. Altfel spus, el preferă „ideologia” întorcînd spatele argumentelor empirice.

Să trecem acum la „devoluție”. Sînt pentru un grad de descentralizare a vieții sociale cît mai ridicat, iar devoluția constituie un bun instrument al descentralizării. Ea și-a dovedit toată utilitatea în Italia, în Spania, pare să lucreze bine în Marea Britanie. Îi sînt, ca să spun așa, simpatetic. Numai că Gusztáv Molnár afirmă cu o siguranță exagerată: *„România, situată între două zone de state falimentare (...) nu are prea mult timp la dispoziție. Poate alege calea urmată de guvernarea Iorga (...) sau se poate hotărî să facă un pas radical, ce nu poate fi altceva decît reorganizarea țării pe baze federale, sau cel puțin acordarea posibilității devoluției Transilvaniei și celorlalte regiuni ale țării care își vor manifesta interesul în această privință. Ori-ori.* (subl. mea)”. Așa să fie oare? Care sînt totuși faptele propriu-zise ale modernizării, care te-ar obliga să alegi ori devoluție (federalizare) ori recentralizare fatală?

Instrumentele statului modern sînt, după cîte cunosc: drepturile și libertățile individului cu prelungirea lor, drepturile minorităților, pluralismul politic împreună cu ansamblul de puteri (autorități) care se bucură de un minim grad de independență⁵, efectivitatea instituțiilor (acestea necesitînd, în cazul României, o reformă esențială), autonomia locală, economia de piață — un inventar oarecare. Implică acestea **obligatoriu** devoluția? Evident, nu. Devoluția asigură însă, consideră Gusztáv Molnár, rezolvarea pozitivă a raporturilor etnice. Aici iarăși Gusztáv Molnár preferă concepte și principii în locul observării adevăratelor tendințe din societate. Tendința spre un „model românesc” al reconcilierii este foarte aproape de împlinire. „Modelul” a constat în acceptarea de către forțele politice românești a unor standarde foarte înalte privind măsurile speciale de protecție a minorităților naționale, iar în contraparte, comunitatea maghiară a renunțat implicit la soluția proprie de protecție, adică sistemul

autodeterminării și autonomiilor ce nu-și află locul în cadrul constituțional românesc⁶. Cum s-a ajuns aici? Am fost martorii, în ultimii trei-patru ani, ai unei interacțiuni extrem de interesante pentru analiștii fenomenului politic: presiunea externă pentru depășirea contenciosului etnic (în contextul proceselor de extindere a structurilor europene la care România dorea să participe) și puternica presiune internă de a păstra intangibilă actuala Constituție. Este păcat să preferi „idealurile” în locul fascinantei experiențe a ceea ce s-a întâmplat în România ultimilor ani. Ceea ce mi se pare însă limpede, este faptul că sistemul măsurilor speciale este la fel de eficient pentru rezolvarea tensiunilor interetnice ca și devoluția și că el s-a impus.

Gusztáv Molnár poate replica că în timp tendința spre devoluție poate deveni preponderentă în ciuda evoluțiilor actuale. El poate da exemplu ultima idee venită de la Iași, Partidul moldovenilor a lui Constantin Simirad. M-aș opune la rîndul meu iritării sau indiferenței cu care opinia publică românească a răspuns acestei inițiative absolut legitime și în definitiv, semnificative, înnoitoare pentru mentalitatea societății românești. Dar iarăși propun în locul visurilor o autentică analiză a situației din România.

Or, analiza situației din România va arăta inaplicabilitatea modelului englezesc. Rapiditatea cu care s-au întâmplat lucrurile în Anglia — referendum separat în Scoția, reforma constituțională care a dus la constituirea parlamentelor scoțian și galez — a depins de cadrul juridic și politic britanic excepțional de permeabil la devoluția Scoției și Țării Galilor.

Nimic comparabil la noi. Devoluția înseamnă schimbare constituțională, adică o opțiune masivă (peste 2/3 din Parlament) și în mai multe etape⁷ în favoarea devoluției. Cînd Gusztáv Molnár spune: „voința politică a societății românești” el trebuie să aibă în vedere ceva foarte concret, cele două treimi ale Parlamentului necesare schimbării Constituției. Or, se pune întrebarea: pot apărea un curent politic transilvan și unul moldovean care să introducă în Parlament cele două treimi necesare? Nu văd nicicum, cel puțin într-o perioadă rezonabilă de timp. O politică rațională și actualul curs al integrării politice a comunității maghiare sînt suficiente pentru a produce modernizarea României, iar acestea nu au în față obstacole insurmontabile, cum este opțiunea pentru devoluție.

Aici mai intervine un alt aspect, pe care nu avem voie să-l lăsăm la o parte. E vorba despre **competiția în timp a unor procese concurente**. Problema formulelor administrativ-politice necesare pentru afirmarea identităților regionale se pune uneori cu dramatism în cadrul unui stat centralizat. Nu același lucru în cadrul unui sistem integrat precum Uniunea Europeană. Aici regiunile pun în valoare unitatea lor de fapt — geografică, lingvistică, economică sau de alt gen — nu atît unitatea lor administrativă. Procesul de aderare la marile structuri internaționale, la acest sfîrșit de mileniu, pare mai rapid decît eventuale evoluții interne spre devoluție.

Gusztáv Molnár ne aruncă în față o mânășă binevenită, capabilă să aducă în câmpul de discuție românesc, ceva din savoarea dezbaterilor contemporane. Mi-e teamă însă că modul în care el tratează „Problema transilvană” întâmpină obiecții de fond. Încerc să sintetizez ceea ce am argumentat anterior. O eroare constă în atracția pentru conceperea identităților — cum este identitatea transilvană — ca „monade”⁸. Lucrând cu monade, Gusztáv Molnár consideră că trebuie să aplicăm neapărat o etichetă politico-administrativă peste identitatea culturală. Nu este adevărat. Dacă identitatea ardeleană este ea însăși complexă, ea se manifestă punând în valoare diferiți factori, neavînd nevoie de o acoperire formală. (Am spus că principala caracteristică, cu cele mai multe efecte, mi se pare totuși prezența puternicei comunități maghiare.)

Dar în primul rînd, aș nota caracterul esențialmente ideologizat al demersului său. Ideologia este o gîndire care strivește realitățile pentru ca ele să intre în logica modelului dorit. Sînt curios, cu cîtă ideologie și cu cîtă analiză se va răspunde pozițiilor lui Gusztáv Molnár? □

NOTE:

1. Miza majoră a teoriei huntingtoniene: nu doar că liniile culturale ar fi linii de demarcație, ci că acestea ar fi linii politice inerent tensionate.

2. Folosesc termenii în sens descriptiv, nu calificativ.

3. Ar fi greșită invocarea principiului „oamenii au votat contra”, nu „pentru”. Dacă principiul este parțial valabil — și este — el a operat uniform în toate regiunile țării, drept urmare, devine irelevant pentru explicarea diferențelor dintre regiuni.

4. Aș remarca, în context, precauția de care trebuie să dăm dovadă, atunci cînd facem apel la tradiție, pentru explicarea faptelor prezentului. Deși prezența germană a fost extrem de puternică în Transilvania și a fost primită cu mare receptivitate de către populația negermană, eu nu îi descopăr rolul în aceste procese pentru care minoritatea maghiară se află în poziție de locomotivă.

5. Independența instituțiilor care administrează puterile judecătorească, executivă și legislativă a devenit un clișeu. În realitate, lucrurile sînt ceva mai complicate. „**Regimul parlamentar** nu mai funcționează pe baza teoriei separației puterilor în stat. Actorii reali ai luptei politice nu mai sînt Parlamentul și șeful statului — șef al puterii executive, ci Guvernul și majoritatea sa parlamentară, pe de o parte, și opoziția parlamentară, pe de alta.

Guvernul este format de Parlament și răspunde politic numai în fața acestuia (parlamentarismul monist, căci sistemul parlamentarismului dualist, în care Guvernul răspunde politic și în fața Parlamentului, și a șefului de stat, a dispărut practic), putînd fi răsturnat printr-o moțiune de cenzură. Simetric, puterea executivă dispune de dreptul de a dizolva Parlamentul.

Centrul real de decizie în stat se mută de la Parlament la Guvern. Partidul politic (sau coaliția de partide) care a cîștigat alegerile legislative, devenind partid majoritar în Parlament, devine automat și partid de guvernămînt, formînd deci Guvernul. Programul politic al acestui partid devine program de guvernare a țării, iar echipa conducătoare a partidului în cauză devine echipa guvernamentală, șeful partidului ocupînd funcția de prim-ministru.

De aceea, în fapt, nu Guvernul depinde de majoritatea parlamentară, ci aceasta din urmă este obedientă față de Guvern, adică față de liderul partidului.

Cazurile moțiunii de cenzură sînt extrem de rare și se datorează instabilității unei coaliții de guvernare. În plus, de multe ori conflictele între partidele care alcătuiesc coaliția majoritară se rezolvă în afara Parlamentului, Guvernul nu mai așteaptă moțiunea de cenzură, prezentîndu-și demisia în urma unei defecțiuni politice a coaliției.

Majoritatea parlamentară, în cazul democrațiilor consolidate, este disciplinată, fiind o simplă mașină de vot, o simplă anexă a Guvernului. Prin urmare, puterea reală de decizie în stat trece la Guvern, care o exercită prin proiectele de legi, cărora Parlamentul (majoritatea parlamentară) nu face altceva decît, în mod formal, să le dea doar haină de lege. Mai mult, uneori chiar haina de lege este dată tot de Guvern, pe calea delegării legislative, astfel încît Guvernul nu numai că ia decizia reală, dar tot el îi dă și forma juridică, emițînd o ordonanță (act care are forță juridică egală cu a legii).

De aceea, nu se mai poate vorbi de o separație între legislativ (real, majoritatea parlamentară) și executiv (real, Guvernul), ci de o confuziune a puterilor.” (Liviu-Corneliu Popescu, *Studii Internaționale* 3, 1997).

6. Ordonanțele de urgență adoptate în mai și iunie 1997 de Guvernul României au rezolvat problema cea mai consistentă, utilizarea limbii materne în administrație și educație. Aceste norme ce așteaptă trecerea prin Parlament sînt extinse și prin transformarea Recomandării 1201 în lege internă. O lege a minorităților naționale, a cărei adoptarea a fost anunțată pentru 1998 ar completa ultimele detalii ale sistemului de protecție a minorităților naționale — cum ar fi utilizarea limbii în justiție. (Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Evoluția concepției UDMR privind drepturile minorității maghiare*, Centrul pentru Drepturile Omului, București, 1995; Renate Weber, „România și drepturile omului: standarde interne, standarde internaționale (1)”, *Revista Română de Drepturile Omului* nr. 13, 1996, pag. 27-38).

7. Întrucît forma de guvernămînt și caracterul unitar al statului „nu pot forma obiectul revizuirii” conform actualei Constituții, totul trebuie început prin abrogarea articolului nr. 148 (1).

8. De aici rezultă obiecția sa, că nu merg nici eu atît de departe „încît să trag din cele de mai sus posibilele consecințe pe plan instituțional”. Dar ce este mai „departe” decît a considera că Transilvania a basculat realitatea politică românească și a schimbat deja esențial conștiința de sine a societății românești?

*

Gabriel ANDREESCU (n.1952), absolvent al Facultății de Fizică din București în 1976, este co-președintele Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor: *Sistemele axiomatice ale logicii limbajului natural. Funcții și operaționalizare*, *Cel mai iubit dintre ambasadori*, *Despre filosofia dizidenței*, *Patru ani de revoluție*, *România versus România*, *Naționaliști, antinaționaliști... o polemică în publicistica românească*, *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă*.

Chestiunea transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică

ANTONELA CAPELLE-POGĂCEAN

Studiul lui Gusztáv Molnár „*Chestiunea transilvană*” apărut în **Magyar Kisebbség** abordează „problema transilvană” din prisma teoriei huntingtoniene a civilizațiilor, făcând totodată referiri la integrarea europeană și euro-atlantică, precum și la problematica, în prima fază, teoretică a statului-națiune și a statutului său la acest sfârșit de secol. Unul din meritele acestui text este de a deschide o reflecție asupra modernizării și structurării statului român pe o bază care nu este etnică, ci teritorială, regională. Gusztáv Molnár se detașează astfel de discursul predominant în rândul elitelor române — în majoritate atașate modelului statului-națiune unitar, centralizat — dar și de cel al elitelor maghiare din Transilvania, care iau în considerare, în mare parte, reforma structurilor naționale pe o bază etnică, vizînd autonomia culturală, sau chiar teritorială în regiunile secuilor, a minorității maghiare.

În ceea ce mă privește, mă alătur lui Gusztáv Molnár în privința a numeroase puncte. Este cazul mai ales, al importanței, după părerea mea, observații legate de dificultatea maghiarilor din Transilvania de a-și privi în față identitatea, dificultate ce reiese din căutarea unei Ungarii ideale, națiune-mamă generoasă, imagine care ocultează realitățile sociale și politice de cealaltă parte a frontierei, sau, chiar căutarea României spirituale tolerante (căutare prezentă la unii intelectuali maghiari — vezi nota 47 la textul lui Gusztáv Molnár). Or, împotriva acestor proiecții ideale, Gusztáv Molnár propune ca soluție la problema transilvană reabilitarea teritoriului, mai exact a unui teritoriu, a unei regiuni — Transilvania — ca suport al unei politici care ar cuprinde locuitorii acestui spațiu, depășind astfel diferențele lor etnice, culturale, etc. Nu este vorba de reînvierea Transilvaniei dintre cele două războaie, ci de un demers care se sprijină pe constatarea deconstrucției postmoderne a statului-națiune. Acest demers mi s-a părut că se îndreaptă în sensul bun.

Rezervele mele sînt de două tipuri. Pe de o parte, contrar lui Gusztáv Molnár, sînt puțin convinsă că teoria huntingtoniană a civilizațiilor ar fi cheia universală care permite înțelegerea prezentului și descifrarea viitorului. Fără îndoială, civilizațiile există chiar dacă cele „șapte sau opt” civilizații identificate prin referințe esențialmente religioase au, după Huntington, un contur destul de vag și suferă de un insuficient travaliu de conceptualizare. Dar sînt ele oare actori politici? Dacă importanța crescută a culturalului este una din caracteristicile evoluției lumii contemporane, ea nu este totuși singura. Fragmentarea culturală însoțește globalizarea. Economia, dar și politica, joacă un rol mai important poate decît culturalul, în integrarea regională, de exemplu. Observ că Uniunea Europeană proiectată să grupeze țările creștinătății occidentale, a integrat deja Grecia ortodoxă, și s-ar putea deschide în fața unui Cipru împărțit între ortodoxie și islamism, dar și „noilor democrații” ale Europei Centrale. Cazul Turciei este particular, aici intervenind într-adevăr culturalul, identitatea musulmană. În ce privește NATO, acesta cuprinde atît Grecia cît și Turcia.

Cred astfel că lărgirea structurilor europene și euro-atlantice nu este regizată de considerente de ordin civilizațional, chiar dacă și acestea pot interveni. Dar motivele economice, politice, geopolitice influențează mai mult acest proces. Exemplul Slovaciei este revelator în acest sens, ea făcînd parte din același ansamblu „civilizațional” central-european și fiind cu toate acestea ținută la distanță de NATO și Uniunea Europeană din motive politice, legate de insuficiențele democrației sale. Alegerea celor trei țări central-europene pentru primul val al lărgirii NATO a fost o alegere americană. Statele Unite au fost cele care s-au opus cererii formulate de mai multe diplomații occidentale de a integra în același moment și România și Slovenia. Au jucat un rol aici și considerații de natură economică, printre altele; costul lărgirii, mai scăzut pentru trei țări decît ar fi fost pentru cinci, a influențat administrația Clinton, care vroia să îndepărteze spectrul unui conflict cu propriul său Senat, chemat să ratifice lărgirea și să-și dea acordul pentru noile cheltuieli impuse de deschiderea NATO spre Est.

Ca și Huntington, Gusztáv Molnár acordă civilizației rolul decisiv în explicarea lărgirii structurilor euro-atlantice și europene, insistînd asupra diferenței dintre modernizare și occidentalizare. El consideră că, prin decizia elitelor politice, se poate moderniza o țară cu rezultate concrete la sfîrșitul cîtorva decenii, dar că este, în schimb, mult mai dificilă occidentalizarea unei țări care nu aparține dintru început civilizației occidentale, fiindcă acest lucru ar presupune o mutație de civilizație, posibilă eventual după un contact neîntreput de mai multe secole cu Occidentul, fără a fi totuși o certitudine.

Dacă subscriu distincției occidentalizare/modernizare, nu cred totuși în scenariul huntingtonian al Occidentului contra restului lumii. Modernizarea unei societăți non-occidentale nu se întoarce în mod necesar, invariabil împotriva

Occidentului. Dacă cred, alături de Gusztáv Molnár, că occidentalizarea este mult mai dificilă decât modernizarea, am în schimb câteva rezerve față de reificarea Occidentului și a civilizației sale, viziune care dezvăluie o percepție esențialistă a civilizațiilor. Conceptul de Occident mi se pare că este o construcție intelectuală și politică modernă care nu acoperă o realitate compactă și omogenă. Dimpotrivă, Occidentul apare ca o realitate complexă, în mișcare, care împărtășește tendințe de evoluție și de valori. Huntington însuși recunoștea existența în sînul civilizației occidentale a două subdiviziuni: civilizațiile nord-americană și europeană. Dar diferențe există chiar în interiorul civilizațiilor europene. Individualismul este mult mai înrădăcinat în societățile nord-europene decât în Italia de Sud, de exemplu. Relațiile dintre stat și biserică au evoluat de-a lungul timpului, în sensul laicizării societăților, și continuă să prezinte diferențe distingîndu-se statele laice — mai ales Franța unde se insistă pe separarea netă dintre stat și biserică — de celelalte. Pentru țări central și est-europene ca România sau Ungaria, occidentalizarea nu mai are astăzi aceeași semnificație ca în secolul XIX. „*Polgárosodás*” din acea epocă făcea trimitere la „*polgár*”. Ori „*polgár*”-ul occidental al secolului XIX, burghezul-cetățean, nu mai există în societățile de masă vest-europene, depolitizate, ale sfîrșitului de secol XX.

A spune că Occidentul se schimbă, că nu este omogen, nu înseamnă negarea existenței tendințelor grele, revelînd durata lungă, a „timpului imobil”, după formula lui Braudel. Nu înseamnă respingerea centralității anumitor valori — respectul față de individ mai ales, — care dă sens acestei categorii. În anumite cazuri aceste valori sînt rodul unei evoluții organice, iar în alte cazuri rezultatul unui proces de difuziune și de apropiere. Difuziunea anumitor valori occidentale se succede în societățile non-occidentale central și est-europene în favoarea intensificării legăturilor și relațiilor cu Vestul, de la prăbușirea regimurilor comuniste în 1989. Deci, eu văd această apropiere între Vest și „noile democrații” ca pe un proces de lungă durată. Continentul european este fără îndoială marcat de diversitatea culturilor — Jenő Szűcs¹ vorbea de „trei Europe”, însă delimitările civilizaționale dintre Occident și restul continentului nu sînt atît de nete. Am fi mai mult confrunțați cu o hartă în trepte, cu țări mai mult occidentalizate și altele mai puțin, iar în interiorul statelor, cu regiuni mai dezvoltate și cu altele mai puțin dezvoltate. Ungaria este cu siguranță mai occidentalizată decât România; totuși nu văd o ruptură civilizațională între Ungaria și România, în ciuda unor diferențe reale. Transilvania, la rîndul ei, este mai occidentalizată decât Vechiul Regat. Amprenta trecutului — dominația habsburgică și integrarea în Dubla Monarhie mai apoi — este în mod sigur prezentă atît în arhitectură cît și în mentalitate, și determină particularitatea acestei regiuni. Dar putem vorbi astăzi de o fractură civilizațională între Transilvania și Vechiul Regat? Dacă demersul de tip „*Nation Building*” început după 1918 n-a avut un succes total — lucrarea

Irinei Livezeanu² despre debutul acestei perioade este interesantă în această privință —, a indus oricum schimbări profunde ducînd la o omogenizare, desigur, foarte imperfectă, a teritoriului național român. De exemplu, industrializarea masivă din anii 1960 a modificat structura etnică și socială a orașelor transilvane. Transilvania a „asimilat” o parte din populația Moldovei și a Valahiei instalată aici. Totodată, s-a schimbat și ea.

Or, cred că abordarea în termeni de „clash” [ciocnirea, n.t.] al civilizațiilor are tendința de a absolutiza diferențele culturale, în timp ce evoluția în curs pe continentul european le relativizează cîte puțin, multiplicînd formele de integrare. NATO a acordat un statut special Rusiei și Ucrainei, și, din motive evidente, ea este prezentă mai mult în Bosnia decît în țările central-europene.

Cu toate acestea observ că Gusztáv Molnár este mai flexibil decît Huntington în ce privește problema occidentalizării. Cu cîteva excepții (Mexicul mai ales), Huntington apreciază că posibilitatea de a occidentaliza țările non-occidentale este foarte slabă de vreme ce, spune el, tot ceea ce determină specificitatea Occidentului există deja dinainte de iluminism și începutul modernizării. Gusztáv Molnár lasă deschisă, din partea sa, poarta „occidentalizării”. El crede în capacitatea Transilvaniei „mitteleeuropene” de a integra în mod simbolic România în Europa Centrală și deci în Europa, și de a scăpa astfel de Europa de Sud-Est. El justifică această distanță luată față de Huntington prin interesul său pentru „geopolitica internă”, mai sensibilă decît „marea geopolitică” la problematica „limes-ului” (hotar n. trad.) — pentru a relua numele dat de Gusztáv Molnár cercului de intelectuali maghiari din Transilvania, pe care l-a organizat în anii 80.

A doua rezervă privește adaptabilitatea modelului britanic al „devoluției” la contextul transilvan. Să nu uităm că nici Scoția nici Țara Galilor nu au făcut obiectul unei rivalități între state. În cele două cazuri, identitatea regională a locuitorilor nu a fost concurată de identitatea etnică. Nu este cazul Transilvaniei, disputată de ideologii naționale maghiare și române, chiar dacă Ungaria nu mai formulează pretenții teritoriale asupra Transilvaniei. Aici, identitatea etnică învinge identitatea regională sau identificarea cu statul. De fapt, statul român este un stat fragil și elitele sale se mai îndoiesc pe undeva de legitimitatea sa. Integrarea verticală a societății (separarea elite/societate este sensibilă), cît și integrarea orizontală (cea a minorităților mai ales) rămîn incomplete. Or, pentru ca descentralizarea să funcționeze, ar trebui ca statul să aibă mai multă legitimitate, de o parte, iar de altă parte, ca identitatea etnică să nu se manifeste atît de puternic: locuitorii din Transilvania ar trebui să se simtă mai întîi transilvani, înainte de a se identifica ca etnici români sau maghiari (germanii rămîn astăzi, din păcate, prea puțin numeroși, pentru a putea influența acest proces).

În mod cert, particularitatea Transilvaniei în corpul național român este reală și o identificare regională există. Rezultatele alegerilor, evocate pe drept

de Gusztáv Molnár, relevă un decalaj al dezvoltării între această provincie și Vechiul Regat. Dar aş adăuga faptul că ele dezvoltă în egală măsură greutatea votului etnic: într-adevăr în Transilvania PUNR adună cel mai mare număr de voturi, chiar dacă cunoaşte o prăbuşire a popularităţii sale începând cu 1996. La fel, tot aici îşi are rădăcinile aripa naţionalistă a Partidului Naţional Ţărănesc.

Aş spune că momentul instituţionalizării acestui particularism regional în structurile statului mi se pare încă destul de îndepărtat. Dar să admitem ipoteza în care Bucureştiul şi elitele româneşti ar fi gata să se împace cu ideea descentralizării şi a instituirii unui parlament transilvan. În acest caz, nu ar fi oare acest parlament inevitabil confruntat cu unele din problemele — inscripţii bilingve, învăţămînt în limba maghiară etc. — care suscită deja patriotice lupte oratorice în Parlamentul de la Bucureşti? Cu atît mai mult cu cît maghiarii nu ar mai reprezenta 7%, ci de trei ori pe atît. În această privinţă Gusztáv Molnár nu ne dă prea multe detalii. Date fiind aceste lucruri, nu cred că românii sînt gata astăzi să accepte o astfel de descentralizare, după cum nu cred nici ca maghiarii să fie dispuşi să renunţe la revendicările lor de autonomie etnică, în favoarea unei autonomii regionale mai mari.

În schimb, pe viitor, sistemul descentralizării nu apare ca imposibil, deşi numai în anumite condiţii. Avansarea integrării României în structurile occidentale ar putea dedramatiza şi depasiona problema statului-naţiune în ochii românilor. Cu atît mai mult cu cît integrarea presupune renunţarea la părţi întregi din suveranitatea naţională. Ea impune în egală măsură o democratizare a societăţii, mai ales în direcţia unei descentralizări mai pronunţate. Democratizarea înseamnă de asemeni, pentru cetăţenii români, recunoaşterea faptului că statul nu le aparţine în exclusivitate, concetăţenii maghiari, la fel ca şi românii, sînt la ei acasă în Transilvania şi trebuie să beneficieze în consecinţă de drepturi culturale şi lingvistice generoase şi de anumite forme de autonomie. Problema autonomiei teritoriale pentru secui mi se pare mai delicată, dar cred că o descentralizare reală ar putea lărgi considerabil cîmpul de manevră al elitelor locale şi regionale, fie ele româneşti sau maghiare. Negocierea cu maghiarii şi deschiderea statului român în faţa acestei minorităţi ar consolida fidelitatea acesteia faţă de stat. La rîndul lor, maghiarii ar trebui să accepte ideea că nu pot să prospere în Transilvania fără să dialogheze cu românii, doar izolîndu-se în ghettouri şi glorificîndu-şi trecutul. Trebuie timp pentru un asemenea proces despre care face totuşi dovadă prezenţa UDMR la guvernare. Oamenii politici pe care îi vizează Gusztáv Molnár pot într-adevăr să accelereze sau din contra să întîrzie mişcarea. Esenţial, mi se pare, este de a se ajunge la o anumită încredere reciprocă necesară pentru a putea duce la bun sfîrşit un proiect de descentralizare.

Studiul lui Gusztáv Molnár are marea virtute de a elibera reflecţia asupra reformei statului din perimetrul înfruntării româno-maghiare. Acest demers,

fondat pe teritoriu, ar trebui să constituie sursă de inspirație, putînd să adune în același timp reprezentanți ai majorității și ai minorității în jurul cîtorva puncte de consens, mai ales decalajul dezvoltării între Transilvania și Vechiul Regat sau voința de integrare europeană. Pe lîngă modelul britanic de devoluție, care nu ia în considerare dimensiunea etnică, foarte prezentă în Transilvania, modelul belgian, care distinge comunități teritoriale și comunități lingvistice, ar putea în egală măsură servi ca punct de plecare în reflecția asupra structurării statului român. Ar fi evident vorba de o sursă de inspirație și nu de un model de copiat.

Cred, ca și Gusztáv Molnár, că trebuie privilegiată dimensiunea teritorială, regională pentru a reforma și moderniza statul român. Dar nu cred că se poate lăsa în întregime la o parte aspectul etnic al „problemei transilvane”. Nu încă. □

NOTE

1. Jenő Szűcs, **Cele trei Europe**, Paris, L. Harmattan 1985.
2. Irina Livezeanu, **Cultural Politics in Greater Romania, Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930**, New York, Cornell University Press, 1995.

Traducere de Izabella Gidró

*

Antonela CAPELE-POGĂCEAN (n.1968), absolventă a Facultății de Filologie a Universității Babeș-Bolyai, Cluj, este doctorandă la Institutul de Științe Politice din Paris, titlul tezei de doctorat fiind **Reprezentarea națiunii la intelectualii maghiari (din Ungaria și România) și români după 1989**. Este autoare a numeroase studii și articole referitoare la relațiile româno-maghiare.

Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană. Cazul României

VICTOR NEUMANN

Cînd discutăm despre europenitatea sau non-europenitatea României și cînd intenționăm să acordăm un cec în alb Transilvaniei în speranța că această regiune va deveni impulsul modernizării statului român, trebuie să fim și circumspecți în sensul că, fără o bună măsură a lucrurilor, nu știm exact despre ce impuls poate fi vorba. Studiul lui Gusztáv Molnár aduce în discuție un subiect aproape tabu în științele social-politice profesate în România și transferă provocările politologilor occidentali pe terenul societății civile din Europa dunăreană, ceea ce este un merit incontestabil. Nu mai puțin important este că sociologul budapestan invocă problema transilvană din perspectiva europeană și nu din perspectiva etno-națională, încă practică de statele din arealul amintit. Mai mult, el vede fenomenele în directă relație cu viitorul României, neacordînd nici un fel de credit acelor idei ce au contribuit la închiderea statelor zonei în societăți organice, autarhice. Fără să fie o noutate pentru *intelligentsia* română, reluarea ideii că modelul cultural al Europei Centrale este purtător de mesaj politic își are semnificația sa, corect înțeleasă de unii, brutal sancționată de alții. Întrebarea lui Gusztáv Molnár legată de ceea ce se va întîmpla cu regiuni periferic situate față de Occident (istoricește aparținînd Europei Centrale), pare a fi justificată și este de preferat ca ea să stîrnească un dialog decent, în care să primeze analiza rațională a fenomenului. În fond, administrarea defectuoasă, centralist-contra-productivă a României contemporane face ca asemenea întrebări să fie justificate, și, în consecință, punctele de vedere teoretice care să contribuie la ieșirea din impasul actual nu pot fi decît benefice.

Nu este permis să procedăm în chip reduționist cînd facem comparații între două sau mai multe tipuri de civilizații. Lumea de ieri, dar mai ales aceea de astăzi, are repere multiple, care sînt rezultatul coabitărilor plurale, al transferului de informații, al împrumutului reciproc de valori. Apoi, evoluția gîndirii politice,

dinamica vieții, nu concordă întotdeauna cu previziunile politologilor ori futurologilor eminenți. Prin urmare, nici compartimentările ce reies din hărțile lui Huntington nu sînt de fiecare dată relevante. Ele pun o problemă, trimit la eventuale demarcații de ordin politic datorate setului de valori ce caracterizează o civilizație. Se întîmplă ca ele să afirme răspicat că Europa s-ar termina la arcul carpatic. Fie însă că analizăm suprafața lucrurilor, adică politica, fie că intrăm în labirintul trăsăturilor ce definesc o cultură în sens de civilizație, vom constata că nicidecum lucrurile nu sînt liniare. A fi tranșant îmi pare cel puțin incorect, și aceasta pentru că studiile noastre nu pot elabora — în cazul în care se iau în serios — mai mult decît puncte de vedere la nivelul bunului simț comun. Credibilitatea lor e sporită doar dacă sînt aduse în discuție argumente istorice, sociologice, economice, psihologice, filosofice. Altminteri, speculația face loc celor mai hazardate ipoteze. Dovada cea mai concludentă e oferită de jocul cifrelor statistice, ce lasă mult de dorit de îndată ce ele fac posibilă ignorarea faptelor istorico-politice, dar mai cu seamă a realităților social-economice.

Spre a deschide o perspectivă cel puțin acceptabilă asupra problemei transilvane, cred că ar fi util să ținem seama de faptul că această regiune (la fel ca altele cu o tradiție istorică asemănătoare, cazurile Sileziei, Moraviei, Galiției, Slovaciei, Croației, Bucovinei, Banatului, de pildă) s-a emancipat tîrziu și parțial în comparație cu regiunile franceze, nord-italiene, olandeze. Multă vreme, inclusiv în prima jumătate a secolului al XIX-lea, amintita regiune nu a dat semne suficient de clare că ar fi cu adevărat interesată de evoluția civilizației moderne europene și de însușirea regulilor ei, și, cu atît mai puțin, că ar intenționa să aparțină în întregime Europei în sensul apusean al termenului. O relație cu Apusul — modestă, dacă o raportăm la ansamblul populației —, a funcționat ca urmare a unui ecou al umanismului renascentist și al Reformei luterano-calvine. Se poate spune că o parte din elita fostei provincii austriece, respectiv, austro-ungare, a fost tentată să-și apropie setul de valori europene încă din secolul Luminilor și că uneori a și reușit, în pofida marelui handicap economic și social pe care îl avea. Ceea ce întîrziase în acest areal erau formarea individului, respectiv, a clasei de mijloc, organizarea vieții comunitare și procesul industrializării. În schimb, discrepanța dintre aristocrație (de sorginte medievală) și țărănime se adîncise într-un ritm galopant. Aceeași aristocrație a căutat să promoveze modernitatea atunci cînd timpurile nu au mai permis o altă evoluție. Beneficiul urma să fie tot al ei, de unde și consecințele dramatice ale evoluției viitoarelor entități statale din zonă.

Totalitarismele veacului al XX-lea s-au putut manifesta în voie într-un context în care organizarea social-comunitară era limitată, iar spiritul critic al celor mulți, absent. Micul segment al nobilimii transilvane nu a fost creator de comunități civile. În pofida dezvoltării vieții orășenești, a existenței breslelor meșteșugărești și comerciale la Brașov, Sibiu, Cluj, Sighișoara, Bistrița, Mediaș, Alba-Iulia, stratul social majoritar a continuat să rămână pînă la sfîrșitul

secolului al XIX-lea în afara circuitului pieței economice de inspirație vest-europeană. Amintitele centre au rămas ele însele departe de experiența orașelor italiene, engleze, olandeze, a căror explozie economică în veacul al XVIII-lea s-a datorat în primul rând organizării vieții comunitare. Apoi, între burgurile medievale din Transilvania și lumea rurală era o prăpastie care a rămas perceptibilă pînă în secolul al XX-lea. Satul a fost dintotdeauna predominant, ceea ce a făcut ca, în momentul în care au gândit noile structuri statale ale evului modern, intelectualii să țină seama în primul rând de tradițiile acestuia și nu de cele ale orașului. Alfabetizarea nu s-a făcut de jos în sus, ci invers. Ea a fost posibilă — la fel și multiplicarea informației — ca urmare a interesului și a intervenției administrației austriece, prin care se explică de altfel ridicarea nivelului educațional al populației. Programul reformist al Vienei, altminteri bine intenționat, urmărea să pregătească populația pentru a administra mai ușor Transilvania și a o aduce la nivelul celorlalte provincii imperiale. Tot astfel, reformele școlare ale habsburgilor au creat premisele apariției micilor națiuni, care vor evolua pe principii contrare Vienei, dar aproape identice cu ale gândirii politice prusace. Cu alte cuvinte, procesul fusese invers aceluia din Occident. Emanciparea nu s-a produs în urma unei necesități sociale, ci în urma impunerii direcției dorite de centrul de putere politică. Vom înțelege și mai bine fenomenul amintit cînd vom constata că formarea națiunilor și a statelor occidentale a fost într-un totul diferită. În ceea ce privește emanciparea populației din Transilvania (în măsura în care se poate vorbi despre un asemenea lucru), ideea era de a forma buni muncitori în minele de cărbuni sau de aur, în metalurgie, în construcții, funcționari care să fie buni executori ai comenzilor de la centru, dascăli de școală și preoți necesari alfabetizării.

Geneza națiunilor moderne europene a echivalat în cazul Europei Centrale (dunărene) cu o confuzie. De unde și disfuncționalitățile apărute pe parcursul ultimilor 150 de ani. Mă gîndesc la formarea națiunii în jurul conceptului de etnie, căruia i s-a atribuit sensul de păstrătoare a tradițiilor pure provenite din mediul rural. Lectura operelor romantismului german a făcut ca ineptiile pe această temă să se multiplice, astfel încît discursul mitopoetic al lui Herder sau Fichte (avînd ca principal punct de referință *Völkischkultur*-ul) a fost repetat cu o dulce inconștiență în variantele lingvistice cehă, slovacă, maghiară, sîrbă, română, bulgară, greacă. În fapt, e vorba de una și aceeași teorie, apelînd la resurse tradiționale relativ identice. În secolele al XIX-lea și al XX-lea acest discurs a fost încurajat de savanți. Așa se face că el a devenit curs universitar, manual de școală generală sau de liceu, carte așa-zis științifică de istorie sau etnografie, alteori, prilej de preținse studii doctorale în disciplinele sociologie și filosofie¹. Prin urmare, politicianul format la asemenea izvoare n-a făcut decît să creadă că este de datoria lui să apere ficțiunea ce i-a fost inoculată pe toate căile. De aici s-a născut discrepanța față de o realitate adesea mult mai complexă, în care nu unicitatea cultural-tradițională era dominantă, ci diversitatea.

Pentru cine cunoaște configurația multiplă a Transilvaniei (dar și a altor regiuni învecinate) este limpede că nu așa-zisul etnic ar fi fost îndreptățit să devină punctul de referință în jurul căruia să se petreacă tranziția spre o nouă etapă istorică. Când August Ludwig Schlozer a abordat problema Transilvaniei, el a ignorat varietatea culturală a regiunii. L-a preocupat exclusiv trecutul sașilor de aici, respectiv, cultura de limbă germană ca produs al cercurilor aulice închise, ceea ce nu i-a conferit șansa unei perspective adecvate realității. Modelul său istoriografic, aidoma aceluia teoretic al lui Herder, a fost preluat de maghiari și români în cursul secolului al XIX-lea. Au prosperat etnicismele și a apărut falsa concurență între comunități, devenind astfel posibilă ascensiunea naționalismului în dauna liberalismului. Exemplele oferite de Ferenc Kazinczi și József Kemény, de Alexandru Papiu Ilarian și August Treboniu Laurian sînt cît se poate de concludente. Imaginea fiecărui grup a fost — din păcate, în multe cazuri a rămas pînă astăzi — unilaterală, subordonînd fizionomia culturală a întregului teritoriu unei singure părți. De aici s-au născut cele mai multe imagini fictive pe baza cărora au fost îndoctrinate nu doar mulțimile, dar și elitele².

Acesta e motivul care mă face să cred că referințele istorice nu pot lipsi atunci cînd intenționăm să decodăm fenomenele cu care se confruntă regiunile Europei Centrale, mai ales că evoluția lor este strîns legată de mișcările culturale și politice anterioare. În *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, ediția I, Editura Științifică, 1991, ediția a II-a Editura All, București, 1998 (a se vedea și versiunea americană, *The Temptation of Homo Europaeus*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1993) am arătat că, în evaluarea procesului de emancipare a spațiilor Europei dunărene, nu trebuie pierdut din vedere faptul că dincolo de linia Hamburg-Triest cea mai mare parte a populației a rămas neștiutoare de carte pînă la sfîrșitul secolului trecut. „Absența instituțiilor proprii de învățămînt, absența școlilor medii și superioare laice, va duce la stabilizarea păgubitoarelor diferențe sociale cu urmări în planul comunicării și înțelegerii pe orizontală”, aspect pe care sociologii și istoricii îl trec prea ușor cu vederea în momentul în care proiectează propriile lor aspirații în locul imaginii reflectate de studiile „terestre”.

Abia la finele veacului al XIX-lea a avut loc instituirea valorilor civilizației occidentale și în spațiul Europei dunărene. Acela a fost momentul fast pentru Transilvania, moment în care s-a realizat prima tranziție pe scară largă la lumea modernă, la setul de valori occidentale. E vorba de anii 1880-1918, atunci cînd are loc o explozie demografică fără precedent în orașele regiunii, cînd se construiește mult și nu doar în centrele cunoscute, dar și în micile orașe care dobîndesc o configurație arhitecturală europeană³. Se pun în funcțiune noi administrații după modelul marilor burguri, se diversifică producția economică, sînt adoptate principiile comerciale universal valabile pe continent. Cultura înaltă

va juca un rol în pregătirea transformărilor sociale de anvergură. Prioritate avusese însă apariția și dezvoltarea clasei de mijloc, multiplicarea societăților cu interes pentru artă, meserii, știință, tot ceea ce putea provoca mutații de mentalitate deosebite la nivelul mulțimii. Atunci s-a cheltuit enorm în crearea infrastructurii.

Așa se face că Transilvania va avea nu doar orașe de talia Clujului, Brașovului, Sibiuului, Tîrgu-Mureșului, dar și centre mai mici, capabile să formeze structuri sociale și economice proprii, precum Turda, Sebeș, Deva, Orăștie, Miercurea Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Odorheiu Secuiesc, Hunedoara, Zalău, Șimleu Silvaniei. În Banat, se dezvoltă nu doar Timișoara, ci și Reșița, Lugoj, Jimbolia, Sînnicolau Mare. În Bihor, Oradea Mare ia un avînt fără precedent, devenind simbol al vieții culturale de avangardă⁴. Satu Mare și Careii Mari răspund unor aspirații sociale și economice diverse, ceea ce fie le obligă la, fie le facilitează contacte multiple cu regiunile mai vestice. Conform studiilor istorice, cel mai industrializat și mai modern oraș a fost Timișoara. La 1910, capitala Banatului avea o populație de 72.555 locuitori, două universități tehnice, două episcopate, 62 de fabrici cu producție mică și mijlocie, 132 de asociații profesionale, șapte cotidiane, 17 tipografii, o viață muzicală de cel mai înalt nivel, societăți științifice etc. După Budapesta, devenise cel mai important centru din partea ungară a imperiului⁵. Surclasa de departe toate orașele din Transilvania. Deschiderea îi fusese asigurată de trilingvismul (maghiara, germana, sîrba sau româna) practicat în modul cel mai firesc de majoritatea covârșitoare a populației. Fără a discuta alte aspecte, ar merita să reținem că centrul de greutate al primei mari modernizări zonale s-a aflat în Banat și nu în Transilvania. Diferențele între cele două regiuni au fost și încă mai sînt marcate de fizionomia spirituală a Timișoarei, respectiv, a Clujului. Cea dintîi, mai dispusă spre o viață comunitară plurală, cel de-al doilea, închis în propriile capcane cultural-tradiționale și insistînd pe coordonatele etno-lingvistice, alimentat fiind de vechea universitate maghiară la sfîrșitul secolului al XIX-lea ori de universitatea Babeș-Bolyai la sfîrșitul acestui secol — în ambele ipostaze, frustrările create de poziția secundă fiind explicabile, dar nu productive în sensul edificării societății deschise. Observațiile acestea nu încearcă să diminueze rostul analizei problemei transilvane de astăzi. Ceea ce este important din perspectiva studiului lui Gusztáv Molnár este că ambele regiuni — privite ca una singură ori nu — pot deveni repere pentru un proces contemporan de reapropiere a României de valorile europene.

Se întîmplă ca în perioada interbelică unele din fostele provincii ale monarhiei austro-ungare să devină motorul industrializării și urbanizării statelor formate după primul război mondial. Cazurile Boemiei și Moraviei sînt cel puțin sugestive. Nu însă și acela al Transilvaniei. Gusztáv Molnár atrage atenția asupra faptului că Transilvania, cu toate că era mai avansată din punct de vedere instituțional și comunitar, a ajuns după 1918 o provincie total subordonată unui alt centru de decizie politică, și anume Bucureștiului. Dintr-o regiune formată pe

coordonatele civilizației Mitteleuropei, aflată în plină explozie urbanistică în ultimele decenii ale vieții imperiului dualist, ea intrase în raza de influență a unui alt mod de gândire culturală și politică. Pe acest fond, aspirațiile integrării în civilizația europeană au fost estompate de o politică de orientare naționalistă și de profesarea principiilor de origine balcano-orientală. Tragedia deriva din faptul că habitatul din Vechiul Regat al României nu a fost un model în sensul în care transilvănenii îl moșteniseră de la stăpînii predecesori. Pe de altă parte, se cuvine să reținem că și Vechiul Regat al României a fost tentat să se integreze în Europa, însăși geneza statului la 1859, ca și ulterioara evoluție indicînd persistența modelelor francez și germano-prusac. Aceste aspecte nu pot fi neglijate din momentul în care sînt evaluate trăsăturile gândirii politice profesate de intelectualitatea românească. Dar, ceea ce s-a observat mai puțin sau deloc, în Muntenia și Moldova discrepanțele între elite și mase erau foarte mari și nici o administrație din ultimele două veacuri nu s-a ocupat de diminuarea lor, așa cum am văzut că s-a întîmplat în Transilvania, Banat, Bihor și Sătmăr.

De aici s-a născut diferența de civilizație între zona nord-carpatină și aceea sud-carpatină, invocată nu doar de Gusztáv Molnár, ci și de mulți alți cercetători ori intelectuali. Sociologul budapestan atrage atenția asupra unui element ce nu poate fi ocolit în cadrul examinării temei. El susține că, în pofida centralismului excesiv, populația Transilvaniei a reușit să-și conserve un standard de viață ceva mai ridicat decît acela al altor regiuni ale României contemporane și că orientarea sa pro-occidentală a ieșit în evidență cu ocazia alegerilor legislative și prezidențiale din anii 1990, 1992 și, mai ales, 1996. Părerea mea este că ar fi multe de analizat, comentat și nuanțat pe marginea acestei afirmații. Ceea ce pare destul de limpede este că argumentelor istorice, pe care le-am preferat mai sus spre a explica problema transilvană (cîteva dintr-o infinită paletă derivată din studii fundamentale), li se alătură și acelea de proveniență sociologică. Mai cred că, în pofida diferențelor, civilizațiile care se învecinează se și fecundează reciproc⁷. Existența ortodoxiei, ca și a catolicismului de o parte și de alta a Carpaților e unul din exemplele ce merită să rețină atenția cercetătorului. Și nu e singurul.

Pe parcursul a opt decenii, România a fost condusă cînd autoritar, cînd dictatorial. Politica față de Transilvania — aici punctul meu de vedere coincide încă o dată cu acela al lui Gusztáv Molnár — a fost una de subordonare ori de blocare a inițiativelor regionale. Supravegherea permanentă a creat un disconfort psihic pentru „minoritari”, mai apoi și pentru „majoritari”. Bucureștiul, în schimb, a avut privilegiile capitalei, devenind orașul României cu multiple influențe europene (păstrînd cîteva trăsături de sorginte bizantină și turcă) și singurul pol referențial pentru un stat cu dimensiuni destul de mari. El i-a apropiat sau i-a obligat pe ardeleni să păstreze contactul cu centrul de putere. Mai mult, s-a erijat — așa cum o face și astăzi — în cel care dă tonul în toate mișcările

economice, culturale, social-organizatorice. Rolul său insular în Vechiul Regat nu a trecut neobservat. El a ieșit în relief încă din anii interbelici, atunci când studioșii din Transilvania au realizat că micile târguri din zonele de câmpie sau de deal ale Munteniei și Moldovei nu dispun de fundalul necesar apariției și dezvoltării unei metropole. Prin urmare, așa se face că regiunile intrate în componența României la 1918 au fost obligate să pună la dispoziție mijloacele materiale necesare dezvoltării și întreținerii centrului căruia i se subordonaseră, și, mai mult, să accepte eliminarea cadrelor pregătite provenind din vechea monarhie și înlocuirea lor cu experții veniți din capitală ale căror competențe nu se ridicau la nivelul celor ale ardelenilor. Politica liberalilor sub Brătianu reflectă acest adevăr, mult discutat și contestat de Iuliu Maniu și nu numai de el. În pofida acestui aspect, Transilvania n-a pregetat să-și conserve, atît cît i-a fost cu putință, trăsăturile moștenite. Observațiile scriitorului Alexandru Cistelean pot fi foarte bine înțelese în acest context. La fel și acelea pline de miez ale lui Emil Hurezeanu, formulate într-un dialog televizat cu Octavian Paler⁶.

Cu tot etnicismul lor, în ciuda închiderilor spre care au fost dirijate de profesori și ideologi (unii s-au vrut înțelepți), comunitățile Transilvaniei au comunicat între ele, au procedat conștient ori inconștient la un schimb de valori mult mai intens în interiorul regiunii decît în afara ei. Această tendință naturală mă face să cred că ceea ce a fost și a rămas o realitate este tocmai sentimentul apartenenței la una și aceeași stare de spirit, cunoscută ca transilvană. Dacă vom reflecta îndelung vom fi în măsură să observăm că Imperiul Habsburgic a avut un alt fel de gîndire politică decît Turcia și Rusia; a avut alte trăsături culturale din care au derivat forme educaționale diferite, cu norme diferite, cu aspirații de viață diferite. Chiar dacă n-a fost nicicînd identic statelor avansate, el a adoptat, treptat, aceleași valori ca și Occidentul. Se întîmplă, ca urmare a procesului petrecut între 1880 și 1918, să avem argumente evidente că adoptarea valorilor Apusului a avut loc pînă și la straturile de jos ale populației transilvane. Emigrarea masivă a germanilor și a evreilor din ultimele decenii ale secolului nostru este un semn imposibil de contestat, care indică refuzul dominației unor principii balcano-orientale în regiunile nord și vest-carpatine. Se pare că acest aspect a provocat mutații profunde în conștiința populară din Transilvania. Nostalgiile pentru lumea sașilor transilvăneni sau a șvabilor bănățeni sînt vizibile astăzi în multe medii sociale și nu este o întîmplare că este așa. Nu a putut trece neobservat rolul lor în viața economică, în arta meseriilor, în construcția caselor, în cultivarea pămîntului, în creșterea animalelor, în organizarea gospodăriei țărănești, în stimulul cultural produs prin școli, edituri, reviste, ziare, tipografii, în provocările adresate celorlalți locuitori ai regiunii odată cu structurarea societății civile în orașe importante. Nu lipsită de interes este rememorarea și invocarea de către generația mai în vîrstă a meritelor comercianților și industriașilor, a medicilor și farmaciștilor evrei, fenomen adesea întîlnit în orașele din Banat, Bihor și Sătmăș.

Se poate oare susține că a fost vorba de o eroare politică? Se poate afirma că învățații români nu au sesizat pericolul supercentralismului? Ceea ce se observă la o examinare atentă este că istoria gândirii politice românești nu reflectă o preocupare constantă și temeinică pentru structurarea statului pe coordonatele democrației occidentale. Abia anii din urmă scot în evidență debutul unui asemenea efort intelectual. Comoditatea ori absenteismul în acest domeniu și-a avut și își are consecințele sale. Între altele, s-a permis ascensiunea dictaturilor, s-a admis ignoranța cetățeanului de rînd în materie de cultură politică, nu a existat nicicînd o preocupare pentru formarea individului și a comunității, s-au asimilat cunoștințe de dragul de a asimila sau de a parveni pe scara socială, fără să-și pună problema utilității aplicării învățaturii atunci cînd viața practică o cerea. O asemenea naivitate perpetuată de la o generație la alta l-a caracterizat pe intelectualul din elita bucureșteană. Trezirea ce are loc astăzi (nu lipsită de disperare) e o noutate și se produce pe fondul unei presiuni psihologice extraordinare. Privite din perspectiva devenirii statului, integrarea României în Uniunea Europeană și în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord capătă acum un caracter esențial. Gusztáv Molnár sugerează că o cădere într-un nou centralism dictatorial ar putea fi evitată în cazul în care motorul economiei ar fi mutat în Transilvania. Cred că nu se înșală. Un argument demn de reținut ar fi și acela că investitorii occidentali au sesizat treapta de civilizație ceva mai ridicată pe care Transilvania de astăzi încă o conservă, în ciuda politicii disprețuitoare ce i-a fost rezervată în deceniile precedente, a absenței unei administrații locale reale, a dirijismului profesat de birocrăția barocă de la București, obișnuită să trateze superficial așa-numita „provincie”. □

NOTE

1. Vezi Victor Neumann, *Semnificații ale gândirii politice în Europa Centrală și de Est*, în *Sfera politicii*, nr. 46, 49, 50/1997. Vezi o variantă prescurtată cu aplicație specială asupra fenomenului central european în studiul nostru intitulat *Mitteleuropa între cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune*, în volumul colectiv **Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii**, ediție îngrijită de Adriana Babeți, Cornel Ungureanu, Editura Polirom, 1997, pp. 144-157. Un punct de vedere devenit de certă referință este cel al lui István Bibó, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, în Bibó István, *Összegyűjtött Munkái*, 1, Bern, 1981, pp. 202-251.

2. Cf. Sziklay László, *Szomszédainkról. A kelet Európai irodalom kérdései*, Budapest, 1974. J. Toth Zoltán, *Az Erdélyi és Magyarországi románok abszolutizmus korabeli történetéhez. Magyarok és románok*, Budapest, 1966. Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, Editura Kriterion, București, 1977. Pentru alte detalii și bibliografia temei, vezi volumele noastre *Convergențe spirituale (Studii privind relațiile culturale și politice în Europa Centrală și de Est în anii 1750-1850)*, Editura Eminescu, București, 1986 și *Tentația lui Homo Europaeus. Geneză ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, ediția a II-a, Editura All, 1998.

3. Vezi, de exemplu, studiile foarte bine documentate, recent tipărite în volumul lui Andrei Corbea-Hoișie, Jacques Le Rider, *Metropole und Provinzen in Altösterreich*, Polirom - Bohlau, 1996.

4. Vezi excelentul studiu semnat de Ilona Sarmany Parsons, *Die Rahmenbedingungen für die Moderne in der Ungarischen Provinzstädten um die Jahrhundertwende*, în A. Corbea-Hoişie, J. Le Rider, *op.cit.*, pp.180-217.

5. Ibidem, pp.207-209. Vezi şi Victor Neumann, **Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului. Identités multiples dans l'Europe des régions. L'Interculturalité du Banat**, Editura Hestia, Timişoara, 1997.

6. **Dialog Octavian Paler-Emil Hurezeanu** la PRO TV în ziua de 25 februarie 1998. Alexandru Cistelean, *Provincia ratată. Eseu despre Transilvania în Gazeta de Mureş*, mai-iunie 1993.

7. Victor Neumann, **Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului**, pp.5-9 şi 34-37. A se vedea statisticile, precum şi modul în care am înţeles să interpretez raportul dintre Europa Centrală şi de Sud-Est prin intermediul geografiei fizice şi spirituale a regiunii Banat.

8. Asimilarea locuitorilor sosiţi din Moldova şi Oltenia am invocat-o în cazul Banatului în acelaşi sens în care a făcut-o şi Gusztáv Molnár în cazul Transilvaniei. Vezi Victor Neumann, **Identităţi multiple...** Cf şi Gusztáv Molnár, *Problema transilvană*.

*

Victor NEUMANN (n.1953), doctor în filosofie, este profesor-asociat la Universitatea de Vest, Catedra de Litere, Filosofie şi Istorie. Printre contribuţiile sale se numără: *Convergenţe spirituale. Studii privind relaţiile culturale şi politice în Europa Centrală şi de Est în anii 1750-1850*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1986, *The Temptation of Homo Europaeus*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1993, (publicat în limba română: *Tentaţia lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală şi de Sud-Est*, ediţia I, Editura Ştiinţifică, 1991, ediţia a II-a Editura All, Bucureşti, 1998 şi premiat de Academia Română) şi volumul bilingv **Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului/ Identités multiples dans l'Europe des régions. L'Interculturalité du Banat**, Editura Hestia, Timişoara, 1997.

Tradiția națională

LIVIU ANDREESCU

1. Introducere

Dacă ceva a frapat în mod deosebit în dezbateră pe teme naționale care a avut loc în ultimii șase ani, acesta a fost standardul conceptual extrem de scăzut al contribuțiilor evocatoare a naționalismului, specificității, tradiției. Excepția, vizibilă, o constituie cele câteva volume venite din afara țării. Spațiul publicațiilor de larg consum a concentrat de fapt dezbateră pe teme naționaliste, avînd și marele avantaj că poate disemina idei mai bine decît orice publicație de specialitate; iar în cazul acestei insistente dispute finalitatea este tocmai internalizarea de către publicul larg a unui anumit spirit, cu impact asupra politicilor interne și internaționale. Ceea ce nu exclude însă în nici un fel temeinicia studiului care trebuie să stea în spatele contribuțiilor din presă. Un exemplu fericit îl constituie comunitatea culturală și științifică occidentală. Conștienți de responsabilitatea socială care revine intelectualului, mulți dintre membrii elitelor din Occident apelează la forme de expresie cu deschidere către public cum ar fi articolul (relativ scurt) de revistă. Numai că în spatele acestor luări de poziție se află chiar anii de cercetare și cunoașterea fermă a propriului domeniu necesare colaborării, cu texte de câteva ori mai lungi și mult mai tehnice, la revistele de specialitate. Publicul beneficiază, într-un limbaj simplu și accesibil, de rigoarea specifică unui anumit tip de investigație științifică, cu standarde mult mai severe decît „opinia publică” sau „bunul simț”.

Așa ceva se întîmplă din nefericire mai rar la noi, unde în spatele profesiei de gazetar sau editorialist pe teme politice, sociale, economice, se ascunde doar prin excepție o pregătire de specialitate în domeniu ci, mai des și doar în cazurile fericite, o anumită sensibilitate față de contexte și o doză variabilă de talent scriitoricesc. Accesul sensibilității și talentului la chestiuni specializate este și el limitat prin definiție. Dacă ultimele decenii au reușit să impună un model

intelectual, acesta a fost cel al cercetătorului parte a unei largi comunități specializate, care trebuie să facă față unei mari afluențe de idei, concepte, transformări de paradigmă. Complexitatea realității face astăzi imposibilă întreprinderea intelectuală solitară. Specialistul are nevoie de ani de studiu, de familiarizarea cu concepte, de un ochi critic exersat și adecvat obiectului și metodei investigației. Chestiuni ce nu sînt de loc, am văzut, incompatibile cu spațiul revistelor de circulație.

Relevanța pregătirii conceptuale devine evidentă atunci cînd conceptele sînt privite ca *instrumente*. Gîndirea umană are nevoie de asemenea unelte pentru a se exprima. Și pe măsură ce uneltele se perfecționează, produsul finit al investigațiilor noastre este din ce în ce mai bine finisat, mai rafinat, mai apt de a fi folosit pentru „scopuri înalte”. Adesea, chestiunile supuse dezbaterii sînt destul de complexe pentru a necesita o competență interdisciplinară. Problema naționalismului poate beneficia nu numai de pe urma unei abordări normative — în termenii dreptului internațional sau ai filozofiei etice — ci și de investigații istorice sau de tip sociologic. Standardele impuse unei astfel de discuții trebuie de aceea să depășească nivelul „bunului simț” (care nu este însă, din acest motiv, total irelevant) sau pe cel al unei competențe culturale foarte vag definite.

Cele ce urmează se vor tocmai o încercare de a investiga și problematiza un concept folosit des și fără prea multe complexe în spațiile editoriale sau de presă românești: „tradiția”. Dezbaterea pe marginea naționalismului rămîne într-un fel motivația intelectuală a acestui text și va fi prin urmare atinsă deseori. Dar logica tradiției se întinde dincolo de acest spațiu, spre curente de gîndire bine circumscrise (conservatorismul), spre perspective generale cum ar fi aceea asupra istoriei și, în ultimă instanță, într-o zonă subiectivă. Ultimul spațiu va fi lăsat oarecum descoperit în analiza de față.

Acest eseu va explora ideea de tradiție în cîteva contexte. Mai întîi ca și concept în sine, în al doilea rînd în relație cu o filozofie politică precum cea conservatoristă, apoi în raport cu ideea de istorie, și în ultimă instanță în context contemporan. Toate aceste chestiuni au primit tratări diverse din interiorul unor paradigme intelectuale diferite. Mai mult, anumite investigații par să se preteze foarte bine unui subiect și mai puțin altuia. Astfel, dacă postmodernismul filozofic deslușește foarte exact instabilitatea conceptuală a tradiției, el este lipsit de forță în discuțiile politologice. Acestea din urmă corespund mai degrabă unei zone analitice. Am decis să folosesc o linie sau alta de argumentare în funcție de subiectul secțiunii în cauză. De unde, probabil, și o anumită senzație de eclecticism, de dispersare a referințelor bibliografice. Sper ca ea să poată fi justificată de însăși complexitatea conceptului analizat aici.

2. Definire și problematizare

2.1. Într-o definiție de tip dicționar, cuvîntul „tradiție” ar desemna un ansamblu de idei, obiceiuri, credințe, care sînt asimilate de un grup și asociate

cu istoria și cu identitatea membrilor săi. Există astfel multe tipuri de tradiție, după cum există diferite tipuri de afirmare a identității: tradiții de tip cultural, profesional, social, etc. În versiunea cea mai puțin problematică, a recunoaște o tradiție înseamnă a recunoaște o genealogie a practicii respective. Uneori, problema identității nici nu se mai pune explicit, ea fiind decisă *a priori* de către cadrul instituțional în care practica se desfășoară. Exemplul cel mai potrivit sînt științele exacte unde, dincolo de interpretările încercate de filozofia și istoria științei, știința „normală” se desfășoară într-o unică paradigmă acceptabilă cu o unică istorie „oficială”.

Problema identității și a afirmării tradiției nu este însă la fel de simplă în orice mediu. Zona culturală și în mare măsură aceea a științelor umane (cu excepții, cum ar fi economia) nu este instituționalizată după modelul științelor exacte și aici tradițiile se pot confrunta deschis într-o arenă nelipsită însă de restricții specifice. Anumite tradiții sînt astfel deja excluse din instituțiile culturale, deși criteriile admeririi sînt mai relaxate și mai puțin exact definite. Iată, de exemplu, de ce studiile în zona ocultismului ale unor autori precum René Guenon și Julius Evola (practicanți, în formula lui Umberto Eco, ai unei „hermeneutici suspicioase” și nejustificabile) vor rămîne în afara instituțiilor de specialitate atîta timp cît acestea își păstrează formula actuală, în ciuda celor cîțiva admiratori din elita culturală. Autori precum Frances Yates, ale cărei cercetări în același perimetru cultural produc uneori rezultate surprinzătoare și adesea criticate reprezintă însă, prin natura speculațiilor, una dintre referințele obligatorii ale oricărui cercetător al zonei oculte. Granițele instituției cuprind așadar un număr potențial ridicat de tradiții de gîndire, care își desfășoară disputa după reguli (mai mult sau mai puțin clar specificate) impuse de structura instituțională.

Identitatea cunoaște, la rîndul ei, două moduri de afirmare. Primul tip este mijlocit de identificarea unei descendențe sociale și spirituale specifice — o identitate subiectivă, care are uneori în spate o voință și care e exprimată cel mai adesea în termeni etnici. Al doilea este intermediat de enunțarea unor atribute obiective cum ar fi naționalitatea, vîrsta, pătura socială, etc. — o identitate civică (în sensul nemilitantist). Evident, ambele tipuri de identitate sînt importante și ambele au legitimitatea lor înaintea instituției statului, datorate să se îngrijească de fiecare dintre aceste două forme de identitate. Să observăm chiar că există o anume legătură între identitatea civică și cea subiectivă. De pildă, o etichetă de tipul „ortodox” poate figura în fiecare tip, denotînd într-un caz recunoașterea unei descendențe spirituale și în cel de-al doilea un statut social obiectiv (obținut prin actul botezului). Cele două forme de identitate sînt chiar înrudite una cu cealaltă, în măsura în care statutul social presupune, pînă la un anumit punct, recunoașterea unei descendențe spirituale. Această posibilă congruență de identități poate fi însă distrusă printr-un simplu act de respingere a identității civice și de aceea ea nu ne va preocupa în continuare.

Dacă identitatea civică este mai puțin problematică, nu se poate spune același lucru și despre identitatea subiectivă. O identificare subiectivă nu are nimic rău

în sine, dar ea comportă anumite dificultăți. Printre acestea, chiar construirea unei tradiții coerente, a unei istorii legitime și nefalsificate (după criterii instituționale). Cîteva dintre aceste dificultăți vor putea fi identificate în analiza care urmează. Dar nici acest tip foarte general formulat de tradiție nu va constitui subiectul propriu-zis al celor ce urmează decît, poate, într-o măsură implicită. Tradiția (subiectivă) ar putea fi clasificată, pentru a ne apropia de centrul discuției, din perspectiva proeminenței ei sociale. O distincție clasică este aceea dintre o tradiție deja impusă în spațiul social (o tradiție, dacă vreți, hegemonică) și una care încearcă să reziste.¹ Fiecare tradiție se află într-una dintre aceste poziții, și multe chiar în ambele: tradiția maghiarilor din România încearcă să reziste tradiției românilor, dar în interiorul său prima reprimă la rîndul ei alte tradiții. Cum nota însă relativ recent Edward Said, poziția de cultură dominantă trădează întotdeauna o slăbiciune deosebită, pe care cultura dominată nu o are neapărat. De fapt, nicăieri o cultură dominantă nu este mai firavă, din punctul de vedere al legitimării, decît în înfîlnirea sa cu cultura reprimată.² Ceea ce înseamnă, implicit, că o tradiție poate fi problematică sau neproblematică în funcție de rolul pe care ea și-l asumă într-o confruntare. Distincția propusă aici este explicită și în cazul unei discriminări clasice cum este aceea între naționalismul „de stat” și cel de tip „sub-stat” (*established-state* și *sub-state nationalism*). După cum observă J. Bengoextea, din punctul de vedere al justificării morale a doua formă de naționalism este legitimată de dreptul fundamental la autodeterminare, în timp ce prima formulă este de obicei caracterizată de negarea acestui drept. Bengoextea presupune, cum se poate vedea, că naționalismul este nefiresc în contextul unei structuri stabile cum este statul modern.³ Observațiile care urmează vizează exclusiv tradiția înțeleasă ca identitate subiectivă și situată într-o poziție hegemonică. Iată și unul din motivele pentru care am ales drept un cadru al discuției dezbateră despre naționalismul autohton, la care vor fi făcute referiri repetate.

Termenul de tradiție are și sensuri mai generale, dar mai tehnice. În introducerea sa la volumul *The Invention of Tradition*, Eric Hobsbawm distinge între „tradiție” și „obicei” (*custom*) și, pe de altă parte, între „tradiție” și „rutină” sau „convenție”. În prima distincție termenul analizat aici are conotația de rezistență totală la schimbare, în timp ce acela de „obicei” se referă la „sanționarea [inovației] prin precedent, continuitate socială și lege naturală”⁴. În cea de-a doua distincție, „tradiția”, ca rutinizare cu scopuri *ideologice*, era opusă rutinizării pe motive pragmatice sau *tehnice*. În sensul în care va fi folosit în continuare, termenul de „tradiție” are conotațiile „obiceiului” din prima distincție și ale „tradiției” din cea de-a doua.

2.2. Observația de la care voi porni constă în aceea că *tradiția este o instituție și că setul ei de enunțuri, ca orice set de enunțuri instituționalizate, este unul politic*. Am să încerc să explic această definiție oarecum eliptică și să comentez, mai apoi, asupra avantajelor largheții ei. Primul termen cheie, acela de „instituție”,

este folosit așadar într-o accepțiune largă. El desemnează o practică discursivă, adică o formă specifică de discurs, cu un vocabular propriu, cu un set de valori considerate ca fundamentale și inalterabile, cu un întreg arsenal de simboluri și mitologii proprii, cu valențe normative (punct a cărui semnificație specială va fi analizată mai încolo) și pretenții de ierarhizare, cu coduri proprii, etc. O instituție are o gramatică simbolică, care guvernează relațiile ei interne și externe. Ea reglementează o serie de practici interioare cîmpului de discurs și o serie de relații cu alte instituții. În fine, instituția plonjează în ansamblul social: de la posibilitățile de exprimare publică și pînă la faptul că se integrează în structurile societății. Uneori, o astfel de instituție (în sensul larg al termenului) este atît de puternică încît ea va fi recunoscută de instituția (în accepțiune restrînsă) a statului. Tradiția devine o astfel de instituție acolo unde există, spre exemplu, o religie de stat. Tradiția națională propune un discurs specific (cel naționalist), adesea exaltat, bazat pe valori socotite incontestabile cum ar fi specificul grupului majoritar, identitatea acestuia, importanța reflectării preferinței culturale a majorității în instituții, valoarea istoriei pentru formele instituționale contemporane, etc. Tradiția își creează mitologii proprii, idealizează personajii istorice (țăranul, boierul, burghezul luptător pentru neam), se raliază apoi figurilor istorice importante, preamărește precursorii și critică pe vechii dușmani ai acestora. Tradiția fabrică propria istorie, după cum instituie etichete (și ierarhiile ce le corespund) de tipul „român bun” sau „anti-maghiar” sau „americanofob”. Ea sancționează practicile sociale în funcție de respectul pe care acestea îl acordă criteriilor pe care ea însăși le propune și sprijină sau încearcă să submineze autoritatea în funcție de propriile preferințe. Tradiția se insinuează în interiorul altor instituții și creează organe proprii de expresie cum ar fi asociațiile sau publicațiile; exclude pe unii din rîndurile sale și include pe alții, etc. În toate aceste operațiuni, tradiția folosește criterii pe care le construiește singură pe baza propriului sistem de valori. În fine, ea cucerește uneori statul și își face loc în legile și principiile acestuia.

Al doilea termen utilizat în teza enunțată mai devreme este acela de „politic”. El are aici sensul de „interesat” și alegerea sa în defavoarea conceptului sinonim este motivată de faptul că termenul apare cu această conotație în literatură și nu ar fi, poate, rău să fie introdus ca atare și la noi. Caracterul *interesat* al discursului tradiției este absorbit în mod firesc de însăși definiția tradiției. Căci orice discurs trebuie să onoreze anumite valori, să folosească anumite coduri și simboluri, să includă și să excludă, să întărească anumite practici și să submineze sau să ignore altele.

Ar fi momentul să amintim că această definiție a instituției este destul de largă pentru a include în ea orice curent de gîndire, de la naționalism la anti-naționalism și la orice altceva. Observația nu incriminează deci în mod direct instituția tradiției care este, sub acest aspect, la fel ca oricare alta. Care să mai fie relevanța observației că și tradiția este o formă de instituție? Tocmai faptul că *retorica tradiției neagă statutul său instituțional și convențional*. Reticența tradiției

este lipsită de orice formă de auto-reflexivitate; ea refuză să recunoască în constituția sa propria contingență. Trăim într-o lume (numiți-o, dacă vreți, postmodernă) în care statutul disciplinelor s-a schimbat radical. Timp de secole bune au predominat gândirea esențialistă și „fundamentalistă”, în care valorile erau privite ca fiind imanente, desprinse direct din ordinea naturală și din natura umană. Disciplinele și instituțiile (fizica și monarhia, spre exemplu, o alăturare care tocmai prin ineditul ei poate reda dimensiunile adevărate ale acestei stări de fapt) erau, într-un asemenea context, trup din trupul naturii, iar verdictul lor se ridica mai presus de judecata sceptică. A fost nevoie de un lung șir de revoluții în gândirea umană pentru ca acest sistem esențialist să se prăbușească sub presiunea unor considerații teoretice, dar și a unor observații empirice: că pînă și cele mai stabile teorii se schimbă, că ceea ce pare aici natural pare dincolo împotriva firii, că ceea ce azi place tuturor mâine devine expresia prostului gust, etc. Rezultatul a fost o nouă conștiință a propriei ființe, epitomizată perfect de una dintre frazele lui Richard Rorty: *„Atenția... pentru vocabularele în care sînt formulate propozițiile, mai degrabă decît pentru propozițiile separate, ne face să realizăm, de exemplu, că faptul că vocabularul lui Newton ne permite să aproximăm lumea mai bine decît cel la lui Aristotel nu înseamnă că lumea vorbește newtoniană. Lumea nu vorbește. Noi sîntem cei care o facem.”*⁵ Colapsul fundaționalismului a însemnat întoarcerea privirilor spre sine: instituțiile au realizat, parcă dintr-odată, că ele funcționează nu în raport cu o natură care nu se schimbă, ci cu o societate la a cărei modificare permanentă contribuie. Au înțeles ce responsabilitate uriașă le revine ca parte activă a structurilor sociale. De aici și preocuparea pentru statutul cunoașterii și, ca o urmare firească, pentru propriile sisteme de valori, coduri, ierarhii, norme. Instituțiile au înțeles că pradă exclusivismului de care nu pot să nu dea, în ultimă instanță, dovadă (căci dacă orice discurs este inteligibil doar pe fundalul unei instituții, el afirmă anumite valori și neagă altele) cad ființe umane. Au încercat de aceea să relativizeze și să relaxeze discursul normativ atît cît se poate, să apeleze la noi standarde. Instituțiile postmoderne au înțeles să promoveze toleranța și respectul față de alteritate, să își rețină, pe cît este cu putință, verdictele exclusiviste. Dar succesul acestor întreprinderi depinde în mod fundamental de putința instituțiilor de a se analiza pe sine, de a admite spiritul relativist și statutul de convenție. De la literatură și pînă la disciplinele analitice sau științele exacte⁶, spiritul secolului XXI se anunță a fi cel al auto-reflexivității.

Or, tocmai acest spirit auto-reflexiv îi lipsește cu desăvîrșire tradiției, o instituție calcifiată, înmărmurită în vechile canoane, prin chiar definiția ei. Ca martori stau nu numai mostrele de discurs tradiționalist-naționalist, ci chiar structura și retorica instituției tradiției, o retorică a expansiunii și excluderii și a impunerii propriei identități. Observația că tradiția este posesoarea unui discurs

politic devine cu adevărat percutantă abia atunci cînd pe sub valorile impuse de tradiție (specificitatea, identitatea), valori a căror natură contingentă este refuzată și a căror independență de structurile sociale contemporane este permanent afirmată, se pot vedea o sumedenie de interese personale și de grup, o luptă pentru statut social și proeminență în lumea intelectuală sau politică. Această întreagă problematică a fost recent pusă în pagină, și la noi, de polemica dintre naționalismul bun (sau decent, sau legitim) și anti-naționalism⁷. Dacă sub tradiționalismul hiper-naționalistilor se ascunde dorința de putere politică, sub cel al naționalistilor decenti sau „buni” (din spațiul culturii) stă camuflată dorința de putere socială, de statut într-o comunitate intelectuală. Ceea ce unii autori tradiționaliști încearcă să facă prin discursul lor violent este să epureze o parte a comunității intelectuale pe criterii cu priză la public. Cînd se scrie că paneuropeniștii sînt românofobi, se propune excluderea lor dintr-o comunitate care nu poate să tolereze un asemenea comportament⁸. Diferența dintre acest comportament și cel al anti-naționalistilor care se plîng că discursul naționalist este semi-alfabetizat din punct de vedere conceptual este aceea că anti-naționaliștii urmăresc *pe față* o excludere din comunitatea intelectuală și oferă standarde *instituționale* pentru aceasta (și oricine poate admite că semi-alfabetizarea este un standard rezonabil, chiar dacă nu vor cădea de acord asupra criteriilor de evaluare a semi-alfabetizării); în timp ce ceilalți încearcă o descalificare *mascată*, ascunsă în spatele pretenției de a oferi standarde *extra-instituționale*. Ceea ce, am arătat, este imposibil.

Tradiția se găsește deci într-o stare de dublă culpă. Întîi, că se vinde pe sine drept ceea ce nu este (un curent independent de instituție) și că urmărește interese instituționale pretinzînd că acționează sub imperiul unor valori imanente. Apoi, că folosește o retorică (prin definiție un procedeu instituțional) exclusivistă și excluzionistă, fără respect pentru alteritate, într-un secol în care retorica este una reconciliatoare, cel puțin în țările cu democrații liberale.

2.3. Și de ce ar fi o retorică mai bună decît cealaltă, atîta timp cît ambele nu au nimic fundamental sau necesar în ele?⁹ Această întrebare ne poartă spre o nouă problemă, căreia tradiția se vede obligată să îi răspundă. Unul dintre subiectele aruncate deja în dezbateră naționalism vs. anti-naționalism este chestiunea subiectivismului. Partea anti-naționalistă observă că în discursul naționalistilor se amestecă în mod nefiresc o preocupare exacerbată pentru experiențele și afinitățile personale, pentru propria identitate. Acestea sînt permanent suprapuse identității și destinului națiunii din care cei angajați în discuție fac parte. Astfel, orice tip de problemă supusă discuției publice este „atacată” de naționaliști cu armele identității, specificității și tradiției. Cel puțin două sînt problemele cărora o astfel de abordare trebuie să le facă față. Mai întîi, circumscrierea cît de cît exactă a acestei identități, specificități sau tradiții. Ce

este specific și ce nu, ce este propriu și ce exogen? De remarcat, în legătură cu acest prim punct, că substanța națională pare a fi una inefabilă și că nici măcar naționaliștii „de elită” nu se grăbesc să o definească, mărginindu-se doar să o amintească în forma ei nespecificată.

Al doilea punct este, de fapt, strâns legat de primul. El se referă la criteriile după care anumite trăsături sînt admise sau respinse ca specifice. Problema s-ar limita probabil la un simplu recensămînt dacă tradiția nu ar avea, prin însăși menirea ei, *conotații normative*. Chiar încercarea de a promova tradiția la nivel de autoritate legitimată de stat (excluderea nespecificului în afara socialului, privilegierea unor valori considerate proprii) dovedește, dacă mai era nevoie, acest lucru. Prin urmare, cel care își asumă responsabilitatea de a formula criterii pentru definirea specificității naționale trebuie să poată explica o *criză de reprezentativitate*. În virtutea cărui principiu pot afirma, spre exemplu, că poporul român este prin tradiție unul creștin-ortodox, neglijînd o bună parte a cetățenilor statului român? Dacă sensul cuvîntului „tradiție” este unul pur statistic, atunci afirmația este probabil exactă și nevinovată. În momentul în care termenul este însă unul normativ, atunci cînd el implică ierarhii sau privilegii (de tipul predării religiei ortodoxe în școli), el trebuie să fie însoțit de principii care să justifice excluderea unui fragment de populație. Nu trebuie uitat, de aceea, că granița dintre „pur statistic” și „normativ” este foarte flexibilă, și că uneori pînă și utilizarea „obiectivă” a unor date poate fi pervertită prin chiar contextul social mai general în care se integrează.

Problema subiectivismului naționaliștilor, spre exemplu, se reduce la faptul că ei utilizează cuvîntul „tradiție” în sens accentuat normativ (tradiția trebuie recuperată, instituțiile trebuie construite ținînd cont de identitatea culturală) fără a încerca măcar să explice în numele căror principii consideră identitatea unei majorități (*căreia îi aparțin*, de unde în parte și acuzația de *subiectivism*) mai importantă decît identitatea unor minorități. Vedem aici legătura pe care naționalismul o are cu doctrinele conservatoriste din filozofia politică¹⁰ și cu substanța lor paradoxală. Conservatoriștii pleacă de la o observație filozofică elementară, amintită de altfel și mai devreme, anume că societatea funcționează într-o instituție (tradiția) care își cîștigă legitimitatea prin chiar faptul că este o instituție funcțională, viabilă, că există. Ei se folosesc însă de acest tip de legitimitate pentru a susține rezistența la schimbare, accentuînd faptul că ființa umană are nevoie de un anumit tip de securitate și stabilitate pe care numai tradiția i-o poate oferi. Întîi, că după acest tip de logică, orice tip de schimbare — care devine rapid o tradiție, noua tradiție mai exact — poate oferi un asemenea confort. A se observa apoi că această filozofie politică operează un transfer ilegitim de la o legitimitate de nivel instituțional la una de nivel moral (despre care vom vorbi pe larg într-o secțiune următoare). Or, tocmai aici apare problema relevantă pentru discuția de față: ce ne facem cu cei care nu recunosc tradiția? Altfel spus,

care este „ființa umană” care se simte în siguranță în sînul tradiției? Cît de sigure se simteau, de exemplu, femeile în tradiția patriarhală? Și chiar dacă anumite date pot sugera că ele se simteau destul de confortabil pentru a se teme de schimbare (faptul, spre exemplu, că rezistența lor la curentele feministe este destul de ridicată) în ce măsură nu era acest confort produsul autorității represive a tradiției (așa cum românii dinainte de '89 „se temeau” de schimbare)? Ca o eventuală replică a liberalilor la dilema conservatoriştilor se poate înregistra refuzul acestora de a pune drepturile comunităților culturale pe același picior cu drepturile fundamentale ale individului. După cum remarca Chandran Kukathas, *„Pentru ca fiecare grup social să poată avea o măsură semnificativă de integritate, el trebuie să fie într-o oarecare măsură integrat deja în structura unei societăți liberale [individualiste] mai largi”*¹¹. Pe aceeași linie merg și observațiile lui Michael Hartney, într-un eseu care își propune să clarifice cîteva dintre confuziile legate de drepturile colective. Plecînd de la observația că interesele colective sînt fie irelevante din punct de vedere moral, fie derivate din interesele agregate ale membrilor grupului, Hartney conchide că o comunitate nu poate avea drepturi „împotriva” societății și nici „împotriva” individului. Problema se pune atunci, simplu, în felul următor: *„Dacă acceptăm valoarea comunităților și faptul că au nevoie de protecție, atunci chestiunea devine una de tehnică legală: a decide dacă investirea de drepturi legale în comunități este cea mai bună cale de a atinge obiectivul urmărit [mai bună, deci, decît investirea unor anumite drepturi în indivizi]”*¹². Soluția aleasă de liberalii clasici este aceea a deducerii drepturilor grupurilor din drepturile fundamentale ale individului.

Tradiționiștilor le rămîne de explicat *principal* motivul pentru care majoritatea are prioritate față de minoritate în astfel de cazuri. Și de ce alteori identitatea unei minorități (a elitelor profesionale sau culturale, spre exemplu, din care acești naționaliști fac din nou parte) este privilegiată în raport cu identitatea majorității. De ce adică, se folosesc alternativ două tipuri de retorică. Cred că naționaliștii nu pot răspunde convenabil nici uneia dintre întrebări, și cu atît mai puțin ambelor dacă sînt considerate ca fiind legate între ele. Și, pentru a relua o întrebare mai veche: nu cumva postura de „elită națională” este una eminamente politică și de două ori favorabilă? În ce măsură mai coincid interesele masei (majorității) cu cele ale acestei elite naționale?

În fond, ideea de „elită națională” este ea însăși un produs al logicii tradiției. Ce tip de legitimitate poate avea o astfel de formulă? Termenul de elită are cu adevărat sens în raport cu un domeniu circumscris foarte precis. Se poate vorbi despre o elită a fizicii, a filozofiei, a domeniului literaturii, chiar și despre o elită culturală. Dar conceptul de „elită națională” operează transformarea unui tip de excelență profesională într-o formă de **reprezentativitate** și, în ultimă instanță, de **autoritate**. Iar dacă acceptăm legătura tradițională între excelență și autoritate,

aceasta din urmă nu poate fi decât limitată sever atît în raport cu domeniul public în care poate fi aplicată, cît și cu măsura în care ea este acceptabilă pentru fiecare individ în parte, după cum arată printre alții Joseph Raz.¹³ Termenul de „național” din sintagma de „elită națională” sugerează, dimpotrivă, o aplicație generală, asupra întregii „agende publice” și asupra fiecărui individ.

2.4. Care sînt, însă, principiile invocate de partea anti-naționalistă? După cum a reieșit clar din dezbaterile care a avut loc în zona publicistică, anti-naționalistii se sprijină pe dreptul internațional, pe drepturile și libertățile fundamentale. Avantajul pe care acest tip de principii îl oferă este acela că ele sînt principii *inter-subiective*: acceptate de membrii **rezonabili** ai oricărei comunități sau instituții. Am accentuat termenul de „rezonabil” pentru că de el depinde în mod fundamental ideea de inter-subiectivitate pe care am decis să o folosesc aici. Ea poate fi ilustrată prin intermediul concepției de liberalism politic introdusă de John Rawls în recentul său *Political Liberalism*, și oarecum implicit (în ciuda protestelor unora dintre criticii săi) în mai vechiul *A Theory of Justice*.¹⁴

Liberalismul politic depinde, cum spuneam, de distincția între **rezonabil** și **rațional**. Și, la fel de important, de cea între politic și non-politic. Dar înainte de a explica aceste două distincții ar fi bine să vedem în ce fel a ajuns Rawls la ele. Doctrina liberalismului politic pleacă de la observația de bun simț că o societate democratică de tipul celei contemporane este o societate pluralistă. Adică o societate în care există mai multe tipuri de doctrine de natură diferită (etică, politică, religioasă), ce sînt incompatibile ca presupuziții și premise. Fiecare dintre aceste doctrine își definește un spațiu conceptual propriu, pe care îl normează în funcție de postulatele sale elementare (care sînt, privind din interiorul doctrinelor, adevărurile esențiale). Sarcina unei filozofii politice, pe de altă parte, este aceea de a stabili un sistem instituțional, guvernat de un număr de principii, care să fie acceptabil pentru fiecare dintre membrii sau grupurile societății respective. Astfel, filozofia politică se izbește în mod iremediabil de faptul pluralismului de doctrine amintit mai devreme. Întrebarea de bază este, așadar, cum trebuie să arate un sistem politic, după ce principii trebuie să se conducă, astfel încît oricare dintre membrii sau grupurile sale, adepți ai uneia sau alteia dintre doctrinele amintite mai devreme, să poată fi satisfăcut?

În *Political Liberalism*, autorul american pleacă de la cîteva dintre criticile ce au urmat publicării faimosului său volum despre teoria dreptății și își cizelează poziția exprimată acolo. Încercînd să înfrunte una dintre obiecțiile cele mai răspîndite — aceea că teoria propusă nu este altceva decât o altă doctrină politică printre multele existente într-o societate, și ca atare ea nu poate fi neutră în raport cu toate celelalte doctrine —, el pune în discuție ideea liberalismului politic. Acesta ar fi diferit de *doctrinele comprehensive* care populează o societate pluralistă prin faptul că relevanța sa este limitată la o sferă politică. Doctrinile

comprehensive, în schimb, guvernează un întreg spațiu etic, politic sau non-politic. Pentru doctrinele comprehensive, liberalismul constituie un „cadru deliberativ”. El nu angajează în nici un fel adevărurile doctrinelor comprehensive (este, altfel spus, neutru), ci numai reglementează chestiuni care fac parte din „agenda publică”. Dar care anume chestiuni vor face parte din această agendă, iată un lucru care se decide în fiecare societate, în funcție de tipul doctrinelor care o populează și de interesele lor.

Rawls reia în acest context concluziile sale din *A Theory of Justice*. Principiile liberalismului politic sînt chiar drepturile deduse din poziția originară. Dar, se întreabă el, cum vor fi aceste principii acceptate de către o serie întreagă de doctrine comprehensive incompatibile și uneori chiar adversare? Știm, de pildă, că anumite state au negat universalitatea drepturilor omului și a libertăților individuale. Cum poate fi depășită această inconveniență? Rawls introduce aici o constrîngere în plus, aceea a **rezonabilului** și, ca urmare, denumeste pluralismul societății sale guvernate de principiul „dreptății ca echitate” un **pluralism rezonabil**. Spre deosebire de conceptul de „rațional”, acela de „rezonabil” implică faptul că cel ce propune un argument politic într-un spațiu pluralist acceptă că acest argument trebuie să poată fi justificabil și celorlalți membri. (Doctrina rawlsiană pleacă, deci, de la o imagine a societății bazată pe cooperare.) Doar acele principii politice vor trece testul pluralismului, care vor fi acceptabile diferitelor doctrine comprehensive (de aici natura lor *inter-subiectivă*). În măsura în care acestea din urmă sînt rezonabile, ele vor accepta printre altele drepturile fundamentale. Rawls oferă și un exemplu foarte sugestiv: Catolicismul și Protestantismul în Anglia secolelor XVII-XVIII. Deși ambele doctrine erau comprehensive, în sensul că fiecare nu admitea decît un singur adevăr religios și etic, ele au căzut de acord asupra unui principiu al toleranței care să le permită ambelor să funcționeze în societatea engleză.

Întorcîndu-mă, după acest lung detur, la chestiunea naționalismului și a tradiției, voi relua afirmația că principiile afirmate de anti-naționaliști, spre deosebire de cele ale naționaliștilor (pe care le-am etichetat mai devreme) sînt **inter-subiective**. Un termen care are, cred, rezonanțe mai potrivite cu contextul de față și prin care înțeleg, asemeni lui John Rawls, acele principii **politice** acceptabile oricărei doctrine comprehensive sau tradiții rezonabile. Ca și Rawls, aș include în aria inter-subiectivității drepturile și libertățile fundamentale. Trebuie observat că aceste principii nu angajează adevărurile propuse de tradițiile rezonabile; acestea nu sînt nici contrazise, nici afirmate. Tradițiile rezonabile se pot desfășura perfect într-un astfel de spațiu politic. Ar fi poate momentul să subliniez că pledoaria „împotriva” tradiției pe care o desfășoară acest eseu nu vrea să implice în nici un fel că tradițiile trebuie desființate sau dizolvate. O astfel de idee este, desigur, de-a dreptul incoerentă. Ceea ce cred că trebuie să ne

preocupe cu adevărat este transformarea tradiției într-un principiu politic (vom mai discuta despre asta în secțiunea dedicată conservatorismului). În rest, tradițiile nu numai că au dreptul, dar chiar **nu pot să nu** ființeze; și, în măsura în care sînt rezonabile, adică în măsura în care se doresc părți cooperante în societate, ele vor funcționa foarte bine (cel mai bine) în interiorul spațiului politic definit de principiile liberalismului de tip rawlsian.

Aș mai face cîteva remarci, ca addendă la această discuție de filozofie politică, asupra unui subiect, foarte fierbinte la un moment dat, în dezbateră de presă din țară. Este vorba despre ideea introducerii religiei în școala primară, ca materie obligatorie¹⁵. Dintr-o perspectivă similară cu cea descrisă mai devreme s-ar spune că o astfel de decizie ar nemulțumi pe multe dintre doctrinele comprehensive din spațiul societății românești. Ea iese din zona consensului minimal de tip politic și invadează o zonă deja non-politică. Dar, s-a replicat, nu cumva se întîmplă la fel și cu științele exacte? Nici ele nu fac parte dintr-o arie acceptabilă tuturor doctrinelor rezonabile. Mișcările religioase, spre exemplu, nu recunosc adevărurile științei iar a le promova pe acestea în școli echivalează cu a viola o zonă privată (non-politică). Acest din urmă raționament este perfect valid. Cum se poate justifica atunci predarea științelor în școli, lăsînd la o parte argumentul utilității lor practice pentru societate? Singura cale de argumentare pe care o întrevăd se va baza pe faptul că științele, spre deosebire de religie, sînt, prin definiție aproape, niște întreprinderi auto-reflexive, niște tradiții vii (cum ar spune Alasdair MacIntyre) și democratice. Ele nu fac apel la argumentul autorității, cel puțin în sensul în care este acesta înțeles în cazul religiei. În fapt, tipul de autoritate acceptat în știință se bazează pe ideea că autoritatea poate fi contestată. Pe de altă parte, singura manieră de a reconcilia religia cu învățămîntul public este fie transformarea cursurilor de religie în cursuri opționale, fie predarea (obligatorie) a unei istorii a religiilor.

Întrucît în interiorul unei comunități neomogene promotorii tradiției nu fac apel la criterii inter-subiective ci la principii care țin de propria identitate, tradiția poate fi pe drept catalogată ca un concept *privat*. Ea exclude subiectivitatea celor de identitate diferită dintr-un circuit social și cultural ale cărui norme încearcă să le traseze. Urmarea este că tradiționaliștii nu se dau în lături de la comportamente sexiste, rasiste și de la discriminări de clasă.¹⁶ Se știe că mișcarea conservatoristă s-a opus permanent încercărilor de liberalizare și că modelul lor de stat, de tip feudal, combinat cu proverbialul *laissez-faire*, favorizează păturile bogate în raport cu cele sărace. În cazurile dramatice, o identitate diferită aduce nu numai excluderea din comunitate ci și refuzarea statutului de ființă umană: într-o emisiune televizată prezentată în luna iunie 1996 de canalul Antena 1 și care milita pe față împotriva unei organizații religioase cum este Martorii lui Iehova (a cărei conduită, bună sau rea, nu afectează în nici un fel cele spuse aici), un interviu exclama „Ăștia nu sînt oameni!”. Alteori, tradiția naște un comportament paranoic: într-o emisiune cu același

subiect pe postul Tele 7 abc, purtătorul de cuvânt al Ligii Studenților afirma că asemenea mișcări religioase constituie un pericol pentru majoritate și că libertatea de cuget și expresie este permisibilă doar acolo unde *majoritatea* nu este atinsă. Ba chiar intenționa să propună și o schimbare în Constituția României în acest sens, schimbare care să „repună” biserica ortodoxă în drepturile ei tradiționale. Întîi, asemenea propuneri ascund la rîndul lor lupta pentru o poziție socială privilegiată. Biserica autohtonă încearcă să-și păstreze autoritatea socială pe căi „neortodoxe” (sinonim aici cu „anti-constituționale”), prin îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale. Ea caută, în ultimă instanță, un cuvînt politic. În al doilea rînd, susținătorii tradiției încearcă astfel să impună și să autorizeze o *tiranie a subiectivității*, care se îndreaptă înspre aceia cu o identitate fundamental diferită și deci și către liberii cugetători, către așa-zii gînditori independenți (de fapt, laici). Tradiția devine astfel o doctrină instabilă din punct de vedere teoretic, căci afirmă selectiv o subiectivitate și neagă alte subiectivități. Tradiția este un concept care se auto-refută ca urmare directă a faptului că este un concept privat sau subiectiv: **o tradiție va avea de luptat întotdeauna împotriva altor tradiții, adevăratul inamic al tradiției nefiind lipsa de tradiție** — cum ne arată pragmatistii, nici nu există așa ceva — **ci tradițiile alternative**. Ea nu va putea niciodată să găsească o justificare pentru militantismul său obstrucționist și pentru subiectivismul exclusivist fără să semneze în același timp propria lipsă de legitimitate.

2.5. A fost amintită mai devreme o altă chestiune care pune sub semnul întrebării soliditatea conceptului de tradiție: faptul că cineva trebuie să-și asume responsabilitatea pentru definirea specificității grupului în cauză. O chestiune strîns legată, de altfel, de problema politicii tradiției. Căci, să observăm, definirea tradiției este „treaba” elitelor, ele însele întrupate din mitologia tradiției. Identitatea unui grup este astfel de la bun început filtrată prin identitatea elitelor acelui grup. Tradiția este dependentă de interesele, exprimate sau nu, specifice clasei/categoriei sociale sau nu, ale unei comunități de intelectuali și de specificul pe care aceștia și-l recunosc. Ca invenție, tradiția este construită de minoritatea care reușește să-și impună identitatea cel mai bine. Dar un fenomen asemănător se întîmplă și cu știința istoriei, ar suna o eventuală replică, în care identități sînt construite de o elită de cercetători ce dețin identități proprii și interese proprii. Diferența dintre tradiție și istorie rezidă însă în faptul că cea din urmă admite propriul statut de știință „narativă”, dependentă de tropisme, de povestiri, de o istorie instituțională, de circumstanțe contingente în practica cercetării; că istoria nu (mai) deține o retorică care să afirme contrariul; că istoria nu-și selectează cercetătorii în funcție de identitatea acestora (decît într-un sens instituțional restrîns) lucru pe care tradiția îl face prin definiție.

Într-adevăr, definirea propriei identități este imposibil de evitat. Este la fel de adevărat că ea depinde de o serie de instituții (profesionale) care crează un

sistem aproape închis, în sensul că impun standarde proprii, că pun în aplicare sisteme de constrângeri și restricții, că formează o comunitate cu reguli severe. O astfel de comunitate și produsele ei intelectuale depind de identitatea propriilor membri și ele nu pot fi de aceea în sens restrâns „obiective”. Dar aceasta este soarta oricărei instituții; și a oricărei comunități. Tocmai de aceea pluralismul devine unul dintre ingredientele necesare instituțiilor. Pentru a ne putea asigura că standardele instituționale nu sînt obstrucționiste. S-a vorbit mult, peste Ocean dar și la noi, despre măsurile arbitrare prin care, în universitățile din Statele Unite, se practică o discriminare pozitivă care asigură prioritate pentru posturile universitare profesorilor de etnie diferită (africani, asiatici, hispano-americani, nativi) sau femeilor. Și în Statele Unite s-a atras atenția — în special dinspre partea presei profesioniste sau dinspre cea a profesorilor în pericol de a-și pierde catedrele — asupra amenințării de a distruge tradiția universității americane (o tradiție a bărbaților albi din clasele superioare care formau elita Harvardului), de a dezmembra solida cultură americană. Ceea ce au înțeles însă universitarii de peste Atlantic a fost faptul că această tradiție americană era produsul unei elite care nu reprezenta comunitatea americană neomogenă. Cultura și identitatea erau monopolul unei clase restrînse și cu interese specifice. Iar pentru americani introducerea eterogenității sociale și în spațiul cultural-simbolic a fost proiectul cel mai important. În spatele acestei încercări de a mozaica un spațiu intelectual a stat aceeași dorință de a crea o cultură bazată pe standardele și principiile inter-subiectivității, chiar cu riscurile de a pierde o soliditate de tip monolitic. Ceea ce s-a realizat însă în anii în care acest nou sistem cultural a funcționat cu forțe maxime, a fost aceea că așa numita identitate culturală era un construct departe de a fi lipsit de paradoxuri. Ba era chiar o cultură aporetică, măcinată de contradicții, represivă în gradul cel mai înalt. Tot atunci s-a înțeles că abandonarea tradiției nu înseamnă pierderea identității (devenirea „de nicăieri”) ci cîștigarea unei identități ce poate fi împărțită cu membrii unei comunități mai largi și păstrarea unei specificități și diferențe care să nu sufere de pe urma statutului privilegiat al altor identități. Și, în fine, s-a înțeles că vechea cultură, vechea morală, erau creația unei elite interesate și adînc motivate. Tot astfel, tradiția definită pe principii etnice este creația unei elite — etnice, în marea ei majoritate — interesată și motivată nu numai de propria identitate etnică ci și de contextul social și de oportunitățile pe care acesta i le oferă. Dar oare are o asemenea minoritate omogenă dreptul de a reprezenta identitățile unei comunități eterogene?

Problema este cu atît mai spinoasă cu cît tradițiile sînt niște construcții culturale. Aceasta nu le subminează nici eventuala valoare și nici eventuala legitimitate, cum spuneam mai devreme. Pune doar într-o lumină diferită pe cei care își arogă responsabilitatea și autoritatea de a crea tradiții. Cercetările contemporane arată că un mare număr dintre obiceiurile socotite de către anumite

comunități ca fiind specifice, și care sînt investite de acestea cu semnificații simbolice deosebite și cu o istorie venerabilă, sînt de fapt doar produse foarte recente, foarte interesate, ale culturii respective.¹⁶ Una dintre ideile venerabile, „cinstite” de tradiționaliști și înzestrate cu o istorie milenară este chiar aceea de **națiune**. Studiile moderne vorbesc însă despre națiuni ca despre niște „comunități imaginate” (Benedict Anderson), de dată recentă, produs al societăților industrializate ale secolului al XVIII-lea (Ernest Gellner). Iar după John Breuilly, ideea națiunii s-a născut ca o strategie de mobilizare în masă, necesară pentru obținerea și păstrarea puterii în statul modern.¹⁷

Aceste studii demonstrează faptul că identitatea unei comunități se dovedește a fi, în mare măsură, produsul negocierilor culturale întreprinse de o elită de gînditori. Identitatea se crează în spațiul dintre comunitate și această elită, printr-un sistem mai mult sau mai puțin complicat de relații, cu feedback-uri, etc. Ea se înfiripează din istoria deja existentă, din povestiri „primite”, din simboluri și din semnificații pre-existente, toate îmbogățite și filtrate de conștiința și interesele intelectualilor timpului respectiv. Identitatea nu este deci o creație monolitică, cum ne învață retorica tradiției, ci un astfel de produs negociat la nesfîrșit, în compoziția căruia personalitățile contemporane au un cuvînt extrem de important de spus. Identitatea este într-un proces de permanentă creare. Ceea ce ne aduce la chestiunea responsabilității „făuritorilor de tradiții”, adică a elitelor intelectuale în general. Întrucît tradiția este o invenție (și încă una foarte artificială), problema acestei responsabilități este adînc contextualizată. Conduita intelectuală — de la ce idei se aruncă pe piață și cum se răspunde la ele, pînă la formele de control ale expresiei și distribuția mijloacelor de comunicare — își definește semnificația în raport cu circumstanțele în care dezbaterile se desfășoară. Orice poziție trebuie să facă față nu unui set de trăsături fundamentale, specifice, esențiale, etc. ci unui complex de împrejurări care poate fi adesea foarte instabil și foarte sensibil la impulsuri, păstrînd, bineînțeles, un set de principii de la care socotim cu toții că nu se poate abdica. Comportamentul intelectualilor într-un stat aflat la granița dintre Est și Vest, într-o vreme cînd o astfel de comunitate nu mai poate supraviețui fără integrarea într-o structură de dimensiuni mai largi, și care trebuie prin urmare să decidă pentru o direcție sau alta, nu va fi aceeași cu poziția intelectualilor într-un stat colonial, spre exemplu, unde asigurarea drepturilor fundamentale și a propriei identități reprimite este o prioritate de vîrf. Dacă în primul caz integrarea nu se poate realiza fără o relaxare a discursului despre propria identitate, fără sentimentul că facem cu toții parte dintr-o comunitate mai largă (și nu una care ne-a trădat acum 50 de ani), în cazul din urmă este foarte posibil ca țelurile să nu poată fi atinse fără creșterea sentimentului identitar, fără o formă de solidaritate care-și poate găsi în identitatea de tip etnic sau național un punct foarte tare. În spatele unei poziții sau a celeilalte nu se află însă decît valori

specifice împrejurărilor respective (ceea ce nu înseamnă că ele sînt mai puțin importante și mai puțin demne de susținut). Și cum contextele se schimbă așa se schimbă și ierarhia valorilor. (Iar faptul că noi socotim anumite valori — drepturile și libertățile fundamentale, etc. — ca esențiale și ca incontestabile arată doar că pînă acum, indiferent de context, ele au rămas în capul ierarhiei.) Ceea ce înseamnă, în final, că pozițiile intelectuale trebuie *evaluate* și *justificate* în funcție de context. Și aici suporterii tradiției calcă adesea strîmb.¹⁸

Tradiția nefiind un spațiu stabil, ea nu este în pericol de a se pierde prin însăși definiția ei de structură permanent negociabilă. Odată ce am stabilit că identitatea este supusă oricum unui proces de permanentă infuzie de elemente mai mult sau mai puțin „străine”, și atîta timp cît conformația normală a comunității intelectuale și a celei mai largi nu este distrusă brusc, tradiția urmează cursul ei așa-zis firesc. Astfel, dacă în lipsa unor evenimente cruciale (deportări și schimbări violente în conformația populației, îngrădirea drepturilor omului, cenzura mijloacelor de comunicare sau pervertirea activității elitelor) spațiul public de dezbatere și discuție rămîne neafectat. Tradiția este încet-încet reformată, dar asta se întîmplă oricum. Ba chiar și după ce istoria „este nedreaptă” — o formulă des invocată de naționaliști — și modifică conștiința publică și cea privată, dacă lucrurile reintră pe făgașul normal, atunci ele trebuie luate de unde au ajuns. O analogie cu identitatea personală poate face lucrurile mai clare: chiar după schimbări dramatice în identitatea persoanei, cînd aceasta își formează o identitate cu totul diferită, orice acțiune pornește de la datele identității recent acumulate. După cum remarcă Michael Oakeshott (un susținător al tradiției și un spirit relativist deopotrivă) acest tip de identitate este el însuși produsul unei sume de evenimente contingente, de întîmplări și accidente. Tradus în contextul tradiției, aceasta înseamnă că **tradiția nu se pierde, ci se schimbă**.

Mulți doresc să aducă tradiția înapoi la expresia ei mai veche. Chiar fezabilitatea unui asemenea proiect ridică un mare semn de întrebare. Vechea conformație este oricum una deja pervertită, influențată de anii de schimbări și de imaginea, adesea idealizată, pe care ei au conferit-o. Apoi, și acesta rămîne lucrul cel mai important, dezirabilitatea unei asemenea mișcări este, cum spuneam, dependentă de noul context și poate fi ușor contestată. Oricum, ea nu trebuie să afecteze alte proiecte importante, cu atît mai mult în cazurile în care acestea sînt socotite prioritare de către populație sau de către intelectuali (și sondajele și observațiile spun că, în ceea ce ne privește, problema integrării europene este socotită unanim ca fiind de primă importanță). Frica de pierdere a identității este o frică artificială atunci cînd este exprimată în condiții democratice și de pe pozițiile majorității.

3. Tradiție și politică: conservatorismul

Înainte de a intra efectiv în analiza căreia îi este consacrată această secțiune, trebuie făcute cîteva precizări cu privire la subiectul ei. Am ales deliberat să mă

refer la conservatorism ca la, cum bine observa cineva, un *ism*. Adică să simplific problema delicată a identificării unui curent de gândire, cu toți reprezentanții săi mai mult sau mai puțin tipici. Așa se explică și preferința pentru a caracteriza mișcarea preluând descrierea unor texte clasice de prezentare a conservatorismului (fie ele partizane sau nu). Dar de ce această încercare de a radicaliza descriția unei mișcări care a dat, în mod notoriu, nume mari în filozofia politică? Pentru că, în mod aproape paradoxal, ideile identificate cu conservatorismul sînt mai sistematic și mai consecvent reluate de către gândirea tradiției decît de filozofii asociați de obicei cu mișcarea conservatoristă. Prin urmare, ce numesc aici conservatorism poate să pară foarte diferit de scrierile unor Burke, Oakeshott, Inge, Southey sau Tocqueville. Dar, în fond, trebuie spus că a-i uni pe aceștia sub numitorul comun al conservatorismului este în sine o întreprindere riscantă. Fiecare dintre autorii de mai sus iese în mod semnificativ din tiparele mișcării — de care a fost legat pînă și Popper. S-a scris mult despre complexitățile gândirii lui Burke, spre exemplu, dar găsesc ca foarte semnificativă reducția lui Oakeshott, un gânditor profund relativist după cum o demonstrează cîteva dintre eseurile cuprinse în al său *Rationalism in Politics*¹⁹, la eticheta de *conservatorist*. Nepretinzînd deci că exprim în cele ce vor urma și ideile rafinate ale filozofilor „conservatoriști”, mă limitez la a justifica reducția prin utilitatea sa în contextul de față, prin potrivirea sa cu tropii tradiționaliști.

3.1. În mod aproape surprinzător, dacă avem în vedere atașamentul gândirii politice conservatoriste față de ideea de tradiție, conservatorismul este adesea asociat cu un spirit iconoclast. Un exemplu reprezentativ: „Conservatorismul nu reprezintă o cramponare de trecut ci o eliberare de iluzii. Gîndirea conservatoare este gîndirea vindecată de cinci iluzii:

- iluzia Adevărului, care este totdeauna parțial și, de fapt, amestecat cu eroarea;
- iluzia Perfecțiunii sau a Absolutului, care nu există și nu pot fi atinse;
- iluzia Revoluției sau a schimbării salvatoare, care nu este niciodată salvatoare;
- iluzia Progresului, care nu e niciodată atît de mare cum pare și care e însoțit de regres; și
- iluzia Idealurilor — politica guvernată de idealuri grandioase fiind cea mai nebunească politică.”²⁰

O primă lectură a literaturii despre conservatorism, în toată complexitatea sa filozofică, aduce la lumină cîteva aspecte extrem de interesante și de contemporane ale acestui curent al cărui cuvînt de ordine este „tradiția”. Mai întîi, conservatorismul pare să împartă cu (neo)pragmatismul acea necesară conștiință a statutului instituțional al oricărei forme de expresie, de discurs. Cu filozofia postmodernă pare să aibă uneori în comun o grijă pentru alteritate, care dacă nu a făcut deloc capul de afiș al conservatoriștilor, se regăsește într-un

oarecare sens la cel mai important exponent al acestui curent, Edmund Burke (este vorba despre denunțarea puterii arbitrare din India). Tot cu postmodernismul pare să împartă și mai sus invocata respingere a iluziei adevărului, absolutului, progresului. Cu mai noile problematici ale drepturilor grupurilor, conservatorismul ar împărtăși o foarte importantă credință: importanța structurilor sociale intermediare celor doi poli ai individului și statului.

O lectură mai atentă ajunge să transforme radical aceste prime impresii. Iluzia adevărului și a perfecțiunii este camuflată doar în iluzia unei tradiții monolitice și lipsită de paradoxuri și în imaginea unui trecut la fel de puțin problematic. Iluzia revoluției este preschimbată în militantismul contra-revoluționar. Iluzia progresului este înlocuită cu scenarii apocaliptice iar aceea a idealurilor este repositionată, dintr-un viitor idealizat, într-un trecut idealizat. Invocarea instituției este un simplu prilej de a susține rezistența la schimbare, iar așa-zisa grijă pentru alteritate este o formă de a-și lua mîna de pe cei reprimați și a lăsa lucrurile la voia întîmplării. În fine, grupurile sociale intermediare se coagulează în jurul a două structuri ale căror valențe represive sînt de-acum bine cunoscute: familia și biserica. Victimă instituțiilor intermediare cad, în acest caz, indivizii.

Conservatorismul reprezintă logica politică a discursului tradiționalist. Aceasta ar fi cel puțin, după opinia mea, concluzia spre care duce descripția curentului. Și cum acesta primește multe interpretări, voi utiliza în cele ce urmează textul partizan al lui Robert Nisbet (din lucrarea mai sus citată), una dintre prezentările celebre ale mișcării. Deși a pune semnul unei egalități necesare între aceste două curente de opinii este fără îndoială exagerat, se poate spune că în anumite cazuri particulare tradiționaliștii (și mulți dintre naționaliștii din sfera culturală) sînt conservatoriști fie că o știu, fie că nu. Scurta trecere în revistă a trăsăturilor celor din urmă va fi, cred, mai mult decît convingătoare.

După Robert Nisbet, conservatorismul s-a născut ca răspuns la raționalismul și individualismul Secolului Luminilor. Curente din urmă au fost epitomizate de Revoluția Franceză, pe care Edmund Burke, filozoful și politicianul care a consacrat practic gîndirea conservatoristă, a privit-o, într-o cunoscută lucrare (*Reflecții asupra revoluției din Franța*) drept expresie a terorii și represiei — mai degrabă decît a eliberării și egalității —, ca o luptă pentru „puterea arbitrară” criticată și în pozițiile lui Burke față de întreprinderea colonială britanică în India. Mișcarea, care își găsește adepți de seamă printre romanticii englezi, se coagulează în opoziție cu alte două curente ale vremii: metodismul lui John Wesley (militant împotriva clerului anglican și a instituționalizării credinței religioase) și utilitarismul modernist al lui Jeremy Bentham (birocrație, gîndire exactă, control). Împotriva acestor mișcări, conservatorismul vede trecutul recent ca pe un declin al unui trecut îndepărtat, reprezentat de ordinea feudală, cu codurile sale sociale (cavaleresti, universitare, religioase) și cu rolurile sale sociale bine stabilite.

Păstrînd sistemul socio-politic feudal ca pe un model permanent, conservatoriștii critică ideologiile liberaliste și socialiste pentru atenția lor care se îndreaptă, bipolar, spre individ și stat. Pentru amortizarea conflictelor dintre aceste două entități, ei propun o a treia, care să aibă rolul unui veritabil „tampon”: grupul intermediar, mai precis, familia și biserica. Aceste două instituții dețin drepturi inalienabile și statului îi este interzis orice amestec în sferile familiei și bisericii.

Cum spuneam, cuvîntul de ordine al mișcării este „tradiția”. Încrederea în tradiție este încrederea în experiență, prețuită mai mult decît gîndirea abstractă. „*Legitimitatea [instituțiilor] este rezultatul istoriei și a tradiției, care trec dincolo de resursele unei singure generații...*”²¹ Adevărata istorie este exprimată în persistența structurilor, a comunităților, obiceiurilor. Conservatoriștii simt repulsie față de gîndirea abstractă a filozofilor vremii, față de reconstrucțiile raționaliste ale dreptului natural, societății primordiale contractuale, etc. În loc, ei propun o înțelepciune a experienței și, mai ales, „bunul simț”. Societatea este prea complicată pentru a fi calculată exact; să lăsăm vechile instituții, cele care au trecut testul timpului, să existe în liniște. Căci societatea nu funcționează după modelul mecanicist al filozofilor, ci este un tot organic. Importantă pentru prezentul ei este de aceea recuperarea exactă a trecutului. De aceste idei conservatoriștii se folosesc pentru a respinge schimbarea, înțelegea aici ca inovație, ca distrugere a vechii ordini (și reprezentată de Revoluția Franceză); pe aceasta ei o opun reformei, care păstrează standardele morale și instituționale tradiționale.²²

„Prejudecățile” constituie chiar substanța vechii ordini, și de aceea ele conțin o cantitate inestimabilă de înțelepciune. Acestea, nu însă și drepturile abstracte, unesc populația împotriva tiraniei. Liberalii, mai degrabă, cu accentul lor pus pe egalitate (o utopie, spun conservatoriștii), și gata să distrugă orice pentru a asigura ceva ce nu poate fi în practică asigurat, sînt la un pas de dictatură. Pas pe care ocazional îl fac (din nou Revoluția Franceză, dar și mișcările fasciste). Autoritatea, codurile și ordinea sînt tocmai de aceea foarte importante pentru viața socială. Libertatea este definită ca „*dreptul unui grup de a-și păstra autonomia*” Descentralizarea urmează ca logică firească a doctrinei conservatoriste: este treaba instituțiilor locale să se ocupe de problemele locale. Critică de aceea birocrăția, ca amestec al statului în sfera instituțională. Conservatoriștii insistă asupra valorii legăturilor sociale și a ierarhiilor sociale. Drepturile individuale, însă, trebuie reglementate oficial cît mai puțin. Se merge astfel după principiul că atîta timp cît puterea de a le transgresa nu este specificată, drepturile încetățenite prin practică nu vor fi nici ele încălcate.

Conservatoriștii (printre rîndurile cărora Nisbet îi numără pe Ortega y Gasset²³ și Spengler, doi dintre favoriții naționaliștilor decenți) se împotrivesc *dezrădăcinării* intelectualilor (ființării lor „de nicăieri”). Ei afirmă incompatibilitatea inerentă între libertate (ca asigurare a proprietății și autonomiei) și egalitate (termen considerat a denota ceva ce este oricum dat în

proporții diferite de natură). Puterea este putere, spun conservatorii, și egalitatea nu ajută. Puterea nu e mai puțin opresivă fiindcă baza ei este lărgită prin egalitarism. Ierarhiile, rolurile și diferențele sînt adevărații stâlpi ai societății. Mai ales că acestea nu pot să dispară în nici un tip de societate, singura diferență fiind aceea că în societățile liberale (în democrație) plătim mai scump pentru ele (i.e., taxe).

În centrul filozofiei conservatoare stă ideea de proprietate, gîndită ca trăsătura care diferențiază pe om de animale. Aici rolul familiei este esențial. Individualismul, spun conservatoriștii, este doar o formă de egoism. Sanctitatea familiei are de-a face chiar cu sanctitatea proprietății, și de aceea se propune o politică de *laissez-faire* în ceea ce privește bunăstarea familiilor: chiar dacă Soarta lovește, statul nu are dreptul să se amestece nicicum. O altă idee centrală este aceea de religie și biserică, de morală creștină. (Care nu i-a împiedicat pe unii conservatoriști să militeze pentru acordarea de drepturi religiilor alternative.) Omul este prin însăși natura sa o ființă religioasă. Pierderea religiei ar atrage nu credința în altceva, ci credința în orice, cu adevărat periculoasă.²⁴ În fine, una dintre marile idei inamice este aceea de progres, demascat ca una dintre marile iluzii ale lumii moderne. Istoria are, mai degrabă, un sens descendent (vezi Spengler). Iată și motivul pentru care curentul respinge de obicei filozofia istoriei.

3.2. Am reprodus această descriere ceva mai lungă a curentului tocmai pentru că o astfel de mișcare de dovedește extrem de relevantă în contextul de față. Se pot găsi, fără doar și poate, idei atrăgătoare în „filozofia” conservatoristă, de la descentralizare și pînă la atenția acordată teoretic întreprinderilor mici sau businessului familial (deși curentul a fost în practica politică asociat permanent cu giganții economici). Dar dincolo de toate acestea, proiectul conservatorist, tradiționalist prin excelență, comportă enorme dificultăți, vizibile tocmai în societățile de tip feudal pe care le idealizează. Pînă a le analiza pe scurt, merită însă subliniată asemănarea dintre conservatorism și doctrina naționaliștilor „de elită”. O asemănare care pornește de la nostalgia pentru lumea arhaică a satului (cu roluri, coduri, ierarhii) și tradiție, pînă la respingerea gîndirii abstracte și invocarea „bunului simț”; de la izolarea într-un trecut idealizat și pînă la scenariile de declin al Occidentului; de la fobia față de „dezdăcănați” la aceea față de egalitarism; de la cultul familiei și bisericii la cel al instituțiilor tradiționale (simptomul interbelicilor sau monarhismului de la noi) și la respingerea raționalismului „rece”; în fine, de la antipatia pentru revoluții (conceptuale, mai ales) la cea față de noua clasă de intelectuali, etc. De la astfel de concepții și pînă la formele concrete de guvernare propuse de conservatoriști nu există decît un pas, schițat, dacă nu făcut, de suporterii tradiției autohtone: instaurarea monarhiei constituționale, conservarea instituțiilor tradiționale ca acelea ale familiei și bisericii (ultima cu un cuvînt de spus în treburile statului), descentralizarea, retrocedarea pămînturilor și a caselor naționalizate, respingerea autonomiei locale, etc.

Criticile anti-conservatoriste pot lua multe forme. Una dintre ele — aceea a lui Ted Honderich, în *Conservatism* — se leagă în special de inconsistența și naivitatea conceptuală a curentului, ceea ce nici nu e de mirare la un filozof cunoscut pentru contribuțiile sale la științele cognitive. Honderich critică pe bună dreptate distincția socotită fundamentală pentru conservatorism dintre schimbare și reformă, lipsa de consecvență în afirmarea unui determinism natural (ba omul este religios de la natură, ba el e produsul societății în care trăiește) și incompatibilitatea dintre acesta (care presupune caracterizări simple ale naturii umane) și invocarea complexității sociale. Critica — căreia nu îi lipsesc și virtuți de filozofie socială și politică — este devastatoare în felul ei, dar cred că un curent în gândirea socială poate fi salvat de sub atacurile logicii de alte atuuri pe care el le poate deține. Ar fi poate bine de încercat și o critică alternativă a conservatorimului și tradiționalismului, care să pornească de la idealismul său, de la tendințele sale excluzioniste și normative, de la tratamentul nepăsător față de alteritate, și mai puțin de la apetențele sale logice.

Un volum românesc care încearcă să salveze conservatorismul de inconsistențele doctrinelor sale politice este *Conservatorismul anglo-saxon*, semnat de Adrian-Paul Iliescu. Cartea pornește de la premisa că identificarea conservatorismului cu o doctrină politică, socială sau economică anume, sau cu un ansamblu de asemenea doctrine, este o mișcare menită să amputeze sever calitățile acestui curent. Ce să fie atunci conservatorismul? După autor, întâi și întâi o serie de atitudini și principii foarte generale:

„sentimentul apartenenței la o ordine socială pre-existentă și aptă de continuitate, la o tradiție sau la un grup de tradiții; o atitudine anti-raționalistă deși, în nici un caz, iraționalistă, care crede mai curînd în natură (înțeleasă ca **instinct educat**) decît în reflecția abstractă și deliberată; o apreciere accentuată a loialității (față de familie, prieteni, comunitate, clasă, națiune, cultură) și a patriotismului; prețuirea ordinii, stabilității și tradiției mai curînd decît a inovației; aprecierea siguranței, a securității mai curînd decît aprecierea marilor 'promisiuni'; tendința de a vedea societatea 'mai curînd ca o piramidă a îndatoririlor, decît ca un cadru de drepturi'; atitudinea liberală și individualistă [sic!]; respectul pentru diversitate, alegerea liberă, spiritul de independență și spiritul întreprinzător (de unde decurge și tendința de a apăra proprietatea privată); caracterul anti-doctrinar, etc.”²⁵

Și o altă serie de idei, dintre care unele mai puțin măgulitoare, cum ar fi failibilitatea judecății umane, natura interesată a ființei umane, granițele cunoașterii, complexitatea societății, evoluția ei organică, etc. Tipul de tratament pe care Adrian-Paul Iliescu îl aplică gândirii conservatoriste suferă, însă, de o primă mare hibă, care bîntuie gândirea tradiționalistă în general. Astfel, transformarea unui complex de idei într-o ideologie foarte generală (autorul

vorbește despre supozițiile ontologice, etice și chiar cognitive ale curentului) eludează total integrarea curentului în sfera politică, sferă la care curentul respectiv emite pretenții. Căci problema gândirii tradiționaliste nu este atât aceea a unor astfel de supoziții — mărturisesc că sînt aproape în totalitate de acord cu opiniile conservatoriste exprimate atât de general în textul volumului amintit — **ci aceea a transformării lor într-o filozofie politică sau etică care să poată ține în spate, în mod satisfăcător, o societate.** Adeziunea la vederi sau opinii cum au fost cele exprimate mai devreme nu implică imediat transformarea lor în principii de filozofie politică. După cum observa Ted Honderich pe întreg parcursul volumului său, opiniile conservatoriștilor nu-i disting pe aceștia de celelalte filozofii politice. Ele sînt într-o proporție uriașă chestiuni triviale pentru gândirea secolului XX și doar o imaginație paranoică ar putea crede, de exemplu, că doar adepții mișcării conservatoriste învață din trecut.²⁶ De altfel, faptul că autorul *Conservatorismului anglo-saxon*, încercînd să traseze o paralelă între conservatorism și empirismul britanic, citează curent nu numai din Hobbes și Hume ci și din Locke, Popper, Berlin și Mill este o bună dovadă că opiniile mai sus amintite își găsesc un spațiu propice și în alte curente filozofice.

Prima chestiune delicată este așadar felul în care o serie de presupoziiții cu privire la natura umană și socială sînt transformate în principii politice și sociale. Este, astăzi, aproape o propoziție elementară faptul că societatea contemporană se constituie ca produs al unui sistem instituțional mai vechi, al unei tradiții instituționale. Justifică însă această propoziție transformarea tradiției într-unul dintre principiile de bază ale filozofiei politice? Ce putem atunci spune despre propoziții de tipul „omul este o ființă interesată/un animal social/imperfect, etc”. Este probabil profitabil pentru gândirea economică să privească omul ca pe un agent interesat și atât. Dar transformă toate acestea propoziția „omul este imperfect”, automat, într-o propoziție fundamentală a gândirii politice sau sociale sau într-un principiu cu relevanță etică? Mai este această propoziție — adevărată în contextul economiei — adevărată și în alte domenii? **Legătura dintre conservatorism și tradiție, așa cum o văd eu, rezidă tocmai în faptul că filozofii conservatoriști folosesc tradiția și comunitatea ca pe niște concepte politice cu relevanță morală ultimă.** Cum aminteam la începutul eseului de față, atrăgînd atenția asupra tranziției ilicite de la o doctrină filozofică generală la una morală, faptul indubitabil că individul este profund legat, chiar dependent moral, de o comunitate sau tradiție nu le oferă acestora din urmă precedență morală în raport cu individul. Tot așa cum, pentru a folosi un exemplu familiar în filozofia politică, valoarea comunităților nu autorizează automat ideea de **drepturi colective.**²⁷ Eroarea fundamentală a conservatoriștilor se regăsește în această inferență nejustificabilă.

3.3. Una dintre întrebările importante pentru o teorie politică sau socială este aceea asupra urmărilor pe care astfel de principii generale le pot avea, în

contextul raportului de forțe dintre indivizi și instituții existent sau pe care îl crează. (Pericolul este utopia.) Conservatorismul, pe de altă parte, are tendința de a neglija consecințele sociale ale pozițiilor sale. Iată un exemplu: „*Una dintre cele mai însemnate particularități ale conservatorismului este tendința de a acorda prioritate obligațiilor, nu drepturilor, datoriei și nu libertății*”. Cum se justifică o asemenea afirmație? Pur și simplu amintindu-ne că libertatea presupune constrângeri pentru toți și că absența răspunderilor care urmează firesc din afirmarea priorității a libertăților poate fi un pericol²⁸, cum nu se îndoiește de altfel nimeni. Accentul de obligații, de aceea, primează.

Două lucruri pot fi spuse aici. Primul ar trebui să fie evident oricărui inițiat în filozofia politică: că în raționamentul anterior obligațiile sînt derivate din libertăți și de aceea este cel puțin neclar (dacă nu chiar incoerent) sensul lui „primează”; mai mult, că afirmarea libertății le presupune implicit, și de aceea nu era nevoie de specificarea expresă a datoriei care decurge oricum. Dar acest prim aspect este mai puțin interesant pentru cele ce se vor arăta aici. Mai importantă este presupuziția care stă la baza afirmațiilor care propun datoria și obligația individului ca propoziții legiferatoare ale sistemului social, o consecință aproape directă a afirmării autorității tradiției (indivizii sînt răspunzători față de strămoșii lor, cum zicea Burke)²⁹. Presupuziția este că deoarece indivizii au datorii și obligații este necesar ca acestea să constituie propozițiile fundamentale ale ordinii sociale, indiferent de raportul de forțe pe care aceste premise îl instituie. Iar acest raport se poate dovedi unul autoritarist, căci dacă individul are mai întîi obligații și doar în virtutea lor drepturi statul ar putea să profite de primatul celor dintîi. Or, una dintre calitățile fundamentale ale unui principiu este aceea de a lăsa cît mai puțin spațiu pentru abuzuri, chiar cu riscul de a lăsa cîteva vinovați nepedepsiți.

Această tendință de a scăpa din vedere adecvarea unui sistem de principii la un context social specific este proprie celor ce invocă tradiția în general. În retorica ei care condamnă calculul rece și raționalismul, gîndirea tradiționalistă fetișizează un alt set de principii pînă într-acolo încît adevărul lor este socotit ca situîndu-se dincolo de convenabilitatea și profitabilitatea sa. Lăudîndu-se că poate trece de gîndirea abstractă — așa ceva este fără îndoială imposibil din principiu — tradiția elimină calculul rațional pentru un set de principii a căror contingentă este complet obturată de spiritul cu care sînt impuse. Este recunoscută de altfel antipatia conservatoriștilor pentru așa numiții *philosophes*, adică pentru teoreticienii societății care folosesc constructe abstracte cum sînt contractul social, drepturile naturale, *natural law*, drepturile omului etc. Ceea ce nu au înțeles tradiționaliștii este că aceste reconstrucții nu sînt de fapt altceva decît *construirea de contexte teoretice și practice pentru testarea unor principii fundamentale* (al căror scop este realizarea unui echilibru reflexiv, cum îl numea Rawls) și că

acestea - contextele, nu și principiile — vor fi reținute sau abandonate în funcție de aplicabilitatea lor. De fapt, ceea ce face acest tip de filozofi detestați de gândirea tradiționalistă este să pornească de la o serie de principii etice determinate empiric și intuitiv, care aparțin unei culturi politice comune, și să încerce să construiască o fundamentare rațională a lor. Acest tip de filozofie etică recunoaște, tocmai prin faptul că ea pornește de la maxime deja stabilite, o istorie instituțională. Acesta este probabil și sensul cuvintelor lui Richard Rorty: „*Principiile morale au sens doar în măsura în care ele incorporează referințe tacite la o întreagă serie de instituții, practici și vocabulare de deliberare morală și politică. Ele sînt simboluri sau abrevieri, iar nu justificări, ale acestor practici*”.³⁰

În loc, tradiționalismul propune instituirea unui sistem de principii a căror singură autoritate este funcționarea, indiferent de numărul de victime pe care această mașinărie „organică”³¹ le-a produs. Un sistem de principii a cărui auto-validare e tautologică.

3.4. Expresia autoritarismului este, de obicei, deplîngerea „permisivității”: „*Nu numai familia, dar și școala, statul în întregime și-au pierdut autoritatea, astfel că societatea occidentală este inundată de «permisivitate»*.”³² Urmarea acestei stări de fapt nu este nici mai mult nici mai puțin decît „căderea valorii umane”. La ea ar fi contribuit printre altele freudianismul și al său „a înțelege înseamnă a ierta”, și tendința, comună printre feministe, de „victimizare”; de asemenea, relativismul și toleranța excesivă. Se recunoaște aici ușor refrenul suporterilor tradiției. Mai puțin se recunosc afirmațiile curajoase cum că conservatorismul ar reprezenta o eliberare de iluzii. De fapt, pledoaria conservatoristă pentru tradiție abundă cu asemenea fantasmе. Printre ele: timiditatea morală a conservatoriștilor, care nu se pronunță în ceea ce privește fericirea altora; respectul față de tradiție ca asigurare a semnificațiilor morale și existențiale *necesare*; o politică fără idealuri; ideea că se poate raționa fără generalizare; abstracțiile „străine naturii omului” (care natură?), etc. Se poate observa permanent în aceste fraze cum tradiția își obliterează propria identitate contingentă.

Tendința de a reprima identitatea *altora* este aproape la fel de bine ilustrată de textele conservatoriste. Este recunoscută aversiunea conservatoriștilor pentru mișcările feministe sau de eliberare sexuală, maniera în care gândirea conservatoristă a fost implicată în complexul imperial.³³ Pe o gândire sofistică a relației dintre sine, societate și celălalt se bazează și aversiunea față de ideea de egalitate socială sau scepticismul față de democrație, în formula sa liberală. Cum poate fi justificată pretenția la egalitate a unor indivizi inegali, se întreabă conservatoriștii? Răspunsul lor este că o asemenea justificare nu există. Aș aminti două replici date acestei concepții. Întîi, aceea a lui Steven Lukes într-un eseu intitulat sugestiv „*Liberty and Equality. Must They Conflict?*”. Autorul observă că, conceptele de „libertate” și „egalitate” sînt departe de a fi clare. Există, mai degrabă, diferite idei despre libertate și egalitate, diferite contexte în care aceste

concepte au sens. Ele nu intră în conflict în mod necesar. Anumite concepții despre libertate și egalitate sînt perfect compatibile; unele chiar au sens doar împreună.³⁴ Punctul pe „I” asupra scepticismului conservatorist în privința democrației a fost însă pus de Karl Popper în studiul său asupra filozofiei politice a lui Platon. Acesta din urmă, ca și conservatoriștii, afirma că din moment ce oamenii sînt inegal dotați de natură, a aplica standardele egalității democratice unor indivizi inegali înseamnă a spori inechitatea. „*Această obiecție aparent foarte realistă*” răspunde Popper, „*este, de fapt, cît se poate de nerealistă, pentru că privilegiile politice nu s-au întemeiat niciodată de diferențe naturale de caracter*”.³⁵

Contextul filozofiei politice contemporane este unul în care se încearcă suplimentarea doctrinei liberale de respect față de individ cu o *etică a grijii*, un concept impus de filozofia feministă (definit de Carol Gilligan ca „*ideea că sinele și celălalt sînt interdependente*”) și recunoscut în general de filozofii zilei. Cele două standarde etice, considerate de către Stephen K. White ca fiind ireductibile unul la celălalt și împreună indispensabile conduitei responsabile față de alteritate³⁶, sînt total ignorate de către gîndirea tradiționalistă și înlocuite cu principiul datoriei. Acest principiu, a cărui proveniență feudală este recunoscută fără ocolișuri de un autor conservatorist ca Robert Nisbet, urmărește tocmai întoarcerea la instituțiile sanctificate. Printre ele, biserica, statul (prin imobilitatea legilor) și familia. Or, istoria a făcut clar că aceste trei instituții au constituit principala formă de reprimare a individului. Este poate din nou semnificativ, pentru a ilustra încă odată iresponsabilitatea gîndirii politice conservatorist-tradiționaliste, să ilustrăm consecințele transformării acestor instituții în grupuri autonome, independente de tutela statului. Una dintre tezele conservatoriștilor afirmă că sferile familiei, bisericii și statului sînt sfere separate și că transgresarea granițelor dintre ele de instituția din urmă este interzisă. Prima dintre consecințe este transformarea familiei într-un grup dominat — *prin tradiție* — de bărbat, unde formele de violență „casnică” sînt tolerate de stat. După cum arată studiile de sociologie feministă³⁷, instituțiile însărcinate cu apărarea ordinii nu intervin decît într-o proporție foarte scăzută în astfel de cazuri de agresiune care se desfășoară în spațiul „sfînt” al familiei. De unde și chestiuni grave, cum ar fi răspîndirea și acceptarea *violului marital* de către „bunul simț”.³⁸ Separarea între sfera politică și cea domestică, o altă lozincă conservatoristă care militează pentru „limitarea puterii” statului și non-intervenționism în sfera familiei, legitimează și ea o situație similară. Cum demonstrează deosebit de convingător autoare precum Susan Moller Okin sau Anne Phillips, transformarea familiei în zonă privată, dincolo de intervenția statului, a însemnat în practică libertatea capului familiei (bărbatul) de a controla pe membrii ei dependenți.³⁹

Ordinea feudală propusă ca model al societății conservatoriste a avut, în vremea ei, consecințe dramatice. Disprețul care întoarce privirea tradiționaliștilor

de la statul industrializat la societățile autarhice de tip agrarian, cu ierarhiile și codurile lor bine-stabilite, trece adesea cu vederea situația de fapt a membrilor acelor societăți. În cartea sa despre structura istoriei, intitulată *Plough, Sword and Book*, Ernest Gellner compara chiar imaginea conservatoare asupra Angliei industrializate cu societatea feudală:

„Societatea agrariană este sortită violențelor. Ea deține concentrări de bogăție, care trebuie cu orice preț apărută și a cărei distribuție trebuie asigurată. ... Ea prețuiește progeniturile sau cel puțin pe masculi și foametea periodică este mai mult sau mai puțin inevitabilă. ... Imaginea malthusiană sugerează o umanitate liberă dar înfometată la margine. Anglia începutului de secol XIX se prea poate să fi fost o astfel de societate. Dar în vremea societăților agrare, majoritatea populației nu era nici liberă și era și în pragul inaniției. Era oprimată și pe jumătate înfometată. Se murea de foame în funcție de rang. Ierarhiile erau menținute, dar constituiau și un instrument de control social”⁴⁰.

Această imagine caracterizează perfect politica economică și socială a conservatoriștilor. O politică care se bazează pe neamestecul total al statului în chestiuni care țin de politica economică a întreprinderilor și firmelor; o teorie care se fundamentează printre altele pe „suveranitatea” dreptului la proprietate. Orice interferență a statului este considerată o încălcare a acestui drept. Cum remarca însă Ted Honderich în capitolul dedicat problemei proprietății, această teorie despre inviolabilitatea proprietății este dublată de alte trei practici socio-economice: limitarea celor care au drept la proprietate (de pildă, sclavii și femeile); extinderea spațiului care poate face obiectul proprietății private (servicii publice ca asistența medicală, protecția publică, etc.); reglementarea mai puțin strictă a relațiilor dintre proprietar, beneficiar și proprietatea efectivă (proprietarul decide, prețurile sînt libere). Consecințele variază de la dreptul marilor întreprinderi de a polua spațiul înconjurător la limitarea accesului populației la o serie de facilități care fac parte în mod normal din setul drepturilor sociale, cum ar fi sănătatea, etc. Diferența de statut dintre proprietar și beneficiar crește, se adîncește permanent, păturile joase au mai mult de suferit. Politologul britanic Paul Hirst remarca următoarea contradicție în politica economică a conservatoriștilor: ei nu fac altceva decît să înlocuiască „the big state” cu „the big corporation”, acestea din urmă fiind chiar mai puțin transparente și responsabile decît cel dintîi.⁴¹ Vedem în toate aceste trăsături chiar faptul amintit mai devreme, și care poate fi etichetat ca o formă de fanatism al principiilor: de dragul unui drept (incontestabil, cum este acela la proprietate) gîndirea tradiționalistă este gata să sacrifice o bună parte din scheletul unei societăți echilibrate.

3.5. Am încercat să prezint cîteva dintre problemele gîndirii tradiționaliste în formula sa militantist-politică. Ele nu pot fi eludate nici de afirmarea generală a cîtorva adevăruri „tradiționale” și nu sînt decît amplificate de transformarea

acestora în principii după care se conduce societatea. Ar fi poate momentul, ca o concluzie a celor scrise pînă acum, să repet afirmația acestui text. Ea a fost făcută mai mult sau mai puțin explicit în discuțiile conceptuale din secțiunea anterioară, atunci cînd am atins problema inconsistenței noțiunii de tradiție cu referire la idei precum acelea de reprezentativitate, subiectivitate și autoritate; și în secțiunea care tocmai se încheie, referindu-mă la relația între tradiție și principiile morale. În fond, pe tot parcursul acestui eseu am înțeles tradiția într-o poziție exclusiv normativă, ca pe un concept permanent invocat spre a justifica judecăți evaluative. În rest, am încercat să sugerez, în măsura în care tradiția este utilizată ca un concept cu relevanță epistemologică (nu putem cunoaște decît din interiorul unei tradiții, nu putem raționa moral decît dintr-un context social dens etc.) ea nu trebuie să ne deranjeze. Din punct de vedere moral-politic însă, tradiția nu poate fi salvată de structura sa aporetică. Faptul este foarte bine ilustrat de definiția unuia dintre cei mai cunoscuți proponenti ai unei teorii morale în care conceptul joacă un rol fundamental, definiție care a stat cumva în spatele discuțiilor de pînă acum: „*Tradițiile, atunci cînd au vitalitate, reprezintă continuități de conflicte. Într-adevăr, atunci cînd o tradiție devine burkeană, ea este întotdeauna moartă sau pe moarte. ... O tradiție în viață este, prin urmare, o dezbateră extinsă în timp și înrupată din punct de vedere social, o dezbateră exact asupra acelor bunuri care constituie tradiția respectivă*”⁴².

O astfel de definiție a tradiției presupune existența unor conflicte de interpretare care privesc chiar substanța tradiției în cauză. Interpretările sînt angajate într-un soi de competiție în care ele se șlefuiesc, se îmbunătățesc, iar produsul acestui proces este o tot mai acută și mai rafinată înțelegere a tradiției în cauză. Totuși, nu există nici un motiv pentru a presupune că dintre aceste interpretări una este cea privilegiată, sau că ea se află pe calea cea bună. De fapt, o asemenea presupuziție ar contrazice chiar definiția oferită. Ajungem astfel, pe un drum ocolit, înapoi la clasică pluralitate de concepții ale bunurilor care constituie întemeierea liberalismului politic. Doar că, de această dată, ea nu mai are la bază concepții egoiste despre bunurile sociale — cum s-au grăbit să afirme, după părerea mea complet nejustificat, unii critici —, ci interpretări diferite ale „aceleiași” tradiții. O astfel de imagine a tradiției pune încă o dată în lumină incompatibilitatea dintre structura conceptului și utilizarea lui normativă (cum să invoc în scop normativ o interpretare care este prin definiție permanent contestată?), justificînd în același timp proiectul liberalismului politic. Ea ne asigură, s-ar putea spune, că orice astfel de încercare de utilizare plasează automat tradiția în postura burkeană de tradiție moartă.

4. Tradiția și istoria

4.1. Imaginea pe care gîndirea tradiționalistă și-o face despre *trecut* este una paradoxală. Paradoxul constă, pe de-o parte, într-un scepticism adesea afirmat

în ceea ce privește ideea de progres. Trecutul este preferat orientării spre viitor a liberalilor și a altor utopianiști pentru consistența sa acumulată de-a lungul timpului. „*Cei ce privesc spre trecut în loc de viitor au o perspectivă completă, oricum, ceea ce este mai mult decât se poate spune despre cei mai dotați cercetători ai viitorului... Dacă trebuie să privim dincolo de prezent, și cei mai mulți dintre noi par să o facă, trecutul este o terra ferma în comparație cu orice lucru pe care pînă și cea mai fertilă imaginație — cu ajutorul celor mai puternice computere — îl poate gândi despre viitorul atît de iubit al liberalilor*”⁴³.

Scepticismul bine consolidat în ceea ce privește ideea de progres este dublat, mai întîi de această imagine idealistă asupra trecutului dar și, adesea, de chiar imaginea unei voințe sau unui spirit istoric, care abundă în gîndirea tradiționalistă dar nu lipsește, surprinzător sau nu în urma celor spuse în secțiunile anterioare, nici în cea conservatoristă.

Ideea de *terra ferma* a trecutului este una care sare în ochi de la bun început, mai ales datorită radicalității sale (chiar și atunci cînd este exprimată în termeni relativi la viitor). Istoriografia a păstrat dintotdeauna o umbră de dubiu în ceea ce privește acuratețea reconstrucțiilor sale. Recent, cum spuneam ceva mai devreme, artificialitatea reconstrucțiilor istorice a devenit chiar noul capital retoric al acestei științe (narativitatea, contingența surselor, etc.). Într-un asemenea context, a mai afirma că trecutul e un teren stabil este deja un gest riscant. Dar și mai riscant este a susține, așa cum o fac adesea tradiționaliștii, că trecutul are un statut spațial față de viitor fiind independent de opțiunile și proiectele prezentului. Preluînd comparația lui Nisbet cu privire la „*fertila imaginație a viitorului*”, se poate chiar spune că imaginația de tip science-fiction denotă un grad extrem de scăzut de originalitate și că adesea ideile despre trecut sînt mai surprinzătoare și mai revoluționare decât cele despre viitor. Oricum, a afirma că trecutul este stabil în vreun fel privilegiat față de alte asemenea artefacte constituie o eroare notabilă.

Corolarul firesc al acestei încrederi neclinite în istorie este fetișizarea trecutului, un fenomen specific gîndirii tradiționaliste. Istoria devine instanța supremă, care sancționează direct nu numai opțiunile pentru viitor dar chiar și strategiile care să asigure atingerea acestor țeluri. Dacă contractul social include pe cei morți, cei vii și cei nenăscuți încă, cum crede Edmund Burke, atunci, după logica tradiției, este de datoria celor vii să răzbune suferințele strămoșilor. O imagine care nu încetează să bîntuie nu doar viața publică românească, ci și imaginația naționaliștilor din cultură, care preferă să se îngrijească de soarta celor morți mai înainte de aceea a celor ce se vor naște (conform unui principiu, probabil, care spune că înainte de asigurarea viitorului trebuie încheiate socotelile străbunilor). Se sacrifică astfel contextele noi pentru contexte vechi, mai întotdeauna simplificate de ochii celui ce privește înapoi. Acest refuz de a da prioritate viitorului, uneori chiar cu prețul închiderii forțate a unor răni trecute,

se armonizează perfect cu scepticismul față de ideea de progres. O idee care distinge gândirea conservatoare, cum am văzut, dar și pe aceea a naționaliștilor de la noi.⁴⁴ Raportul tradiționaliștilor cu ideea de progres este unul care beneficiază de ambiguitatea și complexitatea acestui termen. Ideea de progres are două semnificații: aceea de „creștere cumulativă” și aceea de „legitate istorică sau socială”. În mod paradoxal, tradiția pare să respingă progresul în prima sa versiune și să-l afirme în cea de-a doua.

Această ambiguitate este foarte bine vizibilă în încercarea lui Karl Popper de a desființa ideea de progres în cel de-al doilea sens, adică credința în „legile progresului” sau „legile istoriei”. În mod (doar aparent) paradoxal, una dintre criticile pe care celebrul filozof de origine austriacă le propune se bazează chiar pe susținerea unei noțiuni de „progres” în primul sens, ca și creștere a cunoașterii. Într-o prefață târzie a cărții sale *The Poverty of Historicism* Popper atacă ideea de „lege istorică” arătând faptul că, creșterea cunoașterii — idee susținută de autor în repetate rânduri — nu poate fi calculată sau anticipată. Ideea de lege a istoriei este prin urmare incoerentă, din moment ce viitorul va putea falsifica legile istorice după care ne conducem astăzi și va crea legi noi.⁴⁵ Cele două idei de progres pot circula și împreună și adesea chiar o și fac. Dar asocierea dintre ele nu este necesară, iar cazul lui Popper și cel al tradiționaliștilor sînt două exemple ale felului cum un concept poate fi susținut în timp ce celălalt este atacat.

Gîndirea tradițională contestă, prin urmare, existența progresului în prima semnificație a termenului: creșterea cunoașterii sau aceea a cadrului instituțional nu este cumulativă. Altfel spus, idei valoroase, intuiții, formule instituționale viabile, experiențe importante — „conținut empiric”, ca să folosim o formulă popperiană — se pierd pe drum în cursul așa-zisei „dezvoltări”. Vechile forme de cunoaștere nu sînt falsificate de realitate, ci doar îndepărtate cu forța (Revoluția Franceză, societatea industrială de tip capitalist, etc.) de cele noi. Trecerea de la ansambluri instituționale (în sens larg) vechi la unele mai noi se realizează prin violență și nu printr-un proces de „refutare” și îmbunătățire. Între vechile paradigme și cele noi se naște o uriașă prăpastie. Vechile valori se pierd fără a fi fost scoase din circulație de propria inabilitate de a face față realității; o idee curentă la naționaliștii noștri. A se remarca că idealizarea trecutului este o consecință aproape firească a acestor concepții asupra ideii de progres. (Deși legătura nu se face în mod necesar. Michel Foucault, susținătorul unui tip similar de incomensurabilitate între valorile vechi și cele noi care invalidează ideea de progres, a atenționat în mod repetat asupra pericolului de a fetișiza trecutul: „Cred că există o tendință răspîndită și facilă, care trebuie combătută, de a vedea în întîmplările recente inamicul principal... Această atitudine simplistă presupune un număr de consecințe periculoase: întîi, o înclinație de a căuta o formă ieftină de arhaism sau niște forme imaginare de fericire trecută pe care

oamenii nu o aveau de fapt... Nu există întoarcere în trecut... Istoria ne protejează de acest tip de ideologie a întoarcerii..."⁴⁶).

Această concepție despre progres este, fără nici un fel de îndoială, una care a găsit mare aderență la gândirea contemporană, atât în filozofia științei (Kuhn, Feyerabend) cât și în genealogiile discursurilor științifice (de tip Foucault, Ian Hacking). Ea este implicită, de asemenea, în studii istorico-sociologice cum este acela, amintit mai devreme, al lui Ernest Gellner și în antropologia contemporană în general. Evident, în mai toate aceste cazuri intuițiile care stau la baza opiniilor enumerate sînt sensibil diferite, ca forță intelectuală și informațională dar și prin modestia implicațiilor sociale emise, de opiniile tradiționaliștilor sau ale naționaliștilor. Dar nu raportul tradiției cu acest tip de progres este cu adevărat semnificativ în discuția de față, ci adeziunea tradiționaliștilor la cealaltă idee de progres înțeasă ca existența unor legi istorice, a unui destin al umanității, a unei finalități sau direcționalități a istoriei.

Un exemplu de text aflat undeva la granița unei asemenea concepții despre progres și care folosește formula de Istorie Universală sau de direcționalitate a istoriei ar fi cunoscutul volum al lui Francis Fukuyama, *Sfîrșitul istoriei și ultimul om*.⁴⁷ Intuiția principală a volumului, anume convergența societăților umane spre un anumit model, reprezentat de societatea capitalistă liberal-democrată, se bazează pe observarea unor fenomene istorice cum ar fi căderea regimurilor totalitare și tendința acestora de a fi urmate de regimuri democratice și, în ultimă instanță, liberale, precum și pe o reconstrucție rațională a principiilor care stau la baza societății umane. Strict vorbind, concluzia care decurge direct din analiza lui Fukuyama nu este aceea că am atins faza finală a dezvoltării societății umane (verdictul dat cu aproape două secole în urmă de Hegel și acum de autorul american), ci că singurul tip de societate întîlnit pînă acum care împlinește condițiile necesare pentru a supraviețui istoriei (condiții care includ un grad de stabilitate și prosperitate economică, legitimitate ideologică și deci o autoritate legitimă, garantarea drepturilor civile, economice, politice, etc.) este societatea de tip liberal-democratic. Ceea ce nu înseamnă un astfel de tip de societate va supraviețui istoriei în fapt, sau că dacă lumea tinde astăzi spre democrație liberală ea nu va putea fi scoasă de pe acest traseu și astfel deturnată spre alte formule (autoritare, eventual); sau mai ales că democrațiile dintr-un viitor apropiat ori îndepărtat vor semăna prea mult cu cele de azi. Teoriile politice contemporane indică chiar o foarte răspîndită stare de frustrare în raport cu modelul liberal-clasic al democrațiilor reprezentative. Un număr impresionant de noi teorii despre democrație⁴⁸ (directă, asociaționistă, participativă, deliberativă), e adevărat nu întotdeauna atît de diferite pe cît implică denumirile, par să pună concluziile lui Fukuyama, chiar în forma lor mai slabă, sub semnul întrebării.

Concluziile de tipul celei din *Sfîrșitul istoriei* sînt însă ceva mai tari, Fukuyama pledînd în mod direct pentru o formă de progres istoric ireversibil. De la o asemenea

analiză și pînă la formula consacrată a ideii de progres nu mai există decît un pas, pe care autorul nostru nu îl face: el se oprește de la a sancționa problemele concrete ale societăților reale cu ideea de progres. Istoricii⁴⁹, pe de altă parte, transformă concluziile analizelor în principii sociale și politice și, în ultimă instanță, în norme morale. Dacă Fukuyama ar fi fost un astfel de istoricist, spre exemplu, el ar fi conchis, în finalul lucrării sale, că societatea capitalistă de tip liberal-democrat este singura formă legitimă de guvernare și că de aceea orice încercare de a schimba, reforma sau devia forma de guvernare este nu numai lipsită de perspectivă (și deci de sens), ci chiar imorală sau inumană. Trecerea de la premise la concluzii este, fără nici un dubiu, una ilicită în cazul de față. Ceea ce este însă remarcabil este felul în care o astfel de perspectivă (o adevărată tehnică demonstrativă) convine ideilor tradiționaliste de rezistență la schimbare, de perpetuare a vechilor idei și opinii.

Dacă Fukuyama se reținuse de la a forța concluziile de felul celor sugerate mai sus în *Sfîrșitul istoriei*, el cedează ispitei în mai recentul său *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Deplîngînd descreșterea sociabilității în societatea americană contemporană, sociabilitate ale cărei avantaje economice fuseseră explorate pe larg în volum, el condamnă așa numitul *welfare-state* pentru permisivitatea sa. Exemplul este aproape grotesc: fiindcă mamele singure sînt ajutate să treacă peste perioadele dificile, obiceiul de a da naștere unui copil în afara familiei (atît de importantă din punct de vedere economic) va deveni mai popular, contribuind astfel în cele din urmă la decăderea zonei economice de mijloc.⁵⁰ Și ca și cum bunăstarea economică ar fi un scop în sine și un țel fundamental, se amintește în bună tradiție conservatoristă pericolul că societățile multiculturale vor pune bariere în calea prosperității:

„*Un multiculturalism onest ar recunoaște că anumite trăsături culturale nu vin în ajutorul unui sistem politic democratic sănătos și al unei economii capitaliste. ... Problema multiculturalismului cum este el înțeles în sistemul educațional american este că obiectivul său nu este de a înțelege ci de a valida culturile non-vestice ale minorităților etnice și rasiale din America. ... [Mai degrabă], capacitatea de a asculta de autoritatea comunală este cheia succesului unei societăți*” (pp. 318-20, subl. mele)

4.2. Scurta analiză dinainte nu acoperă, cum se poate vedea, legătura dintre tradiționaliști și istoricism. Ce justifică afirmația că tradiționaliștii ar fi istoricisti, că ei ar crede în legile istorice? Se prea poate, de fapt, ca unii dintre susținătorii acestor curente să nege pe față chiar asemenea idei despre cursul istoriei. Legătura dintre tradiție și progres este de această dată mai subtilă decît de obicei. Iată probabil și motivul pentru care ea rămîne latentă în discursul tradiționalist, nefiind una declamată curent.

Istoricismul tradiționaliștilor este o perversiune a concepției istoriste, o formă paradoxală, cum spuneam, de radicalizare — prin concluziile ilicite

pe care le trage — și relaxare în același timp a discursului istorist. Ideea istoristă, consacrată în gândirea modernă de către Hegel și preluată de teoriile postmoderne dar nu numai, este aceea că „spiritul” sau „conștiința” umană (identitatea, raționalitatea, valorile etice și estetice, ideile și concepțiile fundamentale, formele de guvernare, etc.) este produsul unui set de accidente, întâmplări, contingente istorice și, de aceea, relative într-un anume sens, dispuse la schimbare. Istoria joacă, de aceea, un rol foarte important în înțelegerea sistemelor etice și estetice, a raționalității contemporane. O asemenea intuiție poate însă duce în două direcții. Prima este istorismul unui Thomas Kuhn sau Paul Feyerabend (care au consacrat cercetarea de acest tip în filozofia științei), sau arheologiile și genealogiile unui Foucault sau, în tradiția analitică, Ian Hacking. Studiile post-colonialiste (Edward Said, Homi Bhabha, Sara Suleri, Henry Louis Gates, Jr.) sau cele despre problematica naționalismului (Benedict Anderson, Maurizio Viroli) afirmă de fapt dependența conceptelor de investigația istorică: pentru înțelegerea unor fenomene cum sînt experiența imperialistă sau naționalismul, apariția și dezvoltarea acestor fenomene sociale sau politice este fundamentală. Se ajunge ușor, pe această filieră, la ideea incomensurabilității valorilor și de aici la relativismul etic și afirmarea toleranței.

A doua direcție degenerază în sanctificarea istoriei, în transformarea ei, din **instrument de investigație conceptuală** în principiu fundamental, în ultimă sancțiune a valorilor contemporaneității. Direcția istoricistă inventează un adevărat spirit al istoriei, spirit căreia contemporaneitatea trebuie să îi fie loială. Paradoxul acestei poziții constă în substanța, pe fond *trans-istorică* (în sens istorist) a acestei noi „conștiințe” și a valorilor pe care ea le implică. Dacă consecința firească a istorismului era relativismul și o formă nouă de raționalism (vizibilă foarte bine la pragmatisti), urmarea esențializării istoriei este reîntoarcerea la fundamantalism. Cum explica Popper în *Societatea deschisă*, înfricoșați de perspectiva schimbării anarhice perpetue, istoriciștii au inventat destinul ca schimbare perpetuă după legi fixe.⁵¹ Marx și, înaintea sa, Hegel, au făcut acest pas, în ciuda istorismului lor teoretic, esențializînd societățile de tip comunist și, respectiv, burghez-liberal. Consecințele au fost sanctificarea unei utopii, în primul caz, și a unui sistem conservator, în cel de-al doilea.⁵² Această combinație de istorism și trans-istorism, specifică istoriciștilor, este una dintre trăsăturile fundamentale, aș spune, a gândirii tradiționaliste. Expresia cea mai adîncă a structurii sale aporetice este invocarea constantă a unui spirit istorist și, pe de altă parte, esențializarea unor artefacte cum este, spre exemplu, ideea de **națiune**. Lucrările de specialitate au arătat că „națiunea” era un concept a cărui naștere a avut loc abia o bucată bună de timp după răspîndirea tiparului, și a depins de fenomene specifice epocii industriale, cum ar fi încercările de centralizare statală (care presupuneau o ideologie specifică), industrializarea și

căderea imperiilor.⁵³ Ideologia tradiției face însă din „națiune” un concept trans-istoric: statul-națiune pare să fie punctul terminus al istoriei umane, un soi de comunitate sacră, perfect solidă, înzestrată cu o autoritate care se află pe același picior cu drepturile fundamentale. Ba chiar mai presus de ele. Găesc că formula acestei concepții despre istorie și națiune se află sintetizată perfect într-un citat din Codreanu, liderul fostei mișcări legionare:

„Există trei entități distincte: 1. **Individul**; 2. **colectivitatea națională actuală...**; 3. **națiunea...**; O nouă mare eroare a unei democrații bazate numai pe „drepturile omului” este de a nu cunoaște, de a nu se interesa decât de una dintre aceste entități: individul. ... De partea sa, colectivitatea națională are o tendință permanentă de a sacrifica viitorul, **drepturile permanente ale națiunii**, intereselor sale de moment. ... ‘Drepturile omului’ nu trebuie să fie nelimitate. Ele trebuie să fie limitate la drepturile colectivității naționale care rămân, la rândul lor, supuse intereselor permanente ale națiunii.”⁵⁴

Procesul istoric este inteligibil ca evoluție spre o astfel de formulă națională și de aceea el poate primi numele de „progres”. **Istoria unei culturi este epopeea unei națiuni, istoria formării și maturizării ei.** Iată cum descrie un celebru filozof român al deceniilor trei și patru sistemul filozofic al unui naționalist proeminent: „Că, în *Garda de Fier*, Nae Ionescu va fi găsit ideea națiunii înțeleasă ca o comunitate de destin, opusă atomismului aritmetizant al democrațiilor carteziene de care avea oroare, nu încapă îndoială”⁵⁵. Și atunci, într-un fel analog celui descris de Karl Popper în *The Poverty of Historicism* sau de Hayek în *Drumul către servitute*, **istoria este judecată în funcție de țelul sau destinul ei, așa cum este acesta înțeles de către tradiționaliști.** Marele pericol nu este numai falsificarea istorică (de la impunerea unor scopuri ce nu aveau cum să fie urmărite de un anumit tip de societate, pînă la transformarea unor bătălii pierdute în bătălii câștigate) ci pervertirea istoriei, transformarea ei într-o armă de justificare a abuzurilor și injustiției sociale (de exemplu: negarea dreptului la auto-determinare). Dacă istoria are un scop — sună refrenul totalitarist — atunci cam orice poate fi făcut spre a-l face posibil sau a-l grăbi. Dacă scopul istoriei este formarea statului-națiune și preservarea lui — cum ne învață tradiția — atunci orice merită făcut pentru a-l apăra, de la asuprirea minorităților (secesioniste, doar susceptibile de secesionism, sau pur și simplu doritoare de auto-determinare) la stoparea revoluțiilor culturale. Din nou, o simplă privire spre politica socială și culturală a tradiționaliștilor e mai mult decât suficientă pentru a ne dovedi cele spuse aici.

5. Tradiția în contemporaneitate

5.1. În recentul său eseu intitulat „*Intellectuals and New Technologies*”, Douglas Kellner, un cunoscut filozof militantist american, observa că noile tehnologii de comunicație, cele computerizate, formează rețele descentralizate.⁵⁶

Comunicarea electronică nu este practic controlată de nici un fel de instituții mass-media cu structură ierarhică și coduri stricte cum ar fi ziarele, revistele sau televiziunea, și cu atât mai puțin de către instituțiile de stat. Comunicarea prin intermediul computerului este de aceea nelimitată în privința accesului și foarte permisibilă în aceea a materialului diseminat. Un spațiu aproape perfect democratic. Și chiar dacă anumiți *guru* ai erei informațională supralicitează atunci când văd lumea viitorului ca pe una eliberată complet, de către revoluția informaticii, de ierarhii, este foarte probabil ca o asemenea lume să nu mai poată asigura structurile culturale coercitive și de control de care tradiția are nevoie pentru a supraviețui. Pentru Kellner, un asemenea spațiu necesită un nou intelectual, care să păstreze postura critică a unui Sartre dar care să se implice în asemenea rețele de comunicare în masă și să abandoneze imaginea de luptător solitar.

Noul intelectual contrazice, cum era de așteptat, imaginea intelectualului tradiționalist, cu teama sa de asociere și fobia sa față de tehnologie, cu inhibițiile sale în fața democrației culturale (și nu numai). Lumea noii tehnologii, este, cum spune eseistul american, o lume a alternativelor. Iar dacă îi dăm crezare lui Edward Said atunci când se întreabă „*Ce este oare conștiința critică altceva decât, în ultimă instanță, o predilecție continuă pentru alternative?*”⁵⁷, mediul electronic pare să fie spațiul cel mai propice de afirmare a conștiinței critice. Un spațiu în care lupta ideilor aproximează mai bine o formă ideală. Imaginea oferită de Richard Dawkins sau de Karl Popper (care își sub-intitulează unul dintre volume *O abordare evoluționistă a cunoașterii*), a ideilor în competiția pentru afirmare și supraviețuire, o luptă care se desfășoară după un model darwinist și se conduce după „principiul” supraviețuirii celui mai apt, își găsește expresia potrivită în „cyber-spațiu”. Asistăm, de fapt, la o adevărată reformă instituțională, în care formula elitei omogene se dezintegrează pe zi ce trece, și în privința căreia revoluția informațională are un cuvânt greu de spus. O reformă care se armonizează, de altfel, foarte bine cu noile schimbări, descrise mai devreme, care au loc în instituțiile academice occidentale.

Produsul acestor reforme este așadar un nou tip de intelectual. Una dintre formulele care prind cel mai bine structura acestui gânditor este de găsit în volumul, intitulat foarte sugestiv *Intellectuals in Power*, semnat de către Paul A. Bove și citat mai sus: un intelectual care „*e politic fără să fie profetic*” (p. 235). Profilul acestui intelectual este acela al specialistului implicat în lupta politică, care-și duce bătăliile la nivel local, în sfera disciplinelor pe care le stăpânește și în interiorul cărora s-a antrenat îndelung. Acest intelectual (care nu-i o utopie măcar și fiindcă există) este „intelectualul critic”, pe care Bove îl opune „intelectualului umanist”. Cel din urmă, adesea înzestrat cu mari capacități cognitive, apare ca „[un practician] *excluzionist care e în cel mai bun caz pluralist în auto-justificări și doar rareori în practică*” (p. 59). El este intelectualul

tradiționalist care se ascunde permanent după portretul pe care și-l fabrică singur, acela de „intelectual sublim”, dar care rămîne în fond exponentul și legitimatorul unei autorități oprimate.

5.2. Dar observațiile lui Kellner referitoare la decentralizarea rețelei comunicative se dovedesc relevante și în alte direcții. Comentînd teoria lui Benedict Anderson, conform căreia răspîndirea tiparului a constituit un pas important în crearea sentimentului național, John G. Kelas susținea în cartea sa *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (nota 51) că tiparul ar fi putut foarte bine produce fenomenul opus, adică dizolvarea unei conștiințe naționale. Există însă motive foarte temeinice pentru care teoria lui Anderson stă în picioare. Dezvoltarea tiparului a fost una puternic coordonată și centralizată, într-un anume sens. Astfel, nu oricine își putea publica opiniile și nu orice opinii puteau fi publicate. Controlul exercitat asupra publicațiilor era destul de serios, în anumite perioade cenzura fiind chiar aberantă. Apoi, în absența unor limbi de circulație care să fie cunoscute de către mase, era natural ca publicațiile ce se adresau acestora să fie scrise în limba vorbită de către majoritatea populației, limba „națională”. Așa a apărut și conștiința unei „rudenii spirituale” și chiar genetice între membrii comunităților care vorbeau o limbă comună. Ivirea periodicelor trebuie să fi sporit aceste sentimente.

A se observa însă faptul că aceste condiții s-au schimbat radical. Rețeaua comunicativă descentralizată beneficiază de faptul că educația a reușit să transforme cîteva limbi (în primul rînd engleza, dar și germana, franceza și spaniola) în limbi de circulație. Apoi, rețeaua este din ce în ce mai accesibilă celor cu mijloace materiale modice. Ea beneficiază și de viteze de acces și transmitere a informației care depășesc orice alte mijloace de comunicație alternative și va fi de aceea preferată și din motive pur pragmatice chiar și de apologeții catastrofelor computerizate. În astfel de condiții, utilizatorii de rețele — și numărul lor crește exponențial — vor pierde din ce în ce mai mult sentimentul **apartenenței inevitabile** la o comunitate lingvistică și teritorială anume și vor dobîndi sentimentul că fac parte (și) dintr-o comunitate umană largă. Naționalismul, ca ideologie exclusivistă, este sortit pieirii și ideea lui Kelas pare să caracterizeze foarte bine sistemul (post)modern de comunicații. Iată, trebuie spus, un motiv pentru care tradiționaliștii nostalgici nu-și fac griji degeaba atunci cînd se tem de era computerelor.

Dar slăbirea sentimentului național nu înseamnă pierderea valorilor care țin de specificitatea comunităților. Din contră, acestea vor putea fi mai bine cultivate atunci cînd relația dintre conștiința propriei specificități și aceea a diferenței celui alt nu va mai fi una de opresiune, ci de empatie. Așa cum drumul spre libertatea individului trece chiar prin recunoașterea apartenenței indivizilor la o comunitate mai largă, tot așa drumul către cultivarea liberă a specificului trece prin recunoașterea apartenenței culturilor la o mai amplă și eterogenă comunitate umană. □

NOTE:

1. De fapt, o tradiție nu este niciodată *impusă*; ea se impune permanent.
2. În Edward Said, **Culture and Imperialism**, New York: Knopf, 1993.
3. Joxeramon Bengoetxea, *Nationalism and Self-Determination: The Basque Case*, în William Twining, ed., **Issues of Self-Determination**, Aberdeen University Press, 1991, în special pp. 134-7.
4. Introduction: Inventing Traditions, în Eric Hobsbawm and Terence Ranger, eds., **The Invention of Tradition**, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 5.
5. În Richard Rorty, **Contingency, Irony, Solidarity**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 6.
6. Este faimoasă, pe de-o parte, literatura *metafictională* a unor Barth sau Doctorow; pe de altă parte, filozofia americană Nancey Murphy vorbește încă de mult de o filozofie postmodernă a științei pe filieră analitică (Quine, van Fraassen, Lakatos etc.).
7. Gabriel Andreescu, **Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească**, Polirom, 1996.
8. Vezi seria de articole ale lui Octavian Paler, *Între naționaliștii de grotă și europenii <de nișieri>*, 22, numerele 43, 44, 45, 46, 47.
9. Acesta a fost de altfel socotit punctul slab al filozofiei pragmatiste (reprezentată de autori ca Rorty, Goodman sau Fish): dacă reducem orice formă de discurs la un tip de retorică, reducem orice acțiune la același standard moral. Este obiecția unor autori precum filozoful marxist Terry Eagleton (**Ideology**, London: Verso, 1991) și sau ex-deconstructivistul Christopher Norris (**Uncritical Theory**, London: Lawrence & Wishart, 1992).
10. Folosesc termenul de conservatorist în loc de cel de conservator pentru a denota o mișcare din filozofia politică (termenul secund are, cred, o sferă conceptuală mai largă).
11. Chandran Kukathas, *Are There Any Cultural Rights?*, în Julia Stapleton, ed., **Group Rights: Perspectives Since 1900**, Bristol: Thoemmes Press, 1995, p. 289; a se vedea în același volum și Will Kymlicka, *Liberalism and the Politization of Ethnicity*.
12. Michael Hartney, *Some Confusions Concerning Collective Rights* (în Will Kymlicka, ed., **The Rights of Minority Cultures**, Oxford: Oxford University Press, 1995), p. 216, pp. 210-17.
13. Această definiție a autorității ca expertiză, și analiza limitelor presupuse astfel, pot fi întâlnite în Joseph Raz, **The Morality of Freedom**, Oxford: Clarendon Press, 1986, Part II.
14. John Rawls, **Political Liberalism**, New York: Columbia University Press, 1993; **A Theory of Justice**, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
15. Discuția din presă a fost stîrnită de Andrei Cornea, în revista 22, în urma luărilor de poziție ale APADOR-CH.
16. Octavian Paler pare să prețuiască un anumit tip de obîrșie socială mai mult decît pe altele (în textul său intitulat *Melancolii Inutile* din **România Liberă**, 2 iulie, 1996).
17. Este vorba despre lucrările culese în *The Invention of Tradition*.
18. Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London: Verso and NLB: 1983). Ernest Gellner, *Nationalism and the Two Forms of Social Cohesion in Complex Societies*, (în **Culture, Identity, and Politics**, Cambridge: Cambridge University Press). John Breuilly, **Nationalism and the State**, 2nd edition, Manchester: Manchester University Press, 1992.
19. Chiar distincția simplistă între „naționalism bun” și „naționalism rău” este una bîntuită de lipsa contextualizării. Un naționalism modic poate fi foarte „rău” într-un anumit context social, în timp ce un naționalism ceva mai agresiv poate fi „bun” în alte contexte sociale.

20. Care, în mod la fel de semnificativ, nu au fost selectate în traducerea românească a **Raționalismului în politică**. Eseurile pe care le am în minte sînt *The Activity of Being a Historian* și *The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind*. Ar trebui poate amintit că Oakeshott chiar declară într-unul dintre celelalte eseuri că nu are foarte mult de învățat de la Burke.

21. Pe coperta din spate a volumului lui Adrian-Paul Iliescu, **Conservatorismul anglo-saxon**, București: ALL, 1993.

22. Nisbet, **Conservatism: Dream and Reality**, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 23.

23. Implicațiile logice ale pozitivismului etic, așa cum numește Karl Popper doctrina *conservatoare* care susține că legile etice existente sînt singurele standarde posibile ale binelui, sînt explicitate într-un paragraf memorabil al **Societății deschise**: „Trebuie să credem, [așadar], în normele existente, deoarece nu există norme mai bune pe care le-am putea formula noi înșine. La aceasta s-ar putea replica întrebînd: dar ce statut are norma «Trebuie să credem etc.»? Dacă ea nu este decît o normă existentă, atunci ea nu poate fi invocată în favoarea acestor norme; iar dacă este un apel la rațiunea noastră, atunci ea admite implicit că sîntem în stare, la urma urmei, să formulăm noi înșine norme. Iar dacă ni se spune să acceptăm anumite norme în temeiul autorității, pentru că nu sîntem în măsură să le judecăm, atunci înseamnă că nu sîntem în măsură să judecăm nici dacă exigențele respectivei autorități sînt justificate și dacă nu cumva ne încredem într-un profet mincinos. Iar dacă se va susține că nu există profeți mincinoși pentru că legile sînt oricum arbitrare, astfel încît lucrul principal este să avem legi, indiferent care ar fi ele, atunci am putea să ne întrebăm de ce ar fi, la urma urmei, atît de important să avem legi; căci dacă nu există nici un fel de alte standarde, de ce nu am decide să ne lipsim de orice lege?” (p. 89).

24. **Revolta maselor** (București: Humanitas, 1994), un volum literalmente umplut cu sofisme, reia clișeele conservatoriste pînă la refuz: supremația obligațiilor, omul-masă invadat interior de abstracțiuni, disprețul față de „vulg” (denominație pentru mase), americanizarea Europei, societatea umană inerent aristocratică, dominația minorităților, etc. Două citate exemplare: „Revoluțiile, atît de inconsecvente în graba lor ipocrit generoasă de a proclama noi drepturi, au violat întotdeauna, au călcat în picioare și au distrus dreptul fundamental al omului — atît de fundamental, încît el constituie definiția însăși a substanței sale —, dreptul la continuitate.” (pp. 33-4); „Caracteristica momentului e că sufletul mediocru, știindu-se astfel, are cutezanța de a afirma drepturile mediocrității și le impune pretutindeni.” (p. 48). Pe lîngă alte bizarerii pseudo-științifice Ortega y Gasset propune și un soi de determinism lingvistic, în care puritatea limbilor precizează gradul de puritate al popoarelor.

25. Se creditează aici o idee similară cu aceea că pierderea tradiției duce la o credință eclectică, nedirijată și debusolată. Cum am spus mai devreme, afirmația este falsă: așa cum pierderea credinței nu duce la credința în orice, tot așa și repudierea (aș spune re-scrierea) tradiției nu duce la lipsa de tradiție.

26. Adrian-Paul Iliescu, **Conservatorismul anglo-saxon**, p. 11.

27. Honderich, **Conservatism**, Harmondsworth: Penguin, 1990, p. 34, ca replică la insistența cu care Robert Nisbet face din mișcarea sa favorită singura posesoare a abilității de a învăța din trecut.

28. Pe această temă, recomand din nou articolul lui Michael Hartney citat anterior

29. Iliescu, op. cit., p. 173.

30. „[Statul] reprezintă un parteneriat în întreaga cunoaștere, întreaga artă, în fiecare virtute și în toată perfecțiunea. Cum obiectivele unui astfel de parteneriat nu pot fi atinse de-a

lungul mai multor generații, parteneriatul devine unul nu numai între cei vii, ci între cei vii, cei morți și cei ce urmează să se nască.” Burke se grăbește să semnaleze consecințele acestui fapt: „Legea nu este subiectul voinței celor care, printr-o obligație ce stă deasupra lor, și este infinit superioară, trebuie să-și supună voința acestei legi.” (în **Reflections on the Revolution in France**, ed. by J.G.A. Pocock, Indianapolis and Cambridge: Hackett, 1987, p. 84).

31. Richard Rorty, **Contingency, Irony, Solidarity**, p. 59.

32. Legătura dintre obsesia organicismului și înclinația spre totalitarism este foarte bine luminată de analiza pe care Horia Patapievici o aplică tînărului Cioran în *Epistemologia toleranței*, **Secolul 20**, 1-3/1996.

33. A.-P. Iliescu, op. cit., p. 180. Pentru comentariile următoare, pp. 30, 41-2, 55, 158.

34. Chiar și cuvîntările unui Edmund Burke, cunoscut pentru pozițiile sale împotriva „puterii arbitrară” utilizate de britanici în India fac parte, după cum arată unii autori, din același discurs imperial. A se vedea de exemplu Sara Suleri, **The Rhetoric of English India**, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992, cap. I-IV.

35. Steven Lukes, *Liberty and Equality. Must They Conflict?*, în David Held, ed., **Contemporary Political Philosophy**, Cambridge: Polity, 1991. Robert A. Dahl oferă chiar un exemplu de astfel de compatibilitate: între Principiul Opțiunii Personale, care implică egalitatea de șanse, și cel al Competenței, care, afirmă eronat conservatoriștii, infirmă egalitatea și democrația. De fapt, Principiul Competenței funcționează foarte bine (cel mai bine) într-o societate egalitară și democratică. În Robert A. Dahl, **After the Revolution? Authority in a Good Society**, revised edn., New Haven and London: Yale University Press, 1990, în special pp. 27 și urm.

36. În admirabila **Societatea deschisă și dușmanii ei, I**, București: Humanitas, 1993, p. 115.

37. A se vedea Carol Gilligan, **In A Different Voice: Psychological Theory and the Women's Development**, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982, p. 75. Stephen K. White, **Political Theory and Postmodernism**, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

38. Conform Pamela Abbott and Claire Wallace, **An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives**, London and NY: Routledge, 1990. De remarcat că problema violenței în familie a devenit atât de serioasă încît a fost recunoscută în mod specific de către organisme internaționale (de către „oficialități”). De exemplu, prin Recomandarea Nr. R (90) 2 a Comitetului de Miniștri al Statelor Membre ale Consiliului Europei, asupra măsurilor sociale destinate combaterii violenței familiale (adoptată la 15.01.1990).

39. Studiul de față s-a ocupat mai puțin de gramatica tradiției ca atare, mărginindu-se să exploreze în special implicațiile de ordin social sau logica politică a acesteia. Cercetările în direcția unei gramatici cît de cît comprehensive sînt foarte rare, dacă există. În cazul unor texte cum este cel al lui Leon Volovici, ele se mărginesc la tropismele excluderii (antisemitismul în particular), deci la mecanisme foarte generale. Simt că merită amintite două contribuții pe marginea relației dintre gen și națiune: eseul lui Katherine Verdery, **From Patent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe** (în **What Was Socialism and What Comes Next?**); textul Mihaelei Miroiu *Ieșirea din Vrajă* (în **Cercetări sociale**, nr. 2, 1996). Volumul acesteia din urmă, **Gîndul umbrei**, conține la rîndul lui niște sugestii interesante privitoare la mitul Meșterului Manole și retorica sacrificiului.

40. Susan Moller Okin, *Gender, the Public and the Private*, în David Held, ed., **Political Theory Today**, Cambridge: Polity Press, 1991, pp. 67 și urm. Anne Phillips, **Engendering Democracy**, Cambridge: Polity.

41. Ernest Gellner, **Plough, Sword and Book: The Structure of Human History**, London: Collins Harvill, 1988, pp. 154-5.

42. Paul Hirst, **Representative Democracy and Its Limits**, Cambridge: Polity Press, 1990, p. 29.
43. Alasdair MacIntyre, **After Virtue: a Study in Moral Theory**, 2nd. edn., London: Duckworth, p. 222.
44. Nisbet, op. cit., p. 19. Nu-mi pot reține observația că conservatoriștii și tradiționaliștii par să deteste computerele deopotrivă. A se vedea, de exemplu, *Cuvîntul Introdactiv la Jurnalul American* din volumul **Aventuri solitare**, București: Albatros, 1996 al lui O. Paler.
45. „Pe deasupra,” scrie Octavian Paler, „eu nu cred în progres, cu excepția celui interior.” **Aventuri solitare**, p. 188.
46. Prefața la **The Poverty of Historicism**, London and NY: Routledge and Kegan Paul, 1957.
47. Michel Foucault în eseuul său **Space, Power and Knowledge**, Paul Rabinow, ed., **The Foucault Reader**, New York: Pantheon, 1984.
48. Francis Fukuyama, **Sfîrșitul istoriei și ultimul om**, București: Paideia, 1994.
49. De găsit, spre exemplu, într-o altă culegere editată de David Held, **Prospects for Democracy**, Cambridge: Polity, 1993.
50. Termenul de *historicism* cu care Popper îi desemna pe cei care cred în legile istorice poate fi tradus ca „istoricism” sau „istorist”, ultimul utilizat însă în mod obișnuit pentru curente total diferite ale istoriei intelectuale, de un relativism pronunțat. Pentru istorismul și anti-istoricismul lui Popper a se vedea Robert D’Amico, **Historicism and Knowledge**, London: Routledge, Chapman & Hall, 1989.
51. Francis Fukuyama, **Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity**, New York: Free Press, 1995, p. 314.
52. **Societatea deschisă și dușmanii ei**, p. 27, 36.
53. Despre conservatorismul lui Hegel a se vedea din nou **Societatea deschisă și dușmanii ei**, un volum foarte criticat de către hegelieni și care îi acordă filozofului german o secțiune separată.
54. Pentru o lucrare introductivă care prezintă principalele contribuții în domeniu, J. G. Kelas, **The Politics of Nationalism and Ethnicity**, New York and London: Macmillan, 1991. A se vedea și lucrările citate într-o notă anterioară.
55. Citat în Stelian Bălănescu și Ion Solacolu, **Inconsistența miturilor: cazul mișcării legionare**, Iași: Polirom, 1995, pp. 46-7.
56. Mircea Vulcănescu, **Nae Ionescu așa cum l-am cunoscut**, Humanitas: București, 1992, p. 96.
57. Douglas Kellner, *Intellectuals and New Technologies*, în **Media, Culture and Society**, 17.3, July 1995, mai ales pp. 439 și urm.

*

Liviu ANDREESCU (n. 1974), licențiat al Facultății de Litere, Universitatea din București, a publicat eseuri și recenzii în revistele 22 și **Contrapunct**.

Recomandarea de la Haga referitoare la drepturile minorităților naționale la educație

OCTOMBRIE 1996

Spiritul instrumentelor internaționale

1. Dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și menține identitatea poate fi în totalitate realizat numai prin însușirea cunoștințelor de limbă maternă corespunzătoare în procesul educațional. În același timp, persoanele aparținând minorităților naționale au obligația integrării în societatea națională prin însușirea corespunzătoare a limbii de stat.

2. În aplicarea instrumentelor internaționale de care pot beneficia persoanele aparținând minorităților naționale, statele trebuie să adere consecvent la principiile fundamentale ale egalității și nediscriminării.

3. Trebuie reținut că obligațiile și angajamentele internaționale relevante constituie standarde internaționale minime. Ar fi contrar spiritului și intenției acestor obligații și angajamente interpretarea lor într-o manieră restrictivă.

Măsurile și resurse

4. Statele ar trebui să abordeze drepturile educației minoritare într-o manieră proactivă. Unde este necesar, Statele vor trebui să ia măsuri speciale pentru implementarea activă a drepturilor lingvistice în cadrul educației minoritare la maximumul resurselor existente, individual și prin asistență, și cooperare internațională, în special economică și tehnică.

Descentralizare și participare

5. Statele ar trebui să creeze condiții care să dea posibilitatea instituțiilor care îi reprezintă pe membrii minorităților naționale în cauză să ia parte în mod semnificativ la dezvoltarea și implementarea politicilor și programelor privitoare la educația minorităților.

6. Statele vor trebui să atribuie autorităților locale și regionale competențe corespunzătoare în privința educației minoritare prin facilitarea

participării minorităților în procesul formulării politicii la nivel regional și/sau local.

7. Statele ar trebui să adopte măsuri pentru încurajarea implicării și manifestării opțiunilor părinților în sistemul educațional la nivel local, inclusiv în domeniul educației lingvistice minoritare.

Instituții publice și private

8. În conformitate cu dreptul internațional, persoanele aparținând minorităților naționale, ca și celelalte persoane, au dreptul de a-și înființa și administra propriile instituții de educație private în conformitate cu dreptul intern. Aceste instituții pot include școli cu predare în limba minorităților.

9. Dat fiind dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și înființa și administra propriile instituții educaționale, statul nu are dreptul să îngreuească acest drept prin impunerea unor cerințe administrative și juridice nepotrivite și împovărătoare în reglementarea înființării și administrării acestor instituții.

10. Instituțiile private de educație în limbile minoritare au dreptul de a-și căuta resurse proprii de finanțare fără nici o îngădire sau discriminare de la bugetul de stat, din surse internaționale și din sectorul privat.

Educație minoritară la nivel primar și gimnazial

11. Primii ani de educație sînt de o importanță fundamentală în dezvoltarea copilului. Cercetările despre educație sugerează că mediul ideal de

educare la nivelul de grădiniță și grupă pregătitoare este limba maternă a copilului. Unde este posibil, statele vor trebui să creeze condiții care să permită părinților să uzeze de această opțiune.

12. Cercetările indică de asemenea că în ciclul primar și gimnazial, în mod ideal programa ar trebui predată în limba minoritară. Limba minoritară ar trebui predată regulat ca materie în sine. Limba oficială a statului ar trebui de asemenea predată în mod regulat ca materie în sine, de preferat de către profesori bilingvi care înțeleg foarte bine încadrarea lingvistică și culturală a copilului. Spre sfîrșitul acestei perioade, cîteva materii practice și neteoretice ar trebui predate în limba statului. Unde este posibil, statele vor trebui să creeze condiții care să permită părinților să uzeze de această opțiune.

13. În liceu, o parte substanțială a materiei ar trebui predată în limba minoritară. Limba minoritară ar trebui predată ca o materie obișnuită. Limba oficială ar trebui, de asemenea, predată ca o materie obișnuită, preferabil de către profesori bilingvi care înțeleg foarte bine încadrarea lingvistică și culturală a copilului. În decursul acestei perioade, numărul materiilor predate în limba oficială ar trebui să crească treptat. Rezultatele cercetărilor sugerează că este cu atît mai bine pentru copil cu cît această creștere este mai graduală.

14. Menținerea educației în limba minoritară la nivel primar, gimnazial și liceal depinde în mare parte de existența unor cadre didactice calificate de limbă maternă pentru fiecare

domeniu. Din acest motiv, decurgînd din obligațiile lor de a asigura posibilități adecvate pentru educația minoritară, statele ar trebui să asigure facilități adecvate pentru o instruire corespunzătoare a profesorilor și accesul la această instruire.

Educația minoritară în școlile profesionale

15. Instruirea profesională în limba minoritară trebuie să fie accesibilă la materiile respective în cazul în care persoanele aparținînd minorităților naționale în cauză și-au exprimat dorința pentru acestea, cînd au demonstrat necesitatea acestui fapt și cînd mărimea lor numerică o justifică.

16. Programă școlilor profesionale care asigură instruirea în limba maternă va trebui alcătuită astfel încît să asigure capacitatea elevilor, după terminarea acestor programe, să practice profesiunea lor atît în limba minoritară, cît și în limba oficială.

Educația minoritară la nivel terțiar

17. Persoanele aparținînd minorităților naționale ar trebui să aibă acces la nivelul terțiar de educație în propria limbă în cazul în care au demonstrat necesitatea pentru aceasta și cînd numărul lor justifică acest lucru. Educația în limba minoritară la nivelul terțiar poate fi asigurat în mod legitim minorităților naționale prin asigurarea facilităților necesare în cadrul structurilor educaționale existente — în cazul în care acestea pot servi adecvat necesităților minorităților naționale în cauză.

Persoanele aparținînd minorităților naționale pot, de asemenea, căuta căi și mijloace pentru a-și înființa instituțiile educaționale proprii la nivel terțiar.

18. În situațiile în care, în istoria recentă, minoritatea națională și-a menținut și a deținut controlul asupra propriilor instituții de învățămînt superior, acest lucru va trebui recunoscut în determinarea viitoarelor cadre legale.

Dezvoltarea programei școlare

19. În lumina importanței și valorii pe care o acordă instrumentele internaționale educației interculturale, precum și istoriei, culturii și tradiției minorităților, autoritățile educaționale ale statului vor trebui să se asigure că programa obligatorie include predarea istoriei, culturii și tradiției minorităților naționale respective. Încurajarea persoanelor aparținînd majorității să învețe limba minorităților care trăiesc pe teritoriul statului va contribui la consolidarea toleranței și multiculturalismului în cadrul statului.

20. Conținutul referitor la minorități al programei școlare va trebui elaborat cu participarea activă a organelor reprezentative ale minorităților în cauză.

21. Statele vor trebui să faciliteze înființarea centrelor pentru dezvoltarea și evaluarea programelor școlare în limbile minoritare. Aceste centre pot fi conectate la instituții deja existente cu condiția ca acestea să poată facilita în mod adecvat realizarea obiectivelor legate de programă.

Notă explicativă la Recomandările de la Haga cu privire la drepturile minorităților naționale la educație

Introducere generală

Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948 a deschis noi teritorii în sensul în care a fost primul instrument internațional care a declarat educația ca fiind unul din drepturile omului.

Articolul 26 din *Declarație* se referă la educația elementară ca fiind obligatorie. Ea prescrie statelor să asigure educația tehnică și profesională în mod generalizat și educația la nivel superior pe bază de merit. Totodată ea susține că obiectivul educației ar trebui să fie dezvoltarea completă a personalității umane și consolidarea respectării drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Articolul 26 continuă cu adăugirea că educația trebuie să promoveze înțelegerea, toleranța și prietenia între națiuni, grupuri rasiale sau religioase și să contribuie la menținerea păcii. De asemenea, ea mai susține că părinții au dreptul cei dintâi să aleagă tipul de educație pentru copiii lor. Prevederile Articolului 26 sînt reiterate cu și mai mare putere în cadrul legal al tratatelor, și în mai mare detaliu în Articolul 13 din *Convenția internațională cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*.

Articolul 26 dă tonul prin deschidere și includerea instrumentelor internaționale care urmează, și care au confirmat și dezvoltat în continuare dreptul la educația atît în general, cît și cu referire specială la minorități.

- Articolul 27 din *Convenția internațională cu privire la drepturile civile și politice*;

- Articolul 30 al *Convenției cu privire la drepturile copilului*.

Articolele mai sus menționate garantează dreptul minorităților de a-și folosi limba în comunitate cu ceilalți membri ai grupului lor. În ce le privește, articolele care urmează asigură garanții legate de posibilitatea minorităților naționale de a-și învăța limba maternă sau de a studia în limba maternă.

- Articolul 5 al *Convenției UNESCO împotriva discriminării în educație*;

- Paragraful 34 al *Documentului Reuniunii de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.*;

- Articolul 4 al *Declarației Națiunilor Unite* cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice;

- Articolul 14 din *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale*.

Pînă la un anumit punct, toate aceste instrumente declară dreptul minorităților de a-și menține propria identitate colectivă prin intermediul limbii materne. Acest drept este exercitat, înainte de toate, prin educație. Aceleași instrumente, subliniază faptul că dreptul la menținerea identității colective prin limba minoritară trebuie să fie echilibrat de responsabilitatea integrării și participării într-o societate națională mai largă. O astfel de integrare necesită o cunoaștere temeinică

atît a acelei societăți cît și a limbii (-lor) oficiale. Promovarea toleranței și pluralismului este de asemenea o componentă importantă a acestei dinamici.

Instrumentele internaționale ale drepturilor omului care fac referiri la educația în limba minoritară rămîn întrucîtva vagi și generale. Ele nu fac nici referiri speciale la nivelele de acces, nici nu stipulează ce nivele ale educației în limba maternă ar trebui asigurate minorităților și prin ce mijloace. Concepte precum asigurarea de „posibilități adecvate” pentru a instrui sau a fi instruit în limba minoritară, cum subliniază Articolul 14 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale* a Consiliului European, ar trebui să fie luate în considerare în lumina altor elemente. Acestea includ necesitatea condițiilor avantajoase care să faciliteze conservarea, menținerea și dezvoltarea limbii și culturii conform sublinierii din Articolul 5 al aceleiași *Convenții* sau cerința de a lua măsurile necesare pentru a proteja identitatea etnică, culturală și lingvistică a minorităților naționale conform stipulării paragrafului 33 al *Documentului Reuniunii de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.*

Indiferent de nivelul de acces la educație pe care un stat poate să și-l permită, acesta nu ar trebui să fie hotărît în mod arbitrar. E necesar ca Statele să acorde considerația cuvenită nevoilor minorităților naționale de vreme ce acestea sînt exprimate și demonstrate coerent de către comunitatea în cauză.

În ce le privește, minoritățile naționale ar trebui să se asigure că revendicările lor sînt rezonabile. Ele ar trebui să acorde considerația cuvenită unor factori cum ar fi numărul lor, densitatea lor demografică în fiecare regiune dată, cît și capacitatea lor de a contribui la durabilitatea acestor servicii și facilități.

Spiritul instrumentelor internaționale

Formularea în standardele internaționale a drepturilor minorităților a cunoscut o evoluție în decursul anilor. Formulările pasive ca „... *persoanelor aparținînd minorităților naționale nu trebuie să li se refuze dreptul...*” cum este exprimat în *Convenția internațională cu privire la drepturile civile și politice* (1966) au făcut loc unor abordări mai pozitive și mai active ca „... *Statele vor proteja identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a minorităților naționale...*” din formularea *Documentului Reuniunii de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.* (1990). Această schimbare treptată a abordărilor indică faptul că o interpretare restrictivă și minimală a acestor instrumente nu corespunde spiritului în care ele au fost formulate.

În plus, nivelul de acces [la educație] trebuie stabilit în conformitate cu principiile fundamentale ale egalității și nediscriminării formulate în Articolul 1 al *Cartei Națiunilor Unite* și în Articolul 2 al *Declarației Universale a Drepturilor Omului*, precum și în majoritatea instrumentelor internaționale. De asemenea,

trebuie luate în considerare condițiile specifice ale fiecărei stat.

Măsurî și resurse

Statele OSCE sînt încurajate să abordeze chestiunea drepturilor minorităților într-o manieră activă, adică în spiritul Articolului 31 a *Documentului de la Copenhaga* care le încurajează să adopte măsuri speciale pentru a asigura egalitatea deplină a membrilor minorităților naționale. În același sens, Articolul 33 al *Documentului de la Copenhaga* cere statelor să protejeze identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a minorităților naționale care trăiesc pe teritoriul lor și să creeze condiții de promovare a acestei identități.

În unele cazuri, statele OSCE se confruntă cu limitări fiscale grave care ar putea să le stînjenească capacitatea de a implementa politicile și programele educaționale în beneficiul minorităților naționale. Cu toate că unele drepturi trebuie imediat implementate, statele ar trebui să se străduiască să ajungă treptat la realizarea deplină a drepturilor la educație în limba maternă a minorităților la nivelul maxim al resurselor disponibile, inclusiv prin asistență și cooperare internațională în spiritul Articolului 2 al *Convenției internaționale cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*.

Descentralizare și participare

Articolul 15 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale*, paragraful 30 al *Documentului Reuniunii de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.*

și Articolul 3 al *Declarației Națiunilor Unite cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, lingvistice și religioase*, subliniază necesitatea participării minorităților naționale la procesele de luare a deciziilor, în special în cazurile în care probleme în cauză le afectează direct.

Participarea efectivă în procesele de luare a deciziilor, în special cele care afectează minoritățile, este o componentă esențială a procesului democratic.

Implicarea activă a părinților la nivel local și regional, cît și participarea efectivă a instituțiilor reprezentînd minoritățile naționale în procesul educațional (inclusiv procesul de dezvoltare a programei de învățămînt în măsura în care se referă la minorități) ar trebui să fie facilitate de către stat în spiritul paragrafului 35 al *Documentului de la Copenhaga* care accentuează importanța participării efective a membrilor minorităților naționale în viața publică, inclusiv în problemele referitoare la protecția și promovarea identității proprii.

Instituții publice și private

Articolul 27 al *Convenției internaționale cu privire la drepturile civile și politice* se referă la dreptul minorităților de a-și folosi limba maternă în cadrul comunității împreună cu ceilalți membri ai grupului lor. Articolul 13 al *Convenției internaționale cu privire la drepturile economice, sociale și culturale* garantează dreptul părinților de a alege pentru copiii lor alte școli decît cele stabilite de autoritățile publice. De

asemenea, garantează dreptul indivizilor și al instituțiilor de a stabili și administra instituții educaționale alternative atâta timp cât acestea corespund standardelor educaționale minime stabilite de către stat. Articolul 13 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale* se referă la dreptul minorităților de a-și fonda și administra propriile instituții educaționale, fără ca statul să aibă nici o obligație să le subvenționeze. Paragraful 32 al *Documentului de la Copenhaga* nu impune statelor nici o obligație de a subvenționa aceste instituții, dar stipulează că aceste instituții pot „căuta asistență [financiară] de la stat în conformitate cu legislația națională”.

Dreptul minorităților naționale de a-și înființa și administra propriile instituții, inclusiv cele educaționale, este foarte bine fundamentat în dreptul internațional și trebuie recunoscut ca atare. Cu toate că statul are dreptul de a supraveghea acest proces din punct de vedere administrativ și în conformitate cu propria-i legislație, el [statul] nu are voie să împiedice beneficierea de acest drept prin impunerea unor obligații administrative nerezonabile care ar putea să facă imposibilă înființarea propriilor instituții de învățământ de către minoritățile naționale.

Cu toate că nu există pentru state obligații formale de a subvenționa aceste instituții private, acestea nu ar trebui să fie împiedicate să caute fonduri din toate sursele interne și internaționale.

Educația minorităților la nivel primar, gimnazial și liceal

Instrumentele internaționale referitoare la educația în limba minorităților declară că minoritățile nu au numai dreptul să-și mențină identitatea prin intermediul limbii materne, dar și dreptul de a se integra și participa într-o societate națională mai largă prin învățarea limbii oficiale.

În lumina celor de mai sus, dobîndirea multilingvismului de către minoritățile naționale din statele OSCE poate fi văzută ca cel mai eficace mod pentru realizarea obiectivelor instrumentelor internaționale referitoare atât la protecția minorităților naționale, cât și la integrarea acestora. Recomandările referitoare la ciclurile primare, gimnaziale și liceale au scopul de a servi ca ghid în dezvoltarea politicii privitoare la educația în limba minorităților și în reglementarea programelor conexe.

Abordarea propusă este sugerată de către cercetători în domeniul educației și constituie o interpretare realistă a normelor internaționale relevante.

Eficacitatea acestei abordări depinde de mai mulți factori. Printre aceștia se numără, în primul rînd, măsura în care această abordare întărește limba maternă a minorității prin folosirea ei ca mijloc de predare. Un alt factor este numărul profesorilor bilingvi utilizați în întregul proces de educație.

Un alt factor care trebuie luat în considerare este măsura în care atât limba minoritară, cât și limba oficială constituie în sine obiecte de învățământ în cei 12 ani de școlarizare, și în final

măsura în care ambele limbi sînt folosite în mod optim ca mijloace de educare în diferitele faze ale educării copilului.

Abordarea încearcă să creeze spațiul necesar prosperării limbii minoritare, mai slabe. Ea este într-un contrast evident cu alte abordări ale căror obiectiv este învățarea limbii minoritare sau chiar realizarea unui minimum de instrucție în limba minoritară doar pentru a facilita trecerea rapidă la instruirea exclusiv în limba oficială. Abordările de tipul submersiunii lingvistice, în care programa este predată exclusiv în limba oficială, iar copiii minoritari sînt integrați complet în clase cu copii majoritari, nu se aliniază standardelor internaționale. În același chip, acest fapt este valabil și pentru școlile segregate în care întreaga programă este parcursă exclusiv în limba minoritară, de-a lungul întregului proces educațional, și în care nu se învață limba majorității sau se învață la un nivel minimal.

Educația minorităților în școlile profesionale

Dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și învăța propria limbă și de a se instrui în propria limbă ar trebui să implice, conform formulării din paragraful 34 al *Documentului de la Copenhaga*, dreptul la predarea obiectelor de specialitate în propria limbă la nivelul învățămîntului profesional. În spiritul egalității și nediscriminării, statele OSCE ar trebui să asigure accesul la o astfel de instruire acolo unde ea este dorită în mod evident și unde numărul minorității o justifică.

Pe de altă parte, nu ar trebui diminuată capacitatea statului de a-și planifica și controla politicile educaționale și economice. De asemenea, capacitatea absolvenților școlilor profesionale cu predare în limba minoritară de a-și exercita profesiunea în limba oficială ar constitui un avantaj pentru ei. Ea le-ar deschide posibilitatea de a lucra atît în zona în care se află concentrată minoritatea în cauză cît și oriunde altundeva în cadrul statului. Într-o vreme de tranziție spre economia de piață care presupune o circulație neîncătușată a mărfurilor, serviciilor și a muncii, o astfel de limitare ar face dificilă orice facilitare de către stat a oportunităților de muncă și a dezvoltării economice generale. De aceea, învățămîntul profesional în limba maternă a minorităților naționale ar trebui să garanteze ca elevii vizați să dobîndească o pregătire corespunzătoare și în limba(-ile) oficială(-e).

Educația minoritară la nivel terțiar

Ca și în cazul precedent, dreptul de a învăța limba maternă sau de a primi o educație în limba maternă așa cum este formulat în *Documentul de la Copenhaga* poate atrage după sine dreptul minorităților naționale la educație în limba maternă la nivel terțiar. În acest caz, din nou trebuie luat în considerare principiul de acces egal și nediscriminare, cît și necesitățile comunității și obișnuita justificare numerică. În absența finanțării guvernamentale, libertatea minorităților de a-și fonda propriile instituții de nivel superior nu ar trebui să fie limitată.

Paragraful 33 al *Documentul de la Copenhaga* accentuează importanța statului nu numai în protejarea identității minorităților, dar și în promovarea acesteia. În lumina celor de sus, statele ar trebui să ia în considerare facilitarea educației în limba minorităților la nivel terțiar acolo unde această necesitate a fost demonstrată și dimensiunea numerică a minorității o justifică. În acest context educația în limba maternă la nivel terțiar nu ar trebui să fie limitată în formarea cadrelor didactice.

Acestea fiind stabilite, limitările financiare cărora statele aflate în perioada tranziției spre economia de piață le fac față trebuie să fie luate în considerare. Prevederea privind educația în limba minorităților la nivel terțiar nu este sinonimă cu fondarea unei infrastructuri paralele. Mai mult, protecția unor instituții paralele la nivel universitar poate contribui la izolarea minorității de majoritate. Articolul 26 al *Declarației Universale a Drepturilor Omului* accentuează că obiectivul educației este promovarea înțelegerii, toleranței și prieteniei între diferite grupuri naționale, rasiale și religioase. În acest spirit, și neuitând integrarea, dezvoltarea intelectuală și culturală a majorităților și minorităților nu ar trebui să se desfășoare în izolare.

Dezvoltarea programei școlare

Încă de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial un număr tot mai mare de instrumente internaționale au pus accentul pe obiectivele educației. În conformitate cu aceste instrumente nu se solicită numai o instruire strict academică

sau tehnică, dar este solicitată, de asemenea, o educație care cuprinde valori ca toleranță, pluralism, antirasism și armonie internațională și intercomunitară. Evident, astfel de solicitări impun sarcini speciale statelor pe teritoriul cărora trăiesc minorități naționale. În aceste state, coabitarea și armonia interetnică este de o importanță vitală privind stabilitatea internă. O astfel de coabitare și armonie este, de asemenea, un factor important în păstrarea păcii și securității regionale.

Articolul 4 al *Declarației Națiunilor Unite cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice* cere statelor să „încurajeze cunoașterea istoriei, tradițiilor, limbii și culturii minorităților naționale care trăiesc pe teritoriul lor”. Articolul 12 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale* cere statelor să „faciliteze cunoașterea culturii, istoriei, limbii și religiei minorităților naționale”.

Paragraful 34 al *Documentului Reuniunii de la Copenhaga a Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.* se referă la cerința ca statele „să includă, de asemenea, istoria și cultura minorităților naționale” în programa școlară.

Conform acestor solicitări statelor le revine sarcina să includă în programa școlară predarea istoriei și tradiției diferitelor minorități naționale care trăiesc pe teritoriul lor. Aceasta poate fi realizată, în mod unilateral, de către autoritățile statului fără a lua în considerare participarea minorităților

în cauză. Totuși o astfel de abordare nu este recomandabilă și poate fi dezavantajoasă.

Articolul 15 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale*, paragraful 30 al *Documentului Reuniunii de la Copenhaga a Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.* și Articolul 3 al *Declarației Națiunilor Unite cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice* subliniază necesitatea ca minoritățile naționale să ia parte în procesele de luare a deciziilor, mai ales când problemele în cauză le afectează direct.

Întemeierea centrelor pentru dezvoltarea programelor școlare în limbile minoritare va facilita acest dublu proces și va asigura calitatea și profesionalismul lui.

Considerații finale

Problematica dreptului la o educație minoritară este o problemă sensibilă în câteva state membre OSCE. În același timp, procesul educațional poate facilita și consolida efectiv respectul și înțelegerea reciprocă între diferitele comunități din statele membre OSCE.

În lumina situației delicate în care se află acum această problemă, și în perspectiva standardelor, într-o măsură destul de generală și vagă, conținute de instrumentele internaționale de drepturile omului, elaborarea unui număr de recomandări poate contribui la o mai bună înțelegere și abordare a problematicii drepturilor minorităților la educație. Recomandările de la Haga nu au intenția să fie obligatorii. Ele doresc să servească ca un cadru general care va putea asista statele în procesul dezvoltării politicii privind educația minoritară. □

Traducere de Judith-Andrea Kacsó

Sursa: Foundation on Inter-Ethnic Relation, The Hague, 1996

Un târgumureșean pentru istorie: Endre Antalffy

MIHÁLY SPIELMANN-SEBESTYÉN

Acum 120 de ani, la 3 februarie 1877, în Răstolița comitatului Mureș-Turda de-odinioară, a văzut lumina zilei dr. Endre Antalffy, de la a cărui trecere printre umbrele unui etern Orient se vor împlini patruzeci de ani.

Biografia sa poate fi citită de oricine în *Lexiconul Literaturii Maghiare din România* sau în paginile primului volum al *Vieții și operei scriitorilor maghiari* redactat de Pál Gulyás.¹ Iată și motivul pentru care renunț la o prezentare detaliată, păstrînd doar acele fapte biografice care au relevanță pentru filonul principal al subiectului propus. De-a lungul istoriei unei comunități se ivesc adesea situații critice sau, după expresia lui Stefan Zweig, *ore astrale*. La fel au fost și acele cîteva săptămîni în care Antalffy, devenit om al destinului, a influențat prin voința sa soarta unei comunități aruncate în vîltoarea istoriei, a frînat sau accelerat derularea unor evenimente. Antalffy nu a fost niciodată în centrul preocupărilor istoricilor, nu a avut decît roluri episodice, fiind doar pilda oricînd la îndemînă, din care reieșea că, vezi doamne, în 1918 s-au găsit și intelectuali maghiari progresiști ... Nici măcar Kálmán Osváth în *Lexiconul Transilvan* editat la Oradea în 1928 nu scrie decît că „Făcuse parte, prin gîndirea sa politică, dintre cei curajoși și statornici”.²

Dacă cineva ar fi curios să scruteze universul spiritual al începutului de secol, ar fi surprins de legenda sau tradiția orală căreia îi plăcea să-l prezinte pe dr. Endre Antalffy ca pe un orientalist neînțeles și singuratic, pierdut într-un orașel prăfuit, neputînd împărtăși cu nimeni tezaurul său de cunoștințe și experiența pe care o acumulase. Mai exact, nu avea adevărați parteneri de discuție în acest oraș regal liber, rezugrăvit de *secession*, care se urnise totuși pe calea progresului.

Profesor de limbi străine într-o școală comercială superioară, apoi la gimnaziul de stat, iar ca pensionar, profesor suplinitor la liceul de artă, etalîndu-și narațiunile captivante junelor talente, ar fi putut să fie un recunoscut profesor universitar, căci conferințele sale publice cuceresc toată admirația sufletelor mai cultivate sau un traducător de renume, în sertarul căruia rămîne însă nepublicată versiunea maghiară

completă a *Coranului* și a *Celor o mie și una de nopți*. Scrie valoroase studii care văd lumina tiparului în publicații de prestigiu din țară și străinătate datorită sprijinului moral al profesorului Nicolae Iorga, dar s-a lăsat așteptată marea operă, cea care să însumeze experiența de o viață, căci vremurile nu i-au fost prielnice în primii șaizeci de ani ai acestui veac. Toate acestea sînt tot atît de adevărate, pe cît sînt de contestabile. Publică în reviste literare de provincie, dar este și colaborator intern al *Lexiconului Literaturii Universale* al lui Dézsi, în calitate de expert în literatură arabă, persană, turcă. Teza sa de doctorat despre Petróczy Kata Szidónia rămîne pînă astăzi cea mai bună interpretare a activității literare a poetei; este membru al *Societății Kemény Zsigmond* și *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*, dar nici o academie nu catadicsește să-l invite în rîndurile sale...

Există în viața sa un moment despre care *Lexiconul Literaturii Maghiare din România* pomenește doar în treacăt: [în 1918] „în calitate de membru al Consiliului Național a reprezentat linia democratică consecventă”.³ Împotriva cui? Mai mult de atît, într-un volum editat de Kriterion în 1980-81, cu greu s-ar fi putut spune. Ca și în alte texte, numele său este fie abia pomenit în legătură cu rolul asumat în 1918, ori tăcerea deplină se așterne peste acest episod.

Or, chiar și în privința presupusei sale solitudini, la o analiză mai atentă, s-ar putea atenua mult din tonurile sumbre, alături de Antalffy mai trăind în acest orașel secuiesc de 30-35 de mii de locuitori încă doi orientaliști: dr. Pál Büchler (1877-1946), bun cunoscător al literaturii și istoriei sanscrite, unul dintre primii traducători maghiari și totodată europeni ai *legilor lui Manu*, colaborator la *Lexiconul Literaturii Universale* de la Budapesta; celălalt, dr. Ferenc Lövy (1869-1944) rabinul „neolog” al sinagogii din Strada Școlii, renumit ebraist, cercetător al Bibliei, dar și al fenomenului sabatarian și al activității lui Simon Péchy. După modelul personalității lui Lövy, ar fi modelat Zsigmond Móricz figura lui Simon Péchy din *Trilogia Ardealului*.

Conform memoriei contemporanilor — autorul acestor rînduri avînd mereu senzația că din narațiunile celor cu vreo două generații mai în vîrstă adie în mod implacabil aerul „nebunaticului orașel” (Károly Molter) dispărut pentru totdeauna, o atmosferă imposibil de reconstituit pe cale istorică —, cei trei bărbați formau un cerc relaxat de dezbateri, avînd chiar și un numeros auditoriu (inclusiv snobi!), discipoli care urmau să devină mai tîrziu știutori ai Orientului. Știința eruditului nu a fost așadar un lac glaciari fără comunicare. Dacă ne-am îndoi de relatările contemporanilor, n-am avea decît să răsfoim documentele *Societății Kemény Zsigmond*. Reputata societate literar-artistică tîrgumureșană l-a cooptat în 1912, după ce s-a reîntors la Tîrgu-Mureș. Aceasta este perioada întineririi *Societății* care, după o lungă carieră îngust provincială, a pătruns în spațiile mai largi și mai aerisite ale transilvanismului. În acești ani, își țin aici alocuțiunile folcloristul János Seprődy, arhitectul Károly Kós, profesorul clujean dr. István Apáthy (aproape laureat al premiului Nobel), istoricul literar Farkas Gyalui și mulți alții.⁴

În acest cerc ilustru, Antalffy își face intrarea cu o conferință de investitură despre drepturile și situația socială a femeilor mahomedane.⁵ În 1914, prezintă poezii ale poetilor turci în traducere proprie. În 1930 este prezent cu transpuneri din poezia chineză în cartea festivă a *Societății*. Încă în 1912 se prezintă cu noi interpretări din *O mie și una de nopți* și din poezi orientali. Odată apare în fața auditoriului chiar împreună cu dr. Ferenc Lövy la o sesiune a *Societății*, cu un referat despre științele orientale.⁶

Totodată el este și persoană publică. Începînd din 1924 este funcționar de stat, devenind profesor de limbi moderne la liceul românesc din localitate, „Alexandru Papiu Ilarian”. Pentru a-și putea întreține familia, este nevoit să dea și ore particulare, ceea ce dăunează activității sale științifice.

Este colaborator al revistei *Zord Idő* (Vremuri aspre) încă de la apariție, mai târziu publică regulat în *Erdélyi Helikon* (Heliconul Ardelean) și *Vasárnapi Újság* (Foaia de Duminică). Apare frecvent pe scena Palatului Culturii sau a Căminului Muncitoresc. Se cade să-l cităm pe Károly Molter, contemporan și coleg de breaslă, al cărui subiectivism poate fi mult mai autentic: „*Cu cîteva zile în urmă* — nota acesta în numărul din 17 noiembrie 1918 al jurnalului local de stînga *Tükör* (Oglinda) — orașul îl cunoscuse doar ca pe un profesor cu o largă deschidere culturală și ca pe un rafinat orator.”

Pînă la acest punct nu este în viața doctorului Antalffy nici un episod excepțional, nimic ieșit din comun în cariera unui intelectual maghiar latinist, ancorat într-un statut social mediu și liniștit. În viața spirituală în formare a unui oraș ardelean este un fel de „bun-la-toate” alături de istoricul Elek Farczády, scriitorii Károly Molter, Mária Berde sau Erna Kapdebó. Dacă nu intervenea primul război mondial, ar fi obținut probabil o catedră la Cluj, Debrețin, Bratislava sau chiar Budapesta.

În aceste vremuri excepționale, cu mari și dureroase schimbări, care au destrămat viața continentului și au dus la prăbușirea definitivă a sistemului politic burghez al secolului al XIX-lea, pe cînd doar nostalgia „fericitelor vremuri de pace franz-jozefiene” mai anestezia publicul transilvan, către sfîrșitul războiului, în această țară înfrîntă, cvadragenarul Antalffy se trezește dintr-o dată în fruntea urbei. Împrejurările îl catapultează într-unul din posturile cheie ale istoriei mari, ale unei istorii consemnate pînă și în paginile manualelor. Nu putem nega că n-ar fi făcut-o din proprie voință.

În articolul anterior citat, Molter mai nota: „*Și dacă mă-ntreabă cineva de ce urbea noastră nu-l văzuse pe Antalffy în rîndurile acelora puțini care clătinaseră în agora pilonii regimului, și cum de apărea doar acum, îndrăznesc să spun că dr. Endre Antalffy făcea parte dintre aceia, numeroși, care în cercul lor familial sau de prieteni nu-și ascundeau scîrba față de vechiul politicianism pervers, de micii tirani locali și de numeroșii lor lăudători analfabeți [...]* Nici

nu puteau fi luați în considerare pentru vreo funcție decizională pentru că nu erau, desigur, destul de calificați pentru așa ceva. Nu aveau case, pământuri, nu-și căutau popularitatea în târguri...”. „Acești puritani, cu un trecut curat, din cap până-n picioare bărbați, ca Antalffy, răsar pe neașteptate ca din pământ, ei fiind aceia care, tăcuți și perseverenți, au pregătit tineretul pentru această renaștere de secol al XX-lea al sufletelor.”

Monarhia expiase. Vestea revoluției crizantemelor a ajuns rapid și pe malurile Mureșului. La 26 octombrie 1918, tineretul Colegiului Reformat, în cadrul unei demonstrații cu lampioane, cere pace și schimbare. Se deplasează la statuia lui Kossuth din centru și, în acordurile imnului, aclamă guvernul Károlyi, Ungaria independentă și democrația. De pe soclul statuii lui Kossuth, li se adresează avocatul radical dr. Sándor Turnowszky, el fiind cel care introduce elementul politic în aceste demonstrații. Apoi, tinerii înfierbîntați se deplasează în fața cazarmei de pompieri din strada Baross Gábor (azi, Strada Horea, n.trad.), după care se risipesc în ordine.⁸

În orașele mai mari ale Transilvaniei au loc adunări, manifestații largi ale populației civile și militare care dorește schimbări radicale. Situația este foarte tensionată în toată țara, revendicările politice și sociale sînt la ordinea zilei. Constituirea de noi partide politice devine un fapt cotidian.

În aceste condiții, comitele suprem de Mureș-Turda, Nándor Inczédi-Joskman anunță o adunare populară generală pentru data de 31 octombrie 1918. Scopul unic al întrunirii: formarea Consiliului Național Maghiar pe raza „județului”. În Transilvania, mai toate grupările etnice și-au constituit consiliile naționale proprii: românii, șvabii, sașii, evreii, rutenii, slovacia, pornind de la ideea autodeterminării naționale proclamată de președintele S.U.A., Woodrow Wilson.

La Tîrgu-Mureș se formează, de exemplu, o secțiune a Partidului Radical-Democrat (la 27 octombrie 1918), care grupează adepții lui Oszkár Jászi, dar în care — cum se întîmplă mai întotdeauna în vremuri tulburi — pătrund și elemente oportuniste, străine ideilor și scopurilor mărturisite ale fondatorilor.⁹

La 31 octombrie are loc, precum se anunțase în presă și prin afișe publicitare, o adunare populară în sala mare a Palatului Culturii (instituția purta încă numele fostului suveran austro-ungar, decedat în 1916). Au fost mobilizate aproximativ 1500 de suflete care au umplut luxoasa sală festivă pînă la refuz. Nimeni, nici măcar Antalffy însuși, nu visa că printr-o intervenție verbală bine plasată, puternică și sarcastică va curma mersul adunării, va răsturna raporturile de forțe nu numai în sală, dar și în municipiu, în favoarea progresului. Prin protestul său energic împotriva discursului fals al lui Hofbauer, „i-a obligat să iasă pe pseudo-revoluționari din sală” așa cum afirmă un martor ocular al evenimentelor de acum 79 ani.¹⁰ „Cameleonismul politic al fostului viceprimar era revoltător, spune Antalffy, Hofbauer devenise peste noapte progresist și extrem de demofil,

sau mai bine zis demagog. Trebuia redus la tăcere, conchide în memoriile sale eroul nostru.”¹¹ Rezultatul intervenției sale este surprinzător: în loc să fie evacuat din sală, este purtat de auditoriu la masa oratorilor și ales în unanimitate președintele Consiliului Național Maghiar.¹² Compoziția noului organ colectiv de conducere reprezintă fidel acele grupări sociale care s-au implicat în politica locală în toamna anului 1918: intelectuali — profesori gimnaziali și învățători, avocați, publiciști, preoți, ingineri —, alături de care găsim un negustor și editor de cărți, un director de bancă (adeptul lui Károlyi — pe nume József Halász — socialist erudit, esperantist, bibliofil, francmason), comercianți, mici întreprinzători, muncitori social-democrați, un fost ofițer, maghiari, evrei și șvabi-sași asimilați.

Programul Consiliului este de acord în principiu cu linia politică a guvernului burghezo-democratic al contelui Mihály Károlyi: menținerea ordinii publice, întîmpinarea, hrănirea și trimiterea la vatră a soldaților întorși de pe fronturi, reținerea țăranilor de la acte samavolnice împotriva autorităților locale și contra moșierilor.¹³ În același timp, Antalffy a schițat și un program de perspectivă conform așteptărilor generale: desființarea exploatării, manifestarea nestingherită a suveranității poporului (adică drepturi egale, vot universal, alegeri parlamentare democratice, alegerea organelor administrației locale pe baza unei largi reprezentări democratice, etc.), ștergerea privilegiilor de clasă, dreptul și exercitarea dreptului la autodeterminare, inclusiv pentru popoarele nemaghiare ale monarhiei. Consiliul s-a arătat adept al federalizării, cantonizării Ungariei pe baze etno-teritoriale: s-a cerut independența țării, ruperea alianței cu Germania imperială, readucerea trupelor ardelenene în țară. Totodată, Consiliul a cerut energic desființarea cenzurii, eliberarea deținuților politici, înfăptuirea reformei agrare generale și echitabile, restructurarea din temelii a societății.¹⁴

Consiliul a trecut la fapte. A desființat într-adevăr cenzura la Tîrgu-Mureș, dar peste o lună ea va fi introdusă de alte forțe militare... S-a format garda națională municipală pentru menținerea liniștii, ordinii publice, cît și pentru asigurarea integrității avutului cetățenilor. La început, nimeni nu s-a gîndit la separarea gărzilor pe criterii etnice, maghiarii și românii serveau alături cauza comună a orașului. Membrii poliției, jandarmeriei, cei rămași pe loc din regimentul de infanterie de honvezi nr. 62 au format împreună corpurile de pază, s-au îngrijit de aprovizionarea populației îngrozite de teribila epidemie de gripă „spaniolă”.¹⁵ Atunci cînd la Reghin se formează Consiliul Național Român la 5 noiembrie 1918, Consiliul Național Maghiar din Tîrgu-Mureș contactează organizația română: la 8 noiembrie vor stabili sarcinile comune cu conducătorul acesteia, avocatul Harșia.^{15a}

Nu doar ca fapt divers trebuie amintit și faptul că, alungat de țărani de pe moșiile sale din Cîmpie, de la Șamșud (azi comuna Șincai), contele István Bethlen (1874-1946), viitorul prim-ministru al lui Horthy, în 1918 fost deputat al comitatului Mureș-Turda în Camera Superioară a Parlamentului de pe malul

Dunării, sosește la Țirgu-Mureș. Locuiește în casa lui de pe Strada Gecse (azi Ștefan cel Mare, n.trad.), și de aici începe să organizeze forțele conservatoare din zonă. El va fi adversarul principal (acționînd din umbră) al lui Antalffy și al tinerei democrații maghiare.¹⁶ Numărul din 12 noiembrie al ziarului *Székely Napló* (Jurnalul Secuiesc) ne înștiințează că în ziua precedentă, la inițiativa Partidului Social-Democrat, avusese loc în Palatul Culturii o întrunire cu participarea a aproximativ o sută de oameni, unde Endre Antalffy a pledat pentru noua formă de stat a Ungariei, republica. În baza dreptului universal, la vot secret și egal, opinia muncitorimii va fi hotărîtoare — schița el optimist viitorul apropiat — cu privire la introducerea noii forme de stat, republica, cu ocazia viitoarelor alegeri parlamentare. Muncitorii din Țirgu-Mureș s-au întors împotriva instituției regale în parte și sub influența argumentelor lui Antalffy.¹⁷

La acea dată însă (14 noiembrie), trupele regale române, trecuseră pasul dinspre Moldova, ajunseseră deja în Ardeal și ocupaseră comuna de graniță, Tulgheș.¹⁸

Comitetul Național Român de la Reghin profită de acest moment psihologic și, întrunindu-se fără întârziere, decide ca și în județul Mureș-Turda să fie înființate gărzile naționale române, cerînd de la autoritățile județene înarmarea lor (14 noiembrie 1918). Dau publicității și un apel prin care cheamă cetățenii români să se alăture în număr cît mai mare gărzii naționale pentru păstrarea ordinii și a liniștii, pentru apărarea națională și a libertății. „*Singura voastră putere supremă astăzi este Comitetul Național Român*” se scrie în apel.¹⁹ După patru zile, ia ființă comandamentul român al Gărzii Naționale, cu sediul la Reghin, care își extinde puterea foarte repede asupra tuturor satelor și plaselor din județ locuite de români. Comandantul gărzii este locotenentul Nicolae Cîndea, care locuiește la Țirgu-Mureș, și se străduiește să organizeze garda și în acest oraș. În afară de el, preotul Ștefan Rusu și medicul Titu Rusu, ambii cetățeni ai orașului nostru (Tg.-Mureș, n. red.), sînt membrii consiliului român de apărare, ai Senatului. Cererea lor constantă este să primească arme și să aibă un loc de întrunire într-una din cazărmi. Asaltează cu aceste cereri toate oficialitățile cercuale din comitat.²⁰ Consiliul Național Român de la Țirgu-Mureș este doar o filială a organizației de la Reghin, dat fiind faptul că în reședința de județ trăiesc mult mai puțini cetățeni vorbitori de limba română. (Președinte este preotul Ștefan Rusu, cel mai activ organizator al conducerii este Ioan Roman, iar majoritatea membrilor sînt preoți și învățători, cu toate că găsim printre ei și un director de bancă — Eugen Vancu —, doi avocați, dr. Aurel Baciș și dr. Valer Ghibu, un funcționar de la bancă, un contabil și căpitanul Ioan Nicolae Cîndea, amintit anterior. Notarul corpului este Ion Chinezu din Sîntana de Mureș, care ulterior va deveni istoric literar).²¹

Pentru contracararea Consiliul Național aflat sub influența celor de stînga, mai cu seamă a social-democraților (János Csetri, Antalffy, Mátyás Ehrenfeld, Tamás Csörgő), s-a ivit ideea creării unui alt (al doilea) consiliu național, chiar

mai mult decît atît, au apărut în presă și voci care sugerau înființarea, în baza principiilor wilsoniene, a unei republici autonome a secuilor în județele estice ale Ardealului. Elaborarea ideii și inițierea organizării a fost stimulată mai ales de faptul că însărcinatul guvernului Károlyi, Béla Linder, a semnat la 13 noiembrie la Belgrad acordul de armistițiu cu reprezentanții francezi ai Antantei. Conform acestui acord, o linie de demarcație a fost trasată la est, respectiv la sud-sud-vest de râurile Someș și Mureș (Țirgu-Mureșul se situa la est de această linie de demarcație), delimitînd un teritoriu pe care guvernul maghiar a trebuit să-l evacueze. Neluînd în seamă dreptul declarat la autodeterminare, județele evacuate vor fi ocupate de români și de trupele Antantei. Statul secuilor de sine stătător (autonom) ar trebui înființat aici, urgencează Consiliul Național de la Budapesta inițiatorii celui de-al doilea (contra)consiliu. Ideea de bază provenea de la Consiliul Național Secuilor înființat la 9 noiembrie la Budapesta (printre membrii căruia îl găsim și pe Elek Benedek care trăia pe atunci la Pesta)²², cu care acum Bethlen și ceilalți țirgu-mureșeni se grăbesc să fie de acord. La marea adunare ținută în capitală la 17 noiembrie fusese inițiată formarea unui Consiliu Național Secuilor-Maghiar și fuseseră sprijinite și concepțiile lui Jászi în privința unei reorganizări teritoriale „cantonale”, care ar ține seamă și de relațiile etnice.²³

Autoritățile comitatului Mureș-Turda consideră în schimb oportun „să fie invitat un membru al familiei prințului englez Thaeck, care, cum este binecunoscut, este în relații de rudenie cu familia maghiară — se menționează în telegrama trimisă guvernului — și se bucură de popularitate deosebită mai ales în Ardeal, să accepte coroana maghiară, deoarece noi așa vedem asigurată păstrarea integrității teritoriale a Ungariei istorice milenare și restabilirea ordinii interne, pentru care în aceste zile responsabil este în primul rînd domnul președinte al guvernului”.²⁴ Mulți zăresc, și în spatele acestei propuneri, umbra contelui István Bethlen, care nu rămîne inactiv nici la Țirgu-Mureș, începînd să organizeze în aceste zile de sfîrșit de noiembrie Consiliul Național Secuilor-Maghiar. Declarînd apărarea intereselor secuimii, avînd teama ocupației iminente, în organizare sînt antrenați și membrii aristocrației ardelene, Gábor Ugron, baronul Miklós Bánffy, contele Pál Teleki și geograful Lajos Lóczy.²⁵

La 10 noiembrie lua ființă și Consiliul Național Maghiar al județului Mureș-Turda care, în comparație cu organizația-soră din orașul regal liber, avea o poziție mai moderată, dat fiind faptul că în județ forțele sociale și componența etnică erau mai variate și nici raportul forțelor nu putea fi prevăzut de la bun început. Aurél Hofbauer a propus ca și reprezentanții aristocrației moșierești să aibă locuri în Consiliu, el de exemplu nu concepea ca comitele suprem Inczédi Joksman să nu poată figura printre membrii CNM. Stînga, Consiliul Muncitoresc, însă nici nu voia să audă despre o asemenea „imixtiune”. Astfel, Hofbauer și ceilalți se retrag, dar din cauza înfrîngerii suferite, sabotează activitatea Consiliului ori de

cîte ori li se ivește ocazia.²⁶ Cu toate acestea, ideea integrității teritoriale a țării și-au asimilat-o și ei și sînt de acord cu planurile de federalizare ale lui Jászai. În această privință nici grupul lui István Bethlen nu avea o părere diferită pînă cînd li s-a părut că este posibilă o oarecare înțelegere cu Comitetul Național Român, și chiar și după aceasta, pînă la mijlocul lunii decembrie, Bethlen este adeptul politicii naționale a guvernului, pentru că nu poate născoci un concept mai bun ca al acestuia, iar folosirea violenței ar aduce cele 26 de județe revendicate de Comitetul Național Român într-o situație disperată.²⁷

La data de 17 noiembrie, István Bethlen îi invită pe István Apáthy, Gábor Ugron, Nándor Urmánczy și pe mulți alți politicieni ardeleni să se întâlnească la Tg.-Mureș la o consfătuire cu privire la viitorul Ardealului. Pe data de 19, la inițiativa aceluiași moșier izgonit din Șamșud, se înființează o comisie la Tîrgu-Mureș, a cărei atribuție ar fi fost organizarea pe data de 28 noiembrie a unei mari adunări care să întrunească reprezentanții întregului Ardeal, și aici ar fi fost anunțată formarea Consiliului Național Secui-Maghiar din Ardeal de care am amintit. Adunarea de la Tîrgu-Mureș, la care toate straturile maghiarimii din Ardeal ar fi fost reprezentate, ar fi trebuit să se transforme, după modelul celei din 1848 de la Lutița, într-o adunare națională și ar fi avut ca atribuție proclamarea Republicii Secuiești autonome, în cazul în care trupele române și cele ale Antantei nu ar fi respectat principiile de autodeterminare anunțate de președintele american Wilson.²⁸

Antalffy și ceilalți însă nici nu vroiau să audă de formarea unui al doilea consiliu. Jenő Kertész, politician social-democrat clujean, tratînd problema Consiliului Național Secuiesc în memoriile sale din 1929, scrie: „oricît m-aș strădui să-mi aduc aminte, nu reușesc să prind nici un crîmpei al trecutului, care pe acea vreme ar fi justificat existența acestei formațiuni”. Puțin mai încolo, își continuă memoriile astfel: „În legătură cu Consiliile Naționale ale Secuilor putem aminti adunările de la Tîrgu-Mureș, care erau ținute deja în primele zile ale ocupației. [...] O contribuție la istoria acelei perioade este faptul că atît înainte cît și după adunări s-a vehiculat intens știrea conform căreia o minoritate însemnată a Consiliilor Naționale ale Secuilor avea intenția declarării independenței regiunilor locuite de secui, dar conducătorii realiști, printre care se afla poate și contele István Bethlen, au pus capăt la timp și energic acestor încercări” (sic!).²⁹ În memoria lui Kertész evenimentele din urmă cu zece ani se suprapun, contururile se șterg. În realitate, conducătorii Consiliului Național Maghiar dau publicității în presă la data de 20 noiembrie 1918 un protest energic: „Am fost rugați să publicăm următoarele rînduri — anunță desemnat ziarul Székely Napló — Dr. Endre Antalffy, János Csetri, Dr. József Eröss, Mátyás Ehrenberger și Tamás Csergő au protestat ieri [în data de 19] la ședința Consiliului Național de la Tîrgu-Mureș față de faptul că au fost aleși în comitetul de inițiativă al Alianței Secuiești-Maghiare (!) din Tîrgu-Mureș împotriva voinței

lor exprimate”.³⁰ În opinia lor, forțele locale care vor să înființeze Alianța, nu simpatizează cu ideea revoluției, ei devenind astfel cei care destramă unitatea națională. Însă, dacă guvernul ar fi de acord cu acest plan, iar grupul Antalffy ar primi garanții că țelurile lor democratice nu sînt șterse de pe agenda marii adunări din 28 noiembrie, atunci sînt dispuși să înceapă negocierile cu comitetul de inițiativă.³¹

La data de 19 noiembrie, deci cu o zi înaintea publicării comunicatului grupului Antalffy, în celălalt cotidian, *Tükör* (Oglanda), apare un editorial vehement, scris probabil de redactorul șef, Zoltán Morvay, cunoscut pentru simpatia sa față de radicali, cu titlul „*Reacțiunea se organizează*”. În acele vremuri frămîntate, nici tonul ziarului nu este prea blînd. Nu se poartă deloc cu mînuși cu „reprezentantul local al reacțiunii”, a se înțelege István Bethlen, al cărui nume este totuși revelat doar spre mijlocul articolului, ziarul încercînd să păstreze aparența unui cotidian independent, dat fiind faptul că *Tükör* se autorecomandă în felul următor: Îndată ce Ungaria a scăpat de povara vechiului regim, „*observăm deja mișcări care, în spatele devizelor viclene, prezentabile, vizează reînvierea nefericitei dominații egoiste de clasă, înmormîntată pentru totdeauna*”. Mai apoi, făcînd aluzie fără echivoc la contele Bethlen, declamă: „*Un pumn de cetățeni ai acestui oraș se străduiește să aducă la rampă numele unui «om de stat» falit, compromis de numeroase ori din punct de vedere politic, reacționar din creștet pînă-n tălpi, care sub masca politicii promovează interesele proprii și ale altor magnați*”. Ca să nu existe nici un fel de dubiu privitor la persoana „omului de stat” reacționar, adaugă: „*Nici nu mai e nevoie să o spunem că «omul de stat» salvator al națiunii este contele István Bethlen, acel István Bethlen al cărui comportament politic prepotent nejustificat, a cărui poziție neiertat de rigidă față de chestiunea națională și a cărui insistență în a impune menținerea odioasei dominații de clasă a împins la marginea prăpastiei această necăjită națiune maghiară care a suferit atîtea pînă acum*”. Autorul articolului fusese crescut în spiritul luptei de clasă al cotidianului *Népszava*, retorica lui sună puțin cam dezorganizat, însă pe lîngă vehemență trebuie să avem în vedere și temerile sale. „*Cuvîntul «secui» nu ne îndreptățește să ne autodeclarăm salvatori ai națiunii. Dacă avem vreo năzuință valoroasă, să apelăm la Consiliul Național Maghiar, care este bine organizat și prezent peste tot în Ardeal*”, ne propune el, „*pentru că nu există interese separate ale maghiarilor și ale secuilor*”. Se încrede mai mult în Jászai, fiindcă guvernul lui Mihály Károlyi, „*guvernul popular*”, cu abilitate, politică sinceră și onestitate va reuși mult mai bine — în măsura posibilităților — să salveze „*integritatea teritorială și națională*” a acestui colț de țară, decît „*un oarecare Consiliu Național Secuiesc, Asociație sau Alianță a Secuilor*”.³² În opinia noastră cele de mai sus pot fi socotite ca un punct de vedere conform cu poziția de principiu a grupului Antalffy. Firește că refuzul categoric se poate să fi fost datorat unor orgolii personale sau prevalării intereselor unui

grup, dar totuși avem convingerea că acest CNM a fost desemnat ca singurul reprezentant autentic al guvernului Károlyi, nefiind nevoie de înființarea unei alte organizații similare care doar ar fi încurcat oamenii și ar fi împărțit opinia publică. Ignác Romsics, autorul biografiei lui Bethlen, crede că relația politicianului cu guvernul de la Budapesta se caracteriza printr-o dualitate particulară. Nu este de acord cu obiectivele fundamentale ale revoluției din octombrie 1918, vizînd politica internă, concepția lui de dinainte nu s-a schimbat o iotă în această privință, și nici nu își ascunde reținerile față de democratizarea vieții publice. *„Unele elemente ale politicii naționale și poziția partidului lui Károlyi față de granițele țării au fost totuși — chiar și de nevoie — asimilate de el, încă la începutul lunii octombrie, și bineînțeles că a dorit foarte mult restaurarea ordinii, care era una din năzuințele fundamentale din noiembrie ale guvernului... Pînă la mijlocul lunii decembrie nu numai că nu-l atacase pe Károlyi, dar chiar încerca din planul al doilea să și ajute eforturile făcute pentru păstrarea Ardealului.”*³³

La 21 noiembrie, Antalffy îl roagă într-o telegramă pe Jászi să împiedice ca adunarea care urma să aibă loc într-o săptămînă să se mai țină sau cel puțin să încerce să convingă organizatorii să amîne întrunirea.³⁴ Mutarea politică a lui Bethlen, alegerea grupului Antalffy în comitetul de inițiativă nu a dat deci rezultate. Cert este că încrederea majorității populației orașului a fost cîștigată de CNM, în timp ce în spatele lui Bethlen stau doar acele puteri politice ardelenene care nu gravitează numai în jurul orașului Țirgu-Mureș, ci se gîndesc într-o perspectivă mai largă. Dat fiind faptul că situația se tensionase foarte mult, ceea ce punea în pericol și succesul adunării naționale din 28 noiembrie, în data de 22, vineri seara, reprezentanții CNM și ai Consiliului Național Secuiesc se întrunesc la sediul CNM, la Colegiul Reformat, sub conducerea lui Sándor Bodó. (Bodó, procurorul general al Parchetului Regal, fusese ales de grupul Bethlen în fruntea comitetului de inițiativă.) Pe parcursul schimbului de păreri, Consiliul Secuiesc este acuzat și anunță, conform reporterului cotidianului *Tükör*, că „*acest Consiliu Secuiesc, în curs de constituire, dorește să devină o organizație socială — scutită de orice fel de tendințe politice —, care își asumă poziția reprezentată de Consiliul Național Maghiar de la Țirgu-Mureș*” și formațiunea nouă care se va înființa la 28 noiembrie „*intenționează să ia denumirea de Consiliu sau Alianță Maghiară Națională din Centrul Ardealului*”. Pune capăt conflictului faptul că în 24 noiembrie, duminică seara, comitetul de inițiativă secuiesc se autodizolvă, „*mai bine zis își transferă atribuțiile CN orășenesc și județean, respectiv Consiliului Muncitoresc*”, anunță ziarul *Székely Napló*.³⁵ Pe parcursul tratativelor, mai slăbise și poziția grupului Antalffy, astfel că rezultatul final este mai mult decît promițător, dat fiind faptul că din organizația dizolvată la 24 noiembrie mulți trec în tabăra condusă de Antalffy. Dacă din oportunism sau din convingere, ar fi greu de spus astăzi cu certitudine.³⁶

Marea adunare nu putea fi amînată. Nici nu ar fi avut sens după înţelegerea făcută. Autorităţile, oraşele, judeţele, consiliile naţionale maghiare din Ardeal şi-au semnalat pe rînd dorinţa de participare. La Tîrgu-Mureş, conform planurilor lor, în baza dreptului la autodeterminare doreau să-şi facă publică opinia. Chiar şi Consiliul Naţional Secuiesc de la Budapesta l-a căutat pe Jászsi şi l-a invitat la Tîrgu-Mureş. Probabil că datorită telegramei lui Antalffy din 21 noiembrie, în ultima clipă, renunţă la participare, dar nu creează nici un obstacol în calea organizării adunării. Guvernul nu putea să piardă simpatia, sprijinul maghiarimii din Ardeal tocmai în problema cea mai delicată a integrităţii teritoriale.³⁷ În timp ce activităţile febrile de pregătire se desfăşoară, şi se trimit şi sosesc telegrame ce modelează cursul adunării, coloanele ziarelor sînt pline cu relatări anunţînd avansarea armatei române. În înaintarea lor, trupele nu întîmpină rezistenţă serioasă, şi odată cu capitularea Secuimii se apropie pe zi ce trece de Tîrgu-Mureş. Primele unităţi — dacă ne mai aducem aminte — trec pasul Ghimeş şi Tulgheş pe data de 13-14 noiembrie. Schimbarea atît de rapidă şi ireversibilă a circumstanţelor, a pus serios sub semnul întrebării folosirea liberă a dreptului la autodeterminare.

La 28 noiembrie, sala mare a Palatului Culturii s-a dovedit a fi neîncăpătoare pentru reprezentanţii care se adunaseră în număr mare. „*Cinci mii de oameni, gospodari, mici meseriaşi, organizaţii muncitoreşti, funcţionari, reprezentanţi ai douăzeci de judeţe demonstrau la data de 28, [...] susţinînd hotărîrea sfîntă a maghiarimii din Ardeal să revendice păstrarea integrităţii teritoriale a Ungariei, şi în acest cadru aplicarea strictă a punctelor wilsoniene, autodeterminarea totală a naţionalităţilor.*”³⁸ Cauza statului secuiesc nici nu a fost adusă în discuţie aici pentru că marea parte a regiunilor Secuimii erau deja sub comandamentul regal român. Însă lumea mai credea orbeşte că Ungaria nu poate fi dezintegrată. Conform concepţiilor iniţiale, acea republică de sine stătătoare urma să fie formată din judeţele Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureş-Turda, Tîrgu-Mureş oraş regal liber, Turda-Arieş, Braşov, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, respectiv Bistriţa-Năsăud, avînd o populaţie de un milion trei sute de mii de locuitori, din care proporţia maghiarimii ar fi fost, pe baza calculelor, 51%, cea a saşilor 11,5%, în timp ce românii, pe baza recensămîntului din 1910, ar fi reprezentat 35,23%, adică 460.083 de suflete.³⁹

Onoarea pronunţării discursului de bun venit îi reveni lui Endre Antalffy. El mulţumi tuturor celor care susţinuseră ideea adunării şi împărţiseră activităţile de pregătire Consiliului Naţional orăşenesc, judeţean şi Consiliului Muncitoresc. Acesta fusese probabil unul din punctele majore ale agendei de lucru ale convorbirilor ţinute cu o săptămîină în urmă în cancelaria Colegiului Reformat şi care aduseseră victoria grupului Antalffy. Drept este că în seara zilei în care s-a ţinut marea adunare, contele István Bethlen a părăsit oraşul, ca apoi să nici nu se mai poată reîntoarce în Ardeal timp de douăzeci şi doi de ani. „*Aşa o adunare naţională n-a mai avut Ardealul*”, spuse Antalffy, „*trebuie să ne decidem asupra*

destinului nostru în ceasul al doisprezecelea.” În numele celor trei consilii, a anunțat demisia comitetului de inițiativă și a invitat publicul la alegerea unui nou prezidiu. Marea adunare a decis însă în unanimitate ca el să-și continue mandatul.⁴⁰

După acestea, urma să ia cuvîntul profesorul de istorie a maghiarilor de la Universitatea din Cluj, Lajos Szádeczky-Kardoss (1859-1935). Microfon nu exista încă, și deși acustica sălii era excelentă, pentru că György Bernády angajase cei mai buni arhitecți să facă planurile sălii de concert, totuși în fața a cinci mii de oameni, bărbații de odinioari trebuie să fi fost buni oratori de vreme ce au avut mare succes cu fiecare cuvînt rostit. (Accentul în acest caz cade pe audibilitatea cuvintelor.) Szádeczky se ocupa de decenii cu cercetarea trecutului secuilor — puțini profesori de istorie, cercetători atît de agili, impulsivi, avusese Universitatea de științe „Franz Joseph” care abia împlinise cincizeci de ani de existență. Nici nu putea să țină un alt fel de discurs politic, decît unul în care spunea că această parte de popor „băstinaș, fusese dintotdeauna parte integrantă a națiunii”. Cotitura obligatorie a discursului său fusese privarea majorității române de continuitatea istorică. Se cuvenea și adaosul unei doze de actualitate din devizele care erau la modă în Ungaria în schimbare, pe timpul guvernării Károlyi. Conform reporterului ziarului *Székely Napló*, Szádeczky făcuse referire la „meritele democratice și culturale însemnate și unitatea compactă a maghiarimii din Ardeal”. Numise călcare în picioare a idealurilor wilsoniene, dacă acest popor ar trebui să fie subordonat regatului român. Discursul profesorului universitar clujean înfățișase cu exactitate în fața auditoriului părerea lui István Bethlen și a politicienilor din tabăra lui. Dar probabil că a avut succes, pentru că marea adunare a decis ca discursul lui Lajos Szádeczky-Kardoss să fie publicat în toate limbile europene și să fie înaintat și Conferinței de pace.⁴¹

Mai luară cuvîntul și László Ravasz, pe vremea aceea doar episcop reformat supleant, doi conducători social-democrați, clujeanul János Szóts și activistul sindical, extrem de activ în acele zile, János Csetri.⁴² La Țirgu-Mureș este adoptată o hotărîre în cinci puncte, care „consideră că, în conformitate cu principiile wilsoniene, privitor la esența și modalitatea rezolvării problemei naționalităților, care afectează întreg teritoriul țării [...], atitudinea de pînă acum a ministrului naționalităților [Oszkár Jászi] al guvernului popular prezintă toate garanțiile că soluționarea problemei naționale a părților ardelenice se va face cu păstrarea integrității teritoriale a țării”.⁴³

În celelalte puncte cîștigă însă realismul amar, domină luciditatea judecării situației: evenimentele militare ar putea face puterea guvernului de la Budapesta doar una de formă sau chiar nulă în teritoriile de dincolo de Piatra Craiului, și din această cauză marea adunare consideră necesar ca maghiarimea din Ardeal să înființeze, respectiv să extindă, Consiliul Național Maghiar Ardelean, care „în ultimă instanță să apere și să promoveze interesele maghiarimii din Ardeal,

rămasă singură". Dat fiind că există deja un organ de acest fel la Cluj — și cu aceasta s-a realizat voința grupului István Apáthy, maghiarimea din Ardeal are un singur centru politic, Clujul — cel din secuime își definește propriul scop și propria identitate ca reprezentant al teritorial al celui dintâi. Mai este și un al cincilea punct, care poate fi socotit ca una dintre iluziile „companiei istorice de jertfă”: „interesele fiind identice cu ale fraților sași din teritoriile Ardealului”, Consiliul Național Maghiar din Cluj „să stabilească imediat contactul în vederea înfăptuirii scopurilor comune”.⁴⁴

Apelul către POPOARELE LUMII cere respectarea drepturilor și principiilor la autodeterminare pentru toate națiunile din Ardeal, deci și pentru maghiari. Se făcea referire că 15% din populația Ungariei nu poate să ceară 35% din teritoriul țării. Românii din Ardeal, conform apelului, constituie o minoritate, în comparație cu populația maghiară și germană din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. Considerau necesară și accentuarea faptului că cer ocupația trupelor Antantei și nu a celor române.⁴⁵ În ziua de astăzi, referirile de acest gen ar putea doar să-i determine pe cei moderați să dea din cap în semn de dezacord, însă la sfârșitul lunii noiembrie 1918, în miezul unor relații incredibil de schimbătoare, când nici comandanții forțelor Antantei nu erau întru totul de acord unul cu altul, participanții la marea adunare credeau încă mult în posibilitatea de realizare a intereselor, dorințelor lor. La fel cum, peste o lună, în ultimele clipe, și mulțimea de o sută de mii de clujeni, care se adunase în fața consiliului orășenesc, în Piața Regele Mathias, încerca să-și facă auzită dreptatea, dar degeaba: peste două zile, în seara din ajunul Crăciunului, intră trupele române. Iar frații lor ardeleni, care se găseau în număr destul de mare îi primiră cu urale.

Celălalt universitar clujean, care venise împreună cu Szádeczky la Tîrgu-Mureș, Balázs Bíró, a luat de asemenea cuvîntul la „adunarea națională”. El își îndreptă privirea mai mult spre viitor, îndemnă la planificarea psihologică a viitorului. Esența cuvintelor sale este de optzeci de ani subiect de analiză privitor la atitudinea pe care maghiarii din Ardeal trebuie să o urmeze sub ocupație, sfătuindu-ne să trăim cu toții cu stăpînire de sine, abnegație și încredere în sine.⁴⁶

Se va constitui și comitetul de inițiativă, care va acționa în vederea extinderii CNM din Ardeal și integrării maghiarimii din Secuime. Nu poate lipsi dintre membrii comitetului nici numele lui dr. Antalffy. Ignác Romsics scrie în biografia lui Bethlen că Antalffy formase secțiunea din Secuime, din Tîrgu-Mureș, a CNM din Ardeal, mai ales din adepții săi, „ca să apere și să promoveze interesele maghiarilor din teritoriile deja ocupate de români și din cele care, conform tratatului de la Belgrad, urmau să fie ocupate”.⁴⁷

În același număr al ziarului *Székely Napló*, din care am citat descrierea adunării populare de mai înainte, putem citi și următorul anunț, care calmează mult atmosfera încinsă: „Cazarea ofițerilor trupelor ocupante. Primarul orașului

face apel către toți cei care sînt dispuși să cazeze ofițerii trupelor care vor ocupa orașul, să anunțe grabnic intenția lor în acest sens la primărie".⁴⁸

Cu o zi înaintea adunării maghiarilor, miercuri, avocatul dr. Romulus Boilă prevenise telefonic de la Tîrnăveni Comitetului Național Român de la Blaj, că sosirea la Țirgu-Mureș a trupelor române este de așteptat vineri, 29 noiembrie.⁴⁹ Domnul avocat greșise doar cu cîteva zile. Pînă atunci însă succesiunea rapidă a zilelor aduce numeroase întîmplări printre zidurile istorice ale Țirgu-Mureșului. Iar evenimentele militare aproape că mătură elita politică ocupată cu redactarea de manifeste. Deciziile de la Alba-Iulia de la întîi decembrie intraseră în vigoare datorită sprijinului necondiționat al trupelor române și ale Antantei, definitivîndu-le pînă la urmă, pentru că fără puterea armelor ar fi rămas probabil documente la fel de nobil concepute ca și punctele redactate la Țirgu-Mureș. Dacă este cineva care într-adevăr dorește să și facă ceva în acele zile, acea persoană este tocmai Endre Antalffy. Nu degeaba este în fruntea Consiliului Național. Legitimitatea puterii sale a primit-o de la comunitatea orașului, toate privirile se îndreaptă asupra lui. Gripa spaniolă face victime, primarul Ferenc Marthy este bolnav ori pretinde că este bolnav, fostul primar György Bernády probabil nu este acasă, delegatul guvernului, József Halász, în ciuda funcției sale, aruncă vizibil povara lucrurilor asupra lui Antalffy, trimițîndu-l la tratative. Acesta, fiind localnic, vorbește perfect românește, în timp ce el, funcționarul de bancă, ajuns aici din vestul Ungariei, de la Gamás, avea să înceapă să învețe românește doar la bătrînețe, după consumarea acestor evenimente.

Trupele române care înaintau dinspre Tulgheș pătrund deja la 26 noiembrie cu un efectiv de aproximativ 1800 de soldați (trupe de infanterie, cavalerie și artilerie) în Toplița.⁵⁰ Nu schimbă administrația locală, consideră doar că datoria lor imediată de ocupanți este reprimarea „mișcărilor bolșeviste”, vrînd să acționeze doar împotriva persoanelor suspecte. Ziarul de la Țirgu-Mureș află că „colonelul [Gherescu] este cazat în castelul Urmánczy. În comună ordinea este desăvîrșită”. Ofițerii români au declarat că „nu au primit ordin de continuare a înaintării”.⁵¹ După Toplița urmează pe 29 Deda și Lunca Bradului⁵², iar la 1 decembrie Reghinul.⁵³ Toate acestea se petrec la o aruncătură de băț de Țirgu-Mureș, la 30-40 km. Obiectivul imediat al acțiunii rapide a lui Antalffy este evitarea confruntărilor dintre trupele române și autoritățile maghiare, dintre români și maghiari în zona Țirgu-Mureșului. Trebuiau prevenite toate pretextele posibile, motive reale sau false care ar fi putut duce, sub orice fel de justificare, la acțiuni mai severe din partea autorităților militare ocupante. Drept e că în oraș nu se află o putere militară maghiară însemnată, soldații regimentului de infanterie 62 fuseseră retrași, și fiind lăsați la vatră, oștenii s-au răspîndit prin țară. Ordinea este menținută doar de garda națională română și maghiară precum și de către organele de poliție. Dacă în seara ultimei zile a lui noiembrie ziarul *Székelv Napló*

putea să anunțe, citind surse sigure ale cotidianului *Est*, că „armata română, conform armistițiului, poate să înainteze pînă la Tîrgu-Mureș”⁵⁴, atunci, pe întîi decembrie devenea clar că acestei situații i se potrivește întocmai acea vorbă, că nimic nu este mai învechit pe lumea aceasta ca ziarul de ieri. (Trebuie să vă spunem de altfel că în noaptea din 30 noiembrie spre întîi decembrie, reprezentanții românilor din Tîrgu-Mureș și din împrejurimi s-au deplasat la Alba Iulia pe cheltuiala Căilor Ferate Maghiare de Stat.)⁵⁵ Editorialul jurnalului *Székely Napló* din întîi decembrie spune fără înconjur: „Probabil, sau e chiar mai mult ca sigur, că în cîteva zile sosesc trupe române și la Tîrgu-Mureș..., pentru că noi nu ne-am asumat faptul de a fi ocupați de ei, nici nu îi vom privi ca pe inamici dacă nu sosesc în acea ipostază... Ne așteptăm din partea celor care vin să asigure cu omenie ordinea și liniștea și cursul firesc al vieții civile pașnice, muncitoare. Restul îl lăsăm liniștiți pe seama viitorului, pentru că este imposibil ca toată lumea să-și găsească dreptatea, numai noi nu.” Apoi, cu cîteva rînduri mai jos, luarea de poziție a colegiului de redacție purtînd titlul „Soarta Tîrgu-Mureșului” se termină astfel: „Orice acțiune nechibzuită, orice demers nesocotit ne va aduce năpastă și prăpăd, nenumărate nenorociri... Soarta Tîrgu-Mureșului depinde în aceste zile de comportamentul locuitorilor săi.”⁵⁶ Dar nu numai. În ciuda știrilor alarmante — există și părerea că „trupele române ocupante se îndreaptă prin regiunile locuite de populație de limbă română mai degrabă spre Cluj, și nu spre Tîrgu-Mureș”⁵⁷ — Consiliul Național Maghiar decide că va iniția tratative cu comandamentul ardelean al trupelor regale ale lui Ferdinand, care pot apărea din clipă în clipă. Ei consideră că nu celelalte regiuni creează probleme românilor, ci obținerea și păstrarea unui oraș mare, de importanță strategică, care a fost plasat în spatele liniei de demarcație încă de Acordul de la Belgrad.

Eroul nostru, președintele CN, este complet cufundat în problemele vieții publice care nu par a înceta să existe, deși afară viscolește și drumurile sînt rele, alunecoase. Ca membru al biroului central al autorităților locale participă și votează la acea adunare care, avînd în vedere inflația galopantă, alocă o compensare de salariu funcționarilor orașului și acceptă introducerea pe anul 1919 a taxei pe loturile de teren private.⁵⁸

În data de 2 decembrie ziarul scrie că în ziua precedentă „Dr. Endre Antalffy, președintele CN,... cu ofițerul de poliție József Némethi și căpitanii Kindea și Stefi Pop s-au deplasat cu mașina la Toplița în vederea unor tratative cu comandantul român de acolo.”⁵⁹ Știrea scurtă echivalează cu recunoașterea situației disperate. După „tratativele” duse sau mai bine zis după luarea la cunoștință a condițiilor regimentului VII regal român de infanterie, Antalffy trimite două telegrame în cursul nopții la Tîrgu-Mureș. În prima dă de știre că s-a înțeles cu colonelul Gherescu, comandantul trupelor de avanpost care ocupaseră Reghinul, și că delegația de patru persoane se întoarce însoțită de acesta.

„A doua telegramă anunța că sosesc 100 de ofițeri și 1000 de soldați, reprezentând trupele ocupante desemnate de Antantă și că garda națională nu trebuie încă dezarmată.”⁶⁰ Această ultimă decizie, relativ favorabilă, are fără îndoială legătură cu faptul că și Căndea, comandantul gărzii naționale române, căpitanul fostului regiment 62 infanterie, făcea parte din delegație, precum și cu faptul că județul Mureș-Turda nu fusese teatrul unor altercații mai serioase de natură etnică. Antalffy face o alegere bună când decide să fie însoțit de Căndea în cușca leului — la Toplița, unde era instalat comandamentul regimentului.

Gherescu pornește la drum de la Toplița totuși mai devreme, pentru că a doua zi, la 3 decembrie „sosește la consiliul orășenesc o telegramă din Reghin în care colonelul Genersiu [de fapt: Gherescu], comandantul brigăzii corpului de armată 13, cere primarului, ca în vederea unor convorbiri, să se deplaseze numai decît la Reghin, în caz de neprezentare acțiunea va fi apreciată ca gest de nesupunere față de armata română”.⁶¹ Tonul este poruncitor, nu există nici un pretext, pentru că nu a mai rămas altceva decît clarificarea detaliilor tehnice ale intrării trupelor, dat fiind faptul că acordul de principiu dintre Gherescu și Antalffy luase deja ființă. În locul primarului Ferenc Marthy, care anunțase că este bolnav, vice-primarul Imre Nagy, notarul Endre Oroszlány și un membru maghiar și român al gărzii naționale urcă în mașină și ajung doar într-o oră la Reghin. Teoretic. Pentru că pe drum trebuiau să se întâlnească cu avanpostul format din soldați călare, care la ora 11, în cursul amiezii, apăruse deja la Gornești, și pornise spre „capitala secuilor”.⁶² „La vama de la Sîngeorgiu (de Mureș) avanpostul fusese întîmpinat de garda națională română și maghiară — anunța cele întîmplate la intrarea trupelor române ziarul «Székely Napló» — și fusese îndrumat către cazarmă” primul grup de soldați români.⁶³

Cu puțin înainte de ora 12 apăruse prima dată dinspre strada Szentgyörgy (astăzi Revoluției) o patrulă de cincisprezece călăreți, conduși de un ofițer, care a alergat pînă la poștă căutîndu-l pe șeful postului. În jurul orei unu, solia a fost urmată de mai multe sute de infanteriști, cu muzică și steag național „și astfel începu ocupația Tîrgu-Mureșului”.⁶⁴ Toate acestea — să notăm — s-au întîmplat la 3 decembrie 1918. Nici vorbă de hotărîrile de la Alba Iulia (împotriva declarării lor unilaterale, CNM a protestat la guvernul maghiar încă la data de 2 decembrie)⁶⁵, de voință populară sau de principiile wilsoniene. Este vorba de oastea al cărui comandament era la Piatra Neamț, și mai este vorba de autorități civile și de două feluri de gărzi naționale pentru asigurarea liniștii. Telegrama, ordine și ultimatumuri deghizate în tratative și intrare festivă.

Editorialul ziarului local ce altceva poate să facă decît să repete gîndurile din ziua precedentă, dorind să le întîmpărească în memoria cititorilor: trupele regelui Ferdinand „nu sosesc ca inamici, nu avem nici un motiv să-i privăm de respectul cuvenit, pînă cînd nu dovedesc contrariul”. „Trebuie să îndurăm doar

cîteva luni cerințele (corect: consecințele?!) războiului, ca după aceea soarele minunat al păcii și seninătății să strălucească deasupra capetelor noastre pentru totdeauna.”⁶⁶ Optimismul și promisiunile sînt demne de admirație în clipele cele mai sumbre ale maghiarimii din Ardeal... Între timp, soldații fuseseră cazați în cazărmile părăsite de „honvezi”, iar ofițerii în casele civililor, în schimb comandantul trebuia să se mulțumească doar cu modesta vilă a „prefectului” Nándor Inczédi Joksman. Izvorul de nesecat al informațiilor noastre este cotidianul *Székely Napló*, fiindcă numărul următor al ziarului *Tükör* apare doar la 8 decembrie, dată la care calitatea de noutate a informației dispăruse de mult.

Antalfy și ceilalți sosesc duminică, 1 decembrie, la comandamentul din Toplița, la generalului Moșoiu „în vederea unor discuții preliminare”. „Generalul este trecut de cincizeci, foarte politicos și complezent, un soldat extrem de cult, care îl primise în locuința sa amenajată în castelul Urmánczy cu foarte multă bunăvoință pe președintele CN și a promis din partea trupelor care intraseră în Tîrgu-Mureș garanția totală a siguranței proprietății private și a nevătămării corporale a locuitorilor și a accentuat disciplina remarcabilă a soldaților săi”.⁶⁷ Delegația orașului a primit promisiuni că școlile vor fi scutite de supliciile cazării trupelor, însă articolele, informațiile, corespondența și convorbirile telefonice referitoare la circumstanțele ocupației orașului vor fi puse sub controlul cenzurii militare. (Certitudinea acestui fapt este confirmată, pe lîngă porțiunile albe ale coloanelor ziarului *Tükör*, și de tonul blînd, aproape idilic al cotidianului *Székely Napló*.)

Se pare că în timpul discuțiilor, care de altfel au decurs în limba franceză, deși în salonul castelului Urmánczy stăteau față în față doi ardeleni, și nimeni nu putea avea nici o obiecție privitor la limba română vorbită de Antalfy, pe deasupra mai era prezent și traducătorul generalului Moșoiu în cursul dialogului, deci în timpul tratativelor inițiativa este de partea generalului, ceea ce nici nu este surprinzător cunoscînd raportul forțelor. Dar tonul european de la Toplița, renumită pentru izvoarele sale termale, se transformă în cordialitate, pentru că generalul Moșoiu vroia să afle o părere personală despre relațiile din Tîrgu-Mureș și „pusese acea întrebare surprinzătoare dacă vechiul său amic, judecătorul Czámpa (Gusztáv) mai este aici [la Tîrgu-Mureș]? Fiind originar din Ardeal, generalul Moșoiu îl cunoaște pe judecătorul Czámpa încă de la Zárnești”.⁶⁸ După tîrgumureșeni, generalul i-a primit pe reprezentanții direcțiunii Căilor Ferate Maghiare de Stat din Cluj și au discutat despre modalitățile de restabilire și menținere a transportului feroviar. Miza este asigurarea funcționării liniei ferate dintre Secuime și Cluj, respectiv asigurarea livrării cotidienele de la Budapesta cititorilor din Ardeal, care fusese cînd împiedicată sau oprită de autoritățile militare, cînd lăsată fără nici o obiecție să intre în Ardeal.

Deci în timp ce la Toplița s-a decis soarta viitoare a orașului, iar consecințele imediate nu erau atît de aspre, condițiile cooperării fiind clarificate, ocupația

reală avuse loc și Tîrgu-Mureșul capitulase. Autoritățile civile puteau să rămînă în funcție, însă cîrma orașului era preluată de soldații din brigada comandată de colonelul Gherescu.

Viceprimarul Imre Nagy a anunțat telefonic consilierii orașului că vor fi primiți luni, la data de 2 decembrie, de către Moșoiu. Le spusese că bunurile aparținînd armatei, respectiv patrimoniul public rămas în oraș vor fi sechestrate de către armata română. A doua zi va sosi cu trenul un număr de 500 de soldați, dar pentru ca primirea lor să fie festivă și solemnă și să corespundă regulilor jocului capitulării, la Dumbrăvioara vor coborî din tren și vor ajunge la Tîrgu-Mureș pe jos, prin postul de vamă de la Sîngeorgiu.

În întîmpinarea lor ieșise pe lîngă un grup de curioși și populația română a orașului, precum și o parte a oficialităților locale, șeful poliției, dr. Varga, și locotenentul-major Popescu, împreună cu ofițerii gărzii naționale române. Și bineînțeles că i-a acompaniat și norocosul judecător tîrgu-mureșean, care îl cunoaștea personal pe Traian Moșoiu — Gustav Țampa sau Czampa.⁶⁹ În realitate, în ziua a treia a lunii decembrie, marți după masa la ora 3: „*intrase prin strada Szentgyörgy în oraș un detașament de 150 de mitraliori care se îndrepta spre cetate*”.⁷⁰ Deși nu am găsit nicăieri nici o aluzie, ferestrele erau pline de oameni curioși, pentru că civilii dezorientați și înspăimîntați de perspective puteau să asiste la un spectacol ieșit din comun. În întîmpinarea românilor ieșise de asemenea comandantul gărzii naționale maghiare, maiorul Gábor Bückel, la capătul nord-estic al orașului. Comandantul plutonului a ordonat ca magazinele să se închidă după masa la 5, iar cafenelele și restaurantele seara la 8. În seara aceea alcoolicii cei mai înrăiți băteau degeaba la ușile cîrciumilor, localurilor și birturilor rău famate. În afară de membrii gărzii naționale, toți ceilalți aveau obligația să predea armele. Aceste măsuri, ne liniștește ziarul, sînt valabile doar pentru ziua de 3 decembrie, a doua zi comandamentul orașului va dispune intrarea în vigoare a regulilor efective de ordine.⁷¹ Noaptea trece fără evenimente notabile. Populația nu voia să-i irite pe noii stăpîni ai orașului. Un oraș speriat, intimidat, se afla la picioarele lor. La 4 decembrie, Gherescu s-a întîlnit la primărie cu persoanele importante din Tîrgu-Mureș, cu reprezentanții autorităților și cu cei ai Consiliului Național. Imre Nagy, viceprimarul, precum și comandanții gărzilor naționale raportează situația. În această zi, ocupanții primesc și întăriri de trupe, formațiunile nou venite defilează prin strada Sándor János [azi strada Gheorghe Doja] de la gara mare pînă la cetate. În acest răstimp, drapelul român și maghiar flutură pașnic unul lîngă celălalt pe clădirea prefecturii, la colțul străzilor Kazinczy [azi Kogălniceanu] și Gecse.⁷²

Totuși despre ce discutaseră oare demnitarii, soldații și civilii acolo la consiliul orașului?

Se încheiase un acord deplin, scrie cotidianul cenzurat *Székely Napló*, armata nu dorește să se implice în treburile administrative ale orașului, dar colonelul Gherescu a declarat că „*nu va tolera nici un fel de bolșevism*”. Luase măsuri referitoare la orarul instituțiilor publice, și obținuse promisiunea primarului că orașul va satisface nevoile de aprovizionare ale armatei, deci fuseseră aduse pe masa discuțiilor doar treburile plictisitoare, nesemnificative. Cordialitățile nu puteau fi lăsate de o parte nici de această dată, presa poruncită la pas era nevoită să roadă acest ciolan: „*Mulțumind aprecierilor primarului, colonelul Gherescu i-a răspuns că ei veniseră cu sentimente de prietenie, și doresc să trăiască aici în așa fel, încât, dacă după tratatul de pace va trebui să părăsească orașul, să se poată despărți cu o strângere de mână prietenească...*”⁷³

Tot în această zi sosește la Tîrgu-Mureș și o delegație de la Cluj. Români și maghiari o pornesc la drum, străbătînd distanța de aproape o sută de mile cu mașinile, pe un drum rău, impracticabil. Pe lângă steagul maghiar și român, din motive de securitate, mai este și un steag alb care flutură pe mașină. Deși din considerente diferite, toți vor să știe ce-i așteaptă, dacă trupele române trec linia de demarcație. Se nutresc din ce în ce mai mici speranțe legate de respectarea tratatului de la Belgrad, comandamentul armatei române declarînd pe tot parcursul evenimentelor că acordul din septembrie dintre Antantă și guvernul Károlyi luase ființă fără ca ei să fie prezenți sau să fi fost întrebați. Jenő Kertész, care raportează cele întîmplate, povestește că „*la Tîrgu-Mureș am ajuns în fața comandantului brigăzii, colonelul Gherescu. Delegația pînă atunci însă se împuținase la două persoane [inițial porniseră cinci], pentru că cei doi domni români nu considerau că este necesar să se informeze în prezența noastră*”⁷⁴. Colonelul român a fost surprins că nu primarul fusese trimis să ofere capitularea orașului. A mai adăugat că în privința trecerii liniei de demarcație comandamentul armatei regale apelase la francezi, pentru că „*acest lucru este necesar pentru siguranța vieții românilor din Ardeal*”. Dintre pretextele care motivau această măsură erau amintite atrocitățile de la Beliș, de pe moșia Urmánczy, tocmai cercetate de o comisie mixtă maghiaro-română. Răspuns încă n-au primit din partea Antantei, susținea fără să clipească din ochi. Vor obliga autoritățile la depunerea unui jurămint de loialitate, iar toate forțele, altele decît cele românești, vor fi dezarmate. „*Degeaba încercam să vorbim despre armistițiu sau despre condițiile armistițiului, colonelul ne spunea că el este soldat și are ordine de executat.*”⁷⁵

Eșecul tratativelor fusese semnalat telefonic și lui Jenő Janovics, vice-președintele CNM din Cluj. Jenő Kertész, care ținea legătura din partea CNM cu consiliile naționale române, fiind un social-democrat convins, credea încă în cuvîntul dat, dar probabil că iluziile sale s-au împuținat semnificativ după întîlnirea de la Tîrgu-Mureș. Consideră necesar să noteze: „*Atunci am văzut pentru prima oară trupe regulate române, care se plimbau țănoș în opinci prin piața centrală*”.⁷⁶

Kertész și György Ruzs fuseseră asigurați verbal că ministerul forțelor armate maghiare poate recruta de pe teritoriul Ardealului cinci contingente (maghiare) în vederea completării diviziei secuiești de la Cluj, dar după câteva zile autoritățile militare române fie că distrugneau arhivele militare maghiare de completare a armatei, fie pur și simplu interziceau călătoriile pentru bărbații cuprinși între 18 și 35 de ani.⁷⁷

Ca urmare a acestor evenimente, precum și datorită știrilor alarmante care veneau de la Budapesta, și de teama posibilității înrăutățirii stării de război, în fruntea Clujului va fi numit un nou comandant, colonelul Károly Kratochwill, iar în data de 7 decembrie ministrul de interne a înființat Comisariatul Guvernului pentru Ungaria de Est, în frunte cu profesorul dr. István Apáthy (9 decembrie). Putere deplină nu-i dăduse însă lui Apáthy, despre care oricum se spunea că era întruchiparea postavului roșu în ochii românilor ardeleni.⁷⁸

Dacă însă ne întoarcem în orașul, despre a cărui schimbare la culoare ne vom strădui să vă informăm printr-o panoramă, atunci trebuie să ne oprim la data de 5 decembrie 1918, dat fiind faptul că știrea cea mai importantă a zilei este sosirea la Țirgu-Mureș a generalului Traian Moșoiu. În dimineața acelei zile, la ora 12, generalul român Moșoiu sosise de la Reghin, fiind întâmpinat în gara mică, din partea orașului, de către viceprimarul Imre Nagy și de consilierii László Soós și Albert Csiszér... Din partea CN Maghiar a fost prezent președintele Endre Antalffy, iar din partea CN Român s-a prezentat preotul Russu. În numele locuitorilor orașului generalul a fost salutat de către judecătorul Gusztáv Czámpa, iar apoi de către preotul Russu în numele consiliului român.⁷⁹ Generalul a fost cazat la vila prefectului și în numele statului major a invitat consilierii orașului și subprefectul județului să participe la un dineu amical la restaurantul Méder, aflat la începutul străzii Szentgyörgy.⁸⁰ Și pentru ca nu cumva atmosfera cordială să ne înalțe în al nouălea cer, așa cum ne-am obișnuit deja, autoritățile militare, ca să clarifice situația — avînd sau nu motive întemeiate — pînă la 20 decembrie emit mai multe sentințe marțiale, de internare sau arestare.⁸¹ Activitatea Consiliului Național Maghiar s-a restrîns treptat de la începutul lunii decembrie în privința eficienței administrării vieții publice.⁸² Nu-i de mirare că reușea să-și îndeplinească atribuțiile doar cu prețul unor mari greutăți fiind complet la cheremul raporturilor de forțe schimbate. Cu toate acestea, reușește să mențină, mai mult sau mai puțin, legătura cu guvernul de la Budapesta, atunci cînd telefoanele și telegraful sînt puse în funcțiune de către mînuitorii lor în uniforme.

Citim în numărul din 19 decembrie al cotidianului *Székely Napló* că președintele Consiliului Național Maghiar, dr. Endre Antalffy a fost trimis cu o însărcinare importantă la Cluj de către comandamentul militar român.⁸³ De altfel, numele lui Antalffy fusese pomenit și la Budapesta în acele zile de la mijlocul lui decembrie, cînd guvernul discuta numirea cuiva în postul rămas vacant în fruntea prefecturii județului Mureș-Turda.⁸⁴ Nu, nu este vorba de nici o greșeală. Deși stăpînul în Țirgu-Mureș și în județ este deja armata română și cu toate că la

Alba-Iulia se proclamase unirea/unificarea Ardealului cu România, guvernul Károlyi privea prezența trupelor române în Ungaria de Est ca o ocupație temporară, ce însoțește consecințele neplăcute ale unui război pierdut. Era convins că forțele armate precedente vor fi înlocuite cu trupele Antantei și că soarta celor 26 de județe se va decide definitiv la Conferința de pace.

Orașul devine sediul comandamentului diviziei române, aici sosește după zece decembrie generalul Neculcea. „*Comandamentul a fost instalat în Gimnaziul de Fete*”⁸⁵, deși Consiliului Național i se promisese, să ne amintim, că școlile orașului vor fi scutite să suporte starea de război. Acest lucru n-a fost însă posibil și din cauză că în clădirea Școlii Normale funcționa tocmai un spital de răniți. (Această clădire este aceeași în care va funcționa ulterior Liceul Papiu Ilarian, acolo, unde cu un deceniu mai târziu, tatăl autorului acestor rânduri va învăța limba franceză cu dr. Endre Antalffy). Dar acum, dintr-odată, trebuie să mărim scara la care povestim întâmplările, pentru că misiunea lui Endre Antalffy poate fi înțeleasă mai clar doar în contextul politicii mari.

Generalul H. M. Berthelot, conform ordinului dat de prim-ministrul francez G. Clemenceau în data de 21 noiembrie, trebuia să pregătească și să elaboreze intervenția Antantei în sudul Rusiei. Teritoriul operațiunilor militare trebuia să se întindă pînă în dreptul Kievului. Însă una dintre condițiile de bază ale operațiunilor militare împotriva rușilor era asigurarea teritoriilor românești din spatele frontului, lucru conceput de generalul Berthelot doar prin satisfacerea pretențiilor teritoriale — în conformitate cu înțelegerile preliminare cu Antanta — ale Bucureștiului (Iasiului). Astfel, devine clar de ce comandantul general Franchet d'Esperey dăduse permisiunea trupelor române de a trece linia de demarcație încă la data de 17 noiembrie și de ce generalul Berthelot a și ordonat executarea trecerii la data de 12 decembrie, fără să discute cu comandamentul general. I-a informat pe superiorii săi de la Paris despre această acțiune, transmițînd însă informația doar în ziua în care avansarea trupelor române începuse deja, adică la 15 decembrie. A anunțat că emisese o împuternicire pentru ocuparea orașelor Cluj, Dej, Carei, Satu-Mare, Oradea și Arad.

În spatele acțiunii generalului Neculcea stau neconcordanțele apărute în activitatea comandamentului francez al Antantei, mai exact încercările de eliminare a acestora. Ordinul de trecere al lui Berthelot, permisiunea și mărinimia lui se găsește față în față cu contra-ordinul dat de locotenent-colonelul Vix. (Acesta din urmă negocia, ținea legătura cu guvernul Károlyi.) Berthelot probabil îi sugerase lui Neculcea ca și comandamentul trupelor române să ceară de la guvernul maghiar evacuarea Clujului, predarea orașului. Vix se împotrivesc și trăgă-narea mai durează o săptămînă, pînă la 22 decembrie, pentru că Vix somează comandamentul român să nu împiedice organizarea marii adunări de la Cluj, anunțată pe 22 decembrie, căreia organizatorii i-au imprimat un caracter „anti-Alba-Iulia”.

Parisul nu și-a dat acordul la acțiunea lui Berthelot, însă generalul francez reținuse atîta timp decizia lui Clemenceau, pînă ce trupele regelui Ferdinand trecuseră și de Cluj.⁸⁶

Misiunea din 18 decembrie a lui Antalffy este dată publicității de ziarul tîrgumureșean cu patru zile mai tîrziu: la cererea generalului Neculcea, dr. Endre Antalffy, președintele Consiliului Național Maghiar orășenesc, s-a deplasat miercuri [18 decembrie] la Cluj ca să comunice cu comisariatul general de acolo [dr. István Apáthy, 1863-1922] și cu comandamentul militar [colonelul Károly Kratochwill] că Antanta a împuternicit trupele române să treacă linia de demarcație și să și ocupe Clujul. Din aceste motive, generalul l-a rugat pe Antalffy să transmită mesajul să nu fie împiedicată intrarea trupelor române în Cluj, pentru că în caz contrar, el ar fi nevoit să tragă asupra orașului și să intre în oraș cu mari forțe.⁸⁷ În memoriile sale nepublicate, eroul nostru afirmă: „*chiar în primele zile [adică după intrarea trupelor române] generalul Neculcea l-a chemat pe autorul acestor rînduri în fața lui și i-a comunicat următoarele: Dat fiind faptul că are informații potrivit cărora Divizia Secuiască, care staționează în Cluj intenționează să împiedice cu arme ocuparea pașnică a Clujului de către armata română, președintele Consiliului Național din Tîrgu-Mureș [adică el, Antalffy, care vorbește despre sine modest, la persoana a treia, respectînd regula oratio obliqua] trebuie să călătorească la Cluj și să-l convingă pe István Apáthy, președintele Consiliului Național de acolo, să renunțe la planul opunerii cu arme... Autorul acestor rînduri, adaugă cu capul plecat, și-a luat doar angajamentul să transmită mesajul*”.⁸⁸

Pînă cînd însă omul lui Neculcea a ajuns la Cluj, comandamentul maghiar primise deja ordinul ministrului de interne Bartha de încetare a rezistenței, și colonelul Kratochwill atenționase batalioanele secuiești, garda națională maghiară și studenții înarmați să evite vărsarea inutilă de sînge, iar în adunările publice se anunța că populația orașului Cluj se va preda în condiții pașnice. Ministerul maghiar al forțelor armate îl trimite pe secretarul de stat László Fényes în Ardeal în vederea comunicării deciziei de cedare a guvernului maghiar. În timp ce la Războieni reușise cu prețul unor mari greutăți să-i convingă pe soldații secui să cedeze podul de pe Mureș, la Ocna Mureș chiar el este arestat de trupele române, astfel că nu mai poate ajunge la Sibiu, unde ar fi dorit să ducă tratative în numele guvernului său cu conducătorii naționali români, respectiv cu Consiliul Dirigent.⁸⁹ La aflarea știrilor aduse de Antalffy, Consiliul Național clujean, continuă ziarul, imediat s-a reîntrunit în plen, luînd o decizie împotriva rezistenței armate, care, chiar dacă promitea succes militar, ar fi avut consecințe nefaste.⁹⁰ Prin cercetările sale, Ernő Raffay a reușit să descopere că generalul Neculcea trimisese vorbă prin Antalffy: orașul nu poate evita ocupația, de aceea Apáthy și ceilalți să dispună retragerea trupelor germane și maghiare, precum și a gărzii naționale, pentru că

este suficientă existența gărzii naționale române, respectiv a Senatului Militar Român, care funcționa în oraș și care avea ca atribuție organizarea și coordonarea activității gărzilor naționale. „În seara aceea [adică în 18 decembrie] se reunește consiliul național maghiar și secuiesc, și redactează răspunsul” pentru generalul de la Tîrgu-Mureș. „Conform acestuia, acceptă ocupația, însă retragerea forțelor maghiare este de competența ministerului forțelor armate. Clujul fiind oraș maghiar, cer ca ordinea să fie menținută de garda națională maghiară. Răspunsul a fost dus de Antalffy în noaptea zilei de 18, în compania unui delegat clujean, avînd misiunea de a-i cere generalului român crutarea tezaurului de artă al orașului.”⁹¹ După întoarcerea sa, Antalffy a raportat despre rezultatul favorabil al misiunii sale, iar generalul i-a mulțumit pentru osteneală.⁹²

Asumînd răspunderea misiunii delicate, la urma urmei Antalffy prelungise existența CNM la Tîrgu-Mureș. Antalffy fiind un conducător pe a cărui colaborare se putea pune bază și care reprezenta demn interesele orașului, s-a ajuns ca CNM să fie dizolvat doar anul următor, în jurul zilei de 20 ianuarie.⁹³

Atunci, în Ajunul Crăciunului se termină misiunea istorică a lui Endre Antalffy. Sau mai bine zis, primul său rol istoric asumat, pentru că la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, istoria va apela încă odată la el, în 1944-45 el fiind prefectul județului Mureș-Turda. Dar aceasta este o altă poveste, cum s-ar spune în *O mie și una de nopți*. □

NOTE

1. **Romániai Magyar Irodalmi Lexikon**. Sub redacția: Edgár Balogh. București, Ed. Kriterion, 1981, vol. I., p. 67-68; Gulyás Pál: **Magyar írók élete és munkái**. Budapest, 1939, vol. I., col. 660-661. În românește de V. Nițu: *Endre Antalffy* în: **Profiluri mureșene. Tîrgu-Mureș**, 1971, p. 269-271.

2. **Erdélyi Lexikon**. Redactor: dr. Kálmán Osváth. Oradea-Nagyvárad, 1928, p. 11. Antalffy a redactat vedetele referitoare la literatura română din acest lexicon.

3. vezi nota nr. 1.

4. **A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája**. Redactat: Ildikó Marosi, București, Ed. Kriterion, 1973, p. 317, 27.

5. idem p. 28.

6. idem p. 28, 327, 372.

7. **Tükör**. 27 noiembrie 1918, nr. 51, Molter Károly: *Dr. Antalffy Endréről*

7a. Revoluția burghezo-democratică maghiară începută în octombrie 1918. Soldații purtau crizanteme pe bonetă.

8. **Tükör**. 27 octombrie 1918, nr. 43.

9. **Székely Napló**, 29 octombrie 1918, nr. 167.

10. *Molter Károly: Antalffy Endre első megünneplése* în: **Igaz Szó**, anul V, 1957, p. 298.

11. Citat de Fuchs Simon, **Munkásmozgalom a Marosvölgyében**. București, Ed. Politică, 1975, p. 127-128.

12. Fuchs, idem, p. 128. Și Sándor Turnowszky își amintește de întîmplarea scandaloasă a adunării. El spune că în Palat mai întîi vorbise conducătorul social-democraților, János

Csetri, apoi în numele partidului radical se adresase mulțimii chiar el. Din partea partidului lui Károlyi vorbise redactorul Elek Kovács. După acestea urma cuvîntarea lui Hofbauer, care ar fi ținut o prelegere despre revoluție dacă intervenția lui Antalffy nu l-ar fi redus la tăcere pe primarul pensionar. După părerea lui Antalffy, conducătorii revoluției pot veni doar din rîndul oamenilor cinstiți, nepătați, iar despre domnul Hofbauer nu aceasta este opinia locuitorilor orașului. Galeria primise cu aclamații puternice rectificările lui Antalffy, mai ales studenții organizaseră o manifestare frumoasă de simpatie în sprijinul domnului profesor. Deși era să fie dat afară din sală, publicului i-a plăcut acțiunea curajoasă, și l-au chemat pe podium să-și continue de acolo gîndurile înțelepte. Citat de Pál-Antal Sándor: Consiliul Național Maghiar din Tîrgu-Mureș și atitudinea sa față de Unirea Transilvaniei cu România în: Marisia IX, 1979, p. 385.

13. Székely Napló. 16 noiembrie 1918, nr. 176.; Pál-Antal, op. cit., p. 392.

14. Pál-Antal, op. cit., p. 389.

15. Pál-Antal, op. cit. p. 391. Garda era formată inițial din 400 de membrii.

15a. Székely Napló, 9 noiembrie 1918, nr. 172.

16. Romsics Ignác, Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1991, p. 71, 75. Ziarul Székely Napló scrie (în numărul din 12 noiembrie 1918), că István Bethlen este chemat de guvern la Budapesta, Károlyi ar fi vrut să le trimită mesaj telefonic prin Consiliul Național din Cluj și Tîrgu-Mureș, însă n-a putut să ia legătura decît cu Apáthy la Cluj, și li se va pune la dispoziție un tren special. „Probabil că invitația a fost adresată lui István Bethlen cu scopul unor convorbiri referitoare la Ardeal, însă circumstanțele actuale familiale și personale îl împiedică să călătorească.”

17. Székely Napló. 14 noiembrie 1918, nr. 175.

18. idem; Pe baza datelor din arhivele ministerului forțelor armate de la Budapesta Raffay apreciază că evenimentul s-ar fi produs la 12 noiembrie, cînd o formațiune de 35 de oameni trecuse granița și îndată l-a alungat pe primarul satului Corbu, de religie mozaică. Raffay Ernő, Erdély 1918-1919-ben. Tanulmányok. Szeged, Ed. JATE, [1990]., p. 133, 330 (nota nr. 16), p. 134.

19. Unc, Gh.-Deac, A., 1918. Gărzile Naționale Române din Transilvania, București, Editura Militară, 1979, p. 65.

20. Popa, Traian, Monografia orașului Tîrgu-Mureș, Tg. Mureș, 1932, p. 198; 1918 la români. Documentele unirii, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1989, vol. VII, p. 442. Scrisoarea de acreditare a căpitanului Nicolae Cîndea fusese întocmită deja la 11 noiembrie 1918 de către Consiliul Național Român al județului Mureș-Turda, de președinte dr. Augustin Chețiu și secretarul dr. Ioan Harsia, „comisarul militar”. idem, p. 267.

21. ibidem. Avocatul Ioan Harșia raportează de la Reghin Consiliului Național Român Central din Transilvania cu sediul la Arad, că recent avuseră loc și în județ adunările românilor. Sediul Consiliului Național Român din județul Mureș-Turda este la Reghin, pentru că la Tîrgu-Mureș „abia dispunem de doi-trei intelectuali în prezent”. v. 1918 la români, vol. VII., p. 442.

22. Raffay, idem, Budapesta, Ed. Magvető, 1987, p. 148.

23. Romsics, op. cit., p. 73.; Pál-Antal, op. cit., notele nr. 304 și 45.

24. Székely Napló, 12 noiembrie 1918, nr. 174. Romsics, op. cit., p. 72.

25. Raffay, ibidem.

26. Pál-Antal, op. cit., p. 391.

27. Romsics, op. cit., p. 72.; Pál-Antal, op. cit., p. 391.

28. Pál-Antal, ibidem.

29. Kertész Jenő, A tíz év előtti Erdély napjai în Korunk, anul IV, 1929, nr. 2., p. 92-93.

30. *Székely Napló*, 20 noiembrie 1918, nr. 179.
31. *ibidem*.
32. *Tükör*, 19 noiembrie 1918, nr. 52, ediție specială.
33. Romsics, op. cit., p. 72.
34. *idem*, p. 74.
35. *Székely Napló*, 23 noiembrie 1918, nr. 180; *Tükör*, 24 noiembrie 1918, nr. 54.
36. *Székely Napló*, *ibidem*.
37. Ziarul *Székely Napló* publică în numărul său din 23 noiembrie 1918, nr. 180, textul telegramelor trimise de Jászi procurorului general Sándor Bodó, președintele Consiliului Secui-Maghiar. Printre altele O. J. scrie, că „datorită unor treburi ce nu suferă amânare nu pot onora” invitația. În opinia lui Ignác Romsics ideea proclamării republicii secuie nu-i era străină nici lui Jászi. Romsics, op. cit., p. 73.
38. *Tükör*, 1 decembrie 1918, nr. 55.
39. Raffay, op. cit., Ediția II. Szeged, JATE, (1990), p. 149 și p. 339, nota nr. 56.
40. *Székely Napló*, 30 noiembrie 1918, nr. 184.
41. *ibidem*.
42. *ibidem*.
43. *ibidem*.
44. *ibidem*.
45. Romsics, op. cit., p. 74.
46. *Székely Napló*, *ibidem*.
47. Romsics, op. cit., p. 72; Printre membri îi găsim și pe Sándor Bodó, procurorul Tablei Regale, care inițial trebuia să fie numit în fruntea Consiliului Secui Maghiar, social-democratul János Csetri, profesorul Gábor Szígyártó și delegatul guvernului la Tîrgu-Mureș, proaspătul numit József Halász. Celelalte nume însă nu spun prea multe astăzi cercetătorului istoriei politice: Ignác Köllő, Aladár Balla, dr. László Szoboszlai, Miklós Patrubby, József Szenner, László Kovács, József Abos, Kálmán Török, Vilmos Wégner, Samu Kövesdi, Márton Hoffmann, redactorul Elek Kovács, notarul orașului Tîrgu-Mureș Endre Oroszlány. *Székely Napló*, *ibidem*.
48. *ibidem*.
49. **Consiliul Național din Blaj (1918-1919)**, Cluj, Ed. Dacia, 1980, vol. II., p. 143. La 26 noiembrie 1918, marți, în cursul amiezii, românii din Tîrgu-Mureș și din satele din apropiere votaseră deja pe circumscripții (circumscripția I și II din Tîrgu-Mureș, circumscripția din Acățari și Miercurea Nirajului precum și Asociația Învățătorilor greco-catolici din județ), alegîndu-și delegații la marea adunare națională de la Alba-Iulia. vezi 1918 la români. Documentele unirii. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, vol. IX., p. 9-10, 13-14, 17-19; vol. X, p. 69-70.
50. *Székely Napló*, 30 noiembrie 1918, nr. 184. Guvernul Károlyi vroia să obțină ca: dacă ocupația Ardealului și a Părților (Partium) oricum se va produce, atunci în marile orașe, printre care la Cluj, Tîrgu-Mureș, Arad, Alba-Iulia, Satu-Mare, Oradea și în alte cinci localități, să intre trupele Antantei și să exercite ele controlul. Colonelul francez Vix a transmis superiorilor săi cererea maghiarilor, dar la 5 decembrie, după cum era de așteptat, Budapesta a primit un răspuns negativ. Raffay, op. cit., p. 150.
51. *Székely Napló*, nr. citat.
52. *idem*: „*Avanposturi române la Deda și la Lunca Bradului. Se relatează din Reghin: patrile române de soldați călare, respectiv avanposturi au intrat ieri după amiază în comunele Deda și Lunca Bradului.*”
53. *idem*, 1 decembrie 1918, nr. 185.

54. idem, 30 noiembrie 1918, nr. 184.
55. Unc-Deac, op. cit., p. 176.
56. *Székely Napló*, 1 decembrie 1918, nr. 185.
57. ibidem.
58. ibidem. Consiliul este dominat de reprezentanții stîngii, de exemplu redactorul șef al ziarului *Tükör*, Zoltán Morvay, muncitorul feroviar, Mátyás Ehrenberger, avocatul dr. Róbert Farkas, cumnatul delegatului guvernului din oraș József Halász, Gábor Szigyártó etc.
59. ibidem, 3 decembrie 1918, nr. 186.
60. ibidem.
61. ibidem.
62. ibidem. „*Sîmbătă seara [30 noiembrie] se răspîndise deja știrea, că în satele vecine au apărut patrulă române de soldați călare. Duminică dimineața [1 decembrie] s-a anunțat și oficial, că la Gornești sînt 15, la Ernei sînt 5 soldați călare și că au sosit și la Dumbrăvioara. Ordinea nu fusese tulburată nicăieri, soldații români ceruseră de la populație pîine și alimente, dar s-au comportat ireproșabil.*” vezi nota nr. 69. Tot la întîi decembrie lua ființă la Cluj Divizia Secuiască, avînd ca scop primordial apărarea teritoriilor „fidele guvernului maghiar” din spatele liniei de demarcație, adică a regiunilor dintre Someș și Mureș. v. Erdélyi magyar évkönyv 1918-1929. Redactat de: dr. István Sulyok și dr. László Fritz. Anul I, Cluj, 1930, p. 236.
63. *Székely Napló*, ibidem.
64. ibidem.
65. Raffay, op. cit., p. 165.
66. *Székely Napló*, ibidem.
67. idem, 5 decembrie 1918, nr. 187.
68. ibidem.
69. idem, nr. 186. Conform datelor din arhive, populația din Gornești a fost împărțită în ceea ce privește întîmpinarea trupelor. Unii îi primiseră cu apă și alimente. Evident, ei sînt români, de simțire românească. Erau însă și țărani maghiari, care îi muștrau pe soldații în trecere, chiar mai mult decît atît, pe unul îl loviseră cu o piatră în așa fel încît își pierduse cunoștința și căzuse în șanț; vezi Ioan Silviu Nistor, **Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918**, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1918, p. 135. Trebuie să notăm faptul că în materialul de specialitate parcurs de noi, autorii români se ocupă foarte puțin cu treburile, sentimentele, situația politică și socială a maghiarilor din Ardeal și Părți, tocmai cu acea sferă politică maghiară de care aceștia se rup definitiv în zilele acestea. Nu prea sînt capabili să facă diferența sau neglijează voit diferențele esențiale dintre obiectivele, orientarea ideologică și intențiile guvernelor Tisza pe o parte și Károlyi pe de altă parte. Subiectivitatea istoriografiei românești nu s-a atenuat nici după schimbările de după 1989.
70. *Székely Napló*, 5 decembrie 1918, nr. 187.
71. id. Evenimentele din urmă cu treisprezece ani sînt povestite și de Imre Mikes. Autenticitatea informațiilor sale este însă destul de îndoielnică datorită timpului scurs, inexactităților numelor și a datelor: de ex. după părerea lui ocuparea orașului a avut loc deja la 25 noiembrie. „*La miezul zilei sosește dinspre Reghin cu trenul o forță armată română mai însemnată. Ei sînt întîmpinați în numele Consiliului Național de dr. Endre Antalffy, care cere trupelor ocupante să dea în scris intangibilitatea administrației maghiare. Deși această cerere se bazează pe acordul de armistițiu [tratatul de la Belgrad din 13 noiembrie], comandamentul român nu este dispus să dea în scris nimic.*” Mikes Imre, **Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig**, Brassó, Imprimeria Brassói Lapok, 1931, vol. II., p. 44-45.
72. *Székely Napló*, 5 decembrie 1918, nr. 187.

73. ibidem.
74. Kertész, op. cit., p. 94-95.
75. ibidem
76. ibidem
77. Raffay, op. cit., p. 246.
78. **Erdélyi Magyar Évkönyv** ..., p. 236.
79. **Székely Napló**, 5 decembrie 1918, nr. 187.
80. ibidem. Fanfara armatei a cîntat o săptămînă într-una în piața Centrală sau Széchenyi, iar soldații și populația dansau Hora Unirii, susține Ioan Silviu Nistor, fără să precizeze mai îndeaproape care este sursa acestei informații interesante. Nistor, op. cit., p. 135.
81. Raffay, op. cit., p. 361, nota nr. 58.
82. Pál-Antal, op. cit., p. 389.
83. **Székely Napló**, 19 decembrie 1918, nr. 193.
84. idem, 21 decembrie 1918, nr. 194. „Ministrul Jászi îi ceruse recent lui dr. Antalffy să accepte postul de prefect al județului, care însă a refuzat oferta.”
85. Ormos Mária, **Padovától Trianonig 1918-1920**, Ediția II, Budapest, Ed. Kossuth, 1984, p. 113-117.
86. ibidem.
87. ibidem.
88. Citat de Fuchs Simon, **Munkásmozgalom a Marosvölgyében...**, p. 129-130.
89. **Székely Napló**, 21 decembrie 1918, nr. 194. După corespondentul ziarului L. Fényes s-ar fi îndreptat spre Tîrgu-Mureș și nu spre Sibiu, informația fiind însă o greșeală tipografică.; Raffay, op. cit., p. 178.
90. **Székely Napló**, ibidem. Mikes scrie același lucru în eseuul său politic citat mai sus, pretinzînd și următoarele: „Dat fiind faptul că în conformitate cu punctul opt al armistițiului vrajba a luat sfîrșit — trimitea Apáthy răspunsul — Clujul nu va opune rezistență. Dar cererea de evacuare militară nu este justificată. Generalul Neculcea să se mai gîndească.” Mikes, op. cit., vol. II., p. 49. Pînă atunci însă trupele germane ale generalului Mackensen trecuseră deja de Cluj. (v. **Székely Napló**, 21 decembrie 1918, nr. 195.)
91. Raffay, op. cit., p. 178-179.
92. **Székely Napló**, ibidem.
93. idem, 22 decembrie 1918, nr. 195.; Pál-Antal, op. cit., p. 389.

Traducere de Tibor Szász

*

SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály (n.1947) — bibliotecar principal la biblioteca Teleki-Bolyai (Tîrgu-Mureș), lector universitar al Academiei de Artă Teatrală (Tîrgu-Mureș) și Universității Babeș Bolyai (Cluj). A publicat peste 250 de studii despre istoria Transilvaniei din secolele XV-XVIII, a îngrijit volumul **Bethlen Gábor Levelek** (Scrisorile lui Gabriel Bethlen), *Kriterion* 1981, și **Izvoare și mărturii referitoare la Evreii din România** (vol. II/1 și II/2, Ed. Hasefer, 1988, respectiv 1990). Autor al volumelor **Erdélyi fejedelmek** (Principii Transilvaniei) (biografii), Ed. Mentor, Tîrgu-Mureș, 1993 și 1994 (reeditare) și **Múlt és múlt** (Trecut și trecut), Ed. Impress, Tîrgu-Mureș, 1995.

Supraviețuire națională, politică lingvistică și coeziune internă.

Modelul catalan

PAU PUIG I SCOTONI

Deoarece am intitulat această prelegere „*Supraviețuire națională, politică lingvistică și coeziune internă. Modelul catalan*”, țin să precizez dintru început — pentru a evita eventualele neînțelegeri — că folosesc termenul de „model” în sensul de descriere sau de reprezentare a realității, și nicidecum în celălalt sens al său, de obiect al imitației. Convingerea mea este că modelele nu pot fi exportate și cu atât mai puțin importate. Fiecare situație în parte necesită un model propriu. Mai mult, pentru a fi viabil și durabil, fiecare model necesită existența de partea tuturor grupurilor implicate a unei puternice voințe de înțelegere reciprocă și a unui cert spirit de conviețuire — condiții care pot fi îndeplinite doar prin efortul chibzuit și matur al fiecărui grup în parte.

Toți cei care au cercetat dificultățile importului de idei gata făcute — așadar de idei care au fost codificate și sistematizate, de pildă, în legislație și în constituții — au remarcat că, odată decupate din dezbaterile și din procesul de negociere care le-au generat, ideile devin simpliste și superficiale și, ca urmare, greu de aplicat. Totuși, se pot trage învățăminte din experiența altora, nu atât dintr-un model propriu-zis, cât din circumstanțele și strategiile care au făcut viabilă introducerea modelului respectiv și aplicarea sa ulterioară.

Cîteva date de bază

Catalonia este o entitate teritorială care se bucură de autoguvernare din 1979. Constituția Spaniei o definește drept una din „naționalitățile” „națiunii” spaniole. Totuși, noi, catalanii, socotim îndeobște Catalonia drept o națiune din cadrul statului spaniol. Triumful catalan este situat în colțul nord-estic al Peninsulei Iberice și cuprinde o parte considerabilă a Munților Pirinei și a graniței dintre Spania și

Franța. Suprafața Cataloniei (32.000 km²) este comparabilă cu cea a Belgiei, iar populația ei se ridică la 6.000.000 de locuitori. Catalanii nu au o origine etnică comună întrucât teritoriul catalan este coridorul care leagă peninsula de continentul european, o circumstanță geografică care a favorizat migrația și amestecul populațiilor. Ultimul mare val de imigrare a avut loc în perioada franchistă, iar cea mai importantă urmare a acestuia este că numărul catalanilor vorbitori de spaniolă a crescut simțitor — el reprezentând astăzi un procent de 45%. Catalonia nu dispune de resurse naturale semnificative, dar are, în schimb, o lungă tradiție comercială și industrială. Începând cu secolul trecut, Catalonia a devenit „uzina Spaniei” și este și astăzi una din cele mai bogate regiuni ale țării. Catalonia reprezintă 6% din teritoriul, 16% din populația, 20% din PIB-ul, 24% din producția industrială și 30% din comerțul exterior al Spaniei. Statul spaniol realizează între 23% și 24% din venitul său în Catalonia. Dacă ne plasăm în contextul Uniunii Europene, PIB-ul pe cap de locuitor al Cataloniei se situează în vecinătatea mediei Uniunii.

Începuturile Cataloniei datează din vremea Marca Hispanica a Imperiului lui Carol cel Mare. În evul mediu Catalonia a fost puterea dominantă în regatul Aragonului, rivalizând în spațiul mediteranean cu Genova și Veneția. Catalonia a fost anexată regatului spaniol într-o perioadă de slăbiciune și de nesiguranță, situația ei fiind de aceea dintru început una marginală. În plus, poziția ei de regiune de frontieră a sortit-o unui control și unei supravegheri foarte stricte din partea statului spaniol. Catalonia și-a pierdut tradiția seculară a autoguvernării în 1714, după războiul pentru succesiunea spaniolă.

Regionalismul catalan și-a făcut apariția la sfârșitul secolului trecut, generat fiind pe de o parte de procesul inegal de modernizare a Spaniei, de neîncrederea și de politica falimentară a guvernelor de la Madrid, iar pe de altă parte, de curentele naționaliste și romantice ale epocii. Cele mai semnificative elemente ale identității naționale catalane sînt limba catalană și conștientizarea faptului că regiunea constituie cea mai dezvoltată și mai europeană parte a Spaniei. Limba catalană aparține, asemeni românei, familiei de limbi romanice. Spre deosebire de alte limbi minoritare, catalana este limba unei foarte bogate literaturi scrise. Faptul că ea este vorbită de elitele regiunii îi conferă catalanei și *prestigiu social*. Obiectivul regionaliștilor era obținerea autoguvernării, precum și a unui cuvînt de spus în guvernul central în vederea modernizării restului Spaniei. La Madrid însă aceste revendicări erau interpretate ca o intenție fie de secesiune, fie de cîștigare a dominației asupra întregii Spanii. În realitate, separatismul era susținut numai de grupuri marginale, întrucît dependența de piața spaniolă a moderat constant revendicările naționaliste. Aspirațiile regionaliste au fost realizate în 1931, cînd Republica Spaniolă a acordat Cataloniei o largă autonomie regională. Toate acestea au fost însă pierdute după victoria generalului Franco în Războiul civil din 1936-1939. În timpul regimului franchist (1939-75), Catalonia a fost supusă unei opresiuni

politice și culturale, cea mai gravă latură a acesteia constituind-o interdicția de a se folosi în public limba catalană.

Astăzi, din punctul de vedere al centrului spaniol, Catalonia este parte a națiunii și teritoriului spaniol — o parte vitală și inalienabilă. Aceste vederi sînt împărtășite și de militarii spanioli care socotesc că Pirineii transformă peninsula într-o „insulă strategică” și fac din înălțimile Castiliei — unde se află însuși miezul statului spaniol — o „fortăreață inexpugnabilă”.

Autoguvernarea catalană

Autoguvernarea catalană este întemeiată pe prevederile Constituției, care recunoaște autonomia a 17 regiuni. Împreună cu celelalte două așa-numite naționalități istorice — Țara Bascilor și Galicia — Catalonia aparține grupului de regiuni cu cele mai multe puteri delegate. Autoguvernarea înseamnă în cazul de față că regiunea dispune de un parlament, un guvern, și un președinte proprii. Ansamblul acestor instituții este cunoscut sub numele de *Generalitat de Catalunya* (care este numele istoric al Consiliului Permanent al Parlamentului catalan creat la 1359). Guvernul din cadrul Generalitat-ului are 14 departamente a căror enumerare poate oferi o imagine a anvergurii autoguvernării catalane: președinția, ministerul de interne, cel al justiției, ministerul industriei și energiei, ministerul economiei și finanțelor, cel al planificării teritoriale și lucrărilor publice, ministerul comerțului și turismului, al agriculturii, al mediului, al sănătății și asigurărilor sociale, al protecției sociale, al muncii, al educației și culturii. Prerogativele guvernului regional sînt fie exclusive, fie sînt exercitate prin coguvernare. În ce privește prerogativele exclusive — cultura, de pildă — guvernul catalan deține atît puteri executive, cît și legislative.

Punctul nevralgic al acestei autoguvernări este că ea nu presupune și autonomia financiară. O altă deficiență este posibilitatea limitată de influențare a guvernului central și a prerogativelor sale legislative. Senatul, a doua Cameră a Parlamentului spaniol, mai are încă un drum lung de parcurs pînă să devină *Bundesrat*-ul Spaniei. În același chip, spre deosebire de land-urile germane, regiunile Spaniei au o influență minimă în politica centrală în probleme care le privesc direct.

Aceasta nu a împiedicat totuși Catalonia să ducă o intensă activitate internațională în domeniul economic, cultural și politic. Principalul obiectiv al „micro-diplomației” catalane a fost și este în continuare mobilizarea regiunilor Europei pentru a revendica extinderea de către Uniunea Europeană a principiului subsidiarității la nivel regional.

Autoguvernarea a fost cîștigată în 1977 mulțumită alianței dintre clasa de mijloc și straturile sociale mai joase, formate în principal din oameni proveniți din afara Cataloniei. La rîndul lor, spaniolii democrați au fost nevoiți să acorde autoguvernarea în primul rînd din pricina rolului central al Cataloniei în rezistența împotriva lui Franco și în al doilea rînd din cauză că democrația spaniolă nu putea menține stabilitatea fără a da o soluție acceptabilă problemei catalane și basce.

Pe de altă parte, autonomia a putut fi consolidată mai ales în urma politicii de integrare adoptate de forțele politice catalane cu privire la problema crucială, a imigrației. Prin conceperea unei definiții mai largi a națiunii catalane, Catalonia a putut dezamorsa amenințarea pe care prezența masivă a imigranților o reprezenta la adresa coeziunii sale interne. Potrivit acestei noi definiții, pe criterii non-etnice, este catalan oricine trăiește și muncește în Catalonia.

Modelul lingvistic

Modelul lingvistic catalan urmează liniile directoare ale Constituției Spaniei din 1978 cu privire la diferitele limbi vorbite în Spania: spaniola, catalana, eureska (limba bască) și galiciană. În rezumat, Constituția prevede:

- limba oficială a statului este limba spaniolă;
- toți cetățenii spanioli au obligația de a cunoaște și dreptul de a folosi spaniola;
- celelalte limbi vorbite în Spania pot fi considerate limbi oficiale în regiunile autonome respective.

Constituția Spaniei recunoaște pluralismul lingvistic al Spaniei, dar într-un mod inechitabil. La nivelul statului, caracterul oficial este rezervat uneia singure dintre cele patru limbi, și anume spaniolei. În ce privește drepturile lingvistice ale individului, Constituția recunoaște în totalitate drepturile cetățenilor spanioli vorbitori de spaniolă. Ceilalți se pot adresa administrației, iar aceasta, la rându-i, li se poate adresa în limba pentru care ei au optat, doar la nivel local și regional.

Bazele modelului nostru lingvistic au fost puse de *Statutul de Autonomie* din 1979. Acesta definește catalana ca limba Cataloniei și statuează caracterul ei co-oficial (alături de spaniolă). El stabilește, de asemenea, obligația conducerii regionale de a garanta folosirea curentă și oficială a ambelor limbi, precum și de a crea condițiile pentru realizarea unei depline egalități între cele două.

Legea cu privire la limba oficială, promulgată în 1983 de către parlamentul catalan, declară catalana drept limba guvernării și a administrației locale și regionale. În ce privește educația, legea precizează că obiectivul ei este cunoașterea ambelor limbi, dar, în același timp, ea mai prevede că limba de predare este catalana. Legea recunoaște totodată dreptul elevilor de a fi instruiți în ciclul primar în propria limbă. Politica noastră lingvistică are ca țintă principală promovarea cunoașterii și folosirii limbii catalane ca pe o compensare a efectelor nocive pe care le-a avut asupra catalanei persecuția din perioada de dictatură. Această politică, de „normalizare lingvistică”, a fost susținută cu ajutorul a două argumente majore. În primul rând, cunoașterea generală a catalanei este necesară pentru a garanta individului dreptul deplin de a trăi în Catalonia, iar în al doilea rând, este important ca imigranții și copiii lor să aibă posibilitatea de a învăța catalana pentru a le fi astfel facilitată integrarea în societatea catalană. Principiul

instrument al politicii lingvistice a fost mass-media, supravegheată în acest sens de guvernul regional și de sistemul educațional.

Una din metodele pedagogice care vizează să le asigure copiilor vorbitori de spaniolă condițiile pentru stăpînirea în egală măsură a catalanei și a spaniolei este așa-numita „imersiune lingvistică” — o metodă practică și în Québec, Finlanda și Țara Galilor. „Imersiunea lingvistică” constă, în cazul nostru, în predarea exclusiv în limba catalană în primele etape ale procesului educațional. Această metodă, aplicată cu acordul părinților, impune o evaluare pozitivă a limbii materne a copilului — așa cum se cuvine unei metode plurilingve de instruire.

Politica lingvistică dă prioritate persuasiunii și convingerii mai degrabă decît impunerii cu forța, de unde putem deduce că politica a fost flexibilă, treptată și creativă. Pentru mii de vorbitori de spaniolă, primul profesor de catalană a fost J.R., protagonistul serialului american de televiziune „Dallas”. Recuperarea limbii noastre este în momentul de față un fapt practic ireversibil: 93,8% din populație înțelege catalana, 68% o vorbește, iar 40% o poate folosi în scris. Generațiile tinere sînt într-o proporție covârșitoare bilingve.

Modelul lingvistic catalan corespunde în mare măsură modelului pe care lingviștii îl numesc în mod uzual „personal”. Pe de altă parte, modelul conține anumite elemente de teritorialitate, printre care se numără prevalența catalanei în administrație și educație. În plus, autoritățile catalane se îngrijesc pentru ca drepturile lingvistice ale individului să nu „încalce dreptul colectiv al comunității lingvistice catalane la propria limbă”. Elementele teritoriale răspund, desigur, dorinței de a garanta supraviețuirea catalanei și de a echilibra bilingvismul din Catalonia.

Modelul nostru lingvistic se caracterizează prin aceea că a reușit să compatibilizeze uzajul public al catalanei cu respectul pentru limba imigranților. La început, modelul actual a fost impus prin forța împrejurărilor: statutul oficial al spaniolei în toată Spania, numărul mare de vorbitori de spaniolă, și teama că toți aceștia se vor opune revenirii la limba catalană. Consolidarea modelului, pe de altă parte, are loc bucurîndu-se de interesul tuturor părților. De fapt, din motive de mobilitate și integrare socială, vorbitorii de spaniolă sînt tot mai interesați să învețe catalana. Acum că limba noastră nu mai este amenințată, noi, vorbitorii de catalană, am început să apreciem, la rîndul nostru, tot mai mult utilitatea spaniolei în afaceri și în relațiile cu restul Spaniei, cu America Latină și cu cei 15 milioane de turiști care ne vizitează țara în fiecare an. Este cert că consolidarea acestui model este în interesul Spaniei în general ca și al Cataloniei, deoarece „pacea limbilor” contribuie la buna imagine internațională a amîndurora, și prin aceasta la progresul lor material.

Nici „micro-iacobinism”, nici „calea irlandeză”

Am descris în varii ocazii modelul catalan ca „girondinist” în ce privește politica internă și coeziunea internă, și ca „fenician” în ce privește arta supraviețuirii.

Aspectul „girondin” al modelului este legat de viziunea sa integrativă și de interpretarea „franceză” pe care o conferă conceptului de națiune, adică viziunea sa teritorială și civilă. Pe de altă parte, modelul catalan de coeziune internă nu este totuși unul de tip iacobin, uniform și monolingv. Nu avem cum să știm ce fel de Franță ar fi construit girondinii dacă nu ar fi fost eliminați de pe scena istoriei. Oricum, îmi pare că numele lor — din pricina conotațiilor sale pluraliste — este potrivit pentru a caracteriza un model precum cel catalan, bazat pe ideea de modernitate și de drepturi civile, dar nu și pe idealurile lui Robespierre și Napoleon.

Aspectul „fenician” al modelului este legat, în primul rând, de renunțarea, din cauza neviabilității sale, la curentul dominant al naționalismului catalan al secesiunii, sau ceea ce eu aș numi „calea irlandeză”. În al doilea rând, modelul este legat de importanța acordată de guvernul catalan politicii externe în vederea stabilirii unei rețele extinse de relații internaționale. Fenicienii din vechime au supraviețuit vreme de mai multe secole ca o entitate autonomă deoarece ei au înțeles că zidurile orașului nu vor fi niciodată destul de puternice pentru a rezista unui atac frontal al unui imperiu. Ei au fost nevoiți, în consecință, să caute căi alternative de supraviețuire. S-au folosit de avantajul mării, de distanțe și de comerț pentru a-și spori puterea și libertatea de acțiune. Ei s-au făcut utili, indispensabili chiar, mulțumită abilităților lor comerciale și maritime precum și stăpînirii perfecte a artei construcției de corăbii.

Lecția care poate fi desprinsă din strategia fenicienilor ar fi următoarea: „civilizează-ți adversarul”. Adică, fă în așa fel încît adversarul tău să înțeleagă că este în avantajul său să-ți recunoască dreptul la existență (și legitimitatea intereselor tale) și totodată să se simtă înțelept că procedează așa.

Pentru a-ți „civiliza adversarul” este indispensabil să eviți să-l înfricoșezi sau să-i pui la îndoială suveranitatea sau integritatea teritorială — cu alte cuvinte, este indispensabil să eviți să devii o amenințare la adresa intereselor sale vitale. Mai apoi, trebuie să-ți compatibilizezi interesele cu ale sale. Și în cele din urmă, este hotărîtor să îi poți demonstra că ai prieteni influenți și relații internaționale folositoare.

Considerații finale

Marea importanță pe care o prezintă Catalonia pentru Spania este deopotrivă o tragedie și un avantaj. Patima excesivă pe care o trezește „Frumoasa” care este Catalonia în „Ursul din munți” a condus în trecut la situații sufocante. Asupra Cataloniei s-a abătut atunci năpasta, însă Spania — lipsită de energiile și forțele creative ale locomotivei sale — a trecut prin greutăți încă și mai grave.

Dimpotrivă, în contextul oferit de democrație și pace, dependența pe care o resimte Spania față de Catalonia constituie o extraordinară sursă de putere pentru cele mai diverse strategii de descentralizare. Acum că Spania este un stat democratic, se poate prevedea că pe meterezele „fortăreței de pe vîrfuri” se va înțelege

în cele din urmă că politica dusă de faraonii luminați sau de regii mesopotamiemi față de Fenicia ar trebui aplicată și în cazul Cataloniei, și că ar trebui să ni se dea puterea și libertatea de mișcare de care avem nevoie pentru a contribui, cu loialitate și mult mai eficient, la progresul general al Spaniei.

Dacă, în cele din urmă toate acestea ar fi înțelese, Catalonia nu numai că își va fi asigurat supraviețuirea, ci totodată își va fi „civilizat adversarul” — lucru despre care Benedetto Croce credea că este nici mai mult nici mai puțin decât însăși arta fundamentală a politicii. □

Traducere de Doina Baci

*

Pau Puig i SCOTONI (n.1951), doctor în filosofie al Universității din Lund, consilier al direcțiunii generale a guvernului regional catalan, este autorul volumului *Baskien och Katalonien. Den lenga vdegen till sjdlvstyre* (1986), și a numeroase cursuri universitare: *Nation and State in the Northern Countries* (1996), *Approximation of the History of the Northern Countries* (1997), și comunicări științifice: *Surviving without the City Wall — the Catalans Yesterday, Today and Tomorrow* (1982), *Catalan Strategies for European Diversity* (1992), *Multilingualism in the Baltic Republics Today* (1995), *Local Powers in the Northern Countries* (1996), *Regionalism and Europe* (1996), *Regional Microdiplomacy* (1996). El colaborează totodată și la redactarea *Enciclopediei Naționale Suedeze*.

Pau Puig i Scotoni, *The Catalan Model of National Survival, Language Policy and Internal Cohesion*, studiu prezentat la seminarul internațional „Relațiile majoritate/minoritate — modele europene” din 1-3 mai 1996, organizat de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa la Tîrgu-Mureș.

Principalele probleme ale libertății religioase în Europa de Est

TAMÁS FÖLDESI

Trecutul

Orice autor care își propune să analizeze problemele referitoare la libertatea religiei în Europa de Est se confruntă cu o sarcină deosebit de dificilă. Europa de Est cuprinde, într-o arie geografică relativ restrânsă, multe state iar numărul lor a crescut continuu din 1989, odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice și a Iugoslaviei. Deși aceste țări împărtășesc unele trăsături comune, ele sînt foarte diferite. Printre ele există atît state care au ieșit învingătoare din cel de-al doilea război mondial, cît și state care au fost învinse. Majoritatea acestor state sînt eterogene din punct de vedere al naționalității și religiei. Pentru cele mai multe dintre ele, frontierele au fost stabilite abia după primul război mondial, și au existat multe conflicte etnice, adeseori dublate de conflicte între biserici și religii. Deși religia dominantă a acestei regiuni este creștinismul (musulmanii și evreii constituie o minoritate ne semnificativă), fiecare țară în parte a îmbrățișat forme de creștinism esențial diferite. În țările dinspre est, incluzînd Ucraina, România, Bulgaria și Serbia, religia predominantă este ortodoxismul răsăritean. În Polonia, Slovacia, Ungaria, Croația și Slovenia predomină catolicismul. În Republica Cehă și în fosta Republică Democrată Germană, prevalează protestantismul; numărul credincioșilor protestanți este, de asemenea, ridicat în unele părți ale Ungariei, vestului României și Slovaciei.

În ciuda profunde eterogenități etnice și religioase a regiunii, nu apropierea geografică este totuși cea care unește țările din această regiune. Pînă nu demult, fiecare țară aparținuse blocului sovietic vreme de cel puțin patru decenii. În consecință, întreaga regiune a moștenit din perioada comunistă unele atitudini și acțiuni comune referitoare la drepturile omului și la libertatea religioasă.

Pentru a aborda aceste probleme legate de libertatea religioasă în Europa de Est de astăzi, trebuie să discutăm înfii, chiar dacă foarte pe scurt, conceptul și

practica referitoare la drepturile omului în fostele țări comuniste¹. Întrucît era structurat în jurul unui partid unic, sistemul totalitar din aceste țări — indiferent dacă s-a ajuns la o dictatură mai blîndă sau la una mai dură — era incompatibil cu majoritatea drepturilor politice și civile recunoscute de dreptul internațional. De exemplu, nu puteau fi respectate dreptul de asociere sau cel la libera exprimare. Era lipsit de relevanță faptul că, fiind membre ale Națiunilor Unite, țările comuniste recunoșteau în mod formal importanța drepturilor omului și se declarau angajate în implementarea anumitor drepturi economice, sociale și culturale. Din moment ce drepturile politice și civile aveau un rol secund, inferior celui pe care l-ar fi meritat, a apărut o dihotomie specifică între principiile proclamate și starea de fapt din aceste țări. Aceasta făcea ca declarațiile liderilor politici cu privire la principiile drepturilor omului să fie profund ipocrite.

O atitudine similară caracteriza și conceptul de libertate religioasă în aceste țări comuniste, concept puternic deformat de gîndirea marxistă a partidelor comuniste privind prezentul și viitorul religiei, și în special rolul bisericii în societate. În această privință existau diferențe profunde în evaluarea rolului social al partidelor politice și al celui pe care se preconiza că îl vor juca bisericile. Ideea esențială era, pe de o parte, că în socialism, partidul comunist nu putea avea nici un rival. Nici unei grupări reale de opoziție, așadar nici unui grup religios, nu îi era permis să se organizeze, să acționeze sau să-și difuzeze ideile. Mai mult, linia conservatoare a marxismului considera religia drept o fundătură care îi împiedică pe oameni să experimenteze adevărata eliberare oferită de grupările revoluționare, nefiind nimic altceva decît o soluție iluzorie. Astfel, religia a fost constant respinsă în scrierile lui Marx ca fiind „opium pentru popor”. Pe de altă parte, partidul comunist a tolerat, într-adevăr, religia și bisericile, fie și numai temporar, limitările impuse libertății religioase fiind astfel de altă natură decît cele impuse libertăților politice. În concepția marxistă, religia și-a adus contribuția de-a lungul istoriei la rezolvarea unor necesități sociale. Religia constituia, din această perspectivă, o reflecție specifică a ideii că ființele umane sînt lipsite de apărare în fața tuturor în fața naturii, și apoi în fața condițiilor sociale, motiv pentru care oamenii se întorc spre puterile cerești pentru a-și depăși nefericirea. Din moment ce socialismul se dovedise deocamdată incapabil să rezolve anumite probleme sociale esențiale, unii oameni aveau încă nevoie de consolarea religiei. Numai și numai pentru acest motiv, religia trebuia tolerată.

Astfel, bisericile și religiile erau considerate în societatea comunistă un *rău necesar*. Totuși, întrucît ele constituiau în cele din urmă niște rivali nedoriți pentru Partidul Comunist, impunerea de restricții asupra activităților lor era absolut necesară, deliberată și de dorit.² De aici nu mai era decît un mic pas pînă la viziunea că religia este un *rău inutil*, care nu va lua sfîrșit odată cu satisfacerea nevoilor sociale, și trebuia, în consecință, eliminat încă de pe atunci. Într-adevăr,

Albania a făcut acest pas la începutul anilor '70 (deși și aici s-a repetat o lecție a istoriei: încercările de eradicare a religiei prin violență creează martiri și consolidează supraviețuirea în ilegalitate a religiei).

Percepînd religia ca pe un „rău necesar”, țările socialiste și-au dezvoltat strategii similare pentru menținerea religiilor și a bisericilor, dar și a restricțiilor asupra activității și influenței lor. Cea mai importantă strategie a fost efortul conștient de creare și perpetuare a unei crescînde inegalități de șanse între ideologiile religioase și cele seculare, avînd marxismul ca principal competitor între aceste ideologii. Domeniul unde acest fapt a reieșit clar a fost învățămîntul superior. Multe dintre cursuri erau consacrate instruirii obligatorii în marxism (cu explicația că aceasta era „singura ideologie științifică”). Nu se acorda nici o șansă difuzării ideilor religioase (pretinzîndu-se că ele reprezintă idei false și că, fiind o pseudo-știință, nu își au locul în programa universitară). La fel, în învățămîntul primar și secundar, toate materiile, și în principal cele umane, erau predate în spiritul marxismului, iar profesorii care își declarau în timpul cursurilor convingerile religioase personale erau stigmatizați. Mass-media era și ea ideologizată; ideilor religioase nu li se acorda decît foarte puțin spațiu, dacă nu erau de-a dreptul excluse. Publicarea de literatură religioasă era sever restricționată. În unele țări, ca de pildă fosta Uniune Sovietică, Biblia era o raritate, și nu putea fi obținută pe căi legale.

În toate țările socialiste prejudecățile religioase au culminat odată cu instaurarea inegalității șanselor. Școlile au fost naționalizate la sfîrșitul anilor '40 (în Uniunea Sovietică chiar mai devreme), în cele mai fericite cazuri păstrîndu-se totuși cîteva școli confesionale. În cele mai multe țări, cultele religioase au fost dizolvate, iar comunitățile religioase au fost declarate ilegale. Activitățile sociale ale bisericilor au fost fie eliminate, fie li s-au impus restricții drastice: maicile nu îi mai puteau îngriji bolnavi, iar preoților le era interzis să mai aducă alinare deținuților. Serviciul religios a fost desființat din cadrul armatei, făcînd astfel serviciul militar național încă și mai împovărător. Aceste măsuri erau inumane deoarece, în virtutea convingerilor lor, maicile ofereau cea mai bună îngrijire medicală, iar preoții le ofereau soldaților cele mai bune mijloace de rezistență la presiunile serviciului și le dădeau deținuților cele mai puternice motivații pentru a se reabilita. În același timp, în toate țările socialiste bisericile și-au pierdut autonomia tradițională. Au fost create Departamentele de Stat pentru Religie pentru a se controla activitățile financiare și ideologice ale bisericii și pentru a o influența, iar uneori pentru a dicta numirile din ierarhia bisericească.

Această politică generală referitoare la religie și la biserică caracteriza, într-o măsură mai mare sau mai mică, toate țările socialiste, deși acuitatea atitudinii anti-religioase a fluctuat de-a lungul timpului.³ Totuși, în acest cadru general, au existat diferențe fundamentale între dictaturile dure și cele blînde. Situația religiei și a

bisericii a fost insuportabilă în dictaturile dure. Liderii bisericii erau deseori persecutați și condamnați în cadrul unor procese înscenate. Credincioșii erau priviți ca cetățeni de rangul doi, a căror poziție și avansare în ierarhia socială erau influențate extrem de negativ de convingerile lor religioase. Într-adevăr, în dogmatica eră stalinistă, Jezhov și Berja au dus pînă la capăt un adevărat genocid împotriva credincioșilor.⁴ O parte organică a politicii țărilor socialiste referitoare la biserică și religii a constituit-o încercarea de a corupe anumiți conducători ai bisericii și de a-i atrage de partea regimului. Această strategie a avut succes cu deosebire în unele state estice și balcanice, de exemplu în Uniunea Sovietică, România și parțial în Bulgaria. Mai mult, în România și în Bulgaria o povară suplimentară a constituit-o eliminarea sau contopirea anumitor biserici. În Uniunea Sovietică și în România, Biserica Greco-Catolică a încetat să existe timp de zeci de ani, sau a fost încorporată în Biserica Ortodoxă.⁵

În asemenea condiții, poziția liderilor diferitelor biserici a devenit extrem de dificilă. Pe de o parte, ei trebuiau să asigure supraviețuirea bisericii și a religiei lor și să îi întărească pe enoriași în credință. Pe de altă parte, ei trebuiau să-și îndeplinească îndatoririle clericale, care, în astfel de circumstanțe, implicau un anumit grad de cooperare cu sistemul comunist, trebuind să-și păstreze totodată o anumită independență față de sistem. În perioada socialistă, dar mai ales după prăbușirea acestui regim, a fost intens dezbătut gradul pînă la care era acceptabilă colaborarea bisericii cu statul precum și momentul în care o astfel de colaborare devenea o abdicare voluntară de la interesele fundamentale ale bisericii și religiei.

Aceste îndelungate limitări ale libertății religioase nu au avut totuși efectul scontat de regimul comunist. Cea mai mare parte a societății din majoritatea acestor țări nu a acceptat restricțiile impuse în mod curent libertății religioase. Mai mult, dată fiind lipsa de legitimitate politică și economică a sistemului comunist, oamenii au devenit tot mai sceptici în privința doctrinei marxiste, inclusiv în privința perspectivei acesteia asupra religiei. Societatea socialistă nu a devenit atee. Studii efectuate după 1989 demonstrează că în perioada socialistă numai o parte foarte mică a societății era atee în mod conștient. (S-a înregistrat, totuși, o laicizare crescîndă întrucît în prezent un număr semnificativ de persoane nu aparțin nici unui cult, cu toate că susțin fie că cred în Dumnezeu, fie că sînt agnostice.) În consecință, în dictaturile blînde au existat cu mult înainte de 1989 — de fapt, deja de la sfîrșitul anilor 1970 și în timpul anilor 1980 — voci care cereau plasarea bisericii și a politicii religioase într-o nouă perspectivă, cu scopul de a diminua sau elimina limitările impuse libertății religioase. Polonia a constituit o excepție deoarece Biserica Catolică și-a păstrat aici o asemenea influență încît cuvîntul și acțiunile sale s-au repercutat asupra poziției societății poloneze; forțele de opoziție și-au găsit în mare măsură adăpost în biserică. În alte țări s-a considerat că, de vreme ce biserica are și un rol pozitiv, colaborarea

ei ar fi necesară soluționării unor probleme sociale sau de alt tip, organizându-se un dialog din care ar fi urmat să se discearnă valorile morale comune statului și bisericii. Toate acestea au contribuit la erodarea sistemului comunist și la pregătirea unei noi ere a libertății religioase.

Situația prezentă

În 1989 sistemul comunist a suferit un colaps în lanț în țările Europei de Est, urmat de prăbușirea, doi ani mai târziu, a Uniunii Sovietice. Forma pe care a luat-o revoluția a avut mai puțină importanță — fie de „catifea”, ca în Cehoslovacia, sau pașnică, ca în Ungaria, sau armată, ca în România. Rezultatul final a fost realizarea unei democrații pluraliste, în care democrația parlamentară multipartită a fost câștigată prin alegeri în esență libere. Această nouă democrație a schimbat în mod dramatic relația dintre stat și lege. În timp ce în sistemul anterior legea funcționase ca mijloc de exercitare a puterii, noile regimuri și-au propus crearea unui stat a cărui funcționare să fie conformă legii, în sensul noțiunii europene de stat de drept. Această democrație nouă a adus schimbări fundamentale și în relația dintre stat și cetățeni. În timp ce în societatea anterioară cetățenii erau subordonați puterii statului și serveau scopurilor sale totalitare — drepturile lor fiind privite doar ca favoruri din partea statului îngăduitor — noua societate urma să fie modelată în spiritul societății civice cu un cadru legal fundamentat pe drepturile omului, inclusiv pe cele politice și civice. Fără aceste drepturi esențiale, precum dreptul de asociere sau libertatea de expresie, nu poate fi concepută nici o democrație.

Această transformare politică a Europei de Est a atras după sine o schimbare dramatică a statutului drepturilor omului. Acestora li s-a acordat locul central în cadrul constituțiilor, noi sau radical transformate, ale națiunilor Europei de Est. Potrivit standardelor Națiunilor Unite sau celor ale Convenției Europene a Drepturilor Omului, în secțiunile referitoare la drepturi din aceste constituții au fost incluse dreptul de liberă deplasare și cel de a acționa statul în judecată. Drepturile omului au fost recunoscute nu numai formal, ca simple vorbe, ci au câștigat o relevanță juridică reală. Această nouă accepție conferită drepturilor omului caracterizează acele țări est-europene care, deși nu fără unele contradicții, s-au angajat deplin pe drumul democratizării. Există desigur și excepții în țările angajate în război, sau în acele părți ale unor țări în care drepturile omului au fost subordonate demersurilor naționaliste și obținerii victoriei în conflictele curente.

Trebuie subliniat că această renaștere a drepturilor omului în Europa de Est nu este deocamdată completă. Asimilarea în întregime a normelor drepturilor omului va fi un proces lung care s-a derulat și se va derula în continuare în condiții extrem de dificile. Noile regimuri politice trebuie să-și metamorfozeze economiile prin trecerea de la un sistem economic centralizat total compromis la o economie de piață. În același timp, ele trebuie să-și transforme întregul sistem

politic și juridic, fapt care a ridicat mai multe întrebări esențiale. Să menționăm doar una dintre ele:

În majoritatea statelor, transformarea democratică a cauzat o înrăutățire a condițiilor și nivelului de trai pentru o parte semnificativă a populației, și acest fapt a provocat tensiuni sociale importante. În termenii drepturilor omului, aceasta înseamnă că drepturile economice și sociale au fost respectate mai puțin decât înainte. De exemplu, șomajul a crescut semnificativ. Nici în alte domenii progresul nu este prea vizibil. În pofida nou instalatului pluralism, în mai multe țări partidele politice aflate la putere au încercat să controleze presa electronică pentru a-și atinge propriile scopuri politice. Totuși, aceasta nu schimbă starea de fapt generală, și anume că au avut loc în Europa de Est schimbări pozitive fundamentale în ce privește drepturile omului.

Schimbările din cadrul sistemului politic au adus cu sine și o mai mare libertate religioasă în Europa de Est. Noile regimuri politice au considerat că limitarea libertăților religioase impusă de statul socialist este incompatibilă cu democrația. Astfel, aceste limitări au fost eliminate fie imediat, fie treptat, și a fost totodată introdusă în constituții protecția generală a religiei. În același timp, întrucât restrângerea libertății religioase fusese legalizată de regimul comunist — cum ar fi desființarea unor ordine religioase, naționalizarea școlilor, înființarea Departamentului de Stat pentru Probleme Religioase și impunerea de reglementări organizațiilor religioase — multe țări est-europene au considerat necesară suplimentarea protecției constituționale prin legi specifice privind libertatea religioasă, în conformitate cu documentele referitoare la drepturile omului elaborate de Națiunile Unite și Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

Două acte normative votate de Parlamentul Ungariei în 1990 și 1991 au o valoare reprezentativă pentru modelul legislativ al celorlalte țări est-europene. Articolul IV al legii din 1990 tăgăduiește explicit rolul social negativ pe care îl atribuisese marxismul bisericii și religiei vreme de patruzeci de ani. Introducerea acestui articol statuează bisericile din Ungaria drept „*factori extrem de importanți ai societății, purtători de valori și modelatori ai comunității, jucând un rol esențial în cultură, educație și învățământ, în dezvoltarea conștiinței sociale, a celei privind sănătatea, precum și a celei naționale*”. În consecință, Republica Ungară nu numai că tolerează, dar și protejează și promovează prin lege activitatea bisericii. Legea specifică faptul că bisericile pot fi implicate în orice activitate care nu constituie apanajul exclusiv al statului, și menționează domeniile în care este în mod special binevenită activitatea bisericii. Sînt detaliate mai ales activitățile oficialilor bisericii în închisori și spitale. Toate acestea înlesnesc reînființarea uniunilor și organizațiilor bisericești. Limitările legii sînt doar cele cuprinse în reglementările generale privind înființarea de asociații. (Merită menționat că activitatea ordinelor religioase fusese reglementată cu un an înainte prin Legea XVII din 1989.)

Articolul 16 al legii din 1990 era și el o reacție la situația anterioară, menționând că nu poate fi înființată nici o organizație care să supravegheze activitatea bisericii, ceea ce constituie o garanție legală fundamentală pentru autonomia bisericii. Dacă regimul precedent nu reușise să ofere cetățenilor nici o garanție legală în cazurile în care le era încălcată libertatea religioasă, în schimb Legea IV din 1990 afirmă clar că cei care limitează prin forță sau amenințare practicarea religiei sînt pasibili de pedeapsa cu închisoare pînă la trei ani.

Elaborarea și aplicarea Legii IV din 1990 oferă cadrul legal necesar restaurării libertății religioase în Ungaria. Însă, deoarece în perioada precedentă biserica fusese privată de baza ei economică, de proprietăți și școli, a fost necesară elaborarea unei legi distincte care să reglementeze condițiile materiale necesare pentru ca biserica, liberă și neîngrădită, să-și desfășoare activitățile specifice. În acest scop, a fost elaborată Legea XXXV din 1991 privind stabilirea proprietății asupra averilor bisericești. Această lege recunoaște faptul că biserica a suferit în trecut de pe urma diferitor încălcări ale legii, care trebuie remediate. Legea este axată pe condițiile obiective necesare activității bisericii și asupra necesității de a-i garanta posesiunile. Legea nu se referă la simpla și imediată restituire a proprietăților bisericești confiscate în timpul celor patru decenii. Astfel de proprietăți fuseseră deseori date în folosință ca spațiu pentru universități sau cămine pentru studenți, și imediata lor înapoiere ar fi putut crea tensiuni sociale. (Într-adevăr, pînă acum nu a fost returnată nici o proprietate funciară mai întinsă care anterior fusese deținută de biserică, nici în Ungaria și nici în vreo altă țară est-europeană.) Legea se referă la obligativitatea restituirii în termen de 10 ani a clădirilor deținute anterior de biserică — fie clădirea ca atare, fie alocarea de resurse suficiente pentru construirea altei clădiri. În Ungaria și în alte părți din regiune, fostul Departament de Stat al Religiei care impusese restricții bisericii a fost înlocuit cu comisii care nu controlează biserica, ci administrează relația stat/biserică. Aceste comisii sînt conduse în Ungaria de secretari de stat, iar una din îndatoririle lor a fost să pună problema condițiilor și termenului de înapoiere a fostelor proprietăți bisericești, în colaborare cu biserica și cu administrațiile publice locale.

Exemplul ungar demonstrează cît de complicată poate fi returnarea proprietății bisericești. După schimbarea politică, între 1990 și 1994 a fost la putere un guvern conservator național-creștin. Oficialii acestuia au pus accent pe restituirea proprietăților bisericești. În ciuda acestui fapt, conform unor date din 1993, au fost înapoiate doar un procent de 2,5% din totalul proprietăților imobiliare, — doar 150 de proprietăți din totalul de 6000 de bunuri solicitate. În timp ce în 1948 60% din școlile elementare erau deținute de biserică, astăzi ele reprezintă doar 2%.⁶

Situația nu este cu mult mai bună nici în celelalte țări est-europene. În Bulgaria, de exemplu, la trei ani după schimbarea politică, există o lege referitoare

la restituirea proprietății bisericești, însă nu au fost hotărâte încă reglementările privind implementarea acestei legi. Republica Cehă și Slovacia nu au o lege privitoare la acest subiect. Procesul de restituire a clădirilor Bisericii Greco-Catolice este la fel de lent în Rusia și România. În România poate fi întâlnită o situație aparte: în lipsa bisericilor, majoritatea slujbelor greco-catolice sînt oficiate în aer liber.⁷

Situația este întrucîtva mai bună în cazurile în care bisericile nu trebuie returnate de către un cult altuia (în exemplul precedent, cultului greco-catolic), ci îi revine statului datoria de a restitui bunurile naționalizate în anii persecuției religioase. Acest proces a fost accelerat după 1989. În Rusia, de pildă, în 1990 Departamentul de Stat al Religiei, încă în funcțiune la acea dată, a dispus restituirea a aproximativ 1000 de biserici; un astfel de gest a fost socotit o mare reușită la acea vreme. Conform unor studii efectuate în 1991, au fost înapoiate 4500 de biserici, mai ales cultului ortodox.⁸

Deși înapoierea bisericilor nu poate fi decît binevenită, ea nu constituie decît o parte a premiselor liberei exercitări a libertății religioase. Aproape în toate țările est-europene (poate cu excepția Poloniei) se face simțită o criză acută de preoți. E ușor de înțeles că, dacă libertatea religioasă a fost sever limitată, iar biserica și religia au fost prezentate ca instituții cu influență socială negativă, popularitatea carierei preoțești a scăzut considerabil întrucît în asemenea condiții faptul de a fi preot implica sacrificii deosebite. Un aspect interesant este acela că în unele țări baltice a scăzut numărul celor care doresc să urmeze o carieră bisericească pentru că în trecut aceasta era folosită de către unele persoane doar pentru a se sustrage serviciului militar obligatoriu. În Bulgaria preoții nu erau formați decît în străinătate, nicidecum în interiorul țării.

Nu e vorba în Europa de Est numai de o criză de preoți, ci și de o criză de profesori de religie hirotonisiți. Școlile restituite bisericii au nevoie de profesori bine pregătiți, dar în ciuda reabilitării cultelor, nu există suficienți profesori disponibili. Se fac eforturi pentru remedierea acestei situații prin cooptarea în învățămîntul religios a unor profesori care nu sînt preoți, dar care sînt devotați bisericii. În același timp, numărul studenților care se pregătesc pentru a deveni profesori de religie hirotonisiți este în creștere.

Deși instituirea unei libertăți religioase reale, constituționale și statutare în Europa de Est a schimbat relația dintre stat și biserică și a eliminat aproape în totalitate controlul, patronajul și imixtiunea statului în problemele bisericii, rămîn încă destule vestigii ale ordinii anterioare. De exemplu, în mai 1992 guvernul bulgar a anunțat un „război” împotriva Bisericii Ortodoxe Bulgare eliberîndu-l din funcție pe patriarhul ales în mod legal și dizolvînd Sfîntul Sinod. Concomitent, Departamentul pentru Probleme Religioase a instalat un pseudo-sinod și a numit patru episcopi care să țină locul patriarhului. Această măsură a fost justificată ca făcînd parte dintr-o așa-zisă „decomunizare” a Bulgariei. Motivul real era însă

acela că Biserica Ortodoxă Bulgară era divizată intern, iar cei care își doreau conducerea au încercat să-și atingă scopul prin mijloace de natură politică. Bineînțeles, rămîne întrebarea în ce măsură putuse patriarhul să mențină Biserica Ortodoxă în socialism și în ce măsură colaborase cu regimul socialist. Însă, fără îndoială, un stat democratic nu are dreptul să se amestece în treburile bisericii într-o asemenea manieră. Dezbaterile cu privire la numirile în ierarhia bisericească și la disciplina interioară trebuie hotărâte autonom, în interiorul bisericii, fără nici un amestec din partea statului.⁹

Cîteva probleme teoretice ale libertății religioase

Potrivit literaturii drepturilor omului, cel puțin două condiții esențiale sînt necesare pentru instaurarea libertății religioase: (1) separarea dintre stat și biserică; și (2) așa-numita neutralitate ideologică a statului.

Separarea clară dintre stat și biserică este o invenție americană. Primul amendament la Constituția Statelor Unite, ratificat în 1791, conținea ideea fundamentală că statul este obligat să garanteze libera exercitare a religiei, și în același timp că îi este interzis să instaureze o religie națională. Statul și biserica urmau așadar să fie separate. Această idee nu a apărut într-o țară cu tradiții laice, ci într-o societate care a rămas religioasă pînă astăzi și unde separarea dintre stat și biserică a fost considerată utilă și înțeleaptă în interesul ambelor părți. Fundamentul acestui principiu constă în faptul că statul și diferitele religii îndeplinesc funcții sociale diferite care, dacă ar fi fuzionate, ar dăuna amîndurora. Hugo Black, de la Curtea Supremă a Statelor Unite, este de părere că unificarea statului și bisericii ar duce la distrugerea statului și degradarea bisericii.¹⁰ La fel, H. Woben notează în lucrarea sa despre dreptul bisericesc că „statul și biserica sînt două entități independente, sînt realități care nu pot fi deduse una din cealaltă”.¹¹

Dar, dat fiind faptul că statul și religiile există în aceeași societate, în anumite condiții istorice este firesc să se fi păstrat anumite relații între cele două părți, chiar dacă fundamental separate. Deoarece religiile acționează în numeroase sfere ale societății, acestea pot fi controlate de stat. Apare, în consecință, următoarea întrebare: ce condiții trebuie satisfăcute pentru a susține principiul și practica separării consecvente dintre stat și biserică? În general, răspunsul la această întrebare este neutralitatea statului față de religie, prin înscrierea religiei în sfera autonomiei și a liberei alegeri.¹² Statul nu poate impune privilegii sau dezavantaje nici unei religii.¹³

Conform dreptului constituțional german, prin neutralitate se înțelege faptul că statul nu se identifică cu nici una dintre culte, nu se amestecă în activitatea acestora și nu asigură privilegii pentru nici una din ele.¹⁴ Totuși, în practică pot apărea multe probleme concrete legate de legislația unei anume țări, mai ales dacă e vorba de o respectare riguroasă a principiului neutralității. Curtea Supremă a Statelor Unite a elaborat în 1971 așa-numitul test „Lemon” pentru a se putea

stabili dacă o lege este în spiritul neutralității. O lege sau o politică competitivă trebuie să întrunească trei condiții pentru a fi conformă Constituției: (1) legislația trebuie să aibă o finalitate laică; (2) ea nu trebuie să avantajeze nici o religie sau să interzică practicarea vreuneia anume; (3) nu trebuie să existe nici o complicație între stat și biserică.¹⁵ Mulți autori susțin că o asemenea neutralitate ideologică a statului nu înseamnă indiferență. La fel, în interpretarea libertății religioase din Germania, ei subliniază faptul că statul nu poate trata biserica într-o manieră dezavantajoasă în raport cu orice alte instituții ce beneficiază de suport statal, cum ar fi de pildă federațiile sportive.¹⁶

Comparând aceste definiții ale neutralității, este imediat evident că în formularea lor ele sînt preponderent negative; fiecare definiție menționează ce nu trebuie să facă statul pentru a rămîne neutru. Pe acest considerent, se poate concepe atitudinea statului ca eliminînd orice fel de legătură cu biserica. Această atitudine ar însemna că statul le permite acestor organizații să existe în funcție de resursele lor, după posibilitățile proprii, indiferent de evaluarea rolului lor social. Considerăm că această atitudine ar fi acceptabilă ca o interpretare specială a neutralității, dar în mod sigur nu poate fi privită ca singura interpretare posibilă. Din această perspectivă, neutralitatea înseamnă indiferență.

Totuși, ar fi nepotrivit ca un stat democratic să fie indiferent față de religie. Neutralitatea religioasă este diferită de acel tip de neutralitate caracteristică unei țări neutre în timpul războiului. În caz de război, neutralitatea înseamnă într-adevăr că un anume stat trebuie să se mențină la distanță de părțile implicate: nu trebuie să ajute sau să sprijine nici una dintre părți. Dar relația dintre culte și organizațiile statale laice nu este una conflictuală, de război. Pentru statul democratic, nu constituie o violare a libertății religioase susținerea rolului pozitiv al cultelor și religiilor în societate. Din acest motiv, recunoașterea pozitivă a bisericii, stabilită prin introducerea articolului IV al Legii din 1990 este, în opinia noastră, compatibilă cu principiul libertății religioase. Dacă aceeași lege ar trata în mod diferit organizațiile nereligioase, ar deveni suspectă, deoarece ar duce la discriminări.

În conformitate cu principiul neutralității, un stat democratic poate să ofere anumite modalități de sprijin bisericilor. Un stat democratic are multe îndatoriri în rezolvarea cărora poate apela justificat la activitatea bisericilor în calitate de parteneri. Cultura, educația și sănătatea de exemplu sînt domenii care, cel puțin în Europa, au avut și vor avea structurile de bază întemeiate pe ajutorul statului dar și pe cel al bisericii. În perspectiva statului, aceste domenii au — în termenii testului „Lemon” — funcții laice, iar statul poate sprijini bisericile care ajută la înlesnirea activității lor. Un asemenea ajutor este compatibil cu principiul neutralității statului doar în cazul în care el nu face diferențieri între culte în acordarea sprijinului său. Dacă se acordă sprijin, atunci el trebuie acordat fără discriminări tuturor cultelor.

Apare foarte des întrebarea dacă un stat democratic poate păstra sau retrage, conform principiului neutralității și libertății religioase, sprijinul său așa-numitelor „culte distructive din punct de vedere social”, cele care se îndepărtează de moralitatea publică acceptată de majoritatea populației. De exemplu, în 1993, Parlamentul ungar a ratificat o rezoluție susținând că Legea IV din 1990 trebuie amendată în acest sens. În același timp, a fost retras sprijinul acordat pentru patru mici culte care au fost considerate „distructive”. Această politică pare conformă dreptului internațional în aria drepturilor omului, inclusiv Convenției Europene a Drepturilor Omului. Dacă libertatea conștiinței este protejată de dreptul internațional la modul absolut, activităților religioase în schimb li se pot impune limitări pentru a se proteja ordinea publică, securitatea, sănătatea sau moralitatea. Astfel, se susține că proiectul legii din 1993 din Ungaria nu trebuie perceput ca o limitare, ci ca o extindere a libertății religioase. Retragerea sprijinului acordat cultelor „distructive” se întemeiază, mai întâi de toate, pe ideea că activitatea acestor culte contravine moralității publice. Alte țări au avut poziții identice în această problemă. De exemplu, în 1960 Curtea Constituțională a Republicii Federale Germane a afirmat în legătură cu un caz concret că pot fi apărute și sprijinite acele culte care de-a lungul istoriei lor au îmbrățișat o moralitate generală și comună.¹⁷ Totuși, practica altor țări europene demonstrează că în general *libertatea religioasă nu este limitată după criteriul moralității publice*. Bineînțeles problema s-ar pune diferit dacă activitatea cultelor sau a membrilor lor ar încălca legea. Legile reprezintă în sine limitări ale drepturilor omului, inclusiv ale libertății religioase.

Există o amplă justificare teoretică a acestei practici europene generale. De exemplu, van Dijk și van't Hoop afirmă în lucrarea lor despre Convenția Europeană a Drepturilor Omului că, de fapt, clauza „moralității publice” nu poate fi folosită pentru a limita libertatea religioasă, pentru că moralitatea publică reprezintă un criteriu prea ambiguu și relativ din punct de vedere istoric.¹⁸ Într-adevăr, istoria majorității religiilor lumii demonstrează că, la apariția lor, ele au proclamat principii morale semnificativ diferite de moralitatea epocii respective. Să luăm, de pildă, apariția mai întâi a creștinismului și mai apoi cea a protestantismului în Europa. Gábor Kardos adoptă o poziție similară cu van Dijk și van't Hoof. El subliniază faptul că paragraful 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului, care se referă la libertatea religioasă, nu reușește să delimiteze un model pentru ceea ce ar constitui moralitatea publică; și nici (2) condițiile ce ar trebui îndeplinite de comunitățile religioase în scopul înregistrării lor oficiale de către stat.¹⁹

Din toate acestea se poate concluziona că în spiritul libertății religioase, dacă statul oferă sprijin cultelor, acesta trebuie acordat fără discriminare.

Egalitatea și inegalitatea șanselor

O altă problemă teoretică des întâlnită este dacă libertatea religioasă presupune o *relativă egalitate a șanselor pentru religie, și dacă da, în ce măsură*.

Egalitatea statutară presupune o egalitate de șanse pentru religie? Cum și prin ce mijloace pot fi eliminate inegalitățile rezultate din trecut?

Teoretic, în această problemă pot fi construite cel puțin două modele. Primul model susține că, dacă ultimii 40 de ani au fost potrivnici religiei, trebuie acum să existe o compensație pentru a se elimina inegalitățile pe care ea le-a suferit. „Compensația” se poate realiza numai dacă bisericele vor obține în prezent și în viitor un sprijin cu mult mai mare decât cel care le fusese permis de către ideologia materialistă. O manifestare concretă a acestei idei a fost efortul de *introducere a educației religioase în regim de obligativitate* întrucât doar astfel se va remedia ceea ce a lipsit în ultimii zeci de ani, restabilindu-se echilibrul. Celălalt model respinge ideea compensării; el este o pledoarie pentru intrarea în normalitate a stării de fapt, fără a se favoriza acum ceea ce a fost defavorizat în trecut.

Problema care persistă este cea a asigurării de șanse egale pentru biserici, în condițiile în care bunurile lor au fost confiscate, școlile lor naționalizate, iar capacitățile intelectuale reduse în ultimii 40 de ani. Altfel spus, ordinea nefirească a lucrurilor poate fi corectată prin dezasamblarea și apoi refacerea ei corectă.

Însă, vorbind despre dorita egalitate a șanselor, trebuie luat în seamă un alt factor interesant. Odată cu schimbarea politică din Europa de Est, ideilor religioase nu li se mai opune nici un rival anti-religios organizat. Schimbarea sistemului a transformat în modul cel mai radical relația dintre ideile religioase și marxism prin eliminarea predării obligatorii a marxismului — nu doar la nivel universitar, ci la toate nivelele. În prezent, marxismul nu mai are o formă organizată și nu mai este, în fapt, un rival real al religiei — cel puțin dacă se ignoră felul în care încă mai gîndesc oamenii.

Acest lucru trebuie accentuat, pentru că unele culte, — considerînd că „cei care nu sînt cu noi sînt împotriva noastră” — văd statul ca pe un rival al bisericii, chiar și în cazurile cînd statul este neutru față de religie. Aceste culte în mod special văd școlile de stat ca rivale ale școlilor religioase, pentru că ele identifică școala de stat actuală, neutră din punct de vedere ideologic, cu fosta școală aservită ideologic. Într-un articol al săptămînalului catolic **Omul nou**, intitulat *Nu trebuie să fie neutră în nici o circumstanță*, autorul notează:

„În legătură cu școala din Sari (un mic sat ungar) am auzit termenul «neutră din punct de vedere ideologic» cu multe ocazii. De fapt, acest termen este definiția fostei școli comuniste atee. Din acest motiv, trebuie să avertizăm că cei care vor cere în viitor asemenea școli neutre doresc menținerea structurilor de învățămînt comuniste, atee. Aceasta nu ar constitui o problemă în sine dacă această menținere s-ar dovedi necesară, însă ar trebui să i se spună pe nume — și nimeni nu ar trebui să inducă ideea că școala catolică ar reprezenta un soi de extremă în contrast cu blînda, inocenta și «obiectivă» școală.”²⁰

Deși nu sîntem de acord cu acest tip de raționament, el conține un sîmbure de adevăr. Odată cu eliminarea marxismului, învățătura școlilor bisericești nu mai are decît un singur rival, și anume ceea ce se predă în școlile de stat. Deși școlile de stat au renunțat la atitudinea anti-bisericească și anti-religioasă, demersul lor este unul pluralist, care prezintă diferite ideologii fără a susține în mod special vreuna din ele. Această atitudine diferă de spiritul școlilor bisericești, monist și atașat unei ideologii definite. Așadar aici există într-adevăr o anume tensiune care poate provoca probleme profesorilor școlilor de stat care sînt atașați unei anume religii, dar căroră li se cere să mențină o ideologie pluralistă în instituția de stat.

În plus, deși fostul sistem politic nu a reușit convertirea majorității populației la ideologia ateistă, structura sa educațională disproporționată și distorsionată a lăsat prea puțin loc învățăturii autentice și istoriei cultelor și a religiilor. Astfel, sînt necesare schimbări de bază pentru crearea unei egalități de șanse pentru religie. Din această cauză, este de înțeles, psihologic vorbind, strădania cultelor de a-și spori numărul membrilor, de a răspîndi informații despre credința și istoria lor, și de a umple astfel, treptat, golurile din înțelegerea populației cu privire la religie.

Din toate acestea decurge ideea că realizarea libertății religioase în cel mai larg sens posibil ar necesita răspîndirea intensă de cunoștințe referitoare la alternativele religioase, mai ales în instituțiile de învățămînt public. De asemenea, aceasta ar necesita din partea statului acordarea unui sprijin suficient instituțiilor bisericești pentru a le reabilita și pentru a le asigura o funcționare adecvată. Acest fapt este real, chiar dacă religia și cultele nu se mai confruntă cu un adversar anti-religios organizat. (Paradoxal este că și regimul politic precedent fusese nevoit să acorde sprijin statal bisericilor, dincolo de nevoile lor imediate, pentru a evita intrarea activității bisericești într-o situație imposibilă.)

În același timp, sprijinirea cultelor de către stat nu este soluția ideală pentru dobîndirea libertății religioase, mai ales atunci cînd acest ajutor este necesar nu doar ca urmare a sărăcirii bisericilor în istoria recentă, ci chiar și atunci cînd ele îndeplinesc funcții publice pe care statul ar trebui să le sprijine chiar dacă nu ar fi îndeplinite de instituții bisericești. Chiar dacă sprijinul statului ia forma compensației istorice, el creează, inevitabil relații inegale între stat și biserici. O lecție a istoriei este că, de la începutul patronajului artelor, artiștii care primeau bani — fie de la stat, fie de la indivizi particulari — au fost obligați să satisfacă anumite comenzi în schimbul acestui ajutor financiar. Și chiar dacă relația dintre stat și biserică este fundamental diferită de cea referitoare la artiști, există în principiu posibilitatea ca statul să impună unele cerințe și condiții în schimbul ajutorului acordat bisericilor. Există o contradicție inevitabilă între sprijinul acordat de stat religiei și autonomia religioasă.

În prezent nu există soluție ideală pentru realizarea libertății religioase în Europa de Est. Atît politicile de sprijinire cît și cele de nesprijinire a bisericilor

de către stat își au neajunsurile lor. Din acest motiv fiecare țară în parte a acționat, fie și numai implicit, pe baza principiului alegerii „răului cel mai mic”. Luînd în considerare circumstanțele istorice, unele țări au adoptat politici de neimplicare, altele au optat pentru acordarea de sprijin. Instructiv pentru națiunile Europei de Est este faptul că aceste două modele nu sînt considerate a se exclude reciproc, cel puțin în Statele Unite și în Europa. State care au adoptat principiul ne-ajutorării au făcut totuși concesii în direcția opusă, iar state care acordă ajutor au luat în considerare echilibrarea acestui ajutor cu nevoia de a proteja autonomia bisericească.

Două modele privind libertatea religioasă și suportul statal în Europa

În Europa predomină două modele ale libertății religioase și a sprijinului acordat religiei de către stat.

Primul model s-a dezvoltat în Germania și a fost preluat, cu unele modificări, și de alte țări europene. În Germania, bisericile beneficiază de sprijinul statului pentru activitățile lor ca o compensare pentru bunurile bisericești expropriate. Totuși, în general activitățile bisericilor nu depind de acest sprijin, ci de donațiile membrilor lor și de taxele bisericești, pe care le colectează statul în cazul bisericilor mai importante. Această practică a taxei bisericești este însă criticată de mulți, care susțin că prin aceasta statul discriminează nejustificat bisericile de o mai mică importanță și pe cei care nu aparțin unei biserici. Sîntem de acord cu acest raționament, deși nu trebuie neglijat faptul că orice persoană are dreptul să părăsească biserica, și să se sustragă astfel de la plățirea taxei bisericești. În Germania, sprijinul acordat bisericii include și educația religioasă obligatorie. Profesorii de religie se numără printre cadrele didactice ale statului. Nota la educația religioasă este inclusă în diploma școlară. De asemenea, rugăciunile sînt permise în școli. În anumite ocazii, de exemplu la declararea venitului personal sau la internarea în spital se poate cere menționarea apartenenței religioase a persoanelor.

Al doilea model, ilustrat de practica ungară, este fundamental diferit. Educația religioasă nu este obligatorie în Ungaria. Este interzisă prin lege cererea de informații cu privire la apartenența religioasă. Profesorii de religie nu sînt membri ai grupului profesoral statal. Nu sînt permise rugăciunile în școli. Taxele bisericești nu pot fi impuse asemenea taxelor de stat.

Se ridică întrebarea dacă toate aceste măsuri respectă libertatea religioasă. În ceea ce privește prima parte a întrebării, există referințe în practica Comitetului European pentru Drepturile Omului și a Curții Europene pentru Drepturile Omului. În mod surprinzător, aceste organizații ale Consiliului Europei nu consideră practica din Germania și din alte țări o violare a libertății religioase, pentru că aceste politici sînt supuse unor limitări inerente. Educația religioasă nu este obligatorie în Germania în același fel în care era în Ungaria și în țările vecine înainte de cel de al doilea război mondial. Părinții au dreptul de a cere

scutirea copiilor de educația religioasă, iar copii peste 14 ani pot face acest lucru în propriul nume. La fel, oricine poate refuza să-și declare apartenența religioasă sau să participe la rugăciuni publice.

Interpretarea Consiliului Europei cu privire la viabilitatea practicii germane relevă atât părți pozitive cât și negative. Pe de o parte există, într-adevăr, o diferență fundamentală între acele reglementări care fac absolut obligatorie participarea la educația religioasă și cele care permit sustragerea de la o asemenea participare, oferind astfel un grad important de liberă alegere. Această libertate poate fi justificat interpretată ca un minimum al libertății religioase, și în acest context, interpretarea Consiliului Europei este acceptabilă, mai ales avînd în vedere condițiile istorice ale Germaniei.

În același timp însă, ar fi incorectă conceperea modelului german ca pe un prototip de libertate religioasă. Modelul german urmează cerințele minimale ale libertății religioase, dar acest model poate fi criticat în mod justificat din punctul de vedere al egalității șanselor. Practica educației religioase obligatorii exprimă o judecată a unei valori sociale conform căreia cetățeanul german obișnuit ar dori ca copilul său să facă parte dintr-un sistem educațional religios obligatoriu. Însă planează îndoiala asupra faptului dacă nu cumva părinții cu atitudini opuse vor fi percepuți, chiar dacă neoficial, ca devianți, meritînd în consecință dezavantaje semnificative. În mod realist, aceasta ar putea duce la violarea libertății religioase, pentru că mulți părinți și-ar putea încuraja copii să participe la educația religioasă pentru a evita excluderea din comunitate și eventualele dezavantaje. Astfel, acești părinți sînt nevoiți să se bazeze pe alte considerații decît pe convingerile proprii, și să se supună unor presiuni sociale neoficiale. Considerăm că aceasta contravine anumitor cerințe ale libertății religioase, pentru că libertatea religioasă implică indispensabil respectul pentru convingerile celor care nu se identifică cu părerile majorității sau cu religia dominantă, subscriind unor religii minoritare.

După cum practica germană satisface standardele de libertate religioasă, la fel e și cazul practicii ungare, deși fundamental diferită. Diferențele dintre aceste două sisteme pot fi exprimate parțial în baza experienței istorice a Ungariei (și a altor țări est-europene) în timpul epocii socialiste a controlului statal excesiv. Populația ungară are o cu totul altă atitudine asupra educației religioase obligatorii. Nu dețin date referitoare la situația din Germania, însă dețin rezultatele unor anchete ungare. În 1991, doar 16%, iar în 1992 doar 18% din populația ungară era de acord ca educația religioasă să fie obligatorie pentru fiecare copil. Marea majoritate — în 1991, 78%, iar în 1992, 73,5% — nu erau de acord cu educația religioasă obligatorie.²¹ (Este semnificativă diferența dintre procentaje.) Dar, chiar dacă o majoritate covârșitoare a populației ar vota în favoarea obligativității educației religioase, introducerea acesteia trebuie cîntărită cu grijă. Neobligativitatea educației religioase nu ar fi dezavantajoasă pentru părinții religioși și pentru copiii lor, pentru că nu ar limita

posibilitatea copiilor de a beneficia de educația religioasă și, în același timp, nu ar dăuna copiilor ai căror părinți au concepții diferite. Sîntem total de acord cu E. Jackson care susține că dreptul la viață, libertate, religie și întrunire nu trebuie subordonat nici unei modalități de votare și nu trebuie să depindă de rezultatul nici unui referendum. Nu punem la îndoială faptul că educația religioasă obligatorie ar pune în contact elevii cu informații valoroase, care le-ar modela convingerile, dar considerăm că religia și convingerile religioase aparțin sferei libertăților, nefiind astfel corectă acordarea de priorități unei anumite ideologii. Argumente similare pot fi aduse pentru a arăta de ce soluția ungară este mai acceptabilă din punctul de vedere al libertății religioase, unde statul nu este împovărat cu datoria de a se implica în colectarea de taxe bisericești, și pentru a arăta de ce nu este corect să întrebăm pe cineva în Ungaria care este apartenența sa religioasă.

Aspecte pozitive și negative ale libertății religioase

Ca orice altă libertate, libertatea religioasă este, la prima vedere, o libertate negativă. Ea exprimă convingerea că nu e nevoie ca cetățeanul să aparțină unui cult sau unei religii, sau că nimeni nu e obligat să se identifice cu anumite ideologii, idei sau convingeri. Însă libertatea religioasă cuprinde, categoric, mai mult decît acest element negativ. Ea semnifică faptul că, în imensa majoritate a cazurilor, oamenii aleg să aparțină unei anumite biserici și să se identifice cu anumite religii sau, invers, aleg menținerea unei structuri laice. În această privință, libertatea religioasă diferă de libertatea politică. În cazul libertății politice, o parte semnificativă a populației, poate chiar majoritatea, se pot distanța de partidele politice și chiar de politica în sine. Partea pozitivă a libertății religioase este că apartenența reală la o biserică și identificarea adevărată cu o religie dezvoltă multe valori distincte într-o persoană. Nu este o coincidență faptul că criminalii, dependenții de droguri și cei care nu resimt nici o responsabilitate față de societate, fiind insensibili social, sînt rareori profund religioși. Totuși, acele trăsături caracterizează nu doar persoanele profund religioase, ci și majoritatea necredincioșilor umani.

De aici rezultă că un aspect pozitiv al libertății religioase ar trebui să fie dialogul între biserici, nu doar dialogul ecumenic, ci dialogul între persoane cu credințe diferite, și cu cele necredincioase, pentru a se conștientiza valorile care există de ambele părți, în beneficiul individului și al societății.

Este regretabil faptul că de la transformarea politică a Europei de Est, rareori au loc asemenea dialoguri religioase. Considerăm că este în mare măsură o problemă de prejudecată, pentru că dialogul a fost îndelung asociat „construirii comunismului” — o practică recomandată de comuniști, și care acum nu mai este necesară. Nu sîntem de acord cu acest tip de raționament. În ultimii zeci de ani s-a acumulat prea multă prejudecată, neîncredere și neînțelegere. Divergența ar trebui înlocuită cu convergență, iar izolarea cu deschidere.

Această imagine este valabilă pentru țările Europei de Est care trăiesc pașnic. Există, totuși, din nefericire, țări în stare de război cu altele. În aceste țări, forma pozitivă a libertății religioase ridică și mai multe întrebări esențiale. Una din trăsăturile fundamentale ale războaielor din Europa de Est — ne referim la fosta Iugoslavie și, în continuare, la conflictele dintre statele succesoare ale fostei Uniuni Sovietice — este greutatea pe care și-a câștigat-o conotația lor religioasă. Războiul din Bosnia dintre sîrbi și bosniaci este în același timp o luptă dintre sîrbii ortodocși și bosniacii musulmani. Ce poziție ar trebui să adopte bisericile ale căror țări sînt angajate într-un război una împotriva celeilalte, unde minoritățile naționale și religioase nu sînt tolerate de către fracțiunea religioasă sau etnică dominantă?

Pentru că identitățile religioase și etnice sînt în general înrudite, conflictele etnice sînt în același timp conflicte religioase și din acest motiv bisericile țărilor aflate în conflict sînt puse în fața unei alternative: fie identificarea bisericii dominante cu demersurile naționaliste, adică binecuvîntarea acordată armelor, ceea ce este o ispită puternică, pentru că altfel bisericile ar putea fi considerate ne semnificative, și oamenii s-ar îndepărta de ele; fie, totuși, unirea părților conflictuale împotriva războiului, pentru apărarea păcii, pentru salvarea vieților propriilor membrii și a celor aparținînd altor biserici. Astfel, bisericile s-ar opune naționalismului, ceea ce este pozitiv, pentru că fiecare biserică este, în esență, universală.

Mirror Volf are dreptate cînd afirmă că în asemenea condiții „a fi diferit”, a fi „altfel”, constituie o valoare pozitivă din punct de vedere teologic. Nu la slogane ar trebui să se apeleze pentru a se pune capăt opresiunii și pentru a se instaura libertatea, ci la teologia fraternității și a iertării. Uneori, acest lucru e foarte dificil de realizat cînd partea adversă s-a angajat în acțiuni de cruzime și purificare etnică, dar nu există o altă cale pentru o biserică creștină sau pentru o moschee musulmană, dacă se dorește păstrarea identității sale religioase și aderența la principalele sale adevăruri religioase.

Examinînd din această perspectivă istoria acestor războaie încă neterminate trebuie recunoscut faptul că bisericile părților conflictuale au încercat nu o dată să cadă la învoială, însă eforturile lor nu au fost suficiente, sau destul de consistente în propovăduirea iertării și a iubirii creștine. Acest eșec poate fi una din cauzele războaielor în curs de desfășurare, în special în fosta Iugoslavie, al cărui sfîrșit nu se întrevede încă. □

NOTE

1. Tamás Földesi, *Reflections on Human Rights: An Eastern European Perspective*, în *Israel Law Review*, 1989, pp. 27-29.

2. Z. Rooter, *The Position of Believers in Socialist Countries*, în *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, June, 1989, pp. 5-7;

Tamás Földesi, *Gedanken über die Gewissens und Religionsfreiheit*, apărut în *Kirchliche Zeitgeschichte*, 1990, pp. 80-83.

3. Otto Luchterhand, *The Human Rights and Freedom of Religion in Soviet Law*, apărut în volumul **Religious Liberty and Human Rights**, editat de Leonard W. Swidler, Philadelphia, 1986, pp. 93-94; vezi de asemenea Rooter, op. cit., p. 14.

4. A. Bessmertnij-Anzimirov, *Freedom of Faith: Internal Norms and Stalinist Legislation*, apărut în **Occasional Papers on Religion in Eastern Europe**, June, 1989, p. 18.

5. În mai multe țări, dar mai ales în Uniunea Sovietică, majoritatea lăcașelor de cult au fost fie închise, fie li s-a dat o altă întrebuințare.

6. Comentariile lui J. András în **Egyházpolitika Magyarországon**, 4-5, Távlatok, 1993, pp. 555-556.

7. P. Török, **Közép és Keleteurópai Egyházi Körkép 1992**, 4-5, Távlatok, 1993, p. 563.

8. B. Filippov, *The Role of the Church in Restoring a "Civil Society" in USSR*, în **Occasional Papers on Religion in Eastern Europe**, January, 1992, pp. 3-4.

9. S. Raitzin, *Schism in the Bulgarian Orthodox Church*, apărut în **Religion in Eastern Europe**, February, 1993, pp. 19-20.

10. **Everson v. Board of Education**, 330 U.S. 1, 1947.

11. H. Woben, *Grundproblemen der Staatskirchenrechts*, Zürich, 1978, p. 19.

12. Terry Eastland (editor), *Lowering the Wall: Religion and the Supreme Court in the 1980s*, New York, 1991, p. VII.

13. N. Blum, *Die Gedanken Gewissens und Religionsfreiheit nach Artikel 9 der europäischen Menschenrechts Konzeption*, Berlin, 1990, p. 56. Vezi și aprofundarea din capitolul semnat de John Witte, Jr. și M. Christian Green al volumului **Religious Human Rights in Global Perspective**, Kluwer Law International, 1996, pp. 497-559.

14. Balázs Schanda, **Religious Freedom in Hungarian Law**, teză de doctorat, Budapesta, 1988, p. 20. Vezi și capitolul semnat de Martin Heckel în volumul **Religious Human Rights in Global Perspective**, Kluwer Law International, 1996, pp. 191-205.

15. T. Orlin, *Religious Pluralism and Freedom of Religion*, apărut în **The Strength of Diversity**, Dordrecht, 1992, p. 107.

16. Balázs Schanda, **Religious Freedom**, p. 20.

17. *Ibid.*, p. 24.

18. P. van Dijk și G. van't Hoof, **Theory and Practice of the European Convention of Human Rights**, Boston, 1990, p. 402.

19. Gábor Kardos, **Remarks Concerning the Draft Law No. 9473 of the Hungarian Republic**, manuscris nepublicat, p. 6.

20. **Új Ember**, septembrie 12, 1993.

21. **Educatio** 1, 1992, p. 74.

Traducere de Dana Rus

*

Tamás FÖLDESI, profesor de drept și șeful Catedrei de Filosofie al Universității Eötvös Loránd din Budapesta, este membru al Comitetului Director al Institutului Ungar pentru Drepturile Omului, și o autoritate în domeniul drepturilor omului, al filosofiei și eticii juridice. Printre numeroasele sale publicații se numără volumele premiate **Dilema dreptății**, **Etica pentru toți**, **Adevărul despre adevăr**.

Tamás Földesi, *The Main Problems of Religious Freedom in Eastern Europe*, în **Religious Human Rights in Global Perspective**, publicat cu permisiunea autorului.

DIE DEPORTATION
VON SIEBENBÜRGER SACHSEN
IN DIE SOWJETUNION
1945-1949

I
DIE DEPORTATION
ALS HISTORISCHES GESCHEHEN

BÖHLAU

Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowietunion. 1945-1949

GEORG WEBER,
RENATE WEBER-SCHLENTHER,
ARMIN NASSEHI, OLIVER SILL,
GEORG KNEER
BÖHLAU VERLAG, KÖLN, WEIMAR,
WIEN, 1995

Nu demult a apărut la editura Böhlau o impresionantă lucrare în trei volume privitoare la deportarea sașilor transilvăneni în Uniunea Sovietică în perioada 1945-1949. Ea a fost realizată de un colectiv de cinci autori din Germania, sub coordonarea sociologului din Münster, Georg Weber. După cum arată acesta de la început, autorii și-au propus „să prezinte în mod deslușit experiența și suferința celor deportați, fără ca prin aceasta să se piardă din vedere contextul istoric și relațiile încâlcite dintre toți participanții”, ceea ce presupune „atît angajarea cît și distanțarea drept instrumente de gîndire decisive” (vol. I, p. 6). De aceea cei care s-ar fi așteptat ca lucrarea să fie, înainte de toate, scrisă sub semnul compasiunii pentru suferințele provocate de deportare vor fi dezamăgiți. Chiar dacă unele din cele opt studii reconstituie cît mai exact condițiile acesteia, totuși scopul ultim al întregii lucrări nu este consemnarea suferinței, ci punerea în evidență a schemei de gîndire pe baza căreia deportarea a fost inițiată. După cum arată coordonatorul lucrării chiar de la început: „S-ar dovedi ca foarte profitabil să fie pusă în evidență fatala logică a etnizării și naționalizării conflictelor, pentru a putea înțelege la fel de fatala logică a catastrofei de la mijlocul secolului nostru” (vol. I, p. 10).

După cum aflăm din introducere, este vorba de o lucrare colectivă, în sensul în care fiecare studiu a suferit modificări ulterioare datorate controlului și criticilor provenind de la ceilalți membri ai colectivului. Deși studiile nu poartă semnătura autorului lor (principal), în introducere se precizează cine a fost acesta (informație pe care o voi folosi și eu în prezentarea lucrării). Prin chiar ordonarea materialului, lucrarea pare să-și fi propus realizarea unui *zoom*, de la general la individual, asupra deportării: dacă studiile cuprinse în primul volum prezintă deportarea ca eveniment

istoric, reconstituind datele suprapersonale ale acestora, cel de-al doilea volum se concentrează asupra unor modalități de integrare a acestui eveniment istoric în biografiile unora dintre participanți; în sfârșit, cel de-al treilea volum cuprinde surse primare care depun mărturie despre condițiile deportării, în marea lor majoritate documente personale (scrisori, jurnale, relatări etc.), lăsând astfel și mai mult spațiu pentru prezențele individuale.

Studiile abordează din perspective diferite aspecte diferite ale deportării sașilor. Istoricii, sociologii și literații, precum și oricine este interesat de acest subiect, vor găsi în unele sau altele dintre ele un material bogat în informații. În cele ce urmează, voi încerca să prezint cât mai succint posibil studiile cuprinse în această amplă lucrare, cu precizarea că, foarte probabil, pregătirea mea de sociolog joacă un rol în conturarea centrelor de interes. Un istoric ar fi procedat altfel.

Primul volum (736 pagini), consacrat înregistrării și reconstituirii datelor suprapersonale ale deportării, debutează cu o introducere, în care Georg Weber prezintă structura întregii lucrări și metodele multidisciplinare folosite. Un studiu intitulat „*Alte deportări spre vest și spre est*” (realizat de Georg Kneer) plasează deportarea sașilor în contextul istoric al deceniilor patru și cinci, când au avut loc masive deplasări forțate de populații, fie prin aducerea de forță de muncă în cel de-al treilea Reich, fie, ulterior, prin deportările germanilor.

Din punct de vedere sociologic, un interes deosebit îl prezintă studiul „*Sașii din Transilvania ca grup etnic*” (Armin Nassehi), consacrat identității sociale și culturale a sașilor. El își propune să evidențieze rolul jucat de conștiința apartenenței etnice (ca germani) a sașilor în procesul de autodefinire, apoi în construirea unei atitudini favorabile față de național-socialism și, în cele din urmă, chiar în desemnarea lor ca victime ale deportării. Pentru aceasta, înainte de a prezenta procesul de socializare etnică a sașilor, autorul se oprește asupra modificărilor structurale și funcționale ale etnicității. El pornește de la considerentul că identificarea etnică sau națională nu reprezintă câtuși de puțin doar o relicvă a societăților premoderne (cum se consideră adesea), ci că, dimpotrivă, ea îndeplinește o funcție importantă tocmai în societățile moderne, oferind posibilitatea construirii unei identități colective, într-o societate descentrată, cum este cea modernă, alcătuită prin juxtapunerea a diferite sisteme funcționale parțiale. Nassehi subliniază faptul că „*Etnicitatea și națiunea, respectiv naționalismul nu sînt câtuși de puțin relicve premoderne, din vremuri imemorabile, atavice, ci sînt consecințe semantice ale modernizării societății*” (vol. I, p. 102). În ceea ce privește cazul particular al sașilor, autorul consideră că în autoidentificarea etnică a acestora — raportarea la Germania — a avut o importanță crescîndă începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea. Această orientare către Germania a atins maximum de intensitate după preluarea puterii de către Hitler, eveniment care „*s-a suprapus cu interesele sașilor cel puțin prin aceea că le-a oferit un focar identitar, care a putut să stabilizeze identitatea de grup, tot mai amenințată, și chiar să o reînnoiască în sensul unei deșteptări naționale*” (vol. I, p. 115). Or, remarcă Nassehi: „*Tocmai această puternică orientare către Germania și către fascismul german le-a fost fatală sașilor (și șvabilor)*” (vol. I, p. 125). Ea a făcut ca la sfîrșitul războiului

aceștia să fie percepuți mai mult ca oricînd ca minoritate germană, ceea ce a determinat deportarea (tocmai a) lor. Concluzia sociologului german este: „*Cine vrea să vorbească despre deportare, nu are voie să treacă sub tăcere fascismul (latent sau fățiș) al sașilor și șvabilor. Dar: cu aceasta nu formulăm nici o justificare pentru deportare. Dimpotrivă: încercăm doar să arătăm fără menajamente în cît de mare măsură, în perioada imediat după război, logica etnic/națională a determinat atribuirea celor întîmplute, acea logică anume care a dus la catastrofa celor două războaie mondiale, cu punctul culminant în lagărele de exterminare*” (vol. I, p. 125).

Tot în acest prim volum, trei studii urmăresc, cu metode și din perspective diferite, să reconstituie diferite aspecte ale deportărilor. Primul, consacrat nivelului politico-diplomatic, reconstruiește, pe baza unor documente din diferite arhive (unele inedite), geneza politică a deportărilor germanilor din România, mai exact locul pe care acestea (mai întîii în fază de proiect) l-au deținut în confruntarea politico-diplomatică de forțe ce a marcat perioada de sfîrșit a războiului. După ce înregistrează pozițiile oficiale românești, sovietice și ale aliaților occidentali față de aceste deportări, autorul (A. Nassehi) conchide: „*Considerați ca atare, deportații au nimerit între pietrele de moară ale celor două mari dictaturi ale secolului nostru, ceea ce anulează singularitatea crimei național-socialiste și nici nu conține vreo implicație referitoare la vina politică, istorică sau morală a celor afectați. Consecința istorică — horribile dictu — a celor întîmplute constă în aceea că germanii din România au fost deportați exclusiv pe baza originii lor etnice, adică pe baza acelei caracteristici atribuite a cărei ipostaziere în politica europeană, de la războaiele napoleoniene încoace, a devenit forța motrice decisivă și care, în acest secol, a condus Europa și lumea de două ori spre catastrofă*” (vol. I, p. 219).

Alte două studii, datorate mai ales lui Renate Weber-Schlenther reconstituie evenimentul deportării, făcînd apel la două perspective diferite: primul folosește informația cuantificabilă, cel de-al doilea valorifică amintirile participanților la acest eveniment. Primul studiu folosește metodele statisticii sociale pentru a pune în evidență diferite aspecte caracteristice populației studiate (sașii deportați), ca de exemplu: proporția pe care o reprezenta aceasta din totalul populației germane, vîrstă, sex, surse de venit (în momentul deportării); tot aici sînt reconstituite datele demografice structurale referitoare la cei internați în diferite lagăre de muncă din URSS, datele statistice referitoare la mortalitate, precum și cele privitoare la eliberări. Oarecum complementar, studiul următor valorifică în spiritul istoriei orale surse primare — jurnale, scrisori, relatări, interviuri etc. — pentru ca, prin intermediul lor, să reconstituie diferitele etape ale deportării: recrutarea forțată, călătoria, viața cotidiană în lagăr, munca și timpul liber, hrănirea și foamea, eliberarea. Desigur recuperarea și prelucrarea minuțioasă a acestor informații sînt importante pentru toți istoricii care se ocupă de acest subiect. După cum se arată la sfîrșitul acestui studiu (I, p. 576-586), pe plan sociologic, el prezintă însă un interes mai larg prin aceea că, în continuarea unor preocupări inițiate de sociologul american Erving Goffman, permite mai buna cunoaștere a funcționării unei organizații totale (cum erau și lagărele de muncă sovietice) precum și a modalităților de adaptare a celor aflați în interiorul acesteia la reglementările impuse.

Cel din urmă studiu al acestui volum (Georg Weber) consemnează „*Inițiativele în vederea aducerii înapoi a deportaților, în context istoric*”. Este reamintit faptul că, imediat după 23 august 1944, germanii din România erau lipsiți de orice organizare și conducere politice recunoscute. Pentru sași, acest rol a fost preluat, ceva mai târziu, de Biserica evanghelică, dar abia după ce ea însăși a trecut printr-un proces de „purificare”, adică după ce a înlăturat vechea conducere de orientare național-socialistă. În orice caz, autorul consideră că „*recrutarea pentru muncă obligatorie a avut loc într-o perioadă în care Biserica evanghelică se afla încă într-o situație de interimat*” (vol. I, p. 627). După ce deportările fuseseră deja declanșate (în ciuda câtorva inițiative private menite să le împiedice), Biserica evanghelică nou organizată recîștigă o poziție centrală în viața comunității săsești. Ea joacă un rol central în organizarea vieții comunitare din Transilvania, profund dezorganizată de deportări, dar și în stabilirea de contacte cu cei deportați, în ajutorarea lor, constituind totodată și un important factor în revendicarea revenirii acestora.

Cel de-al doilea volum (626 pagini) cuprinde doar două studii, abordînd amîndouă deportarea ca eveniment personal. Cel dintîi, redactat de sociologul Armin Nassehi, este intitulat „*Deportarea ca eveniment biografic. O cercetare de analiză biografică*”. Obiectul acestui amplu studiu (cca 400 pagini) este în mod explicit nu reconstituirea, pe baza mărturiilor, a evenimentului petrecut în urmă cu 50 de ani (așa cum își propune istoria orală), ci analiza modului în care acesta este integrat în prezent în reflecții biografice. Accentul este pus astfel nu pe evenimentul istoric obiectiv și extrapersonal, ci pe subiectivitatea căreia îi revine sarcina de a-l integra în biografie. În analiza sa, Nassehi pornește de la cele 20 de interviuri cu foști deportați, realizate în 1990. Dintre acestea, el alege 6 pentru o analiză intensivă, care îi permite apoi, în urma unei comparații contrastive în funcție de patru criterii, relevarea unor tipologii referitoare la integrarea biografică a deportărilor. Unul dintre scopurile urmărite de autor prin această cercetare, în afară de rezultatele empirice obținute, este și dezvoltarea și verificarea unui model metodologic de analiză biografică ce se abate de la curentul dominant în domeniu. Dacă acesta din urmă este destinat unui cerc relativ restrîns de specialiști, cercetarea concretă, cu ample referiri la cele șase interviuri, prezintă interes pentru toți cei interesați de subiectul deportărilor.

Celălalt studiu cuprins în acest volum, intitulat „*Despre victime și făptași. Scrieri autobiografice despre deportare*”, este datorat germanistului Oliver Still și cuprinde o analiză a unor texte autobiografice (literare sau nu) referitoare la acest subiect. Este vorba mai întîi de prezentarea a trei texte neliterare (un jurnal din chiar perioada deportării și două relatări mai târzii). Analiza acestora îl determină pe autor să observe că, în aceste cazuri, deportarea, deși a reprezentat indiscutabil o fractură în viața autorilor, nu a constituit prilejul unor semnificative modificări de concepție; dimpotrivă, ea a consolidat viziunea despre sine și lume așa cum fusese formată încă înainte de 1944. În aceste trei cazuri, observă Sill „*deportarea silită pe care au îndurat-o funcționează pe de-o parte drept confirmare a imaginii dușmanului internalizate în anii războiului, iar pe de altă parte imunizează împotriva oricărei forme de contestare autocritică*” (vol. II, p. 499-500). Cu același spirit critic studiul

analizează și câteva povestiri (aparținând sferei literare) cu caracter autobiografic, referitoare tot la perioada deportării.

În sfârșit, cel de-al treilea volum (1076 pagini) cuprinde diferite surse primare referitoare la deportarea sașilor în URSS. Este vorba, pe de-o parte, de documente oficiale, păstrate în diferite arhive (care interesează, desigur, pe istoricii acestei perioade) și, pe de altă parte, de documente personale (scrisori, jurnale, relatări etc.), redactate de cei deportați. Ele reprezintă o zguduitoare mărturie despre viața cotidiană în perioada deportării, despre foamea, frigul și umilințele îndurate, dar și despre eforturile de a construi, într-un mediu străin și nu o dată dușmănos, mici spații sau momente de „normalitate”, de exemplu prin organizarea de sărbătoriri (de Crăciun, Paște etc.) sau marcarea unor aniversări familiale.

În încheiere, trebuie încă o dată subliniat faptul că studiile cuprinse în cele trei volume contribuie nu numai la mai buna cunoaștere a unui eveniment istoric anume, respectiv a deportării sașilor (alături de ceilalți germani din România), ci și (mai ales) la punerea în evidență a „fatalei logici a etnizării”, de pe urma căreia au avut de suferit, pe rînd sau deodată, atîtea etnii în secolul nostru, logică pentru care cazul sașilor reprezintă doar un exemplu. □

Nadia Badrus

Viktor Glondys Tagebuch.

AUFZEICHNUNGEN VON
1933 BIS 1949

HERAUSGEGEBEN VON DR. JOHANN
BÖHM UND DIETER BRAEG,
AGK-VERLAG, DINKLAGE, 1997

Istoriografia comunistă a furnizat doar informații sumare privind personalitatea fostului episcop al bisericii evanghelice din Transilvania, Viktor Glondys. În lucrările publicată apărute în România numele lui Glondys apărea, de regulă, alături de clerici antifasciști, sindicaliști, social-democrați și comuniști, care s-au opus dictaturii antonesciene, respectiv au luptat împotriva Partidului

Muncitoresc Național-Socialist al Grupului etnic german, supus ordinelor celui de-al III-lea Reich. În contextul istoriei recente a minorității germane din România

Viktor Glondys a jucat un rol cheie prin atitudinea sa curajoasă față de totalitarismul nazist. Glondys, născut în anul 1882, a devenit liderul spiritual al sașilor ardeleni în anul 1932, când așa-numita Mișcare de Reînnoire Național-Socialistă a Germanilor din România era pe cale să se transforme în cea mai populară organizație politică a acestei minorități etnice. Conducătorul mișcării, Fritz Fabritius întreținea legături strânse atât cu conducătorii naziști din Germania, cât și cu politicieni extremiști români, ca, de pildă, A. C. Cuza. În anul 1933 episcopul Viktor Glondys a început să redacteze un jurnal. Aceste însemnări au apărut acum în Germania într-un volum editat de istoricul Johann Böhm și de Dieter Braeg sub titlul: *Tagebuch. Aufzeichnungen von 1933 bis 1949 (Jurnal. Însemnări 1933–1949)*. Volumul, apărut la editura AGK din Dinklage, cuprinde aproape 600 de pagini, peste 700 de note, o anexă documentară și o substanțială prefață semnată de Johann Böhm.

Jurnalul fostului episcop protestant conține informații autentice atât pentru istoriografia română cât și pentru istoria minorității germane din România. Contactele politice internaționale ale lui Glondys, întâlnirile cu demnitarii români, cu șefii diferitelor culte, cu reprezentanții casei regale sau ai diferitelor guverne interbelice conferă acestui jurnal valoarea unui document istoric extraordinar. În același timp, jurnalul dezvăluie cu mare claritate procesul înfeudării bisericii săsești de către o formațiune ce se considera națională, dar în fond practica o politică de distrugere etnică. Jurnalul mai este și un document mărturie asupra dramei personale a acestui episcop, care și-a dat seama că fascismul totalitar era sortit să eșueze într-o catastrofă politică, atât pentru minoritatea germană din România, cât și pentru Germania intrată în zodia dictaturii național-socialiste. Din paginile acestui jurnal se desprind și ezitățile politice ale unui personaj nu anti-democratic, dar profund conservator, care după venirea la putere a lui Hitler spera că, în confruntarea minorității germane cu naționalismul radical românesc, cel de-al III-lea Reich va exercita presiuni asupra Bucureștiului pentru ca acesta să garanteze identitatea etnică.

După ce în Biserica Evanghelică și școlile confesionale se infiltrează simpatizanți sau membri ai organizațiilor fasciste, relațiile lui Glondys cu naziștii germani din România și cu cei din Germania devin tot mai tensionate, iar episcopul interzice preoților și învățătorilor să adere la mișcarea fascistă, conflictul dintre Glondys și național-socialiștii din România devenind astfel deschis în anul 1934. Organul central al partidului nazist din Germania, „*Völkischer Beobachter*”, a publicat în cursul aceluiași an un atac furibund împotriva lui Glondys, calificându-l drept „trădător” al intereselor naționale ale poporului german. După ce fracțiunea radicală a mișcării pro-naziste din România se transformă în anul 1935 în „Partidul Popular German din România”, Glondys încearcă disperat să salveze autonomia bisericii, să o păstreze ca pe o instituție nealterată de spectrul politicului. După izbucnirea războiului și fondarea Partidului Național-Socialist Muncitoresc al Grupului Etnic German din România, recunoscut de guvernul antonescian drept singura grupare reprezentantă a minorității germane, se intensifică și presiunile asupra lui Viktor Glondys, tot mai izolat în cadrul unei biserici care este pe cale să se transforme într-o anexă a naziștilor. În 1940 este obligat să demisioneze. În fruntea bisericii luterane a sașilor ajunge

episcopul Wilhelm Staedel, un exponent notoriu al rasismului de tip nazist. În perioada 1940-1944 destinul minorității germane din România este dirijat direct de la Berlin, iar „Führer-ul” local, Andreas Schmidt, poartă răspunderea principală pentru catastrofa ce a urmat, și asupra căreia Glondys a atras atenția de nenumărate ori.

După 23 august 1944 aproape întreaga conducere a grupului etnic german se refugiază în Germania, inclusiv Andreas Schmidt, care se va alătura șefului Gărzii de Fier, Horia Sima. Schmidt se reîntoarce în țară cu primele grupuri de parașutiști ai lui Horia Sima, care urmau să sprijine în continuare războiul hitlerist. Andreas Schmidt și-a pierdut viața în urma acestei acțiuni.

Glondys revine pentru scurtă vreme în fruntea bisericii evanghelice. Populația germană este acuzată de colaboraționism atât de partidele democratice legitime, cât și de forțele de ocupație sovietice din România. În ianuarie 1945 se ordonă deportarea etnicilor germani în Uniunea Sovietică, unde urmează să presteze munci de reconstrucție. Această măsură arbitrară, nediferențiată și colectivă, a fost salutăată de presa vremii, indiferent de culoare politică. Unii politicieni români nu au fost de acord cu pedepsirea colectivă a minorității germane, printre aceștia aflându-se și liderul țărănist Iuliu Maniu. Prin memorii, contacte, întâlniri, telegrame și audiențe dificile, Viktor Glondys a încercat să evite deportările, opunându-se măsurilor de pedepsire colectivă. Tragediile descrise de Glondys în această perioadă constituie un capitol istoric aparte. Ca un observator atent al vieții politice, Glondys reține spre sfârșitul jurnalul său reacția demagogică a unor foști naziști germani, care au aderat la organizațiile satelite ale partidului comunist. Ultima însemnare a jurnalului poartă data de 24 septembrie 1949. O lună mai târziu, fostul episcop protestant Viktor Glondys va muri în urma unei comotii cerebrale. □

William Totok

altera 8

ANUL IV. 1998

Contents

Editorial

5

FEDERALISM AND DEVOLUTION

Stéphane Pierré-Caps

Personal federalism

7

The multicultural Danubian space has resulted in a counterpart to the nation-state, namely the multicultural state, where it is the principle of personal autonomy that prevails, and following from it, ethnic allegiance is a matter of personal choice. In the Dualist Monarchy a nation was a legal entity, a buffer zone between state and individual, dissociating territory from the population inhabiting it and escaping the logic of majority.

Anton A. Bebler

The Second Collapse of Yugoslavia and Federalism

28

Federalism, in spite of many failed federations, proves to be the golden mean between secession and centralism — both inexhaustible generators of tensions and instability. Based on centralist, almost colonialist principles, where Serbs were privileged over all other ethnics, Yugoslavia's second collapse should come as no surprise considering the inherent pluralist potential of any democratization process and its incompatibility with social engineering.

Gusztáv Molnár

The Transylvanian Issue

42

A debate on and at the same time a challenge to Huntington's grand geopolitics, the study resorts to the concept of internal geopolitics in demonstrating that Transylvania's multicultural heritage is a potential for European integration which Romania has so far made little, if any, use of; on the other hand, by refusing its most dynamic and politically civilized province any power to decide for itself, Romania is implicitly refusing to enter Europe, and at the same it is dragging the province into isolation and loss of whatever resources it has been left after decades of overcentralized government.

Gabriel Andreescu

From the "Transylvanian Issue" to the "European Issue" 67

Considering both the international and the internal present political configuration, devolution does not seem to be an effective settlement of the relation between the Hungarian minority and the Romanian majority in Transylvania. This could be achieved through further granting Hungarian minority's claims, its political leaders seeming bent on favouring legal solutions to their demands.

Antonela Capelle-Pogăcean

The Transylvanian Issue: Territoriality and Ethnicity 76

Transylvania being a multicultural region, devolutionary strategies are worthwhile only in so far regional identity will prevail over ethnic identity; otherwise a high degree of autonomy will only pass on ethnic tensions — however artificial — from the central level down to the regional one. The federalization of Europe, now under way, could provide the background necessary to this shift of Transylvanians' self-identification.

Victor Neumann

Decentralisation or Recentralisation in Danubian Europe.

The Case of Romania 82

Unlike other former provinces of the Dualist Monarchy — Bohemia or Moravia for instance — which succeeded in becoming catalysts for the country they are parts of, Transylvania has been completely subordinated to and marginalised by a centre lagging behind. Nevertheless, the province still retains its multicultural specificity and it could turn into a gateway to Europe, if the political elites in Bucharest allowed for Transylvania's alterity to show and work.

ESSAY

Liviu Andreescu

The National Tradition 91

Setting out by deploring the lack of professionalism in the debate on national issue in the Romanian media and academic circles, the study proposes a many-angled view on tradition: a definition of the concept, its relation to conservative political philosophy, to history, and to present day, all these through a postmodern perspective intent on deconstruction not for itself, but for a constant reconstruction of tradition under the sign of pluralism, of a reasonable, not a rational logic. Admitting its status of cultural construct, and not of a given thing, tradition is not lost, but, on the contrary, its evolution is assumed by those who mould it.

DOCUMENT

The Hague Recommendation

130

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Mihály Spielmann-Sebestyén

A Man from Tîrgu-Mureş making history: Antalffy Endre 140

The study offers a new insight on the civic contribution of an outstanding turn-of-the-century Transylvanian personality: Endre Antalffy. A remarkable orientalist, and a historian himself, he has so far been ignored by both Romanian and Hungarian historiography. He set an example of how an intellectual can take a political stand and how he can influence the course of history: in the midst of the 1918 events, when the province was integrated to Romania, and when the potential of ethnic conflict was at its highest, Antalffy managed to prevent such a conflict, being thus one of the few to whom the formula "the scholars' treason" does not apply.

FACES OF EUROPE

Pau Puig i Scotoni

The Catalan Model of National Survival, Language Policy
and Internal Cohesion 167

Devolution brings about the power and freedom of action a region needs in order to contribute loyally and effectively to the progress of the state to which it is a part. But to obtain devolution, a region must first "civilize its adversary", it must give evidence it has renounced ideas of secession while affirming firmly its own identity as well as the usefulness of this very identity for the adversary.

ECUMENICA

Tamás Földesi

The Main Problems of Religious Freedom in Eastern Europe 174

Churches and religions having been suppressed for four decades, the building of the legal framework in Eastern Europe is now facing two possible models: to envisage either the restoration of the "natural" state of affairs, and deny any state interference with church affairs, or compensatory provisions to make up for the time when religious freedom was severely prejudiced. If the former provides for political correctness in placing religion among other ideologies, the latter which provides state support for religions, seems equally justified when considering the historical context.

REVIEWS

Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowietunion, 1945-1949,

Georg Weber, Renate Weber-Schlenther, Armin Nassehi,

Oliver Sill, Georg Kneer

192

Tagebuch. Aufzeichnungen von 1933 bis 1949, Viktor Glondys

196

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: László Zsolt Pápai

Culegere: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

ANUL IV. 1998

altera 9

REGIONALISM ȘI REGIONALIZARE

George Kassimatis — P. Lazaratos
• STATUTUL JURIDIC ȘI INSTITUȚIONAL
AL REGIUNILOR ÎN GRECIA

Gérard Marcou
• EXPERIENȚA FRANCEZĂ
ÎN REGIONALIZARE:
DESCENTRALIZAREA
REGIONALĂ ÎN STATUL UNITAR

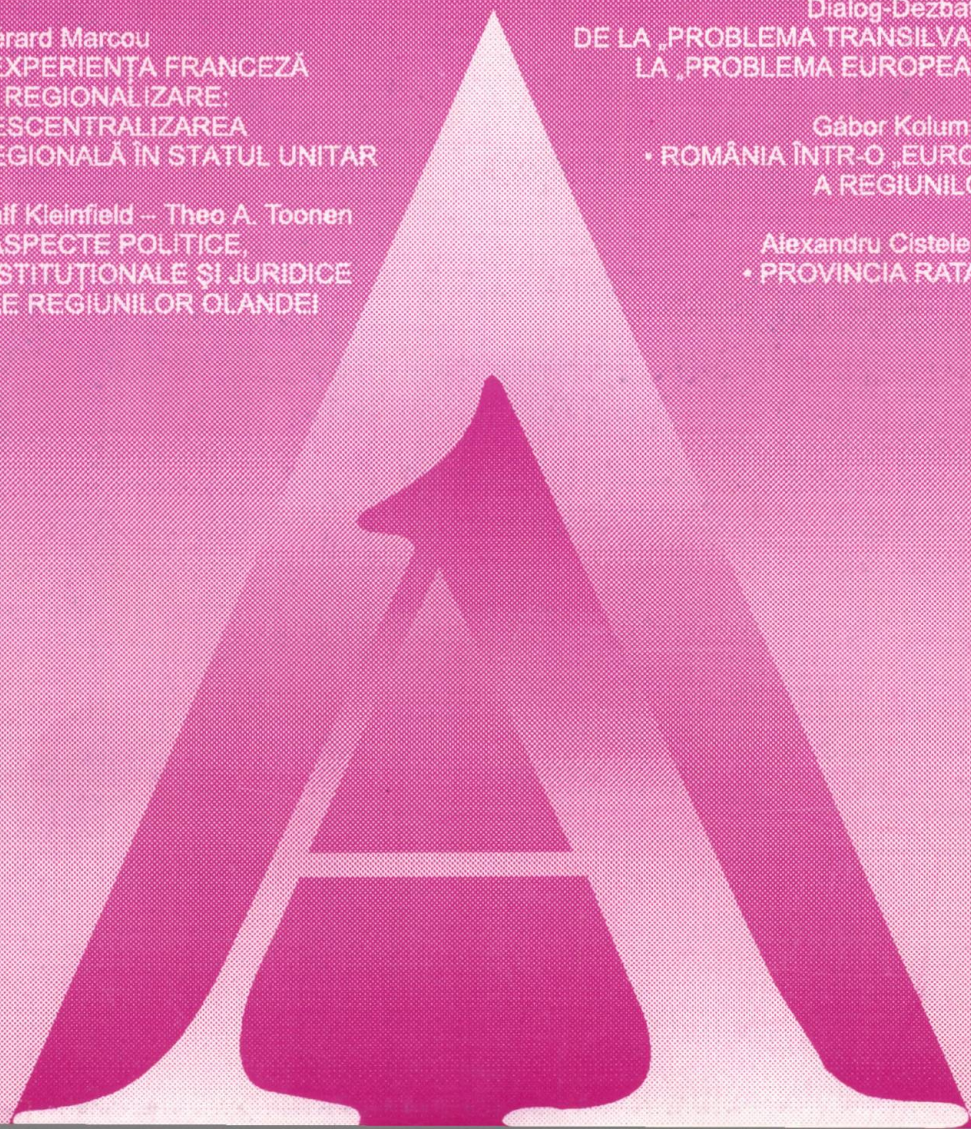
Ralf Kleinfield — Theo A. Toonen
• ASPECTE POLITICE,
INSTITUȚIONALE ȘI JURIDICE
ALE REGIUNILOR OLANDEI

Jean-Jacques Furer
• ELVEȚIA ȘI LIMBILE SALE

Dialog-Dezbateri
DE LA „PROBLEMA TRANSILVANĂ”
LA „PROBLEMA EUROPEANĂ”

Gábor Kolumbán
• ROMÂNIA ÎNTR-O „EUROPĂ
A REGIUNILOR”

Alexandru Cistelean
• PROVINCIA RATATĂ

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino

Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Doina Baci

Redactori:

Marius Cosmeanu

István Haller
Liviu Vânău

Mihály Spielmann-Sebestyén

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 80.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

altera 9

ANUL IV. 1998

Cuprins

Editorial

5

REGIONALISM ȘI REGIONALIZARE

Gérard Marcou

Experiența franceză în regionalizare:

descentralizarea regională în statul unitar

7

George Kassimatis – P. Lazaratos

Statutul juridic și instituțional al regiunilor în Grecia

36

Ralf Kleinfeld – Theo A. J. Toonen

Aspecte politice, instituționale și juridice ale regiunilor Olandei

43

Gurutz Jáuregui

Națiunea și statul național în perspectiva Uniunii Europene

61

Alexandru Cistelean

Provincia ratată

77

Gábor Kolumbán

România într-o „Europă a regiunilor”

86

DIALOG

De la „problema transilvană” la „problema europeană”

103

STUDIU DE CAZ

Marius Cosmeanu

(Fu)turism: strategiile migraționale ale românilor prin Ungaria

122

DOCUMENT

- Recomandarea de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice
ale minorităților naționale 138

CONVERGENȚE TRANSILVANE

- Nadia Badrus*
Cărturarii sași despre evrei 158

FETELE EUROPEI

- Jean-Jeaques Furer*
Elveția și limbile sale 167

ECUMENICA

- Michael Bordeaux*
Glasnost și Evanghelie. Apariția pluralismului religios în Rusia 179

RECENZII

- Bán D. András, Diószegi László, Márer Pál, Pritz Pál,
Romsics Ignác: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában
a 19. és 20. században (Tendințe integraționiste în Europa Centrală
și de Est în secolele 19. și 20.) 195
- English Summary 204

Editorial

Fideli programului **alterei**, editorii consacră acest număr — după analizarea unor concepte ca *drepturi individuale și colective, autonomie și autodeterminare, federalism etc.* — unui alt subiect de actualitate în dezbaterile europene dedicate ameliorării funcționării statelor: *regionalismul*.

După cum cititorul se va putea convinge el însuși, selecția articolelor s-a făcut în mod intenționat în direcția prezentării acelor „modele” care promovează regionalismul cu maximă prudență. După formularea lui Pierre Sadran, citat de autorul primului studiu, „*regionalizarea a omorât regionalismul*”, ceea ce înseamnă că spațiului identitar, clădit pe tradiție și specificitate adesea etno-culturală, i-a fost în general preferat spațiul funcțional. Ar fi fost, poate, mai lesne de publicat despre regionalism, recurgând la exemplele de-acum clasice, ale Tirolului de Sud, Cataloniei sau Scoției. Nu întâmplător, însă, am preferat să prezentăm cititorului român, adesea tentat, sub presiunea unei false expertize, să creadă că regionalismul este un fel de inamic endemic al statului, în primul rând aceste exemple „prudente”. Lectura studiilor pe care **altera** le propune va conduce, sperăm, tocmai la concluzia contrară. Regionalismul și regionalizarea constituie procese în derulare și în statele pe care ne-am obișnuit să le etichetăm ca fiind adevărate bastioane ale centralismului, cum ar fi bunăoară Franța. Tendințele descentralizării, nu numai funcționale dar și identitare, fiind prezente nu numai în cazul deja hipermediatizat al Corsicii, dar și în cel mai discret al Breitaniei, Alsaciei sau Occitaniei. Lectura atentă a analizei regionalizării Franței, Greciei, Olandei, dezvăluie o realitate devenită truism: statele democratice caută forme noi și flexibile de a-și îndeplini menirea. Chiar dacă o fac cu prudență. Ele recunosc și transpun în structuri administrative, din rațiuni evident pragmatice, specificitatea teritoriilor din care, de-a lungul istoriei, s-au compus. A refuza evidența diferențelor dintre regiuni ar scandaliza astăzi pînă și pe cei mai conservatori teoreticieni ai statului.

Vorbind despre regionalism și regionalizare nu facem decît să vorbim despre o epocă nouă în viața Europei, o epocă ce se vrea atît o proiecție a istoriei (în care statul național, chiar statul centralizat a avut rolul său incontestabil), cît și o prudență acomodată cu viitorul. Cu acel viitor în care democrația participativă se va împlini la nivelul comunităților locale, iar acestea vor fi unite printr-o solidarizare ce poate

tolera un „centru”, numai în măsura în care acesta este capabil să unească diversități, să armonizeze contraste și să administreze tensiuni.

Regiunile nu concurează statul, ele preiau de pe umerii lui doar acele sarcini pe care sînt capabile să le rezolve mai bine, mai sigur, mai eficient și, detaliu deloc neglijabil, mai ieftin.

Dezbaterile din ultimul timp din țara noastră, îndeosebi cele ce au relevat pulsuni regionaliste în Moldova și Transilvania, nu trebuie privite ca pericole, ci mai degrabă ca demersuri creative menite nu să slăbească, ci să întărească statul român. Dacă regionalizarea se va produce pe baza unui consens național, la adăpost de isteria unor cercuri marginale, și conform unui proces gradual rațional și prudent, ea nu poate aduce decît beneficii. Ar fi, pe de altă parte, riscant să fie eludată dezbaterea privind eventualele capcane pe care le ascunde atît o regionalizare *pro forma*, cît și regionalizarea agresivă, pentru a nu mai pune la socoteală cît de complicat este un astfel de proces într-o țară în tranziție și cu o administrație coruptă. În astfel de cazuri, o regionalizare „de sus”, sau un regionalism „de jos” pot conduce fie la multiplicarea surselor de corupție, fie la accentuarea tendințelor centraliste care și-au demonstrat deja ineficiența.

Este, oricum, timpul ca discuția despre regionalism / regionalizare să iasă din coloanele presei de scandal și să implice tot mai mulți economiști, sociologi, politologi și, de ce nu, filosofi. Nădăjduim că acest număr din **altera**, ca și dezbaterile pe care Liga PRO EUROPA, dar nu numai ea, le-a consacrat regionalismului, vor scoate discursul despre acest subiect european de maximă actualitate atît de pe lista tabuurilor, cît și de pe răbojul anatemei.

Experiența franceză în regionalizare: descentralizarea regională în statul unitar

GÉRARD MARCOU

Regiunile au fost transformate în colectivități teritoriale prin legea din 2 martie 1982, începând cu primele alegeri prin sufragiu universal direct ale consiliilor regionale, care a avut loc în martie 1986.

Această reformă se înscria în cadrul unei reforme de ansamblu a sistemului francez de administrație teritorială, punct final, în favoarea alternanței politice, a unei îndelungate contestări a excesului centralizării. Revendicarea regională, reapărută în anii '60, reprezenta expresia cea mai remarcabilă a contestației, la care generalul de Gaulle încercase să răspundă, supunând crearea regiunilor, ca noi colectivități teritoriale, referendumului din aprilie 1969 care a eșuat din motive politice în mare măsură independente de problema în chestiune.

Acest dublu context, cel al reminescenței curentelor regionaliste din anii '60, care obținuseră de-a lungul anilor '70 sprijinul, mai mult sau mai puțin marcat, al partidelor de stînga aflate atunci în opoziție, și caracterul global și radical al reformei descentralizării din 1982, explică anumite neînțelegeri în ceea ce privește natura și importanța regionalizării introduse. Adversarii reformei, dar, deși mai rar, și unii dintre partizanii ei, vedeau în regionalizare amorsarea unei schimbări radicale în chiar natura statului; de la o Republică unitară mai mult sau mai puțin descentralizată, s-ar fi trecut la un stat regional sau federal, punîndu-se astfel în discuție o moștenire esențială a dreptului public revoluționar și a celei de-a Treia Republici; primii dintre partizani alarmîndu-se¹, ceilalți regretînd că reforma nu mergea mai departe, din lipsă de voință politică, în vederea federalizării Franței².

În realitate, nu numai concepția reformei trebuia să se înscrie în cadrul constituțional în vigoare, ci două motive majore interziceau afirmarea unui astfel de voințe politice.

Pe de o parte, autorii reformei erau puși în situația să se sprijine pe cele mai bine stabilite principii ale dreptului public francez pentru a introduce regiunile

în ordinea juridică, în același timp, pentru că alegerile care tocmai avuseseră loc nu exprimaseră voința de a le schimba, și pentru că trebuia dinainte să se răspundă atacurilor opoziției pe tema punerii în discuție a unității naționale. Pe de altă parte, parlamentarii francezi fiind aproape toți aleși locali, nu doreau să accepte ca transformarea regiunilor în colectivități teritoriale să ducă la o reducere a puterilor comunelor și departamentelor, ceea ce excludea transformarea regiunilor în colectivități superioare altora, aceasta fiind o poziție care s-a reflectat în special în Senat din partea tuturor grupărilor politice³.

Aceste limite politice nu trebuie să ducă la subestimarea importanței reformei începute în 1982. Regiunile franceze constituie o instituție originală care se înscrie în principiile și continuitatea Republicii unitare; experiența descentralizării începută în anul 1982 a demonstrat că temerile celor care vedeau în ea o amenințare la adresa unității naționale erau lipsite de fundament, însă ea a modificat în mod profund funcționarea sistemului politico-administrativ francez. În timp ce federalismul și regionalismul rămân incompatibile cu constituția franceză, și nu sînt de altfel propuse de nici o forță politică semnificativă, regiunile au dobîndit un rol important într-un anume număr de domenii strategice cum ar fi învățămîntul secundar și superior și amenajarea teritoriului, cu o autonomie de decizie și o marjă de manevră financiară care reprezintă actori determinanți ai politicilor publice. În momentul în care mulți se întrebă în Europa asupra naturii și rolului regiunilor, descentralizarea regională franceză apare azi ca un nou model, alternativ la federalism și regionalism.

Pentru a putea aprecia specificitatea regiunilor franceze, este bine să reamintim cadrul constituțional în care ele se înscriu, și care garantează în același timp indivizibilitatea Republicii și principiul liberei administrații a colectivităților teritoriale. Este ceea ce determină, pe de o parte refuzul federalismului și al regionalismului, iar pe de altă parte locul regionalizării în descentralizare. Însă nu vom separa prezentarea normelor de practica instituțiilor. Sperăm astfel să evidențiem mai bine originalitatea modelului francez, care asigură regiunilor, ca și celorlalte colectivități teritoriale, o foarte mare libertate în exercițiul competențelor lor fără a pune în discuție unitatea statului.

I. Refuzul federalismului și al regionalismului

Originea regiunilor franceze explică faptul că ele s-au putut integra atît de ușor în cadrul statului unitar, ocupînd aici un rol important. Însă transformarea lor în colectivități teritoriale prin aplicarea legii din 2 martie 1982 a fost însoțită de invocarea principiului indivizibilității Republicii, sancționat de către judecătorul constituțional. Ea nu pune în discuție unitatea legii căreia regiunile se supun ca și celelalte colectivități teritoriale. Acestea sînt cele două principii care exclud federalismul și regionalismul, dar ele nu au constituit un obstacol pentru luarea

în considerare a anumitor particularisme regionale atunci cînd puterea politică a avut voința de a o face. În fine, descentralizarea și rolul lărgit acordat prefectului regiunii permit statului să adapteze exercițiul misiunilor sale condițiilor locale și regionale.

A. Originea regiunilor franceze

Regiunile franceze nu reprezintă expresia particularismelor regionale care ar fi dat naștere revendicării unei autonomii politice. Ele s-au născut din nevoile funcționale ale politicii de administrare a teritoriului statului. Acest lucru se explică prin slăbiciunea curentelor regionaliste din Franța. Face excepție doar Corsica (aproximativ 250.000 de locuitori).

În nici una din țările Europei, formarea națiunii nu este atît de strîns legată de formarea statului ca în Franța. Dominique Schnapper face chiar din „inventarea națiunii” caracteristica „proiectului istoric” francez, așa cum „inventarea parlamentarismului” ar fi caracteristica „proiectului istoric” englez și „invenția democrației” caracteristica „proiectului istoric” american⁴. Așa cum remarcă, „regii Franței unificaseră națiunea cu mult timp înainte ca Revoluția să-și proclame suveranitatea”, și republicanii, ajungînd la putere în anii 1880 „au creat în deplină cunoștință instituțiile însărcinate să constituie națiunea modernă”⁵, școala publică, recrutarea anuală, descentralizarea comunală care a reprezentat de asemenea un factor important de adeziune la Republică⁶; amintim de asemenea că sufragiul universal și egal, masculin, nu a fost contestat, în principiul său, după 1848.

În istoria politică federalismul sau regionalismul au fost susținute de curente politice care erau opuse, din motive diferite, Republicii burgheze fondatoare a Franței moderne. Proudhon opunea federalismul integral al atelierelor și comunelor, suveranității naționale provenite din Revoluția franceză și capitalismului; federalismul său s-ar fi născut din distrugerea statului prin revoluția muncitorească. La cealaltă extremă a spectrului politic, regionalismul tradiționalist al lui Charles Maurras opunea „comunitățile naturale” — printre care regiunile culturale tradiționale, care în „cercuri concentrice”, ar forma fundamentul națiunii — „vidului social imens” pe care l-ar fi creat Revoluția; în această concepție, numai restaurarea monarhiei putea permite restaurarea descentralizării fondate pe corpurile intermediare, Maurras însuși, și un număr dintre epigonii săi, au susținut în 1940 „Statul francez” al regimului de la Vichy pentru că ei vedeau în aceasta punerea în discuție a Republicii. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX întîlnim regionaliști și în cercurile catolicismului social tardiv raliat Republicii; îi regăsim de asemenea în anumite medii industriale, în special la Jean Hennessy, fondator al Ligii de reprezentanță profesională și de acțiune regionalistă, partizan al instituirii unei reprezentanțe profesionale care putea, în opinia lor, să se instituie la nivel re-

gional, și care trebuia să corecteze insuficiențele reprezentării parlamentare și excesele centralizării. Crearea în 1919 de către ministrul comerțului Clémentel a „regiunilor economice” fondate pe grupuri de camere de comerț și industrie, în jurul a 17 mari orașe, reprezintă într-o anumită măsură rezultatul difuzării acestor idei, dar ea nu a avut deloc rezonanță.

Fondată în 1900, Federația Regionalistă Franceză a încercat o sinteză între aceste surse diferite, și a reunit un anumit număr de oameni politici și intelectuali veniți din orizonturi opuse dar favorabile regionalismului. La alegerile din 1910, ea a susținut numeroși candidați care acceptau să-i reia tezele. Cu toate acestea, această mișcare a rămas fără viitor. Divizările politice între membrii săi, discreditarea acestei mișcări de către orientarea antirepublicană a numeroșilor regionaliști, sub influență maurassiană, explică faptul că aceasta nu a marcat nici profund nici durabil viața politică franceză⁷.

Renașterea regionalistă din anii '60 și '70 datorează foarte puțin acestor moșteniri. Vedem în acest moment creîndu-se sau reactivîndu-se o mulțime de mișcări regionaliste, în Bretania, în sud-est sau în Țările Basce, sau în Corsica în special, care contestă dominația Parisului, sau care își reclamă autogestiunea; aceste mișcări au beneficiat de o gură de oxigen în contextul politic creat de mișcarea studențească și de mișcarea socială din primăvara anului 1968, a căror undă de șoc ideologic s-a prelungit pe o bună durată a anilor '70. Regionalismul a găsit în acel moment câțiva vizionari prestigioși, ca Robert Lafont⁸, sau de circumstanță ca J. J. Servan-Schreiber⁹, pentru un timp purtătorul de cuvînt al unui partid radical slăbit și în căutarea unei noi doctrine; el și-a făcut simțită prezența și prin câteva atentate în Bretania și Corsica. Dar cu trecerea timpului, sîntem obligați să constatăm că a rămas foarte puțin din această efervescență. Diferitele partide politice au introdus atunci și cîte puțin regionalism în programele lor politice, dar într-un mod superficial, și mișcările regionaliste ele însele au rămas mișcări foarte minoritare, suferind de o imagine paseistă și folcloristă, și chiar la nivel regional ele nu au exercitat niciodată o influență semnificativă. În acest mod ele nu au ajuns niciodată la o influență perceptibilă electoral, regionaliștii în diferitele partide politice rămînînd în cele din urmă izolați. Dezbaterile s-a cristalizat asupra aspectelor instituționale ale problemei regionale prin sufragiu universal dobîndind adeziunea celei mai mari părți a forțelor politice, fără să urmeze o reflexie asupra locului și funcțiilor regiunilor în sistemul politico-administrativ.

În realitate, dincolo de discursiunile politice, regiunile au apărut pentru a răspunde nevoilor politicii de amenajare a teritoriului statului. Este vorba deci de circumscripții funcționale, așa cum sînt departamentele încă de la crearea lor de către Adunarea națională constituantă din decembrie 1789, și nu de circumscripții „identitare”, chiar dacă unele dintre ele corespund într-o anumită

măsură regiunilor tradiționale (de exemplu Bretania; în schimb cele două regiuni ale Normandiei nu au nici un sens în raport cu o astfel de referință). Originea directă a regiunilor de astăzi se regăsește în programele de acțiune regională din decretul din 30 iunie 1955 și în programul regional din decretul din 28 octombrie 1956; decupajul administrativ (împărțirea administrativă) al teritoriului care a fost adoptat atunci este rezultatul unei munci de funcționari, fără nici o consultare cu aleșii locali. Guvernul a trecut apoi la reorganizarea serviciilor externe ale statului în interiorul acestui cadru, creînd circumscripțiile de acțiune regională (CAR) prin decretul din 7 ianuarie 1959, în care circumscripțiile administrative ale statului au fost armonizate prin aplicarea decretului din 2 iunie 1960. Aceste circumscripții au permis regionalizarea planului de dezvoltare economică și a bugetului statului, principalul instrument al politicii regionale a statului.

Prima expresie administrativă a regiunii a constituit-o instituția prefectului regiunii¹⁰ printr-un decret din 14 martie 1964, sprijinit de misiunea economică regională, de conferința administrativă regională, compusă din șefii serviciilor externe și din prefectii numiți în regiune, și dintr-o instanță consultativă alcătuită din reprezentanții colectivităților locale și din organizații profesionale. Această reformă urma creării DATAR printr-un decret din 14 februarie 1963. Se instituia astfel un nou eșalon descentralizat al administrației statului a cărui vocație era să asigure executarea planului și politicii economice, cât și a politicii de amenajare a teritoriului.

Singura modificare adusă ca urmare a acestei împărțiri a regiunilor a fost separarea Corsicii de regiunea Provence - Coasta de Azur. Proiectul legii supus referendumului din 27 aprilie 1969, și care propunea crearea de regiuni avînd statutul de colectivități teritoriale, se referea în mod explicit la această împărțire (art. 3), dar prevedea deja să doteze Corsica cu instituții regionale „datorită insularității sale”. De asemenea, în limitele acestor circumscripții au fost create instituțiile publice regionale ale legii din 5 iulie 1972 (art. 1). Instituționalizarea regiunii s-a realizat deci în cadre teritoriale care, în majoritatea cazurilor, aveau puțină legătură cu regiunile tradiționale, cele care serviseră altădată drept referință curentelor regionaliste. Reforma din 1982 a consacrat această substituie acordînd acestor regiuni funcționale instituții reprezentative fondate pe sufragiul universal și independente de stat deoarece prefectul înceta să mai fie executivul regiunii, calitate tranferată președintelui ales al consiliului regional, fiindu-i rezervată exclusiv calitatea de reprezentant al statului. Caracterul artificial al acestei împărțiri regionale nu a dăunat succesului reformei din 1982; el explica în parte că stabilimentul public regional (împărțirea publică regională) din 1972 nu a putut fi în general decît un sindicat de departamente, însă alegerea consiliilor regionale prin sufragiu universal a dat acestor regiuni legitimitatea democratică care le lipsea. Legea din 6 februarie 1992 a simplificat procedura de modificare a limitelor regionale pentru a facilita inițiativele tinzînd spre regruparea regiunilor în perspectiva unei adaptări la scara europeană,

dar pînă în prezent nu a fost luată sau măcar anunțată vreo inițiativă în acest sens. Putem spune, de aceea, împreună cu Pierre Sadran, că „regionalizarea a omorît regionalismul”¹¹, în măsura în care spațiul funcțional pare să aibă în mod definitiv mai multă audiență decît spațiul identitar al regionaliştilor — cu excepția regiunilor în care spațiul funcțional s-a suprapus spațiului identitar (în Bretania sau în Alsacia).

B. Indivizibilitatea Republicii

Articolul 2 al Constituției din 4 octombrie 1958 proclamă că „*Franța este o Republică indivizibilă*”.

Principiul indivizibilității Republicii este de origine revoluționară; el figura chiar și în constituția din 1791, precedînd astfel proclamarea Republicii. El a fost reafirmat de Convenția națională din 25 septembrie 1792, cîteva zile după victoria de la Valmy. Astăzi, putem să îi recunoaștem în dreptul pozitiv o dublă semnificație: interzice orice dezmembrare a Republicii și limitează integrarea Republicii franceze într-o organizație internațională.¹²

Nefiind definit prin nici un text, principiul indivizibilității Republicii se poate preta la interpretări diferite. Astfel, pentru J.-C. Maestre el semnifică absența dreptului de secesiune, caractrul federal sau unitar al statului avînd puțină importanță¹³, în timp ce pentru M.-H. Fabre el interzice orice descentralizare politică.¹⁴ Cu toate acestea, punînd în paralel cu alte articole ale Constituției, jurisprudența Consiliului constituțional, ca expresie legislativă a principiului, duc la excluderea primei interpretări, considerîndu-se că principiul indivizibilității trebuie separat de protecția integrității teritoriului.

De fapt, indivizibilitatea Republicii se aplică subiectului suveranității; articolul 2, alineatul 1 care îl exprimă trebuie citit împreună cu articolul 3 conform căruia „*suveranitatea națională aparține poporului*” (alin. 1) și „*nici o parte a poporului sau individ nu își poate atribui exercițiul acesteia*”. Acest lucru înseamnă că numai poporul francez în totalitatea sa este subiectul suveranității; cetățenii unei colectivități teritoriale a Republicii luați separat nu pot deci niciodată „*să își atribuie exercițiul*” suveranității. Dimpotrivă într-un stat federal, suveranitatea poporului se exercită de asemenea în cadrul statelor federate¹⁵. Atunci cînd constituția vizează protecția integrității teritoriului ca în articolul 16, în care o amenințare „*gravă și imediată*” împotriva integrității teritoriului, dar nu împotriva indivizibilității Republicii, figurează printre motivele care ar putea să justifice recurgerea de către președintele Republicii la puterile sale excepționale. În plus, principiul indivizibilității Republicii nu poate, prin natura sa, să sufere excepții, de vreme ce constituția prevede ea însăși posibilitatea cedării de teritorii cu consimțămîntul populației (art. 53), cît și posibilitatea pentru un teritoriu de dincolo de mare de a deveni un stat indepen-

dent, prin interpretarea articolelor 76 și 87¹⁶. În același spirit, articolul 59 (ultimul alineat) al legii nr. 82-213 din 2 martie 1982 precizează că „crearea și organizarea regiunilor în metropolă și în teritoriile de dincolo de mări nu atentează la unitatea Republicii nici la integritatea teritoriului”, și ne putem gândi că acest text viza în special regiunile create în departamentele de dincolo de mări.¹⁷

Consiliul constituțional veghează la respectarea principiului indivizibilității Republicii de către legislator, și face din acesta un principiu distinct de principiul integrității teritoriului. În decizia sa cu privire la legea asupra drepturilor și libertăților comunelor, departamentelor și regiunilor, după ce reamintește că „colectivitățile teritoriale se administrează în mod liber (...) și în condițiile prevăzute de lege”, în respectul prerogativelor statului încredințate delegatului guvernului (articolul 72 al Constituției) el enunță „că principiul legalității” căruia trebuie să i se asigure respectul „impune în același timp respectul atribuțiilor legislatorului și cel al regulilor superioare de drept prin care Constituția (...) a proclamat indivizibilitatea Republicii, a afirmat integritatea teritoriului și a fixat organizarea puterilor publice.” (nr. 82-137 DC)¹⁸. Decizia cu privire la primul statut special al Corsicii arată, cu toate acestea, că indivizibilitatea Republicii și integritatea teritoriului nu sînt lipsite de legătură, și sugerează că atingerea principiului indivizibilității poate totodată amenința integritatea teritoriului. Într-adevăr el răspunde, într-un paragraf intitulat: „Privind principiul indivizibilității teritoriului” autorilor sesizării, care invocau „riscul evident de dislocare a unității naționale”, că „în stadiul actual al definirii atribuțiilor respective ale autorităților descentralizate și ale organelor statului, textul legii (...) nu cuprinde o dispoziție care să poată, prin ea însăși, să fie privită ca atentînd la caracterul indivizibil al Republicii și la integritatea teritoriului național” (nr. 82-138 DC)¹⁹.

Sensul principiului indivizibilității rezultă și mai clar din aplicarea lui în decizia din 9 mai 1991 cu privire la cel de-al doilea statut al Corsicii. Primul articol al legii făcea referință la „poporul corsican, componentă a poporului francez”, căruia Republica îi recunoaște „drepturile la păstrarea identității sale culturale și la apărarea intereselor sale economice și sociale specifice”; era precizat că aceste drepturi se exersau „în respectul unității naționale”. Consiliul constituțional recunoaște „conceptului juridic de «popor francez» valoare constituțională” și declară, referindu-se la articolul 2 al Constituției, că „mențiunea făcută de legislator de «popor corsican, component al poporului francez» este contrar Constituției, care nu recunoaște decît poporul francez, compus din toți cetățenii francezi fără deosebire de origine, de rasă sau de religie” (nr. 91-290)²⁰. În timp, ce legea votată de Parlament se referea în mod formal la respectul unității naționale, refuzul de către Consiliul Constituțional ca legislatorul să poată recunoaște componente în sînul poporului francez și să

le atribuie în mod colectiv drepturi proprii interzice, în lipsa unei revizuii formale a Constituției, orice evoluție a Republicii franceze spre o formă de Stat compusă, cu structură regională sau federală, în care „componentele” poporului francez ar putea deveni subiecte politice autonome.

Nu este lipsit de interes să remarcăm că, cu ocazia revizuirii constituționale din 25 iunie 1992 devenită necesară pentru ca tratatul de la Maastricht să poată fi ratificat, și care a adăugat constituției un nou titlu XV „*Despre Comunitatea Europeană și despre Uniunea Europeană*” (art. 88-1-4), articolul 2 a fost de asemenea completat printr-un nou alineat 2 care preciza că „*limba Republicii este franceza*”, ceea ce totuși, după interpretarea pe care i-o dă Consiliul constituțional, nu ar trebui să constituie o obligație decât pentru persoanele morale de drept public și persoanele de drept privat însărcinate cu o misiune de serviciu public (nr. 94-345 DC, 29 iulie 1994)²¹. Acesta înseamnă consacrarea „*prezumției irefragabile a existenței unei națiuni omogene*”²². În schimb, recomandarea Comitetului Consultativ pentru revizuirea Constituției de a adăuga, la articolul 72, regiunea în cadrul enumerării colectivităților teritoriale ale Republicii, și să îi dea astfel un statut echivalent cu cel al comunei și departamentului care figurează în text, nu a fost urmată de revizuirea constituțională din 25 iulie 1993, care era cu toate acestea, în parte, fondată pe lucrările sale.

În fine, Consiliul Constituțional a controlat, cu privire la principiul indivizibilității Republicii, angajamentul internațional constând din decizia Consiliului Comunităților Europene cu privire la alegerea Adunării Europene prin sufragiu universal direct, prin decizia sa din 30 decembrie 1976. El a considerat astfel că așa-zisul angajament nu conținea „*nici o stipulare care să fixeze (...) pentru această alegere modalități de natură să pună în cauză indivizibilitatea Republicii*”, și că termenii expresiei «*procedură electorală uniformă*» nu ar putea fi interpretați ca putând permite să aducă atingere acestui principiu” (nr. 76-72 DC)²⁴. În ciuda evoluției care s-a produs de la această decizie în ceea ce privește integrarea europeană, se poate judeca că orice angajament comunitar care ar aduce atingere principiului indivizibilității Republicii ar fi contrar Constituției și nu ar putea, prin urmare, să fie ratificat sau transpus în dreptul francez, decât printr-o revizuire constituțională prealabilă așa cum o prescrie decizia din 9 aprilie 1992 cu privire la Tratatul de la Maastricht (nr. 92-308 DC)²⁵.

Putem să deducem de aici că orice angajament comunitar care ar tinde să stabilească, sub o formă sau alta, o „Europă a regiunilor”, ar fi contrar Constituției franceze, și ar fi de exemplu cazul oricărei măsuri care ar dori să asocieze regiunile franceze exercițiului de putere de decizie la nivel comunitar, prin atribuirea unei puteri de codecizie Comitetului regiunilor în anumite probleme sau sub cu totul altă formă.

Putem să concluzionăm că regionalizarea franceză trebuie să se înscrie în cadrul descentralizării administrative și că ea nu poate pune în discuție natura juridică a statului.

C. Unitatea legii

Conform articolului 72 al Constituției, principiul liberei administrații se exercită în condițiile prevăzute de lege. Competența legislatorului este precizată de către articolul 34: ea cuprinde definirea regulilor cu privire la regimul electoral al adunărilor locale, la crearea de categorii de instituții publice (ceea ce privește formele cooperării între colectivitățile teritoriale), cât și principiile fundamentale ale liberei administrații a colectivităților locale, a competențelor și a resurselor lor. Ea este aceeași pentru regiuni ca și pentru celelalte colectivități locale. Competența legislatorului fiind limitată la probleme enumerate de articolul 34, toate celelalte probleme se referă la domeniul reglementat (art. 37). Dar așa cum nu există decât un singur legislator, există doar o singură putere de reglementare cu competență generală, cea exercitată de primul-ministru pe baza articolului 21 al Constituției, sub unica rezervă a decretelor deliberate în Consiliul de Miniștri, care sînt semnate de președintele Republicii.

În schimb, principiul liberei administrații a colectivităților teritoriale așa cum este enunțat în articolul 72 nu reprezintă sursa unei puteri reglementare autonome. Actele reglementare ale colectivităților locale sînt bineînțelese numeroase, dar ele trebuie să-și găsească sursa într-o lege²⁷. Este cazul, de exemplu, al puterilor poliției primarului și a președintelui consiliului general, al reglementărilor locale de urbanism privind planurile de ocupare a solului, și care sînt oprite de comisiile municipale (codul urbanismului: art. L 123-3-1) a reglementării departamentale de ajutor social (L. 22 iulie 1983, art. 34) sau regulile privitoare la ajutoarele pentru dezvoltare care pot fi acordate întreprinderilor de către colectivitățile teritoriale (L. 7 ianuarie 1982 și decretele de aplicare din 22 septembrie 1982, modificate pe 15 ianuarie 1988). Prin aplicarea articolului 72 al Constituției, legea ar putea chiar să însărcineze colectivitățile teritoriale să ia măsuri reglementare de execuție, chiar dacă nu putem cita exemple. Este de remarcat faptul că regiunea este însărcinată să elaboreze și să adopte un mare număr de planuri cu sens juridic imprecis (plan regional, schemă previzionistă a formațiilor, plan regional al transporturilor...) în timp ce ea nu exercită nici o putere de reglementare asupra colectivităților locale ale teritoriului său, în afara cîtorva excepții prevăzute de către lege.

Unitatea legii înseamnă de asemenea că legea trebuie să fie aceeași pentru toată lumea, mai ales cînd sînt în joc libertățile publice. Rezultă de aici că principiul liberei administrații a colectivităților teritoriale nu ar putea duce la dependența condițiilor esențiale de aplicare a unei legi cu privire la exercițiul unei libertăți publice, de deciziile colectivităților teritoriale, și că în acest mod ele nu pot fi aceleași pe ansamblul teritoriului (Consiliul constituțional, deciziile nr. 84-185 DC din 18 ianuarie 1985, cu privire la învățămîntul privat agricol și 93-329 DC din 13 ianuarie 1994, despre legea privitoare la condițiile de ajutor

pentru investițiile instituțiilor private de învățământ). Această jurisprudență limitează foarte puternic autonomia normativă a colectivităților locale.

D. Despre luarea în considerare a particularismelor locale sau regionale

În ciuda vigoriei cu care sînt apărute principiile indivizibilității Republicii și a unității legii, Republica unitară a știut să dea dovadă de pragmatism pentru a integra un anumit număr de particularisme locale sau regionale.

Remarcăm faptul că principiul „unității” Republicii nu este reluat în articolul 2 al Constituției, în timp ce formula revoluționară din care se inspiră, „Republica este una și indivizibilă”, asocia indivizibilitatea unității Republicii. În mod tradițional, unitatea puterii republicane implica o putere locală uniformă²⁸ și, de altfel, în Constituția din 1946 regăsim în articolul 85 această formulă, și nu în articolul 1 care definea Republica franceză²⁹. Constituția actuală autorizează astfel o anumită diversitate, la nivelul acestor colectivități teritoriale, odată ce aceasta nu pune în discuție indivizibilitatea Republicii; această diversitate este fără îndoială anterioară acestei modificări a formulei constituționale, dar aceasta nu anulează nimic din interesul faptului că ea trebuie să intervină.

Vom lăsa aici deoparte cazurile departamentelor și teritoriilor de dincolo de mări, noțiuni juridice apărute în 1946 și reluate în articolele 73-76 ale Constituției din 1958. Dar nu este lipsit de interes să relevăm că departamentele de dincolo de mări se caracterizează prin faptul că este vorba mai întîi de departamente, ele exprimă deci o logică de asimilare (principiu de unitate), dar regimul lor legislativ și organizarea lor administrativă „*pot face obiectul unor măsuri de adaptare cerute de situația lor particulară*” (art. 73). Consiliul constituțional controlează amplitudinea acestor măsuri de adaptare, care nu vor merge pînă la a pune în discuție unitatea statutului departamental așa cum făcea o lege care prevedea instituirea în departamentele de dincolo de mări a unei adunări unice pentru a exersa competențele departamentului și ale regiunii, și a cărei compoziții nu asigura reprezentarea componentelor teritoriale ale departamentului (decizia nr. 82-147 DC, 2 noiembrie 1982)³⁰.

Mult mai remarcabil pentru textul nostru este faptul că legea a menținut o mare parte a legislației de origine germană în departamentele din Haut-Rhin, Bas-Rhin și Moselle cînd acestea au fost reintegrate Republicii franceze în 1919. În particular regimul administrativ și bugetar al comunelor acestor trei departamente rămîne supus dispozițiilor speciale reluate de articolele L.181-1-68 și L.261-1-16; nu numai că reforma descentralizării din 1982 nu a pus capăt acestui particularism, dar ea a introdus în favoarea acestor comune dispoziții derogatorii (L. nr. 82-213 din 2 martie 1982, articolul 9 și articolul 17-I., modificat prin L. 22 iulie 1982, articolul 4) în ceea ce privește noile forme ale controlului legalității și ale controlului bugetar pe care îl introduce, și care, în anumite

puncte, sînt mai riguroase decît cele menținute în vigoare din 1919. Astfel rămîn executorii de drept deplin, fără să trebuiască a fi transmise prefectului, actele comunelor acestor departamente care, la data intrării în vigoare a noii legi erau rezultatul aplicării acestor dispoziții; de asemenea comunele cu mai mult de 25.000 de locuitori, și cele care le sînt asimilate, nu se supun noilor dispoziții relative la restabilirea echilibrului bugetar. Am putea de asemenea să menționăm un anumit număr de particularisme instituționale, dintre care unele se referă la gestiunea serviciilor comunale, personalul comunal³¹, societățile cu economie mixtă. Dincolo de aceasta, reamintim că regimul concordatelor a fost menținut în vigoare în cele trei departamente, și că miniștrii cultelor sînt aici salarizați de către stat.³²

Deși Consiliul constituțional nu se poate pronunța direct asupra acestei chestiuni, putem considera că acest particularism nu repune în discuție unitatea statutului comunal, pentru a parafraza formula folosită de Consiliul constituțional în decizia sa anterior citată din 2 decembrie 1982. Â propos de instituția consiliilor arondismentelor în cadrul comunelor Parisului, Lyonului și Marsiliei, el consideră că dacă asemenea dispoziții „constituie o derogare pentru cele mai mari trei orașe din Franța, de la dreptul comun al organizării comunale, ele nu înseamnă neregularea Constituției” (nr. 82-149 DC, 28 noiembrie 1982).³³

În plus, posibilitatea oferită de către Constituție de a crea prin lege noi colectivități teritoriale a fost interpretată ca permițînd crearea de categorii de colectivități teritoriale cuprinzînd doar o singură unitate, și prin urmare stabilirea prin lege a veritabile statute speciale inclusiv pentru colectivitățile teritoriale ale teritoriului metropolitan. Consiliul constituțional s-a pronunțat astfel ca statutul special al Parisului (1975, în același timp comună și departament) și crearea colectivității teritoriale Mayotte de dincolo de mări relevau această interpretare (decizie cu privire la primul statut particular al Corsicii, nr. 82-138 citat anterior, cons. nr. 4). Legislatorul are cea mai mare libertate pentru a defini un astfel de statut particular, cu condiția ca prerogativele statului enunțate în articolul 72 să fie respectate, și ca nici unul dintre organele create să nu-și atribuie competențe care țin în mod normal de domeniul legii³⁴, posibilitate care nu este deschisă decît pentru teritoriile de dincolo de mări; el a admis conformitatea cu Constituția a celui de-al doilea statut special al Corsicii, stabilit prin legea nr. 91-428 din 13 mai 1991. Prin acest statut, Corsica nu mai este o regiune în sensul juridic al termenului, ci constituie numai „colectivitatea teritorială a Corsicii”, unică în felul ei, ale cărei instituții și competențe se disting prin puncte importante de cele ale regiunilor, mult mai mult decît ar fi permis-o „adaptarea” la regimul aplicabil regiunilor, care să răspundă afirmării particularismului corsican. Nu putem face aici un studiu detaliat, dar amintim: parlamentarizarea instituțiilor, adunarea putînd să pună în discuție responsabilitatea executivului,

care este aici organizat într-un mod colegial, spre deosebire de regiuni, așa cum îl întâlnim în statutele speciale ale teritoriilor de dincolo de mări; posibilitatea de a exercita un drept de inițiativă legislativă sau reglementară în direcția primului-ministru; competențe speciale privind cultura și difuzarea limbii corsicane, dezvoltarea economică, care se sprijină pe un regim fiscal specific, transporturile, turismul, protecția mediului înconjurător.³⁵

Acest statut a dat naștere unor reflexiuni critice, asupra desuetudinii categoriilor prea rigide pe care s-ar sprijini dreptul public francez al colectivităților teritoriale, constrângându-l pe judecător să se „joace cu cuvintele” pentru a ieși la suprafață.³⁶ Aceste critici par nejustificate de vreme ce legislatorul, confruntat cu necesitatea de a ține cont de situații sau de nevoi particulare, poate alege între introducerea de adaptări la regimul unei categorii de colectivități teritoriale și crearea unei colectivități teritoriale supusă unui regim special pe care îl stabilește sub singura rezervă a prerogativelor statului așa cum le definește articolul 72 și al controlului constituționalității.

O justificare a diferențelor de tratament între colectivități teritoriale de aceeași natură se găsește în aplicarea principiului egalității în fața legii de către jurisprudență, și care autorizează luarea în considerare a diferențelor de situație sau rațiuni de interes general, „*considerându-se că într-un caz sau altul diferența de tratament care rezultă să fie în raport cu obiectul legii care îl stabilește*” (decizia nr. 91-290 precitată, cons. nr. 40).³⁷ Singura limită pare să se găsească în faptul că aceste diferențe de tratament nu ar putea fi recunoscute ca expresia drepturilor subiective proprii unei colectivități cum ar fi fost „poporul corsican” dacă judecătorul constituțional ar fi acceptat intrarea acestei expresii în drept, pentru că aceasta ar duce, după cum s-a văzut, la contrazicerea concepției unitare a poporului francez; diferențele de tratament nu pot fi decât expresia puterii de apreciere a legislatorului, sub controlul Consiliului constituțional.

E. Descentralizarea și prefectul regiunii

În fine, nu putem înțelege regiunea franceză, colectivitatea teritorială, dacă uităm instituția prefectului regiunii și descentralizarea. Și unul și cealaltă provin din caracterul unitar al statului, și din ideea că delegatul guvernului reprezintă interesele naționale. Legea nr. 92-125 din 6 februarie 1992 a consacrat caracterul dual al administrației teritoriale franceze hotărând că ea „*este asigurată de colectivitățile teritoriale și de serviciile descentralizate ale statului*”, și că ea „*este organizată în respectul principiului liberei administrații a colectivităților teritoriale*” (art. 1). Descentralizarea misiunilor administrative ale statului devine prin această lege principiu de drept comun; administrațiile centrale nu ar trebui astfel să păstreze decât misiunile al cărui exercițiu nu ar putea fi descentralizat

(art. 2). Ea exprimă adaptarea administratiei statului la condițiile noi care rezultă din reforma descentralizării.

În acest cadru regiunea este o circumscripție de servicii descentralizate a statului. Prefectul regiunii, al cărui rol în fruntea serviciilor statului în regiune fusese confirmat prin legea din 2 martie 1982 și prin decretul din 10 mai 1982, își vede misiunea precizată și lărgită prin Carta descentralizării (decretul nr. 92-604 din 1 iulie 1992). Nu numai că el exercită controlul prevăzut prin lege asupra autorităților regionale, și poate singur hotărî în regiune, dar el pune în aplicare și politicile naționale și comunitare privind dezvoltarea economică și socială și amenajarea teritoriului”; în aceste ultime domenii prefectii departamentelor trebuie să se conformeze orientărilor fixate de către prefectul regiunii în deciziile pe care le iau. În plus, el „*animează și coordonează în regiune politicile statului în materie culturală, de mediu înconjurător, cît și cele cu privire la oraș și la spațiul rural*” (L. nr. 72-619, 5 iulie 1972, art. 21-1, mod. prin L. 6 februarie 1992).

II. Descentralizarea regională

Modelele federalismului și regionalismului, ale căror exemple cele mai caracteristice sînt, în Europa, Germania și Spania, Franța le opune pe cel al descentralizării regionale, care se poate defini ca extinderea la nivel regional a descentralizării teritoriale în cadrul statului unitar. Regimul descentralizării teritoriale a fost el însuși profund modificat într-un sens favorabil autonomiei locale, prin reforma începută în 1982. Regiunile dispun de o competență materială largă, însă de o competență normativă redusă. Luate global, bugetele lor sînt reduse în raport cu cele ale comunelor și departamentelor, dar regiunile au o mare stăpînire a resurselor lor și o mare libertate în folosirea acestora, mai ales pentru că natura competențelor lor le lasă o destul de mare marjă de manevră financiară și le permite să disponibilizeze o capacitate de investiții importantă. Regiunile au devenit astfel actori politici autonomi, chiar dacă ele pot suferi arbitraje guvernamentale contrarii dorinței lor; ele sînt capabile să formuleze și să pună în aplicare politici publice.

A. Regiunile, colectivități teritoriale

„Regiunile sînt colectivități teritoriale. Ele sînt administrate de un consiliu regional ales prin vot universal direct.” (L. nr. 82-213, 2 martie 1982, art. 59, alin. 1); această schimbare de statut s-a produs la prima reuniune a consiliilor regionale alese prin vot universal direct, adică la începutul lunii aprilie 1986. Regiunile reprezintă astfel o nouă colectivitate teritorială creată prin lege pe baza art. 72 din Constituție. Consecință a acestei origini, existența regiunilor nu e garantată prin Constituție așa cum este cea a comunelor sau a departamentelor; o lege era suficientă deci pentru a suprima regiunile. Deși înscrierea regiunilor

în Constituție n-a avut loc, ele au căpătat o asemenea importanță în instituții, încât suprimarea lor nu poate fi cîtuși de puțin avută în vedere.

Organizate în colectivități teritoriale, regiunile au fost dotate cu instituții concepute după modelul celor al comunelor și departamentelor; ele beneficiază de principiul liberei administrații; ele nu pot exercita tutele asupra unei alte colectivități teritoriale.

1. Instituțiile

Cele două inovații majore au constat în introducerea alegerii consiliului regional prin vot universal direct și în acordarea executivului regional președintelui consiliului regional. Dar în același timp cu redefinirea regimului descentralizării, legislatorul a avut voința de a armoniza instituțiile și regulile de funcționare a tuturor colectivităților teritoriale. Astfel sistemul *mayoral* este cel care a servit ca model definirii noilor instituții departamentale, iar cele ale regiunii, sînt definite într-o mare măsură prin revenirea la articolele de lege care fixează organizarea și regulile de funcționare ale consiliului general (a se vedea în special L. nr. 86-16 din 16 ianuarie 1986). Este vorba de aceleași reguli referitoare la controlul legal asupra actelor de autoritate regională și la controlul bugetar și de conturi, care sînt foarte asemănătoare celor care se aplică departamentelor și comunelor. Rezultă de aici că statul nu exercită nici o tutelă asupra actelor regiunii, deoarece singurele acte asupra căror a fost menținută tutela (sau stabilită, în ceea ce privește departamentul) sînt actele făcute în exercițiul puterilor poliției, iar președintele consiliului regional nu exercită nici o putere polițienească.

Principiile esențiale privind instituțiile sînt comune regiunii, comunei sau departamentului: un consiliu ales, un executiv unipersonal ales de consiliu pe durata mandatului său (6 ani) și pe care consiliul nu-l poate revoca. Președintele consiliului regional este astfel singurul titular al puterii executive; asemenea președintelui consiliului general dar, spre deosebire de primar, el nu exercită nici o funcție în sarcina statului. Consiliul regional alege în aceeași măsură vicepreședinți dar aceștia nu-și dețin puterile cu titlu executiv, decît funcții pentru care președintele consiliului regional îi delegă sub propria supraveghere și responsabilitate, și pe care le poate oricînd retrage. Președintele și vicepreședinții nu pot fi demși din mandat de către consiliul regional; în cazul unui conflict care face imposibilă funcționarea consiliului regional, acesta poate fi dizolvat prin decret și au loc noi alegeri.

Consiliul general și consiliul regional se deosebesc în schimb de comună în ceea ce privește delegarea puterii deliberative. La nivel comunal, consiliul municipal poate atribui anumite puteri ale sale primarului; în schimb consiliul regional și consiliul general formează în sînul lor o comisie permanentă, care este

alcătuită din președintele consiliului, vicepreședinți și eventual din alți membri, și care exercită, în intervalele dintre întrunirile consiliului, puterile deliberative ale acestuia în domeniile în care i-au fost acordate. Comisia permanentă este astfel un organ deliberativ restrâns, dominat de executiv, dar al cărui mod de desemnare asigură reprezentarea opoziției, fie în urma unui acord între grupurile politice în ceea ce privește repartitia posturilor, fie în urma unei alegeri cu reprezentare proporțională, însă în acest caz președintele și vicepreședinții fiind aleși prin vot majoritar. Regulile care guvernează reuniunea și deliberările consiliului regional sînt identice cu cele ale consiliului general.

De fapt, singurul element de originalitate a instituțiilor regionale constă în existența unui consiliu economic și social consultativ. Rezultantă a unui organ care exista deja sub regimul de instituire regională, rolul său n-a încetat să crească, fără însă a-și schimba natura. Compusă din reprezentanți ai întreprinderilor și ai activităților nesalarizate, desemnați de camerele de comerț și industrie, camerele de agricultură și alte organisme profesionale, de reprezentanți ai organizațiilor sindicale ale salariaților desemnate de acestea, de reprezentanți ai organismelor care participă la „viața colectivă a regiunii”, și personalități care „concură la dezvoltarea regiunii” (cel mult 5% din efectiv), consiliul economic și social regional este obligatoriu consultat înaintea deliberărilor consiliului regional atît asupra proiectului de plan al regiunii, cît și asupra tuturor documentelor de planificare și proiecte care interesează regiunea, asupra documentelor bugetare și asupra orientărilor generale din toate domeniile asupra cărora consiliul regional este chemat să delibereze, în virtutea titlului unei competențe atribuite prin lege regiunii. Consiliul economic și social regional atribuie un centru instituțional rețelei de relații pe care regiunea le stabilește cu mediul regional.

2. Principiul liberei administrații

Fiind o colectivitate teritorială ca și comuna și departamentul, regiunea beneficiază de principiul liberei administrații garantat de art. 72 din Constituție și reluat, așa cum s-a văzut, de art. 59 al legii, din 2 martie 1982. Autonomia regională este garantată prin acest principiu. Într-o manieră foarte restrînsă, semnificația i se poate defini astfel:

1) legea este singura care poate impune noi obligații colectivităților teritoriale;

2) judecătorul controlează respectarea principiului liberei administrații de către legislator, și în particular acele obligații care trebuie definite cu precizie, ele netrebuind să încalce „competența proprie” a colectivităților teritoriale (ceea ce sugerează existența unui „nucleu” de competență căruia legea nu-i poate aduce atingere);

3) regulile stabilite de lege nu ar trebui să aibă ca efect restrângerea resurselor fiscale ale colectivităților teritoriale pînă la punctul de a le împiedica libera administrare, și o resursă fiscală importantă nu ar putea fi suprimată fără compensare. Prin urmare, principiul liberei administrări implică autonomia deciziei, existența unei sfere proprii de competență și autonomia financiară garantată prin resurse fiscale suficiente; regiunile beneficiază de aceste garanții juridice.

În fine, consilierii regionali participă la colegiul electoral senatorial, cu aceeași îndreptățire ca și consilierii generali și delegații consiliilor municipale, conform vocației senatului, și anume de „a asigura reprezentarea colectivităților teritoriale ale Republicii”. (Constituția, art. 24)

3. Relațiile între regiuni și celelalte colectivități teritoriale

Toate colectivitățile teritoriale avînd același statut constituțional, nu există nici o ierarhie între ele. Prin urmare, regiunea nu exercită nici o înțietate asupra departamentelor și comunelor de pe teritoriul său. Legea din 7 ianuarie 1983 (art. 2) precizează că, competențele transferate comunelor, departamentelor și regiunilor nu autorizează nici una din aceste colectivități să exercite sau să-și stabilească tutela asupra alteia, oricare i-ar fi forma. Legea din 6 februarie 1992 a completat acest text, precizînd că atribuirea sau refuzul unui ajutor financiar unei alte colectivități locale „nu poate avea ca efect, stabilirea sau exercitarea unei tutele”. Această completare demonstrează că anumite colectivități, și în special departamentele și regiunile, au tentat orientarea alegerii altor colectivități prin mijlocirea subvențiilor condiționate, fie că s-au petrecut în domeniile de competență care le sînt atribuite prin lege. Există impresia că acest tip de intervenție ar fi mai dificil pe viitor dacă judecătorul administrativ ar pune în aplicare acest text.

Prin efectul acestor dispoziții, descentralizarea regională pare a avea un mare respect față de autonomia locală, dar ea nu permite regiunii să-și stabilească primatul ca eșalon intermediar între stat și nivelul local. Această consecință este compatibilă cu concepția franceză a statului unitar, dar în spatele acestora există o alegere politică neexplicită: în momentul instituirii regiunii în colectivitate teritorială s-a refuzat alegerea între departament și regiune și, de fapt, departamentul a devenit, în termeni de bugete și competențe juridice, marele cîștigător al reformei descentralizării. Acest fundal are el însuși o explicație: crearea regiunii intervine, în Franța, într-un sistem în care, de-a lungul a două secole, departamentul a fost cadrul instituțional și teritorial al medierii între puterea centrală și nivelul local, totodată constituind circumscripția esențială pentru organizarea serviciilor exterioare ale statului. Definirea locului regiunii era cît se poate de dificilă, cum erau și soluțiile alternative care ar fi constat în substituirea regiunii departamentului sau în subordonarea departamentului regiunii. În plus, Carta descentralizării a consacrat menirea nivelului departamental ca „eșalonul punerii în aplicare a politicilor naționale și comunitare”.

Statul este de asemenea plasat în poziție de arbitru între colectivitățile teritoriale. Dar acest rol este mai dificil astăzi, cu trei grade de colectivități teritoriale, decât înainte de 1982, când statul era încă în măsură să controleze eşaloanele intermediare, deoarece prefectul era atât executivul regiunii cât și al departamentului. Legea orientării pentru dezvoltarea teritoriului adaugă că statul „are responsabilitatea definirii și coerenței politicii de amenajare și de dezvoltare a teritoriului. El asigură coordonarea acestei politici prin politica regională comunitară” (art. 7).

Regiunea, ca și statul, a recurs la contracte pentru a încerca să-și pună în aplicare politicile cu colectivitățile teritoriale de pe teritoriul său. Contractul este un mijloc de coordonare a competențelor și de elaborare, a compromisului între interesele teritoriale, dar valoarea sa depinde de asemenea de mijloacele pe care părțile le pot angaja; pe acest plan, poziția regiunii suferă câteodată de restrângere a bugetului său, în ciuda nivelului ridicat al cheltuielilor de investiții.

B. Competențele regionale

Regiunile au o competență materială largă, dar o competență normativă limitată. Această slăbiciune nu le prejudiciază autonomia, dar le afectează impactul intervenției în perimetrul regional. Totuși, ea este într-o anumită măsură compensată prin multiplicarea instrumentelor de planificare, prin capacitatea de investiție și prin recurgerea la instrumente contractuale.

1. O competență materială largă

Competența materială a regiunilor se compune din competențe transferate regiunilor prin legile din 7 ianuarie și 22 iulie 1983, a libertății intervenției în domeniu economic, deschisă prin legea din 2 martie 1982, din anumite competențe noi atribuite regiunilor prin legi mai recente, dar și din competențe generale pe care le exercită consiliile regionale în limitele teritoriilor lor (clauza generală de competență). Conținutul competenței materiale a regiunilor se definește deci în aceeași manieră ca și pentru comune și departamente.

Clauza generală de competență își găsește originea într-un articol al legii din 5 aprilie 1884 (astăzi art. L. 121-26 din codul comunelor) definind astfel competența consiliului municipal: „*Consiliul municipal reglementează prin deliberările sale treburile comune*”. Ea a dat naștere la numeroase controverse, ca urmare a reformei descentralizării. Totuși, formula a fost transpusă în beneficiul consiliului general (L. 2 martie 1982, art. 23) și al consiliului regional: „*Consiliul regional reglementează, prin deliberările sale, treburile regiunii*” (L. 5 iulie 1972, art. 6, alin. 3, redactarea legii nr. 86-16 din 6 ianuarie 1986). Fără a intra în numeroasele controverse pe care această noțiune le-a suscitată, se poate considera că ea caracterizează concepția de colectivități teritoriale — sau locale — în dreptul public francez și le distinge pe acestea de instituțiile publice supuse unui principiu

de specialitate mai mult sau mai puțin larg definit.³⁸ Competențele atribuite prin lege regiunilor, ca și celorlalte colectivități locale, nu marchează limitele impuse acțiunii lor, ci domeniul în care intervenția lor e determinată de stat, și în același timp protejată prin lege, dacă e vorba de o competență exclusivă; clauza generală de competență semnifică faptul că ele au încă capacitatea de a acționa în afara acestui domeniu. Această capacitate nu poate fi nelimitată; ea trebuie să fie exercitată cu respectarea legilor și în limitele competenței teritoriale a colectivității. Competența materială a regiunii poate fi astfel definită ca putere de a acționa în domeniile atribuite prin lege competenței regiunii și în toate domeniile răspunzând unui interes regional, în limitele teritoriului regiunii și sub rezerva respectului competențelor legale ale altor autorități administrative ale statului sau ale altor colectivități teritoriale. Altfel spus, competența materială a regiunii nu are altă limită decât competențele care țin de lege și pe care o exercită pe teritoriul său autoritățile administrative ale statului și celelalte colectivități teritoriale.³⁹

Competențele atribuite prin lege regiunii se referă la: dezvoltarea economică și amenajarea teritoriului, ceea ce se transpune prin adoptarea unui plan al regiunii, semnătura contractului de plan stat – regiune; posibilitatea de a acorda ajutoare întreprinderilor (în limitele fixate de lege); realizarea sau participarea la finanțarea echipamentelor colective prezentînd un interes regional direct; învățămîntul secundar (construcție, reconstrucție, extinderea și funcționarea materială a liceelor și a așezămintelor asimilate); formarea profesională; transporturile regionale; căile (rețelele) de apă, dacă regiunea le cere; dezvoltarea turistică regională; participarea la politica de eliminare a deșeurilor.

Dar legile conțin dispoziții care definesc și competențe deschise, care sînt abilitați ce pot acționa în domenii foarte larg definite în relație cu statul sau cu alte colectivități teritoriale. Este cazul art. 59 al legii din 2 martie 1982: consiliul regional „are competența de a promova dezvoltarea economică, socială, sanitară, culturală și științifică a regiunii și amenajarea teritoriului său și pentru a-și asigura prezervarea identității, în respectul integrității, al autonomiei și ale atribuțiilor departamentelor și comunelor”, „el poate angaja acțiuni complementare celor ale statului, ale altor colectivități teritoriale și așezăminte publice situate în regiune, în domeniile și condițiile care vor fi fixate prin legea ce va determina repartitia competențelor...”. Acest text abilitază regiunea să intervină practic în toate domeniile, dacă obiectul intervenției sale este de natură să contribuie sub orice aspect, la dezvoltarea regiunii și, deci, în aceeași măsură, să acționeze asupra colectivităților cuprinse pe teritoriul său, ea fiind invitată să coopereze cu statul. Se poate cita din nou art. L. 110 din codul urbanismului (introdus prin legea din 7 ianuarie 1983): „Teritoriul francez este patrimoniul comun al națiunii. Fiecare colectivitate este gestionar și garant al acestuia în cadrul competențelor sale (...) colectivitățile publice armonizează, în respectul

reciproc al autonomiei lor, previziunile și deciziile lor de utilizare a spațiului.” Acest text autorizează regiunea să acționeze asupra amenajării spațiului prin exercițiul tuturor competențelor sale.

În afara unui mic număr de competențe precise și exclusive, regiunea poate deci să se angajeze în domeniile cele mai diverse, în funcție de prioritățile politice pe care le stabilește și de resursele de care dispune, deci în funcție de acordurile pe care ajunge să le stabilească cu statul și cu colectivitățile teritoriale pentru a reuni aceste resurse.

2. Instrumentele

S-a spus deja, competența normativă a regiunii e foarte limitată. Nu prin producția de norme juridice, care să prescrie anumite conduite altor colectivități teritoriale sau altor agenți economici, își poate ea promova dezvoltarea. De aceea, această competență normativă nu trebuie să fie neglijată. Pe de o parte Constituția ar asigura ca ea să fie mai largă pentru executarea legilor. Pe de altă parte, și dincolo de textele foarte specifice apelînd la intervenția reglementativă a consiliului regional (mai ales pentru a fixa condițiile și regimul ajutoarelor pentru economie), instrumentele de planificare pe care regiunea trebuie să le adopte pot avea o anumită deschidere normativă.

Există un contrast surprinzător între slăbiciunea competenței normative și varietatea instrumentelor de planificare. Ne vom mulțumi aici să le enumerăm: planul regiunii (L. 5 iulie 1972, art. 8, alin. 2, modificat prin L. din 7 ianuarie 1983); schema prevăzută a formațiunilor (învățămînt secundar, L. 83-663, 22 iulie 1983, art. 13-II. modificat prin L. 85-97, 25 ianuarie 1985); planul regional al dezvoltării formărilor profesionale a tinerilor (care absoarbe o schemă precedentă prevăzută de ucenicie; L. 22 iulie 1983, art. 83, modificat prin L. 93-1313 din 20 decembrie 1993); programul de perspectivă de interes regional în materie de cercetare (L. 82-610 din 15 iulie 1982, art. 11; L. 22 iulie 1983, art. 13-VI); planul regional de dezvoltare a formațiunilor de învățămînt superior (L. 22 iulie 1983, art. 13-VII); planul regional de transporturi (L. 82-1153 din 30 decembrie 1982, art. 22 și 29); schema regională de dezvoltare a turismului și recreerii (L. 87-10 din 3 ianuarie 1987, art. 3).

Toate aceste instrumente de planificare sînt departe de a avea aceeași importanță; se poate chiar considera că cel mai important nu figurează în această enumerare, dacă se ia în considerare că acesta este de fapt contractul de plan stat – regiune, asupra căruia vom reveni. Dar toate abilitază regiunea să angajeze, cu instituțiile și mediile interesate, o muncă de definire a perspectivelor comune pe termen mediu, să elaboreze proiecte care intră în aceste orientări și să prevadă finanțări destinate să le permită realizarea. Din acest punct de vedere procesul de planificare este uneori mai important decît documentul la care se ajunge. Totuși, unele din aceste instrumente

de planificare au o deschidere juridică și sînt susceptibile să suporte o sancțiune. Astfel, autoritățile statului, care stabilesc structura pedagogică generală a așezămintelor de învățămînt secundar sau profesional, trebuie să țină seama de schema prevăzută a formațiilor stabilite de consiliul regional (22 iulie 1983, art. 13-VI). Într-un alt domeniu, sînt anulate deciziile luate de biroul, apoi de președintele regiunii Lorraine, relative la concluzia unei convenții cu SNCF, încredinșînd acesteia exploatarea unei legături rutiere, pe motivul că, în afara introducerii unei astfel de legături în planul regional al transporturilor, care n-a fost adoptată de consiliul regional, regiunea nu deține prin nici un text puterea de a acorda SNCF exploatarea unei legături rutiere.⁴⁰

Chiar dacă instrumentele de planificare nu au valoare normativă, ele pot servi și ca bază sau ca referință comună, pentru încheierea convențiilor cărora le poate fi recunoscută valoarea juridică și cărora părțile le acordă o mare importanță în ce privește angajamentele financiare care se găsesc consemnate aici. Consiliul constituțional a admis că statul și o colectivitate teritorială pot stabili în mod liber o convenție cu statut de obligativitate, pentru a-și armoniza exercițiul competențelor respective, cu condiția de a nu încălca competența legislatorului (decizia din 19 iulie 1983, nr. 83-160 D. C.). Judecătorul administrativ tinde să recunoască natura contractuală a unora din aceste convenții, atunci cînd e sesizat asupra unui litigiu în care se pune această problemă, așa cum am făcut-o pentru contractele de plan stat – regiune.⁴¹ Dar legi speciale prevăd și încheierea de contracte între colectivități publice, în afara oricărui instrument de planificare, cum ar fi: convențiile de numire de șefi de lucrare, pe care statul le poate trece asupra colectivităților teritoriale, și în primul rînd cu regiunile, pentru anumite construcții universitare, fixînd cota de participare financiară a acestor colectivități (L. 90-487, 4 iulie 1990), sau, în plus, posibilitatea oferită regiunilor de a stabili convenții cu comune, care s-au dotat cu un document intercomunal de dezvoltare și de amenajare, pentru finanțarea de echipamente prevăzute (L. 83-8, 7 ianuarie 1983, art. 29, alin. 5)⁴².

Conținutul acestor contracte e variabil și valoarea lor depinde într-o largă măsură de conținutul lor. Dar contractul de plan stat – regiune a devenit un document foarte complet și detaliat, pecizînd, pentru fiecare acțiune prevăzută, angajamentele financiare ale statului și ale regiunii pentru perioada stabilită de plan, în timp ce nici un plan național n-a fost adoptat, așa cum e în cazul de față. Metodologia a evoluat de la prima generație a acestor contracte (1984-1988), contractele de plan 1994-1998 au fost alcătuite pe baza a trei mari principii: contractualizarea prin obiectiv, adică pe baza priorităților comune ale statului și regiunii; selectivitatea acțiunilor înscrise în contract; diminuarea „finanțărilor încrucișate”. De exemplu, contractul de plan stat – regiune 1994-1998 pentru regiunea Nord – Pas de Calais, definește șase mari axe strategice, și pentru fiecare din aceste axe este fixat un mic număr de obiective (de la 2 la 6); în funcție de

aceste obiective, acțiunile introduse în contract sînt descrise în 100 de articole ce indică adesea convențiile de executare care trebuie să fie semnate pentru punerea lor în aplicare, precum și obiectul lor. Contractul de plan stat – regiune joacă din ce în ce mai mult rolul unui instrument de integrare, în măsura în care prevede, chiar dacă nu precizează numărul, participarea altor colectivități teritoriale la realizarea acțiunilor înscrise în contract, pentru aceasta trebuind să fie semnate convenții de aplicare; pe de altă parte, un anumit număr de instrumente contractuale prevăzute se găsesc de asemenea atașate și coordonate cu contractul de plan stat – regiune. Procesul de elaborare al contractului de plan a devenit deci o negociere complexă, în același timp politică și tehnică, între regiune și prefectura regiunii, cu diverse servicii descentralizate ale statului, și contractul însuși comportă amenajarea unui dispozitiv instituțional de urmărire și evaluare a politicilor care sînt înscrise în el, eventual cu participarea colectivităților locale interesate.⁴³

În fine, investițiile publice sînt de asemenea unul din instrumentele pe care regiunile le utilizează pentru exercitarea competențelor lor. Să ne reamintim că funcția de investiție a fost întotdeauna legată de conceptul francez de regiune. Instituirea prefectului de regiune, în 1964, era legată de regionalizarea bugetului de investiții al statului. Proiectul de lege al referendumului din 1969 era, în acest domeniu, foarte îndrăzneț, deoarece regiunea devenea „competentă în materie de echipamente colective” și se „substitua statului pentru realizarea, întreținerea și gestiunea echipamentelor colective, ca și pentru atribuirea de subvenții colectivităților teritoriale și persoanelor publice și particulare care îi asigurau realizarea”; doar echipamentele care ar fi fost înscrise pe o listă stabilită prin decret ar fi rămas în competența statului (art. 6). Prefectul regiunii rămînea executivul regiunii. Pe o scară mult mai modestă, așezămîntul public regional al legii din 5 iulie 1972, care nu putea avea servicii proprii, era de fapt, în esență, un fond de intervenții destinat să contribuie la investiții publice prezentînd un interes regional direct, sau care să permită regiunii să le realizeze pentru profitul colectivităților locale sau ale statului.

Aceste dispoziții sînt menținute în vigoare, prin legea din 2 martie 1982, în beneficiul „regiunii colectivitate teritorială”, care dobîndește posibilitatea de participare și la cheltuielile de funcționare legate de operațiile de acest gen, și a condus și la desfășurarea funcției sale de investiție în noile sale domenii de competență, cum ar fi construcțiile școlare sau universitare, în cazul delegării șefului de lucrare (cum s-a văzut deja). Din 1980 pînă în 1990, cheltuielile de investiții ale regiunilor (în franci în curs) au crescut cu 6,7 în loc de 2,7 pentru cheltuielile comunale, cu 2,5 pentru cele ale grupărilor de comune și cu 4,1 pentru cele ale departamentelor⁴⁴. În ciuda creșterii cheltuielilor de funcționare a regiunilor, consecutiv cu transferul de servicii de la prefectura regiunii și transferurilor de competențe, planul de cheltuieli de investiții în ansamblul cheltuielilor regiunii se apropie de două treimi (mai mult de 65% în 1990). Dar

cheltuielile de echipament brut ale regiunilor sînt mai puțin importante și nu depășesc, în medie, 30% din totalul cheltuielilor de investiții. Totuși, acestea sînt cheltuielile care au crescut cel mai repede, deoarece ele nu reprezentau decît 2% din cheltuielile totale de investiții în 1982; creșterea lor e datorată aproape în întregime transferului competenței pentru cheltuielile de echipament pentru licee, care au intrat în vigoare în 1986.⁴⁵ S-a ținut cont de cumulumul de îndatorire, care reprezintă aproape două treimi din cheltuielile totale de investiții ce iau forma transferurilor de capital în direcția altor administrații, sau altor beneficiari, din care mai puțin de jumătate (43% în 1990) sub formă de subvenții, al cărui volum a fost deja multiplicat de trei ori între 1980-1990.

Acestea sînt transferurile care sînt principalul instrument prin care regiunile își pun în aplicare politicile, și sînt în măsură să exercite o influență în orientarea cheltuielilor, și deci politici ale altor colectivități. Ele sînt uneori un finanțator esențial într-o operație, dar uneori ele caută un efect de pîrghie, prin contribuții proporțional mai mici. Mai general vorbind, se constată că regiunile sînt, în mod esențial, colectivități teritoriale de transfer: comparînd transferurile primite (mai ales de stat) și transferurile vărsate de regiuni, rezultă că cea de-a doua categorie atinge 357 franci/locuitor (ansamblul regiunilor metropolitane), față de 203 franci/locuitor pentru prima categorie, cu diferențe importante de la o regiune la alta; în transferurile vărsate, transferurile cu titlu de funcționare (intervenție) reprezentînd 158 franci/locuitor, iar transferurile în capital 199 franci/locuitor (în 1989).

C. Autonomia financiară

Disponînd de o marjă de manevrare importantă în folosirea resurselor lor, regiunile stăpînesc de asemenea o mare parte din resursele lor.

Ele își obțin 55,7% din resurse din încasări fiscale, din care jumătate este produsul a patru impozite directe care alimentează bugetele locale (taxe profesionale, taxe de locuință, taxe funciare asupra proprietăților funciare construite și asupra proprietăților funciare neconstruite) și cărora ele le fixează în mod liber procentele în virtutea unor reguli care încadrează evoluția acestora. Cum fiscalitatea regională este relativ scăzută în raport cu fiscalitatea comunală și departamentală, și pentru că toate colectivitățile locale taxează aceleași baze în numele fiscalității directe, consiliile locale au putut vota procente în creștere continuă în fiecare an (de la 2 la 4 ori mai mult decît creșterile decise de comune, în funcție de ani, între 1980-1990), fără a se teme de reacții politice, deoarece suma extrasă contează încă puțin în foaia de impozit a contribuabilului. Se constată în cursul ultimilor ani, între 1988-1994, și faptul că partea (cota) regiunilor în produsul votat, în cele patru taxe locale directe, a trecut de la 5% la 8%.⁴⁶

Fiscalitatea indirectă reprezintă cealaltă jumătate a rețelelor fiscale ale regiunilor. Bazele de impozitare sînt aici dependente de conjunctura economică și de efectele sale asupra pieței de automobile și asupra tranzacțiilor imobiliare. Dar și asupra acestor încasări consiliile regionale sînt cele care au puterea de a fixa procentele. Ele fixează procentul taxei adiționale regionale la drepturile de mutație, în limita de 1,6%, procentul taxei asupra permisului de conducere, al cărui beneficiu revine în întregime regiunii, și mai ales procentul din taxa de bază asupra certificatelor de înmatriculare a vehiculelor cu motor⁴⁷, al cărui beneficiu reprezintă jumătate din rețelele obținute din fiscalitatea indirectă și un sfert din ansamblul resurselor fiscale ale regiunilor.⁴⁸

D. Politici regionale?

Prin statut și instituții, prin competențele și natura resurselor lor, regiunile au devenit actori politici autonomi. Se poate deci presupune că ele sînt capabile să pună în aplicare politici regionale. Cu toate acestea, numărul și obiectul domeniilor de competență ce le revin, ca și importanța dobîndită prin relațiile de tip contractual cu statul, pun sub semnul întrebării existența politicilor regionale și rolul regiunilor în producerea politicilor regionale.

După F. Rangeon, pentru ca să se poate vorbi de politici publice regionale, aplicînd criteriile care permit identificarea unei politici publice a statului, trebuie să se constate existența „*programelor de acțiune conduse de către aleșii regionali, comportînd măsuri concrete și constrîngătoare și urmărind să atingă obiective determinate*”, autonomia acestor programe în privința politicilor duse de către alte nivele, și/sau impactul acestei politici asupra ansamblului teritoriului regional; schimbarea sectorizării nu i se pare lui F. Rangeon un „*criteriu operativ al politicilor regionale*”, în măsura în care acestea se disting îndeosebi prin caracterul lor multisectorial sau prin tendința lor spre globalitate⁴⁹.

Această definiție destul de restrictivă a politicilor regionale răspunde, fără nici o îndoială, necesității de a nu se lăsa prinși de discursuri care afirmă politici regionale în mai multe domenii, fără ca să li se poată raporta mai mult decît destinări de credite. Este adevărat de asemenea că „atribuirea” anumitor politici, a căror existență se poate constata în timpul punerii lor în aplicare, poate fi dificilă, deoarece ele implică, în același timp, și statul, regiunea și eventual alte colectivități publice, fără ca aceasta să poată fi afirmată cu certitudine, cel puțin în urma unei cercetări empirice, dacă unul dintre parteneri îi asigură (de fapt) „*leadership*”-ul. Dar existența frecventă a unor asemenea parteneriate nu exclude ca o asemenea politică să poată fi calificată, efectiv, ca regională; este uneori cazul pentru dezvoltarea rețelei universitare regionale⁵⁰, dar, în acest domeniu, orașele pot fi actori mai influenți decît regiunile⁵¹.

Totuși, criteriul multisectorialității sau al globalității, care caracterizează politicile regionale, poate fi discutat. El presupune în cele din urmă o capacitate de integrare

intersectorială și o capacitate de integrare a diverși actori publici, după o logică teritorială care ar fi determinată de regiune, ceea ce este probabil excepțional. Ar trebui să fie distinse anumite politici regionale, în loc să fie reținut ca unul din criteriile acestor politici.

În schimb, încasări(le) și contracte(le) sînt, în mod sigur, caracteristice politicilor regionale, așa cum subliniază F. Rangeon⁵². Este unul din efectele pozitive ale descentralizării regionale faptul că, consiliile regionale au putut constitui rețele complexe de relații cu actorii publici sau particulari care formează principalul lor domeniu de intervenție, și pe numărul cărora trebuie să conteze celelalte colectivități locale. Aceasta este structurarea mediului regional, care poate fi suportul politicilor regionale. Dar această „înrădăcinare” voită a consiliului regional intră inevitabil în conflict cu integrarea regională, care se realizează probabil mai mult pe terenul politicii propriu-zise, decît prin politicile publice; ea explică, fără îndoială, tendința spre „dispersie” și „presărare” care poate fi relevantă în politicile regionale⁵³. Favorurile de care se bucură instrumentele contractuale în politicile regionale se explică în același timp prin slaba competență normativă a regiunilor, și prin faptul că strategia înrădăcinării face dificilă recurgerea la mijloace autoritare și impune, din contră, căutarea mijloacelor de acțiune mai degradă consensuale și negociate.

Aceste caracteristici ale politicilor regionale sînt ele însele, într-o anumită măsură, rezultatul unei situații de fapt. Regiunile au o competență materială largă și o legitimitate politică puternică, dar mijloacele lor de acțiune, de orice natură, sînt limitate. Legitimitatea lor politică tinde să lărgască domeniul și obiectivele intervențiilor lor; ele sînt create pentru a se sesiza de toate problemele care se ivesc pe agenda regională, pe care numai existența lor le-a făcut să apară⁵³, dar ele nu au în aceeași măsură mijloacele pentru a le răspunde. Ele sînt deci create pentru a determina statul, alte colectivități locale sau alți actori susceptibili, să contribuie la asta din mediul regional. Neputînd direct pune în aplicare mijloacele politice pe care ar vrea să le promoveze, regiunile au nevoie de concursul, sau cum se spune, de „parteneriat” — noțiune ce presupune o colaborare durabilă între egali — al ansamblului de actori locali interesați, subînțelegîndu-se aici și serviciile statului; această constrîngere impune ca toți să participe la formularea de politici, al căror conținut și execuție vor fi negociate. În acest sens, cum scrie J. Chevallier, „*extinderea competențelor regionale a implicat activarea mecanismelor de interrelații existente la nivel regional*” și constituirea de „*sisteme de acțiune coerente și solidare*” între regiune și multiplii săi parteneri, care este, în același timp, factor de integrare și de diferențiere, cum s-a văzut⁵⁴. În mod natural, serviciile statului, ca și cele ale departamentelor și orașelor, au propriile lor obiective, și serviciile statului trebuie să acționeze în limitele care le-au fost trasate de politicile guvernamentale ale momentului; dar conținutul politicilor produse prin aceste interacțiuni nu e determinat doar de resursele financiare și tehnice pe care fiecare partener le poate angaja, el depinde de asemenea,

într-o largă măsură, și de capacitatea de a mobiliza susținerea mediului interesat și, în acest domeniu, regiunea poate adesea să obțină o poziție avantajoasă.

Mai mult, regiunile și-au ameliorat poziția în raport cu statul, în cursul ultimilor ani. S-a văzut care a fost progresia bugetelor lor. Participarea regiunilor la finanțarea investițiilor care țin de competența statului, cum ar fi tronsoanele neconcesionate ale autostrăzilor sau construcțiile universitare, a putut fi analizată ca expresie a unui transfer de sarcini în detrimentul regiunilor și, limitat la pura logică financiară, aceasta este indiscutabilă. Totuși, aceasta reflectă de asemenea și faptul că statul are nevoie de regiuni — și de alte colectivități locale — pentru a-și atinge obiectivele în aceeași măsură în care și regiunile au nevoie de stat; participând la finanțare, regiunile dobândesc un drept de control faptic și adesea chiar o reală putere de co-decizie asupra unor operații care nu se integrează, legal vorbind, competențelor lor. Dacă nu se ține cont de această dimensiune, nu se poate explica de ce regiunile au depășit cu bine eforturile pe care statul le cerea pentru realizarea finanțării planului „Université 2000” de construcții universitare⁵⁵. Regiunile și-au dezvoltat de asemenea capacitatea de expertiză autonomă în raport cu serviciile statului, prin crearea de servicii specializate sau de agenți cu statut divers, sau prin recurgerea la expertiza particulară, uneori pînă în punctul de a se impune serviciilor statului⁵⁶. Pentru elaborarea planurilor lor de dezvoltare și pregătirea contractului de plan cu statul, regiunile și-au dezvoltat activitățile de prospectare⁵⁷.

În lumina acestor fapte trebuie analizate relațiile dintre stat și regiune, în cadrul contractelor de plan stat – regiune. Acestea au devenit un instrument esențial al politicii de amenajare teritorială a statului; statul este cel care fixează domeniile contractualizabile, în funcție de politica sa proprie, și care fixează prefecților de regiune plafoanele de finanțare ce nu trebuie depășite în negocierile cu președinții consiliilor regionale. Totuși, acest cadru, pe care-l contestă aleșii regionali, nu trebuie să facă uitate resursele de care ele dispun în aceste negocieri. Pentru a obține participarea regiunilor în propriile sale politici, statul nu poate ignora preferințele care definesc regiunile, iar caracterul global al negocierii favorizează intervenția regiunilor în toate aspectele domeniilor contractualizabile. În plus, regiunile pot opta pentru strategii diferite; să decidă să nu contracteze decît operații care nu ar putea fi realizate în afara contractului de plan (Provence – Cote d’Azur, Pays de Loire) sau, din contră, să caute să contractualizeze la maximum, pentru a obține maximul de angajamente financiare din partea statului (Nord – Pas-de-Calais)⁵⁸. Interesul pe care regiunile l-au manifestat față de procedura contractelor de plan a apărut cînd guvernele formate după alegerile din 1986 și 1993 au renunțat să continue pregătirile pentru un plan național; contractele de plan în curs au continuat să fie executate și au fost pregătite cele din perioada următoare.

Experiența franceză în descentralizarea regională a schimbat profund sistemul francez de administrație teritorială, ca și condițiile de amenajare teritorială. Regiunile

franceze beneficiază azi de o mare libertate în politicile publice pe care decid să le pună în aplicare, prin lărgirea competențelor lor materiale, stăpînirea resurselor și orientarea cheltuielilor, mai ales pentru amenajarea și echiparea teritoriului. Slăbiciunea bugetelor regionale, în raport cu bugetele altor colectivități teritoriale, nu este o piedică în acțiunea lor, în măsura în care se are în vedere că ele absorb anumite competențe din cele ale acestor colectivități. Rolul regiunii este de a impulsiona sau de a-și acorda sprijinul.

Dar descentralizarea regională s-a format în cadrul principiilor constituționale ale Republicii unitare, care nu sînt contestate de nici o forță politică. Descentralizarea permite adaptarea condițiilor de executare din atribuția statului la noul cadru instituțional și politic, izvorît din reforma descentralizării. Alte evoluții sînt posibile, în ceea ce privește competențele, finanțele sau chiar, în anumite cazuri, configurația regiunilor; problema raporturilor între regiune și departament se pune mereu, dar ea nu reprezintă în prezent o temă de dezbatere politică. Suprimarea departamentelor ar reprezenta fără îndoială o schimbare mult mai importantă, atît direct cît și prin repercusiunile pe care le-ar avea în crearea regiunilor colectivități teritoriale; ea ar impune revizuirea Constituției, dar nimic nu indică faptul că ea ar antrena o bulversare a concepției de stat, care e legată de formarea națiunii franceze.

Modelul descentralizării regionale, pe care experiența acestor ultimi cincisprezece ani permite să-l concepem, este foarte diferit de modelul statului federal sau de modelul statului regional, în variantele sale spaniolă sau italiană. Dar nu este nici el mai singular ca acestea, care și ele sînt la rîndu-le produsul evoluțiilor istorice, la fel de singulare, ca și experiența franceză; nici unul din aceste modele nu poate pretinde că ar reprezenta o normă sau un model pentru celelalte țări ale Uniunii Europene, și cu atît mai puțin pentru cele care n-au în vedere regionalizarea. Totuși, modelul francez de descentralizare regională are anumite implicații în ceea ce privește devenirea Uniunii Europene. El exclude orice evoluție spre o „Europă a regiunilor”, incompatibilă cu principiul unității Republicii, pe care se bazează concepția franceză a statului-națiune. În particular, transformarea comitetului regiunilor în organ deliberativ care ar fi avut, într-un fel sau altul, un drept de co-decizie în anumite treburi comunitare, ar fi împotriva Constituției. Modelul francez de descentralizare regională susține deci o Uniune Europeană, care ar rămîne o asociație de state. În acest sens, el constituie și un factor de stabilitate în Europa: în interiorul Uniunii Europene — unde constituie contraponderea față de tendințele centrifuge, care afectează anumite state membre, și la frontiera Uniunii Europene — în statele chemate la reunire, și care sînt în căutarea unor căi pentru o descentralizare necesară, care însă garantează unitatea statului. Acestora din urmă modelul francez de descentralizare regională le arată că e posibil să se instituie un regim care acordă regiunilor o largă autonomie de decizie și de acțiunea, fără să comporte riscurile care s-ar putea naște din federalism sau regionalism. □

NOTE

1. Cf. de exemplu cartea polemică a lui Jean-Emile Vie *Les sept plaies de la descentralisation* (Cele șapte nenorociri ale descentralizării), Economica, Paris, 1986) care vede în crearea regiunilor colectivități teritoriale cel de-al „șaptelea dezastru”, „dezastrul exploziei naționale”(p.61)

2. G.Héaut, *De la décentralisation au fédéralism* (De la descentralizare la federalism) p.429, în F.Moderne (coord.) *La nouvelle décentralisation*, Sircy, Paris,1983.

3. P.Bon, *Le Sénat et la loi de 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions* (Senatul și legea din 2 martie 1982 referitoare la drepturile și libertățile comunelor, departamentelor și regiunilor), p.75 în F.Moderne (coord.), op. cit.

4. *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation* (Comunitatea cetățenilor. Despre ideea modernă de națiune), Gallimard, Paris, 1994, p.65; vezi de asemenea p.58 și 62.

5. Ibid. p.65-66.

6. Vezi M.Agulhon, *Introduction*, și anume p. 1416 în M.Agulhon/L. Girard/J.-L. Robert/W.Serman et collab., *Les maires en France du Consulat à nos jours* (Primarii în Franța de la Consulat pînă în zilele noastre), Publications de la Sorbonne, Paris, 1986.

7. Pentru această perioadă vezi o bună sinteză în: D.Turpin, *La région*, Economica, Paris, 1987, p.5-12.

8. Și anume: *La révolution régionaliste* (Revoluția regionalistă), Gallimard, Paris, 1967; *Décoloniser en France* (A decoloniza în Franța), Gallimard, Paris, 1971; *De la région à l'autogestion* (De la regiune la autogestiune), Gallimard, Paris, 1976.

9. *Le pouvoir régional* (Puterea regională), Grasset, Paris, 1971.

10. Corespunzător funcțiunii lor, care privește în mod esențial poliția și securitatea internă, pe inspectorii generali ai administrației în misiune extraordinară (IGAME), numiți în 1948, neputînd ține cont de antecedentele regionalizării.

11. *La région*, in GRAL, *La décentralisation dix ans apres*, LDGJ, Paris, 1993.

12. Vezi comentariul lui J.-C. Maestre sub acest articol, p.128 în: *La constitution de la république française. Analyses et commentaires sous la direction de F.Luchaire et G. Conac* (Constituția republicii franceze. Analize și comentarii sub conducerea lui F.Luchaire și G.Conac), Economica, Paris, ed.2-a,1987.

13. Ibid. p.130.

14. *L'unité et l'indivisibilité de la République, réalité? fiction?* (Unitatea și indivizibilitatea Republicii, realitate? ficțiune?), Revue du Droit public, 1982, nr.3, p.6-8.

15. Vezi, de exemplu, constituția elvețiană al cărui preambul se referă la unitatea națiunii elvețiene, dar al cărei articol 3 proclamă suveranitatea cantoanelor; vezi de asemenea termenii folosiți de Tribunalul constituțional federal german: „(...) În acest sens, uniunea germanilor care trăiesc în cadrul teritorial limitat al unui land, poporul landului, preia locul poporului constitutiv al statului Republicii Federale Germane ca subiect de legitimare sau se asociază cu acesta, de exemplu la elaborarea legislației la nivel federal și execuția acestuia la același nivel.” (Insofern tritt der territorial begrenzte Verband der im Bereich des jeweiligen Landes lebenden Deutschen, das (Landes-) Volk, als Legitimationssubjekt an die Stelle des Staatsvolkes der Bundesrepublik Deutschland oder — wie etwa bei der Mitwirkung im Gesetzgebungsverfahren auf Bundesebene und der Ausführung von Bundesgesetzen — an seine Seite), BVerfGE 83, 37-59, în particular p.53, reprodus după *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts. Studienauswahl*, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1993, vol.2, p.467-468.

16. Conform art.76, un teritoriu de dincolo de mări, care este firește o colectivitate teritorială a Republicii (art.74.), poate deveni un stat membru al Comunității care fusese

instituită pentru a lega de Franța statele provenite din colonii și care fuseseră despărțite în 1960 datorită accesului la independență a tuturor acestor state; conform art.86 (cap. XIII: *De la Communauté*) „un stat membru al Comunității poate deveni independent”(al.2).

17. Regiunea și departamentul de dincolo de mări au aceleași circumscripții teritoriale dar instituții distincte.

18. *Recueil de Jurisprudence constitutionnelle 1959-1993* (Culegere de jurisprudență constituțională 1959-1993, în continuare *RJC*), decizii reunite de L.Favoreu, Litec, Paris, 1994, p.118.

19. *RJC*, p.120.

20. *RJC*, p.440.

21. *Actualité juridique. Droit adm.*, nr.10,1994, note de P.Wachsmann.

22. J.-C. Maestre, comentariul citat, p.129.

23. *Propositions pour une révision de la constitution 15 février 1993, Rapport au Président de la République* (Propunere de revizuire a constituției din 15 februarie 1993, Raport către președintele Republicii), La Documentation Française, Paris, 1993, și anume p.81 și 101.

24. *RJC*, p.42

25. *RJC*, p.449: „în cazul în care angajamentele internaționale (...) conțin o clauză contrară Constituției sau pot aduce atingere condițiilor esențiale ale exercitării suveranității naționale, autorizația de ratificare pretinde o revizuire constituțională.”

26. Ea se supune aceluiași principii ca și teritoriile de dincolo de mări (art.74).

27. Problema puterii de reglementare a colectivităților teritoriale a determinat numeroase controverse doctrinare; vezi îndeosebi dezbaterile colocviului „Reforma colectivităților teritoriale: principiul liberei administrații și statutul personalului”, *Cahiers du CFPC*, 1985, împreună cu raportul lui M.Bourjol, J.-Cl. Douence, L. Favoreu și H. Maisl. J.-M. Auby, căruia îi prezentăm aici concluziile, pare să se înscrie în termenii dezbaterii în articolul său „Puterea de reglementare a autorităților colectivităților locale”, *Actualité juridique. Droit administratif*, septembrie 1984, p.468.

28. M.-H. Fabre, op. cit. p.615.

29. Constituția din 27 octombrie 1946, art.1: „Franța este o republică indivizibilă, laică, democratică și socială”; dar art.85 (al. 1): „Republica franceză, una și indivizibilă, recunoaște existența colectivităților teritoriale”.

30. *RJC*, p.136, cons.nr.4; vezi de asemenea nr.84-174 din 25 iulie 1984, p.188, cons.nr.5. Vezi de asemenea: S.Jacquemart, *La gestion départementale outre-mer* (Gestiunea departamentelor de dincolo de mări), PUF, Paris, 1983; F. Miclo, *Le régime législatif des DOM et l'un te de la République*, Economica, Paris, 1982.

31. Pentru mai multe detalii vezi J.Bourdon / J.-M. Pontier / J.-C. Ricci, *Droit des collectivités territoriales* (Dreptul colectivităților teritoriale), PUF, Paris, 1987, p.507s.

32. Pentru mai multe detalii vezi claserul juridic *Droit local alsacien-mosellan* (Drept local alsacian-moselian), Edition technique, Paris.

33. *RJC*, p. 138, cons.nr.6

34. Decizia nr.91-290 citat anterior, cons.nr.20.

35. Vezi dosarul „Le nouveau statut de la Corse” (Noul statut al Corsicii), publicat de *Revue française de Droit administratif*, 1991, nr.5 (p.706-772) cu contribuția lui Cl. Olivesi, T. Michalon, J.-P. Pastorel, R. Romi, precum și textul legii.

36. T. Michalon, „La Corse entre décentralisation et autonomie. Vers la fin des catégories?” (Corsica între descentralizare și autonomie. Către sfârșitul categoriilor?), *Rev. fr. Droit adm.* 1991, nr.5, op. cit. în particular p. 737s.

37. Vezi comentariile lui B. Genevois, sub decizia citată anterior nr.91-290, *Rev.fr.Droit adm.*, 1991, nr.3, și anume p.411.

38. Asupra unei clauze generale de competență; Rev. Drept public, 1984
39. Regiunea: colectivitate cu vocație generală sau specializată?
40. Actualitate juridică. Drept administrativ
41. CE. Ass. 8 ianuarie 1988 — „Ministru însărcinat cu planul și amenajarea teritoriului c. comunitatea urbană a Strasbourgului și altele”.
42. v. Instrumentele contractuale ale amenajării teritoriului în relațiile între colectivitățile publice; Reinnoirea amenajării teritoriului în Franța și în Europa
43. Contractul Stat – Regiunea Nord - Pas de Calais prevede (art. 97) concluzia unei convenții de executare pentru a defini și organiza acest dispozitiv
44. v. Colectivitățile locale în cifre; Investiții publice și regiuni. Rolul diferitelor nivele de colectivități publice în 6 regiuni puternice ale Europei
45. Se constată totuși inegalități importante între regiuni: în Ile-de-France cheltuielile de echipament brut nu reprezintă decât 15% din cheltuielile totale de investiții, în loc de mai mult de 30% pentru ansamblul regiunilor metropolitane
46. v. Buletin de informații statistice ale DGCL
47. Baremul, proporțional cu puterea fiscală a vehicolului, este fixat de către codul general al impozitelor
48. Un regim fiscal specific se aplică regiunii d'Ile-de -France: ea percepe o taxă specială de echipament, fixând taxa adițională fiecărei taxe locale directe care în același timp nu se percepe. V. G. Pola / G. Marcou / N. Bosch, op. cit., p. 176.
49. v. Politicile regionale: cazul Picardiei
50. Idem, p. 29
51. v. Colectivitățile locale și învățământul superior
52. op. cit., p. 29
53. v. Politicile publice între sectoare și teritorii
54. v. Competențe regionale
55. v. Educație și descentralizare, echilibrul fragil al parteneriatului
56. În Picardia, F. Rangeon indică faptul că „prefectura regiunii are tendința să apeleze la expertiza tehnică a serviciilor consiliului regional mai mult decât la cea a DATAR”, dar el adaugă de asemenea că raporturile elaborate de birourile de studiu privat urmăresc adesea o problematică cu caracter național, și pot de asemenea prezenta regiunea „dependentă de modelele de analiză care sînt mai apropiate de preocupările naționale decât de interesele regionale”.
57. G. Marcou / J.-C. Némery, op. cit., p. 95
58. G. Marcou, p. 171-172 în G. Pola / G. Marcou / N. Bosch (dir.), op. cit. Exemplele citate se referă la perioada celui de-al zecelea plan (1989-1992).

Traducere de Ecaterina Săsărean și Szöcs Imre

*

Gerard MARCOU (n. 1947), este profesor de drept public la Universite de Paris 1, vicepreședinte al Departamentului Regional din cadrul Institutului Francez de Științe Administrative și director al Centrului de Cercetări Administrative, Politice și Sociale din Paris. Autor a numeroase studii: *Local government and economic development*, apărut în *New trends in local government in western and eastern Europe* (1993), *Principe de subsidiarité, constitution française et décentralisation*, în volumul *Entre l'Europe et la décentralisation. Les institutions territoriales françaises* (1993), *Diversité géographique de l'Etat en Europe*, în *Fragments d'Europe. Atlas de l'Europe médiane et orientale* (1993), *L'administration locale et régionale en Europe centrale et orientale*, în *L'Europe centrale et orientale* (1996).

Gerard Marcou, *L'expérience française de régionalisation: La décentralisation régionale dans l'Etat unitaire*, studiu publicat în volumul *The Regions — Factors of Integration or Dis-integration in Europe?*, Editura Nomos, Baden-Baden, 1996, și preluat cu permisiunea editurii.

Statutul juridic și instituțional al regiunilor în Grecia

GEORGE KASSIMATIS – P. LAZARATOS

I. Bazele terminologice ale dreptului organizațional grecesc. Delimitarea dintre „descentralizare” și „autoadministrare”.

Controversa legată de bazele terminologice ale teoriei organizatorice a dreptului administrativ grecesc poate surprinde la prima vedere, sau chiar deruta, pe juristul străin neavizat, căci separarea conceptuală dintre schema organizatorică a descentralizării și a autoadministrării, care stau la baza sistemului administrativ grecesc, prezintă anumite particularități. Faptul că în Grecia se pornește de la o delimitare terminologică netă între topologia „descentralizare” și „autoguvernare”, denotă că în acest domeniu legislația germană nu a constituit un model. Este cunoscut faptul că autoadministrarea germană se prezintă ca o formă de organizare internă a descentralizării.¹ Nu acesta este și cazul de față.

Se poate porni mai degrabă de la percepția grecească a descentralizării, dacă se are în vedere faptul că noțiunea grecească a „descentralizării” provine dintr-o inconsecventă traducere a termenului francez „*déconcentration*”, care prezintă o apropiată înrudire cu termenul german „*Dekonzentration*” (deconcentrare).²

După legislația grecească, criteriul decizional pentru categorizarea unui organ ca „descentralizat”, este acela dacă persoana juridică aparține „statului” (în sens restrâns) fără a fi (organ) central.³

În pofida unor propuneri terminologice divergente, care pledau pentru o ameliorare conceptuală prin intermediul diferențierii între deconcentrare și descentralizare, acest criteriu s-a impus și întărit în mod definitoriu. Pentru aceasta, s-a găsit și o ancorare juridică în articolul 101 al Constituției Greciei. Conform acesteia și împărțirea administrativă a țării este edificată după principiul descentralizării (aliniatul 1). Ea este orientată în funcție de relațiile geoeconomice și sociale, și mijloacele de comunicație (aliniatul 2).

Între criteriile constituționale de evaluare, din perspectiva termenului de „descentralizare” trebuie percepută în Grecia organizarea statală internă, întemeiată pe organele statale „periferice”, cărora administrația centrală le repartizează „competențe decizionale”. Articolul 101, aliniatul 3 al Constituției grecești schițează în domeniul normativ, printr-o formulare concretă, chiar dacă nu una ireproșabilă, caracteristica principală a principiului descentralizării: „*Organele de stat regionale*⁴ *dețin competența generală în soluționarea problemelor regiunilor lor. Autoritățile administrative centrale au pe lângă competențele lor speciale, acelea de direcționare generală și sînt răspunzătoare de coordonarea și controlul organelor regionale*”.

II. Forme organizatorice mai vechi în administrația descentralizată grecească

Descrierea trăsăturilor specifice ale „regiunii” grecești relevă, între altele, ca element de bază persistența regiunii ca — în principiu — singura unitate organizatorică existentă a administrației descentralizate în Grecia. Ca structuri organizatorice ale administrației descentralizate, existau odinioară, alături de regiune, prefectura (*Nomós*) și provincia. Schițarea caracteristicilor esențiale ale ambelor tipuri organizatorice mai vechi ale administrației descentralizate grecești, reprezintă o condiție indispensabilă pentru o înțelegere temeinică a aspectelor structurale ale regiunii⁵.

1. Prefectura (*Nomós*)

Împărțirea Greciei în 53 de unități administrative descentralizate (*Nomói*), cunoaște o îndelungată tradiție, ce-și are rădăcinile în Ordonanța regenței germane din 06.04.1833⁶. Pentru realizarea acestei structuri organizatorice, modelul folosit a fost de origine franceză. Cu toate acestea, prefectura grecească, corespunzător concepției grecești a descentralizării, spre deosebire față de paradigma franceză, nu posedă personalitate juridică⁷.

Pînă în 1994, a fost desemnat pentru fiecare dintre cele 53 de prefecturi un dirigitor de *Nomós* (prefect), a cărui competență nu era rezultanta unui vot național propriu-zis. El era mai mult investit în virtutea articolului 2 din Legea nr. 1235/1982, de către guvernatorul aflat la acea dată la conducere, din dispoziția președintelui statului. Decretul acestuia presupunea, în prealabil, propunerea ministrului de interne și decizia consiliului de miniștri.

Desigur, în urma acestui vechi statut, dirigitorul unui *Nomós* avea o poziție importantă, dar în același timp oarecum paradoxală. În timp ce, era subordonat ierarhic pe de-o parte, ministrului de interne, beneficia pe de altă parte, ca reprezentant al guvernului în *Nomós*, de multe din competențele acestuia, ca și din competențele altor miniștri. În timp ce, în virtutea competențelor sale, putea fi un cvasi-subordonat ierarhic al primului-ministru, caracterizîndu-se prin aceasta ca un organ tipic centralizat, era concomitent, prins prerogativele sale de șef de *Nomós*, organul principal al administrației descentralizate în Grecia.⁸

Această situație s-a schimbat fundamental prin Legea nr. 2218/1994. Prin această lege, s-a introdus în Grecia instituția autoadministrării de gradul II. În articolul 1 al Legii nr. 2218/1994, prefecturile (*Nomói*) devin pentru prima oară în această țară organisme autogovernabile. Organele abilitate ale prefecturilor sînt conducătorul *Nomós*-ului (prefectul), consiliul prefecturii și comitetul (restrîns) al prefecturii (conform articolului 4). Astfel, de aici înainte, pe lîngă „orașe” și „comune”, care constituie, tradițional, autoadministrările de gradul I, avem și autoadministrări de gradul II, care, pînă în 1994, constituiau forme organizatorice tipice ale autoadministrării descentralizate.

Conducătorul *Nomós*-ului și membrii consiliului prefecturii sînt aleși pe patru ani prin vot direct, secret și universal. Aceste alegeri au loc concomitent cu cele pentru unitățile autoadministrative de gradul I (orașe și comune). O serie de prevederi speciale ale noii legi nr. 2218/1994 reglementează particularitățile acestor proceduri.

În această lege, sînt reglementate detaliat și multe din competențele celor trei organe de autogovernare de al II-lea grad. Pentru înțelegerea relației dintre regiune și aceste unități autoadministrative, trebuie scos în evidență faptul că stabilirea competențelor nu este „enumerativă”. Este valabilă prevederea generală din articolul 4, aliniatul 1, conform căreia administrarea tuturor problemelor locale, din domeniul (geografic) al prefecturii, este atribuită unităților autoadministrative ale *Nomós*-urilor. Pe baza acestei prevederi, se poate merge mai departe, revendicîndu-se pentru unitățile autoadministrative de gradul II, aidoma orașelor și comunelor, principiile universalității și a propriei responsabilități, aflate în vigoare. La această decizie ar trebui să se ajungă și prin interpretarea articolului 102 al Constituției Greciei, în care sînt apărute și legiferate aceste garanții de autogovernare. Totodată, această decizie este importantă în caz că s-ar dori dezbaterea problemelor legate de suprapunerea competențelor conducătorului de *Nomós* și ale celui de regiune.

Important pentru înțelegerea sistemului de organizare grecesc este pe mai departe faptul că garanția autoadministrării (aceeași la ambele grade), „nu cuprinde” autonomia reglementărilor, adică posibilitatea de a emite ordonanțe la nivel local.⁹ Conform articolului 42, aliniatul 22, al Constituției grecești, o autoritate autoadministrată poate emite ordonanțe cu caracter juridic, doar după o împuternicire făcută în virtutea unei legi formale. Această prerogativă este valabilă și pentru unitățile administrative descentralizate ale „regiunilor”. În acest articol 42 se manifestă pregnant, din punct de vedere constituțional, o situație dogmatică monocentrică, care, din viziunea politică dominantă, redă apreciablelul joc de putere dintre stat și unitățile descentralizate.¹⁰

2. Provincia

Structurarea prefecturilor (*Nomói*) în unități administrative descentralizate, „provinciile”¹¹, s-a dovedit o întreprindere inadecvată în asigurarea preconizatei

coordinări dintre organele regionale pe tărîm local și, pe baza unei administrări descentralizate cvasi-civice, în neignorarea, în același timp, a particularităților geoeconomice ale unor prefecturi. De acum înainte, conform Legii nr. 1416/1984, vor putea fi constituite provincii doar pe insule și în *Nomós*-urile nordice ale Greciei (*Evros*), pentru care trebuie desemnat un conducător de provincie, a cărui competențe sînt comparabile cu cele ale unui diriguitor de *Nomós* cu vechime, și un consiliu provincial.

III. Regiunea ca unitate administrativă descentralizată

1. Dezvoltarea istorică

a) Două tentative eșuate (1913-1953 și 1970-1973)

Crearea unității administrative descentralizate supraregionale, care să cuprindă mai multe prefecturi, reprezintă o concepție relativ veche a legislativului grec, concepție ce-și are originea în necesitățile de reorganizare a teritoriilor eliberate în urma războaielor balcanice din 1912-1913. Istoria acestui tip de organizare teritorială va fi marcată de două tentative eșuate, exprimate printr-un torent de reglementări și de modificări aferente, care vor avea ca urmare, în final, demolarea în două rînduri a acestor instituții.¹²

Nici schema organizatorică a „administrației generale” (1913-1955), și, cu atît mai puțîn, asemănătoarea „administrație regională”, care a fost dezvoltată în perioada dictaturii, n-au putut funcționa ca liant între prefecturi și autoritățile centrale. În optica actuală, insuccesul acestei întreprinderi poate fi clarificat relativ ușor. În timp ce la începutul dezvoltării istorice a acestei forme de organizare, competențele șefului unității supraregionale au fost stipulate prin enumerare, pe parcursul timpului au intrat în vigoare reglementări care au introdus principiul universalității. Astfel, în virtutea Legii nr. 4537/1930, „guvernatorului general al regiunii” i-au fost repartizate toate competențele care prezentau un caracter regional. Din cauza greutății în delimitarea clară între o problemă cu caracter „regional” și „local”, respectiv între „supralocal” — la nivel regional — și „local”, nu este de mirare că în toate cazurile această neclaritate terminologică a dus la suprapunerea în domeniul competențelor unui diriguitor de „*nomós*”, pe de-o parte, și a unui șef de regiune, pe de altă parte. Iar această luptă politică latentă avea nevoie de un cîștigător. A fost mult mai simplu și adecvat să se suprimă instituția regiunii, aflată în faza de probă, decît instituția tradițională a prefecturii. Aceasta s-a făcut odată cu Legea nr. 1673/1951, și apoi prin Decretul lege nr. 241/1973.¹³

b) Legea nr. 1662/1986 — revigorarea „regiunilor”

Legea nr. 1622/1986 prevedea revigorarea „regiunilor” în Grecia. Se prevedea constituirea „regiunilor” cu o structură organică lărgită. Scopul acestei

aşa-numite descentralizări de gradul II (în contextul în care prefecturile constituiau descentralizarea de gradul I) era, după articolul 61, aliniatul 1, al Legii nr. 1622/1986, „*coordonarea, planificarea şi programarea dezvoltării regionale*” în Grecia. De remarcat este faptul că, după o mai veche deprindere a legislativului grec, activarea reglementărilor era lăsată în voia executivului, care fără o delimitare prealabilă intra în funcţie prin intermediul ordonanţelor executive.

Organul principal al noii forme de organizare descentralizată era secretarul general al regiunii, care în privinţa statutului juridic şi a dependenţei sale de statul central era analog prefectului (diriguitorul *nomós*-ului) pe ţărîm supraregional. Formularea neclară a legii nu făcea distincţia dacă secretarului general îi erau subordonate toate autorităţile prefecturilor regiunii sale, sau cele de nivel propriu-zis supraregional. Desigur, valabilă era doar a doua interpretare, pentru înlăturarea amintitelor suprapuneri de competenţe dintre diriguitorul *nomós*-ului şi secretarul general al regiunii şi facilitarea, fără asperităţi, a reuşitei intenţiilor legislativului¹⁴, care dorea din start o delimitare clară a competenţelor.

Conform articolului 62 al Legii nr. 1622/1986, secretarul general era, în afară de aceasta, preşedinte al „consiliului regional”, al doilea organ principal al regiunii. În virtutea acestei legi, consiliul regional era alcătuit din următoarele persoane:

- a) secretarul general ca preşedinte;
- b) toţi prefectii (conducătorii de *nomós*) ai fiecărei regiuni;
- c) câte un reprezentant al tuturor uniunilor comunale sau orăşeneşti ale circumscriptiilor prefecturilor regionale; şi
- d) preşedinţii unităţilor administrative autoguverenate ale regiunii.

La alineatul d), sub termenul de „*unităţi administrative autoguverenate*” se înţelegeau, la aceea vreme, doar oraşele şi comunele, autoadministrarea de gradul II nefiind la acea dată realizată. O structură lărgită a consiliului regional a fost prevăzută prin articolul 1 al Legii nr. 1515/1985, pentru regiunea Atenei. Această reglementare specială ţinea în principal să asigure o mai puternică participare a organizaţiilor profesionale în această regiune principală a Greciei. Toţi membrii consiliului regional erau desemnaţi pentru doi ani.

Competenţele consiliului regional erau enumerate în articolul 66 al Legii nr. 1622/1986 după cum urmează:

- proiectarea unui plan de dezvoltare regional;
- conceperea unui plan de dezvoltare la nivelul prefecturii;
- partajul alocaţiilor regionale.

Metoda specială pentru dezvoltarea planurilor în domeniul regional şi al prefecturilor regiunii a fost reglementată în detaliu în articolul 71 al aceleiaşi legi. Nu se poate oricum evita faptul că formularea generalizată a reglementărilor privind competenţele consiliului regional lasă loc unor interpretări diverse.

Prin Decretul guvernamental nr. 23 din 19 ianuarie 1987, Grecia a fost împărțită în următoarele 13 regiuni: Macedonia de Est și Tracia, Macedonia Centrală, Macedonia de Vest, Epirul, Tesalia, Insulele Ionice, Grecia de Vest, Grecia Centrală, Atica, Peloponesul, Egeea de Nord, Egeea de Sud și Creta.¹⁵

IV. Sistemul organizatoric al regiunii, aflat în vigoare. Legea nr. 2218/1994.

Noua Lege nr. 2218/1994, care prevede pentru prima oară, în Grecia, autoadministrarea de gradul II, a introdus prin articolul 49 noi prevederi privitoare la „regiuni”, modificând concomitent în mod corespunzător Legea nr. 1622/1986. Parte din noile reglementări au intrat în vigoare la 1 ianuarie 1995, iar altele din 1 mai 1995, astfel încât o apreciere a dinamicii noilor posibilități organizatorice în practica cotidiană nu poate fi făcută decât în mod speculativ. Îndeosebi, este vorba de spinoasa problemă a relației dintre secretarul general al regiunii și șeful *nomós*-ului, care, fiind înzestrat cu o serie de noi prerogative în domeniul autoadministrării, îngreunează o prognoză sau jalonare a extinderii problemelor.

Noua lege, care la articolul 49 descrie regiunea ca o unitate administrativă descentralizată, instituie trei organe regionale: secretarul general al regiunii, consiliul regional și caseria regională. Reglementările privind noul organism instituit, și anume acela al „caseriei regionale”, au intrat în funcțiune la 1 mai 1995. Față de Legea nr. 1622/1986 cu privire la secretarul general, noua lege conține doar o mică adăugire. Articolul 61 prevede ca în lipsa secretarului general, locul său să fie luat de președintele autorității administrative, numit de secretarul general. Altfel, secretarul general rămîne ministrul cu cel mai înalt grad în cadrul regiunii sale.¹⁶

Articolul 51 al Legii nr. 2218/1994, conține, în afară de aceasta, o nouă reglementare privind constituirea consiliului regional, care a intrat în vigoare la 1 mai 1995. Secretarul general al regiunii ca președinte, prefectii regiunii și reprezentanții adunărilor comunale și orășenești rămîn, ca și în virtutea Legii nr. 1622/1986, membrii ai consiliului regional. Noua reglementare se diferențiază de cea veche sub două aspecte:

a) Președintele unității organizatorice autoadministrată de gradul I, respectiv orașele și comunele, nu sînt membrii acestui organ regional. Este vorba despre un avans remarcabil al autoguvernării de gradul II.

b) Organele profesionale la nivel regional vor fi reprezentate nu numai în regiunea Atena, ci și în toate regiunile Greciei. Această alcătuire pluralistă a noilor consilii regionale subliniază în mod marcant principiul democrației și descentralizării.

În sfîrșit, în articolele 53, 54, sînt prevăzute competențele și alcătuirea organelor caseriei regionale. Atribuțiile caseriei regionale, stipulate în articolul 53 al Legii nr. 2218/1994, ar putea fi însumate după cum urmează:

- împărțirea alocațiilor din programul de stat de investiții;
- participarea la programul Uniunii Europene;
- conducerea casei și gospodăriei comunale;
- încheierea contractelor de împrumut dintre regiune și întreprinderi din Grecia sau străinătate, ca și
- stabilirea taxelor regionale, cu acordul consiliului regional.

Articolul 54 al Legii nr. 2218 conține o precizare privind constituirea consiliului de administrație al casei regionale. Președinte este secretarul general al regiunii, membrii fiind reprezentanții autoadministrării de gradul I, un reprezentant al autoadministrării de gradul II, doi reprezentanți ai organizațiilor profesionale (unul din partea patronatului) și doi reprezentanți ai autorităților administrative ale regiunii. Secretarului general, ca președinte al casei regionale, îi sînt reglementate competențe deosebite în articolul 54, alineatul 3.

V. Perspectivele noii instituții

Cît de performantă va fi schema de organizare a noii legi este greu de prevăzut în momentul de față. Contează foarte mult dacă secretarul general al regiunii, care reprezintă un organ guvernamental descentralizat, va putea obține o coordonare judicioasă cu organele autoadministrării de gradul I și II, și — îndeosebi — cu prefectul. Dezvoltarea istorică a instituției regiunii arată că îmbinarea activității președinților de regiune cu cea a prefecturii a jucat întotdeauna un rol important. Din punct de vedere politic, nu sînt excluse viitoare fricțiuni între cele două organe, mai cu seamă din cauză că secretarul general și conducătorul *nomós*-ului pot proveni din tabere politice radical opuse. Enumerarea relativ clară a atribuțiilor celor două organe în noua lege nu permite decît un optimism rezervat în această privință. Important este faptul că, în cadrul controlului necesar al actelor administrative ale prefectului, secretarul general al regiunii se va abține să efectueze un simplu control de fond¹⁷. Gradul de înfăptuire a „schimbării fundamentale” în tradiționala și monocentrica schemă organizațională, la care ținea noua lege, pune la încercare maturitatea politică și conduita morală a administrației grecești. □

NOTE

1. A se vedea în Stern, **Dreptul Constituțional al RFG**, 1984, articolul 12.
2. Flogaitis, **Sistemul administrativ grecesc**, 1987, p. 116.
3. A se vedea monografiile detaliate ale lui Malhioudakis/Andronopoulos, **Descentralizarea și autoadministrarea**, 1974, p. 137; Phokas, **Descentralizarea în Grecia**.
4. Sintagma „organ de stat” conține ideea fundamentală că organele descentralizate aparțin persoanelor juridice ale statului. A se vedea Dagoglou, **Dreptul administrativ general**.
5. A se vedea schițarea făcută de Lazaratos în **Descentralizarea comunală în Grecia**, 1988, p. 432.
6. Despre competența prefectilor și despre serviciile prefecturii.

7. Aceasta a fost situația între anii 1887-1890. Pentru documentare în istoria prefecturii grecești vezi S. Delinikos, „*Descentralizarea și sistemul administrativ în Grecia*” în **Revista pentru autoadministrare regională**, 1957, p. 49, p. 177.

8. Dagtoglou.

9. A se vedea **Înaltul Contencios Administrativ Grecesc — Symboyliion tis Epikratias**.

10. Interesantă este problema dacă o astfel de reglementare lezează substanța autoguvernării așa cum este ea garantată, între altele, și în articolul 3 al **Cartei Europene a Autoguvernării Regionale**. Pentru aceasta vezi Lazaratos, p. 437; Forsthoff, **Manualul Dreptului Administrativ**, 1973, p. 480.

11. S. Phokas, „*Provincia ca unitate administrativă descentralizată*” în **Revista pentru autoadministrare regională**, 1966; Flogaitis.

12. Flogaitis.

13. A se consulta Lazaratos.

14. A se vedea Flogaitis, Lazaratos, cu exemplificări.

15. Despre împărțirea exactă a prefecturilor în cadrul regiunilor, a se vedea în Flogaitis, p. 164.

16. A se vedea detalii în Spiliotopoulos **Manualul dreptului administrativ**, sau Lazaratos.

17. A se vedea pentru aceasta articolul 18, alineatul 13 și articolul 19 al Legii nr. 2218/1994.

Traducere de Mircea Suhăreanu

*

George KASSIMATIS este profesor la Facultatea de Drept a Universității din Atena și autor al studiilor **Administrative Modernisation and Party Competition in Greece** (1995) și **Regional Consequences of Non-Regional Decisions** (1996).

P. LAZARATOS, profesor la Universitatea din Atena, autor al volumului **Policy Paradigms and Ideas of National Exceptionalism: Lessons from Southern Europe** (1996).

George Kassimatis/P. Lazaratos, *Der reichliche und institutionelle Status der Regionen in Griechenland*, apărut în volumul **The Regions — Factors of Integration of Disintegration in Europe?**, Editura Nomos, Baden-Baden, 1996, și preluat cu permisiunea editurii.

Aspecte politice, instituționale și juridice ale regiunilor Olandei

RALF KLEINFELD – THEO A.J. TOONEN

După un scurt excurs în câteva din principiile de bază ale politicii olandeze, mă voi concentra în acest studiu asupra principalelor aspecte ale dimensiunii regionale a statului olandez și ale procesului de luare a deciziilor politice la acest nivel, caracterizat printr-o combinație între centralizare — teritorială și funcțional, și descentralizare. Voi încheia prin câteva observații cu privire la delegația olandeză din cadrul recent constituitei Comisii a Regiunilor.

1. Două observații preliminare

1.1. Olanda: o țară a minorităților

În descrierea structurilor politice ale Olandei, politologii olandezi se referă adeseori la propria țară ca la una a minorităților.¹ În acest secol nici un partid național nu a câștigat vreodată o majoritate electorală sau politică. Toate guvernele olandeze au fost guverne de coaliție. Sistemul politic este unic, prezentînd două clivaje în care dimensiunea socio-economică și cea religioasă se întretaie. Partidele mari au fiecare un fundal socio-economic, ideologic și religios propriu. Pînă la sfîrșitul anilor șaizeci, caracterul politicii olandeze era determinat de un sistem strict organizat de grupuri sociale și subculturi (pivoți). Bazate pe acest sistem de pivoți ideologici, principalele trăsături ale politicii olandeze „consociaționale” au fost analizate, în tradiția faimosului volum al lui Arend Lijphart², în termenii „politicii de ajustare”. Procesul simultan de pluralizare, unificare și centralizare a fost unul din cele mai importante rezultate ale pivoților ideologici. Cu toate că în ultimii 25 de ani au avut loc schimbări majore în politica olandeză — care ar putea fi descrise prin sintagme precum secularizare, dizolvare a pivoților ideologici, democratizare și profesionalizare — sistemul politic olandez este în continuare puternic influențat de căutarea neîntrepută a unui consens, de o cultură

politică pluralistă puternic dezvoltată, de un sistem multipartit și de un tip de politică în care un rol proeminent îl dețin negocierile dintre numeroase părți.³

1.2. Olanda: o țară fără regiuni?

Regiunile, în sensul de structuri guvernamentale cu statut constituțional distinct, nu există. Drept urmare, termenul de „regiune” nu este stabilizat, fiind un cuvânt bun la toate: oameni diferiți, științe diferite și diferite ramuri din cadrul administrației publice olandeze își reprezintă diferit această noțiune.

Provincia olandeză este cea mai apropiată de ceea ce un observator străin ar eticheta drept „regiune”, dar în mentalul administrativ olandez provincia a fost, cel puțin pînă în momentul de față, cel mai puțin important palier de guvernămînt. Politicile referitoare la provincii ocupă de obicei un loc marginal în cadrul analitic al studiilor regionale. Cînd observatorii olandezi vorbesc despre „regiuni”, ei se referă în general la un nivel administrativ situat între provincii și municipalități (*gewesten*). Observatorii străini probabil ar clasifica „problemele regionale” de interes pentru administratorii olandezi drept probleme administrative de nivel interlocal, intermunicipal sau metropolitan. Conceptul de „regiune” este înțeles în Olanda într-o accepție mult mai restrînsă decît cea conferită în general pe plan internațional.

În cazul Olandei „regiunile” nu există oficial, acesta fiind probabil motivul pentru care „regionalizarea” a constituit subiectul uneia dintre cele mai intense și prelungite dezbateri din istoria politicii interne olandeze, precum și al unor eforturi susținute de reorganizare a sistemului interguvernamental olandez.

2. Cîteva date de bază privind regiunile olandeze

Olanda este situată în partea central-nord-vestică a Europei. În comparație cu majoritatea statelor membre ale Națiunilor Unite, Olanda se numără printre țările mai mari; în comparație însă cu marile puteri ale lumii și cu alte state europene, ea este o țară relativ mică. Ea are o populație de 15 milioane de locuitori care trăiesc pe o arie de 42.000 km², din care 1.600 km² reprezintă apele teritoriale. Media este de 442 de locuitori pe km², situînd Olanda printre cele mai dens populate țări ale lumii.

În ce privește performanțele socio-economice se pot distinge unele diferențe și disparități teritoriale. Este izbitor faptul că mai mult de 40% din produsul intern brut al Olandei este realizat în două din provinciile vestice, Noord-Holland și Zuid-Holland, motiv pentru care ele se consideră inima economică a țării. Împreună cu provincia centrală Utrecht, ele sînt cunoscute ca regiunea Randstad. Nouă din cele 16 orașe cu peste 100.000 de locuitori aparțin acestei regiuni, inclusiv primele patru ca mărime (Amsterdam, Rotterdam, Haga, Utrecht). În 1987 aceste trei provincii puternic urbanizate și-au instituționalizat cooperarea, acordînd mai multă atenție problemelor economice și infrastructurale specifice regiunii. Există, de asemenea, un organism special de consultanță din care fac parte guvernul central și cele mai mari patru orașe.

Pînă la mijlocul anilor optzeci, provinciile nordice și sudice au fost sensibil mai slabe din punct de vedere economic, avînd un produs intern brut și o rată a ocupării forței de muncă mult sub media țării. În a doua parte a deceniului, provincia sudică Limburg și-a ameliorat simțitor situația economică regională, plasînd astfel partea rurală din nord într-o poziție oarecum marginală. Ambele regiuni fuseseră anterior ținta unor programe socio-economice regionale specifice ale Ministerului Economiei. Provinciile sudice și sud-estice Noord-Brabant și mai ales Gederland au cîștigat importanță din punct de vedere economic.

3. Contextul istoric al sistemului interguvernamental olandez

Evoluția formei constituționale a sistemului politic olandez în condițiile Constituției Olandeze — care datează din 1814 — cunoaște cel puțin trei dimensiuni:

— Olanda este o monarhie constituțională din 1814. Regatul Olandei este una din cele mai tinere monarhii și a urmat profund federalistei „Republici a celor șapte provincii olandeze” și unei scurte așa-numite perioade franceze, care a avut un impact durabil asupra cadrului administrativ și juridic al statului olandez.

— Intermezzo-ul revoluționar din 1848 a dus la un amendament important la Constituția Olandeză, elaborat în principal de liderul liberal Rudolph Thorbecke care a fost promotorul unei „teorii organice a statului”. În deceniile care au urmat monarhia constituțională olandeză a fost transformată treptat în democrație parlamentară.

— Dimensiunea teritorială a statului olandez a fost proiectată prin amendamentul din 1848 la Constituția olandeză în conformitate cu principiul de bază al „statului unitar descentralizat” (*gedecentraliserde eenheidsstaat*) conducînd la un sistem trietajat: guvernare locală, provincială, și națională.

4. Olanda ca stat unitar descentralizat

Principiul statului unitar descentralizat continuă să constituie formula de bază a administrației publice olandeze și a sistemului de relații interguvernamentale⁵. Acesta conține cel puțin trei componente: conceptul de stat unitar, conceptul de descentralizare, și conceptul de coguvernare și de interguvernare⁶. Unele din responsabilitățile generale ale guvernării sînt delegate autorităților provinciale și municipale, care dețin un anume grad de autonomie și care, în perimetrul propriilor teritorii și în eventuala absență a pretențiilor nivelelor de guvernare mai înalte au libertatea de a reprezenta interesele generale. Guvernarea centrală, provinciile și municipalitățile formează împreună cele trei nivele administrative care protejează bunăstarea publică generală.

Să aruncăm pentru început o privire asupra principalelor trăsături ale structurii politice a sistemului olandez. Guvernul central impune politica națională. Autoritățile provinciale și municipale își pot asuma furnizarea de servicii suplimentare în cazul în care nu o face guvernul central. Politica externă,

apărarea, prețurile, politica beneficiilor și sistemul judiciar rămîn în întregime la latitudinea guvernului central.

Responsabilitățile și cerințele guvernării sînt prevăzute în numeroase acte legislative și sînt implementate de guvernul central împreună cu municipalitățile și/sau cu provinciile. Acest proces este denumit *medebewind*, fiind o formă de coguvernare. Pentru multă vreme aplicarea politicilor a avut loc în cadrul unui sistem dublu etajat în care guvernul central crea cadrul financiar și juridic, iar municipalitățile aveau rolul de cei mai importanți agenți ai implementării — în măsura în care rețelele organizaționale ale „pivoților” nu preluau ele înseși această sarcină. Provinciilor le rămîneau puține responsabilități și competențe. Pe măsură ce planificarea și coordonarea au devenit premise ale procesului politic locul și rolul provinciilor a cîștigat treptat importanță. Ele s-au implicat tot mai mult în sarcinile a căror scară depășea capacitățile unei singure municipalități și care nu necesitau o coordonare de nivel național.

Din 1918 toți cetățenii olandezi adulți au drept de vot. Ei au posibilitatea de a-și alege reprezentanții în guvernarea centrală, provincială și municipală, sau pot fi ei înșiși candidați. Toate aceste organisme sînt alese printr-un sistem de reprezentare proporțională. Parlamentul național este compus dintr-o cameră superioară și una inferioară. Cei 75 de membri ai celei dintîi (*Eerste Kamer*) sînt aleși de consiliile provinciale. Calitatea de membru al acestei Camere este considerată a fi o a doua ocupație. Membrii Camerei superioare nu se socotesc în primul rînd reprezentanți regionali. Mult mai importantă este, în loc, culoarea politică. Camera inferioară deține mai multe puteri decît Camera superioară. Un proiect de lege votat de Camera inferioară este înaintat Camerei superioare, care îl poate adopta sau respinge, însă nu îl poate amenda. Respingerile sînt rare (și în general se produc pe motive etice), însă odată ce totuși au loc, ele sînt luate în serios. Existența Camerei superioare este pusă sub semnul întrebării de public. Legitimitatea ei este destul de șubrezită, ea suferind o serie de modificări în ultimele trei decenii. S-a susținut în trecut că, între două alegeri, modificările de opțiune ale electorului erau cel mai bine reprezentate prin alegerile parțiale periodice în Camera superioară. Acest sistem a fost abandonat în urmă cu cîțiva ani. În prezent toți membrii Camerei superioare sînt aleși deodată, imediat după alegerile de nivel provincial. În consecință, dezbaterile se concentrează în momentul de față asupra altui aspect: acela că funcția primordială a acestei Camere este aceea de a asigura un standard înalt legilor produse.

5. Schimbarea funcțiilor politice ale provinciilor olandeze

Provinciile istorice au jucat neînterupt, chiar dacă fluctuant, un rol în formarea statului olandez. La începutul așa-numitului Secol de Aur al Țărilor de Jos, provinciile au fost suveranele Republicii celor șapte provincii olandeze. După aproape două sute de ani Republica a fost abolită în timpul ocupației franceze și a devenit parte a imperiului napoleonic (1795-1813). În cîțiva ani Olanda s-a

debarasat de provincii, care au fost înlocuite de departamentele de tip francez. După întemeierea Regatului Olandez (din care Belgia a făcut parte pînă în 1830) provinciile au fost reînstate, dar și-au pierdut statutul de suveranitate și, timp de cincizeci de ani, rolul lor a fost neglijabil în luarea deciziilor politice. În locul lor, noii instituții Comisari Regali (care nici astăzi nu sînt aleși, ci numiți de guvern) dețineau controlul asupra provinciilor pe care le-au transformat într-un soi de avanposturi ale regimului monarhic. La acea vreme, spiritul vremii nu era favorabil provinciilor. Ele erau socotite responsabile pentru declinul Republicii Olandeze și pentru îndelunga stagnare socio-economică ce i-a urmat. Astfel, teama de provincialism sau regionalism a devenit un factor constant în dezbaterile publice olandeze. Au existat doar două motive de natură politică care au împiedicat extincția provinciilor olandeze. Noul regim politic avea nevoie de unele elemente de tradiție și continuitate pentru legitimarea sa, iar — pentru aceasta — căuta un azil politic corespunzător pentru membrii fostei aristocrații lipsite acum de putere (aristocrație concentrată ea însăși din punct de vedere regional în sudul catolic și în partea belgiană a Regatului Țărilor de Jos).

Pînă astăzi provinciile au rămas cel mai lipsit de putere nivel de guvernare, însă locul lor s-a transformat treptat dintr-unul marginal într-unul modest. Cu toate că ele pot fi socotite drept cel mai instituționalizat element al sistemului olandez al relațiilor interguvernamentale, poziția lor a fost destul de vulnerabilă în cea de-a doua jumătate a secolului XX. Cele mai multe planuri de restructurare a acestui sistem în Olanda au încercat să înlocuiască sau cel puțin să transforme cele 12 provincii deja existente. Fiind cel mai puțin vizibil, cel mai lipsit de putere, și cel mai puțin cunoscut nivel de guvernare a statului olandez, ele au constituit un punct de pornire convenabil pentru multe planuri de reorganizare, tocmai pentru că au fost percepute drept cel mai lipsit de apărare actor în „jocul reorganizării”.

Uzajul lingvistic olandez opune guvernului central municipalitățile și provinciile, pe care le desemnează ca guvernări inferioare sau subnaționale (*lagere overheden*). În Germania, în schimb, opoziția se face între municipalități (*Gemeinden*) pe de o parte și state și guvernul central (*Bund und Lander*) pe de altă parte. Această diferență lingvistică marchează foarte clar deosebirile dintre conceptul de stat federalist și cel de stat unitar.

5.1. Întinderea și granițele provinciilor olandeze

Astăzi există 12 provincii, diferite ca mărime și ca număr de populație. Provincia Utrecht este cea mai mică, în timp ce cel mai puțin populată este provincia Flevoland. Granițele majorității provinciilor au fost hotărâte istoric, astfel că ele nu mai coincid cu forma teritorială a activităților socio-economice sau infrastructurale actuale. Cu excepția împărțirii în secolul trecut a provinciei

Olanda într-o provincie de nord și una de sud, și a formării provinciei Flevoland (literal din mare, ca urmare a pământului extras din mare pentru umplerea lacului Zuiderzee), nici o altă schimbare majoră nu a mai avut loc. Totuși planurile de reorganizare a provinciilor olandeze au devenit în ultimii treizeci de ani un subiect constant al agendei administrației publice.

5.2. Aspecte juridice și instituționale ale provinciilor olandeze

Cele 12 provincii își au propriile parlamente provinciale și guverne provinciale alese direct. Statutul legal și instituțional al provinciilor și cel al municipalităților sînt în mare parte similare. Aceasta se datorează faptului că ambele nivele au fost create în urma unui și aceluiși amendament la Constituția olandeză. Și tot aceasta a constituit o idee de bază în implementarea modelului olandez de stat unitar descentralizat.

Cea mai înaltă autoritate provincială o deține consiliul provincial, care este ales în mod direct pentru un mandat de patru ani. Alegerile tuturor consiliilor provinciale (*Provinciale Staten*) au loc la aceeași dată. Pînă una alta, acesta este unul din motivele pentru care mass media abordează rezultatele alegerilor locale exclusiv din perspectiva impactului lor asupra politicii naționale. Consiliile provinciale reprezintă puterea legislativă a provinciilor. Mărimea acestor consilii depinde de numărul la care se ridică populația provinciei. Ea variază de la 83 de locuri în Olanda de Sud și 43 în provincia Flevoland. De la ultimele alegeri din martie 1995, numărul partidelor reprezentate în consiliile provinciale a fluctuat între 8 și 10.

Consiliile provinciale numesc trei pînă la opt din proprii membri care formează executivul provinciei (*Gedeputeerde Staten*), responsabil de administrarea cotidiană a provinciilor. Numai patru partide (VVD — conservator-liberal, CDA — creștin-democrat, PvdA — socialist și D'66 — progresiv liberal) dețin locuri în executivul provincial. Pentru prima dată în istoria politică a Olandei, rezultatele alegerilor provinciale din 1995 au plasat partidul liberal VVD într-o poziție cheie la nivel provincial prin preluarea înfrîntății de la cele două partide pilon, CDA și PvdA. Împreună, aceste partide dețin 2/3 din locurile fiecărei provincii. Urmînd tradiționala practică a olandeză a asocierii, coalițiile care formează executivul local și provincial corespund în mod obișnuit principiului reprezentării proporționale. Acesta a fost și cazul alegerilor provinciale din 1995: în toate cele 12 provincii, VVD, CDA și PvdA fac parte din consiliile provinciale. Aripa de stînga a liberalilor din D'66 rămîne în doar două provincii. În mod evident, moștenirea politicii de ajustare predomină la nivel provincial. Ea a împiedicat instaurarea unor potențiale modele de coaliție națională: nici recenta coaliție formată la Haga de PvdA, VVD, și D'66, nici coaliția de centru-dreapta formată de CDA, VVD și D'66 nu au fost evaluate cu atenție (deși aceasta din urmă s-ar fi bazat pe o majoritate în cel puțin 11 din cele 12 provincii).

Executivile provinciale dețin răspunderea pentru elaborarea și implementarea deciziilor și ordinelor consiliilor provinciale. Ele sînt răspunzătoare și de implementarea deciziilor luate de guvernul central, în măsura în care ele fac parte din îndatoririle provinciei. Numai membrii consiliilor provinciale pot fi aleși în executivul provincial. Există un puternic curent în favoarea schimbării acestei secțiuni a Legii Provinciilor (*Provinciewet*) în sensul lărgirii grupului potențial de candidați. Nu este obligatorie o anumită profesie pentru a fi ales membru al executivului provincial. În trecut, filialele locale ale partidelor preferau să aleagă printre potențialii candidați persoane familiarizate cu lumea locală și care aveau o minimă pregătire juridică. Acest fapt reflectă două dintre cele mai importante îndatoriri tradiționale ale provinciilor: supraveghere locală și mediere administrativă. Astăzi, cele mai proeminente trăsături ale profilului membrilor executivelor provinciale se modifică în direcția unui manageriat politic de vîrf, pregătit să facă față organizării provinciale precum și să participe la și să coordoneze rețele mai largi de sisteme interguvernamentale și de relații public-privat.

În fiecare provincie un Comisar Regal (*Commissaris der Konigin*) prezidează atît consiliul provincial cît și executivul provincial. Două sînt trăsăturile care scot în evidență poziția unică a Comisarului Regal. El este numit de guvernul central, iar pînă nu demult era numit pe viață. Astăzi, numirea sa respectă același model ca cel al *burgmeesterului*: ambii sînt numiți de Coroană pentru un mandat de șase ani. Din punct de vedere politic, Comisarul Regal este susținut de unul din cele patru partide majoritare care sînt socotite membrii potențiali ai unei coaliții guvernamentale. Procedura de numire a Comisarului Regal reflectă întotdeauna nevoia de reprezentare proporțională (și a altor tradiții istorice) a unui sistem de anvergură națională. Ca urmare, culoarea politică a Comisarului Regal nu corespunde întotdeauna majorității consiliului provincial. Poziția Comisarului Regal a suferit cîteva transformări fundamentale din secolul al XIX-lea pînă astăzi. La început el se afla în provincie în calitate de reprezentant al regelui. Treptat, însă constant, îndatoririle sale ca reprezentant al provinciei au cîștigat în greutate. Odată cu noua Lege a provinciilor acest curs a fost accentuat. Din 1994, pentru prima dată în istoria Olandei, salariul Comisarului Regal este suportat din bugetul provincial. Comisarul Regal joacă un rol însemnat ca intermediar în numirea primarilor de către guvern. El poate fi considerat în momentul de față drept principalul reprezentant al guvernului provincial. El este, de asemenea, figura cea mai cunoscută publicului. Una peste alta, legăturile sale cu guvernul central, poziția sa proeminentă în cadrul guvernului provincial și imaginea sa publică îi asigură o poziție privilegiată pe verticala rețelei sistemului interguvernamental precum și în rețeaua relațiilor public-privat din propria provincie.

5.3. Îndatoriri constituționale și sarcini politice ale provinciilor

Provinciile trebuie să vegheze la bunul mers al propriilor lor probleme, scop în care ele sînt investite cu puteri autonome. În perimetrul propriilor lor teritorii, ele își pot asuma orice responsabilitate care nu a fost atribuită guvernului central sau municipalităților. O îndatorire clasică a provinciilor este supervizarea Autorităților Apelor, organele publice responsabile cu folosirea rezervelor de apă.

Provinciilor le revine de asemenea responsabilitatea supervizării generale a municipalităților, și, deci, a finanțelor și legislației municipale. Pînă anul trecut (1995, n. red.) era nevoie de aprobarea bugetelor municipale de către executivul provincial. În ultimul timp, au avut loc schimbări rapide în relațiile financiare dintre guvernul central, municipalități și provincii.⁷ Din 1994 a fost adoptat un nou sistem de supervizare financiară, sistem care este în relație cu noua Lege a provinciilor și municipalităților. El este menit să întărească principiul descentralizării și să confere o mai mare independență financiară municipalităților. Supervizarea activităților municipale este sensibil restrînsă. Pe viitor, supervizarea municipală exercitată de executivul provincial va fi strict limitată la aspectul financiar, așa după cum va fi și supervizarea activităților provinciilor, care încă mai este exercitată de guvernul central.

Principală diferență dintre municipalități și provincii este poziția lor în luarea deciziilor politice. Impactul propriu al provinciilor în luarea deciziilor politice este încă limitat, cu toate că pentru cel puțin 30 de ani competențele lor s-au extins treptat, dar continuu.⁸ Astăzi, pentru implementarea politicilor guvernului central, provinciile au îndatoriri importante în cîteva domenii de natură politică:

- infrastructura constituie un domeniu tradițional al politicii provinciale (politicile referitoare la ape, șosele, rezerve de gaz și electricitate);

- în anii șaizeci, planificarea fizică a devenit cea dintîi nouă îndatorire politică majoră (prin rolul pe care îl joacă provinciile în pregătirea planurilor regionale);

- protecția și amenajarea mediului este activitatea politică a provinciilor care s-a dezvoltat cel mai rapid în ultimii zece ani.

Pe lîngă aceste domenii, mai sînt și alte activități legate de politicile de sănătate (asistența vîrstnicilor), politicile socio-culturale (privind activitățile și instituțiile aflate pe un nivel superior celui al municipalităților și districtelor) și politicile socio-economice regionale. În concordanță cu sistemul de pivoți ideologici și cu politicile de ajustare, provinciile dețin doar îndatoriri marginale în domeniul educației și al politicilor sociale.

Provinciile au în comun lipsa resurselor. Capacitatea lor de a se implica în conflictele politice este destul de limitată. Implicarea lor în implementarea diferitelor politici privește mai cu seamă subiecte care nu fac obiectul competiției politice. Pînă nu demult, provinciile erau implicate în principal în competențe de tip interguvernamental și intermediar. Astăzi ele fac mari eforturi pentru a-și schimba

imaginea. Există o mai strînsă coordonare pe orizontală între provinciile olandeze, ele fiind, ca urmare, actori mai puternici ca oricînd. Orientarea lor politică s-a transformat dintr-una pasivă într-una mai activă. Li s-au adăugat noi sarcini și sînt aplicate la o scară relativ mare tehnici moderne de management.⁹ Pentru prima dată în istoria Olandei, unele provincii subliniază importanța pe care o are orientarea proceselor regionale.

5.4. Resursele financiare și umane ale provinciilor

Provinciile și municipalitățile olandeze depind de guvernul central în finanțarea majorității covîrșitoare a serviciilor lor. În comparație cu cele mai multe țări europene, autonomia lor financiară este destul de redusă. Fluxul fondurilor de la guvernul central către autoritățile provinciale și locale este fărîmițat într-o serie de finanțări specifice. Provinciile și municipalitățile primesc în acest fel în jur de 60% din totalul fondurilor lor. Serviciile pe care le oferă provinciile în mod autonom sau din proprie inițiativă sînt finanțate din resurse proprii. Acestea provin din două surse: cota generală din fondurile provinciale, care acoperă aproximativ 30% din veniturile totale ale provinciilor. Componenta sa este stabilită juridic printr-un Supliment la legea provinciilor. Celelalte surse sînt constituite dintr-o unică taxă provincială (pe autovehicule), impozite, taxe vamale și profiturile companiilor de utilitate publică. Ele reprezintă mai puțin de 10% din venitul total. Bugetul total al provinciilor se ridică abia la o zecime din totalul bugetelor municipale. Bugetul municipalității Amsterdam este echivalent cu acela al tuturor provinciilor la un loc. Același lucru este valabil și pentru funcționarii publici. Provinciile dețin în subordinea lor 18 000 de funcționari publici, număr inferior celui pe care îl deține municipalitatea Amsterdam (peste 24 000).

5.5. Aspecte ale percepției publice a provinciilor

Rolul tipic al provinciilor în ultimele decenii a fost acela de intermediar între autoritățile locale și cele naționale. Aceste contacte administrative „de interior” întrec cu mult contactele provinciilor cu cetățenii, luați individual. Astfel, provinciile au rămas cel mai puțin vizibil palier de guvernare și cea mai puțin studiată formă de guvernămînt general. În trecut, contactele directe dintre cetățeni și provincii se stabileau — dacă se stabileau — mai ales prin apeluri împotriva unor decizii ale municipalităților, și prin operațiunea eliberării pașapoartelor. Această din urmă funcție a fost nu demult descentralizată, fiind preluată de municipalități, iar cea dintîi a devenit mai puțin frecventă odată cu instituirea unui nou sistem administrativ juridic în anii '70. Nu este de aceea deloc surprinzător că prezența la alegerile provinciale s-a dovedit destul de limitată (în jur de 50%) după ce prezența la urne nu a mai fost obligatorie începînd cu anii '60. Prezența la alegerile provinciale se situează sub cea

la alegerile municipale și depășește cu puțin prezența la alegerile pentru Parlamentul European.

Identificarea cetățenilor cu provinciile lor este destul de slabă în părțile vestice, puternic urbanizate și dens populate ale Olandei, însă mult mai pronunțată în regiunile nordice și sudice ale țării. Provincia cu identitatea cel mai ușor recognoscibilă este, probabil, Friesland, cu o limbă proprie recunoscută oficial (este la latitudinea autorităților locale să folosească frisa sau olandeza, sau ambele limbi în activitățile lor), și cu un mic Partid Naționalist Fris. Cu toate că sistemul de reprezentare proporțională completă nu constituie o barieră electorală, PNF nu este destul de puternic pentru a obține unul din cele 150 de fotolii din Parlamentul național. În cel mai fericit caz, partidul câștigă câteva locuri în consiliul provincial, însă nici măcar în propria provincie nu reușește să se situeze decât pe locul patru, fiind astfel exclusă participarea sa la executivul provincial.

Este ciudat că nu au existat mișcări regionale separatiste în sudul catolic (înspre Belgia ori Germania), dat fiind faptul că aceste regiuni au fost oprite mai multe secole de statul protestant. În timpul Republicii, catolicii nu își puteau practica religia în public, existența oficială a clerului era și ea interzisă, catolicii nu aveau acces la funcții publice, iar regiunile erau guvernate de guvernul central. Se impune de aceea o explicație pentru această absență a regionalismului. Răspunsul trebuie să ia în considerare cel puțin trei posibile motive. Întâi, catolicii au format cea mai însemnată minoritate dintre toate grupurile-pivot, ceea ce a însemnat că, după introducerea în 1917 a sistemului proporțional al politicii de ajustare, ei au deținut un rol important în politica olandeză. Un al doilea motiv ar fi acela că coeziunea internă a culturii catolice mai puternic ierarhizată a fost mai intensă și că rețeaua ei organizatorică era mult mai coerentă decât al oricărui alt pivot politic. În al treilea rând, majoritatea catolicilor au trăit și trăiesc în două provincii (Limburg, Noord-Brabant), pe care le-au dominat aproape complet. Astfel, baza lor regională de putere nu a fost deloc neglijabilă; dimpotrivă, ea s-a dovedit mai puternică decât oricare alt pivot politic.

Influența partidelor politice variază și în funcție de regiune. În mod tradițional, sînt mai influenți în nord-vest și în zonele centrale ale orașelor mari din Randstad social-democrații, iar în sud-est este mai puternic partidul catolic. Partidele liberale sînt mai puternice în suburbiile tot mai întinse ale marilor orașe și în clasicele „orașe somnolente” satelite ale acestora. Radicalii de stînga și-au avut propria bază regională în unele părți din nord, în timp ce micile partide protestante de extremă dreaptă rămîn puternice în unele sate mici din sud-vest și în sud-est.

5.6. Provinciile: prea mici și prea mari în același timp?

Provinciile constituie o parte însemnată a palierului intermediar olandez, însă nu singura. De mai bine de treizeci de ani se dezbate reformarea fundamentală

a structurii pe verticală a statului olandez și a administrației publice olandeze. Provinciile au fost criticate în același timp atât pentru că ar fi prea mici cât și pentru că ar fi prea mari. După cum am menționat înainte, în accepția olandeză termenul „regional” este folosit de cele mai multe ori pentru a eticheta evoluțiile de nivel interlocal dintre nivelul local și cel provincial: de exemplu, aglomerația urbană și regiunea rurală. Termenul se referă la problemele care depășesc domeniul unui singur oraș (probleme care apar de regulă în lupta dintre comunitățile centrale și cele suburbane și în prea mica anvergură a comunităților rurale restrânse). În comparație cu mărimea majorității organelor de cooperare interlocală, cele mai multe provincii par a fi relativ supradimensionate.

În scopurile planificării provinciile par a fi prea mici. Această polemică a fost reanimată în contextul european. Nivelul intermediar european — entitățile teritoriale socio-economice și culturale înrudite — nu a fost încă identificat cu claritate. De aceea Olanda a hotărât să nu formeze deocamdată nivelul regiunilor NUTS-1 în conformitate cu granițele provinciale, optînd în schimb pentru patru unități inter-provinciale (*landsdelen*) care nu corespund nici unui nivel de administrare: vestul urbanizat orientat spre comerț și spre exterior, nord-estul agricol și periferic; sudul și sud-estul rural, preponderent rezidențial. În două din aceste patru regiuni NUTS-1 (Nord și Vest) s-au instaurat în anii din urmă modele mai substanțiale și mai bine fixate oficial de cooperare interprovincială. Aceeași opțiune a creării de regiuni din rațiuni statistice care nu corespund nici unor unități administrative a fost făcută și pentru nivelul NUTS-III. Și în acest caz, s-a optat pentru districtele socio-economice folosite exclusiv statistic (62 de așa-numite districte COROP). În acest fel, numai regiunile olandeze NUTS-II, formate de provincii, corespund unor unități administrative existente.

6. Olanda și Comisia Regiunilor

Pentru delegația olandeză la summit-ul de la Maastricht, formarea unei Comisii a Regiunilor nu a constituit un subiect de importanță majoră. Sentimentul general era că subiectul putea fi lăsat în seama acelor state membre — Germania, Belgia și Spania — a căror miză în domeniu era mai mare și care fuseseră mai active în trecut. Opinia generală era că politica olandeză nu trebuia și nu avea nevoie să meargă mai departe decît își doreau pentru ele înseși Belgia și Germania. Îndată ce subiectul a fost inclus în agendă, actorii naționali implicați — mai ales ministrul de interne, Asociația olandeză a municipalităților și Adunarea provinciilor olandeze — au început să acorde atenție propunerilor și potențialelor oportunități care s-ar oferi guvernelor subnaționale olandeze. Interesul și implicarea guvernelor subnaționale olandeze în evoluția Comunității Europene au fost în general reduse, cel puțin pînă în momentul în care publicitatea și mișcarea generală pentru planul de acțiune „Europe 1992” au trezit o oarecare curiozitate și — într-o mai mare măsură — anxietate și nesiguranță

în cadrul guvernărilor locale și provinciale cu privire la sensul exact al evoluțiilor în curs și al potențialelor lor consecințe pentru autoritățile locale.

Reprezentanții Adunării provinciilor olandeze și ai Asociației municipalităților olandeze erau foarte conștienți de faptul că, pentru alte state membre, componența delegațiilor naționale la Comisia Regiunilor va constitui un subiect de dispută aprigă, mai ales în legătură cu întrebarea dacă autoritățile locale ar trebui sau nu să facă parte din delegație. Părțile implicate au căzut de acord, aproape de la început și fără prea multe negocieri, că locurile olandeze ar trebui împărțite în mod egal între municipalități și provincii.

Acest consens al participanților olandezi în ce privește împărțirea locurilor pare să se fi bazat pe motive pur pragmatice și tactice. Deși provinciile sînt din punct de vedere oficial nivelul „regional” al sistemului interguvernamental olandez, municipalitățile constituie, fără urmă de îndoială, cea mai influentă componentă dintre cele trei paliere olandeze. Din perspectivă olandeză problema nu era dacă guvernările locale să facă parte din delegația olandeză, ci dacă provinciile ar trebui să participe în cazul în care Olanda ar fi pusă în fața unei alegeri. Oficial, guvernarea s-a prezentat pe sine pe scena europeană drept o țară fără regiuni, sau o regiune în sine.

Ministerul de interne a asigurat o decizie a cabinetului potrivit căreia urmau să facă parte din delegația olandeză la Comisia Regiunilor doar reprezentanții guvernărilor alese direct. Ca reacție la întrebările ridicate în Parlament — dacă s-ar cuveni ca înseși guvernele subnaționale să își numească delegați — guvernul a răspuns că componența delegației este treaba statelor membre și, prin urmare, responsabilitatea guvernelor naționale. Această părere nu a fost atacată de Adunarea provinciilor olandeze sau de Asociația municipalităților olandeze. Delegația olandeză se bazează pe o împărțire de unu la unu a locurilor între provincii și municipalități.

O a doua dilemă care poate fi identificată, este întrebarea dacă delegația la Comisia Regiunilor ar trebui să fie constituită prin alegeri sau prin numire. În Olanda nu există o opțiune clară în acest sens. Altele au fost criteriile care au avut greutate în propunerea de membri pentru Comisia Regiunilor. Numai o minoritate a delegației olandeze este constituită din demnitari aleși politic. Cei mai mulți dintre ei sînt numiți demnitari politici. Totuși, ei reprezintă guvernările generale alese democratic, controlate teritorial. În structura olandeză, una din responsabilitățile oficiale ale președintelui unui consiliu municipal sau provincial o constituie tocmai reprezentarea municipalităților și provinciilor pe plan extern.

Conștiente de sensul nedefinit al conceptului de „regiune” în cadrul structurii olandeze, Asociația municipalităților olandeze și Adunarea provinciilor olandeze au introdus cîteva criterii de echilibrare a selecției reprezentanților care este în sine un exemplu de politică consocioțională actuală în acțiune:

— principiul reprezentării geografice:

— 2 locuri pentru provinciile de nord: Friesland, Drenthe, Gronigen (unul pentru Asociație, celălalt pentru Adunare);

— 2 locuri pentru provinciile de est: Overijssel, Gelderland, Flevoland (unul pentru Asociație, celălalt pentru Adunare);

— 3 locuri pentru provinciile de sud: Noord-Brabant, Limburg, Zeeland (2 pentru provincii, 1 pentru municipalități);

— 5 locuri pentru provinciile de vest: Noord Holland, Zuid-Holland, Utrecht (3 pentru municipalități și 2 pentru provincii);

— principiul reprezentării politice

— 2 locuri pentru CDA și PvdA; un loc pentru VVD și D'66;

— mărimea provinciilor și municipalităților:

— două locuri pentru municipalitățile cu mai puțin de 50 000 de locuitori; două pentru cele cu peste 50 000 de locuitori; două pentru regiunile marilor orașe (în ideea că regiunile Rotterdam și Amsterdam vor ocupa alternativ un loc la fiecare doi ani, și că Utrecht și Haga se vor succeda la celălalt loc alocat „regiunilor urbane”, fapt în sine remarcabil de vreme ce membrii delegației sînt numiți pentru o perioadă de patru ani);

— reprezentarea regiunilor de graniță:

— cîte două locuri pentru Asociația municipalităților și Adunarea provinciilor pentru executivele care operează într-o municipalitate/provincie de graniță;

— împărțirea dintre consilieri și *burgomasters* și dintre executivele provinciale și Comisarii Regali:

— Asociația municipalităților: cel puțin doi consilieri și un membru al executivului municipalităților. Adunarea provinciilor: toți șase membrii ai executivului provincial (inclusiv președintele numit, Comisarul Regal).

În mai 1993, Olanda era, alături de Grecia, primul stat membru care își prezenta componența propriei delegații pentru Comisia Regiunilor la Consiliul European al Ministerelor. Secretariatul general al delegației olandeze va fi deținut de Adunarea provinciilor.

7. Palierul intermediar olandez: un nivel regional compozit

În loc să jelim „lipsa politicii regionale”, cum au tot făcut unii politicieni și analiști în ultimii ani, credem că este mai corect să vorbim de palierul intermediar olandez ca de unul aglomerat, dacă nu cumva chiar suprapopulat. În Olanda, palierul intermediar de guvernare constituie un exemplu mai ales de guvernare și administrare multiorganizațională. Există în Olanda cel puțin șapte tipuri diferite de regiuni:

— Cele 12 provincii sînt regiunile constituite ale palierului intermediar. Acesta poate fi definit ca un nivel intermediar de guvernare definit oficial, constituțional, între guvernarea națională și cea municipală. Provincia este o unitate administrativă generală teritorială, independentă juridic. Ea este investită

constituțional cu o competență generală (autonomie). Provinciile formează astfel un strat complet maturizat de guvernare, legitimate democratic, legal și constituțional.

— Palierul intermediar local este compus din peste 60 de districte de cooperare intermunicipală (*gewesten*). Noua Lege cu privire la reglementarea asocierii încearcă să integreze în diferite grupuri de municipalități un număr aflat cu mult peste acesta — aproape o mie — de organisme de cooperare funcțională. Se fac demersuri pentru coordonarea instrumentelor deja existente, inclusiv posibilitatea unei impuneri pe cale juridică a unei structuri comune. Propuneri mai recente merg chiar mai departe, încercând să concentreze toate activitățile în cadrul a mai puțin de treizeci de districte. În acest context rămîne la latitudinea provinciilor să hotărască forma și mărimea acestor districte, însă în practică persistă o varietate foarte mare. La începutul lui 1995 secretarul de stat al Ministerului de Interne, care conduce reforma administrației publice a produs o „notă de discuție”-surpriză (*beleidsnotitie*) cu privire la cîteva din principiile de bază ale sistemului interguvernamental olandez. Organele de cooperare intermunicipală sînt socotite strict niște instrumente auxiliare și ar trebui de aceea să fie evitate. În loc, împărțirea îndatoririlor publice ar trebui pe cît posibil să se bazeze pe trei nivele de guvernare complet maturizate.

— Există aproape 100 de organizații de teren ale guvernului național în regiunile numite „agenții guvernamentale descentralizate” (*gedeconcentrede rijksdiensten*). Acestea trebuie considerate o formă de descentralizare funcțională (ele acționează în principal ca niște consilii regionale de supraveghere a politicilor sectoriale precum educația și bunăstarea). Marea majoritate a observatorilor critică cu înverșunare atît existența cît și politica acestor organizații pe motivul ineficienței lor precum și ca pe o deficiență democratică. Există o cerere aproape unanimă de a le include în planurile de descentralizare, însă deocamdată guvernul central se arată de neclintit. De pildă, mai sus menționata „notă” nu pomeneste un cuvînt despre ele, dînd impresia că Ministerul de Interne intenționează să le îndepărteze de pe agenda dezbaterilor.

— Există cîteva regiuni funcționale noi în care politicile sectoriale sînt coordonate, planificate și implementate la nivel regional. Inițiativa conceperii și stabilirii acestor regiuni aparține ministrului de resort, care are la dispoziție și un buget pentru conducerea acestor regiuni. Există regiuni funcționale de exemplu în domeniul transportului și traficului și în domeniul administrării pieței muncii. Rolul provinciilor variază aici de la unul de conducere pînă la unul de neparticipare. Un caz deosebit este cel al formării de corpuri de poliție regionale ca unități de bază în locul unei poliții provinciale inițial proiectate să ia locul tradiționalei împărțiri dintre forțele de poliție locale și naționale. Această reformă a durat peste 20 de ani și încă mai constituie un subiect politic fierbinte. Ca o ironie, ultima schimbare în dezbaterile privind reforma administrației publice

(constituirea noilor provincii urbane) redeschide acum dintr-odată posibilitatea unei forțe politice provinciale.

— Consiliile de supraveghere a apelor pot fi considerate drept unele din cele mai vechi sisteme de administrație funcțională bazată pe principii democratice din lume. Astăzi, mai există aproximativ 100 de consilii de supraveghere a apelor (*waterschappen, veenschappen, zuiveringschappen*); numărul lor a fost cu mult mai mare (în jur de 2000) în urmă cu vreo patruzeci de ani.

— La granița olandeză există cinci euroregiuni în care sînt implicate autoritățile locale și provinciale; ele variază ca statut și intensitate a cooperării. În urma accelerării procesului de integrare europeană, în anii din urmă s-a înregistrat un elan nou în majoritatea acestor regiuni.

— De la sfîrșitul anilor '80, o preocupare constantă a guvernului central și a marilor orașe a fost aceea de a forma noile autorități regionale sau provincii-orașe ca pe un nou tip de guvernare regională în zonele urbane cele mai mari. Șapte regiuni (Rotterdam, Amsterdam, Haga, Utrecht, Eindhoven, Nijmegen-Arnheim și Enschede-Hengelo) au fost incluse în legislația cadru cu privire la reorganizarea guvernării locale, însă deocamdată procesul este concentrat asupra aglomerațiilor Rotterdam și Amsterdam și într-o măsură mai mică asupra orașului Haga.

8. Tendințe actuale în dezbaterea regională olandeză

În prezent, formarea provinciilor orașelor poate fi considerată drept cel mai fierbinte subiect în dezbaterea referitoare la administrația publică regională. Țelul este sprijinirea dezvoltării marilor orașe ca pe niște motoare ale dezvoltării economice. Strategia de bază a fost aceea a fuzionării centrului unei aglomerații cu comunitățile suburbane din vecinătate într-un nou corp regional, care să le dea ambelor un mai mare potențial de dezvoltare și o mai mare libertate în soluționarea problemelor și în îmbunătățirea calității sistemului administrației publice. Interesul reînnoit a fost suscitât în parte de descoperirea dimensiunii europene a managementului urban și regional.

Aceste planuri implică împărțirea orașelor Rotterdam și Amsterdam în mai multe municipalități (pe baza unităților districtuale locale deja existente) care vor cîștiga statutul de municipalități autonome. Potrivit acestui plan scara orașului central și a orașelor satelit va crește simultan, liniștind astfel tradiționalele temeri ale suburbiilor de a fi dominate de orașul central. Pe de altă parte, numele orașului ar fi adoptat ca nume al noii provincii. Administrația orașului ar obține astfel statutul de administrație provincială sau regională. Responsabilitățile care ar depăși nivelul pur local ar fi transferate noului palier regional de guvernare.

Aceste planuri au fost adaptate problemelor specifice ale marilor aglomerații, dar nu au ținut cont de ceea ce li s-ar putea întîmpla părților rămase din provincii și nici de găsirea unei relații juste între provinciile deja existente și noile autorități

regionale. Ca urmare a acestor planuri, provincia Olandei de Sud ar urma să fie divizată. Nu trebuie uitat că a existat deja o lege care prevedea divizarea acestei provincii în anii '70, creîndu-se noua provincie Rijnmond. În jurul lui 1980, legea a fost blocată, chiar înainte de a se lua decizia finală în Parlament, guvernul olandez hotărînd brusc să stopeze toate planurile cu privire la reorganizarea teritorială la nivel regional și provincial. Încă sînt foarte mulți aceia care se îndoiesc că planurile actuale vor fi implementate. Rezultatul referendumului facultativ din mai 1995 din orașul Amsterdam constituie un semnal elocvent. Un procent de 90% au votat împotriva aprobării deciziei Consiliului Local al Amsterdamului de a împărți orașul în două și de a pregăti instituirea provinciei-oraș. Un rezultat care depășește 40% într-un referendum trebuie considerat ca foarte înalt în comparație cu rezultatele din alte țări. Un referendum similar urmează să aibă loc și la Rotterdam în iunie 1995. Cu toate că competența legală de formare a unor provincii noi în zonele metropolitane o dețin guvernul olandez și parlamentul național (care subliniază și el importanța dimensiunii „unitare” a statului olandez unitar descentralizat), este puțin probabil ca decizia finală să fie luată împotriva unei puternice opoziții a regiunilor înseși.

Este evident că structura viitoare a palierului intermediar de guvernare este deocamdată ambiguă. Au loc o mulțime de dezbateri, există multe planuri, însă nu există o majoritate durabilă în favoarea nici unei opțiuni concepute pînă în momentul de față. Acest fapt ar putea fi o oportunitate atît pentru municipalități cît și pentru provincii de a-și întări pozițiile în sistemul interguvernamental olandez și de a face astfel statul olandez unitar descentralizat să funcționeze în felul în care se plănuiase în urmă cu mai bine de 150 de ani! □

NOTE

1. Vezi R. Andeweg/A. Irwin, **Dutch Government and Politics**, 1993, pp. 23.
2. A. Lijphart, **The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands**, New Haven, 1975 (ediția a II-a, revizuită).
3. Vezi H. Daalder/A. Irwin (editori), **Politics in the Netherlands: How Much Change**, Londra, 1989.
4. Vezi R. Kleinfeld/J.J. Hesse, **Die Provinzen im politischen System der Niederlande**, Opladen, 1990; R. Kleinfeld, **Mesocorporatismus in den Niederlanden**, Frankfurt/M., 1990.
5. Vezi Th.A.J. Toonen, *The Netherlands: A Decentralised Unitary State in a Welfare Society*, în **West European Politics**, 4, 1987, pp. 108-129.
6. Vezi Th.A.J. Toonen, *The unitary state as a system of cogovernance, the case of Netherlands*, în **Public Administration**, Autumn 1990, pp. 281-296; R. Kleinfeld, **Die Modernisierung des niederländischen Staates: Entwicklungen und Reformprozesse auf der mittleren Verwaltungsebene**, Studie im Auftrage des IAT-Gelsenkirchen, Haga, 1994.
7. Vezi R. Kleinfeld, 1994, loc. cit.
8. Vezi R. Kleinfeld, 1990, loc. cit.; Th.A.J. Toonen, *Dutch Provinces and the Struggle for the Meso*, în L.J. Sharpe (editor), **Rise of Meso Government in Europe**, Londra, 1993, pp. 117-153.
9. Vezi R. Kleinfeld, 1994, loc. cit.

Traducere de Doina Baci

*

Ralf KLEINFELD, profesor la Fern Universität, Haga, este specialist în probleme de politici regionale și generale, și autor a numeroase studii dintre care amintim *Stichwort: "Verbände und deutsche Vereinigung"* (1996), *Verbände und Verbändetheorie aus politikwissenschaftlicher Sicht* (1996) și *Nordrhein Westfalen*, în volumul *Handbuch der Deutschen Bundesländer* (1997).

Theo A.J. TOONEN, profesor la Universitatea din Leiden, este specialist în administrație publică; a contribuit atât ca autor, cât și ca editor la volumele *Civil Service in Comparative Perspective (Public Affairs)* (1996), *Policy Implementation in Federal and Unitary Systems: Questions of Analysis and Design* (1996) și *The European Yearbook of Comparative Government and Public Administration* (1996).

Ralph Kleinfeld/Theo A.J. Toonen, Political, Institutional and Legal Aspects of the Regions in the Netherlands, studiu publicat în volumul *The Regions — Factors of Integration or Disintegration in Europe?*, Editura Nomos, Baden-Baden, 1996, și preluat cu permisiunea editurii.

Națiunea și statul național în perspectiva Uniunii Europene

GURUTZ JÁUREGUI

1. Introducere

E mai mult decât probabil că noul veac, la porțile căruia ne aflăm practic, va aduce cu sine o nouă ordine politică. Revoluția tehnologică, dezvoltarea economică pe care ea a provocat-o și universalizarea culturii prin noile tehnologii de comunicare provoacă în mod necesar o reconstrucție a bazelor actualei ordini politice mondiale, precum și o restructurare profundă a actualelor structuri și instituții politice.

Deși există o relație dialectică și reciprocă între factorii sociali, economici, politici, tehnologici etc., procesul de adaptare a structurilor și instituțiilor politice este în mod obișnuit mai lent decât cel care se produce în celelalte domenii ale realității sociale. Un asemenea proces are astăzi loc în lume și mai ales în Europa.

Actuala ordine mondială a început să se structureze lent odată cu Renașterea, generalizându-se și câștigînd un caracter universal începînd cu Revoluția Franceză și cu apariția consecutivă a statelor naționale moderne. Această ordine se bazează pe împărțirea teritorială a lumii în state suverane, fiecare avînd o putere exclusivă asupra unui teritoriu bine determinat, dat de una sau mai multe frontiere despărțitoare. Aceasta presupune necesitatea apărării teritoriului tocmai în fața posibilelor agresiuni exterioare; de aceea, se poate afirma că ordinea politică modernă se bazează pe separația și antagonismul între state.

Începînd cu 1945 a devenit evident că această ordine politică clasică nu mai corespunde profundelor transformări sociale, economice etc., ce au avut loc în acest răstimp. Această inadecvare s-a manifestat în mod clar în timpul ultimelor trei decenii, mai ales în Europa.

În ciuda acestei constatări, se observă o rezistență clară din partea structurilor și instituțiilor politice clasice în fața a tot ce presupune schimbare sau modificare. Rezultatele modeste obținute în domeniul formării unei noi ordini politice, mai

mult decît o urmare a voinței și convingerii celor ce controlează acum domeniul puterii politice, constituie o consecință a forței inerției lucrurilor.

Pentru a confirma o asemenea afirmație e destul să luăm în considerare procesul unificării europene. Atît în domeniul doctrinei cît și în cel politic, există o unanimitate de păreri cu privire la necesitatea stringentă de a aduce la îndeplinire acest obiectiv în mod adecvat și în cel mai scurt timp. Prin contrast, practica ne etalează un jalnic șir de piedici, de pași înainte și înapoi, de controverse și neînțelegeri care ne dau senzația ambiguă, amară totodată, a nepotrivirii între ceea ce trebuia să se realizeze și ceea ce se întîmplă într-adevăr. Evenimentele, forța lucrurilor, numai ele pot accelera unificarea.

2. Declinul statelor-națiune

Actualele state-națiuni europene sînt supuse unei duble contestări. Prima, exterioară, rezultat al interdependenței tot mai mari din toate domeniile: social, economic, politic, militar etc., se reflectă în apariția structurilor, instituțiilor, organismelor etc., supranaționale. A doua, contestarea internă, exprimată prin revendicările anumitor colectivități care încearcă să-și afirme în fața statului național o identitate politică și culturală proprie prin intermediul revendicării unei puteri politice proprii, revendicare a cărei intensitate și al cărei conținut variază vizibil în funcție de împrejurările și cazurile concrete.

Această contestare e provocată, cel puțin în Europa, de un proces de slăbire vizibilă a statului-națiune, avînd drept consecință o criză de legitimitate și, nu de puține ori, o slăbire reală a capacității de conducere politică, economică, ca urmare a cedării unei părți din competențele sale, fie în favoarea organismelor supranaționale, fie în favoarea organelor și entităților infranaționale.

Să vedem cum se manifestă această dublă contestare, atît în perspectivă internă cît și externă.

În ultimul pătrar al veacului trecut și la începutul celui actual s-a produs o însemnată dezvoltare a capitalului monopolist. Monopolurile și trusturile au avut inițial un caracter în primul rînd național, provocînd un proces de colonizare în sfera politică. Fără îndoială, începînd cu cel de-al doilea război mondial, într-un proces oarecum paralel (deși nu aceasta era cauza unică), întreprinderile monopoliste au inițiat o strategie de internaționalizare a capitalului care și-a urmat cursul implacabil pînă azi.

Astfel apar întreprinderile transnaționale, fenomen atît de important și de generalizat încît el a influențat ca nici un altul istoria economică mondială de după 1950. Experții prezic un mare viitor acestor întreprinderi precum și o creștere neînteruptă a lor, dat fiind faptul că, pe lîngă putere, ele mai au și o mare viteză de extindere, o mai mare rapiditate de adaptare datorită unor caracteristici ca

diversificarea, mobilitatea și modificarea continuă a formelor de implantare și extraordinara lor putere de atracție, care provoacă la rândul ei un efect de imitație din partea celorlalte întreprinderi.

Influența întreprinderilor transnaționale nu e doar economică. Activitatea lor presupune mai mult de 80% din comerțul mondial (a se vedea „*The Economist*” din 1 martie 1986, pag. 53). Ele se manifestă în mod clar și în plan tehnologic, cultural și ideologic (ca agenți ai promovării modelului civilizației de consum și a orientării fondurilor) și politic, atât pe plan intern, cât și internațional.

Statul național e afectat direct de acest proces de internaționalizare. Astfel, în domeniul economic se produce o diminuare clară a capacității lui de a lua decizii economice autonome, după cum o arată nu numai pierderea puterii reglatoare în politica fiscală și monetară, ci și a multor altor instrumente economice și politice. Pierderea identității statului-națiune apare și în domeniul politicii, dat fiind transferul competențelor fundamentale din partea statului către instituțiile comune ale Comunității Europene sau către alte structuri supranaționale.

Diminuarea sau limitarea suveranității se manifestă în mod dramatic în domeniul politicii militare și de apărare care constituie, după cum se știe, una din rațiunile cele mai importante, dacă nu chiar rațiunea fundamentală pe care și-o acordă sieși statul național, justificarea istorică a propriei existențe. În cazul Europei Occidentale, Alianța Atlantică reprezintă o organizație supranațională sub conducerea unui comandament militar integrat în timp de pace, cazul cel mai tipic de autodizolvare a rațiunii de a fi a statelor naționale. Triplul fundament pe care se bazează statul național: teritoriu, populație, suveranitate, nu mai are nici un sens, fiindcă se deznaționalizează armata; în interior, statele naționale se transformă în regiuni militare și armata nu mai îndeplinește obiectivul istoric al apărării statului național.

Pare greu, chiar riscant, din punct de vedere științific să prevezi evoluțiile viitoare. Între asemenea tendințe pare plauzibilă afirmația că actualele state-națiune din lumea dezvoltată își vor continua drumul spre integrarea și identificarea cu structuri juridico-politice mai vaste.

Astfel, excluzând evenimente excepționale ce ar contrazice tendințele actuale, se pare că nu există motive speciale să se presupună că statele naționale vor fi capabile să instaureze un echilibru adecvat între schimburile interne și externe și nici măcar între propriile regiuni. Pe de altă parte, rolul lor de mediator între regiunile economice și centrii de putere supranaționale și capacitatea de a-și exercita un control adecvat și efectiv asupra comportamentelor oligopolurilor devin mereu tot mai restrânse. Se vorbește tot mai des de procese de dezvoltare regională care depășesc limitele teritoriale stricte între state (de pildă axa atlantică, axa mediteraneană sau diversele programe de dezvoltare transfrontaliere, ca axa

Aquitania/Navarra/Euskadi etc). De aceea, pare inevitabilă reorganizarea puterii la scară suprastatală.

Criza statului național nu se manifestă numai în domeniul supranaționalului, ci și în interior, după cum am menționat deja. În interior, statele naționale au tendința de a evolua spre un control tot mai accentuat și spre centralizarea juridico-politică, spre diminuarea autonomiei individului și a societății civile în general. Înlocuirea statelor naționale cu structuri integratoare de nivel superior, fără o corespunzătoare transformare internă a acestora, ar presupune înlocuirea unui anume număr de state naționale cu un macrostat național, care nu ar face decât să reproducă, agravându-le pînă la proporții nebănuite, toate defectele actualelor state naționale.

Transformările actuale vor afecta în mod substanțial anumite instituții sau structuri capitale ale actualei ordini politice. Una dintre ele e chiar statul-națiune. Statul-națiune va suferi o importantă transformare care poate duce chiar la dispariția lui prin integrarea sau depășirea lui de către o serie de structuri suprastatale.

E necesar să stabilim aici mai multe precizări terminologice. Cînd mă refer la eventuala dispariție a statelor naționale, nu mă refer la dispariția statului înțeles ca abstracție a unei puteri politice supreme, ci la dispariția unei forme anume prin care s-a exercitat puterea politică în ultimele două secole.

Conceptul de stat constituie, cum bine afirma Otto Hintze, o noțiune plastică, un tip ideal în interiorul căruia trebuie delimitate măcar alte două abstracții: statul constituțional și statul național. În timp ce statul constituțional de drept continuă să se mențină pe deplin în forma statului social de drept, nu același lucru se poate spune despre statul națiune înțeles ca structură sau loc al unei identități absolute între teritoriu, popor și suveranitate.

Simbioza între revoluția industrială și statul național va ceda locul unei noi simbioze între revoluția tehnologică și un nou tip de stat pe care încă nu-l putem defini, dar care ar putea fi denumit provizoriu stat comunitate.

Progresiva înlocuire a statelor naționale va duce la transformări importante în principiile de bază ale actualei ordini politice între care trebuie să menționăm în primul rînd principiul suveranității. Este ceea ce se întîmplă de fapt în procesul unificării europene. Pînă acum, statul și dreptul au fost strîns legate. Dreptul, în sensul său clasic, a constituit întotdeauna o emanație a suveranității statale. Nu se recunoaște alt drept decât cel generat de propriul stat: dreptul internațional e acceptat doar în măsura în care statul îl legitimează.

Fără îndoială, în procesul unificării europene sînt depășite limitele clasice ale suveranității; mai ales trei dintre ele: supremația, indivizibilitatea și unitatea statului. Pe lîngă legile statului, există legi sau norme comunitare, există legi sau norme regionale sau autonome sau cum vrem să le spunem. Cum se va vedea mai tîrziu, avem în momentul de față pacturi sau acorduri juridice valabile între entități interregionale, transfrontaliere etc.

Curentul care se face simțit acum în Europa oferă importante similitudini — mai puțin distanța în timp — cu procesul de formare al statelor naționale început în epoca modernă și terminând cu Revoluția Franceză. Astfel, ca și atunci, o serie de foste formațiuni sociale și colectivități teritoriale — regate, *pays d'état*, *pais d'élection* etc., s-au subsumat unor structuri politice mai ample — statele naționale; acum acestea din urmă se află într-o situație similară.

În formarea statelor naționale s-a produs în general o importantă eroare, aceea de a face *tabula rasa* din toate formațiunile sociale și teritoriale premoderne și de a omogeniza diversitatea culturală, subsumându-se totul unei unice culturi național-statale.

Această eroare a avut consecințe istorice importante; unele dintre ele apar și astăzi, uneori chiar cu o mai mare intensitate și gravitate, după cum arată explozia naționalismului în întreaga Europă, declanșată de diversele naționalități și regiuni care în vremea statelor naționale n-au putut să se constituie în state naționale proprii.

Criza statului-națiune ca formă de organizare juridico-politică generală și universală, și înlocuirea lui cu structuri supranaționale poate să ne ducă la aceeași greșeală, chiar mai gravă decât aceea comisă acum două secole. Trebuie să constituim o Europă supranațională. Dar această Europă nu se poate constitui împotriva națiunilor și regiunilor, nici la marginea lor, ci trebuie să fie rezultatul acestei varietăți, al bogatei și complexe interdependențe sociale și culturale dintre diferitele colectivități care compun societatea europeană.

De aceea, reorganizarea macroputerii implică o reorganizare profundă a microputerilor la scară infranațională. Ceea ce punem în discuție nu e unul sau altul dintre statele națiune concrete, ci statul națiune în sine, ca mod specific de organizare a societăților moderne. Internaționalizarea activității politice și instituționalizarea corespunzătoare vor permite ca statul națiune să nu mai fie punctul central pe care se bazează actualele sisteme politice și vor produce, în consecință, efecte importante în conținutul și atitudinea față de conceptul de națiune, concept care, ca și acela de stat națiune, nu va mai fi axa fundamentală a sistemului politic. Este evident că dacă statul național nu va mai avea sens, cu atât mai mult nu vor avea sens revendicările naționaliste ce-și propun crearea unui stat național propriu și independent.

În epoca noastră nu mai pare logică, cum se întâmplă în statele naționale constituite, apărarea statului națiune ca o unitate sacră și de neatins. La fel, nu mai pare adecvată, cum se mai întâmplă în cazul unor mișcări naționaliste, punerea în discuție a existenței anumitor state naționale fără a pune în discuție în același timp propriul stat național considerat în sine.

Gînditorilor politici din secolul al XIX-lea le revine responsabilitatea de a nu fi știut să prezică rolul pe care urma să-l joace în viitor naționalismul.

Gînditorilor politici din secolul nostru le revine o responsabilitate chiar mai mare: de a nu fi știut să dea soluții și alternative la aceasta. Este foarte probabil că gînditorilor politici din secolul XXI nu le putem imputa o asemenea responsabilitate, și aceasta nu datorită vreunei mai mari lucidități sau inteligențe față de predecesorii lor, ci pentru că schimbările înseși pot să ducă la o reducere însemnată a importanței și gravității problemei naționaliste.

3. Revendicările naționale. Dialectica stat național/stat federal

Criza statului național implică consecințe importante în dezvoltarea prezentă și viitoare a revendicărilor naționale. Istoric vorbind, una din trăsăturile esențiale, în practică semnul distinctiv al naționalismului, îl constituie dorința de a-și forma un stat național propriu. În momentul actual se produce sau teoretic măcar ar trebui să se producă o schimbare a obiectivului principal, consubstanțială declinului statului național ca formă de structurare generalizată a puterii politice. Altfel spus, obiectivul revendicărilor naționaliste nu trebuie să fie atît crearea unui stat național, cît obținerea unei puteri politice proprii suficiente pentru a-și structura modul de viață în interior și pentru a-și regla relațiile externe cu alte națiuni sau colectivități.

Revendicările naționaliste s-au bazat în secolul trecut pe principiul naționalităților. Atît datorită influenței, imediat după primul război mondial, a doctrinei wilsoniene, cît și a tezelor leniniste, principiul naționalităților a fost înlocuit în primul pătrar al veacului nostru cu principiul autodeterminării popoarelor. Acest principiu se afirmă începînd cu acea epocă ca un drept cu caracter general, avînd de aceea un conținut univoc în sensul recunoașterii capacității de autodeterminare a popoarelor în a-și alege propriul viitor. Sub protecția lui, s-au pus revendicări politice foarte variate și care, concret, cuprind formule diverse ca unirea cu un stat deja constituit, integrarea într-o instanță superioară prin formule de autonomie, federație sau confederație sau constituirea unui stat național propriu și suveran.

Pînă acum, majoritatea revendicărilor naționale istorice s-au concretizat în exigența constituirii statelor naționale suverane. Fără îndoială nu e întîmplător că, cu mici excepții, actualul val naționalist din Europa Occidentală prezintă conotații specifice care-l diferențiază de alte valuri naționaliste din trecut, în măsura în care revendicările sale nu sînt îndreptate direct spre exigența creării unui stat național propriu.

În perfectă consonanță cu criza statului național, actualul val naționalist apare configurat ca o anumită formă de dezintegrare care permite simultan o formă de integrare mai amplă pe drumul spre o nouă ordine politică, toate acestea ca o consecință a unui dublu proces centrifug și centripet, simultan și complementar care tinde să restructureze entitățile socio-politice cu caracter centripet compatibile cu entitățile economice-normative cu caracter centrifug.

Tocmai în cadrul acestei duble tendințe trebuie să fie luat în considerare astăzi dreptul la autodeterminare și nu prin utilizarea unor scheme sau criterii din secolul trecut, nici datorită diferențelor insurmontabile — prin relație mimetică cu procesul decolonizării lumii a treia. Dreptul la autodeterminare, ca drept esențialmente democratic, continuă să constituie în abstract un principiu cu o validitate generală în măsura în care presupune forma cea mai înaltă de exprimare a voinței suverane a popoarelor.

Totuși, problema acestui drept nu stă atât în recunoașterea validității sale în abstract, cât în aplicarea lui în practică. La fel ca oricare alt drept, acela al autodeterminării nu e un drept absolut, exercitarea lui fiind deci limitată de exercitarea altor drepturi. În ciuda acestei limitări, exercitarea acestor drepturi permite libera alegere dintr-un spectru larg de opțiuni practice, care merg de la integrarea în alt stat, pînă la crearea unui stat național independent. Nu există motive juridice sau politice pentru a interzice una sau alta dintre aceste opțiuni. Problema cînd optăm, nu e una de legitimitate, ci de oportunitate.

Întrucît aceasta e problema cea mai controversată, trebuie să insistăm mai ales asupra exprimării practice a acestui drept: constituirea unui stat național independent, și aceasta pentru că el a reprezentat pînă acum forma cea mai frecventă în care s-a concretizat exercitarea acestui drept. Cum am menționat deja, statul-națiune, condiționat de transformările sociale, economice, politice, militare, tehnologice și culturale etc., nu pare un instrument potrivit pentru a organiza și structura noua societate tehnologică. Statul național începe să fie tot mai puțin sinonim cu independența. De aceea atît statele naționale constituite, cît și cele care doresc să se constituie și-au pierdut sensul, cel puțin în lumea civilizată și, mai ales, în Europa.

De aceea, problema națională în Europa nu mai e sinonimă probabil cu problema creării de noi state naționale, ci cu depășirea sau dispariția celor existente. Devine necesară o redesenare a hărții europene, în acord cu mișcarea centrifugă și centripetă deja menționată. Care vor fi entitățile rezultate din aceste mișcări nu se poate preciza dinainte. Ajunge să indicăm deocamdată că, dat fiind caracterul dinamic al formațiunilor sociale, nu are sens să le acordăm un conținut acritic și anistoric.

Europa constituie actualmente o realitate foarte complexă care se exprimă la trei nivele globale: 1. statele naționale care, în ciuda faptului că sînt încă în forma dominantă de stat, sînt afectate de o criză gravă; 2. diverse organizații suprastatale de integrare, încă slabe, dar care arată în mod clar dorința de a se transforma în realități imposibil de neglijat; 3. reapariția sau după caz, consolidarea unor formațiuni sociale care-și proclamă puterea politică proprie.

În acord cu concepția clasică despre suveranitate, statele naționale au tins în trecut spre autosuficiență. Probabil că expresia cea mai explicită a unei

asemenea autosuficiențe apare reflectată în concepția tradițională despre frontieră ca o linie rigidă de separație ce delimitează perimetrul în care își exercită suveranitatea fiecare stat. Dar intensificarea schimburilor reciproce de bunuri și produse, mobilitatea persoanelor ca urmare a bunăstării economice, și ușurința comunicării, apropierea progresivă în plan cultural, datorată dezvoltării și schimburilor reciproce de bunuri materiale de cultură și în domeniul mass-mediei, într-un cuvânt internaționalizarea absolută în toate domeniile vieții golesc repede de sens această concepție învechită asupra frontierei, înlocuind-o cu un nou concept înțeles ca o zonă privilegiată de întâlnire pentru dezvoltarea cooperării internaționale, pulverizînd astfel conceptul clasic de suveranitate.

Toate statele, dar mai ales cele europene sînt în mod irevocabil de acord asupra necesității întăririi legăturilor de cooperare și asupra renunțării la părți fundamentale ale suveranității lor, atît în aspecte teritoriale, cît și în cele sectoriale. Exercitarea puterii de către stat nu mai are un caracter exclusiv. Ea se bazează pe criterii alternative, de împărțire și concurență. Relațiile intereuropene bazate pînă recent pe antagonismele între diferite state naționale se bazează acum tot mai mult pe o fructuoasă și pozitivă relație de cooperare, care se extinde dincolo de nivelele și structurile strict statale. Exercitarea relațiilor internaționale nu mai e un drept exclusiv al statelor, ci și al entităților și instituțiilor regionale tot mai prezente în viața internațională (acordul de cooperare transfrontalieră, conferințe ale autorităților locale și regionale, înfrățiri de localități etc.) mergînd pînă la entități private cu caracter comercial, profesional, cultural.

S-a terminat definitiv cu liniaritatea statului național bazat doar pe două entități: poporul, înțeles ca suma indivizilor cetățeni, și statul. Suveranitatea poporului continuă să fie o condiție *sine qua non* pentru existența puterii politice democratice. Fără îndoială, în societatea actuală a complexității, cetățenia și naționalitatea n-au de ce să fie unite în mod necesar.

Ființa umană individuală e o entitate foarte complexă, atît în ea însăși, cît și în relația cu ceilalți indivizi, și de aceea nu poate fi redusă la simpla condiție de cetățean. Într-o societate dezvoltată ca cea de astăzi sîntem în același timp și fără soluție de continuitate, membrii ai unei familii, ai unei unități de înrudire, ai unui cerc de prieteni, ai unui grup de vecini, ai grupurilor cu care trăim experiențe comune, ai unei colectivități religioase anume, ai unei comunități lingvistice, ai unei regiuni, ai uneia sau mai multor structuri politice dezvoltate la scări și pe segmente diferite, ai unor grupuri ideologice sau colectivități ce urmăresc scopuri comune de diferite tipuri și așa mai departe. Toate și fiecare în parte din aceste legături produc efecte în care interacționează elemente de asemănare și diversitate, ca și atitudini subiective de solidaritate și alienare.

Acest ansamblu de noi realități cere o schimbare profundă în concepțiile teoretice pe care s-au bazat în mod tradițional statele naționale. Se precizează

noi formule de organizare a puterii politice și noi instituții politice bazate pe principiul fundamental al cooperării între națiuni, capabil de a le înlocui pe cele actuale, bazate și avîndu-și originea în antagonisme și în apărarea a ceea ce e al tău de toți ceilalți. Față de exclusivismul statului național bazat pe principiul unității indivizibile și sacre, trebuie să recuperăm o veche concepție filozofico-politică regulatoare a organizării colectivităților umane care niciodată n-a dispărut complet, dar care în societatea complexă de astăzi apare ca indispensabilă — federalismul.

Federalismul și instrumentul său juridico-politic corespunzător, statul federal, constituie un vechi vis european care pînă la urmă s-a întrupat în afara Europei. El constituie una din ideile cele mai apreciate de către diverși gînditori europeni de la Kant la Frantz și de la Proudhon la Troțki, trecînd prin Rousseau pentru care sistemul federativ de guvernămînt este unicul care întrunește avantajele statelor mici și mari, sau prin Montesquieu și Tocqueville, cu contribuțiile lor și cu apărarea statului federal.

Federalismul și, în consecință, statul federal ca tehnică concretă de aplicare a lui, sînt incompatibile cu statul național. Acesta din urmă presupune existența unei comunități politice care tinde să omogenizeze toate comunitățile existente pe teritoriul său; în fond, natura sa tinde spre totalitarism, exprimat prin unitatea limbii, uniformitatea obiceiurilor și a culturii. De această unicitate depinde propria sa existență. Statul federal, ca expresie a spiritului federalist permite reglarea acestei diversități, a eterogenității, dezvoltarea diferențelor într-un climat de egalitate.

Statul federal care, în timpul ultimelor două secole a reprezentat opțiunea minoritară în Europa, constituie acum din nou modul și instrumentul adecvat pentru a organiza și a da conținut real acestei filozofii a diversității și eterogenității, alternativă la societatea tehnologică actuală. Federalismul apare în acest moment ca un compromis sau o întîlnire între două părți opuse. Pe de o parte, accesul maselor la cultură, conștientizarea de sine și de grup, apariția revendicărilor naționaliste provoacă devalorizarea particularităților și prăbușirea diviziunilor naționale. Pe de altă parte, aceste forțe sînt echilibrate de imperative economice care cer concentrarea resurselor, ușurința în comunicare și adoptarea măsurilor de coordonare și integrare. Statul federal apare ca o structură capabilă să concilieze ambele tendințe stabilind baze solide pentru a asigura armonia și echilibrul întregului ansamblu de asemenea realități eterogene.

Relația între diferitele colectivități integratoare ale sistemului federal trebuie să se bazeze în mod necesar pe noțiunea de coordonare. Tocmai acesta este caracterul de bază al sistemului federal, care deosebește de formula statului unitar descentralizat la oricare nivelele sale, inclusiv la nivelul autonomiei politice. Dacă guvernele autonome sînt subordonate guvernului central, regimul continuă să fie unitar; federalismul implică cooperare, coordonare, interdependență, compromis și aceasta atît la nivel național sau regional, național statal cît și european.

Chiar dacă este absolut legitimă echivalarea dreptului la autodeterminare cu formarea unui stat național, în practică aceasta implică reproducerea și accentuarea profundelor defecte ce afectează societatea tehnologică actuală. Revendicarea statului național duce la dirijarea întregii activități înspre formarea acestui stat, fără ca nici măcar să se țină seama de faptul că acest viitor stat va fi mai puțin progresist decât acela din care s-a desprins — dacă trebuie să considerăm statele naționale ca o structură progresistă. În orice caz, aceasta duce la anularea inițiativei societății, ducând la necesitatea unei transformări.

Ceva asemănător se întâmplă în statele naționale deja constituite unde are loc o mitizare în vădit dezacord cu realitatea. O asemenea mitizare care, din păcate, pare destul de generalizată printre forțele sociale și politice, atât conservatoare cât și progresiste, transformă statul-național într-o instituție inatacabilă, considerând ca neapărat reacționare, chiar subversive, orice tip de activități care ținesc la slăbirea sau depășirea lui.

Acest ansamblu de noi realități duce la o profundă schimbare în concepțiile teoretice pe care s-au bazat în mod tradițional statele naționale. Ne aflăm în pragul unei noi lumi. Cum am menționat deja, simbioza stat național/revoluție industrială tinde să fie înlocuită de noi forme de organizare și structurare politică care pot transforma statul-națiune într-o simplă categorie istorică comparabilă cu statul feudal sau absolutist. În căutarea noilor forme de structurare juridico-politică trebuie să nu cădem din nou în aceeași greșeală ca revoluționarii liberali în momentul formării statelor naționale. Noua hartă a puterii politice din Europa, din Uniunea Europeană, trebuie să țină cont de diversitatea culturală, socială a popoarelor și colectivităților care o compun, evitând în același timp distrugerea formațiunilor deja existente.

4. Faptul național și regional în perspectiva Uniunii Europene

Până recent, regiunile¹ nu au avut în sînul Comunității Europene o existență oficială. A trebuit să așteptăm aprobarea Tratatului de la Maastricht pentru ca regiunile să primească pentru prima oară un rang instituțional. După cum se știe, numitul tratat prevede în art. 198 alin. A, B, C, crearea unui Comitet al Regiunilor cu caracter consultativ.

E evident că soluția problemei naționaliste în Europa apare intim legată de forma care se va finaliza dezvoltarea instituțională a comunității; dar acordarea unui rol important, în calitate de subiect activ, regiunilor nu depinde doar de construcția europeană, ci și de recunoașterea explicită a faptului național și regional de către diferitele state europene.

De fapt, lipsa recunoașterii faptului național sau regional de către comunitate nu a împiedicat păstrarea prezenței mai mult sau mai puțin intense a unor regiuni în plan comunitar. Și această prezență nu a fost determinată sau favorizată de instituțiile comunitare, ci de structura federală sau regională internă a statelor

de care aparțineau (este cazul landurilor germane, al comunităților autonome spaniole și în mai mică măsură al unor regiuni italiene).

De aceea, în momentul abordării problemei regionalizării europene e necesar să ținem cont de o dublă perspectivă: cea statală, a fiecărui stat membru, și cea comunitară, considerată în ea însăși.

Din perspectiva statului, experiența unor state descentralizate, în special experiența Republicii Federale Germane ne arată că prezența regională în Europa se bazează pe patru caracteristici:

1. Implicarea directă a regiunilor în acele probleme care afectează interesele sau competențele specifice lor în două moduri:

a) printr-un birou sau o delegație la sediul instituțiilor comunitare, fără putere de decizie, dar cu o mare capacitate de informare și gestiune, și

b) prin organele centrale ale statului în baza negocierii și elaborării normelor comunitare dacă aceasta le afectează competențele.

2. Punerea în practică de către regiuni a deciziilor comunitare în toate chestiunile care se înscriu în atribuțiile și competențele lor.

3. Exercitarea de către regiuni a unui rol larg și bine conturat în așa numitele „relații transnaționale”, adică toate acele activități externe destinate să le favorizeze dezvoltarea economică, socială și culturală. Așa de pildă, vizite ale delegațiilor regionale în străinătate, invitarea reprezentanților țărilor străine, participarea la manifestări comerciale sau turistice sau organizarea de întâlniri de studiu sau chiar încheierea de acorduri informale cu alte regiuni europene sau cu state străine.

4. În sfârșit, în acele regiuni care se află situate în zone de frontieră, e absolut necesară întărirea cooperării transfrontaliere de interes comun între diferitele regiuni. În acest sens, o interpretare deschisă art. 8 din Actul Unic European care stipulează formarea unei piețe interioare printr-un spațiu fără frontiere interne ar putea ușura foarte mult dezvoltarea regiunilor de frontieră, făcând posibilă crearea unor centre regionale suprastatale, rezolvând astfel contenciosul istoric.

E mult mai dificilă abordarea procesului de regionalizare din perspectiva instituțiilor comunitare. Și aceasta din mai multe motive. În primul rând, pentru că sîntem încă departe de a avea măcar un plan aproximativ referitor la tipul de organizare politică ce va structura Uniunea Europeană. În al doilea rând, pentru că realitatea regională europeană este extrem de diversă și de complicată. În al treilea rând, pentru că, după cum am spus, regiunile nu au fost pînă acum recunoscute din punct de vedere instituțional. Să vedem fiecare din aceste aspecte.

Referitor la problema instituționalizării politice definitive a Uniunii Europene, orice presupunere care poate fi formulată aici nu va fi decît o speculație. Trebuie să așteptăm pentru a vedea ce ne vor aduce încercările actuale de a elabora o Constituție Europeană. Se pot imagina totuși trei posibilități teoretice: o Confederație, o Federație sau menținerea ca pînă acum a unui simplu condominiu

bazat pe înlăturarea barierelor la schimbul de mărfuri, servicii, capitaluri și persoane, prin menținerea unor organe specifice care să regleze condițiile acestor schimburi.

E greu de prevăzut care dintre cele trei posibilități se va impune. Poate va fi o soluție intermediară. Ceea ce este clar e că, în orice caz, indiferent ce formulă va fi utilizată, conținutul și reglarea puterii politice și suveranitatea vor fi total diferite de cele clasice. Pe lângă clasică diviziune funcțională a puterii (despre care rămâne de văzut dacă se va menține în forma clasică cu trei puteri în stat) pare inevitabilă o divizare teritorială a puterii, care va trebui să fie cel puțin dublă (între state și între unități substatale care pot primi pe teritoriile diferitelor state entități transfrontaliere).

Dar pe lângă aceste realități instituționale și teritoriale, este previzibilă prezența instituțională a multor altor protagoniști. Astfel, anumite unități locale, ca marile orașe sau asociațiile de municipii sau grupurile și corporațiile cu caracter economic, social, cultural, religios etc. Pe de altă parte, trebuie să ținem cont de faptul că relația generată dintre toate aceste colective nu va fi doar verticală — în direcția instituțiilor europene centrale și viceversa, ci și orizontală, dat fiind că se vor stabili multiple relații perfect instituționalizate între grupuri, entități intermediare, localități înfrățite, conferințe regionale, etc., cu toate consecințele pe care le va aduce, după cum am spus, acest fapt în domeniul suveranității.

Referitor la instituționalizarea regională s-a vorbit de stabilirea unei structuri federale cu două nivele în care să fie reprezentate nu numai statele, ci și regiunile printr-un Consiliu sau Senat al Regiunilor, cu competențe legislative proprii și cu o capacitate de decizie politică proprie în problemele ce țin de propria sa competență.

Problemele legate de aceasta sînt imense. În primul rînd, în mod foarte sumar și fără să intrăm în fondul acestei probleme extrem de complexe, imposibil de tratat în cadrul acestei modeste lucrări, trebuie să ne întrebăm dacă un Senat regional constituie organismul cel mai adecvat pentru reprezentarea regiunilor. Într-un moment cînd parlamentele și-au pierdut nu numai o bună parte din capacitatea de a exercita o putere politică proprie ci chiar de a controla puterea guvernului și administrației, cît de bine poate garanta o cameră legislativă prezența efectivă a regiunilor în sînul Uniunii Europene?

Lăsînd la o parte această importantă chestiune, înainte de a prezenta un model de structurare a puterii regionale este absolut necesar să definim înainte ce înseamnă regiune, lucru într-adevăr foarte complicat dacă ne gîndim că procesul de regionalizare care are loc în Europa Comunitară e într-adevăr complex și greu descifrabil. Diversitatea situațiilor e extraordinară și cuprinde aspecte importante ca tehnologia utilizată, diferențele de organizare politică între state, diferențele de natură juridică între testele instituționale și, mai ales nivelul diferit de regionalizare. Această complexitate de diversitate apare mai ales datorită existenței unor tradiții istorice diferite în cadrul diferitelor țări europene.

În Europa Occidentală au existat trei mari modele de organizare teritorială ale statelor. Primul dintre ele, modelul napoleonian în mod clar centralizat, după care împărțirea teritorială a statului are un caracter pur funcțional. Obiectul unei asemenea diviziuni nu e de a reflecta, de a respecta, de a întări particularitățile diferitelor colectivități teritoriale, ci el ascultă doar de necesitatea exclusivă de a face mai eficientă funcționarea statului.

Al doilea model istoric apare în țările germanice. În ele, colectivitățile teritoriale și-au menținut în mod tradițional o însemnată capacitate de decizie în propriile lor probleme, atât în domeniul administrativ, cât și în cel politic. E vorba de o descentralizare avînd o clară componentă politică structurată prin intermediul existenței unui stat federal.

În fine, al treilea model, cel anglo-saxon este și el un model descentralizat, dar e vorba de o descentralizare pur administrativă și situată mai degrabă la nivel local decît regional (de la data apariției acestei studii, sistemul administrativ britanic a suferit un marcat proces devolutiv, n.red). *County*-urile britanice s-au bucurat de un înalt nivel de autonomie, însă această autonomie nu are un caracter politic.

Atît modelul germanic, cît și cel britanic se mențin în viață în momentul actual, deși cel de-al doilea a fost și continuă să fie obiectul unei importante contestări în măsura în care, împreună cu autonomia locală se cere o autonomie politică cu caracter regional. Nu aceeași e situația în cazul modelului iacobino-napoleonian a cărui legitimitate a suferit în ultimii ani o depreciere însemnată.

Rezultatele acestei crize variază în funcție de țară — Spania, Italia sau Belgia au optat pentru asumarea în mare măsură a modelului germanic; ele nu s-au structurat ca state federale, dar au recunoscut diferitelor regiuni o largă autonomie. Altele, ca Portugalia sau Danemarca, deși și-au păstrat în general structura iacobină, au acordat o largă autonomie anumitor regiuni specifice. Un al treilea grup în care trebuie să includem Franța, a început un proces de descentralizare pur administrativă. În ciuda faptului că un atare proces include crearea de regiuni, fără îndoială, coloana vertebrală a diviziunii teritoriale continuă să fie constituită de vechile departamente care au cîștigat o mai largă autonomie administrativă față de situația anterioară. Există în fine al patrulea grup, în țări ca Grecia sau Irlanda, în care modelul iacobin se menține, cu toate excesele sale.

Cum se pot traduce aceste tradiții și aceste diferențe într-un model regional unic pe scară europeană?

După cum s-a mai semnalat, Comunitatea Europeană nu s-a preocupat de faptul regional, sau dacă a făcut-o, a făcut-o într-un mod absolut birocratic și inofensiv. Astfel, biroul statistic al Comunității Europene, în acord cu alte servicii ale Comisiei, a stabilit la vremea ei o Nomenclatură a Unităților Teritoriale Statistice (NUTS) avînd ca obiect întocmirea unei scheme unice și coerente de repartizare teritorială pentru stabilirea statisticilor regionale ale Comunității.

În acord cu normele din Regulamentul Comunității nr. 2052/88 al Consiliului, referitor la obiectele Fondurilor structurale, această nomenclatură constituie referința indispensabilă pentru definirea regiunilor mai puțin dezvoltate, ariilor industriale în declin și ariilor rurale susceptibile de a primi ajutor economic din partea Comunității. Nomenclatura NUTS servește nu numai pentru adunarea, dezvoltarea și armonizarea statisticilor regionale din Comunitate, ci și pentru analiza social-economică a regiunilor și pentru definirea politicilor regionale comunitare.

După cum arată chiar Comunitatea, criteriile urmate de ea pentru a stabili nomenclatura NUTS sînt următoarele:

1. A face să coincidă în mod substanțial această nomenclatură cu diviziunile instituționale actuale din statele membre, în baza distincției generale între două nivele regionale (*Land, Région* și *Comunidad Autónoma* pe de o parte și *Kreis, Departamento* și *Provincia* pe de alta).

2. Excluderea acelor unități teritoriale cu caracter specific stabilită exclusiv pentru anumite domenii de acțiune.

3. Excluderea teritoriilor cu caracter local.

Bazîndu-se pe aceste criterii, Comisia a stabilit o clasificare ierarhică pe trei nivele (NUTS1, NUTS2, NUTS3). Conform acestei clasificări NUTS2, ca regiuni de bază constituie cadrul utilizat în general de către statele membre pentru aplicarea politicilor regional-naționale. Pe de altă parte, NUTS1 înțeles ca mari regiuni socio-economice, grupînd diferite regiuni de bază, trebuie să constituie nivelul la care trebuie analizate problemele regionale comunitare, ca și consecințele realizării uniunii vamale naționale. În fine, în NUTS3 sînt incluse acele regiuni de dimensiuni destul de restrînse pentru a permite analiza economică complexă, astfel încît pot fi utilizate pentru stabilirea diagnosticurilor punctuale sau pentru a fixa locul de aplicare privilegiată a acțiunilor regionale. E necesar să ne amintim că Comunitatea utilizează termenul generic de regiune pentru a defini toate aceste colectivități sau entități teritoriale, oricare ar fi statutul lor juridic, sau chiar ficțiuni juridice. Astfel, în conceptul de regiune sînt incluse realități atît de diverse ca landurile și *Kreis*-urile germane, comunitățile autonome și provinciile spaniole, departamentele franceze, sau abstracții ca regiunea nord-est sau sud pentru Spania, care ar include Țara Bascilor, Navarra, Aragón și La Rioja și respectiv Andaluzia, Murcia, Ceuta, Melilla și Insulele Canare.

Ca rezultat al acestei clasificări, nomenclatura NUTS împarte teritoriul Comunității Europene în 66 de regiuni de nivel NUTS1, 176 de regiuni de nivel NUTS2 și 829 de regiuni de nivel NUTS3.

Cum se poate observa, diviziunea stabilită de Comisie are la bază exclusiv criterii cu caracter economic, lăsînd aproape în totalitate la o parte orice considerații de ordin juridic, politic, istoric, cultural etc. În ciuda pretinsului său

caracter inofensiv sau poate din acest motiv, nomenclatura NUTS nu are decât prea puține lucruri în comun cu diviziunile teritoriale reale stabilite în diversele state membre. Astfel, de pildă, nivelul NUTS1 nu e corelat cu structurile juridico-politice sau administrative practic în nici unul dintre statele membre și chiar există cazuri când Constituția (art 145 pct. 1 interzice în mod expres unirea Comunităților Autonome sau, în limbaj comunitar, gruparea diferitelor NUTS2 și NUTS1).

Instituționalizarea regională în interiorul unui număr semnificativ de state membre s-a realizat prin intermediul unui proces divers, amplu și complex, reflex al diferitelor condiții geografice, economice, sociale, politice etc. Națiuni, regiuni și teritorii istorice sînt realități vii care nu pot fi ignorate, iar factorii istorici, politici, instituționali, culturali etc. sînt la fel de importanți ca venitul pe cap de locuitor, tarifele sau fluctuațiile economice ale pieții și nu de puține ori ei apar strîns legați.

De aceea, nu trebuie să ne surprindă lipsa de corespondență între inofensiva împărțire în NUTS și complexa împărțire administrativă stabilită de diferitele state membre. Apar situații foarte eterogene care pot fi rezumate astfel:

În primul rînd, trebuie să trecem în revistă în statele europene existența a două categorii de regiuni: Regiuni Autonome sau politice și regiuni administrative care au puține lucruri sau nimic în comun unele cu altele. În al doilea rînd, în interiorul regiunilor politice apare o clară eterogenitate în aspecte importante ca nivelul de competență, sistemul de distribuție material și funcțional sau de asemenea competențe, formula de participare la organismele politice ale statului, relațiile de colaborare între stat și regiunile autonome, controalele stabilite și sistemul financiar corespunzător.

În ciuda acestor fapte, în cadrul fiecăreia din cele trei categorii, regiuni autonome sau politice, regiuni administrative și provincii, apar anumite trăsături care ne permit să stabilim o tipologie generală comună pentru fiecare dintre ele, însă e necesar să amintim că o asemenea tipologie are un caracter doar aproximativ, neinfluențînd în mod amănunțit nuanțele, de multe ori foarte vizibile care pot separa entități situate la același nivel.

Diferențele dintre diferitele categorii apar atît în domeniul material cît și în cel funcțional, dar mai ales în acesta din urmă. Din punct de vedere material, în ciuda enormelor diferențe de nivel de competență, trebuie să observăm că există un nucleu material de bază comun practic tuturor regiunilor politice, administrative sau provincii. Acest nucleu material de bază cuprinde în general următoarele domenii: sector primar în general, bunăstare și asistență socială, educație (cu multe limite), cultură și activități recreative, amenajarea teritoriului, locuințe, transporturi, șosele, mediul înconjurător și planificarea regională și provincială. Alt grup de competență destul de frecvent întîlnit, dar numai în țările cu o mare tradiție descentralizatoare e cel referitor la ordinea publică.

Diferențele sînt mult mai substanțiale în privința capacității de punere în practică și a limitelor de exercitare a acestor competențe ca și sistemul de conducere stabilit. Ținînd cont de toți acești factori iată o încercare de tipologie generică.

În ceea ce privește regiunile politice sau autonome trebuie să distingem două nivele diferite. În primul rînd, aici sînt incluse landurile germane, comunitățile autonome spaniole, regiunile și comunitățile belgiene, regiunile autonome Azore și Madeira în Portugalia și regiunile cu statut special în Italia, în al doilea rînd avem regiunile italiene cu statut ordinar. Între regiunile din primul nivel există diferențe însemnate, detașîndu-se în primul rînd landurile. Importanța lor nu derivă atît din mai mult sau mai puțin extinsul domeniu material sau funcțional cît mai ales din sistemul specific de participare la decizia statului, stabilit de Constituția germană care stipulează că nu pot fi adoptate decizii care să afecteze landurile fără consimțămîntul prealabil al acestora.

În ceea ce privește regiunile administrative, bilanțul este foarte sărac și în mod clar negativ. În unele țări ca Portugalia și Marea Britanie, ele sînt pure abstracții. În cazul Franței activitatea regiunilor rămîne limitată la clarificarea activității regionale, dar fără capacitatea politică și financiară de a face apoi efectivă această clarificare. Eșecul descentralizării franceze arată clar necesitatea de a se acorda o autentică putere politică și legislativă regiunilor dacă se vrea într-adevăr o descentralizare efectivă. □

NOTE

1. Pentru a prelua terminologia comunitară, utilizez conceptul de „regiune” într-un sens larg pentru a defini o serie de colectivități teritoriale care au sau aspiră la o identitate și o prezență proprie în sînul Comunității Europene în formă complementară sau alternativă față de prezența Statelor Europene. De aceea, în acest concept larg de regiune trebuie incluse realități foarte diferite între ele, care merg de la națiuni fără un stat propriu pînă la simple unități administrative descentralizate.

*

Gurutz JÁUREGUI Profesor de Drept Constituțional Universidad del Pais Vasco (Euskal Herriko Unibersitatea)

Raport prezentat la Congresul Internațional „Naționalisme în Europa. Trecut și prezent”.
Santiago de Compostala 27/29 septembrie 1993

Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)

ALEXANDRU CISTELECAN

Motto: Je vous aime et vous adore: que prétendez-vous encore?

(Rică Venturiano)

Istoria, se știe, simplifică și idealizează. Cu atât mai virtos varianta ei vulgarizată prin manualele școlare. Nu e o chestiune de metodă, e o problemă de condiție. Evenimentele nu sînt niciodată ceea ce au fost, ele sînt valorificate dintr-o perspectivă ce le îngăduie totdeauna implicarea în prezent. De aceea nu există un singur trecut. Există doar o multitudine de variante ale acestuia, mai verosimile sau mai aberante. Trecutul, dincolo de simpla factologie, e mai ipotetic decît viitorul. Deși o simplă iminență, acesta din urmă există fără condiționări. Trecutul, în schimb, deși e o certitudine, există doar în funcție de interesele prezentului. El nu mai are consistență, poate fi umflat sau subțiat după voie. Ca să dau doar un singur exemplu, grosier prin actualitatea lui politică și prin esența sa electorală, cei doi-trei mineri morți sau guvernarea țărănistă în '27 constituie și azi o armă redutabilă împotriva rămășițelor național-țărăniste, în vreme ce despre cei douăzeci de morți ce împovărează somnul de veci al lui Cuza nici chiar istoricii nu mai spun nimic. Într-un caz se pompează vitejește într-un eveniment, în celălalt evenimentul e vidat de conținut pînă la scoaterea lui din anale.

Evenimentul prin excelență al istoriei noastre a fost, fără dubiu, Unirea din 1918. Niciodată istoria n-a fost mai fastă pentru români. Nici înainte, nici după. Nici chiar îndată după. Despre ea istoria ne-a transmis imaginea unei sărbători în care tot natul a ținut-o într-o euforie îndesată, fără umbră de necaz ori contrarietate. Împlinind idealul românilor — singurul, de altfel, din toată existența lor și exersat și acesta mai degrabă prin pusee decît prin consecvență (idealul național e un fel de gripă pentru români) — Unirea a fost, firește, de îndată mitologizată și sacralizată. Proiecția în mit a evenimentului l-a golit, firește, de notele discor-

dante, valorificându-le doar pe cele solare, extatice. Dintr-un spasm istoric Unirea a devenit repede o simplă procesiune beatitudinală. Chiar dacă următoarea generație va azvîrli — nu numai fără ezitare, dar și fără rușine — bună parte din artizanii ei în închisori, și încă sub titlul de „trădători de țară”, Unirea va fi însușită și de comuniști, după șlagărele internaționaliste, ca un eveniment sacral, vidat de tensiuni și complexitate și contras într-o singură linie groasă de avînt național. Felul în care făptuitorii României Mari — cei ce n-au avut norocul să moară înainte de 1945 — au sfîrșit în beciuri și mizerie, reprezintă, probabil, o rușine unică prin performanța ei. Vișinski e, pentru asta, o scuză slabă și absolut deplorabilă. Elementul decisiv în această pagină stupefiantă de mîrșăvie l-a constituit, de fapt, entuziasmul național spre abject și abominabil.

Mitologizarea evenimentului și golirea lui de protagoniști (programatică în istoria comunistă) au șters, desigur, tensiunile pe care acesta, în complexitatea lui, le-a implicat (lăsînd în urmă doar opoziția, pe cît de îndîrjită, pe atît de retardată, a unguirilor) și l-a calificat, în memoria urmașilor, drept feeria națională prin excelență. Totuși, notele euforice, evident copleșitoare, n-au reușit să estompeze pînă la totala voalare unele dizarmonii și dezacorduri, unele inerente procesului, altele injectate dinafară. De n-ar fi fost decît celebra grevă a tipografilor din 13 decembrie 1918 (la nici două săptămîni după proclamația de la Alba Iulia!) și tot se poate vedea că, mai pe față sau mai pe ascuns, existau și grupuri ce nu participau din toată inima la banchetul general al națiunii. Comuniștii vremii, oricît de puțini erau, își vor înscrie urgent în program dezmembrarea statului „imperialist” român, preferînd o anulare a legalității proprii lor existențe unei anulări a punctului din program. Proiectele „federaliste” și-au adus și ele nuanțele lor la complexitatea momentului, sancționat, totuși, de istorie ca unul eminamente euforic și beatudinal.

Un conflict de interese și de mentalitate, chiar dacă n-a luat forme grave și n-a avut consecințe funeste la prima vedere, s-a declanșat, totuși, între regățeni și ardeleni. El s-a declanșat chiar în toiul festivităților, dublînd toasturile cu scrișnete și grimase. Consumat cel mai adesea în surdină și culise, el a marcat apoi toată viața politică dintre războaie, dominată compact de liberali și agitată doar de incoerența unei linii politice ardeleni. Liberalii s-au considerat — și în bună măsură cu dreptate — victorioșii procesului de unire, însușindu-și opera și, mai cu seamă, roadele acesteia. Transilvania n-a fost, în viziunea lor, chiar ceea ce a fost Basarabia, dar nici foarte departe de statutul de provincie de pradă al acesteia. Gluma lui Urmuz cu luarea transilvănenilor fără Transilvania era, probabil, numai în parte gratuită. Ea răstălmăcea doar ceea ce exista în cugete mult mai grave: luarea Transilvaniei fără transilvăneni. Ceea ce, de s-ar fi putut face, ar fi ușurat, cu siguranță, lucrurile. Că acest gînd n-a ajuns să prindă chiar consistența unei articulări rămîne pentru veșnicie un merit patriotic. Dar nici

foarte departe de a-i da glas n-au fost unii dintre cei implicați în evenimente, oameni, altfel, de merit. Un ecou al conflictului subteran, dar îndestul de aspru, dintre „noii veniți” și regăteni se găsește într-un memoriu din 1919 al — pe atunci — locotenent-colonelului Ion Antonescu. Se vede din el destul de bine că în horă se dădeau destule ghionturi și că multe îmbrățișări erau mai pasionale decât cerea simpla fericire a regăsirii de frate. Antonescu e venerat azi de românii verzi ai Ardealului, probabil pentru bovarismul și platonismul cu care a acționat pentru recâștigarea Ardealului de nord. În privința Ardealului el are, însă, merite mult mai mari decât ambiguitățile obținute de la Hitler în schimbul multor divizii. El este cel care a trasat, cu o claritate de-a dreptul cinică, destinul ardelenilor în noua patrie (l-a trasat, firește, în sensul „clarviziunii”, nu în sensul că l-a determinat). Iată ce scria el, negru pe alb, ministrului Aurel Vlad din cabinetul Vaida (Memoriul a fost publicat de Viorel Faur în nr. 6/1990 al revistei orădene *Unu*): „Știu, d-le ministru, o regulă elementară de morală m-a învățat aceasta de când eram copil, că atunci când cineva este primit într-o casă nu începe prin a critica că este murdară și are lucruri stricate, ci cel mult pune, în caz când are bunăvoință, conștiință și pricepere, o mână pe mătură și alta pe ciocan. Noi, d-le ministru, pungașii și netrebnicii din România mică v-am deschis ușile casei noastre făcând, după cum desigur cunoașteți destul de bine, sacrificii imense. În consecință, venind la noi în casă cred că aveți numai datoria să îndreptați răul și să înlăturați murdăria. N-aveți însă, după concepția mea, dreptul de a critica”. Cu siguranță că „deschisul ușilor” și „primirea în casă”, văzute ca niște favoruri dacă nu nemeritate, oricum îndoielnic meritate, nu vor cădea bine nici azi nici unui ardelen. Ca să nu mai subliniem dihotomia de o vehemență cazonă dintre „datoria” rezervată ardelenilor și eradicarea scurtă a „drepturilor”. Toate astea sînt semnele unei mentalități care i-a așezat de la bun început pe ardeleni într-o poziție de inferioritate. Antonescu nu are aici decât privilegiul unei exprimări mai fruste, mai din topor. Nu fudulia sa cazonă e semnificativă, ci clarviziunea cu care a exprimat ceea ce abia urma să vină pentru ardeleni: mîna pe mătură și la treabă! Deși, se-nțelege, nu Antonescu a fost cel ce a decis, destinul ardelenilor cam acesta a fost: niște oameni care măturau de zor murdăria făcută de alții, fără dreptul de a crîcni și, mai ales, fără să prididească. Ei n-au reușit niciodată să înfrîngă „mentalitatea Antonescu”, exprimată atît de franc și de falnic de soldat și exersată subtil și eficace de politicianismul și birocrăția liberale. Au rămas mereu cu un statut special și ambiguu: ceva nedefinit între musafir și slugă. Într-atît de musafiri încît în 1940 chiar unii dintre ei au consimțit la cedare!

Acest sindrom al musafirului în propria casă bîntuie și azi unele partide care trăiesc din spaima că Unirea n-a fost definitivă, că ei pot fi „cedați” ca niște slugi medievale. Toate astea sînt semne că în mentalitatea de întemeiere, în spiritul fondator al României s-a instaurat o falie pe care deceniile scurse n-au putut s-o umple.

Împotriva acestei falii originare nu s-a dus nicicînd o politică înțeleaptă, de sudare armonioasă. Nici sub vechea democrație, nici sub comuniști, și cu atît mai puțin azi.

Probabil că guvernul Vaida (și ministrul alertat de matrapazlîcurile din finanțe) nu și-a înțeles misiunea în sensul în care i-a fost, de fapt, acordată: de cabinet simbolic și mire efemer. N-ar fi fost de mirare să se fi luat în serios (celebra sărăcie cu duhul ardelenescă!) și să-și fi dat oarece aere triumfaliste. Existau, de altfel, și suficiente premise și suficiente motive pentru asta. Dacă ne gîndim doar la literatură („*Poemele luminii*” apăreau în 1919, „*Ion*” în 1920), provincia își anunța o intrare deloc timidă în viața României și amenința cu un impact spiritual vehement. Adăugîndu-se vechilor exporturi civilizatorii — forme de viață statală, organizare culturală și socială, cadre culturale, nobiliare și ordinare evident mai de calitate decît cele transcarpatine — recente succese motivau, cel puțin în conștiința provinciei, ifosele și aroganța cu care ea venea la întregire. În plus, ea nu era traumatizată de doi ani de expectativă și tîrguială în fața idealului. Europeanitatea ei era mult mai pronunțată și mai adîncă, nu doar una de poleială, și se credea cu totul îndreptățită să-și mențină, dacă nu chiar să-și intensifice, aspirațiile la împlinire și la un destin catalitic pentru întreaga țară. Ambiția acestei provincii a fost, de altfel, dintotdeauna aceea de a deveni centru. Elanul ei cam asta a însemnat în primii ani de după Unire: un asalt asupra centrului, conștiința arogantă că ea e centrul. În infatuarea cu care își trăia primele succese — politice, organizatorice, culturale etc. — ea n-a presimțit că destinul ei e, de fapt, mătura și că vocația sa „*constructivă*” (după Mircea Zăciu) va fi repede cenzurată și tot atît de repede refulată. Transilvania a fost mereu o margine cu veleități de centru. Pînă în 1918 ea a trăit într-o aberație: atașată unei cîmpii (pustei), în loc să-și atașeze ea această cîmpie ca pe o terasă. Însăși configurația reliefului dicta o inversare de roluri: nu muntele se atașează cîmpiei, ci cîmpia se atașează muntelui. Anul 1918 i-a dat iluzia că va înfrînge această perversiune a istoriei și că va iradia cu autoritate într-o nouă lume. În agonia aspirațiilor sale există, însă, o margine fatală. Triumful ei de o clipă n-a făcut decît să-i deschidă un nou ciclu al ratării. De această dată nu din incompatibilitate funciară, ci din incongruență. Ultimul strigăt disperat al acestei margini asfixiate de neputința de a deveni centru e Emil Cioran.

Intrînd, în plină idilă festivă, prin guvernul Vaida, într-un conflict cît vădit, cît ocult de interese și — mai ales — de mentalități cu conaționalii, ardelenii au reculat repede într-un provincialism arțăgos. Cu atît mai bășos cu cît era mai îngust și cu atît mai tenace cu cît era mai opac. Viața provinciei va fi marcată în continuare de un stătut aer de insatisfacție, de frustrări ce fierb ca o drojdie. Potențialul ei spiritual va rămîne marginalizat, nevalorificat, iar virtuțile ei vor deveni curînd pitorești, dacă nu de-a dreptul ridicole. Înainte de a fi o provincie ratată, Transilvania a fost una dezamăgită. Dezamăgirile ei nu pot fi puse însă în

cîrca altora. Ea trebuie să și le asume integral și să-și descopere singură punctul fragil al spiritului ei casant. Iar incompatibilitățile, oricît de voalate azi, cu spiritul muntean șmecher și sagace nu trebuie rezolvate printr-o continuă abdicare, soluție ce a fost inițial impusă și a sfîrșit prin a fi aleasă. Europeanismul natural al provinciei n-are de ce se sfîi în fața internaționalismului gureș de pe Dîmbovița. Transilvania are o adevărată cultură a conviețuirii, călită într-o lungă istorie agonică — și adesea chiar sîngeroasă — și e o adevărată rușine felul în care se pune în situația de a primi lecții de toleranță. Nimeni nu poate scoate Transilvania din ratarea ei tot mai accentuată decît înșiși transilvănenii. Dar pentru asta ei trebuie să fie ceea ce la prima vedere par și adesea chiar au faima că sînt: niște oameni serioși. Cîtă vreme orice bufon care urlă despre „țărișoară” îi va duce de nas, ei nu sînt decît niște naivi retardați. Cîtă vreme „seriozitatea” lor va fi un moft de țăță sau de lele, Transilvania va excela doar prin veleități ridicole și pretenții găunoase. Potențialul ei e unul al centrului. Dar el trebuie pus în act. Geografia îi impune să iasă din mentalitatea „obsidională” și să intre într-una „imperialistă”. Dar pentru asta ea trebuie să iasă, mai întîi, din cultura de ceterași și grafomani în care se complăce și să nu mai vadă în aceasta suprema ei realizare. Cîtă vreme emblemele sale sînt cine știe ce rapsoadă populară, poetul de la ziarul local și organizatorul de festivisme, e mai bine s-o lase baltă decît să dea un spectacol grotesc al pretențiilor.

Seria ratărilor ardeleni e nesfîrșită. Ea poate începe chiar cu ratarea politică. Bună ca politică de rezistență, ca politică iredentă și de opoziție, politica ardeleană nu s-a dovedit deloc strălucită în reconstrucția țării. Verificată, dar poate și deformată, în focul unor lupte mult mai grele, de emancipare națională, ea a eșuat lamentabil îndată ce a trecut Carpații. Guvernările ardeleni interbelice n-au fost solide și n-au marcat aproape deloc fața țării. Ele par azi simple antracte ale liberalismului, intervale de guvernare cedate mai curînd de liberali decît cîștigate. Precare, șubrede, scurte, măcinate și din interior și din afară, ele au fost mai degrabă anonime decît glorioase. Eșecul lor e aproape desăvîrșit, admirabil prin regularitate — dacă n-ar fi avut șansa funestă a unui guvern ce s-a înscris definitiv în istorie: guvernul Groza. Atît și e destul pentru a-i ține pe ardeleni cît mai departe de jilțul puterii. Frustrarea lor e mai profitabilă țării decît succesul. Căci dacă ratările lor politice sînt relativ inocente și remediabile, triumfurile lor sînt prea sumbre pentru a ni le mai putea permite. Ardeleanul în guvern e un soi de calamitate: ori se duce singur de rîpă, ori duce și țara după el. Acest lucru par a-l fi înțeles nu doar vechii liberali, dar chiar și comuniștii: nici măcar în CPEx-ul plimbat o vreme dintr-o boxă elegantă într-alta nu se găseau alți ardeleni în afara minoritarilor de coloratură. La acest palier, marginalizarea provinciei a fost un proces constant. Programul liberal a culminat doar în cel comunist, între ele neexistînd o soluție de continuitate. Ardeleanul în guvern nu poate avea decît o

singură funcție: aceea de decor. El figurează acolo pe post de satisfacție și concesiie oferite provinciei. El alină un orgoliu iritabil, dar rareori va ieși din funcția sa decorativă și din condiția de zorzoană a guvernului. Atît în arborele puterii, cît și în arborele genealogic al fiecărui român, ardeleanul e foarte prezentabil. O mătușă din Ardeal rămîne încă un punct forte al genealogiei personale și o glorie *sui generis*. Orice român care poate invoca o astfel de strămătușă, fie și prin alianță, devine automat suspect de seriozitate — o trăsătură ce n-a ajuns încă să stîrnească un dispreț reflex. Dar viziunea politică ardeleană n-are anvergură și nici suplețe. Provincialismul agresiv și handicapat din acest domeniu reprezintă limita de sus, cea jovială, a ratării ardeleni. Mai mult de atît nici chiar un ardelean nu poate. Și nici n-ar fi drept să i se pretindă. Vederea lui politică se lovește tot timpul de zidul Carpaților. La urma urmei, cine poate vedea peste falnicii...? Ardeleanul e un politician cu obloane (cel mai adesea etnice). Pentru el țara nu e decît o Transilvanie lătită. Veleitățile de centru ale provinciei își găsesc în el cel mai prost misionar. Dar și cel mai strălucitor terfelitor al năzuințelor sale.

Corelativă ratării politice e ratarea administrativă. Evident mai buni gospodari și poate chiar cu o oarecare vocație funcționărească, ardelenii n-au prea apucat să-și administreze propria provincie. În cadrul imperiului, problema nici nu se punea, accesul lor limitîndu-se la funcțiile mărunte. Nici după Unire lucrurile nu s-au răsturnat spectaculos. Inventîndu-se o lipsă de cadre specializate — în administrație și învățămînt — Regatul și-a împins încoace armatele de funcționari și apostoli. Avea, în sfîrșit, prilejul să-și plătească vechile datorii culturale și civilizatorii și să „ridice” noua provincie. Această „iluminare” cu apostoli olteni a dat destulă literatură (și destul de proastă, din păcate) și i-a pus pe ardeleni în contact direct cu morala fanariotă veche, dar foarte vivace. Deși cu faima că sînt greoi la minte, ei au prins repede lecția și chiar gustul acestei morale de pișicher. Dacă nu-și poate revendica mari tradiții, peșcheșul nu e, totuși, ceva șocant și dezonorant în Ardealul de azi. Poate doar tarifele să fie mai mici, mai degrabă însă din respect pentru centru decît din sfială. Tradiția liberală a importului de aparat birocratic a prosperat cu atît mai vîrtos și metodic sub comuniști. După opinia prozatorului Alex. Vlad, primii-secretari din județele ardeleni funcționau și ca — sau mai ales — „*niște comisari pentru balcanizare*”. Rămășițele acestor apostoli culturali sau administrativi fac astăzi gloria „ardelenismului”, o mentalitate retardată și agresivă ai cărei vajnici atleți sînt fie ardeleni de primă generație, fie români nou-nouți.

Șirul ratărilor ardeleni e tot atît de lung pe cît e cel al calităților ardeleni. La fiecare calitate — o strălucită ratare. Cea mai impunătoare e, firește, ratarea morală. Din rigorismul ardelean, din eticismul jenant prin tezism și didactică, din corectitudinea relațiilor umane ca și din candoarea și rectitudinea oamenilor de pe aici a mai rămas doar atîta nostalgie cît să întrețină o literatură. Ce știm din cărți

despre ardeleni nu se mai potrivește deloc cu ceea ce știm despre ei din stradă. Nostalgia livrescă după tipul ardelean riguros, cioplit dintr-o bucată, cam primitiv, dar drept, e cel mai sigur semn că acesta nu mai există. Nostalgia e fiica absenței; ceea ce nu mai e — aceasta e hrana ei dulce și amară. Ceea ce e în locul a ceea ce a fost cândva e doar o circumstanță care dă acestei nostalgii o notă dramatică. Strămoșii noștri sînt coșmarul nostru. Transilvania e azi o temă literară nostalgică și desuetă; ardeleanul — o infatuare mai tristă ca o romanță ce plînge tinerețea pierdută.

Cele de mai sus pot intra, firește, într-un scenariu mai general al degradării sau al omogenizării în degradare. El nu poate ascunde însă procesul specific de ratare al vocației provinciei. Acest proces e sesizabil chiar și în clipele de triumf ale spiritului ardelean. Și nu există un mai necontestat triumf al acestui spirit decît opera lui Lucian Blaga. Cu ea, spiritul ardelean și-a revelat dimensiunile și aptitudinile europene; prin ea el a cristalizat deplin în universalitate. C. Noica a fost de părere că, așa cum veacul trecut a culminat în Eminescu, cel în curs a culminat, la noi, prin Lucian Blaga. Din însăși această înaltă recunoaștere se ivește ratarea specific ardeleană, retragerea în virtualitate și incompatibilitatea cu spiritul transcarpatin: în vreme ce creația eminesciană a fecundat și continuă să fecundeze întreaga cultură română, cea blagiană a avut un cu totul alt destin de rodnicie. Filosofia lui Blaga e și acum exotică, departe de a prinde rădăcini în spiritul românesc. Poezia lui a făcut un mic epigonism după anii '60, mai degrabă un puseu de mimetism, decăzînd apoi, tot mai accentuat, dintre factorii catalitici ai liricii noastre. Alt triumf ardelean — proza lui Liviu Rebreanu — a rămas, în fond, la fel de singular și ipotetic. În ciuda celor spuse de manuale și chiar de oameni respectabili, Liviu Rebreanu nu e un scriitor cu urmași. Îndată ce el a desăvîrșit romanul social și obiectiv, acesta a luat-o pe cu totul alte căi.

Rigoarea rebreniană a construcției, geometria epică au fost abandonate de proza noastră în pripă, dar cu hotărîre. Ultimul mare triumf ardelean e, firește, o pură disperare: Cioran. Dar și patetismul său a ajuns, încă înainte de a-i fi citite cărțile, o simplă fandoseală purtată strident de toate coafezele culturale și de toate lelițele de presă. De pe această culme patosul cioranian nu mai are cum iradia. Și pe el l-a înghițit trista soartă a inițiativelor spirituale ardelenice: grotescul.

Nici o inițiativă ardeleană nu prinde rădăcini în spiritualitatea noastră. Fie că sînt de bun simț, fie că sînt deșănțate, ele se sting aproape imediat. Prin Budai-Deleanu și Codru-Drăgușanu ardelenii au inventat umorul românesc, pentru a sfîrși repede și lamentabil în faima de oameni fără umor. Această carență a devenit chiar semnul lor de recunoaștere. Nici inițiativele lor aberante n-au avut mai mare succes. Proiectul grandios al scrierii etimologice s-a prăbușit imediat în ridicol. Nici nu are importanță că cel ce l-a ruinat a fost tot un ardelean, Titu Maiorescu. Bunul simț, cu care el a triumfat, e o formă de lene în cultură. Galii n-au fost atît de leneși și iată că limba lor nu sună deloc grotesc. Poate că

și noi, dacă am fi învățat-o după principii etimologice, ne-am fi obișnuit cu ea și nu ni s-ar părea azi un monument al ridicolului.

Altă ratăre dureroasă a Transilvaniei e ratarea vocației sale religioase. Provincia și-a „inventat” o variantă proprie de religie, iar aceasta — greco-catolicismul — a devenit nu numai elementul ei diferențiator, dar și pragul de pe care ea s-a lansat în istorie. Când spun „inventat”, nu mă gândesc la vreo cronologie dezordonată, care ar face din greco-catolicismul românesc premergătorul celui ucrainean. Toată lumea știe că acesta are o bună sută de ani mai mult decât cel românesc. Și nici nu vreau să insinuez că ar fi vorba de vreo inovație confesională strict românească. Nu e vorba de atâtea și de asemenea valențe protocronice, ci doar de faptul că, dintre toate popoarele care, parțial, și l-au înșușit, greco-catolicismul părea cel mai potrivit românilor. Nu numai pentru că-i întorcea în comunitatea latină și sub aspect confesional, dar și pentru că, odată reintegrați în Europa, ei conservau, chiar prin unirea religioasă făcută în această formă, o notă marcant diferențiată, menținându-se în tradiția răsăriteană a Sfinților Părinți și participând la catolicism ca un rit distinct. Întilnind ideea latină, greco-catolicismul a promovat, pentru români, o mistică a originilor și le-a revelat, în forme moderne, conștiința națională. A „inventat” sau descoperit această conștiință, a transformat neamul într-o națiune și l-a înzestrat cu energiile conștiinței naționale. A trezit această conștiință din somnul ortodox și a făcut-o activă, a lansat-o în istorie și a transformat idealul național într-o vehemență. Unirea spirituală cu Roma a fost marele început al cruciadei europene a românilor, o inițiativă ardeleană care brusca renașterea spiritului național și îi oferea un cadru latin pentru desăvârșire. Ea pune România în cadrul ei spiritual firesc, rupînd-o de tradiția slavă și împingînd-o în latinitate. Prin modul patetic în care a participat la istorie și cultură, prin fervoarea conștiinței de neam și prin cea religioasă, greco-catolicismul a devenit pe drept a doua biserică națională. El părea să fie linia de triumf a spiritului ardelean. Dar n-a fost decât un martiriu. Din punct de vedere religios, Transilvania e azi înainte de 1700. Istoria îi prescrie reculuri fatale și replieri dureroase. Ea își asaltează mereu condiția de provincie, dar se regăsește totdeauna într-un provincialism disperat de propriile-i margini.

Dincolo de circumstanțe, există ceva profund și ireductibil în structura noastră care respinge transilvanismul. Cu maxim respect, dar ferm, îl împinge spre margine. E o problemă de respingere sau acest spirit nu se lasă el însuși asimilat? Pînă unde e suportabilă aptitudinea pentru profunzime și temeinicie a ardeleanului și de unde devin ele impracticabile pentru ansamblul național și pentru el însuși? De ce calitățile dominante ale Transilvaniei trebuie să rămîna provinciale, respinse mereu și cu grație de spiritul românesc? Ce-i împiedică pe ardeleni să-și transforme provincia în centru? Mătura pusă de Antonescu în mîna lor s-a transformat din

obligatie în vocație? Această provincie refulată și ratată, exasperată de propriile-i calități și îmbuibată de propriile-i defecte, nu și-a găsit încă locul. Ea trebuie să cucerească România dacă vrea să-și vadă destinul împlinit. □

*

*Alexandru CISTELECAN, absolvent al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, este redactor șef adjunct al revistei **Vatra** din Tîrgu-Mureș și lector la Universitatea Transilvania din Brașov. Este autorul cărții **Poezie și livresc**, Editura Cartea Românească, București 1987.*

Eseu publicat inițial în **Gazeta de Mureș** nr. 4 și 5 din 1993.

România într-o „Europă a regiunilor”

GÁBOR KOLUMBÁN

Schimbarea paradigmelor: statul național în Europa regiunilor

Paradigma „Europei regiunilor” s-a născut ca o mișcare de emancipare sau ca rezultat al unei mișcări de europenizare a nivelelor de subsidiaritate regională în Europa. Inițiatorii ei au fost regiunile din țările federale: cei mai puternici gânditori și lideri de opinie în favoarea acestui concept de „Europă a regiunilor” provin din Elveția și din Germania. Modelul de unificare europeană propus inițial în Tratatul de la Maastricht a apărut ca urmare a unui proces de dezvoltare a relațiilor internaționale în Europa de după al doilea război mondial. De la început nu s-a dorit altceva decât corectarea greșelilor tratatelor de pace de după primul și al doilea război mondial, un fel de compensare și un model de colaborare dintre cele două mari puteri, Germania și Franța, astfel încât să se elimine elementele de discordie care au generat două războaie mondiale într-o singură jumătate de secol. Elementul de bază a fost cel economic. Așa s-a născut prima dată acordul privind cărbunele și oțelul, și după aceea s-a conturat comunitatea economică, iar mai apoi a apărut ideea Uniunii Europene. În aceste tratative, statele erau reprezentate de guvernele lor, apărând în procesul de unificare ca state naționale. Singurul nivel de subsidiaritate vizibil în procesul unificării europene a fost cel statal. Cu timpul s-a remarcat însă că există diferențe foarte mari între diferitele zone ale Europei, iar dacă se dorește ca noua Europă să fie un teritoriu administrativ lipsit de convulsii sociale și mari procese de migrații dintr-o parte în alta, atunci este nevoie și de o strategie care să dezvolte aceste regiuni în așa fel încât discrepanțele să se estompeze, și teritoriul Europei unite să fie un teritoriu al șanselor egale. Pentru că nu s-a dorit o amalgamare a națiunilor europene, nu se pune problema schimbărilor culturale, adică s-a dorit ca totuși populația să rămână compactă în teritoriile naționale și mișcarea liberă a bunurilor, persoanelor și a capitalului să aibă loc la nivel individual, și nicidecum să capete dimensiuni colective.

Ieșea deja în evidență unul dintre paradoxurile intrinseci ale unificării europene: s-a dorit ca Uniunea Europeană să fie un model de stat modern, al cărui cetățean să dețină drepturi foarte largi; politicienii au înțeles însă că acest lucru nu se dorește de către statele naționale și nu se dorește nici de către comunitățile respective, existînd, prin aceasta, pericolul alunecării spre un fel de confederație europeană de state naționale, care ar fi fost numai o soluție pe jumătate pentru că s-ar fi bazat pe un naționalism al diferitelor națiuni care s-ar fi raliat să formeze Uniunea Europeană. Așadar, nu se poate, nu s-a putut construi un stat național european; de pildă, implicațiile monedei unitare, ale *euro*-ului, sînt deja de acest fel: o monedă unică conține anumite mesaje, ea presupune o entitate politică unică, de aceea s-a dorit diluarea acestui mesaj; pe de altă parte, nu s-a dorit ca Uniunea Europeană să fie o ceată de certăreți naționaliști, care încearcă tot timpul să se trișeze reciproc, cine primește mai mult de la fondurile Uniunii și așa mai departe. Deci, trebuia ales între cele două modele: statul unitar european și confederația europeană, iar în urma acestei dileme politice au apărut regiunile.

Statele naționale — din punct de vedere istoric destul de recente în dezvoltarea Europei —, nu răspundeau în suficientă măsură intenției construcției europene. Se ridică întrebarea cum de au putut regiunile să devină așa de puternice în procesul unificării europene încît să formuleze chiar o altă paradigmă. Consider că asta se datorează faptului că erau diferențe foarte mari de structură internă a țărilor europene. Franța, prin excelență prototipul statului unitar, și Germania federală nu se puteau aduce la numitor comun, competențele care se aflau la nivelul guvernului în Franța și la nivelul landurilor în Germania nu erau echivalente. Ne putem închipui, de pildă, cu cine trebuia să stea de vorbă un ministru de finanțe din Franța? Nu cu ministrul de finanțe din Germania pentru că ministrul de finanțe din Germania este guvernatorul numai a unei părți a finanțelor germane, restul intrînd în competența miniștrilor de finanțe ai landurilor.

O a doua problemă este faptul că în gîndirea politică europeană a apărut tocmai prin Tratatul de la Maastricht o breșă care a amînat strategia de unificare europeană bazată pe state naționale: *principiul subsidiarității*¹, introdus ca un principiu guvernator al administrației publice locale și statuat ca un principiu obligatoriu pentru toate statele care vor semna Tratatul de la Maastricht. Dacă principiul subsidiarității începe să funcționeze, deja înseamnă că o serie de competențe interne în stat apar la nivele din ce în ce mai joase, landurile (în Germania), respectiv localitățile și județele în celelalte țări, devenind astfel mai puternice.

În principiu, se poate afirma că regiunile existau de fapt în istoria Europei înainte de ideea de Europă a regiunilor, dar, prin construcția statelor naționale, ele s-au aflat la un moment într-un con de umbră; pe de altă parte, statul național este incapabil în momentul de față să răspundă tuturor provocărilor integrării fiind, de aceea, necesar ca, în cadrul acestui principiu al subsidiarității, să lase o

mai mare libertate de mișcare regiunilor. Dacă ne uităm însă la detalii, atunci trebuie să accentuăm câteva chestiuni. În primul rînd, principiul subsidiarității s-a afirmat datorită faptului că politicienii care erau adepții statului național, au recunoscut că aceste sfidări ale Europei provenite atît din integrare cît și din globalizarea economică, dar mai ales din exigențele sociale și culturale ale locuitorilor Europei, nu pot fi satisfăcute adecvat de la nivelul statului național unitar, deci trebuie creat ceva la nivele mai joase; a fost, așadar, un fel de parteneriat între comunitățile locale și stat, care a dus la creșterea competențelor la nivelele substatale. În al doilea rînd, trebuie să recunoaștem că prin integrarea europeană statele naționale își pierd o parte din suveranitate — introdus fiind conceptul de suveranitate limitată. Limitele sînt impuse de o altă entitate de subsidiaritate care este Uniunea Europeană, sau altfel spus, este o suveranitate limitată de celelalte state care sînt în uniune. Această suveranitate a fost limitată tot timpul, dar limitată prin alte procedee, războaie, tratate internaționale ș.a.m.d., fără să fie o legătură organică, resimțită tot timpul ca într-o echipă, dacă eu mă mișc, atunci se mișcă și el. Nu, din cînd în cînd constatam că nu sîntem suverani cum susținea teoria. Economia este un element care slăbește suveranitatea foarte clar, prin procesul globalizării; din moment ce capitalul se mișcă liber și proprietatea economiei practic e globalizată, despre ce suveranitate se mai poate vorbi, mai ales dacă facem o comparație cu ce a fost acum o sută de ani sau cînd s-au format statele naționale? Este limpede că această cedare a suveranității către Uniunea Europeană este un proces extrem de dur, statelor naționale le mai rămîn foarte puține competențe după integrarea europeană.

Pierderea acestei suveranități atrage după sine ca prim domeniu intrarea regiunilor în relațiile internaționale. Pînă nu demult nu se putea concepe ca un land din Germania să aibă legături directe cu un canton din Elveția sau cu un județ sau provincie din Italia, un departament din Franța, de pildă; toate legăturile aveau ca actori numai statele.

Acest proces se face tot mai simțit și în Europa de Est. După schimbarea din '89 s-a putut observa că una dintre libertățile cîștigate pentru autoritățile locale au fost relațiile internaționale. Se poate invoca aici că motivul a fost unul de ordin strict pragmatic, atragerea de fonduri în țară, dar nu interesează aici motivația, fapt este că atît politica cît și legislația au tolerat acest proces, iar acesta a evoluat într-atît încît la ora actuală nivelele de subsidiaritate substatală în Europa de Est sînt mult mai active în relațiile externe decît sînt statele naționale înseși. Există un avantaj în faptul că nu sîntem răspunzători politic față de o națiune abstractă, ci ne adresăm unui nivel mai jos; sîntem răspunzători în fața comunității locale care ne-a dat o libertate mai mare de mișcare și sîntem un fel de agenți care aduc capital, care mediază în economie, care mai fac și politică, încercăm să ne aducem contribuția la aplanarea unor conflicte, ne-am implicat

în soluționarea conflictelor din Iugoslavia, lucrăm în promovarea integrării țărilor est-europene. Cam acesta este background-ul problemei.

Reevaluarea noțiunii de regiune

Integrarea europeană atrage după sine în mod logic și o reevaluare a regiunilor de vreme ce sîntem martorii integrării europene și ai globalizării economice, două lucruri care se leagă unul de celălalt, integrarea europeană fiind un răspuns dat sfidărilor globalizării economice, dorindu-se formarea unei piețe mari împotriva altor piețe mai mari și ele, cum ar fi Statele Unite, Orientul sau China, ș.a.m.d. Însă la nivelul cetățeanului, cele două mari procese nu se leagă așa de evident, ele fiind percepute mai degrabă ca două sfidări separate care însă au același rezultat în conștiința individului, și anume pierderea siguranței de sine, apariția unor pericole noi. Singura reacție la aceste procese este întărirea identităților locale, culturale, naționale, ca urmare a proceselor de globalizare apărînd un reflex de întărire a comunității locale, regiunile și administrațiile existente în regiune devenind un fel de ancoră sau sprijin: „nu știu ce se întîmplă cu mine, unde voi găsi loc de muncă, dar cel puțin autoritatea de care sînt legat, care-mi furnizează apă, energie, transport și așa mai departe, e a mea, pot s-o controlez, îl cunosc pe primar, aleg consiliul local ș.a.m.d. și astfel mă simt mai sigur în regiunea mea”. Acesta este procesul care a dus la apariția regionalismului.

Mai este un alt lucru important: prin recunoașterea acestor procese la nivelul politicii europene, după cîțiva ani de lupte între regionaliști și adepții unificării statelor naționale, prima dată cînd s-a modificat Tratatul de la Maastricht, s-a reușit crearea Consiliului Regiunilor. A apărut astfel prima structură de decizie în cadrul Uniunii Europene, care a fost la început un for consultativ, dar care în momentul actual — sub numele de Comitetul Regiunilor — este o instituție destul de puternică, de același nivel ca și Comitetului European, deci aproape de nivelul noului guvern european. În plus, s-a format acel organism neguvernamental, Adunarea Regiunilor Europene, care cuprinde în momentul de față mai mult de 300 de identități teritoriale de nivel regional. Apoi s-a reușit înființarea în cadrul Consiliului Europei, a Camerei Puterilor Locale și Regionale (CPLR), format din două camere, Camera Locală și Camera Regiunilor. Deci, așa evoluînd lucrurile, la ora actuală în structura instituțiilor europene deja regiunile își au aleșii lor, și chiar se insistă ca Parlamentul european să fie un parlament bicameral, cu un Senat și un Parlament, iar autoritățile locale, regiunile să aibă reprezentanți în Senat.

Pentru tranziția de la modelul inițial al Uniunii Europene, ca reuniune a statelor naționale, la modelul de Europă a regiunilor s-a găsit un compromis foarte creativ și pozitiv, recunoscînd la ora actuală rolul regiunilor în procesul de integrare europeană — se vorbește deja de integrare europeană la toate nivelele de subsidiaritate². Integrare la nivelul statului, integrare la nivelul regiunilor și

integrare la nivel local. Acest proces este lipsit de convulsii politice în momentul de față, toate instituțiile au legitimitate, disputele se poartă numai pe tema întăririi unor puteri de influențare și de decizie, dar cred că putem spune că s-a schimbat paradigma inițială de unificare europeană și că noi trebuie să ne racordăm deja la această nouă paradigmă, dominantă, și nu la cea anterioară.

În afara construcțiilor instituționale de unificare, se mai pune și problema sistemului de valori care generează Europa unită: de la necesitatea unificării piețelor, care a generat primul model, s-a ajuns la modelul „Europa diversităților”, unde o Europă unită nu se mai dorește numai din considerente economice, ci și culturale. Identitatea cetățeanului european presupune faptul că Europa urmează să fie „țara” care va avea un avantaj strategic față de toate celelalte mari puteri în lume, și anume capacitatea de promovare și de management a diversităților culturale și naționale existente.

În gândirea europeană s-a făcut o tranziție de la problematica drepturilor omului care a devenit un standard global, ajungându-se la recunoașterea drepturilor minorităților, fără să se spună că este vorba și de drepturi colective, dar este evident că dacă recunoști dreptul la diversitate, diversitatea nu mai este individuală, ci constituie o valoare de grup, de comunitate. Europa a introdus în gândirea internațională de drepturile omului această dimensiune, a comunității, a grupului, și există multă inițiativă pornită din sfera europeană care îmboldește UNESCO și ONU la recunoașterea drepturilor colective.

În cazul țărilor est-europene, unde problemele minorităților după '89 au căpătat foarte multe dimensiuni tranșante, deja apariția regionalismului și a competențelor la nivel regional în problemele minorităților reprezintă un argument în plus în favoarea Europei regiunilor.

Se mai impun câteva clarificări conceptuale, deoarece noțiunea de regiune are un înțeles extrem de diversificat, ea poate fi înțeleasă ca regiune geografică, istorică, administrativă și așa mai departe. Pentru ca toate aceste înțelesuri să fie aduse la un numitor comun, la ora actuală în gândirea europeană politică se consideră regiune un teritoriu administrativ, aflat imediat sub nivelul de stat. Definirea se face pe baza a două criterii. În primul rând, regiunea trebuie să fie o unitate administrativ-teritorială, să aibă personalitate juridică, să funcționeze conform democrației și principiului subsidiarității, trebuie să aibă un consiliu ales ș.a.m.d., și să se afle imediat sub nivelul de stat. Așa se definește nivelul de subsidiaritate regional, care se definește și prin contrast față de nivelul local de subsidiaritate unde localitatea este limita teritorială a administrației locale. Acest lucru este foarte important pentru că în această problemă vor apărea diferențieri de la stat la stat, de la țară la țară.

Regiunea nu se confundă cu ceea ce în epoca premodernă erau provinciile istorice, ci în momentul de față regiunea are o definiție juridică în Europa. O definiție conformă cu constituția fiecărei țări și, spre exemplu, în Germania regiunea este landul federal, în România județul, în Ungaria tot județul, în Franța și Spania

provincia. Acest fapt va ridica o sumedenie de probleme privind diferențele de putere economică, de întindere teritorială și numărul de locuitori care pot împiedica parteneriatele dintre regiuni, repercutându-se astfel asupra proceselor de regionalizare.

O a doua clarificare conceptuală are ca obiect diferențierea dintre regionalism și regionalizare. Acestea sînt două procese care, de exemplu, la nivelul Consiliului Europei au solicitat constituirea de grupuri de lucru separate, destinate acestei problematice. Regionalismul este un proces mai mult sau mai puțin spontan, orientat de jos în sus, și ia forma conturării unor identități regionale pe baza colaborării culturale, de limbă, de tradiții, apartenență la o regiune geografică, stil de viață, mod de gîndire ș.a.m.d. În acest sens regionalismul este mai flexibil, poate să depășească granițele unor state; în regionalism am avea regiuni care nu constituie unități administrativ-teritoriale în sensul strict al cuvîntului, care depășesc frontiere, care depășesc chiar mai multe regiuni administrative ș.a.m.d.

Noțiunea de regionalizare, pe de altă parte, presupune un proces aferent, rezultat al unei decizii politice privind reorganizarea administrativ teritorială a unei țări. Regionalizarea este o problemă internă a unui stat, ea de regulă se face prin metode juridice și administrative, adică are la baza ei o decizie la nivel constituțional sau la nivel parlamentar, prin care se înființează unități regionale administrativ-teritoriale și se delegă competențe în această direcție. De pildă, în Franța are loc un proces de regionalizare prin crearea unor provincii, regiuni, care cîștigă o structură instituțională și cărora li se delegă niște prerogative de la guvernul central. La fel, regiunile din Spania sînt rezultatul unor procese de regionalizare. Acesta este miezul problemei: dacă structurile care se înființează sînt alese sau sînt numite; de regulă, în prima fază ele se numesc, guvernatorii sau miniștrii sînt numiți, delegați din partea guvernului, pentru ca apoi, să apară și consilii regionale alese sau chiar parlamente regionale. Un exemplu foarte bun de regionalizare este ceea ce se întîmplă în Marea Britanie, devoluția puterii conducînd aici chiar la constituirea de parlamente locale regionale, alocîndu-se totodată o serie de competențe foarte largi regiunilor. Desigur este un lucru fascinant să vezi dacă cele două procese — regionalism și regionalizare —, cum e cazul Angliei, se întîlnesc undeva sau nu. În toate democrațiile aceasta e problema: *dacă voința de auto-organizare a societății civile coincide cu concepțiile de structurare ale sferei politice*. Acesta constituie un aspect foarte interesant și în țările Europei de Est.

Regionalismul în România de azi

Voința politică

În România există o voință de regionalizare, dar foarte slabă. Pînă la ora actuală nici o putere politică și nici un partid politic nu și-a asumat un program de regionalizare a României, ceea ce nu înseamnă însă că nu se gîndesc la acest

lucru sau că nu se lucrează în această direcție. În cercurile specialiștilor există deja desenate diferite hărți, cam cum s-ar putea reorganiza teritoriul administrativ sau harta administrativ-teritorială a României, dar acestea sînt deocamdată experimente de laborator. Singurul mesaj politic s-a dat în mai 1997, cînd s-a lansat Cartea verde a politicilor de dezvoltare regională în România. Acest mesaj era evident: elita politică de după '96 este partener cu Uniunea Europeană în ceea ce privește programele de regionalizare în Europa. Interesant, că acest document strategic s-a elaborat în cadrul unui program PHARE (deci banii au venit din partea Uniunii Europene), de către vechiul guvern. O echipă de experți a lucrat timp de un an și a făcut studii de discrepanță regională pe județele din România, fiind clar că guvernul României este partener la procesul inițiat de Uniunea Europeană, dar odată terminate aceste studii, deciziile s-au temporizat pentru că vechiul guvern nu dorea să lanseze mesajul politic rezultat în urma acestui program. Noul guvern a preluat documentele imediat, văzînd ce conțin ele a considerat că se apropie de gîndirea lui politică asupra teritoriului național al României, și a găsit o formă de lansare oficială, dar fără constituirea unui document legal. După care s-a stopat totul. Actul fiind consumat, putem să stăm liniștiți. Astfel totul a rămas la stadiul unui studiu și o cartă, care este un fel de îndrumar.

Parteneriatul nostru cu Uniunea Europeană în procesul de dezvoltare regională era înțeles într-un fel de către Uniune și în cu totul alt fel de către politicienii români. Momentul adevărului a fost conferința de lansare a Cartei, unde experții europeni au constatat că în România nu se dorește înființarea unor regiuni, unde au venit la microfon toți reprezentanții puterii, ai autorităților locale, discursul fiind de fiecare dată același: că sîntem convinși că acest demers nu va duce la federalizarea României și nu se vor crea noi unități administrativ teritoriale. Impactul cel mai marcant l-a avut acea hartă pe care trebuiau să se marcheze cu opt culori diferite cele opt macroregiuni de dezvoltare. Găselnița acestei denumiri, „*macroregiune de dezvoltare*”, nu avea sens pentru experții occidentali pentru care ori e regiune ori nu e regiune. Ce înseamnă „*macroregiune*”? Care este diferența între regiune și macroregiune? Dar dacă ne situăm în contextul românesc, această denumire era cu totul justificată, pentru că la noi regiunea este județul, deci, dacă crezi ceva care e mai mare decît județul, trebuie să rezulte o macroregiune. Logica era corectă. În momentul adevărului s-a spus foarte clar că zonele colorate pe hartă nu constituie altceva decît zone de colab-orare în vederea dezvoltării social economice. Nimic altceva. Fără să aibă personalitate juridică.

Tot programul PHARE s-a axat pe studiul discrepanțelor de dezvoltare dintre județe și găsirea unor soluții pentru eliminarea acestor decalaje în dezvoltarea județelor României (nu o dată s-a semnalat că, după '89, discrepanțele economice din țară, în loc să se aplaneze, au devenit și mai mari ca înainte). Județele bogate

s-au îmbogățit, județele sărace au devenit mai sărace, trebuia deci făcut ceva. Și s-a concluzionat ca obiectivul politicii de dezvoltare regională în România să fie dublu. Primul: eliminarea discrepanțelor dintre județe, județul fiind unitatea în cadrul căreia se măsoară discrepanța, și, al doilea, aducerea României mai aproape de structurile regionale ale Europei prin crearea unor instituții — dar nu unități administrativ-teritoriale — care să fie capabile să absoarbă, să gestioneze fondurile structurale ale Uniunii, care se vor deschide în perspectivă și pentru țările asociate.

Exista perspectiva unor linii de finanțare care ar fi riscat, în absența regiunilor, să nu aibă destinatar. În consecință, Uniunea Europeană ne-a ajutat să ne creem destinatar pentru fondurile pe care ea vroia să ni le dea și de care noi avem nevoie. Lucru ce s-a reușit într-o formă de compromis foarte dezavantajos pentru Uniunea Europeană: pînă la terminarea acestui proces Uniunea a cheltuit ceva bani, a cerut ceva și a primit în schimb un model indigen românesc, care nu are nimic de-a face cu regionalizarea. Deci voința politică de regionalizare s-a contramandat practic. La ora actuală toată lumea știe că nu există o voință politică afirmată privind regionalizarea României, ea nefiind totuși o țară cu statut special în această privință. Nu există nici în Ungaria voință politică pentru regionalizare; acolo a fost tot așa un program PHARE, s-au creat regiunile de dezvoltare — ungurii preferînd însă un model legiferat³, deci acolo nu a apărut o cartă, ci s-a făcut o lege a dezvoltării teritoriale și prin această lege s-au creat structurile, dar nu s-au creat regiunile nici acolo. Chiar am asistat la o conferință unde Hans Becker, șeful delegației Uniunii Europene la Budapesta, a criticat vehement guvernul maghiar pentru că se împotrivesc regionalizării Ungariei, cu toate că astfel țara nu va fi pregătită pentru integrare. Astfel de demersuri nu s-au făcut în România, pentru că Karen Fogg cunoștea mult mai bine gîndirea și politica românească și nu-și putea permite critici.

Revin la ideea că apariția în atari condiții a ideii regionalismului și regionalizării în România, a deviat oarecum procesul de la cursul său normal. Chiar și la ora actuală, prea mult se simte influența disfuncționalităților, faptul că vrem să eliminăm ceva care ne marchează. Deci regiunile sărace sau județele sărace și slab dezvoltate au o influență foarte puternică asupra proceselor de dezvoltare. Riscăm să fie un proces de dezvoltare ghidat de regiunile rămase în urmă. Și acesta este un aspect foarte important.

A doua problemă, convergentă cu cea dintîi, este faptul că riscăm ca aceste structuri să nu fie destinate dezvoltării, ci cheltuirii unor fonduri de la Uniunea Europeană precum și de la bugetele locale și central. Se poate, desigur, spune că aceste fonduri sînt fonduri publice și vor fi alocate pe programe specifice în deplină transparență și în condițiile unui control democratic; e adevărat, dar pentru mine este o diferență de la cer la pămînt să creez ceva pentru dezvoltarea unei zone sau să creez ceva pentru cheltuirea unor fonduri care vor avea ca efect

dezvoltarea. Eu nu neg faptul că fondurile structurale au un efect de dezvoltare, dar este o diferență de concepție asupra dezvoltării în cele două abordări ale problemei. În prima abordare, poți să ai o dezvoltare endogenă, unde te bazezi pe resursele tale și încerci să faci ceva pentru tine și te folosești și de resursele externe, iar în a doua abordare riști ca să fie un proces de dezvoltare exogen, unde sursele de dezvoltare atrase, investițiile străine generează și modelul de dezvoltare și direcția în care te dezvolti, care s-ar putea de aceea să nu fie durabilă. Sînt binecunoscute modelele de dezvoltare din Africa, unde s-au investit bani imenși în anii 70-80, unde au fost procese de dezvoltare dirijate de fondurile de investiții și programele de ajutor, dar care nu sînt durabile pentru că nu sînt conforme așteptărilor localnicilor. În cazul Japoniei, toată criza economiei se datorează acestui lucru, că Japonia și-a deschis economia pentru aceste fonduri externe și nu a reușit să modeleze economia pe structura spirituală și culturală a Japoniei, iar cînd a ieșit la iveală acest lucru, s-a prăbușit totul: cultura occidentală de afaceri nu era conformă cu cultura și tradițiile japoneze.

Eu am sesizat acest pericol care există în procesul de dezvoltare regională din România, dar trebuie să recunosc că nimănui nu-i pasă de acest lucru, sîntem așa de porniți să facem rost de banii promiși, încît acestea sînt niște lucruri care crează numai supărări.

Inițiative locale

Totuși, ce s-a întîmplat după apariția cărții verzi este un lucru foarte frumos și important, pentru că, fără să aibă nici un motiv financiar imediat, fără să aibă nici un cadru legislativ, județele au înființat macroregiunile, chiar înaintea apariției legii. Asta înseamnă că așteptau numai să li se dea undă verde. Și din opt macroregiuni preconizate și conturate în harta respectivă, șapte deja sînt constituite și au structurile aferente înființate. A opta nu s-a constituit pentru că reprezentanții județelor nu s-au înțeles unde să fie agenția de dezvoltare regională. Au existat discuții foarte aprinse care s-au soluționat; de pildă, aceea dacă prefecții trebuie sau nu să facă parte din consiliile de conducere ale agențiilor de dezvoltare regională — o luptă cu impact politic imens, cîștigată de către conducerile alese ale județelor, astfel încît în legea care a fost aprobată de parlament, prefecții nu au drept de vot în consiliul de conducere a regiunii de dezvoltare. Pentru mine, ce s-a întîmplat în acești doi ani este un lucru fantastic, și relevă faptul că în România există un regionalism autentic, care și-a găsit un debușeu în acest document și care încearcă să se impună. Este extrem de important că județele și-au găsit o competență legitimă în procesul de dezvoltare. Asta este fantastic pentru că pînă nu demult nu s-a știut cine este răspunzător de dezvoltare. Nu mai exista un consiliu național de dezvoltare⁴, ministerele nu mai au nici fondurile necesare, dar nici strategiile de dezvoltare, fiind ocupate complet cu managementul dezastrului economic și instituțional; dar totuși, există o capacitate

de dezvoltare în țară. Sînt arii care se dezvoltă, apar piețe noi, apar industrii noi, servicii noi, deci țara se dezvoltă, dar extrem de diversificat, atît din punct de vedere teritorial, cît și din punct de vedere al domeniilor, al sectoarelor de dezvoltare, iar pînă acum nu exista în țară un loc unde se pot coordona aceste procese. Prin crearea acestor macroregiuni de dezvoltare s-a găsit o pîrghie de racordare a județelor la procesele de dezvoltare.

Dacă vrem să definim macroregiunea de dezvoltare, trebuie să spunem că este o formă, un cadru de administrare, de colaborare a județelor, în vederea realizării unor programe de dezvoltare care le depășesc granițele administrative, care sînt comune și au un impact de dezvoltare asupra tuturor județele implicate. Deci prin crearea macroregiunii de dezvoltare, le-au fost extinse județelor competențele într-o formă extrem de subtilă, prin preluarea acestora de la stat — o devoluție prin colaborare —, născîndu-se astfel un nivel de subsidiaritate unde efortul local de dezvoltare poate fi coordonat cu efectul sectorial de dezvoltare. Inițiativele ministerelor și cele ale administrației locale se întîlnesc într-un punct: județul și macroregiunea. Ceea ce înseamnă că fondurile alocate pentru dezvoltare cîștigă o valoare sinergică, nu mai apare situația în care unul cheltuiește bani pentru aducțiune de apă, celălalt cheltuiește bani pentru înființarea unui drum, celălalt face o fabrică, iar apa nu curge unde este drumul și fabrica nu este amplasată lîngă drum; astfel de lucruri se pot evita acum și se pot corela diferitele eforturi de dezvoltare. Este un lucru fantastic. Încă nimeni nu a spus — din păcate am ajuns iar să nu se spună niște lucruri în România — că, prin această extindere a județelor, se naște al doilea nivel de subsidiaritate în administrația publică românească. Din păcate, în legea administrației publice locale și în Constituție s-a introdus conceptul de autonomie locală numai pentru un singur nivel de subsidiaritate, administrația publică locală, precizîndu-se că orașele și comunele nu se subordonează județelor, deci, de fapt, consiliul județean este la același nivel de autonomie ca și consiliul local. Singurul lucru pe care noi îl avem este o diferențiere de competențe, din moment ce consiliul local este competent la nivelul localității, noi sîntem competenți în coordonarea eforturilor localităților. Dar această coordonare se face pe picior de egalitate. Al doilea nivel de subsidiaritate nu înseamnă acest lucru. El se află deasupra celorlalte niveluri, deciziile unui consiliu regional fiind obligatorii pentru consiliile locale; într-o regiune modernă europeană, nivelul doi de subsidiaritate deține și competențe legislative, puțînd să impună regulile de joc în multe domenii, desigur, nu în afacerile externe, nu în apărare, dar în ordinea publică și în strategiile de dezvoltare. De pildă, cine dă girul pentru strategia de dezvoltare a județului? Este o problemă reală care nu s-ar pune dacă am fi avut un nivel regional la județ. Consiliul județean aprobă strategia de dezvoltare a județului. Nu sîntem însă în această situație și-atunci tot ce pot să fac este să mă duc la primării și să

le cer strategiile de dezvoltare locală, pe care pot să le aibă sau nu. Dacă le au e cazul fericit, atunci coroborez toate datele și le integrez într-o strategie județeană, dar dacă nu, sînt nevoit să stau și să aștept. De pildă, la ora actuală pentru județul Harghita nu am reușit să producem un document cu valoare obligatorie, care să fie o strategie de dezvoltare la care să se racordeze toată lumea din acest județ. În discursuri, în interviuri spunem ce vrem să facem și încotro ne îndreptăm, dar asta nu constituie un document obligatoriu. Aceasta este diferența dintre o regiune perfect constituită și situația județelor de la noi. Prezentul proces de dezvoltare regională prin crearea macroregiunilor atrage totuși județele spre apariția acestui nivel de subsidiaritate, consiliile care vor decide asupra proceselor de dezvoltare macroregională fiind formate din președinții consiliilor județene, iar, din momentul în care ei aprobă o strategie de dezvoltare macroregională, ceilalți trebuie să se racordeze la ea pentru că a fost o competență dată acestui nivel prin lege. Să vedem, dar, cum arată acest sistem, acum cînd există legea dezvoltării regionale. Din fericire, cînd s-a formulat proiectul de lege pentru dezvoltarea regională imediat s-a formulat și legea zonelor defavorizate, și avînd două legi care vor avea ca obiect pe de o parte dezvoltarea regională și problemele zonelor defavorizate (zone miniere, cu șomaj ș.a.m.d.) pe de altă parte, am contraccarat primul efect nefast, acela că săracii ar impune linia care ar trebui urmat. Această lege a dezvoltării regionale înființează la nivelul fiecărei macroregiuni o agenție de dezvoltare regională. Macroregiunea nu constituie o personalitate juridică. Ea ia naștere ca urmare a asocierii libere a consiliilor, fiind un fel de asociere în participațiune, cum este în dreptul civil. Există deja cadrul legal pentru acest lucru, pentru că, în baza legii administrației publice locale, județele se pot asocia pentru furnizarea unor servicii publice. În problema de față, serviciul public furnizat prin acest mecanism este dezvoltarea. Ca structură executivă se înființează o agenție de dezvoltare regională care are personalitate juridică și este condusă de către un consiliu de administrație format din președinții consiliilor județene și reprezentanți ai consiliilor locale din componența macroregiunii respective. Se pot invita prefecții și alte organisme implicate în procesul de dezvoltare, dar răspunderea politică pentru procesul de dezvoltare este garantată de către participarea și dreptul de vot al președinților consiliilor județene. La nivel național se înființează Consiliul Național de Dezvoltare, care va avea subordonată o agenție națională de dezvoltare; consiliul național se formează la paritate din reprezentanții macroregiunilor (opt președinți de consilii județene) și reprezentanții ministerelor, acest consiliu fiind prezidat de primul ministru. Este o structură foarte bună, pentru că înseamnă că dezvoltarea regională devine o politică națională și există un control local asupra deciziilor care se iau la nivelul național.

Fondurile care se alocă pentru dezvoltarea regională provin din trei surse bine delimitate. Bugetele consiliilor locale participă cu un aport regional, consiliul

național prin bugetul național alocă o parte din bugetul național al României, iar Uniunea Europeană vine cu fondurile structurale și cu alte forme de finanțare care se vor naște conform acestor legi (trebuind și ei să se adapteze așadar acestor forme).

În plus, există această lege privind zonele defavorizate, unde statutul de regiune sau zonă defavorizată este propus de către consiliul de dezvoltare regională al zonei respective și se aprobă de către guvern.

În general, eu cred că modelul românesc de dezvoltare regională este un efect fericit al dialogului care se poartă între administrația publică locală și cea centrală; președinții consiliilor județene fiind bine pregătiți în probleme de administrație, am avut o putere de negociere față de guvernul central mai mare decât se aștepta și astfel am ajuns să obținem aceste puteri în procesul de dezvoltare regională. A fost o luptă dură dusă cu prefectii care doreau să pună mîna pe politicile de dezvoltare regională, dar fără să aibă o contribuție la aceasta întrucît prefectura nu are fonduri, nu are buget, voiau așadar să impună un control politic, dar fără să aibă vreo responsabilitate politică. Aceasta e problema prefectilor: nefiind aleși, ei pot zice ce vor, pot face ce vor, singurul care îi poate sancționa — prin demitere — este guvernul. În schimb, aleșii sînt sancționați de electorat.

Mai există o altă problemă: cum se leagă procesele de regionalism cu politicile de regionalizare? La început era clar că din partea Uniunii Europene au existat tendințe de regionalizare pe care noi le-am contracara opunîndu-le procesul nostru de regionalism. Urmează să vedem dacă aceste lucruri se îmbină sau nu.

De la premise istorice spre soluții viabile

Regiunile nu transgresează, ci doar împart regiunile istorice. Pe de altă parte, nu exista altă cale decât asocierea județelor, iar prin această asociere, regiunile au limite administrative; macroregiunile neavînd personalitate juridică, limita de județ devine implicit limită de macroregiune. Aceasta este o problemă extrem de dificilă pe care încă nu știm cum s-o soluționăm. În județul Harghita am găsit o metodă: am intrat în două macroregiuni⁵, legea nu interzice să faci parte din două macroregiuni, și cred că prin acest lucru am creat un precedent care va fi folosit și de alții aflați într-o situație similară cu a noastră.

Regionalismul în România are două surse motrice. Prima este de natură istorică și politică: România s-a format prin unificarea a trei regiuni care erau entități politice-administrative. Această istorie politică ar fi putut duce la modelul elvețian, provinciile tradiționale să devină state federale și să avem o confederație de tip elvețian. La fel, formarea statului german s-a făcut prin unificarea unor stătuțe, era clar că se formează de jos în sus o unitate de stat și nu se poate forma altfel decât respectînd niște suveranități substatale existente dinaintea statului. Dar asta este numai una dintre sursele motrice ale regionalismului din România și oricum este din ce în ce mai puțin pronunțată. Timpul care a trecut

de la formarea statului național unitar român estompează aceste efecte la nivelul identităților regionale, existența celor trei provincii capătă din ce în ce mai puține conotații politice, deci eu nu cred că tendințele actuale de regionalism ar crește sau ar întări latura politică a regionalismului anterior statului național.

Am avut multe procese care au lucrat împotriva acestui lucru, în primul rînd există acea migrație fantastică de la o regiune la alta, din anii dezvoltării industriei socialiste. După aceea există o conștiință politică națională unitară; dacă statul român devine stat de drept, atunci acest lucru va duce la întărirea identității de cetățean român în dauna identităților politice regionale.

A doua forță motrice este — aș îndrăzni să spun — prefeudală, deci regionalismul prepolitic care mai dăunează în România și care este un regionalism după părerea mea durabil, în sensul cuvîntului că este oarecum autoalimentat, deci care renaște tot timpul, se reproduce. Acest regionalism provine din relația omului cu natura, și are teme culturale și economice. România este o țară arhaică unde ponderea populației rurale atinge 60%, rurală în sensul de mentalități și mod de viață ș.a.m.d. Chiar dacă trăiește într-o metropolă, își păstrează această gândire tradițională. România se află oarecum într-o stare premodernă, cu toate identitățile aferente: identități locale, identități microregionale și regionale foarte puternice, dacă avem în vedere de pildă limba română, ea este una cu foarte multe dialecte. La noi folclorul trăiește și la ora actuală și nu reprezintă nicidecum o recuzită de muzeu. În plus, economia este în continuare tributară aceleiași mentalități, agricultura și ramurile economice bazate pe resurse naturale mai sprijină aspectele de protecție socială directe ale economiei. Dacă ne uităm la sistemul de protecție socială a României, putem să ne dăm seama că nu este un sistem modern, nu se bazează pe redistribuirea unor fonduri colectate, ci este o formă de subzistență directă, unde agricultura se face pentru a da de mîncare familiei, unde activitatea economică implică participarea familiei în foarte multe asociații familiale ș.a.m.d. Economia de după '89 este o economie de tip premodern, cu multe mecanisme de schimb bazate pe troc, cu consum direct, producere directă de bunuri ș.a.m.d. Aceste lucruri nasc conștiință regională. Avem cîteva cazuri foarte tranșante cum este cazul moșilor — o conștiință formată pe baza meșteșugului, îndeletnicirii economice și a amplasamentului geografic al comunităților de sate din Munții Apuseni. Există identitatea de maramureșean, identitatea de basarabean, identitatea de secu, care este, la fel, o identitate prenațională. Aceasta din urmă va deveni identitate politică dacă lucrurile nu vor merge cum trebuie; dar acum nu se pune această problemă și, dacă se reușește integrarea secuilor în națiunea culturală maghiară, acest lucru va fi benefic pentru stabilitatea regiunii deoarece atunci se va evita procesul de identificare politică a secuilor.

Regionalismul, în percepția publică din România este văzut în legătură cu provinciile istorice și în legătură cu teorii ale apartenenței la lumi și civilizații diverse. Este această regionalizare, care pînă acum este rodul sau instrumentul

dezvoltării, poartă această regionalizare în ea elemente care să justifice reținerile față de ea? Regionalizarea, așa cum o vedem în cele opt regiuni, ar putea duce la dezvoltarea diferită între diversele provincii istorice românești și, respectiv, la întărirea unor regionalisme provinciale care să ducă, de exemplu, la forme de federalizare?

Pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie să revenim puțin la realizarea hărții colorate amintite. Constituie o mare problemă aceste limite ale macroregiunilor, pentru că limitele moștenesc împărțirea administrativ-teritorială actuală a României. Dacă județele au fost create pe considerente neorganice sau nenaturale — și știm foarte bine că așa s-a procedat — în România mai existau raioane pe vremuri și din considerente politice s-au desființat raioanele și s-au făcut județele — dacă județele nu s-au constituit corect, atunci macroregiunea, din păcate, moștenește această greșeală politică. Aș fi preferat ca limitele macroregiunii să nu coincidă cu limitele administrativ-teritoriale ale județelor, dar aceasta ar fi dus la apariția nivelului local de subsidiaritate în procesul de decizie al macroregiunii și, practic, la excluderea județului din proces, ceea ce ar fi dus la eliminarea unor capacități și expertize aflate la nivelul consiliilor județene din procesele de dezvoltare.

Macroregiunea s-ar fi format din asocierea liberă a localităților, comunelor și municipiilor. Fără județe. Este un model apropiat de modelul maghiar. În Ungaria, prin legea dezvoltării regionale, pe lângă județe apar și municipiile, orașele și niște asociații subregionale. Dar acel model permite ca de pildă o regiune să se formeze prin unificarea unor orașe din două județe diferite. În România regionalismul nostru cere o astfel de flexibilitate. Dar să dau exemple concrete. Primul: în microregiunea din jurul Tușnadului, a Lacului Sf Ana, Balványos era clar că, din considerente de dezvoltare regională, noi trebuia să colaborăm cu comunele din Covasna și Harghita. Ei, dacă eu vreau să introduc acest proces la nivel macroregional în dezvoltarea turismului în zona centrală a Transilvaniei, atunci evident că este foarte bine că județul Covasna este în macroregiune, dar nu am nevoie de tot județul Covasna pentru acest proces. La fel am o colaborare în zona salinei Praid-Muntele de Sare, unde trebuie să am o colaborare cu județul Mureș pentru că Sovata și Praid fac parte din aceeași microregiune. Acestea sînt cazurile fericite, cînd s-a rezolvat prin apartenența județului Mureș, Harghita și Covasna în macroregiunea Centru. Dar ce mă fac cu Valea Ghimeșului, unde am o vale întreagă cu sate din județ, unde colaborarea se face cu sate din județul vecin, din Moldova, unde deja județul Bacău face parte din altă macroregiune de dezvoltare. Deci limita de județ dintre Harghita și Bacău rupe o microlegătură de colaborare firească benefică care nu mai poate fi integrată în același program macroregional. Deci va trebui să am un program de colaborare dintre două macroregiuni ca să satisfac o colaborare existentă la nivelul microregiunii noastre. Aceasta este o problemă care va fi dificil de rezolvat, dar care va trebui rezolvată în cele din urmă deoarece, în definitiv toate aceste macroregiuni se mărginesc cu alte macroregiuni cu care pot să aibă interese comune strînse.

Zonele de frontieră tot timpul nasc efecte de perimetru. Există, două cazuri limită: când zona de frontieră este adecvat stabilită, se naște un efect pozitiv prin care cei care se află la graniță devin puncte de legătură și tranzitează valori și se dezvoltă prin aceasta. În cazul în care aceste limite nu se stabilesc corect și în mod profesionist, aceste limite devin prea depărtate de zonele de atracție ale centrului și devin dublu marginalizate: periferia ambelor macroregiuni. Asta se întâmplă și cu statele. În general, când se trasează granițe, există aceste două posibilități, și eu cred că delimitarea actuală a macroregiunilor nu s-a făcut pe considerente foarte detaliate, ci s-a făcut pe considerente geografice și demografice, deci să fie cam același număr de oameni în fiecare, și pe considerente de dezvoltare și disparități dintre județe, adică în fiecare macroregiune să existe 2-3 județe puternice care să tragă după ele județele slabe. De pildă, Banatul nu are nimic de-a face cu județul Hunedoara, dar au pus Hunedoara acolo, pentru ca Aradul, Caraș-Severinul și Timișul care pînă acum au format Banatul clasic, să tragă după ele și Hunedoara. La fel, Transilvania de sud-est este formată din Mureș, Harghita, Covasna, Brașov. Nu are nimic de-a face cu Sibiu și cu Alba. Dar au fost incluse Alba și Sibiu în această macroregiune ca să meargă trenul înainte. Eu aș fi preferat o formă mai liberă, bazată pe programe de dezvoltare și fiecare județ să aibă posibilitatea să se integreze în mai multe macroregiuni. De pildă, noi în dezvoltarea turismului în Harghita sîntem interesați să colaborăm cu județele din Valea Prahovei pentru că sîntem interesați de trecătoarea care traversează Carpații la Brașov. Și avem cu autostrada, cu aeroportul, cu atragerea turiștilor o serie de interese comune de investiții de dezvoltare care sînt ale noastre. Nu pot să găsesc un program comun cu Alba, o să ne certăm ani de-a rîndul și tot timpul ei vor fi foarte supărați pe noi că nu sprijinim această macroregiune și ei nu ajung să obțină fonduri; însă nu vom fi în stare să punem pe masă un proiect macroregional care să fie benefic și pentru Harghita și pentru Alba și pentru Mureș. Un studiu făcut de niște cercetători de la Universitatea din Cluj arată că județul Harghita este separat în două: partea estică — Gheorgheni, Miercurea Ciuc — are relații mai puternice cu Moldova. Tradițional așa s-a făcut. Partea vestică (zona Odorheiu Secuiesc) gravitează spre Cluj. Adevărul este că odorheienii nu trec muntele numai cînd este nevoie, deci acest județ este un județ artificial, n-are nimic de-a face cu natura lucrurilor: muntele de regulă separă regiunile, nu le unifică, trecătorile sînt cele care unifică regiunile. Asta este una dintre probleme.

A doua problemă este faptul că totuși există niște colaborări interregionale dintre Moldova și Transilvania, respectiv vechiul Regat și Transilvania, care au existat tot timpul și care acum, cu tranziția spre o economie postindustrială, capătă niște valențe noi. Dacă ne gîndim la dezvoltarea turismului, la dezvoltarea industriei silviculturii, la accesul la piețele din fosta Uniune Sovietică, la colaborarea din zona Mării Negre, atunci ne dăm seama că noi avem foarte multe lucruri în comun, pentru care trebuie să facem programe comune. Eu, personal, redescopăr că Moldova are o valoare

strategică pentru secuime, și încerc acum să inițiez pograme pentru repararea drumurilor pentru că noi putem să producem aici, dar piața noastră e foarte mică și atunci trebuie să exportăm; cînd o regiune devine puternică, se pune problema expansiunii, și unde să faci această expansiune dacă n-ai legăturile făcute?

Sînt două strategii divergente. Prima strategie este dezvoltarea de regiuni în sensul „soft” al cuvîntului, și trebuie să vă mărturisesc că eu sînt adeptul acestui tip de regionalism, eu vreau ca regiunile să aibă granițele difuze, să nu se știe clar unde începe și unde se termină regiunea și să nu am probleme unde să pun tăblița bilingvă, deci 2 km în jos sau 2 km în sus. Consider regiunea ca o entitate culturală și economică în primul rînd, și nu una administrativă. Și dacă reușesc să organizez problemele de graniță ale regiunii prin procedee și politici culturale, atunci asta îmi conferă o flexibilitate mai mare. Ne putem imagina diferența dintre o regiune *soft* și una *hard* în felul următor: regiunea *soft* comunică pe toată latura graniței, este o structură deschisă, pe cînd regiunea *hard* este o structură închisă care comunică numai pe porțile prestabilite, de regulă, prin limitele administrative. Regiunea geografică era o regiune închisă în zonele premoderne pentru că nu puteai să treci munții decît pe culoarul trecătorii respective. Eu cred că dacă mergem pe ideea regiunii *hard*, pierdem o serie de oportunități de dezvoltare care țin de tehnologii și de economii *soft*, deci care sînt mai sensibile la cultură decît la amplasamentul geografic, de pildă. Pentru mine este mai important în procesul de dezvoltare regională ce limbă se vorbește, ce se cîntă, ce se dansează, cum se muncește, ce religie are o populație, decît ce zăcămint se află în pămîntul respectiv, ce drumuri duc în zona respectivă, ce trecători există ș.am.d După mine, actuala formă a politicii de dezvoltare din România este o îmbinare fericită dintre regiunea *soft* și regiunea *hard* pentru că, dacă județul devine o regiune *hard*, iar eu am o regiune *soft* deasupra ei, atunci am o flexibilitate și o libertate mai mare. Dar pentru asta trebuie să fac întîi regiunea *soft* să funcționeze, să văd beneficiile, după care să refac județele după alte granițe și să am o structură a județelor *hard* refăcută, care deja să reflecte ceva mai mult din tendințele de regionalism natural care există în zonă. Granițele *hard* ale macroregiunii prezintă aceste pericole, adică ele pot să repolitizeze regiunile tradiționale: dacă geografia și amplasamentul munților devin importante la nivelul regiunii avînd astfel efect asupra dezvoltării, regiunile mai favorizate din punctul de vedere al infrastructurii și al amplasamentului geografic devenind mai dezvoltate, nu vor mai vrea după aceea să dea resurse către nivel național. Așa începe să apară regionalismul politic de tipul celui din Italia de Nord. Dacă noi sîntem conștienți de aceste lucruri atunci, prin politici de dezvoltare regională, putem evita aceste tendințe nedorite.

NOTE:

1. Principiul subsidiarității afirmă necesitatea ca, în rezolvarea problemelor publice, competențele și mijloacele să fie stabilite, respectiv localizate, la nivelul administrativ (de subsidiaritate) cel mai apropiat de cetățean și de locul de apariție a problemei.

2. Recent, la Adunarea Generală Anuală a Adunării Regiunilor Europene de la Linz (2-4 decembrie 1998), s-a lansat noua strategie a organizației sub conceptul „Europa prin regiuni”.

3. Procesul s-a ligiferat și în România, prin Legea dezvoltării regionale, care consacră pe deplin principiile statuate de Carta Verde.

4. Legea dezvoltării locale prevede înființarea Comisiei Naționale de Dezvoltare Regională.

5. Chiar dacă Legea dezvoltării locale nu o face, Normele metodologice apărute la această lege — din păcate — interzic acest lucru, și obligă județele să facă parte dintr-o singură macroregiune.

*

Gábor KOLUMBÁN (n. 1959), a absolvit Facultatea de Fizică a Universității din București în 1984. Între 1991-1993 a fost vicepreședinte pe probleme organizatorice a UDMR, între 1992-96 vicepreședinte, iar din 1996 este președinte al Consiliului Județean Harghita. Ca membru al delegației României la Consiliul Europei, face parte din Comisia de Regionalism, Federalism, Minorități.

Textul de față constituie forma revizuită de autor a unui interviu realizat de Smaranda Enache în iulie 1998, înainte de votarea Legii dezvoltării regionale.

De la „problema transilvană” la „problema europeană”

Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA a organizat, cu prilejul lansării numărului 8 al trimestrialului *Altera* la data de 3 iunie 1998, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, o dezbatere publică la care au participat: Molnár Gusztáv (Budapesta), Victor Neumann (Timișoara), Sorin Mitu (Cluj), Adrian Marino (Cluj), Bakk Miklós (Lugoj), Paul Philippi (Sibiu), Alexandru Cistelean (Tîrgu-Mureș), Marius Lazăr (Cluj), și mulți alții. Dezbateră a fost moderată de doamna Smaranda Enache, copreședinta Ligii PRO EUROPA și coeditoarea revistei *Altera*.

Smaranda ENACHE: Aș dori să încep prin a-l prezenta pe domnul Gusztáv Molnár: filosof, politolog, licențiat al acestei universități (Universitatea Babeș-Bolyai, n.red.), actualmente director de studii la Institutul Central-Europene din Budapesta, din cadrul Fundației Teleki. Domnul Molnár Gusztáv, pe vremea când era redactor la *Kriterion* în București, a avut un episod care poate ar trebui să facă parte dintr-o istorie nescrisă a disidenței românești; a fost membru al unei asociații informale — „*Limes*” — care a funcționat între 1985 - 1987 la București și din care mai făceau parte și Cs. Gyimesi Éva, Bíró Béla, Szilágyi N. Sándor și alții care, profitând de o fereastră în cenzură, de faptul că studiile teoretice în general nu erau supuse atenției speciale a cenzurii și a Securității, au reușit să organizeze acest cerc de dezbateri. Respectivele dezbateri erau înregistrate, numărul transcrierilor din acea perioadă depășind 1000 de pagini; textele și comentariile ajungeau uneori la opoziția anticomunistă din Ungaria pe care au alimentat-o de multe ori cu idei novatoare, de unde se vede că această cooperare transfrontalieră dintre Budapesta și București are sensuri multiple și este profitabilă. În momentul de față, domnul Molnár Gusztáv a avut bunăvoința să ne predea studiul intitulat „*Problema transilvană*”, pe care îl veți găsi în *Altera* 8. Acest text, după cum se va vedea din cele ce urmează, a stîrnit destule pasiuni, și eu cred că o să mai aibă oarecare postseisme. El s-a bucurat încă în momentul

apariției sale de o replică de la câțiva autori dintre care în primul rînd doresc să îi amintesc pe Gabriel Andreescu, și Antonela Capelle-Pogăcean, întîmplător o consăteană a domnului Molnár Gusztáv, care se găsește la Paris și care este și ea o absolventă a Universității Babeș-Bolyai.

Gusztáv MOLNÁR: Studiul „*Problema transilvană*” propune o analiză geopolitică a problemei, și bineînțeles nu am de gînd să reiau toată argumentația sa, ci doar cîteva puncte esențiale. Trebuie să pornesc de la întrebarea: „Ce este geopolitica?” Nu vreau să intru în amănunte, să complic lucrurile: geopolitica se ocupă cu analiza diferențelor spațiale, teritoriale ale fenomenului politic. Și cînd spun fenomen politic, înțeleg lucruri mai complexe decît politica în sens restrîns. În opinia mea, politica include totalitatea faptelor care pot avea o relevanță politică, așadar cultura politică, mentalitatea, imaginarul colectiv, ș.a.m.d., într-un cuvînt, o întregă civilizație. Bineînțeles, diferențele spațiale, teritoriale care sînt evidente și a căror afirmare este banală, cunosc și o dimensiune temporală. Aici se impune să introducem o nouă tematică, și anume interferențele, paralelismele dintre discursul geopolitic și discursul istoric. Desigur, există interferențe, paralelisme, dar există și o diferență fundamentală între cele două tipuri de discurs. Discursul geopolitic pornește întotdeauna de la o problemă formulată în prezent, oferind doar accidental o analiză a anumitor fapte din trecut — în măsura în care ele au relevanță în problematica prezentului. Ceea ce, bineînțeles, înseamnă că geopolitica nu este o știință. Nu știu dacă istoria sau alte discipline umaniste sînt sau nu sînt științe, nu mă pronunț în această problemă, dar cel puțin geopolitica, în sensul în care o văd eu, nu numai că nu este știință, dar totodată știe că nu este știință, și încearcă să nu uite acest lucru. Rămînînd încă la dimensiunea temporală, citez dintr-un teoretician al postmodernismului, care spune următoarele despre succesiunea temporală: „*Pentru a înțelege succesiunea temporală trebuie să o privim din ambele direcții deodată. Atunci timpul nu mai este rîul care ne poartă cu el, ci rîul din perspectiva aeriană, de unde putem cuprinde cu ochii ambele direcții deodată, dintr-o singură privire*”.

Trebuie să vă mărturisesc că nu am de gînd să intru în meandrele postmodernismului literar. Eu concep postmodernitatea într-un sens mult mai concret: dacă modernitatea înseamnă, a însemnat, epoca statelor naționale, epoca națiunii, atunci postmodernitatea înseamnă epoca statelor postnaționale, epoca postnațiunii. Cînd vorbesc de geopolitică, înțeleg o geopolitică postmodernă. Permiteți-mi o paranteză: acum cinci ani am publicat un studiu în revista „*Korunk*”, și spre surpriza mea, studiul a fost tradus după doi ani în românește. A apărut în antologia revistei „*Korunk*”, și a atras atenția unui colonel de armată care, întîmplător, se ocupă și de geopolitică și care a început să publice o serie de studii legate de acest studiu vechi

de 5 ani, serie care a ajuns la partea a șasea, nefiind totuși finalizată. Încâlcite sînt uneori căile pe care ideile unui om ajung la public.

Puteți bineînțeles să mă întrebați ce vreau eu cu tradiția transilvană? Unde vreau să ajung cu acest interes pentru epoca postnațională? Ce vreau eu să fac cu tradiția transilvană care este, cel puțin pentru români, eminentamente națională? Este binecunoscut faptul că geneza întregii conștiințe naționale la români se leagă de tradiția transilvană. Ce relevanță are atunci Transilvania în epoca postmodernă? Este o contradicție aici. Trebuie să spun că, dacă vorbesc despre tradiție, nu o fac în sens esențialist, nu mă gîndesc la ceva care există și trebuie numai relevant; dimpotrivă, tradiția este inventată, construită fără încetare. Eu nu mă gîndesc la o tradiție relevantă, ci la una inventată, și am în vedere perioada actuală: națiunea a încetat să mai reprezinte acel imaginar colectiv care pentru toți constituia valoarea supremă, pentru care se murea. Nu se mai moare pentru asta în perioada actuală, sau se mai moare, dar în alte părți, nu ne interesează acum acele zone. Așadar inventată, dar de către cine? Bineînțeles de către ardeleni. Asta înseamnă retransilvanizarea Transilvaniei, după vorba criticului Alexandru Cistelean, o revalorizare a ei în sens postnațional. Ce înțeleg prin aceasta? În sensul geopoliticii postmoderne, Ungaria sau România, ca entități geopolitice, cel puțin pentru mine, nu prezintă nici un interes. Transilvania, în schimb, poate să fie interesantă. Dacă nu sînt interesante Spania sau Marea Britanie, sînt în schimb interesante Scoția, Catalonia. Ce înseamnă asta? Cred că problema geopoliticii nu mai are actualitate astăzi cînd vorbim de problema Transilvaniei. Și cînd vorbim de rivalitate teritorială în Transilvania, numai doi parteneri pot să intre în joc: România și Ungaria. A trecut vremea acestei rivalități, din fericire, și tocmai asta este una din condițiile care fac posibilă această valorificare a Transilvaniei.

Am exagerat bineînțeles cînd am amintit numele unor entități subnaționale ca fiind foarte importante și interesante, însă am făcut-o gîndindu-mă la următorul aspect care este într-adevăr foarte interesant în filosofia politică de astăzi: problema eliberării teritoriilor de sub tutela unicității, deoarece eu pornesc de la ideea pluralității teritoriilor. Și cînd vorbesc de asta — și știu că este o problemă foarte, foarte delicată care eventual ar putea fi înțeleasă greșit — permiteți-mi să citez ce înțeleg eu prin pluralismul teritoriului: *„Asta nu înseamnă că statul național va trebui să-și împartă cu statul vreunei alte națiuni dominația atotputernică pe care o exercita mai devreme asupra propriului teritoriu suveran. Totodată, nu poate însemna nici apariția unor noi exclusivități teritoriale subnaționale pe teritoriul dat al respectivului stat național, prin împărțirea în vreun fel a precedentei suveranități teritoriale unitare”*. Această pluralitate nu înseamnă introducerea mai multor univocități, a mai multor unități teritoriale exclusiviste una lîngă alta, ci că teritoriul național, statul național, care pînă nu demult era considerat unitatea de bază a sistemului politic internațional, devine în momentul de față plural, în sensul în care apartenența teritorială nu mai poate

fi exclusivistă: aparții de un sat, de o comună, de un județ, aparții de o regiune, aparții la o țară, iar după țară urmează o entitate supranațională. Deci am ajuns, cel puțin în Europa, la o structură triadică, care se formează sub ochii noștri: triada stat regional – stat național – stat federal. Iar dinamica celor trei nivele înseamnă astăzi Europa, în care statul național, ca unitate juridică și simbolică, nu dispare, însă devine numai unul dintre cei trei agenți care intră în joc.

Problema este că la ora actuală, la nivel mondial, asistăm la un lucru ciudat, și anume la o degradare lentă, sau uneori violentă, a structurilor statale. Acesta este un fenomen într-adevăr universal, care se manifestă în statele europene sau în state create de europeni: Belgia, Italia sau Canada, Mexic, spațiul postsovietic sau spațiul ex-iugoslav, dar se manifestă și în Africa, unde majoritatea statelor practic devin niște fantome, se dezintegrează. Chiar și ultimul mare eveniment internațional, criza din Asia de Sud-Vest, se înscrie în aceeași categorie: Indonezia, despre care toată lumea credea că peste cele 1000 de insule ale sale constituie un stat, o națiune, este acum un stat care se pulverizează; specialiștii încep acum să-și dea seama că nu există națiune indoneziană. Nu vreau să reiau exemplele, pentru că sînt nenumărate, ci vreau să ajung la posibilul antidot împotriva acestui proces general de dezintegrare, de entropie, dacă vreți.

Observăm un lucru curios, Occidentul este acea parte a lumii care știe antidotul, iar această capacitate evolutivă a Occidentului îmi pare formidabilă. După cum spune Huntington, Occidentul a depășit deja era anarhiei și a războaielor intestinale, îndreptîndu-se spre statul universal. Așadar, cel puțin în Europa occidentală, are loc o reșezare pe trei nivele, în același timp însă se formează și o unitate mai mare, o unitate transatlantică între Europa occidentală și SUA. Nici SUA nu își mai este sieși suficientă, pentru că este vulnerabilă la nord, la sud: granița cu Mexicul, de pildă, prezintă foarte multe probleme, chiar dacă nu amenințări în sensul tradițional; la nord alt pericol îl reprezintă dezintegrarea Canadei. Ce va face SUA atunci? Va integra pur și simplu provinciile anglofone?... Am amintit SUA, pentru că toată lumea își închipuie că este o țară fără probleme.

După părerea mea, constituirea acestor unități supranaționale este fără îndoială o șansă, șansa scăpării de dezintegrare. Înseamnă construirea unei structuri cu trei componente: statul local (regiunea), statul-națiune și suprastatul (acesta din urmă reglînd fenomenele economice la nivel federal). Asistăm acum la introducerea monedei unice în cadrul Uniunii Europene. Și mai este un aspect, o dimensiune esențială care pînă acum a lipsit, dar urmează să intre în atribuțiile acestui stat federal sau stat cvasi-federal: garantarea păcii interne și a păcii externe, așadar dimensiunea politicii externe. Nu aș vrea să recurg prea mult la citate, dar de curînd a apărut în „Curentul” un interviu dat de Jaques DeLorre preluat din „Observateur”, în care se afirma cam același lucru despre introducerea votului majoritar în domenii

în care pînă acum nu era permis, și despre competențele care totuși rămîn în mîinile statului național și pe urmă în mîinile statului local. Karen Fogg acum doi ani, aici în Aula Magna spunea: „*Identitățile locale, precum cea catalană sau a locuitorilor Rheinlandului sau a transilvănenilor, devin în Europa la fel de importante ca identitățile naționale. Guvernele locale și regionale devin vehicule care exprimă identități locale și mobilizează energiile locale în rețeaua colaborării care se difuzează în toate direcțiile țărilor Uniunii Europene*”.

Lucrurile să zicem că se prezintă destul de clare în Europa occidentală. Nu vreau să sugerez că totul s-a decis, că totul merge într-o direcție univocă, care ar exclude posibilitatea unor conflicte majore. Am însă convingerea că prin introducerea reformei constituționale în Marea Britanie de către Blair, balanța s-a înclinat definitiv în favoarea forțelor federale. De vreme ce Marea Britanie pare să se ralieze acestui nucleu federal, lucrurile par să se fi decis în Europa. Sigur, există o luptă surdă, o defensivă surdă a grupurilor pronațiune, în Anglia de pildă conservatorii, dar jocurile par a fi făcute. Întrebarea mea este următoarea: ce se va întîmpla cu acele părți din Europa care nu se vor putea integra în următorii zece ani în structurile euroatlantice?

Timpul nu îmi permite să dezvolt această idee, dar, după părerea mea, România va figura printre aceste țări. În ceea ce privește NATO, lucrurile sînt clare: România nu are nici o șansă să fie nominalizată anul viitor în valul doi, iar în ceea ce privește Uniunea Europeană trebuie să treacă cel puțin cinci-șase ani pentru ca problema să fie pusă măcar. Și nici atunci nu putem ști dacă răspunsul va fi pozitiv. Înseamnă că pentru România (nu numai pentru România, ci și pentru Ucraina, Bulgaria) urmează niște ani destui de grei, în care alternativa între care trebuie să aleagă forțele politice și intelectuale din aceste țări va fi de departe foarte simplă: mergem în continuare către Occident, către Europa, cu toate că, cel puțin deocamdată, ea nu ne vrea, sau, dimpotrivă, ne supărăm, cum vedem că face chiar autoritatea supremă din România dînd dovadă de nervozitate, de ranchiună, de supărare, care nu aduc nici un folos țării. Într-un asemenea context geopolitic destul de sumbru, de ce să nu recunoaștem, se va pune problema regionalizării României. Eu am scris acest studiu în vara anului trecut, era încă perioada în care toată lumea era optimistă, așadar îmi puteam permite să formulez integrarea ca pe o posibilitate reală, însă chiar și atunci informațiile pe care le aveam la dispoziție mă îndemneau să fiu sceptic în privința șanselor reale ale României; aveam totuși impresia că cei aflați la conducere au toate șansele să se mențină pe drumul cel bun chiar și după momentul adevărului, și că momentul adevărului va fi de fapt anul viitor în aprilie.

Am convingerea fermă că această criză politică care continuă în România este o criză profundă, structurală, nicidecum una superficială, a cărei rezolvare să implice doar înlocuirea anumitor forțe cu altele, care pe urmă o să funcționeze. Nu, aici este ceva structural. Horea Roman Patapievici a avut în acest sens cîteva

încercări de analiză legate de catastrofa identitară la români. În orice caz, ca să termin printr-o frază destul de brutală, să provoc pe marginea acestei idei, eu cred că România ca stat național unitar nu poate ieși din această criză, lucru care însă se poate încerca la nivel regional. În acest context, Transilvania nu apare ca un proiect rațional introdus de sus în jos, căci, după cum spunea Gabriel Andreescu, nu există forțe politice pentru a realiza în România o reformă constituțională, care necesită două treimi din voturile parlamentarilor. Are deplină dreptate, nu se poate. Se poate însă altceva. Nimeni nu poate opri apariția unei mișcări regionale, a unei mișcări de idei, poate chiar a unui partid regional, care să iasă din tiparele etnice și stereotipiile politicianismului, care nu mai are nici o șansă de reformă. Aș vrea să termin aici, cu această provocare, să vedem dacă o acceptați. Nu justetea acestei fraze, ci dacă acceptați situația, faptul că în România s-a ajuns la situația în care această frază să fie formulată.

Smaranda ENACHE: Articolul este mult mai bogat în nuanțe, și plecînd de la rezultatele alegerilor, de două ori, în observația domnului Molnár, Transilvania a ales — mai mult decît restul țării — o tendință pro europeană, de democrație pluralistă. Evident că dezbaterea l-a provocat pe Gabriel Andreescu. Nu pot rezuma în cîteva cuvinte bogăția răspunsului lui, vă recomand să citiți acest material, dacă timpul vă permite. În esență, Gabriel Andreescu consideră că acest tip de gîndire în monade pe care îl practică domnul Gusztáv Molnár, această ideologizare a problemei poate fi utilă pentru a trece de la *problema transilvană la problema europeană*; și de asemenea, studiul domniei sale are și un accent care reduce orgoliul nostru de ardeleni, deoarece, în concepția domniei sale, — și aici trebuie să simplific foarte mult — rezolvarea problemei minorității maghiare, care în Transilvania reprezintă cam 23-24% din populație, spre deosebire de acel 7% per ansamblu în România, este pe cale de a avea loc, ceea ce face ca această problemă să nu mai existe. Într-un fel Gabriel Andreescu vede rezolvarea problemei transilvane ca pe o rezolvare a aspirațiilor identitare ale maghiarilor și nu găsește loc în studiul domniei sale nici unui fel de regionalism care să fie practicat de către români.

O altă replică inclusă în „Altera” aparține domnului Victor Neumann, pe care avem bucuria să îl avem de față, și pe care vreau să-l rog să comenteze.

Victor NEUMANN: O primă problemă: nu cred ceea ce spunea domnul Gusztáv Molnár, că nu este vorba de știință în cazul geopoliticii. Tot ceea ce ține de știință în activitatea politicului, este studiat cu mijloacele științelor sociale și nu putem face abstracție de studiile privind evoluția evidentă în domeniul acesta, după cum nu putem face abstracție de o anumită interdisciplinaritate. Unui ins care vrea să cunoască politica astăzi, îi este imposibil să facă abstracție de evoluția

ideilor politice din secolele XIX și XX, îi este imposibil să facă abstracție de structurile sociale existente, de evoluția individului și a comunității și îi e imposibil să ignore datele și faptele care stau dedesubtul oricărei teorii. Deci, cred că, în modestia domniei sale, domnul Gusztáv Molnár, s-a derogat de accepțiunea științifică. Eu aș pune o contranotă, și aș spune că domnia sa a elaborat acest studiu frecventînd o bibliografie internațională, de o foarte bună calitate și de ultimă oră, iar ideile pe care le prezintă în studiul domniei sale sînt idei care în mare măsură sînt acceptate de istoriografia universală, de politologia universală sau de alte științe sociale. Îmi pare însă nouă ipoteza de lucru pe care o lansează în legătură cu Europa Centrală și de Est, și mai precis în legătură cu România, problema Transilvaniei, și legătura acesteia cu Europa. Cred că în ceea ce privește problema României, domnia sa, chiar cu întrebarea provocatoare lansată în final, ar trebui să ne rețină atenția și să pornim de aici dezbaterea asupra lucrurilor. Dumneavoastră știți prea bine cum s-a creionat statul național în Europa Centrală și de Est. Vreau să menționez că micile diferențe care există în perimetrul acesta sînt incerte: între Ungaria, Polonia, Cehia și respectiv Bulgaria și Ucraina, diferențele datează din 1956. Pentru a înțelege lucrurile trebuie să ne întoarcem în secolul al XVII-lea, nu putem face abstracție nici de istorie și nici de conceptele de filosofie politică. Mă refer aici la statul multinațional, la *Volkskultur* și la *Volkgeist*, concepte pe care sînt construite aceste state. Nu se pot sustrage acestei tipologii nici Polonia, nici Ungaria, nici România, nici ex-Iugoslavia nici chiar Grecia, care este acum integrată în structurile Uniunii Europene. Ca să fiu și mai clar, problema etnicului este dominantă în aceste state și aceasta reiese din formarea națiunilor în aceste state, unde vecinul constituie dușmanul principal, unde este respins orice tip de alteritate pentru a-și putea fiecare construi grupul cultural sau etnic. Pentru etnic eu am un alt termen, respectiv comunitate lingvistică sau religioasă. Termenul de etnic este unul tribal, și noi totuși ne folosim de el în continuare. Karl Popper arată foarte bine în studiile sale de filosofie de ce termenul de „etnic” poate fi sinonimizat cu cel de „trib”, făcînd trimitere foarte clară la studiile lui Hegel care pleacă de la ideea de *Volkskultur* în construirea statului german; în același chip se referă la cercetările și interpretările date într-o manieră benignă de Herbert la începutul secolului XIX-lea și la mitopoeticul *Volkgeist* dat de Fichte; în concluzie, acest termen conduce la esențialism, întrucît pe acest termen se construiește idealul de stat unic, care construiește statul în funcție de un grup lingvistic x sau y, și care inevitabil a provocat în secolul XX o serie de conflicte. Ultimele le urmărim la televizor, între albanezi și sîrbi. Înainte erau între sîrbi și croați, între sîrbi și musulmani, ș.a.m.d. Toate fac parte din registrul ideologic al *Volkskultur*-ului. Interesant este că aceste state nu s-au construit pe ideea de națiune franceză sau pe idealul francez de națiune, nici pe idealul englez, ci pe idealul pe care l-a avut Germania

în secolul XIX. *Deutsche Ein Fluss* este foarte puternic în această zonă, el este de fapt cel care prinde cheag în zonă, iar nu dimensiunea franceză. „People” nu înseamnă „popor”, din punctul meu de vedere și al altor politologi, el înseamnă dinamica mișcării sociale. Franța nu este construită pe un grup etnic majoritar, ci lucrurile sînt destul de sofisticate în Franța și de aceea nu o să o iau drept exemplu, ci o să iau modelul olandez. Națiunea olandeză sau națiunea engleză sînt construite nu pe etnic, ci pe *people*, pe oameni, pe indivizi și pe comunitate. Fără indivizi nu există comunitate. Fără comunitate nu există pluralism. Aceasta este problema fundamentală. Așa cum spunea Gusztáv Molnár, această paradigmă greșită care a stat și încă mai stă la baza funcționării statului român, este contraproductivă pentru integrarea în lumea europeană. Ceea ce a reușit să realizeze Ungaria, sau spiritualitatea maghiară, este că a depășit în deceniul al șaselea mai multe din elementele dominante ale acestei paradigme. Nu aş spune că astăzi ea este perfect înscrisă într-o paradigmă nouă, dovadă că unul din partidele care vor intra și în actuala coaliție guvernamentală nu s-a desprins de *Volkskultur* la Budapesta — partidul lui Torgyán; totuși, o avangardă a *intelighenției* a reușit să ridice la alte dimensiuni înțelegerea ideii de stat național. Probabil că odată cu trezirea unui segment mai larg al *intelighenției* în ceea ce privește schimbarea paradigmei de stat național, se vor putea depăși unele handicapuri, probabil că atunci se va accepta și pluralitatea, pluralitatea la nivelul comunităților lingvistice, religioase, la nivelul oricărei minorități. Pînă una alta, nu putem face confuzii, cum face domnul Manolescu, sau cum face domnul Liiceanu (și la nivelul *intelighenției* române există niște confuzii care nu pot trece neobservate, fără să nu prejudicieze mersul înainte al lucrurilor). Nu putem să confundăm idea de minoritate cu ideea națională. Minoritatea, în accepțiunea filosofilor contemporani, este o problemă de natură morală în interiorul unui stat, și nu o problemă de națiune sau naționalitate. Eu cred în acest lucru și pornesc de la această idee. Nu putem confunda problema unei națiuni, cu problema unei minorități, pentru a nu face confuzia pe care o fac cei doi cărturari în legătură cu rasismul, în legătură cu Holocaustul și Gulagul.

Adrian MARINO: Sînt un intelectual român care a citit cu mare atenție toate aceste documente, și în principiu nu pot decît să fiu de acord, cu unele mici observații și unele mici nuanțe critice. Domnul Gusztáv Molnár are integral dreptate. Dumnealui este însă puțin vizionar. A sărit peste o etapă. Clasa politică românească încă nu asimilează o serie întreagă de noțiuni, și asta încă este important. Degeaba vorbim noi de federalizare dacă nici măcar legile privind descentralizarea și finanțele locale nu sînt încă votate de Parlament. Propun de aceea să rezolvăm pe rînd aceste etape, să rezolvăm punct cu punct o serie întreagă de probleme care sînt de imediată actualitate. Unde intervine nuanța critică?

Sărbătorim, și în Ungaria și la noi, Revoluția din 1848 și m-a surprins faptul că nici un autor nu se revendică de la marele liberal Kossuth. Îmi pare relevant acest lucru. În emigrație gândirea lui a evoluat recurgînd la unele concepte care se suprapun peste ale dumneavoastră, inclusiv depășirea ideii de națiune și naționalitate. Memoriile lui Kossuth, publicate la Paris în 1880, conțin o prefață manifest pentru publicul francez unde se află următoarele afirmații care poate vă vor surprinde pentru că se referă exact la ce spuneți dumneavoastră. „*Naționalitatea*”, spune el, la pagina 11, „*este un simplu accident etnografic*”. Kossuth depășește ideea de naționalitate și merge pe ideea statului francez, deci pe ideea Revoluției Franceze, a individului cu drepturi supranaționale. Nu l-a interesat dorința etnică, toți cetățenii sînt cetățeni cu drepturi egale, drepturile omului. Iată că un maghiar aderă la principiul naționalităților formulat în spirit francez. Teorie foarte interesantă și prin faptul că vorbește în repetate rînduri și despre români. Despre români se vorbește în principiu în două contexte: în cadrul proiectului de Constituție, care n-a putut fi aplicat din cauza invaziei rusești și austriece — în treacăt fie spus, rușii au fost aduși în Transilvania și la invitația mitropolitului Andrei Șaguna, care a fost răsplătit cu titlul de baron. Acest lucru observ că se omite de obicei, dorindu-se acum chiar canonizarea lui; personal, eu nu sînt de acord întrucît el a fost cel care a cerut intervenția trupelor rusești în Transilvania. Se știe foarte bine că Șaguna îi anatemiza pe cei care foloseau alfabetul latin. Există texte foarte precise în privința asta. Uniații au fost cei care au adus alfabetul latin, Șaguna era adeptul alfabetului chirilic. Referitor la invazia austriacă, în 1857, a avut loc războiul franco-sardo-austriac, iar Napoleon al III-lea a sprijinit și instigat emigrația ungară. Cu această ocazie s-a pregătit — la instigația lui Napoleon al III-lea — o revoltă în Transilvania și s-a semnat un acord secret între generalul Klapka și Al. Ioan Cuza. Textul se află aici, deci nu putem spune că Kossuth nu s-a interesat de Transilvania, și este exact în spiritul descentralizării culturale și politice a viitoarei Ungarii. Faptul că nu s-a putut realiza această constituție s-a datorat unui element francez: Napoleon al III-lea. Armistițiul de la Vila Franco a abandonat emigrația maghiară. În viziunea lui Kossuth, dacă, de exemplu, Consiliul general al unui comitat va hotărî că va trata afacerile în limba română sau maghiară sau sîrbă, cetățenii de alte naționalități vor avea și ei dreptul de a folosi limba maternă în justiție sau administrație sau în adunările publice. El preconiza o descentralizare pe comitate: deci în comitatele românești, autoadministrare românească. Este un progres față de '47 și un lucru care trebuie luat în considerație. Sînt mai multe elemente, nu mai intru în detalii, nu sînt însă de acord că administrația centrală este defectuoasă, contraproductivă, în schimb, sînt integral de acord cu faptul că predominanta imaginii rurale etniciste și naționaliste este în dauna liberalismului. Apărăm cu toții ideea claselor de mijloc și citadine, iar eu susțin că în România, pînă ce raportul sat/oraș nu basculează spre mentalitatea

citadină și spre păturile mijlocii, nu se poate rezolva nici problema culturală, nici cea națională. Deci în ceea ce privește descentralizarea, domnul Gusztáv Molnár are dreptate când spune că Europa Centrală este o realitate culturală și nu una politică. Și o idee și mai fecundă este aceea de a integra întreaga Românie la nivelul cultural al Transilvaniei. Cît privește descentralizarea am amintit ideile lui Kossuth, le-am și sintetizat într-un articol: „*Idei liberale la unguri și români*” în suplimentul „*Curentului*” dedicat României și Ungariei. Și fiindcă se vorbește despre linia Huntington, o anchetă făcută în revista „*Formula As*” răspunde la un sondaj de opinie cu argumente antihuntington. Astfel de lucruri sînt discutate în România. Clasa politică de la noi nu a acces încă la aceste concepte. Parlamentul României nu comemorează Revoluția de la 1848 și Proclamația de la Izlaz. Dacă noi nu ne valorificăm propria noastră revoluție, atunci nu putem să pretindem libertate și democrație altor persoane.

Miklós BAKK: Studiul lui Gusztáv Molnár este un studiu extraordinar, domnul Marino a spus că domnul Gusztáv Molnár este un vizionar, eu aș spune că este un extraordinar producător de apropouri de lungă durată. A reușit să producă o discuție care are o durată considerabilă. Revista în al cărui colegiu redacțional mă aflu, a publicat mai multe studii drept replică la studiul domniei sale. Printre autorii care au răspuns mă aflu și eu, însă nu voi vorbi despre ce am scris acolo, sper că va apare și în limba română. Aș vrea să punctez puțin teoria lui Huntington precum și relevanța acestei teorii. Eu cred că teoria lui Huntington trebuie privită ca făcînd parte dintr-o categorie largă de teorii, pe care le-aș numi teorii ale clivajelor (există multe teorii care se referă la clivaje teritoriale în Europa și în lume). Eu am încercat să fac o tipologie ad-hoc a acestor teorii ale clivajelor și, deși scala pe care pot fi puse aceste teorii este o scală continuă, ies în evidență doi poli importanți. Este o familie a acestor teorii pe care le-aș numi percepționale, ele mai degrabă reprezintă un fenomen cultural al unei elite care este înrădăcinată și într-o tradiție pe care o creează, și într-o situație dată. Pe de altă parte, există un alt set de teorii, pe care eu le-aș numi structurale (iar acestea sînt foarte importante în privința Europei și a discuției noastre pentru că analizează teoria lui Huntington). Și aici există două subclase: prima se leagă de tradiția preclasică, care s-a încetățenit în primul rînd după lucrările Școlii Analitice, și aici aș aminti că un teoretician susține că Europa modernă, cu toată reverberația teritorială, este un mesaj al elementelor civilizatorice barbare. Civilizația europeană occidentală este mai dezvoltată. Este foarte interesantă această discuție în părțile Europei unde elementele occidentale sînt preponderente, dar tot așa se susține că există o scală graduală cum plecăm de la Vest la Est în privința acestor elemente. În schimb, tot în clasa teoriilor structurale, există o altă teorie — o concepție foarte interesantă care merită să fie cunoscută și de români, teoria lui Jenő

Szűcs — și aici ajung deja la teoria lui Huntington și poate să aibă relevanță în această problemă din punct de vedere istoric. Jenő Szűcs spune că adevăratul caracter al civilizației europene se datorează exact secolelor așa-zis întunecate, și aici aș aminti articolele apărute în presa românească, care susțin, într-un fel pe bună dreptate, că în Epoca medievală timpurie, în vreme ce în Europa occidentală nu a existat nimic, în sfera de influență bizantină a existat o cultură mult mai dezvoltată, iar Europa de Est este moștenitoarea acelor rădăcini. Jenő Szűcs ne spune că producătoarea performanței Occidentului este moștenitoarea zonelor întunecate. Locul celui vid a fost luat de un sistem care s-a clădit foarte lent din niște elemente contractuale ca de exemplu relația senior–vasal, care s-au extins în cele din urmă în toată Europa. Jenő Szűcs susține că există o diferență extraordinară între Europa apuseană și Europa răsăriteană în această sferă, a respectării înțelegerilor, a respectării termenelor. Așadar clivajul pe care îl propune Huntington se suprapune peste o altă teorie interesantă. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm teoriile percepționale, și aici aș menționa un studiu foarte important al lui Sorin Antohi, *„Geografia culturală și criza identitară românească”*, care a apărut în „22” și într-un volum redactat de Gabriel Andreescu, și care susține că percepția aparte a celor două părți a Europei este un produs al modernității politice și al modernității culturale. În secolul al XVIII-lea a existat o percepție internă a Europei, marcată de o linie nord-sud — o zonă mediteraneană evoluată și un Nord subdezvoltat —, linie care s-a rotit și care acum desparte Europa occidentală de Europa orientală. Eu cred însă că în această problemă soluția este legată de apariția unor elite, și de aceea eu socotesc că situația României nu este tranșată și este mai degrabă legată de anumite oportunități și nu de o deterministică geopolitică de genul celei pe care am prezentat-o. În final, vreau să fac două comparații în legătură cu două studii pe care le consider foarte importante: cel al lui Gabriel Andreescu, care spune că Transilvania trebuie să devină locomotiva României, și studiul domnului Philippi despre tradițiile federaliste ardelene. Aș vrea să remarc două unghiuri de vedere și anume: Gabriel Andreescu privește problema României dinspre problema Transilvaniei, iar celălalt studiu privește problema Transilvaniei dinspre România. Cred că jocul acestor două perspective se va întrevădea în continuare.

Paul PHILIPPI: Eu m-am exprimat deja în articolul menționat de antevorbitorul meu, credința mea fiind că o șansă a României ar fi aceea de a prelua din tradițiile transilvane elemente federaliste de pe urma cărora ar avea de câștigat toată țara. Eu cred că un federalism pe bază etnică sau pe bază teritorială nu este singura alternativă. Este una din marile greșeli ale istoriografiei că a interpretat toate marile greșeli pe bază etnică. Este o greșeală nu numai din punctul de vedere al consecințelor, ci și al realității istorice. Au existat în Transilvania unități juridice care erau bine definite, care au putut contribui la o pluralitate ce ar putea fi realizată și în zilele noastre. Aceste valori pluraliste nu au fost exclusiv etnice, însă nici exclusiv

teritoriale. Au fost unități juridice bine definite, care au dat posibilitatea unor entități să-și aducă contribuția în folosul întregii societăți, unite în interiorul anumitor granițe și sub regimul unui anumit centru. Așadar identitatea trebuie definită într-un cadru juridic care să îi dea posibilitatea de a-și aduce contribuția proprie în ansamblul întregii societăți. Acesta este țelul, în care nici alternativa teritorială, nici cea etnică nu pot juca rolul decisiv, ci sînt complementare, presupunîndu-se reciproc. Cadrul juridic trebuie să garanteze o identitate, dîndu-i în același timp și o responsabilitate pentru întreaga societate; altfel spus, orice identitate trebuie să presupună nu numai revendicarea de drepturi, ci și îndatoriri. Eu cred că statul german nu a avut niciodată un fundament etnic, ideologia *Volksgeist*-ului nu a constituit niciodată baza unui stat de limbă germană. În schimb, această componentă de *Volksgeist* a fost cea care s-a impus în formarea statelor moderne maghiar, italian și român; statul român, care a atins apogeul realizării etnico-naționale în 1918-1923, și-a bazat toate manualele de istorie — care sînt fundamentul autopercepției românești a intelectualului de rînd — pe componenta etnică. Aceasta a fost o greșeală ce persistă și astăzi, și care trebuie înlăturată prin cărți mai bune de istorie, prin cărți cum este cea a lui Sorin Mitu, cum este cartea lui Lucian Boia. De asemenea, televiziunea trebuie cucerită și ea de asemenea idei. De pildă, în anul 1990 sau 1991, Răzvan Teodorescu s-a adresat Parlamentului spunînd că este o rușine că pe canalul național se difuzează emisiuni în limba minorităților. Eu i-am răspuns într-o emisiune, chiar a doua zi, și s-a supărat foarte tare că eu i-am spus că nu noi am venit în România, ci România a venit la noi. Noi, ardelenii, am avut deja anumite poziții și anumite tradiții care trebuiesc luate în considerație în concepția noului stat; dacă România nu a cucerit Transilvania, dacă susținem că sîntem moștenitorii de drept ai acestui teritoriu, atunci trebuie luate aceste tradiții în considerare și în manualele de istorie, dar și în prevederile Constituției. Permiteți-mi să dau un exemplu: în anul 1925 s-a elaborat Noua Constituție a Bisericii Ortodoxe Române. Elementele transilvănene aduse de deputații transilvăneni nu au fost luate în calcul din cauza lui Șaguna, și totul a fost elaborat după reperele vechiului Regat. Și în acest domeniu acceptarea tradiției transilvănene ar fi, cred eu, o șansă pentru întreaga Românie și la aceasta m-am referit și în articolul meu.

Alexandru CISTELECAN: Vreau să încep prin a arunca niște apă rece peste ce s-a spus aici. Eu cred că există acum o oportunitate de a ne veni ideile la timp și de a nu păți ca în alte momente istorice cînd ele au venit după ce trecuse momentul lor cel mai favorabil. Aș continua cu o paranteză, ca să o luăm așa la modul postmodern, mai puțin coerent. Eu am fost zilele trecute în Moldova, într-o zonă foarte săracă, nu chiar Vasluiul, ci Botoșaniul, și vin de acolo foarte întărit în prejudecățile mele transilvane. Nu se mai așteaptă nimeni ca Transilvania să devină locomotiva care va duce România în Europa. Cei din Moldova vor ca Transilvania să fie berbecele care sparge deja zidul care ne desparte de Europa,

atît de şocaţi sînt de propria lor stare economică. Să ne înţelegem: în Botoşani creaţia lui Dumnezeu s-a manifestat din plin: Enescu, Eminescu, deci nu au de ce să aibă complexe faţă de noi, dar starea economică, care aduce după sine şi o diminuare civilizatorie, îi pune în situaţia de a vedea în Transilvania berbecele care va sparge zidul care ne separă de Europa.

Românii au reacţionat bine în momente de disperare, nu în momente de discernămint. Şi noi sîntem aici, bănuiesc, cei mai mulţi ardeleni. Cu toţii avem frustrări. Transilvania este astăzi pe o poziţie revendicativă, îşi revendică tradiţia, îşi revendică spiritul, şi-ar revendica chiar proeminenţa în structura românităţii. Toate — lucruri pe care noi le-am pierdut, şi din cauza asta trăim aceste frustrări, aceste spasme ale reactivării ardelenismului, şi cu mîndrie melancolizată zicem că Transilvania ar merita să fie provincia care să fie de pe treapta mai înaltă în structura românităţii, dar iată că nu se înîmplă aşa. Ea este a cincea roată la căruţă. De cîte ori se face un Guvern, dacă intră un ardelean, nu intră cel bun, de cîte ori intră un ardelean, el are rol figurativ ş.a.m.d. În parte, lucrurile nu ni se datorează nouă, dar în parte responsabilităţile ne revin. Aş porni de la o afirmaţie: cred că linia Huntington este adevărată, aş vrea să cred că este adevărată, pe de altă parte este o *linie Maginot*, asediată din toate părţile. Este o tradiţie care trebuie inventată. Este un efort, nu numai de voinţă, ci şi de putinţă. Chiar aşa, vom fi în stare? Noi nu am fost în stare să facem din provincia noastră un model care să fie cel proeminent în România, şi atunci cum putem să facem altceva mult mai serios? Transilvania, dacă vă uitaţi la harta din '90 a alegerilor, ea şi-a anunţat încă de pe atunci tendinţa care s-a precizat apoi pe parcurs: această autoconştienţă a Transilvaniei e un fenomen în creştere, un nou misionarism pe care ea ar putea să şi-l asume în situaţii tot mai dramatice, şi cred că sîntem pe punctul ca din frustrările noastre şi din disperările, care nu sînt numai ale noastre, să remitologizăm Transilvania. Eu nu ştiu dacă la data aceasta Transilvania este o locomotivă — pentru că ce o acţionează? O acţionăm cu cărbuni şi lemne? Cu materiale vechi? O acţionăm electric, nuclear? Are două motoare şi fiecare trage în altă parte. Ce fel de motor vrea să fie? Nu încape nici o îndoială că Transilvania este doar o ipoteză, o ipoteză constructivă. O provincie fără instituţii, o provincie doar cu drojdia propriilor bovarisme.

Sorin MITU: Punctul meu de vedere este mult mai sceptic, poate şi datorită formaţiei mele de istoric. Domnul Gusztáv Molnár a plecat dinspre prezent, eu mă situez în afară, nu neapărat în trecut, şi aş atrage atenţia asupra carenţelor unei identităţi ardelenice. Dacă ne gîndim la această problemă a descentralizării, autonomizării sau, mă rog, federalizării Transilvaniei, avem nevoie de nişte elemente pe care să se bazeze această realitate. Şi care ar fi acestea? Tradiţia istorică, inventată. Noi avem o tradiţie istorică, nu inventată, dar cu totul şi cu totul nefavorabilă unei asemenea idei. Tradiţia istorică inventată a Transilvaniei face din această provincie o parte însemnată

a României în imaginarul colectiv românesc în care nu există loc pentru o Transilvanie distinctă. Sigur, cum spunea domnul Cistelean, este nevoie să construim o altă tradiție, să nu mai citim istoria Transilvaniei ca pe una a conflictelor, putem găsi destule momente de convergență, de colaborare. Este un lucru, la care, personal, nu pot să ader. Eu deconstruiesc, analizez mitologii. Deconstruiesc o mitologie care nu este simpatcă ca să pun în loc una care, fără îndoială, este mult mai simpatcă și pe care se poate construi ceva mult mai categoric, mai util și mai de acord cu ceea ce este necesar astăzi; dar tot o mitologie este și aceasta. Transilvania de astăzi, după părerea mea, seamănă cu restul României. Pe mine mă șochează asemănările, nu deosebirile. Eu stau într-un cartier de blocuri din Cluj, care este identic cu alt cartier de blocuri din București, din Iași, de unde doriți dumneavoastră. Este identic din punct de vedere al mentalităților, comportamentului familial, atitudinii față de muncă. Pe ce se poate clădi această identitate distinctă a Transilvaniei? Pe memoria intelectualilor? Pe tradiții? Sînt foarte puternice stereotipiile pe care le au și ardelenii, nici ei nu se distanțează de spiritul balcanic. Atît bucureștenii cît și ardelenii aderă la acest stereotip. Totdeauna cînd vine un bucureștean în Transilvania, spune că: „*la noi lucrurile merg foarte prost, probabil că la voi merg mai bine*”. O spune cu mai multă sau mai puțină convingere, dar tot în virtutea unui anumit stereotip. Nu știu dacă aceste stereotipii urmează să fie confirmate sau nu de analize sociologice, sau dacă pe asemenea stereotipii se poate crea ceva pozitiv. Politicienii, s-a spus, — văd că nimeni nu le dă nici un credit — nu pot acționa în această direcție. Un reformism de sus nici nu e posibil, doar nu o să creem federalismul printr-un decret, mai ales ținînd cont de locul unde ne aflăm. În Spania, Catalonia, autonomia Țării Bascilor s-a creat pe o anumită realitate istorică, dar s-au mai creat acolo cîteva autonomii, oarecum prin decret, într-o încercare de a compensa lipsa de specific, de identitate a unor zone. Poate că și la noi ar fi această posibilitate, de jos în sus, dar care ar fi oare această mișcare civică care să facă acest lucru? Societatea civilă este atît de slabă, cetățenii sînt atît de motivați numai de dorința supraviețuirii încît foarte greu îi văd aderînd la un asemenea proiect. Din punctul de vedere al soluțiilor lucrurile sînt mult mai dificile.

Victor NEUMANN: Domnul Sorin Mitu a pus o problemă interesantă, a dublat provocarea cu ideea această a unicității care transpare de două ori din ceea ce spune domnia sa. Pe de o parte, prin analiza critică pe care o face vis-à-vis de spectacolul contemporan, iar pe de altă parte fiind domnia sa purtătorul unor clișee, fără să vrea sau fără să fi dorit. Domnia sa a învățat într-o școală care a proliferat unicitatea culturală absolută. Noi înainte de '89 nu primeam, decît dacă studiam pe cont propriu, date despre alte țări. Astfel încît, cînd dînsul se referă la istoria României, se referă numai la istoria românilor. Deci nu are percepția pluralității lucrurilor. În ceea ce privește posibilitatea de devoluție, există o problemă, aceea a pedagogiei. În societățile est-europene, nu s-a practicat o

pedagogie a individului și nici o pedagogie comunitară. Ea poate fi preluată de o universitate multiculturală cum este Babeș-Bolyai sau de alte universități pentru crearea a ceea ce se numește ideea de comunitate. Procesul este unul de lungă durată, nu este unul de azi pe mâine. Și Gusztáv Molnár înțelege foarte bine că este o problemă de construcție a individului, care să aibă posibilitatea de organizare proprie, administrare proprie, de readucere în actualitate a unor instituții juridice. Ceea ce ne preocupă este organizarea la nivel local pentru mai buna funcționare a comunității noastre, pentru mai buna administrare a bunurilor noastre. Ori la nivel local, sigur că există niște primari, consilieri etc. Deci, cu ajutorul lor ne putem dezvolta sau reorganiza modul de administrare. Sigur, pe de o parte pedagogia, pe de altă parte politica de tip local pot să confere pe lungă durată posibilitatea ieșirii din acest dublu clișeu pe care l-am auzit adineaori formulat. Și vreau să precizez că nici țările din Vest nu s-au dezvoltat altfel, nu au ajuns acolo unde au ajuns decât prin organizarea comunitară. *Comunità del popolo* funcționează în Italia cu 400 de ani înainte de funcționarea statului și este foarte important să o avem în vedere. Când s-a constituit statul maghiar sau român, nu era pregătită baza socială. Exista o *intelighenție* foarte subțire la suprafață, însă clasa de mijloc nu exista. Așadar, exista pe de o parte o nobilime subțire, din care s-a născut o *intelighenție* foarte subțire, iar, pe de altă parte, era o masă compactă de țărani care trăiau în starea în care trăiau, plus micii meșteșugari care erau în orașele din Transilvania. Este o mare diferență între populația citadină și cea rurală, însă aduceți-vă aminte că orașele Brașov, Sibiu, Cluj, Bistrița sau Alba-Iulia nu numărau mai mult de 25.000-30.000 de locuitori, ceea ce nu înseamnă populația Transilvaniei în ansamblu. Numai dacă avem cu cine comunica putem crea partea comunitară.

Gusztáv MOLNÁR: Sint câteva puncte la care aș vrea să mă refer. În primul rând, problema analizei științifice. A fost o butadă ceea ce am spus, dar în cadrul disciplinelor umaniste e bine să avem mereu în vedere limitele caracterului lor științific. Ați punctat câteva elemente foarte interesante, foarte juste în legătură cu procesul de occidentalizare a Transilvaniei și în special mă refer aici la țărănime. Acest lucru nu s-a făcut, cu toate că în anul 1000 Ștefan a primit coroana de la Papa de la Roma și nu de la Bizanț, fapt ce a avut o anumită influență și asupra Transilvaniei; spațiul transilvan a fost unul de complementaritate adîncă, realmente de civilizație diferită. A opus rezistență populația românească din Transilvania la încercările de prozelitism ale protestanților? Nu. Când primele cărți au fost tipărite în românește ca să îi atragă pe români, cine au fost cei care au intervenit? Au intervenit mitropoliții din Moldova, din Muntenia, pentru a „apăra sufletele” care le aparțineau oarecum. Aceste diferențe s-au menținut multă vreme, însă dacă nu la suprafața instituțiilor politice, atunci unde erau totuși

diferențele fundamentale între instituțiile juridice și politice din Transilvania și Moldova? Ceea ce este esențial în Transilvania este că marea masă a populației, treptat, treptat s-a occidentalizat, deci țărănimea a fost diferită față de cea din Regat. Asta este esența esențelor, când măsurăm diferențele regionale: țărani, cultura țărănească. Aici aș vrea să vă atrag atenția asupra unui studiu formidabil al profesorului George Marica scris în 1944 „*Spiritul ardelean*”, o analiză sociologică a fenomenului transilvan, care concordă în multe privințe cu ceea ce spun. În anul 1990 am observat că ardelenii au votat altfel decât moldovenii sau regățenii, în 1996 ardelenii au votat iarăși altfel, și în viitor vor face așa, trebuie de aceea să avem în vedere lenta transformare a maselor. La nivel de elită, Bucureștiul a fost mereu înainte și este și astăzi și nu este nimic rău în asta, ba chiar este o șansă formidabilă, dar la nivel de structură, nu pot să cred că România nu are nimic din federalism. Nu este vorba de această identitate la nivel cotidian: nu există numai cartiere de blocuri, există și alte spații, mă refer aici la sudul Transilvaniei, unde influența săsească a fost formidabilă și populația are altă mentalitate. Îmi pare păgubos să ne referim la diferite zone urbane fără identitate specifică. Acesta este un fenomen generalizat în Europa, cartierele fără față umană. În altă ordine de idei, să rezolvăm problemele rînd pe rînd, după cum recomandă adineauri domnul Marino, sau să luăm exemplul lui Cioran? De acolo de unde privesc fenomenul românesc și fenomenul ardelean, eu nu pot să am decât niște enunțuri ipotetice, dar eu socot că a venit momentul ca o mișcare civică, o mișcare regională să demareze. Dacă nu va fi făcută de intelectuali cumsecade, de oameni cumsecade, va fi făcută de alții. Timpul n-are răbdare. Aș face cîteva observații despre Kossuth. Este o figură emblematică a naționalismului unguresc, în sens pozitiv, nu peiorativ (naționalismul, ca termen, nu a avut inițial un sens peiorativ). Kossuth nu a fost adeptul principiului etnic. Întreaga concepție a Revoluției din 1848 a mers pe modelul iacobin și tocmai de aceea nu a funcționat. Aici trebuie să fac o mică corectare, nu trebuie să pornim numai de la dihotomia stat/națiune etnică, națiune/cetățean, nu ambele sînt perimate. Nici națiunea de tip francez care are în vedere numai cetățeanul nu mai este valabilă, deci trebuie urmat modelul german. De ce în Polonia este esențial statul centralizat? Pentru că polonezii au suferit, și-au pierdut statul lor de mai multe ori și au de ce să se teamă. Ce au făcut polonezii acum, de curînd? Au avut 40 de voievodate și acum au introdus 10 macoregiuni, deci au recurs la modelul european. De ce tocmai în România, unde există niște precondiții formidabile, să nu se poată face așa ceva? În ceea ce îl privește pe Kossuth, ideea naționalismului a avut, desigur, un rol formidabil în secolul al XIX-lea, dar nu mai este relevant astăzi. În legătură cu cele spuse de domnul Philippi, el are perfectă dreptate, dar v-aș ruga să ne reamintim că devoluția conține în componentele ei esențiale elementul juridic. În Scoția, Parlamentul regional este un element eminamente juridic. Este vorba

aici de o reformă constituțională, care nu destramă statul britanic, ba, dimpotrivă, concură la soliditatea lui. În ce privește deconstrucția... și deconstrucția este construcție, poziția analistului este una a demitologizării constante, dar pe de altă parte avem nevoie de mituri, trebuie să construim noi identități. Identitățile sînt imaginare pînă la urmă, și identitatea regională trebuie și ea construită.

Adrian MARINO: Dumneavoastră aveți tot dreptul să renunțați la tradiția liberală în Ungaria, dar în situația României, cînd principiile de la 1848 nici astăzi nu sînt aplicate — și o să vă dau cîteva exemple — avem tot dreptul să ne revendicăm de la tradiția iacobină, liberală, fiindcă ea nu este respectată, nu se respectă principiul proprietății particulare, principiul separației puterilor, ș.a.m.d. Atunci dați-mi voie să fiu liberal, pașoptist sau neopașoptist, să ne batem cu această etapă, după care vom trece mai departe.

Paul PHILIPPI: Exemplul scoțian nu poate fi aplicat în Transilvania. Problema noastră în secolul XVIII-lea era problema românilor cu *Supplexul*. Ei au vrut să fie o națiune, dar nu au avut teritoriu, se punea așadar problema cum să se formeze o entitate juridică care nu are teritoriu. Această problemă a fost din nou atinsă de Karl Renner, cînd a dat exemplu pentru Austro-Ungaria modelul universității săsești care nu era definită numai prin teritoriu. Aici intervine datoria noastră modernă: cum putem noi construi niște entități juridice care sînt responsabile în cadrul statului chiar dacă nu sînt fixate teritorial?

Marius LAZĂR: La noi în Transilvania nu se spune cum e cu putință să fii universal, ci cum e cu putință să fii transilvănean. Mă întreb dacă putem vorbi despre o identitate transilvăneană și nu de mai multe identități; există atîtea feluri în a te declara transilvănean: de la un puternic atașament față de zonă, tradiții, frumusețea lucrurilor, la un anumit ideal de noblete pe care îl construiești, dar și un anumit mod de a te recomanda ca expert în probleme transilvănene, „las' că știu eu mai bine că sînt de-acolo”. Există moduri de a fi transilvan care înobilează, și există modul de a trăi într-un mod identitar, sau într-un mod care aspiră la închideri multietnice. Ce este cu Transilvania? E greu să o definești, un teritoriu cu o geografie istorică variabilă, istoricii știu cît de greu este să o definești, incluzi Banatul sau nu, incluzi Partiumul, sau te referi numai la centrul Transilvaniei? De la înălțimea perspectivei lui Huntington, deci de la această dimensiune globală care are metodologia ei, există o anumită coerență a modelelor macrosociale, însă în momentul în care te concentrezi pe o regiune cum este Transilvania, ele își descoperă inconsistențele. Străbat așadar un traseu de sus în jos spre microsocial și văd cum obiectul meu se pulverizează din ce în ce mai tare, și ca sociolog, trebuie să mă duc în comunitate, trebuie să mă duc să stau de

vorba cu indivizii, și constat că aceste comunități sînt extrem de diversificate, sînt comunități în care există majoritari români atît de mulți încît ceilalți nici nu se mai văd și unde se definesc o categorie de probleme legate de autonomia locală; pe de altă parte, există comunități în care există o paritate etnică care aduce un anumit tip de competiție mai ales între elitele locale, cu clientelele și rețelele clientelare în care sînt incluse, sau există zone în care românii sînt în minoritate și trebuie să trăiască situația paradoxală de a se declara majoritari fiind în minoritate și să trăiască o situație mental-schizofrenică dacă nu reușesc să-și definească în alți termeni propria lor identitate. Transilvania este o construcție istorică, ideologică, simbolică din care în momentul în care începem să construim consistența dispăre, acest element concret; și totuși, dacă treci dincolo de Carpați și Transilvania rămîne undeva în spate, prin ce se diferențiază de restul? Domnul Gusztáv Molnár a spus foarte bine, există o acumulare istorică care înseamnă istorie țărănească, înseamnă relații agrare, înseamnă modul în care s-au împroprietărit țărani în Transilvania diferit de cum s-au împroprietărit în Sud, înseamnă o competiție dură, pentru terenuri mici, și toți țărani din Europa Centrală au fost nevoiți să emigreze din cauza acestor bucăți mici de teren, spre deosebire de țărani din Bărăgan care au terenuri mari, pe care nu apucă să le lucreze, care regretă astăzi colectivizarea, pentru că nu mai au de unde să fure. Foarte mulți simt pămîntul ca pe o povară, pentru că resursele de care au nevoie sînt enorme pentru a gestiona această bogăție. Modul în care este structurată rețeaua localităților diferă și el. Încă din secolul XIX, Regatul este construit în jurul a două centre, două capitale, Iașiul și Bucureștiul, și în rest aproape nimic. O construcție specifică zonelor subdezvoltate. Transilvania este o rețea de orase, o rețea dezvoltată comunicațional, pe orizontală, în care oamenii știu foarte bine ce sînt rețelele de comunicare, și nu există o capitală, nu există un centru al Transilvaniei decît simbolic, Clujul, însă nu există o capitală în sensul de a fi acumulat absolut toate resursele, iar acesta este un alt element care diferențiază această textură, așa încît îmi este foarte greu să îmi asum o concluzie, și mai degrabă aș lăsa discuția deschisă.

Smaranda ENACHE: Problema regionalismului este fără îndoială și o modă și o ideologie, dar și un lucru absolut necesar din punct de vedere pragmatic întrucît concentrarea tuturor lucrurilor în același punct de decizie este foarte costisitoare și cronofagă. Ideea este că regionalismul trebuie să includă și ideile și experiența umană pe care le-am acumulat. Să nu uităm că primele mișcări prötransilvane de după revoluție au fost PUNR și Dacia Felix. Important este ca soluțiile pe care le căutăm, regionaliste sau nu, să fie soluții integratoare, să răspundă cît mai multor situații, să fie și democratice și dacă se poate, să se apropie de acel model ideal ce include nivelul național, pe cel regional și pe cel global.

Am și eu unele îndoieli în legătură cu cât de calificată este Transilvania prin locuitorii săi, să acceadă la experimentarea unor soluții care, fără îndoială, ar aduce un câștig în păstrarea identității sale și ar contribui la dinamismul regiunii noastre. Din păcate însă și de-a lungul istoriei și în momentele prezente, Transilvania a fost leagănul unor divergențe puternice și a unor curente care au mers împotriva curentului general al progresului. Dar nimic nu se repetă în istorie, zice-se, deci putem avea o anumită serenitate, înțelepțiți de istoria Transilvaniei și poate găsiind resurse și idei noi în ceea ce noi simțim acum. Un singur lucru ar fi bine, să nu se mai continue, și anume degradarea identității transilvane, degradare care nu se reduce la cartiere de blocuri și masificare, ci înseamnă și implantarea a tot felul de arhitectonici și simboluri care contrazic atât tradiția, cât și așteptările oamenilor. Și dacă minoritatea maghiară este oarecum protejată prin sentimentul ei comunitar, prin limbă și prin religii, am impresia că românii din Transilvania, sînt paradoxal tot mai amenințați de a-și pierde identitatea. O identitate pentru care s-au mobilizat sute de ani: identitatea europeană. □

(Fu)turism: strategiile migraționale ale românilor prin Ungaria

MARIUS COSMEANU

Țara mea, a cărei existență vedeam limpede că n-are nici o noimă, îmi părea ca un rezumat al neantului sau ca o materializare a imposibilului, ca un soi de Spanie fără secol de aur, fără cuceriri și fără nebulie, fără un Don Quijote al amărăciunilor noastre. Să-i aparții — ce lecție de umilință și sarcasm, ce urgie, ce lepră!

Marea idee ce domnea acolo — eram prea insolent, prea plin de mine însumi pentru a-i intui originea, profunzimea, sau experiențele, sistemul de dezastru pe care le presupunea. Aveam să o pricep mult mai târziu.

Emil Cioran — *Ispita de a exista*

1. Introducere și cadru terminologic

În contextul actual al procesului de integrare euro-atlantică a mai multor țări din spațiul fost comunist, fenomenul migrației (născut odată cu formele primitive de comunități umane) reprezintă și astăzi un subiect cât se poate de important prin efectele lui politice, economice și/sau sociale. Răspîndirea fenomenului în ultimii ani și îndeosebi „simbioza” lui cu traficul de persoane, cu cel de droguri sau arme, cu criminalitatea sau cu alte activități ilegale, face ca atenția acordată de toți cei implicați în combaterea, controlul sau soluționarea lui să fie tot mai mare. Interesul pentru cercetarea și cunoașterea diversității acestui fenomen este deci la fel de mare și în ceea ce îi privește pe cercetătorii sociali. Astăzi, nu numai în Europa Centrală și de Est, ci în întreaga lume, fenomenul migrației constituie una din temele privilegiate ale studiilor și conferințelor din domeniu.

Poziția geo-strategică a României, atât de des invocată de clasa politică de la noi, este cel puțin la fel de „strategică” și pentru migranții din fostul spațiu sovietic sau din Orientul Îndepărtat, Africa și Orientul Apropiat, care încearcă să ajungă în Europa de Vest. Poziția geografică a României face deja din ea o țară de tranzit

pentru imigranți; dacă această poziție va fi completată de o stabilitate și o prosperitate economică, interesul (și numărul) imigranților pentru România va crește, iar guvernele viitoare s-ar putea să se confrunte cu reale probleme în acest sens. Este adevărat, pe de altă parte, că a avea o poziție importantă în rețelele de migrație din această regiune presupune și anumite avantaje, îndeosebi pentru piața muncii.

Pînă atunci însă, consider că orice studiu despre fenomenul migrațional, ca de altfel orice studiu sociologic, nu poate fi decît util și binevenit, avînd în vedere decalajul și lipsa de informații în acest sens față de majoritatea țărilor europene, inclusiv față de cele din fostul lagăr comunist. Și studiul de față se vrea, așadar, o contribuție la cunoașterea unui fenomen social de strictă actualitate.

Lucrarea de față constituie o analiză îndeosebi complementară și secvențială a unei cercetări mai largi despre migrația străinilor în și prin Ungaria în perioada ultimilor doi ani. Complementară prin faptul că cercetarea pe baza căreia a fost scris, urmează a fi completată în paralel și de strîngerea unor date statistice¹, iar secvențială prin aceea că, în cadrul studierii fiecărui grup important de imigranți străini care trăiesc astăzi în Ungaria, studiul se concentrează doar asupra grupului de imigranți români. (Dez)avantajul unui astfel de demers ar putea fi acela că, abordînd doar grupul de imigranți români, nu realizează o comparație cu celelalte grupuri de imigranți din Ungaria. Toate aceste comunități de imigranți străini pot fi considerate comunități paralele (în sens ne-euclidian!), distincte, între care nu există legături strînse sau interferențe semnificative, poate cel mult la nivelul activităților de tip mafirot, dar nu și în ceea ce privește munca ilegală — subiectul central al lucrării de față.

Scopul lucrării constă nu doar în prezentarea procesului de migrație ilegală a românilor, ci, desigur, și în prezentarea fundalului (cauzelor) și a perspectivelor (expectațiilor) fenomenului².

Aspectul teoretic principal îl constituie prezentarea rolului și legăturilor existente între factorii sociali și cei economici în ceea ce privește migrația ilegală a românilor în Ungaria, ca parte a procesului de migrare a românilor spre Europa de Vest sau spre țările din spațiul trans-atlantic (îndeosebi Canada, SUA și Australia).

Analiza făcută este una de ordin calitativ, în primul rînd pentru că informațiile necesare pentru descrierea caracteristicilor generale ale migranților ilegali români³ și a migrației lor în/prin Ungaria sînt mai ușor de obținut și, astfel, interpretarea lor prezintă un grad de valabilitate mult mai mare decît în cazul unei analize cantitative. Nu este vorba de o alegere preferențială, ci de una impusă de fenomenul cercetat. Pentru o mai bună înțelegere a specificității fenomenului însă, pe lîngă datele de teren, la elaborarea acestui studiu au fost folosite, bineînțeles, și alte surse, îndeosebi studii și cercetări realizate pe aceeași temă în anii precedenți.

În sens larg, literatura de specialitate definește migrația ilegală ca orice mișcare a unei persoane sau a unui grup de persoane între două țări, care se desfășoară în afara

cadrlui legal al țării de origine sau a celei de destinație (eventual al ambelor). Pe de altă parte, Organizația Internațională a Muncii definește persoana care desfășoară acest tip de mișcare (*migrantul ilegal*) în două feluri, și anume:

(i) cineva care nu are sau nu a obținut încă autorizațiile cerute de legile statului pe teritoriul căruia se află pentru a putea sta sau desfășura aici activități economice;

(ii) o persoană căreia nu i s-a acordat autorizație de a sta sau de a desfășura activități economice într-o anumită țară străină pentru că nu a îndeplinit condițiile cerute de lege.

O a treia și ultimă definiție aleasă (Krassinets, 1998) identifică în subsidiar patru forme distincte ale (i)migrării ilegale: intrarea, rezidența, angajarea în muncă și/sau tranzitarea cetățenilor străini în/pe teritoriul unei țări, prin încălcarea legilor și ordinii existente. Toate aceste forme, abordate aici la un loc, reprezintă de fapt teme care ar putea fi cercetate fiecare în parte.

2. Metodologie

Datorită caracterului dispersat și greu de surprins al fenomenului cercetat, algoritmul metodologic urmat a început cu interviuri semi-structurate. Acestea au avut rolul de a ne releva gradual, prin întrebările deschise (cele care nu au răspunsuri dinainte fixate, ci sînt urmate, pe structura de interviu redactată, de un spațiu liber în care se completează răspunsul dat), elementele sau aspectele esențiale ale problemei precum și pe cele omise din structura inițială de interviu. De asemenea, prin aplicarea lor am dorit să strîngem date nu doar despre cei intervievați, ci și despre rudele, cunoscuții și/sau prietenii lor care au același statut de imigrant ilegal (în Ungaria sau în altă țară).

Forma aceasta mai puțin standardizată de interviu a fost, pe parcursul desfășurării cercetării, continuu rescrisă și detaliată, pînă cînd a căpătat o formă care să acopere întreaga arie a fenomenului, în fiecare temă specifică și de interes a lui. S-a ajuns astfel la o variantă finală pe baza căreia, prin simplificarea și reducerea numărului de întrebări deschise, a fost apoi elaborat un chestionar⁴ care să corespundă obiectivelor cercetării. Acest chestionar, structurat pe mai multe pachete de întrebări, a fost proiectat pentru a se aplica unui eșantion de 1800 de persoane (toate fiind imigranți străini ilegali din Ungaria) din care 60 de naționalitate română. Aplicarea chestionarului și centralizarea datelor, partea cantitativă a cercetării este, după cum am amintit, încă în desfășurare, studiul de față realizîndu-se așadar pe baza interviurilor aplicate în forma lor finală.

Pentru o obiectivitate și un randament cît mai mare, echipa de operatori care au realizat interviurile a fost una multi-etnică (maghiari din Ungaria, Ucraina și România, americani, arabi, francezi, români etc.), în care fiecare membru vorbea cel puțin două limbi în afara celei materne. Acest lucru a avut avantajul că a făcut

posibilă realizarea interviurilor în limba maternă a subiecților, adică printr-o discuție naturală și fără translator. De asemenea, echipa a fost și una interdisciplinară (formată din sociologi, filologi, economiști, informaticieni, specialiști în geografie umană, geologi, ingineri etc.), reușindu-se astfel să se acopere mai ușor o arie mai mare și mai diversă în ceea ce privește subiecții aleși, profesia lor, domeniul de activitate sau alte caracteristici ale acestora⁵. Faptul că toți operatorii dețineau o pregătire superioară sau erau studenți mai ales în domeniul științelor sociale, a fost de asemenea avantajos deoarece a făcut posibilă strângerea unor observații și comentarii care, pentru cineva din afară, nu ar fi prezentat interes.

De asemenea, pentru ca rezultatele să fie cât mai semnificative și să acopere o arie cu o reprezentativitate cât mai mare, au fost incluse în grupul celor intervievați toate acele *persoane cheie* care sînt implicate direct în procesul de control și stopare a fenomenului migrațional din Ungaria. Au fost astfel contactate toate acele persoane a căror cunoștințe și experiență în acest domeniu le-am considerat utile, indispensabile chiar: experți sau directori de la *oficiul forței de muncă* și/sau ale oficiului care eliberează permisele de muncă pentru străini; experți sau șefi ai oficiului care eliberează permisele de muncă pentru întreprinzătorii particulari; *sindicaliști* care au cunoștințe speciale despre sectoarele industriale specifice sau despre grupurile de străini; *procurori și avocați* care au avut de rezolvat cazuri de ilegalități comise de străini; *grăniceri* sau alți *ofițeri de frontieră* sau *poliție*, care au avut de a face cu chestiuni legate de munca ilegală sau intrarea/trecerea ilegală în/prin Ungaria; *inspectori* de la Ministerul Muncii sau alte ministere; *consilieri/intermediari particulari* sau angajați ai *agențiilor de recrutare a forței de muncă* care au o bună reputație și care nu apreciază activitatea agențiilor existente ilegal; agenții ecleziaștiice, alte *agenții neguvernamentale* ori organizații sau persoane care se află în contact cu străini/români; experți din organizațiile de muncă care cunosc sectoarele industriale specifice pe care le aleg (îndeosebi) străinii/românii; *cercetători și persoane din mediul universitar* sau din alte institute de cercetare; *jurnaliști* care posedă informații despre sectoarele industriale specifice sau despre grupurile de străini/români; consultanți ai Ambasadei României din Budapesta în probleme sociale și cele privind munca; personal din conducerea *centrelor de detenție* în care sînt trimiși/reținuți delicvenții și migranții ilegali străini/români.

Toate acestea interviuri au fost completate de o întâlnire de tip *brainstorming* la care au fost invitați parte din persoanele menționate mai sus. Grupul astfel alcătuit a oferit informații în măsură să le completeze pe cele obținute pe baza interviurilor. În fine, în corpul metodologic al cercetării a fost inclusă și analiza presei, efectuată asupra articolelor din presa centrală din Ungaria despre fenomenul migrațional din această țară.

3. Redefinirea începutului: Ungaria ca Eldorado

Europa, mai ales Europa Centrală și de Est, ar putea fi definită ca o regiune cu granițele de stat mobile, puține fiind astăzi acele granițe care să nu fi suferit modificări în cursul istoriei. Modificarea lor a însemnat de fiecare dată și despărțirea diferitelor grupuri etnice sau religioase care constituiseră anterior, cel puțin administrativ, o aceeași comunitate. Segmentării geografice i-a urmat apoi, cu timpul, cea socială, economică, culturală, nemaivorbind de cea politică. Ca o consecință a acestor segmentări sau evoluții diferite, partea sau părțile rămase oarecum „pe dinafară”, adică *periferiile/provinciile* care își schimbaseră *centrul* și-au păstrat în schimb privirea, măcar cu un ochi, îndreptată spre vechiul lor centru. Un fapt de altfel cât se poate de firesc. Atunci când factorii politici sau cei economico-sociali se diferențiază prea mult între fostul și actualul centru (administrativ) în favoarea celui dintâi, tendințele migratorii dinspre periferie spre vechiul centru cresc.

O astfel de realitate a (re)apărut la sfârșitul anului 1987, atunci când Ungaria și-a asumat rolul de țară de tranzit pentru cetățenii din fosta Germanie de Est în drumul lor spre fosta Germanie de Vest. În acest caz a fost deschisă nu doar o graniță de stat, dar s-a creat în același timp și o breșă în Cortina de Fier.

După acestea, un alt val important de migrație spre Ungaria l-au format ungurii din România. De la sfârșitul lui 1987, primul an al emigrării, până în 1989 au emigrat în Ungaria aproximativ 25.000 de refugiați din Transilvania. Cazul tipic de refugiat transilvănean de acum zece ani era muncitorul tânăr, cu pregătire școlară înaltă, provenind din mediul urban și de origine maghiară. (Sik, 1992, p.1).

Etnicii maghiari din România au constituit la rîndul lor un fel de avangardă pentru toți acei români care s-au decis să-și părăsească țara. Pentru apariția și în comunitatea românească a unui fenomen migrațional similar celui al maghiarilor, a trebuit să aibă loc un schimb informațional (și informal) între cele două comunități. Pentru a-și putea forma o imagine cât mai reală despre situația nou creată și despre ceea ce se întâmpla de fapt în Ungaria, românii aveau nevoie să fie cel puțin la fel de informați ca și membrii comunității maghiare din acea vreme. Un rol foarte important l-au jucat atunci toți acei *mediatori* care făceau legătura între cele două comunități (este vorba despre acele persoane care fiind în legătură cu ambele comunități — prin căsătorii mixte, prin cercul de prieteni, prin rude, colegi etc. — au jucat rolul de „curele de transmisie” între maghiari și români).

Firește, aceste tipuri de relații puteau fi întâlnite cu preponderență în Transilvania și Banat. În restul regiunilor istorice ale țării, un rol singular (și probabil cel mai important) în problema difuzării informațiilor privitoare la șansele de emigrare în Ungaria și la modul în care erau primiți acolo românii care treceau ilegal granița, l-a jucat secția română de atunci a postului de radio Europa Liberă. În virtutea importanței acordate Ungariei de către acest post, în ultimii doi ani ai epocii Ceaușescu a existat la Budapesta un corespondent special. El transmitea aproape

zilnic știri și reportaje despre activitățile și întâlnirile organizate de emigranții români aflați în capitala ungară.

Toate aceste informații dădeau veridicitate zvonurilor de atunci cum că Ungaria constituie pentru români — chiar și cu riscurile mari pe care le presupunea trecerea ilegală a frontierei — o țară unde puteau și merita să emigreze. Astfel, în speranța obținerii azilului politic în Ungaria, mulți dintre ei au început să urmeze exemplul concetățenilor lor maghiari. Ce a urmat se știe: granița cu Ungaria a fost asaltată de mii de cetățeni români.

Reacția autorităților de atunci a fost una tipică sistemelor autoritare: întărirea pazei de frontieră, luarea unor măsuri inumane împotriva celor prinși în încercarea de a trece ilegal frontiera etc. Absurdul acestei stări orwelliene a fost plastic surprins pe atunci de Mircea Dinescu. România era văzută de el ca o țară în care grănicerii aveau armele îndreptate nu spre exterior pentru a o apăra de străinii care eventual ar vrea să o atace, ci înspre interior pentru a-i prinde pe românii care vroiau să o părăsească.

În același timp, toate subiectele despre care se presupunea că ar dăuna sau că ar reprezenta un pericol la adresa stabilității sistemului erau considerate de mai marii zilei de atunci ca fiind indezirabile și puse sub semnul tabu-ului (alt semn al slăbiciunii și imaturității aceluia regim). Aceasta era situația și în cazul celor prinși că au încercat să treacă ilegal peste frontieră. Fără să se fi făcut nici o referire oficială ori publică la subiect, la nivel societal se conștientizase deja faptul că nu era recomandabil să îl abordezi. Situația a rămas neschimbată chiar și după ce existența fenomenului a devenit tot mai evidentă și din ce în ce mai cunoscută, adică atunci când sute sau poate chiar mii (nu deținem date exacte) de tineri tunși la zero (pe lângă bătaie aceasta era forma de pedeapsă cea mai frecventă ce le era aplicată), au fost trimiși înapoi de la graniță.

Felul în care a dorit regimul să rezolve aceste cazuri a avut un efect de bumerang: încercînd să-i marginalizeze prin stigmatizare pe toți acești tineri nonconformiști care încercau să fugă din țară, rezultatul a fost acela că ei începeau să fie percepuți de populația localităților în care fenomenul era tot mai răspîndit, ca o contra-cultură. Imaginea lor, în loc să devină una asociată dacă nu delicvenței, măcar unui comportament deviant „condamnabil”, cîștiga conotații din ce în ce mai pozitive, pentru ca în cele din urmă, faptul de a fi ras în cap, să devină o chestiune de statut, de prestigiu. Odată cu înrăutățirea și accentuarea crizei regimului, imaginea acestor tineri se transforma din cea de paria (preconizată de regim) în una de eroi.

Acest moment a corespuns cu cel în care și românii au devenit conștienți de posibilitățile lor de emigrare. Creșterea numărului celor care erau prinși și trimiși înapoi de la graniță (mai ales etnici unguri) și imaginea pozitivă asociată lor reprezentau, simbolic, o nouă provocare⁶.

În cele din urmă, această perioadă de doi ani dintre 1987-89 a avut, după cum bine se știe, cel puțin două cazuri ieșite din comun de trecere a frontierei cu Ungaria. Ambele foarte mediatizate la vremea respectivă pe plan internațional, dar îndeosebi în Ungaria, ar putea constitui azi subiecte pentru, să spunem, *Un altfel de jurnal*. Primul, și poate cel mai straniu, a fost cel al ciobanului care și-a „păscut” oile trecând neobservat peste granița ungară cu tot cu cele peste 1.000 de oi ale sale. Al doilea, jucând un rol politic mult mai important, a fost „evadarea” Nadiei Comănesci (CNN-ul și-a întrerupt emisiunea pentru a transmite în direct aterizarea pe continentul american a avionului cu care sosea Nadia). Și gimnasta a folosit Ungaria doar ca trambulină spre Occident. Pentru români, plecarea Nadiei, pe lînga gustul dulce(ag)-amar, a constituit un semnal al faptului că în România lui Ceaușescu nu mai era de trăit nici măcar pentru o stea cum era ea.

Pentru a rămîne la nivel interpretativ, similaritatea celor două exemple de mai sus constă în aceea că ambele personaje — atît ciobanul, cît și Nadia — constituiau două simboluri. „Evadarea” pînă și a simbolurilor naționale punea puternic sub semnul întrebării legitimitatea fostului regim chiar și pentru cei care pînă atunci, ca rezultat al propagandei, crezuseră în el.

4. Algo-ritmul tranziției

După 1989 numărul refugiaților politici din România s-a redus practic la zero. În primul an al tranziției însă, datorită conflictelor rezultate în urma procesului de reorganizare macrosocială, mulți cetățeni au părăsit țara din cauza fricii și a nesigurantei pe care o simțeau aici. Această situație era valabilă în primul rînd pentru cei implicați mai mult sau mai puțin în conflictul inter-etnic de la Tîrgu-Mureș, din martie 1990, și în acțiunile minerilor din Valea Jiului. Toate aceste carnagii au însemnat pentru mulți, participanți și neparticipanți deopotrivă, semne ale unei instabilități politice și ale unui potențial pericol de revenire la o nouă formă de guvernare dictatorială.

În primii 2-3 ani ai perioadei de tranziție, pentru România, aceștia au fost principalii factori interni (*push factors*) de emigrare. Pe de altă parte, chiar și în cazul celor care au emigrat din motive economice (marea majoritate), odată ajunși în străinătate, acestea au fost principalele și cele mai frecvent invocate motive.

Astăzi, migrația dinspre România este foarte diversă. Dinamica ei este una de natură nu atît politică sau conflictuală, cît economică. Rădăcinile acestor noi tendințe pot fi căutate în cadrul est-european mai larg. Colapsul sistemului sovietic a corespuns cu neviabilitatea sistemelor socio-politice și economice din restul Europei de Est. Ca rezultat, fostele state socialiste ale Europei de Est trec printr-o tranziție în care își redefinesc structurile economice și socio-politice (Ciutacu, 1996).

Consecința acestui colaps economic și social al Europei de Est, combinat cu tot mai acuta diferență în dezvoltarea și prosperitatea economică dintre Est și Vest,

precum și a dificultăților de convergență politică a statelor est-europene cu statele vest-europene, sînt factori ai actualului val de migrație din Europa de Est. Prin urmare, indivizii migrează pentru a avea un standard de viață, un loc de muncă și un venit mai mare și un mediu de viață cît mai stabil (Ciutacu, 1996). Într-un astfel de context, pentru românii care intenționează să emigreze în țările din Europa de Vest, Ungaria joacă un rol important, unic chiar.

În perioada comunistă, discursul istoric din România a încercat, printre altele, să construiască o identitate care să-i definească pe români ca pe o națiune stabilă, așezată, fără tendințe sau „porniri” migratorii. Toate acestea făcînd aluzie la originea asiatică, barbar-migratorie a maghiarilor. Iată că ironia soartei face ca astăzi românii să fie cei care își aleg ca loc de emigrare Ungaria, chiar și numai ca țară de tranzit. Rațiunile pentru care pleacă astăzi din țară românii sînt desigur în primul rînd de natură economică și doar într-al doilea rînd de natură identitară. Altfel spus, ei părăsesc mai degrabă felul în care trăiesc, decît locul în care trăiesc.

În trecut ca și în prezent, principalele țări în care emigrează români au fost/sînt cele din Europa de Vest (Germania, Franța, Italia etc.), de pe continentul American (Canada, SUA) și, într-o mai mică măsură, Australia. „Strămoșii” emigranților români de astăzi au populat Elis Island-ul, Madridul, Parisul sau Viena în aceeași măsură ca și cei de azi Münchenul, Clevelandul, sau Milano. Astăzi, printre membri diasporei române putem întîlni de la capi ai mafiei din Montreal pînă la cunoscuți oameni de afaceri sau pe directorul Operei din Viena. Bineînțeles, același lucru poate fi spus și privitor la reprezentanții restului țărilor din estul Europei. Așa cum am amintit, în cadrul țărilor în care întîlnim în număr mare imigranți români, Ungaria deține un rol important. În majoritatea cazurilor însă, ea constituie doar o țară de tranzit. Metaforic, românii, ca și păsările călătoare, folosesc Ungaria doar ca pe o navă din largul oceanului pe care se pot odihni în drumul lor către țările calde.

Actualul prim-ministru al Sloveniei afirma nu demult că nimeni nu strică mai mult imaginea țării sale în Statele Unite decît fostul prim-ministru slovac Meciar, prin deciziile și hotărîrile sale nedemocratice, deoarece adeseori, prin confuzia pe care o fac americanii între cele două țări, acestea sînt atribuite Sloveniei, și nu Slovaciei. O situație similară putem spune că există și între București și Budapesta. Sînt multe exemple în care politicieni, artiști sau alte personalități occidentale sosind în București le-au salutat pe gazde cu „*Hello Budapest!*”. Chiar dacă mai rar, același tip de confuzii le fac și personalitățile occidentale care vizitează Budapesta. Dacă raportăm această problemă doar la cetățenii americani, numărul celor care confundă, din cauza distanței mari și a unei percepții corespunzător mai slabe, capitala țării noastre cu cea a Ungariei este mult mai ridicat. Pentru mulți est-europeni o atare „lipsă” de cultură generală (țin minte cum ne-a fost dată ca exemplu inclusiv la cursurile de la facultate) este aproape de neînțeles (în schimb ne-am putea întreba fie cui ar folosi într-un stat caracterizat de atîta pragmatism și funcționalism precum cel american,

cunoașterea la nivel de mase a unor capitale din estul Europei, fie, pe de altă parte, cîți dintre cetățenii români sau maghiari cunosc, să spunem, care este capitala Mozambicului sau a Australiei chiar). Dar între București și Budapesta există nu doar asemănări fonetice sau „coloristice”⁷. La începutul anilor '90, ministrul de externe de atunci al Ungariei declara că drumul României spre Europa va trece prin Budapesta. Adevărul este că, conștient sau nu, imigranții români din perioada de tranziție au confirmat profeția lui Gyula Horn.

Alegerea Ungariei ca țară de tranzit de către români nu se datorează doar vecinătății sale cu România. Că românii, ca și alte grupuri de emigranți, își aleg ca destinație sau ca punct de tranzit Ungaria, are mai multe explicații. Ca una din țările cu cel mai ridicat nivel de trai din fostul spațiu comunist, Ungaria reprezintă o țară de interes pentru străinii care vor să ajungă într-o țară occidentală. Chiar dacă legislația ungară încearcă să restrîngă libertățile legate de statutul, dreptul la rezidență sau muncă al străinilor, aplicarea lor în practică nu funcționează încă. Aceasta înseamnă că mecanismele de control și operativitatea instituțiilor (Poliție, Camera de Muncă, aeroporturi, vămi, grăniceri etc.), care se ocupă de străinii aflați pe teritoriul Ungariei nu sînt destul de articulate, iar conlucrarea între ele este încă nesatisfăcătoare.

Un alt factor ar fi acela că atitudinea maghiarilor față de străini este percepută, cel puțin în cazul românilor intervievați, a fi mai tolerantă decît în alte țări din regiune (ungurii manifestînd un grad mai scăzut de xenofobie). Deși, în contextul unei delicvențe și criminalități în creștere și tot mai greu controlabile, o bună parte din discursul mass-media și cel al politicii oficiale din Ungaria este îndreptat împotriva străinilor, totuși, la nivel societal atitudinea față de aceștia este una mai deschisă.

Astfel, odată ajunși în Ungaria străinii au posibilitatea de a-și găsi loc de muncă (chiar și ilegal) și chirie, putîndu-se decide dacă să se stabilească acolo sau să plece mai departe. În cazul românilor, un alt factor de atracție (*pull factor*) este acela că mulți dintre ei cunosc mai mult sau mai puțin limba maghiară sau, chiar dacă nu o cunosc, au cel puțin un prieten român sau maghiar, care o cunoaște (de obicei aflat în Ungaria de mai multă vreme).

5. „În acest loc, este strict interzis!”

Ungaria constituie așadar primul pas în strategia migrațională a românilor. Locul unde putem găsi cei mai mulți români care intenționează să stea și/sau să lucreze ilegal în Ungaria este Piața Moszkva (Moscova) din Budapesta. Acest loc a devenit aproape un concept. Această piață este arhicunoscută românilor din Ungaria, ea fiind un loc emblematic, un adevărat Zid al Plîngerii pentru românii din Budapesta.

Numele însuși, Piața Moszkva, poartă o încărcătură ironică nu doar pentru unguri (aici s-au dat ultimele lupte în Revoluția din 1956 și tot aici își are capătul de linie tramvaiul '56...), dar și pentru românii care își planifică de aici drumul spre Vest.

Nu există alt loc mai cunoscut pentru un român care vine să lucreze ilegal (pentru prima oară) în Ungaria/Budapesta. Pe lângă gările Keleti și Nyugati, două locuri unde de asemenea putem întâlni români, Piața Moszkva, mai exact „piața de oameni” cum o numesc budapestanii, din Piața Széna este cel mai important loc unde putem întâlni români în grupuri. Numitorul comun al acestor trei locuri din capitala ungară îl reprezintă caracterul ilegal al activității desfășurate acolo de către ei. O privire de ansamblu a oficialităților maghiare față de aceste activități este sintetizată de inscripția multilingvă (și de-a dreptul psihanalizabilă) aflată la ieșirea din stația de metrou Piața Moszkva. În versiunea maghiară putem citi: „*În acest loc este strict interzisă desfășurarea oricăror activități comerciale*”. Textul tradus și în română este mult mai „general”: „*În acest loc este strict interzis!*”

Gara Keleti (și într-o măsură mai mică piața „chinezească” din Józsefváros este locul unde românii schimbă (cumpără și vînd) valută, alături de alți străini care desfășoară aceeași activitate. Grupul lor este însă foarte restrîns comparativ cu cei din Piața Moszkva (în jur de 20-25 în ambele locuri, Keleti și Józsefváros)

Gara Nyugati („groapa” de lângă supermarketul Skála) este (arhi)cunoscută în comunitatea emigranților români ca locul în care „operează” (sau în argon „pun de o faptă”) hoții de buzunare. De asemenea, acesta este locul unde își vînd corpul tinerii prostituți (nu toți homosexuali) și prostituate venite din România.

Pe lângă deja „faimoșii”⁸ hoți de buzunare români din Ungaria, care acționează îndeosebi în mijloacele de transport în comun, și, desigur, în locurile supraaglomerate (noduri comerciale, supermarket-uri etc.), hoții români vînd „la negru” marfa furată, cu precădere obiecte și bunuri cosmetice, de uz casnic și electronice conaționalilor lor în piețele mai puțin controlate (controlabile), la jumătate sau chiar un sfert din prețul real.

Referitor la cea de a doua categorie menționată, cea a prostituțiilor români de la Nyugati, merită amintit că în comparație cu alți prostituți ne-maghiari din Ungaria, cei români sînt cei mai căutați pentru că cer prețurile cele mai mici de pe piață. Acest fapt este compensat pentru ei prin aceea că, atîta timp cît își oferă serviciile, trăiesc pe banii clientului (avînd asigurate mîncarea și cazarea).

În Piața Moszkva se află așadar românii care încearcă să își găsească un loc de muncă. În fiecare dimineață, în jurul orei șase-șase și jumătate, oricine trece prin piață îi recunoaște ușor pe români aflați acolo: îmbrăcați sărăcăcios, în grupuri de 3 pînă la 7-8 persoane, cu fețele buhăite de oboseală, își beau cafeaua, citind cotidianul de mică publicitate *Expressz* în așteptarea (cu sculele de lucru sau sacoșele în mînă) unui patron care să le ofere de lucru. Marea lor majoritate este formată din bărbați între 18 și 35-40 de ani, cu o pregătire școlară medie, necalificați în muncile pe care doresc să le facă.

Apariția oricărei persoane despre care se presupune numai că ar putea fi un patron, dă naștere unei buluceli în jurul lui, fiecare muncitor încercînd să se facă remarcat prin diverse tertipuri, de la prețul la care lucrează, pînă la calitatea,

diversitatea și multitudinea muncilor pe care le poate executa și faptul că vorbește maghiara, pentru a-l putea convinge pe patron că alegerea sa ar fi cea mai bună soluție. „Licitarea” locurilor de muncă este foarte dură, uneori chiar conflictuală, relevând motivația puternică a migranților pe fondul unei nemulțumiri generale, al unui disconfort și al unui nivel de trai foarte scăzut care îi caracterizează⁹.

Altă categorie de români care își caută de lucru în Piața Moszkva sînt aceia care se angajează doar pentru a-și planifica, cu o meticulozitate vecină cu diabolicul, furtul unei sume de bani, a unor obiecte foarte scumpe pe care să le poată apoi vinde pe piața neagră, fie de la locul de muncă, fie din proprietatea patronului. Această „așteptare” a momentului prielnic poate presupune 1-2 zile sau chiar 1-2 luni de muncă în același loc, pînă cînd respectivii cîștigă încrederea deplină a patronului. Există însă și situația inversă în care un imigrant român nu este plătit, uneori nici după o lună de lucru. În aceste din urmă cazuri patronul îi amenință pe imigranți — ca lucrători ilegali — cu poliția.

În ceea ce privește poliția, ea își face apariția sporadic în Piața Moszkva, dar, așa cum aminteam, controlul este unul pur formal. Orice român legitimat invocă statutul de „turist” și din această cauză polițistul, deși îi poate deduce cu ușurință adevăratul statut din modul în care este îmbrăcat, din compania în care se află, din evidenta sa ședere de mai multe zile acolo, nu poate să-i facă practic nimic, legea nefiind destul de clară în acest sens. De aceea, cei aflați acolo pentru a-și găsi de lucru nici nu se tem prea tare, existînd o oarecare simbioză între polițiștii și imigranții români din Piața Moszkva.

În funcție de sezon, numărul românilor care așteaptă în Piața Moszkva variază între 50-60 de persoane iarna și 100-120 de persoane vara. Acest număr descrește de la o oră la alta, pînă la prînz cînd nu-i găsești în piață decît pe cei ghinionişti în ziua respectivă. În jur de ora șase-șapte și jumătate seara, încep să se adune din nou în piață. Seara acesta este locul principal de întîlnire al românilor din Budapesta. Aici își planifică programul pentru zilele următoare, discută despre experiențele din ziua respectivă, despre noi posibilități de locuri de muncă, despre știrile din România sau informații privitoare la emigrarea lor. De aici se duc la cinema, la o bere sau în alte locuri de agrement ale Budapestei.

Piața Moszkva poate fi deci considerată centrul de întîlnire al emigranților români din Budapesta. La sfîrșitul fiecărei zile de lucru, vin aici și românii din gara Keleti, cei din gara Nyugati precum și cei din piața Józsefváros sau din alte locuri ale orașului, oferindu-și astfel posibilitatea de a întîlni și cunoaște cu noi conaționali, dar și de a se ajuta unul pe celălalt.

6. Contextul socio-economic al migrației ilegale a românilor

Cea mai mare parte a românilor care trăiesc în Ungaria, rezidențiază și lucrează aici în mod ilegal. Majoritatea lor vin pe cale legală (cu pașaport turistic). Este dificil

de estimat cu exactitate câți români trec ilegal granița Ungariei, dar pe baza interviurilor realizate cu grănicierii și vameșii maghiari, cei 1-2 români care sînt prinși trecînd ilegal frontiera româno-ungară, reprezintă, în jur de 10-15% din totalul celor care încearcă acest lucru. Aceștia sînt tineri cărora li s-a retras (pentru comiterea de ilegalități pe teritoriul Ungariei) dreptul de a mai intra pe teritoriul Ungariei.

Cei mai mulți dintre emigranții ilegali români din Ungaria își caută cazări ieftine, nepretențioase. Ei închiriază un apartament sau o cameră cu plată lunară (sub 10.000 Ft, echivalentul a aprox. 400.000 lei la un salariu lunar mediu în jur de 25-30.000 de forinți, în luna iulie a acestui an) sau cu plata zilnică (4-500 ft/zi), în care locuiesc 10-15 persoane într-o singură cameră. Pe de altă parte, uneori ei locuiesc în case sau camere oferite de către patroni, chiria fiind acoperită din salariu, ore suplimentare sau lucru la sfîrșit de săptămîină.

Datorită faptului că, potrivit prevederilor legale, perioada maximă de ședere a unui străin pe teritoriul Ungariei este de 30 de zile de la data intrării în țară, emigranții români călătoresc lunar, înaintea expirării datei limită, pînă la graniță pentru a-și ștampila pașaportul și a se întoarce înapoi. Sînt totuși două excepții: de Paști și de Crăciun, cînd fiecare din ei stă acasă pentru perioadă mai lungă de timp (este vorba mai ales de cei care au familie). Pentru aceste drumuri pînă la graniță există curse speciale de autobuz. Prețul unui drum (Budapesta — graniță și retur) este de 5.000 de forinți, din care 1000 sînt bacșiful pentru vameși, care altfel, știind despre ce este vorba, nu le-ar permite muncitorilor să se reîntoarcă în aceeași zi. Un astfel de autobuz are în jur de 40 de locuri și aproape de fiecare dată pleacă și se întoarce plin, cîștigul net al vameșilor fiind prin urmare substanțial (atitudinea lor fiind încă un exemplu de lipsă de coordonare între diferitele nivele și sectoare ale instituțiilor care au ca obiect migrația ilegală din Ungaria).

Emigranții români pot fi împărțiți în patru categorii largi. Prima este formată din toți cei care merg în Ungaria pentru a face piață, adică pentru a-și vinde marfa cumpărată mai ieftin în România, eventual pentru a-și cumpăra diferite produse (alimente, îmbrăcăminte, articole de uz casnic ș.a.) pe care apoi să le vîndă mai scump în țară. A doua categorie este a celor care se duc în Ungaria pentru a munci (majoritatea ilegal) și pentru a reveni apoi în țară cu banii astfel strînși, eventual pentru a porni o afacere. A treia categorie o formează cei care merg în Ungaria pentru a-și pregăti drumul mai departe spre țările vest-europene și transatlantice.

Trăsătura comună a acestor trei categorii, atît în cazul celor care se întorc în țară, cît și în cazul celor care pleacă mai departe, este aceea că Ungaria nu este folosită ca țară de destinație, ci doar ca țară de tranzit, ca o „trambulină” pentru un obiectiv următor. Ungaria constituie în strategia migrațiilor români o zonă intermediară, ei socotindu-și șederea aici drept un provizorat (excepție făcînd un procentaj mic al românilor integrați sau quasi-integrați în societatea maghiară, fie prin căsătorii mixte, fie prin locuri de muncă foarte bine plătite).

A patra categorie a românilor care imigrează în Ungaria este formată de cei a căror activitate în Ungaria este — sub o formă sau alta — ilegală sau delicventă/criminală. Aceștia sînt, așa cum am amintit, hoți de buzunare, prostituți/prostitute, bișnițari etc. Este interesant că și în strategia acestora scopul final este tot de a ajunge într-una din țările occidentale¹⁰.

Alături de chinezi, musulmani sau maghiarii din afara granițelor Ungariei (din fostele regiuni ale Imperiului Austro-Ungar), imigranții români constituie pe piața muncii ilegale unul din cele mai numeroase grupuri. Muncitorii români pot fi întâlniți îndeosebi în construcții și agricultură — pregătirea lor profesională și atitudinea lor diferită față de muncă le face accesibile îndeosebi aceste sectoare în contextul pieții muncii din Ungaria. Faptul că primesc un salariu bun, chiar dacă acesta reprezintă doar jumătate din cel al unui cetățean maghiar care efectuează aceeași muncă, este de asemenea un factor important în opțiunea pentru aceste sectoare.

Imigranții români sosesc în Ungaria în cele mai multe din cazuri fără a avea informații concrete despre situația existentă acolo (legislația privitoare la rezidență, posibilitățile de muncă și cazare, prețuri, salarii ș.a.m.d.). Ei află despre toate acestea doar după ce sosesc în Ungaria, în special de la prietenii care locuiesc de mai mult timp în Ungaria sau de la cei care vorbesc maghiara (inclusiv etnicii maghiari veniți din România). Cunoscînd limba oficială, acești cunoscuți sau prieteni îi pot ajuta pe cei nou-veniți, mai ales în primele zile, cele de acomodare. De multe ori o simplă propunere din partea cuiva proaspăt sosit din Ungaria este de ajuns pentru ca cel căruia i se face această propunere să decidă spontan să plece. Fără nici o pregătire prealabilă, el o face mai mult ca pe o aventură, ca să-și „încearcă norocul”. Situația nefericită care caracterizează astăzi România (factorii *push* amintiți) laolaltă cu mirajul pe care (încă?) îl mai prezintă Europa de Vest (factorii *pull*) sînt suficiente motive pentru ca românii să-și părăsească familia și locul în care trăiesc.

În multe cazuri însă, informația de care ar avea nevoie le lipsește imigranților chiar și după ce au stat o perioadă în Ungaria. De asemenea, cei care totuși află care sînt demersurile pentru a obține documentele necesare pentru a putea rămîne (rezidenția) și lucra în Ungaria în condiții legale, nu întreprind nimic în acest sens. Datorită, susțin ei, necunoașterii limbii, a birocrăției și a atitudinii negative a funcționarilor instituțiilor în cauză, imigranții nu pun prea mare preț pe obținerea unui statut legal în Ungaria.

Pe de altă parte, obținerea permisului de muncă e considerată inutilă din cauza taxelor prea mari care trebuie plătite. Această atitudine subliniază încă odată intenția lor de a părăsi Ungaria. Pentru cineva care dorește să se stabilească acolo, este indispensabilă obținerea permisului temporar sau permanent de rezidență, dar aceste lucruri este imposibil (întrucît este ilegal atîta timp cît cel în cauză nu are un venit sau un loc de muncă corespunzător). Rațiunile economice primează însă în fața celor de statut.

Un aspect important în toată această ecuație este și atitudinea patronilor față de imigranții pe care îi angajează. Cei care doresc și cer permis de muncă la angajare sau cei care aranjează toate actele necesare pentru străinii pe care-i angajează (ilegal) sînt, proporțional cu numărul total al imigranților, puțini la număr. Majoritatea patronilor însă fie promit și nu se țin de cuvînt, fie pur și simplu nu se ocupă din capul locului de obținerea permisului de muncă. Amenziile pentru patroni sînt practic nesemnificative. De asemenea firma care execută lucrarea nu este una și aceeași cu cea care a cîștigat licitația pentru executarea lucrării respective. Firmele care cîștigă licitațiile sînt firme mai mari, cu un capital corespunzător, dar executarea efectivă a lucrării este realizată de o altă firmă, mai mică, intermediară. Acestea din urmă, ca executante, poartă și răspunderea pentru muncitorii pe care îi angajează, astfel încît ele sînt și cele amendate.

O ultimă precizare la acest subiect ar fi aceea că numărul imigranților români care ar dori să își facă rost de documentele necesare procurării permisului de muncă și a celui de rezidență probabil că ar crește dacă s-ar aduce niște schimbări și înlesniri în ceea ce privește obținerea lor.

7. Așteptînd Europa (În loc de concluzii)

O persoană care intră în contact cu o cultură străină și dorește să devină parte a ei, să se integreze în ea, trebuie să parcurgă fiecare din etapele procesului de socializare (acomodare, adaptare, integrare și participare). Depășirea lor necesită perioade de timp diferite. De asemenea, accelerarea sau încetinirea lor depinde de contextul și de mediul social în care se află persoana respectivă.

Datorită faptului că majoritatea nu plănuiesc să se stabilească în Ungaria, integrarea imigranților români ilegali în cultura maghiară (din Ungaria) se încheie înainte de faza a doua a procesului socializării. Așteptînd să migreze mai departe (situația este similară și în cazul românilor care după o perioadă de timp petrecută în Ungaria se întorc în țară), ei nu au interesul de a trece printr-un astfel de „purgatoriu”.

La acestea s-ar adăuga și dificultățile de integrare, dificultăți care ar exista și în cazul în care ei ar dori totuși să rămînă definitiv în Ungaria. Principala problemă în acest sens o constituie necunoașterea limbii maghiare (parțial sau deloc). Pentru toți cei care vorbesc mai mult sau mai puțin bine limba maghiară, integrarea decurge mai ușor și mai rapid. Firesc, toți cei care nu cunosc limba maghiară au probleme de adaptare la noul mediu în care intră și continuă să rămînă niște adevărați *străini* (mișcîndu-se doar în spații în care sînt însoțiți de cel puțin o persoană care vorbește românește). Astfel, contactele lor cu cultura maghiară, cu societatea maghiară sînt (*inter*)mediate. Conexiunile lor cu alteritatea sînt de fapt virtuale. Ei obțin informații despre cultura maghiară în cea mai mare parte prin prietenii lor români sau prin maghiarii ardeleni cu care se întîlnesc acolo. În mod firesc, toți cei care vorbesc maghiara au mai multe relații și se află mai mult timp în contact cu ungurii din Ungaria (formal și informal). Ei joacă rolul de mediatori între unguri și emigranții români. Dar, backgroundul

lor cultural (educație, abilități de comunicare, stil vestimentar, stil de viață, background familial, valori, norme etc.) face ca ei să fie de fapt niște străini.

Pentru a concluziona, putem spune ca imigranții români ilegali din Ungaria, emigrați datorită factorilor de împingere și de atracție amintiți, odată ajunși acolo se confruntă cu noi factori *pull* și *push* chiar dacă scopul lor principal este acela de a ajunge într-o a treia țară. În general, insatisfacția rămîne la fel de mare. Chiar dacă întîlnesc un standard de viață mai înalt decît cel din România, ei ajung într-un mediu în care, ca orice emigrant, se integrează greu. Astfel, își urmează proiectul inițial și, aflîndu-se deja în Ungaria, încearcă să ajungă într-o țară unde speră să găsească un Pămînt al Făgăduinței mai puțin arid... □

Bibliografie:

*** *Anuarul Statistic al României 1995*

Ciutacu, C. — *Romania*. În *Economic Studies 8/1996 (International Migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States)*. United Nations. New York and Geneva. 1996.

Gábrity, M.I. *A jugoszláv lakosok külföldre távozásának szociológiai vetülete (Aspecte sociologice ale plecării în străinătate a locuitorilor iugoslavi)*. În *Szociológia Szemle*, 1996/2, p. 96-106.

Haerpf, C. & Wallace, C. *Xenophobic Attitudes towards Migrants and Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe*. Lucrare prezentată la simpozionul *Justiz und Fremdenfeindlichkeit (Justiție și Xenofobie)*, 23.-24 oct. 1997, Viena.

Krassinets, E. — *Illegal Migration and Employment in Russia*. Lucrare prezentată la conferința *Illegal Migration in Eastern Europe*, aprilie 1998, Praga.

Sik, E. — *The Transylvanian Refugees in Hungary and the Emergence of Policy Networks to Cope with Crisis*. *Journal of Refugees Studies Vol. 5 No.1 1992*.

Note

1. Cercetarea a fost comandată de ILO (*International Labour Organization*).
2. O parte distinctă și cel puțin la fel de importantă a cercetării, dar care nu face obiectul acestui studiu, îl constituie traficul ilegal de persoane în/prin Ungaria. În traficul de persoane în spațiul central și est-european, elementul românesc joacă un rol destul de important atît prin cei care iau în mod direct parte la el, cît și prin cei care contribuie la controlul și la reducerea dimensiunilor lui.
3. Pentru simplitatea redactării, termenul de „român(i)” se referă exclusiv la etnicii români din România. Referirile la cetățenii români de naționalitate maghiară, adică la ungurii din România, vor fi făcute, acolo unde este cazul, explicit.
4. Tradus în limba tuturor imigranților străini din Ungaria cu care urma să se realizeze interviuri.
5. Aspectul mai straniu și totodată mai „delicat” al problemei a fost acela că parte din membrii echipei erau ei înșiși imigranți ilegali, lucrînd ca operatori fără a avea permis de muncă. Metodologic vorbind, putem spune că făceau observație participativă...
6. Toate formele de folclor contemporan, bancurile, fabulațiile apărute în perioada respectivă în jurul acestei teme subliniază și ele importanța și interesul manifestat de oameni față de ea.

7. Stemele celor două capitale conțin culorile naționale al celeilalte țări. Mai concret, albastru, roșu și galben în cazul Budapestei și roșu, alb și verde în cel al Bucureștiului.

8. În mass-media maghiară de azi, dacă acțiunile de tip terorist și mafiot sînt asociate în special ucrainenilor, iar traficul de arme iugoslavilor și albanezilor, furturile și hoții de buzunare sînt puse îndeosebi pe seama românilor, cu toate că din cele 4% cît reprezintă delictvența străină în Ungaria (fapte penale comise practic de membrii a opt comunități de străini din Ungaria), românii, conform informațiilor primite de la Ambasada României din Budapesta, sînt în poziția a patra. Neputînd controla criminalitatea în creștere din Ungaria, multe din cazuri, încă înainte de a fi dezlegate și de a li se găsi făptașul/făptașii, sînt atribuite unor străini. Stereotipurile astfel create accentuează o atitudine de respingere socială față de anumite grupuri de străini (cele din afara spațiului vest-european și cel format de țările din Grupul de la Visegrád). Cel mai mult contribuie la construcția stereotipurilor față de români, cei de la gara Nyugati. De asemenea, într-o cercetare finalizată la sfîrșitul anului trecut, la întrebarea „Credeti că grupurile și minoritățile etnice din țara noastră (Ungaria, n.a.) pot constitui o amenințare (=amenințare mare + o anumită amenințare) pentru pacea și securitatea din această societate?”, 51% (în 1991) și 33% (în 1996) (-18%) dintre cetățenii unguri au răspuns cu „da” (Haerpfer & Wallace, 1996).

9. Cînd am efectuat observațiile de teren în Piața Moszkva, am fost eu însumi întrebat de conaționalii mei dacă sînt patron și dacă le pot oferi ceva de lucru, iar aceasta cu absolut fiecare ocazie.

10. Aici ar putea fi incluși, nu neapărat ca imigranți, dar ca parte a comunității române, studenții români din Ungaria/Budapesta, alături de membrii Ambasadei României din Budapesta. Și ei desfășoară activități care pot fi încadrate în cele ilegale (munci intelectuale cum ar fi cercetări, traduceri de texte, traduceri simultane, organizarea și participarea la conferințe, muncă de bibliotecar s.a.). Datorită faptului că puțini dintre ei vorbesc limba maghiară, nu putem vorbi de un furt de inteligență („brainstealing”) sau vînătoare de creiere („brainhunting”) (Gabrity, 1996). De fapt, majoritatea lor folosesc, și ei, Ungaria ca „trambulină” pentru universitățile americane sau vest-europene.

*

Marius COSMEANU (n.1967), licențiat al Facultății de Sociologie, Universitatea de Vest din Timișoara, în prezent redactor al trimestrialului *Altera*, este autor al studiilor *A másság kezdete*, apărut în revista *Régió*, și al *The DAHRs* (Democratic Alliance of Hungarians from Romania) Campaign and Companion in the Hungarian Press from Romania, în curs de apariție în volumul *Collected papers of ELTE-UNESCO Minorities Studies Program*.

Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale

Foundation on Inter-Ethnic Relations — o organizație neguvernamentală fondată în 1993 pentru a veni în sprijinul Înaltului Comisar OSCE pentru Minorități Naționale — a facilitat o serie de consultări ale experților, dintre care două au avut loc la Oslo, iar una la Haga. Au făcut parte din această echipă experți în discipline diverse precum drept internațional, lingvistică, politologie, și specialiști totodată în problemele și necesitățile minorităților. Prezentul document, a cărui elaborare s-a finalizat în februarie 1998, este rezultatul colaborării lor.

Numele

1. Persoanele aparținând minorităților naționale au dreptul să-și folosească numele în limba proprie în conformitate cu propriile tradiții și propriul sistem lingvistic. Numele trebuie recunoscut în mod oficial și folosit de către autoritățile publice ca atare.

2. În același fel, entitățile private, cum ar fi asociațiile culturale și de afaceri fondate de către persoane aparținând minorităților naționale, se vor bucura de același drept privind denumirea.

3. În zonele locuite de număr semnificativ de persoane aparținând minorităților naționale și unde acestea o

vor solicita, autoritățile publice vor lua măsuri pentru a inscripționa, și în limba minorităților naționale, denumirile locale, numele străzilor și alte indicații topografice destinate publicului.

Religia

4. Fiecare persoană are dreptul de a-și alege limba în care își practică, individual sau în comunitate cu alții, propria religie.

5. Pentru ceremoniile sau actele religioase care se referă la statutul civil sau care au efect legal în interiorul statului respectiv, statul poate solicita ca certificatele și documentele privind acest

statut să fie întocmite și în limba/limbile oficiale ale statului. Statul poate cere ca registrele privind statutul civil să fie întocmite și în limba/limbile oficiale ale statului de către autoritățile religioase.

Viața comunitară și organizațiile neguvernamentale

6. Orice persoană, inclusiv cele aparținând minorităților naționale, are dreptul de a-și fonda și conduce propria organizație neguvernamentală, asociație sau instituție. Aceste entități pot folosi limba(-ile) pe care o (le) aleg.

7. În cazul în care statul sprijină activ, între altele, activități din sfera socială, culturală și sportivă, o proporție echitabilă trebuie să revină activităților similare desfășurate de către persoanele aparținând minorităților naționale. Sprijinul financiar al statului trebuie acordat fără discriminare activităților din domeniile respective desfășurate în limba (-ile) minorităților naționale.

Mass-media

8. Persoanele aparținând minorităților naționale au dreptul de a-și crea și menține mass-media în limba maternă. Reglementările privitoare la mass-media audiovizuală trebuie bazate pe criterii obiective și nediscriminatorii și ele nu vor fi folosite pentru restrângerea drepturilor minorităților.

9. Persoanele aparținând minorităților naționale trebuie să aibă acces la timp de emisie în limba maternă în mass-media finanțată de stat. Cantitatea și calitatea timpului de emisie acordat unei minorități la nivel național, re-

gional sau local, trebuie să fie proporțională cu mărimea numerică și densitatea teritorială a minorității naționale și adecvată situației și necesităților sale.

10. Trebuie garantat caracterul independent al programelor mass-mediei publice și private în limba(-ile) minorităților naționale. Colegiul editorial care supravezează conținutul și orientarea programelor trebuie să fie independent, iar în structura sa trebuie incluse persoane aparținând minorităților naționale și cu o atitudine independentă.

11. Accesul la mass-media străină nu poate fi restrâns în mod nejustificat. Acest acces nu poate justifica reducerea timpului de emisie alocat minorităților în mass-media finanțată din fonduri publice în interiorul statului în care trăiesc aceste minorități.

Viața economică

12. Fiecare persoană, inclusiv cele aparținând minorităților naționale, are dreptul de a-și conduce întreprinderea privată în limba/limbile pe care o (le) alege. Statul poate solicita și folosirea limbii sau limbilor oficiale numai în cazul în care poate fi demonstrat un interes public legitim, cum ar fi interesul privind protecția angajaților și a consumatorilor, ori în cazul tranzacțiilor dintre întreprindere și autoritățile guvernamentale.

Autoritățile administrative și serviciile publice

13. În regiunile și localitățile unde persoanele aparținând minorităților naționale sînt într-un număr semnificativ și unde s-a solicitat aceasta, persoanele

aparținând minorităților naționale au dreptul să primească de la instituțiile publice regionale și/sau locale, documente și certificate atât în limba sau limbile oficiale a(le) statului, cât și în limba minorității naționale respective. În mod asemănător, instituțiile publice regionale și/sau locale vor trebui să întocmească registrele civile și în limbile minorității naționale respective.

14. Persoanele aparținând minorităților naționale vor trebui să aibă posibilități corespunzătoare de a-și folosi limba maternă în comunicarea cu autoritățile administrative, în special în regiunile și localitățile unde și-au exprimat această dorință și unde sînt prezente într-un număr semnificativ. În același chip, autoritățile administrative vor asigura, acolo unde este posibil, accesul la serviciile publice și în limba minorității. În acest scop, vor trebui să angajeze personal și/sau conceapă politici și programe de instruire adecvate.

15. În regiunile și localitățile unde persoanele aparținând minorităților naționale se găsesc într-un număr semnificativ, statul va lua măsuri pentru a asigura faptul ca persoanele alese în organismele guvernamentale regionale și locale să poată folosi și limba minorităților naționale în lucrările acestor organisme.

Instituțiile naționale independente

16. Statul pe teritoriul căruia trăiesc persoane aparținând minorităților naționale se va asigura ca, pentru cazurile în care aceste persoane consideră că li s-au încălcat drepturile ling-

vistice, ele să aibă, pe lângă căile legale corespunzătoare, acces la instituțiile naționale independente, cum ar fi instituția avocatului poporului sau comisiile de drepturile omului.

Justiția

17. Toate persoanele, inclusiv cele aparținând unei minorități naționale, au dreptul să fie informate în mod prompt, într-o limbă pe care o înțeleg, asupra motivului pentru care au fost arestate și/sau deținute, precum și asupra naturii și cauzei oricărei acuzații formulate împotriva lor, și au totodată dreptul să se apere în această limbă, dacă este necesar, cu asistența gratuită a unui interpret înaintea, în timpul procesului și la apel.

18. În regiunile și localitățile în care persoanele aparținând unei minorități naționale sînt prezente într-un număr considerabil și unde a fost exprimată această dorință, persoanele aparținând acestor minorități trebuie să aibă dreptul de a se exprima în limba maternă în cursul procedurilor judiciare, dacă este necesar, cu asistența gratuită a unui interpret sau translator.

19. În regiunile și localitățile în care persoanele aparținând unei minorități naționale se găsesc într-un număr semnificativ și a fost exprimată dorința în acest sens, statul trebuie să acorde considerația cuvenită introducerii limbii materne în toate procedurile juridice ce vizează aceste persoane.

Privarea de libertate

20. Directorul unei închisori ca și personalul acesteia trebuie să poată

vorbi limba sau limbile majorității prizonierilor, sau limba înțeleasă de majoritatea lor. Trebuie orientate în acest sens recrutarea personalului sau trebuie concepute programe de instruire a acestuia. Atunci când este necesar, se va apela la serviciile unui interpret.

21. Deținuții aparținând unei minorități naționale vor avea dreptul de a folosi ce limbă doresc în comunicarea cu colegii lor precum și cu alte persoane. Autoritățile vor adopta, ori de câte ori este posibil, măsuri care să le faciliteze prizonierilor comunicarea în limba maternă atât oral cât și în corespondența personală, în limitele prescise de lege. Legat de aceasta, persoanele deținute ar trebui, în general, să fie repartizate într-o închisoare aflată aproape de locul lor de rezidență.

Notă explicativă la Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale

Introducere generală

Articolul 1 al **Declarației Universale a Drepturilor Omului** se referă la demnitatea tuturor ființelor umane ca la conceptul fundamental ce stă la baza tuturor standardelor referitoare la drepturile omului. Articolul 1 al **Declarației** afirmă: „*Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi...*” Importanța acestui articol este de neprețuit. Nu numai că se referă la drepturile omului în general, dar constituie totodată unul din fundamentele drepturilor lingvistice ale persoanelor aparținând minorităților naționale.

Egalitatea în demnitate și drepturi presupune respectul pentru indentitatea individului ca ființă umană. Limba constituie una dintre componentele fundamentale ale identității umane. Ca urmare, respectul pentru demnitatea unei persoane este strâns legat de respectul față de identitatea persoanei, și, prin aceasta, față de limba [maternă a] persoanei.

În acest context, **Pactul internațional cu privire la drepturile politice și civile** prezintă o importanță considerabilă. Articolul 2 al **Convenției** cere statelor să garanteze tuturor indivizilor de pe teritoriul lor și aflați sub jurisdicția lor respectarea drepturilor „*fără nici o deosebire cum ar fi ... limba...*”. Articolul 19 al **Convenției** garantează libertatea de exprimare care, potrivit formulării **Convenției**, nu asigură numai împărtășirea și obținerea informațiilor și ideilor de orice fel și indiferent de frontiere, dar prevede totodată ca acest lucru să aibă loc prin intermediul limbii alese de fiecare. Primirea și răspîndirea de informații presupune totodată și participarea activă a oamenilor în cadrul comunității. În acest context, prezintă o relevanță deosebită articolele 21 și 22 al **Pactului** ce garantează dreptul la liberă întrunire și asociere.

În mod similar, în Europa, libertatea de exprimare stipulată în Articolul 10 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale**, și în conformitate cu Articolul 14 al aceleiași **Convenții**, trebuie „*să fie asigurată fără nici o deosebire întemeiată de pildă pe... limbă...*” **Declarația cu privire**

la libertatea de exprimare și informare a Consiliului European, făcând referire explicită atât la **Declarația Universală a Drepturilor Omului** cât și la **Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale**, afirmă că „*libertatea de exprimare și informare este necesară pentru dezvoltarea socială, economică, culturală și politică a fiecărei persoane, și constituie o condiție a progresului armonios al grupurilor sociale și culturale, al națiunilor și al comunității internaționale*”. În acest context, sînt importante libertatea de întrunire pașnică și de asociere, garantate de **Articolul 11 al Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale**.

În contextul OSCE, aceleași idei fundamentale privind libertatea de exprimare, întrunire și asociere sînt enumerate în paragrafele 9.1–9.3 al **Documentului Reuniunii de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane**.

În **Carta de la Paris pentru o Nouă Europă**, șefii statelor și guvernele membre ale OSCE „*afirmă că, fără nici o deosebire, fiecare individ are dreptul la... libertatea de exprimare, libertatea de asociere și întrunire pașnică,...*”

Articolul 27 al Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice reprezintă o altă prevedere de bază cu influență directă asupra drepturilor lingvistice ale minorităților naționale. El afirmă că „*nu poate fi limitat dreptul persoanelor aparținînd minorităților de a-și folosi limba în comun cu ceilalți membri ai grupului lor*”.

În mod asemănător, **Articolul 2 (1) al Declarației ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice** proclamă dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de „*a-și folosi liber propria limbă, fără vreo discriminare, în particular sau în public*”.

Articolul 10 (1) al Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale a Consiliului European stipulează că statele vor recunoaște dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de „*a-și folosi propria limbă în particular și în public, liber și fără nici o imixtiune, în scris și vorbit*”.

Cu toate că aceste prevederi se referă la folosirea limbilor minoritare în public și particular, ele nu delimitează sfera „publică” de sfera „particulară”. Într-adevăr, aceste sfere se pot suprapune. Un astfel de caz ar putea fi, de exemplu, încercarea de fondare de către indivizi sau comunități a unor școli sau a unei mass-medii proprii. O inițiativă privată poate deveni, pe parcurs, de interes public legitim. Un astfel de interes poate genera reglementări publice.

Folosirea limbilor minorităților „în public și în particular” de către persoanele aparținînd minorităților naționale nu poate fi luată în considerare fără a se face referire la educație. Problemele educaționale, din perspectiva relației lor cu limbile minorităților naționale, sînt discutate în detaliu în **Recomandările de la Haga privind drepturile educaționale ale minorităților naționale**, care au fost redactate la cererea Înalțului Comisar OSCE

pentru Minoritățile Naționale de către Fundația pentru relații interetnice, în colaborare cu experți de renume mondial atât în domeniul internațional al drepturilor omului, cât și în cel al educației. **Recomandările de la Haga** au fost concepute în vederea facilitării unei înțelegeri mai clare a instrumentelor internaționale referitoare la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, din acest domeniu de o importanță vitală pentru păstrarea și dezvoltarea identității persoanelor aparținând minorităților naționale.

Instrumentele internaționale de drepturile omului stipulează că drepturile omului sînt universale, de ele trebuind să se bucure fiecare persoană, fără discriminare. Totuși, majoritatea drepturilor omului nu sînt absolute, iar prevederile internaționale conțin un număr limitat de situații în care statele își pot justifica restrîngerea anumitor drepturi. Restrîngerea drepturilor omului, permisă de legislația internațională, poate fi invocată în situații de urgență în care sînt periclitate vieți omenești și în situațiile care reprezintă un pericol pentru drepturile și libertățile celorlalți, sau în situații care contravin moralei, sănătății publice, securității naționale și a bunăstării generale într-o societate democratică¹. În legislația referitoare la drepturile omului, restrîngerile libertăților trebuie interpretate în mod restrictiv.

Drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și folosi limba(-ile) în public și în particular, prevăzute și elaborate în **Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale**,

trebuie considerate într-un context echilibrat al participării depline în cadrul întregii societăți. **Recomandările** nu propun o abordare izolaționistă, ci mai degrabă una care să încurajeze un echilibru între dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și păstra și dezvolta propria identitate, cultură și limbă, și necesitatea asigurării că ele se vor putea integra deplin și ca membri egali în ansamblul societății. Din această perspectivă, o atare integrare nu poate avea loc fără o cunoaștere temeinică a limbii(-lor) oficiale a(le) statului. Prevederile pentru o astfel de educație sînt formulate în articolele 13 și 14 ale **Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale**, și în articolele 28 și 29 ale **Convenției privind drepturile copilului**, care conferă dreptul la educație și impun statului să prevadă obligativitatea educației. În același timp, articolul 14, paragraful 3 din **Convenția-Cadru pentru protecția minorităților naționale** stipulează predarea limbii minoritare „fără a se aduce atingere învățării limbii oficiale ori predării în această limbă”.

Numele

1. Articolul 11, paragraful 1 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale**, stipulează că persoanele aparținînd minorităților naționale au dreptul de a-și folosi numele și prenumele în propria limbă. Acest drept, a cărui exercitare constituie fundamentul identității personale, va trebui aplicat în funcție de condițiile fiecărui stat. De exemplu, autoritățile publice vor putea

folosi în mod justificat transcrierea fonetică în limba sau limbile oficiale al(e) statului a numelui persoanelor aparținând minorităților naționale. Totuși, aceasta trebuie să se facă în concordanță cu limba și tradiția minorității naționale în cauză. În lumina acestui drept elementar, legat atât de limba cât și de identitatea individului, persoanele care au fost constrinse de către autoritățile publice să renunțe la numele lor originale sau tradiționale sau ale căror nume au fost schimbate împotriva voinței lor, sînt îndreptățite să le reia fără a fi obligate la suportarea vreunei cheltuieli.

2. Numele constituie, de asemenea, un element important și în identitatea persoanelor juridice, în special în contextul persoanelor aparținând minorităților naționale care acționează în comun. Articolul 2, paragraful 1 al **Declarației ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice** proclamă dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale „*de a-și folosi propria lor limbă, în particular sau în public, liber și fără imixtiuni sau alte forme de discriminare*”. Articolul 10, paragraful 1 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale** stipulează că statele vor recunoaște dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale „*de a-și folosi limba liber și fără vreo imixtiune, în privat și în public, oral și scris*”. Articolul 27 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** declară că „*persoanele aparținând ... minorităților*

nu pot fi lipsite de dreptul..., în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, ... *de a-și folosi propria lor limbă*”. Dreptul unei persoane de a-și folosi în public propria limbă, în comun cu ceilalți membri ai grupului ei și fără vreo imixtiune sau orice formă de discriminare, constituie o indicație clară că entitățile legale — instituții, asociații, organizații sau întreprinderi economice —, fondate și conduse de persoane aparținând minorităților naționale vor avea dreptul să adopte denumiri în limba lor minoritară. O astfel de denumire a unei persoane juridice va fi recunoscută de autorități și folosită în concordanță cu sistemul și tradițiile lingvistice ale comunității respective.

3. Articolul 11, paragraful 3 din **Convenția-Cadru** prevede „*în ariile locuite în mod tradițional de un număr substanțial de persoane aparținând unei minorități naționale, părțile vor depune eforturi... pentru expunerea denumirilor locale tradiționale, a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară, acolo unde există o cerere suficientă pentru astfel de indicații.*” Refuzul recunoașterii legalității istorice a denumirilor mai sus menționate poate fi considerat drept o tentativă de revizuire a istoriei și de asimilare a minorităților, ceea ce constituie un pericol grav pentru identitatea persoanelor aparținând minorităților naționale.

Religia

4. Articolul 27 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și**

politice afirmă că „în statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul ... de a-și profesa și practica propria lor religie sau de a-și folosi propria lor limbă, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor”. Articolul 3, paragraful 1 al **Declarației ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale** stipulează că „persoanele aparținând minorităților naționale pot să-și exercite drepturile..., individual și în comun cu alți membri ai grupului lor, fără nici o discriminare”.

Credința și practicarea ei „în comun” este un domeniu de mare importanță pentru multe persoane aparținând minorităților naționale. În acest context, trebuie remarcat că dreptul persoanei la propria religie este nelimitat și garantat de Articolul 18, paragraful 1 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și de Articolul 9, paragraful 1 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale**. Cu toate acestea, libertatea individului de a-și manifesta credința și religia, incluzând aici și serviciile religioase publice, constituie subiectul unor limitări în următoarele paragrafe al aceluiași articol. Aceste limitări trebuie prevăzute de legislație și trebuie să fie legate de ordinea și siguranța publică, sănătate, morală și protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale celorlalți. Ele trebuie să fie rezonabile și proporționale scopului preconizat, iar statele nu le vor putea invoca pentru a sufoca aspirațiile spirituale, lingvistice

sau culturale legitime ale persoanelor aparținând minorităților naționale.

5. Riturile religioase, cum ar fi ceremoniile de nuntă sau înmormântare, pot constitui, de asemenea, acte civile legale, în unele țări ele determinând statutul civil. În asemenea cazuri, trebuie luat în considerare interesul public. Având în vedere principiul că factorii administrativi nu trebuie să obstrucționeze exercitarea drepturilor omului, autoritățile publice nu vor impune nici o restricție lingvistică asupra comunităților religioase. Acest principiu se va aplica în egală măsură și funcțiilor administrative asumate de o comunitate religioasă și care s-ar putea suprapune cu jurisdicția civilă. Totuși, statul poate cere comunităților religioase să înregistreze actele civile oficiale pentru care este autorizat și în limba(-ile) oficială(e) ale statului pentru ca acesta să-și poată exercita atribuțiunile legitime de reglementare și administrare.

Viața comunitară și organizațiile neguvernamentale

6. Viața comunitară a persoanelor aparținând minorităților naționale, activitatea lor „în comunitate” potrivit definirii instrumentelor internaționale, se manifestă în numeroase activități și arii de interes. Nu pe ultimul loc se află viața propriilor organizații neguvernamentale, asociații și instituții, a căror existență este, de obicei, vitală pentru păstrarea și dezvoltarea propriei identități și este, de regulă, considerată benefică, contribuind la dezvoltarea societății civile și a valorilor democratice în cadrul statului.

Articolele 21 și 22 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și articolul 11 al **Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale** garantează dreptul persoanelor la libertatea de asociere și de întrunire. Dreptul persoanelor de a acționa „în comun” cu ceilalți membri ai grupului lor — dreptul lor de a fonda și conduce propriile organizații neguvernamentale, asociații și instituții — constituie cheia de boltă a unei societăți democratice și deschise. Articolul 27 al aceluiași **Pact** afirmă că *„persoanele aparținând... minorităților nu pot fi lipsite de dreptul ... de a-și folosi propria lor limbă, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor”*. De aceea, este, în general, recomandabil ca autoritățile publice să nu se implice în problemele interne ale acestor entități acționând „în comunitate”, și nici să le impună vreo limitare, alta decât cele prevăzute de legislația internațională. În mod asemănător, articolul 17, paragraful 2 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale** angajează statele *„să nu aducă atingere dreptului persoanelor aparținând minorităților naționale de a participa la activitățile organizațiilor neguvernamentale, atât la nivel național, cât și internațional”*.

Articolul 2, paragraful 1 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** stipulează că fiecare stat se angajează *„să garanteze tuturor indivizilor de pe teritoriul lor și aflați sub jurisdicția lor drepturile recunoscute în prezentul Pact, fără nici o deosebire de... limbă”*. În conformitate cu acest standard,

statele nu vor putea practica față de organizațiile neguvernamentale discriminări bazate pe limbă și nici să le impună vreo restricție lingvistică improprie. Făcute fiind aceste precizări, autoritățile publice pot solicita, pe baza unui interes public legitim, ca astfel de organizații, asociații sau instituții să se conformeze legislației interne și să includă și limba(-ile) oficială(-e) a(le) statului în situațiile care presupun contacte cu instituții publice.

Luând în considerare posibilele resurse, paragraful 32.2 al **Documentului Reuniunii de la Copenhaga** prevede că persoanele aparținând minorităților naționale au dreptul *„să-și creeze și mențină propriile lor instituții, organizații sau asociații educative, culturale și religioase, care pot solicita contribuții financiare benevole și alte contribuții, inclusiv un ajutor public, conform legislației naționale”*. În consecință, statele nu pot împiedica aceste entități să solicite contribuții financiare de la bugetul de stat și de la surse internaționale publice, cât și de la sectorul privat.

7. Referitor la finanțarea de către stat a activităților organizațiilor neguvernamentale, între altele, în domeniul social, cultural sau sportiv, aplicarea principiilor egalității și nediscriminării impune autorităților să asigure o împărțire corespunzătoare a fondurilor pentru activitățile similare în limbile minorităților naționale de pe teritoriul lor. În acest context, articolul 2, paragraful 1 al **Pactului internațional** subliniază nu numai necesitatea nediscriminării persoanelor pe criteriu lingvistic, dar stipulează în articolul 2, paragraful 2 că statele *„vor acționa...*

pentru adoptarea măsurilor legislative sau de alt gen, necesare pentru ca drepturile prevăzute în prezentul Pact să devină efective". Mai mult, articolul 2, paragraful 2 al **Convenției internaționale privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială** (care încearcă să elimine orice deosebire, excludere, restricție, ori preferință bazată pe rasă, culoare, descendență, origine națională sau etnică) stipulează că „Statele parte vor lua, dacă împrejurările o vor cere, măsuri speciale și concrete în domeniul social, economic, cultural și altele, pentru a asigura în mod corespunzător dezvoltarea sau protecția anumitor grupuri rasiale sau anumitor indivizi aparținând acestor grupuri, pentru a le garanta, în condiții de egalitate, deplina exercitare a drepturilor omului și a libertăților fundamentale”. Întrucât adeseori limba este considerată criteriu de definire a etnicității după cum reiese din protecția stipulată de convenția mai sus amintită, comunitățile cu limbă minoritară pot avea dreptul să beneficieze de aceste „măsuri speciale și concrete”.

La nivel european, paragraful 31 al **Documentului de la Copenhaga** stipulează că „Statele participante vor adopta, dacă e cazul, măsuri speciale avînd drept scop garantarea pentru persoanele aparținînd minorităților naționale a deplinei egalități cu ceilalți cetățeni în exercitarea și beneficierea de drepturile omului și de libertățile fundamentale”. Articolul 4, paragraful 2 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale** obligă statele „să adopte, dacă este cazul, măsuri adecvate pentru a pro-

move, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, egalitatea deplină și efectivă între persoanele aparținînd unei minorități naționale și cele aparținînd majorității”; paragraful 3 al aceluiași articol precizează în continuare că „măsurile adoptate în conformitate cu paragraful 2 nu vor fi considerate acte de discriminare”. Mai mult, articolul 7, paragraful 2 al **Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare** stipulează că „adoptarea de măsuri speciale în favoarea limbilor regionale sau minoritare, destinate să promoveze egalitatea între vorbitorii acestor limbi și restul populației, sau urmărind să țină seama de situațiile lor specifice, nu este considerată ca un act de discriminare față de vorbitorii limbilor mai răspîndite”. În acest context, deci, autoritățile publice trebuie să asigure o împărțire echitabilă a fondurilor din bugetul de stat alocate activităților desfășurate de persoanele aparținînd minorităților naționale, între altele, în domeniile social, cultural sau sportiv. Aceste fonduri pot fi alocate sub forma unor subvenții, beneficii publice sau scutiri de taxe.

Mass-media

8. Articolul 19 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice**, care garantează dreptul la opinie și la exprimarea ei, este un punct de referință fundamental în ce privește rolul și locul mass-mediei în societățile democratice. În vreme ce articolul 19, paragraful 1 prevede că „fiecare persoană are dreptul la propria opinie fără imixtiune

[din partea statului]”, articolul 19, paragraful 2 garantează libertatea tuturor persoanelor de „a căuta, obține și distribui informații de orice natură, indiferent de frontiere, sub formă orală, scrisă sau tipărită, sub forma operelor de artă, sau prin mijlocul ales de ele”. Articolul 10 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** garantează, într-un mod similar, dreptul la libera exprimare. Statele membre ale Consiliului Europei au reiterat în articolul 1 al **Declarației cu privire la libertatea expresiei și a informației** „atașamentul lor ferm față de principiile libertății de exprimare și informare, ca elemente de bază ale unei societăți democratice și pluraliste”. În baza acestuia, statele declară în cadrul aceluiași instrument că „în domeniul informației și al mass-mediei ele încearcă să obțină... d. Existența unei mari varietăți a unei mass-medii independente și autonome care să permită reflectarea diversității ideilor și a opiniilor.”

Articolul 9, paragraful 1 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale** prevede în mod clar că persoanele aparținând minorităților naționale sînt libere „să-și exprime opiniile, să primească și să împartă informații și idei în limba lor minoritară, fără imixtiuni din partea autorităților publice și independent de frontiere...”. Aceeași prevedere angajează în continuare statele „să asigure, în cadrul sistemului lor legal, nediscriminarea persoanelor aparținând minorităților naționale în accesul lor la mass-media”. Articolul 9, para-

graful 3 al **Convenției-Cadru** stipulează că statele „nu vor crea obstacole în calea înființării și utilizării presei scrise de către persoanele aparținând minorităților naționale.” Aceeași prevedere cere ca „prevederile referitoare la radio și televiziune, statele vor veghea ca, în măsura posibilului..., persoanelor aparținând minorităților naționale să le fie acordată posibilitatea de a-și crea și utiliza propriile mijloace de informare”. Trebuie, de asemenea, remarcat că mass-media poate constitui entități de tipul celor prevăzute, *inter alia*, în paragraful 32.2 al **Documentului de la Copenhaga** care asigură persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul „să-și creeze și mențină propriile lor instituții, organizații sau asociații ...”. Chiar dacă acest standard nu include în mod explicit referiri la mass-media, aceasta de multe ori joacă un rol fundamental în promovarea și păstrarea limbii, culturii și identității.

Deși e mai presus de orice îndoială că persoanele aparținând minorităților naționale au dreptul de a-și crea și menține propria mass-medie, este de asemenea adevărat că acest drept constituie obiectul unor restricții prevăzute de dreptul internațional, cît și al unor cerințe legitime din partea statului cu privire la reglementarea mass-mediei. Articolul 9, paragraful 2 al **Convenției-Cadru** evidențiază acest fapt subliniind foarte clar că libertatea de exprimare prevăzută în articolul 9, paragraful 1 al **Convenției-Cadru** „nu împiedică părțile să utilizeze un regim de autorizare, nediscriminatoriu și fondat pe criterii obiective, pentru societățile de radio, televiziune și cin-

ema". Cerințele legale, dacă necesare și justificate, nu vor fi folosite pentru a împiedica exercitarea acestui drept.

9. Chestiunea accesului la mass-media subvenționată din fonduri publice este strâns legată de conceptul libertății de exprimare. Articolul 9, paragraful 1 al **Convenției-Cadru** stipulează că libertatea de expresie a persoanelor aparținând minorităților naționale include libertatea de distribuire a informațiilor și ideilor în limba minoritară, fără imixtiuni din partea autorităților publice, și continuă prin a specifica că „*persoanele aparținând unei minorități naționale nu trebuie discriminate în accesul la mijloacele de informare*”. Articolul 9, paragraful 4 al **Convenției-Cadru** stipulează că „*Părțile vor adopta măsuri adecvate pentru facilitarea accesului persoanelor aparținând minorităților naționale la mijloacele de informare*”. Acesta înseamnă că o minoritate națională formată dintr-un număr substanțial de membri trebuie să aibă acces la un timp de emisie adecvat la radioul sau televiziunea publică, dimensiunea numerică a minorității respective trebuind să aibă relevanță asupra timpului de emisie alocat.

Cu toate acestea, dimensiunea numerică și densitatea nu pot fi singurul criteriu în luarea deciziei de alocare a timpului de emisie al unei minorități naționale. În cazul comunităților mai mici, trebuie avute în vedere un timp minim și resurse viabile fără de care minoritățile mai restrânse nu pot face uz în mod adecvat de mass-media.

Mai mult, calitatea timpului alocat programelor pentru minorități este o

problemă care trebuie abordată într-un mod nediscriminatoriu și rezonabil. Timpul de emisie acordat programelor în limbile minorităților trebuie să fie de așa natură încât persoanele aparținând minorităților naționale să poată beneficia de el la maxim. În acest scop, autoritățile publice vor asigura transmiterea acestor programe în perioade rezonabile ale zilei.

10. Într-o societate deschisă și democratică, conținutul programelor mass-media nu trebuie cenzurat fără motiv de către autoritățile publice. Libertatea de expresie garantată de Articolul 19, paragraful 1 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și de Articolul 10, paragraful 1 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** sînt relevante în această privință. Orice restricție care ar putea fi impusă de către autoritățile publice va trebui să fie în conformitate cu Articolul 19, paragraful 3 al **Pactului**, care stipulează că aceste restricții „*vor fi numai cele prevăzute de către lege și cele necesare pentru a) respectarea drepturilor și reputației celorlalți și b) pentru apărarea siguranței naționale sau a ordinii publice (ordre public), sau a sănătății și moralei publice*”. Articolul 10, paragraful 2 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** prevede restricții aproape identice asupra imixtiunii autorităților publice în exercitarea libertății de exprimare.

Trebuie dezvoltate mecanisme care să garanteze faptul că programele mass-me-

diei publice, create de sau pentru minoritățile naționale, reflectă interesele și necesitățile membrilor comunității respective și sînt percepute de către aceștia ca fiind independente. În acest context, participarea persoanelor aparținînd minorităților naționale (în calitatea lor de persoane particulare) la producerea programelor va contribui la asigurarea independenței mass-mediei și va răspunde nevoilor comunităților respective.

În conformitate cu principiul egalității și nediscriminării, compoziția [etnică] a instituțiilor publice trebuie să reflecte componența populației pe care o deservește. Același lucru este valabil și pentru mass-media publică. Articolul 15 al **Convenției-Cadru** angajează statele să creeze „condițiile necesare pentru participarea efectivă a persoanelor aparținînd minorităților naționale la viața culturală, socială și economică și la treburile publice, în special acelea care le privesc direct.” Articolul 2 al **Convenției nr. 111 cu privire la discriminarea în materie de angajare și ocupație a Organizației Internaționale a Muncii** este și mai explicit în angajarea statelor în „practicarea unei politici naționale care să promoveze... șanse și tratamente egale în materie de angajare și ocupație, ținînd spre eliminarea oricărei discriminări în această privință”. Angajarea nediscriminativă a persoanelor aparținînd minorităților naționale în mass-media va contribui la reprezentativitatea și obiectivitatea mass-mediei.

11. Respectînd spiritul Articolului 19, paragraful 2 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și**

politice și al Articolului 9, paragraful 1 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale**, precum și în concordanță cu principiul nediscriminării, accesul la programele în limba persoanelor aparținînd minorităților naționale, transmise dintr-o altă țară sau din țara-mamă, nu va justifica diminuarea timpului de emisie alocat minorității respective în mass-media publică din cadrul statului în care trăiesc membrii acesteia.

Accesul transfrontalier la informații și rețele mass-media constituie un element fundamental al dreptului la informație care, în contextul unui progres tehnologic accelerat, prezintă o importanță tot mai mare. În consecință, la cererea acordării licenței de transmisie pentru televiziune sau radio, de exemplu, nu este legitim refuzul autorizării de către stat a preluării stațiilor de televiziune sau radio situate în țara-mamă, dacă minoritatea în cauză și-a exprimat dorința de a avea acces la acestea. Acest drept se referă nu numai la televiziune și radio, ci și la rețelele electronice informaționale în limba minorităților naționale.

Ca o chestiune cu caracter general, statele membre ale Consiliului Europei prin Articolul III, paragraful c) al **Declarației cu privire la libertatea expresiei și a informației** au hotărît „să promoveze fluxul liber al informației, contribuind astfel la înțelegerea internațională, la o mai bună cunoaștere a convingerilor și tradițiilor, la respectarea diversității de opinie și la îmbogățirea reciprocă a culturilor”. Statele vor trebui să-și adapteze politica privind legăturile

mass-mediei în afara granițelor conform spiritului acestei prevederi.

Viața economică

12. Instrumentele internaționale fac puține referiri la drepturile de natură economică ale persoanelor aparținând minorităților naționale. Totuși, instrumentele internaționale se referă la dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și folosi liber propria limbă în particular sau public, liber și fără vreo discriminare, în scris și vorbit, individual și în comun cu alții. Articolul 19, paragraful 2 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și Articolul 10, paragraful 1 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** garantează nu numai libertatea de exprimare a ideilor și opiniilor transmise altora (conținutul comunicării), ci și a limbii alese ca mediu de comunicare. Aceste drepturi, asociate cu dreptul la egalitate și nediscriminare, implică dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și derula activitățile economice în limba aleasă de către ele. Având în vedere importanța comunicării eficiente a întreprinzătorilor particulari cu clienții și a derulării activităților în condiții juste, nu ar trebui impuse restricții inutile în libera alegere a limbii.

Articolul 11, paragraful 2 al **Convenției-Cadru** stipulează că „*fiecare persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul de a expune în limba sa minoritară însemne, inscripții și alte informații cu caracter privat, vizibile publicului*”. În **Convenția-Cadru** expre-

sia „*cu caracter privat*” se referă la tot ceea ce nu este oficial. În consecință, statele nu pot impune nici o restricție privind folosirea limbii în administrarea unităților comerciale private.

Totuși, statul poate solicita folosirea limbii sau limbilor oficiale ale statului în acele sectoare ale activității economice care afectează exercitarea drepturilor celorlalți sau necesită schimburi și comunicare cu instituțiile publice. Aceasta decurge din restricțiile permissive privind libertatea de expresie ale Articolului 19, paragraful 3 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și din Articolul 10, paragraful 2 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale**. În vreme ce prevederile permissive ale articolelor mai sus menționate pot justifica restricții asupra conținutului comunicării, ele nu vor putea justifica niciodată restricții asupra folosirii limbii ca mediu de comunicare. Cu toate acestea, protecția drepturilor și libertăților celorlalți și necesitățile administrației publice pot, foarte bine, justifica anumite prevederi specifice pentru folosirea și a limbii sau limbilor oficiale ale statului. Aceasta se aplică, în funcție de circumstanțe, sectoarelor de activitate cum ar fi sănătatea și siguranța locului de muncă, protecția consumatorului, relațiile de muncă, impozitarea, raporturile financiare, asigurările de sănătate, ajutorul de șomaj și transporturi. În baza unui interes public legitim, statul poate, pe lângă folosirea unei alte limbi, solicita folosirea, pentru inscripționare și însemne, și a limbii sau limbilor oficiale ale statului în

astfel de activități economice — conform prevederilor paragrafului 60 al **Raportului explicativ la Convenția-Cadru pentru protecția minorităților naționale**. În concluzie, statul nu va putea interzice niciodată folosirea unei limbi, însă poate, în baza unui interes public legitim, impune și folosirea limbii sau limbilor oficiale ale statului.

Consecvente cu logica unui interes public legitim, orice dispoziții privind folosirea limbii pe care le-ar putea prevedea statul trebuie să fie proporționale cu interesul public care se presupune a fi astfel servit. Proporționalitatea oricărei dispoziții trebuie determinată de măsura în care ea este necesară. Astfel, de exemplu, în interesul sănătății și siguranței locurilor de muncă, statul poate solicita întreprinderilor particulare inscripționarea și în limba(-ile) oficială(-e) a(le) statului pe lângă inscripțiile în limba aleasă de către întreprindere. În mod asemănător, în vederea unei impozitări corecte, statul poate solicita înaintarea formularelor administrative în limba(-ile) oficială(-e) a(le) statului, iar, în cazul unui audit efectuat de autoritățile publice, statul poate cere ca actele relevante să fie puse la dispoziția acestora și în limba(-ile) oficială(-e) a(le) statului; totuși, în acest ultim caz, statul nu poate cere întreprinderilor particulare să își întocmească toate actele în limba(-ile) oficială(-e) a(le) statului, ci doar ca întreprinderile respective să își asume eventuala lor traducere. Aceasta fără a aduce vreun prejudiciu dreptului persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și folosi limba(-ile) materne în relațiile cu autoritățile admin-

istrative, conform prevederilor Articolului 10, paragraful 2 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale**.

Autoritățile administrative și serviciile publice

13/14/15. Statele participante la procesul O.S.C.E. s-au angajat să ia măsuri care să contribuie la crearea unui mediu dinamic, propice nu numai păstrării identității persoanelor aparținând minorităților naționale (incluzând și limba lor), ci și dezvoltării și promovării acestora. Ca o consecință, aceste state s-au angajat să respecte „*dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a participa efectiv la treburile publice*”, așa cum este subliniat și în paragraful 35 al **Documentului de la Copenhaga**. Articolul 10, paragraful 2 al **Convenției-Cadru pentru protecția minorităților naționale** cere explicit statelor „*să permită folosirea limbii minoritare în raporturile dintre aceste persoane și autoritățile administrative*”. Paragraful 35 al **Documentului de la Copenhaga** face, de asemenea, referire la posibilitatea creării unui mediu favorabil participării minorităților naționale la treburile publice, în propria lor limbă, prin crearea „*de administrații locale sau autonome corespunzătoare, potrivit situației istorice și teritoriale specifice acestor minorități, în conformitate cu politica statului respectiv*”. Articolul 15 al **Convenției-Cadru** angajează statele să creeze „*condițiile necesare pentru participarea efectivă a persoanelor aparținând minorităților naționale la viața culturală, socială*

și economică și la treburile publice, în special la cele care le privesc direct”. Aceste prevederi obligă autoritățile publice să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să se adreseze autorităților publice în limba lor maternă sau să primească certificate și atestări civile în limba lor maternă. În conformitate cu principiul egalității și nediscriminării, aceste prevederi presupun o relație de participare dinamică în cadrul căreia limba minorității poate fi un mijloc de comunicare eficient în viața politică locală și în interfața dintre cetățeni și autoritățile publice în privința serviciilor publice.

Reprezentativitatea etnică a instituțiilor și agențiilor administrative menite să servească populația reprezintă, în general, reflectarea unei societăți deschise, pluraliste și nediscriminatorie. În vederea contracarării efectelor unei discriminări din trecut sau prezente, **Articolul 2 al Convenției nr. 111 cu privire la discriminarea în materie de angajare și ocupație al Organizației Internaționale a Muncii** cere statelor să „sustină o politică națională menită să promoveze... egalitatea în șanse și tratament în materie de angajare și ocupație, în vederea eliminării oricărei discriminări în acest domeniu”.

În conceperea și implementarea programelor și serviciilor destinate publicului, este firesc să ne așteptăm ca guvernele devotate principiilor mai sus menționate să ia în considerare dorințele exprimate de persoanele aparținând minorităților naționale precum și principiul justificării numerice. Acolo unde s-a exprimat nevoia, iar cifrele sînt semnifi-

cative, echitatea cere ca contribuabilii aparținând minorităților naționale să aibă acces la serviciile publice în propria lor limbă. Aceasta se aplică mai ales în cazul serviciilor sociale și de sănătate, care au impact direct și fundamental asupra vieții oamenilor.

În conformitate cu principiile egalității și al nediscriminării, este de presupus ca autoritățile administrative să trateze persoanele aparținând minorităților naționale într-o manieră echitabilă și neexclusivistă. Statele trebuie să recunoască realitățile demografice din regiunile aflate sub jurisdicția lor. Mai presus de orice, statele nu trebuie să încerce ca, prin modificarea realității demografice a unei regiuni, să se sustragă obligațiilor pe care le au. **Articolul 16 al Convenției-Cadru** angajează statele să se abțină de la măsuri care să schimbe în mod arbitrar proporția populației în zonele locuite de persoanele aparținând minorităților naționale prin restrîngerea obiectivă a drepturilor acestor minorități. Astfel de măsuri ar putea fi, de pildă, exproprierile arbitrare, evacuările, expulzările precum și redesignarea arbitrară a granițelor administrative și manipularea recensămintelor.

Instituțiile naționale independente

16. Drepturile omului capătă înțeles pentru preconizații lor destinatari atunci cînd autoritățile publice ale statului creează mecanisme care să asigure faptul că drepturile garantate de declarațiile și convențiile internaționale sau de legislația internă sînt aplicate și protejate cu adevărat. Ca o completare a procedurilor judiciare, instituțiile naționale indepen-

dente oferă de obicei recursuri mai rapide și mai puțin costisitoare fiind, ca atare, mult mai accesibile.

În cadrul **Convenției cu privire la eliminarea discriminării rasiale**, discriminarea nu este definită în funcție de criterii legate strict de rasă. Articolul 1, paragraful 1 al **Convenției** stipulează că prin conceptul de discriminare rasială se înțelege „*orice distincție, excludere, restrângere ori preferință bazată pe rasă, culoare, descendență sau origine națională ori etnică și care are ca scop sau efect anularea sau obstrucționarea recunoașterii sau exercitării, în deplină egalitate, a drepturilor umane și libertăților fundamentale în sfera politică, economică, socială, culturală ori de alt fel a vieții publice*”. Articolul 6 al **Convenției** afirmă că „*statele parte vor asigura, prin intermediul tribunalelor naționale competente și al altor instituții naționale independente, tuturor persoanelor aflate sub jurisdicția lor o protecție eficientă și compensații împotriva oricăror acte de discriminare rasială ce constituie o încălcare a drepturilor sale umane și a libertăților fundamentale în disprețul acestei Convenții...*”. În acest context, crearea de către state a unor instituții naționale independente care pot acționa ca mecanisme de reparație și compensare, precum instituția avocatului poporului sau o comisie pentru drepturile omului, constituie măsura naturii democratice și pluraliste a unui stat. Astfel, făcând trimitere la **Rezoluția 48/134 din 20 decembrie 1993 a Națiunilor Unite**, Consiliul Europei a încurajat, în **Recomandarea Nr.R(97)14 din 30 decembrie**

1997 a Comitetului de Miniștri, crearea „*instituțiilor naționale de drepturile omului, în special a comisiilor de drepturile omului cu o componență pluralistă, a avocatului poporului sau a altor instituții similare*”. Atari mecanisme de reparație trebuie puse și la dispoziția persoanelor aparținând minorităților naționale care consideră că le-au fost încălcate drepturile lingvistice ori alte drepturi.

Autoritățile judiciare

17/18. Legislația internațională obligă autoritățile publice să garanteze ca toate persoanele arestate, acuzate și judecate să fie informate, într-o limbă pe care o înțeleg, asupra acuzațiilor ce li se aduc și asupra tuturor celorlalte proceduri. Dacă este necesar, se asigură asistența gratuită a unui interpret. Acest standard de procedură juridică justă este universal în aplicare și nu se referă la drepturile lingvistice ale minorităților naționale ca atare. Mai degrabă, principiile pe care se întemeiază sînt cele de egalitate și nediscriminare în fața legii. Respectul acestor principii este vital mai ales cu privire la acuzațiile de crimă și procedurile aferente. Ca o consecință, Articolul 14, paragraful 3, punctul a al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** cere ca orice persoană acuzată de comiterea unei infracțiuni penale să fie „*prompt și detaliat informată, într-o limbă pe care o înțelege, despre natura și motivele acuzației ce i se aduc*”. Articolul 6, paragraful 3, punctul a al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** stipulează

aceeași prevedere în termeni aproape identici. În plus, Articolul 5, paragraful 2 al **Convenției** mai sus menționate cuprinde aceeași prevedere în legătură cu arestul. Mai mult, Articolul 14, paragraful 3 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** stipulează dreptul fiecăruia „în condiții de deplină egalitate”... „(e) să examineze, or să ceară examinarea martorilor acuzării și de a obține citarea și examinarea propriilor martori în aceleași condiții ca și cele pentru martorii acuzării”. În această privință, Articolul 14, paragraful 3, punctul f) al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice** și Articolul 6, paragraful 3, punctul e) al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale** garantează dreptul fiecărei persoane de „a fi asistată în mod gratuit de un interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba folosită în timpul ședinței de judecată”. În timp ce aceste garanții cu referință explicită la folosirea limbii materne sînt prevăzute special pentru procedurile penale, reiese, din dreptul fundamental la egalitate în fața tribunalelor și a judecătorilor, prevăzut și în prima propoziție a Articolului 14 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice**, că orice procedură juridică poate fi considerată cu atît mai echitabilă cu cît condițiile în care ea se desfășoară sînt mai echitabile. Această definire, referitoare în egală măsură la alegerea limbii folosite în toate procedurile, trebuie să constituie pentru state un ghid în dezvoltarea unor linii politice menite să asigure o justiție egală și eficientă.

Mai general, Articolul 7, paragraful 1 din **Carta Europeană a Limbilor Regionale și Minoritare** declară că statele trebuie să-și întemeieze politica, legislația și practica pe obiective și principii cum ar fi „recunoașterea limbilor regionale și minoritare ca o expresie a bogăției culturale” și „necesitatea unei acțiuni hotărîte pentru promovarea limbilor regionale sau minoritare în vederea salvagărdării lor”. Articolul 7, paragraful 4 al **Cartei Europene** stipulează că „în determinarea politicii lor față de limbile regionale sau minoritare,... părțile se angajează să ia în considerare necesitățile și dorințele exprimate de grupurile ce folosesc aceste limbi”. Mai mult, Articolul 15 al **Convenției-Cadru** angajează statele să „creeze condițiile necesare pentru participarea efectivă a persoanelor aparținînd minorităților naționale la viața culturală, socială și economică și la treburile publice, în special acelea care le afectează direct”. Dacă se iau în considerare standardele mai sus menționate, laolaltă cu importanța pe care o prezintă într-o societate democratică accesul efectiv la justiție, este firesc să se aștepte din partea statelor ca, atît cît este posibil, să asigure dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a se exprima în limba lor maternă în cursul oricărei proceduri juridice (fie ea penală, civilă sau administrativă) respectînd și drepturile celorlalți și menținînd integritatea proceselor, inclusiv în cadrul instanțelor de apel.

19. Întrucît accesul la justiție este vital în exercitarea drepturilor omului,

gradul de facilitate și directete în care o persoană poate participa la procedurile existente, constituie măsura acestui acces. Procedurile judiciare desfășurate în limba/limbile persoanelor aparținând minorităților naționale asigură, de aceea, accesul mai ușor și direct al acestor persoane.

Pe acest fond, Articolul 9 din **Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare** prevede că, în măsura posibilităților și la cererea uneia din părți, toate procedurile judiciare să se desfășoare în limbile regionale sau minoritare. Adunarea Generală a Consiliului Europei, a ajuns la aceeași concluzie în Articolul 7, paragraful 3 al **Recomandării nr. 1201** care prevede că „În regiunile în care locuiește un număr considerabil de persoane aparținând unei minorități naționale, aceste persoane au dreptul de a folosi limba maternă în contactele lor cu autoritățile administrative și în dezbatere în fața instanțelor judecătorești și a autorităților legale”. În consecință, statele vor adopta politici corespunzătoare de angajare și perfecționare a personalului din justiție.

Privarea de libertate

20. Regula 51, paragrafele 1 și 2 din **Regulile standard minime privind tratamentul prizonierilor ale Națiunilor Unite** cât și Regula 60, paragrafele 1 și 2 ale **Regulilor europene pentru penitenciare ale Consiliului Europei** subliniază importanța dreptului persoanelor încarcerate de a fi înțelese de către administrația penitenciarelor, precum și importanța înțelegerii administrației penitenciarelor de către deținuți. Aceste

prevederi nu se referă la drepturile minorităților ca atare. Totuși, luând în considerare dorința exprimată de persoanele afectate, potențialul lor numeric cât și principiul egalității și nediscriminării, prevederile menționate mai înainte capătă un caracter încă și mai obligatoriu în regiunile sau localitățile unde persoanele aparținând minorităților naționale sînt prezente într-un număr semnificativ.

21. Regula 37 din **Regulile minime standard privind tratamentul prizonierilor ale Națiunilor Unite** cât și Articolul 43 (1) al **Regulilor europene pentru penitenciare ale Consiliului Europei** confirmă dreptul prizonierilor de a comunica cu familiile lor, cu prietenii lor și cu persoanele sau reprezentanții organizațiilor din afara penitenciarelor. În lumina importanței drepturilor omului cum ar fi libertatea de exprimare și dreptul persoanelor de a-și folosi limba (maternă) în public și în particular, autorităților le revine obligația de a respecta aceste drepturi în cadrul prevederilor prevăzute de lege chiar și în penitenciare. În general, deținuților trebuie să li se permită să comunice în limba lor maternă atât prin viu grai cu ceilalți deținuți sau cu vizitatorii, cât și în corespondența personală. Totuși, anumite drepturi și libertăți ale persoanelor deținute pentru acte criminale pot fi limitate sau suspendate din motive de securitate publică în conformitate cu prevederile instrumentelor internaționale. Sub aspect practic, exercitarea drepturilor lingvistice de către persoanele deținute poate fi cel mai bine asigurat prin încarcerarea lor într-un loc unde limba lor este folosită în mod curent.

Notă:

1. Restricțiile menționate sînt incluse, de exemplu, în următoarele articole:

Articolul 30 al **Declarației Universale a Drepturilor Omului**;

Articolul 19, paragraful 3 al **Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice**;

Articolul 10, paragraful 2 al **Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale**.

Traducere de Judith-Andrea Kacsó

Sursă: Foundation on Inter-Ethnic Relations, The Hague, 1998

Cărturarii sași despre evrei

NADIA BADRUS

Ține de situația specială a evreilor faptul că, vreme de multe secole, ei au reprezentat pentru lumea creștină o formă concentrată și totodată complexă a alterității. Era vorba, în primul rînd, de definirea lor ca o alteritate pe plan religios care, în unele interpretări, a luat uneori chiar chipul dușmanului. Evreii au fost priviți de creștini nu numai prin prisma sesizării evidentelor diferențe de cult, ci și prin cea a sublinierii poziției lor ostile față de întemeietorul creștinismului (după cum reiese din unele texte creștine). Construirea imaginii despre evrei în lumea creștină a fost încă și mai mult complicată de conștientizarea legăturilor de netăgăduit dintre cele două religii, reprezentate în primul rînd prin poziția prioritară pe care o ocupă, și în iudaism și în creștinism, aceeași carte, numită de creștini Vechiul Testament. În afară de aceasta, orice cititor mai atent al Noului Testament nu putea să nu observe că spațiul în care a apărut creștinismul a fost cel iudaic.

Pe de altă parte, în vremurile moderne, cînd ideea de națiune a căpătat înțelesul ei actual, a fost remarcată situația specială a evreilor, de popor fără patrie, trăind în mijlocul altor popoare, de care însă n-a încetat să se deosebească. În sfîrșit, pe plan economic, poziția lor a avut adeseori anumite particularități, care erau în general consecințele unor reglementări juridice, respectiv ale unor interdicții legate de proprietatea asupra unor bunuri.

Datorită acestei poziții complexe pe care evreii au ocupat-o în lumea creștină, precum și schimbărilor sociale, dar și de mentalitate produse de-a lungul timpului, imaginea despre ei a luat forme diferite, astfel că ar trebui să vorbim de o suită de imagini diferite. În construirea lor s-a pus accentul cînd pe un factor, cînd pe altul, recurgîndu-se totodată la modalități diferite de interpretare a unor realități care erau, și ele, în schimbare.

S-a scris că realitatea „*ni se înfățișează în trăirile și cercetările noastre nu altfel decît ca printr-o sticlă, care lasă în parte să treacă privirea, și în parte îl oglindește pe cel care o privește*”¹. În comparație cu obișnuitele experiențe cotidiene,

În construirea imaginii despre celălalt sticla se comportă încă și mai mult ca o oglindă. Realitatea celui alt este întotdeauna bogată, variată, contradictorie. Pentru a construi o imagine simplă și univocă, ea trebuie eliberată de tot ceea ce este considerat a fi accidental sau necaracteristic. Or, tocmai în această fază intră în acțiune reperele culturale și prejudecățile celui care construiește imaginea celui alt, astfel că, la capătul acestui proces, o privire atentă poate discerne mai bine chipul celui care a privit decât al celui privit. Aflăm, așadar, mai multe despre cel care a făurit imaginea decât despre cel asupra căruia aceasta este proiectată.

Pentru a ilustra aceasta, vom face o scurtă rememorare a imaginilor pe care elita intelectuală săsească le-a făurit, de-a lungul câtorva secole, despre evrei. Intenția este nu de a realiza un inventar exhaustiv al acestora (ceea ce ar fi oricum nerealist), ci de a înregistra schimbările ce s-au produs în chiar procesul construirii acestor imagini. Este vorba de a surprinde reperele culturale în jurul cărora cărturarii sași au construit imaginea despre evrei, de la mijlocul secolului 16 și până la sfârșitul secolului 19. În mod deliberat a fost omisă perioada secolului 20, ale cărei prime decenii, caracterizate prin impunerea unei imagini grotesc deformate despre evrei, au constituit și constituie obiectul unor cercetări aparte. Sperăm ca la capătul acestei treceri în revistă să avem o perspectivă mai clară asupra modului în care alegerea unor repere culturale sau altora influențează direct imaginea despre celălalt.

O privire retrospectivă în istoria culturală a secolelor XVI–XVIII permite punerea în lumină a unui interes destul de susținut al elitei intelectuale săsești pentru cunoașterea unor aspecte ale istoriei și culturii evreilor, interes căruia îi corespundea un remarcabil efort de informare.

În acest context, un caz aparte îl constituie poemul umanistului Johannes Lebel, *De oppido Thalmus*, redactat în latină pe la mijlocul secolului 16 (textul care s-a păstrat datează din 1559). Pornind de la cvasi-omonimia dintre Thalmus — denumirea în latină a localității Tâlmaci, de lângă Sibiu — și Talmud, autorul relatează istoria (probabil imaginară) a întemeierii acestei localități de către un evreu bogat, încă în antichitate. Despre această localitate, textul relatează: „*Sub Decebal a construit-o un cămătar evreu/ el însuși un bogat rege fugar, pe care lumea îl iubea/ căci era înstărit și asigura mijloacele pentru război/ anume banii pe care, așa cum am spus, acel evreu îi avea.*” Cauza părăsirii acestui bogat evreu și a însoțitorilor săi a fost distrugerea Ierusalimului, despre care Lebel are cunoștințe temeinice: „*Ca fugar a venit aici în vremea când Titus a izgonit/ evreii din Canaan și a distrus Ierusalimul./ Plini de spaimă, evreii s-au refugiat oriunde au putut, chiar și/ la îndepărtatele popoare barbare./ Aceasta s-a întâmplat în anul al doilea al împăratului Vespasian, cam patruzeci de ani după pătimirile Mântuitorului.*” Aflat în război cu romanii, Decebal îngăduie acestor evrei să se stabilească aici, în schimbul sprijinului financiar pe care aceștia puteau să i-l acorde.

Pentru umanistul sas, numele latinesc al localității (Thalmus) provine de la Talmud, importantă culegere de texte pentru evrei, despre care autorul deține informații corecte: „*Prin ei s-a dat locului numele Talmud/ Căci ei aveau Talmudul drept carte cu legile evreilor/ din care extrăgeau obiceiurile și cele necesare cultului.*”²

Nu știm dacă, pentru a ajunge la ideea întemeierii Tălmaciului de către fugarii evrei, Lebel s-a bazat exclusiv pe omonimia aproape perfectă dintre Talmud și Thalmus sau dacă a folosit și alte surse, necunoscute nouă, știm însă că, pentru partea referitoare la distrugerea Ierusalimului și plecarea evreilor, o sursă importantă a fost lucrarea lui Josephus Flavius, *De bello Judaico* (tipărită în 1486), pe care o avea în biblioteca sa.³ Achiziționarea acestei cărți, dar mai ales referirile competente privitoare la distrugerea Ierusalimului și la Talmud sînt o dovadă a interesului acestui cărturar sas din secolul al XVI-lea pentru istoria și religia evreilor.

Cazul lui, chiar dacă remarcabil, nu este totuși singular. Reforma, cu preocuparea sa pentru asigurarea accesului direct la textul original al Vechiului Testament, iar nu prin intermediul vreunei traduceri grecești sau latine, a contribuit la intensificarea interesului intelectualilor sași pentru istoria evreilor și limba ebraică. Însușirea acesteia, alături de latină și greacă, devenise pentru unii dintre ei semnul distinctiv al apartenenței la o elită, pe cît de restrînsă pe atît de respectată.

Venind în întîmpinarea acestui interes, bibliotecile achiziționează și lucrări în ebraică (mai ales Biblii), dicționare ebraice, precum și lucrări ale unor reputați învățați evrei din antichitate (Josephus Flavius și Filon). Știm, de exemplu, că în inventarele bibliotecii gimnaziului brașovean puteau fi găsite, încă din 1575, o Biblie ebraică, un lexicon ebraic-latin precum și (în latină) fragmente din lucrările lui Josephus Flavius și cartea întîia a Macabeilor. Inventarul alcătuit după aproape un secol (1668) consemnează îmbogățirea bibliotecii cu lucrări de Josephus Flavius și Filon precum și prezența unor noi cărți necesare învățării limbii ebraice. Iar inventarul din 1705 înregistrează achiziționarea altor cîteva Biblii în ebraică.⁴

De asemenea, în bibliotecile personale ale unor cărturări sași din secolul al XVI-lea, alături de lucrări teologice, se aflau și cărți referitoare la istoria veche a evreilor sau la limba ebraică, chiar dacă numărul lor era restrîns. Astfel, între cele peste 150 de volume ale episcopului Lukas Unglerus (1526-1600) se afla și scrierea lui Josephus Flavius *De bello Judaico*⁵, iar biblioteca lui Matthias Schiffbaumer (1547-1611) cuprindea și o lucrare a lui Nucelius despre distrugerea Ierusalimului⁶; între cărțile comitelui Albert Huet (1537-1607) se găsea și o carte referitoare la limba ebraică⁷.

O altă urmare a interesului cărturarilor sași pentru ebraică este apariția unor buni cunoscători ai acestei limbi, capabili nu numai să citească în original textul biblic, ci chiar să se exprime fluent în ebraică.

Unul dintre aceștia a fost Martin Kelp (1659-1694). Despre acesta aflăm că, după mai puțin de doi ani de studiu la Wittenberg, „*dragostea lui pentru limba*

ebraică” l-a făcut să meargă la Hamburg pentru a învăța de la renumitul Edzard această limbă precum și unele chestiuni rabinice. În 1684, la Leipzig, la examinarea publică pentru obținerea titlului de magistr, în intervalul de trei ore pe care candidații îl aveau la dispoziție, Kelp a tratat tema „*în versuri latine, precum și în limbile ebraică și greacă*”. Mai târziu, în 1690, cu prilejul morții principelui Mihai Apafi, Kelp și-a dovedit din nou cunoștințele de ebraică, ținând un discurs funebru în această limbă.⁸

Puțin mai târziu, la gimnaziul din Brașov se află un alt bun cunoscător de limbă ebraică, Brecht von Brechtenberg. În vara lui 1705 și el ține un discurs în această limbă, (ce a fost tradus în limba latină pentru cei care ignorau ebraica). Acest fapt a produs o anumită impresie printre contemporanii săi, care îl consideră unul din evenimentele ce merită să fie consemnate în cronicile sau jurnalele lor.⁹

Un semn vizibil al cunoașterii (cel puțin) a alfabetului ebraic este folosirea literelor ebraice în diferite contexte. Cel mai adesea este vorba de scrierea tetragramei (adică a celor patru litere care corespund în ebraică numelui divin), frecvent plasată în centrul unei reprezentări solare, simbolizînd divinitatea. Întîlnim o asemenea reprezentare în partea cea mai de sus a frescei din Biserica evanghelică sibiană, unde a fost pictată după Reformă. De asemenea, o întîlnim pe unele pietre de mormînt, ca, de exemplu, cea a episcopului Georg Theilesius (mort în 1646), ce se află la Biertan (județul Sibiu). Iar pe amvonul bisericii reformate din Cluj, realizat în secolul al XVII-lea de sculptorul sibian Elias Nicolai, regăsim aceeași figurare a tetragramei într-un simbol solar, de data aceasta plasată deasupra celor două table ale legii conținînd, *in extenso*, textul ebraic al decalogului.

În cazul bisericii din Gîrbova (județul Alba) se poate înregistra, de asemenea, interesul pentru limba ebraică, dublat de această dată un joc de cuvinte translingvistic. Aici, la restaurarea de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a fost plasată în centrul tavanului o inscripție formată din două cuvinte ebraice, înconjurată de un mic text în latină. După cum s-a arătat¹⁰, inscripția ebraică, a cărei pronunție ar fi „*or - bo*” și al cărei sens este „*lumină înăuntru*” sau „*lumină în el*”, reprezintă (prin pronunție) o referire alegorică la numele localității, și anume în forma sa maghiară (Szász-Orbó sau Szászorbó).

Toate aceste exemple ilustrează interesul filologic, marcat de preocuparea pentru cunoașterea limbii și istoriei vechi ale evreilor, pe care intelectualii sași (măcar unii dintre ei) l-au manifestat pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Ulterior, centrul de interes se deplasează spre elaborarea și transmiterea unor informații globale (de ordin istoric, demografic etc.) despre diferitele etnii din Transilvania, între care și evreii, precum și spre formularea unor caracterizări atotcuprinzătoare ale acestora, în încercarea de a defini „spiritul lor național”. În această perioadă, ce corespunde în mare secolului al XIX-lea, textele intelectualilor sași despre evrei sînt marcate de intenția transmiterii de informație

care să corespundă noilor standarde științifice ale vremii, și anume să răspundă, înainte de toate, nevoii de generalizare. Tocmai această cerință, precum și faptul că nu întotdeauna era susținută de informația necesară, fac ca unele din aceste texte să transmită nu numai informație obiectivă, ci și informație puternic colorată de prejudecăți, adică stereotipuri.

Stereotipul definește o „*imagine mentală*” prin care, cum s-a spus, „*noi nu vedem înainte de a defini, ci definim înainte de a vedea*”¹¹. Folosit adeseori în cazul relațiilor interetnice, el reprezintă un mijloc comod (și tocmai prin aceasta periculos) de a atribui în mod global celeilalte etnii anumite calități sau defecte. Una dintre principalele căi ale elaborării stereotipului constă în a considera cealaltă etnie drept un grup omogen, lipsit de individualități diferite. Or, tocmai această metodă vine în întâmpinarea nevoii de generalizare, ce caracteriza spiritul științific dominant în secolul al XIX-lea.

O scurtă trecere în revistă a mențiunilor referitoare la evrei din lucrările germanilor transilvăneni din această perioadă ilustrează existența a două tipuri de informații: unul neutru, științific, celălalt preluând și transmițând stereotipuri.

La începuturile acestei perioade, se constată o anumită dificultate în elaborarea informației despre evrei și mai ales în caracterizarea lor globală. Informația transmisă despre evrei este mai restrânsă decât cea privitoare la alte etnii, cu care, probabil, sașii aveau contacte mai frecvente (și, deci, cunoștințe mai bogate). În unele cazuri, după ce formulează un minim de date istorice despre evrei, autorii recurg la un procedeu care le permite să evite orice aserțiune referitoare la trăsăturile specifice ale acestora: ei invocă niște caracteristici atât de bine cunoscute de cititorii lor, încât nici nu se mai ostenesc să le amintească.

Acesta este procedeul folosit de Michael Lebrecht în lucrarea sa din 1792, consacrată tocmai „*caracterului național al națiunilor aflătoare în Transilvania*”. El își încheie scurtul său text despre evrei cu cuvintele: „*Caracterul lor, profesiile lor, înfățișarea lor exterioară sînt prea cunoscute ca să mai trebuiască să zăbovesc asupra lor.*”¹²

Două decenii mai târziu, Lucas Joseph Marienburg folosește aceeași cale de a eluda formularea vreunei caracterizări. Dacă în domeniul istoriei părerea lui despre prezența evreilor în Transilvania sînt ferme (aceasta nu este anterioară secolului al XV-lea), contribuția lui Marienburg la caracterizarea contemporanilor săi evrei constă din tautologia „*Evreii sînt și în Transilvania evrei.*”¹³

E posibil ca recursul la acest procedeu să indice încercarea autorilor de a-și ascunde ignoranța în legătură cu acest subiect, a cărui abordare era, totuși, obligatorie. Această sugestie este întărită și de scurtimea textului lui Lebrecht consacrat evreilor, mai succint chiar decât cel dedicat polonezilor, armenilor, grecilor sau țiganilor.

Mai multă informație despre contemporanii săi evrei oferă Johann Michael Ballmann în lucrarea sa apărută la începutul secolului al XIX-lea. Acesta

menționează împărțirea evreilor în mai multe categorii, în funcție de origine și limbă, anume „evrei turci, polonezi, spanioli și germani” și consideră că „Existența lor în Transilvania nu poate fi dedusă înainte de a doua jumătate a secolului al XV-lea”. În sfârșit, în ceea ce privește situația evreilor în vremea sa, Ballmann amintește de hotărârea din 1780, după care prezența lor era limitată la Alba Iulia, dar precizează imediat: „Cu toate acestea, ei pot fi întâlniți dispersați prin toată țara. Totuși nu sînt foarte numeroși.”¹⁴ El apreciază totodată că „Armenii, grecii, bulgarii și evreii sînt toți însuflețiți de același spirit comercial”¹⁵.

În aceeași tradiție de transmitere de informații neutre despre evreii din Transilvania se înscrie și ampla lucrare a lui Eduard Albert Bielz, publicată la mijlocul secolului al XIX-lea¹⁶ sau cea mai tîrzie a lui Karl Reissenberger¹⁷.

Cu atît mai frapante sînt aserțiunile despre evrei din lucrările altor autori sași ai secolului al XIX-lea, în care, în locul unor informații cu caracter obiectiv, întîlnim caracterizări simpliste, generalizatoare și negative, ce corespund apariției stereotipurilor antisemite pe fondul unor motivații sociale.

Astfel, lui Stephan Ludwig Roth, călătoria întreprinsă în Austria (1818) îi prilejuiește și cîteva aprecieri negative despre evrei. Nemulțumit de prețul (prea coborît) pe care l-a obținut, pentru cîteva haine, de la un negustor evreu, tînărul Roth trage concluzii ce depășesc cu mult această experiență personală: „De atunci — scrie el — m-aș opune cu multă convingere inițiativei atît de frecvente acum de a include evreii în dreptul civil german. O națiune care nu respectă dreptatea trebuie declarată ca fiind lipsită de onoare sau, cum decurge de aici: nu poți avea o părere bună despre ei. Sărăcia lor și bogăția lor sînt la fel de dăunătoare statului. (...) Dacă vocea iubirii semenilor este atît de slabă încît chiar în cadrul statului mai există cetățeni expuși lipsurilor amare, de ce să luăm pîinea copiilor noștri pentru a o azvîrli cîinilor? Cine cunoaște Talmudul lor, cine este familiar cu principiile și caracterul lor va găsi că această judecată este aspră, dar nu nefondată. Talmudul lor nu urmărește nimic altceva decît un stat în stat după modelul iezuiților, iar principiile lor, înșelăciunea împotriva creștinilor, care nu sînt poporul lui Dumnezeu, adică, după părerea lor, nu sînt oameni.”¹⁸ Avem de-a face aici cu un text de o virulență antisemită surprinzătoare pentru un autor ca St. L. Roth a cărui imagine este altminteri foarte luminoasă, inclusiv în ceea ce privește raporturile interetnice (sînt amintite adeseori, de exemplu, bunele sale relații cu românii). Regăsim în textul său, alături de aprecierea profund înjositoare prin care evreii sînt comparați cu cîinii, și evocarea stereotipului privitor la conspirația evreiască urmărind crearea unui stat în stat, iar drept argument pentru aceasta se face trimitere la textul Talmudului (pe care, desigur, Roth îl ignora). De asemenea, merită reținut că toată această argumentație urmărește să justifice refuzul integrării evreilor în viața socială, respectiv neacordarea de drepturi civile.

S-ar putea obiecta că este vorba de o scriere de tinerețe, nepublicată în timpul vieții autorului. Dar Roth conturează o imagine caricaturală a evreului și într-una din cele mai cunoscute scrieri de maturitate ale sale — *Die Zünfte, eine Schutzschrift* (1841). În această lucrare, redactată în favoarea breslelor și împotriva industriei capitaliste, evreii sînt prezentați ca reprezentanții tipici ai acesteia din urmă, caracterizați prin aceea că urmăresc doar profitul. St. L. Roth scrie în acest text despre proprietarul întreprinderii capitaliste: „*Acesta însă și-a făurit norocul nu cu capul, ci cu punga, și adeseori în spatele firmei unei fabrici creștine stă un mic animal al banului ce lipsește încă din toate manualele de științe naturale, anume evreul.*”¹⁹

Un alt autor care a contribuit la răspîndirea stereotipurilor negative despre evrei a fost și Benigni. Dar, dacă la St. L. Roth ei reprezentau potențaii capitaliști, la Benigni, dimpotrivă, evreii se situează pe una din treptele inferioare ale națiunii. El scrie: „*Fiii lui Israel în Transilvania aparțin, cu foarte puține excepții, de clasa cea mai de jos și comună a națiunii*”. După ce arată că evreii turci au dispărut din Transilvania, autorul prezintă astfel evreii germani ce se află aici: „*Evreii germani, care potrivit caracterului, moravurilor și obiceiurilor lor se aseamănă întru totul clasei de jos, risipită în toată Europa, a poporului lor, se hrănesc din comerț mărunț, speculă, distilarea băuturilor alcoolice, se răspîndesc din principala lor reședință, Alba Iulia, în toate ținuturile țării în care accesul nu le este interzis prin lege și aduc în urma lor îndeosebi pauperizarea și decăderea moralei celor din aceste ținuturi.*”²⁰

Această opinie nu este singulară. Formulată aproape în aceiași termeni, o regăsim și în lucrarea englezului Charles Boner, care a vizitat Transilvania în 1863. Scoțînd în evidență efectele negative ale prezenței evreilor (mai ales ca urmare a arendării către aceștia a licențelor de distilare a băuturilor) autorul citează și un punct de vedere săsesc: „*În satul în care se stabilește un evreu — mi-a spus un preot protestant cu care am discutat această temă — acolo puteți fi sigur că decăderea moralei locuitorilor va face rapide progrese.*”²¹

Aceste două puncte de vedere — cel al lui Benigni și cel al preotului sas citat de Boner —, precum și acela al lui St. L. Roth, au meritul de-a dezvălui corelația care există între apariția stereotipurilor antisemite și evoluțiile economice și sociale aduse și impuse de modernitate. Evreii — prin tradiție, reprezentanți simbolici ai alterității — sînt considerați vinovați de toate consecințele, negative sau percepute ca atare, ale avansării capitalismului modern și ale descompunerii ultimelor rămășițe feudale. Ei sînt răspunzători și pentru desființarea breslelor (în calitatea lor de bogați reprezentanți ai capitalismului industrial), dar și pentru pauperizarea sau degradarea moravurilor populației (de data aceasta ca jalnici producători și vînzători de băuturi).

De aceea, nu este deloc întîmplătoare apariția stereotipurilor antisemite tocmai în această perioadă. Ea reprezintă o formă de descărcare a problemelor

unei epoci asupra unei etnii, mai exact asupra acelei etnii care în unele țări din Europa își dobîndea drepturile civile. Cazul transilvănean nu reprezintă o excepție: o situație similară a fost constată și în Europa occidentală a secolului trecut. Cu referire la acest spațiu, s-a remarcat: „*Structura cea mai generală a antisemitismului e așadar, în același timp, social-politică și economică. E o reacție împotriva revoluției industriale, care e forma cea mai evidentă a dispariției privilegiilor feudale.*”²²

Înțelegerea cauzelor mai largi, sociale și economice, care au favorizat apariția stereotipurilor antisemite nu diminuează cu nimic rolul lor negativ. Din perspectiva actuală, se poate observa cu claritate procesul evolutiv prin care antisemitismul, încă difuz și teoretic în secolul trecut, capătă în prima jumătate a secolului al XX-lea o remarcabilă forță distructivă, ce culminează cu „soluția finală”. □

NOTE

1. Robert Musil, **Omul fără însușiri**, Ed. Univers, București, 1995, vol. 4, p. 142
2. Traducerea s-a făcut după varianta în limba germană a textului; vezi Johannes Lebel, *De oppido Thalmus (Das Städtchen Talmesch)* în volumul **Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens**, Bernhard Capesius (editor), Literaturverlag, București, 1967, p. 217-218
3. Veturia Jugăreanu, **Catalogul colecției de incunabule**, Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu, 1969, nr. catalog 193; aici este citată însemnarea manuscrisă de pe carte, al cărei început este: „*Johannis Lebelij presbyterij de Bistricia est codex iste compaginat Cassovie tempore rectoratus scholarium magistri Venceslai hyrsbergensis anno domini 1511 (...)*”.
4. Julius Groß, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*, în volumul **Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde**, vol. 21, 1887-1888, p. 591-708.
5. *Eine siebenbürgische Bischofsbibliothek des 16. Jahrhunderts. (Die Bücherei des Lukas Unglerus)* în volumul lui Gustav Gündisch, **Aus Geschichte und Kultur der siebenbürger Sachsen**, p. 351-362.
6. Gustav Gündisch, *Die Bibliothek des Superintendenten der evangelischen Kirche Siebenbürgens Matthias Schiffbaumer (1547-1611)*, în op.cit., p. 363-378
7. Gustav Gündisch, *Die Bibliothek des Sachsengrafen Albert Huet (1537-1607)*, în **Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde** (de acum înainte: **Korrespondenzblatt...**), 1974, p. 32-51
8. Josef Trausch, **Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen**, Kronstadt, Gött, Bd. II, 1870, p. 247
9. Vezi Auszug aus Joseph Teutsch, *Kurzgefaßte Jahr-Geschichte von Siebenbürgen, besonders Burzenland*, în **Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó**, Zeidner, Brassó, (de acum înainte: **Quellen...**), vol. 4, 1903, p. 120; *Aus dem Diarium des Daniel Fronius*, în **Quellen...**, vol. 7, 1918, p. 396.
10. Paul Philippi, *Eine Inschrift an der Decke der evang. Kirche von Urwegen*, în **Korrespondenzblatt...**, 1973, p. 150-151;
11. Vincent Yzerbit, Georges Schandron, *Stereotipuri și judecată socială* în Richard Bourhis, Jacques-Philippe Leyens (coord.) **Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri**, Polirom, Iași, 1997, p. 99;

12. Michael Lebrecht, **Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen**, Hörling, Wien, 1792, p. 99;
13. Lucas Joseph Marienburg, **Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen**, (1813), Böhlau, Köln, Wien, 1987, Erster Band, p. 95; referitor la prezența evreilor în Transilvania, vezi p. 68 și p. 76;
14. Joh. Ballmann, **Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse**, Erstes Heft, Hochmeister, Hermannstadt, 1801, p. 33;
15. Ibidem, p. 42;
16. Eduard Albert Bielz, **Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens**, Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 1996, p. 142;
17. Karl Reissenberger, **Siebenbürgen**, K. Graeser, Wien, 1881, p. 44;
18. Stephan Ludwig Roth, **Gemälde einer Reise**, în **Gesammelte Schriften und Briefe** (edit. de Otto Folberth), vol. I, Klingsor, Kronstadt, 1927, p. 42-43;
19. Stephan Ludwig Roth, **Die Zünfte, eine Schutzschrift**, în **op.cit.**, vol. IV, Krafft & Drotleff, Hermannstadt, 1933, p. 51;
20. J. H. Benigni von Mildenberg, **Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen**, Heft II, Hermannstadt, 1837, p. 248;
21. Charles Boner, **Siebenbürgen. Land und Leute**, Böhlau, Köln, Wien, 1987, p. 668;
22. Josy Eisenberg, **O istorie a evreilor**, Humanitas, București, 1993, p. 286.

*

Nadia BADRUS (n.1951), licențiată a Facultății de Sociologie, Universitatea din București, este în prezent cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu și doctorand al Universității Babeș-Bolyai, Cluj, titlul tezei de doctorat fiind **Societatea civilă din România după 1989**.

Elveția și limbile sale

JEAN-JACQUES FURER

Elveția este privită (și se prezintă ea însăși adesea) drept un model în tratamentul limbilor. Mă grăbesc să confirm de îndată că acest lucru este adevărat: este mult mai lesne de vorbit o limbă statistic minoritară în Elveția, decât în majoritatea statelor multilingve.

Dar, pentru ca Elveția să poată fi cu adevărat un „model”, ar trebui ca toate limbile ei indigene să fie tratate, protejate și susținute în mod egal, să nu existe nici un fel de probleme legate de limbă, iar țara să fie pe deplin conștientă și fericită de bogăția sa lingvistică și culturală și să se străduiască s-o dezvolte în toate chipurile imaginabile.

Adevărul este însă că Elveția are destule greutăți cu limbile sale. Chiar dacă acestea sînt parțial de altă natură, și într-un anume sens pot părea mai puțin grave decât în alte părți, sînt totuși extrem de frustrante pentru cei ce le trăiesc zi de zi, cu atît mai mult cu cît este evident că ar exista condiții pentru ameliorări fundamentale.

Teritoriul elvețian se întinde pe ariile a patru limbi: franceza, inclusiv franco-provensala, italiana, retoromana și germana. Acestor patru limbi teritoriale li s-au adăugat recent numeroasele limbi ale imigranților.

Contrar a ceea ce mulți din afara Elveției cred, această diversitate lingvistică nu înseamnă deloc că elvețienii ar fi multilingvi. Dar, este la fel de exagerată opinia pe care o putem întîlni în Elveția, cum că țara ar fi încă și astăzi aidoma celei de acum 100-150 de ani, adică juxtapunerea a patru monolingvisme.

Este adevărat că majoritatea populației are încă o singură limbă maternă. În țara profundă, vom întîlni o proporție destul de semnificativă a persoanelor care nu practică nici o limbă străină. Dar, ca urmare a mării mobilități umane și grație dezvoltării contactelor și comunicațiilor, o parte tot mai însemnată a

populației are două, uneori chiar trei sau patru limbi materne, și majoritatea practică una sau mai multe limbi străine. Din nefericire – paradoxul este simptomatic pentru atitudinea țării oficiale față de limbile sale –, este imposibil de precizat, de exemplu, câte persoane din Elveția sînt de limbă franceză maternă, sau sînt doar vorbitori de limbă franceză.

Cele două întrebări asupra limbilor, puse cu ocazia ultimului recensămînt din 1990, au permis culegerea unui important număr de date asupra situației lingvistice a Elveției.

Prima întrebare, referitoare la „limbă”, cerea să se indice „limba stăpînită cel mai bine și în care subiectul gîndește în mod obișnuit”. E bine de relevat de la bun început că cele două părți ale acestei definiții ar putea să se contrazică în cazul unor persoane (este chiar cazul meu, deoarece limba pe care o stăpînesc cel mai bine este franceza, în timp ce prima mea limbă din familie este poloneza, iar prima mea limbă de lucru este retoromana). Apoi, această definiție este identică cu aceea din 1980, deși atunci era scrisă cu litere mărunte sub titlul „limbă maternă”, acesta din urmă rămas neschimbat între 1880 și 1980. Suprimarea adjectivului „maternă” în 1990 a modificat considerabil înțelegerea întrebării, în așa măsură încît rezultatele din 1990 privitoare la ceea ce s-a numit „limba cea mai la îndemînă” nu pot fi în nici un fel comparabile cu cele ale precedentelor recensăminte privind „limba maternă”. În sfîrșit, se cere subliniat că, întocmai ca anterior în cazul limbii materne, nu se putea indica decît o singură limbă la rubrica respectivă, ceea ce înseamnă de fapt negarea bilingvismului – un femonem foarte real și în creștere –, ca urmare s-a ajuns la o imagine distorsionată a realității. Prin cea de-a doua întrebare, se puneau în evidență pentru prima oară limbile vorbite în mod regulat și se cerea să se indice, dacă e cazul, mai multe limbi. Din păcate, întrebarea era limitată numai la domenii precise și restrînse, chiar dacă dintre cele mai importante (familia, serviciul, școala). Poate fi astfel studiată cu destulă precizie transmiterea limbii de la o generație la alta, dar nu poate fi cunoscută difuzarea *totală* a diferitelor limbi, ca limbi efectiv vorbite, ceea ce ar fi fost extrem de util și necesar.

Totuși, datele disponibile îmi permit să ilustrez cu tabelele 1 și 2 ceea ce constituie elementul fundamental al situației lingvistice a Elveției: enorma inegalitate în răspîndirea limbilor naționale, comunitatea lingvistică germană regrupînd ea singură în jur de două treimi din total:

Tabelul 1.

Răspîndirea limbilor naționale și altele în Elveția
conform recensămîntului din 1990

	<i>Limba stăpînită cel mai bine (o singură alegere posibilă)</i>	<i>Limba familială (mai multe alegeri posibile)</i>
Retoromana	39.632	55.707
Italiana	524.116	744.581
Franceza	1.321.695	1.616.213
Germana	4.374.694	4.527.942
<i>Limbi importate:</i>		
Engleza	60.786	224.015
Altele	552.764	692.025
<i>Populația totală</i>	<i>6.873.687</i>	
<i>Total indicînd o limbă familială</i>		<i>6.680.262</i>
	%	%
Retoromana	0,6%	0,8%
Italiana	7,6%	11,1%
Franceza	19,2%	24,2%
Germana	63,6%	67,8%
<i>Limbi importate:</i>		
Engleza	0,9%	3,4%
Altele	8,0%	10,4%

Tabelul 2.

Repartiția populației Elveției în 1990 după teritoriile lingvistice

<i>Arii după majoritatea lingvistică (limba stăpînită cel mai bine):</i>		
Retoromana	26.317	0,4%
Italiana	294.804	4,3%
Franceza	1.606.732	23,4%
Germana	4.945.834	72,0%
<i>Total</i>	<i>6.873.687</i>	<i>100,0%</i>
Aria cu majoritate de limbă italiană corespunde exact ariei tradiționale de limbă italiană; diferențele în ceea ce privește franceza și germana sînt infime		
Dimpotrivă, aria tradițional retoromană este mult mai întinsă decît aria ce are încă o majoritate retoromană		
Aria tradițional retoromană	66.780	1,0%

În afara inegalității grupurilor lingvistice naționale, tabelele permit să se măsoare dimensiunea influenței imigrării străine în Elveția. A nu se uita totuși că o bună parte din imigranții sînt de limbă germană, franceză, sau mai ales italiană.

Comparația dintre diferitele cifre confirmă amploarea, cel puțin în domeniul familial, a fenomenului de bilingvism. Totuși, nu ar trebui să concluzionăm odată mai mult că mobilitatea și bilingvismul crescînd ar avea drept consecință amestecul lingvistic complet al populației. Din contră, fiecare din cele trei limbi naționale cele mai răspîndite continuă să domine foarte clar ansamblul teritoriului său tradițional (tabelul de mai sus) și, în ciuda răsturnărilor din ultimii 100 de ani, numai un număr infim din toate micile comune și-au schimbat majoritatea lingvistică. Voi reveni ulterior asupra retoromanei.

În multe alte țări, o asemenea disparitate între grupurile lingvistice ar fi incitat grupul cel mai numeros să le domine și chiar să le asimileze pe celelalte. Una din caracteristicile Elveției este însă tocmai aceea că (exceptînd retoromana) acest fenomen nu s-a produs nicicînd, iar Constituția federală recunoaște în mod egal cele patru limbi teritoriale ca limbi naționale ale țării.

De subliniat că expresia „etnie”, pe care am auzit-o în mai multe din remarcile emise în cursul acestui seminar, este străin Elveției. În Elveția, ca oriunde în altă parte, există majorități și minorități, atît în domeniul lingvistic, cît și în toate celelalte – religios, politic, economic, etc –, dar nu există „minorități naționale” în sensul îndeobște utilizat: elvețienii sînt toți la fel de elvețieni, indiferent de limba pe care o vorbesc.

Din păcate, același articol 116 din Constituție, care recunoaște egalitatea limbilor Elveției ca limbi naționale, introduce imediat o discriminare între acestea în ceea ce privește utilizarea lor oficială. De fapt doar germana, franceza și italiana sînt – încă de la constituirea Elveției moderne în 1848 –, limbi oficiale fără nici o restricție. Cît privește retoromana, ea se bucură de un statut oficial curios, utilizîndu-se, citez: „în relațiile dintre Confederație și persoanele de limbă retoromană”. Chiar și acest statut datează de abia din 10 martie a acestui an (1996 n.tr.); anterior, retoromana era doar una din limbile naționale, utilizată după bunul plac, numai în anumite cazuri. Chiar dacă efectul este asemănător, nuanța, esențială în raport cu situația din alte țări, este că această discriminare nu provine din vreo temere privind unitatea țării, nici din intenția de a prejudicia retoromana, sau de a impune retoromanilor o altă limbă, ci este pur și simplu fructul neînțelegerii chestiunii, al neglijenței, al inconsecvenței și, la urma urmei, al prostiei. Oricum, dată fiind discriminarea retoromanei, explicațiile care urmează nu privesc decît parțial această limbă, asupra căreia voi reveni în detaliu.

Chiar dacă nu sînt înscrise în Constituție, există două principii complementare care stau la baza concepției juridice și politice elvețiene în materie ling-

vistică: principiul *teritorialității* și cel al *libertății* limbilor. Libertatea limbilor înseamnă că fiecare este liber să vorbească ce limbă dorește. Dar, în domeniul public, această libertate este limitată de principiul *teritorialității*, care vizează garantarea integrității ariilor lingvistice.

Pe baza acestor două principii, fiecare este liber să se adreseze serviciilor Confederației sau Tribunalului federal în limba oficială pe care o preferă și va primi, în principiu, răspuns în limba aleasă. Pe de altă parte, când Confederația se adresează ea însăși cetățenilor, o face de fiecare dată în limba regiunii respective.

Dar, Elveția este în același timp – și mai ales – o federație de 26 state, numite cantoane, care se bucură de o largă suveranitate, chiar dacă comunele dispun în anumite cantoane de o largă autonomie (să amintim că elvețienii au trei cetățenii suprapuse, ei fiind cetățeni elvețieni pentru că sînt mai întîi cetățeni ai unei comune și ai unui canton). Din această cauză, condițiile lingvistice de la nivel cantonal și comunal sînt la fel de determinante ca și la nivel federal.

Trei din cantoanele elvețiene se situează în regiunea exclusiv de limbă franceză, un altul este tot francofon, cu excepția unei singure comune germanofone. Trei cantoane sînt bilingve franco-germane, unul este italoфон, cu excepția unei comune germanofone, și în fine, cantonul Grisons, asupra căruia voi mai reveni, este trilingv retoromano-italiano-german. Celelalte 17 cantoane sînt monolingv germane.

În cantoanele monolingve cetățeanul care se adresează autorităților sau tribunalelor cantonale n-o pot face decît în limba cantonului. În cantoanele bilingve, principiul este analog celui pe care l-am descris pentru nivelul federal.

După diferitele remarci auzite în cadrul acestui seminar, care sugerează că este imposibil ca un stat să fie cu adevărat bilingv în cazul unui dezechilibru extrem dintre cele două comunități lingvistice care îl compun, voi cita aici exemplul cantonului Berna. În acest canton de un milion de locuitori, regiunea monolingvă de limbă franceză include abia 5% din populație, în timp ce în orașul bilingv Bienne, aceștia numără 6%, ceea ce înseamnă că regiunea monolingvă germanofonă alcătuiește singură 89% din canton. Cu toate acestea, cantonul menține din punct de vedere legal o strictă egalitate între cele două limbi oficiale ale sale, atît în administrație, cît și în parlament, unde toate discursurile care se țin se traduc în cealaltă limbă. Cantonul menține totodată un strict monolingvism francez în regiunea de limbă franceză, ceea ce permite integrarea lingvistică treptată a numeroșilor imigranți germanofoni din regiune.

În afara cantonului Grisons, mai toate comunele elvețiene sînt monolingve. Totuși Bienne, orașul mai sus pomenit, ține cu fermitate la bilingvism, în ciuda faptului că germanofonii sînt aici de două ori mai numeroși decît francofonii.

În afara ariei retoromane, în școlile publice predarea se face în limba comunei. Una din puținele excepții privește Berna, orașul federal și capitală a cantonului cu

același nume. În acest oraș de limbă germană, funcționarii federali, cantonali și internaționali au dreptul de a-și trimite copiii la o școală publică de limbă franceză. Funcționarii de limbă italiană nu se bucură, din păcate, de același privilegiu, sub pretextul numărului redus, dar pot opta pentru a-și școlariza copiii în limba franceză. De câțiva ani au loc experimente de învățămînt bilingv, îndeosebi în comunele bilingve.

În acest fel, pentru a nu risca o foarte marcată marginalizare socială, imigranții provenind din alte regiuni lingvistice trebuie să învețe, cel puțin într-o măsură modestă, limba de la noul lor domiciliu, iar copiii lor nu pot scăpa integrării lingvistice. Această situație este considerată ca fiind normală, iar integrarea lingvistică este privită ca o datorie morală, fără ca ea să însemne, pe de altă parte, pierderea limbii și culturii de origine.

Ca ilustrare a acestei datorii de integrare, voi semnala că mai mulți reprezentanți ai cantonului francofon Geneva din parlamentul federal au fost sau sînt de limbă maternă germană sau italiană. Unii dintre ei vorbesc încă și azi franceza cu un puternic accent străin, dar toți, în calitate de reprezentanți ai Genevei, se exprimă în franceză în parlamentul federal.

În aceste condiții, raportul demografic între regiunile lingvistice poate fluctua ușor în funcție de efectele eventualelor diferențe în evoluția economică, dar integritatea celor trei arii și grupe lingvistice principale nu va fi nicicînd amenințată. Contrar celor ce se petrec în Finlanda, o comunitate monolingvă rămîne oficial monolingvă, chiar dacă o imigrare alofonă schimbă deodată compoziția lingvistică a populației sale. Astfel, deși în jur de douăzeci de comune din regiunea francofonă a cantonului Berna au avut, într-un moment sau altul al secolului trecut, o majoritate de imigranți de limbă germană, nici una nu și-a schimbat vreodată limba oficială și, ca urmare în numai zece-douăzeci de ani, franceza a recîstîgat cel mai adesea majoritatea statistică. Totuși, în cantonul Fribourg, există cîteva comune unde apartenența lingvistică nu este clară și unde pragmatismul domină pentru a stăpîni eventualele tensiuni lingvistice.

Poate tocmai preocuparea de a garanta integritatea regiunilor lingvistice este cea care duce, din păcate, la acea rigiditate la care făceam aluzie și care tinde să nege, ba uneori de-a dreptul să combată, multilingvismul individual. Școala elvețiană a fost aceea care a reușit, pe de o parte, turul de forță de a preda cel puțin două limbi străine, fără a fi însă în stare să asigure o bună practicare a lor, iar pe de altă parte, de a reduce în mare măsură la monolingvism pe copiii care erau inițial bi- sau plurilingvi.

Se impune așadar o clarificare a ceea ce se înțelege prin egalitatea limbilor. Germana, franceza și italiana sînt în mod egal limbi oficiale ale Confederației. Aceasta înseamnă că ele au aceeași valoare juridică, respectiv că toate cele trei versiuni ale unui text de lege sînt autentice. Aceasta implică, după cum spuneam, că oricine are dreptul de a alege limba în care se adresează Confederației.

Aceasta totuși nu înseamnă nici pe departe că cele trei limbi sînt utilizate în mod egal. Raporturile demografice, care se reflectă evident și în compoziția personalului Confederației, sînt pur și simplu extrem de inegale. Preeminența germanei este accentuată și de faptul că însăși administrația federală se concentrează la Berna, în teritoriul germanofon. (Este de notat totuși faptul că de îndată ce un post implică o anumită responsabilitate sau un minimum de contacte cu publicul sau cu o altă regiune lingvistică, angajații federali au obligația să vorbească cel puțin două din limbile oficiale).

În practică, enorma majoritate a textelor de toate genurile sînt întîi concepute în germană și traduse ulterior în versiuni ce au valoare legală, dar care sînt oarecum influențate de germană. În anumite domenii, cum ar fi baza electronică de date sau fișele poliției federale, germana este singura limbă de lucru. În ultimii ani, Confederația depune eforturi considerabile pentru a corecta cît de cît această stare de lucruri, pe de o parte dînd o anumită preferință non-germanofonilor, pe de alta, procedînd la descentralizarea unora din serviciile sale (Oficiul Federal de Statistică se va instala la Neuchâtel).

La acestea se adaugă o chestiune aparte: grupul germanofon consideră în bloc că dialectul alemanic pe care îl vorbește este *adevărata* sa limbă și, prin urmare, că germana literară este o limbă semi-străină, pe care-i repugnă din ce în ce mai mult să o vorbească, atît în contactele cu germanofonii din alte țări, cît mai ales cu elvețienii de alte limbi (scriitorii elvețieni germanofoni continuă totuși, în marea lor majoritate, să scrie în germana literară). Acest refuz de a vorbi limba literară germană, pe care ceilalți elvețieni o învață la școală creează o situație delicată pentru raporturile dintre elvețienii de limbă germană și cei de limbă franceză sau italiană (cei de limbă retoromană sînt de-acum, cum se va vedea în cele ce urmează, total bilingvi, vorbind atît retoromana, cît și germana, respectiv dialectul alemanic).

Respingerea germanei literare de către elvețienii germanofoni este în corelație cu un fenomen socio-politic mai larg, resimțit în această clipă cu o acuitate deosebită, și constînd în surprinzătorul dezinteres al elvețienilor aparținînd fiecăreia din cele patru limbi față de celelalte regiuni, limbi și culturi ale țării.

Cum regiunea germanofonă alcătuiește ea singură aproape trei pătrimi din teritoriul țării, și include centrul politic și economic cel mai important al țării, iar istoric Confederația elvețiană a luat naștere în evul mediu tocmai în acest teritoriu, acest dezinteres tinde să se transforme, la elvețienii germanofoni, în sentimentul că adevărații elvețieni ar fi numai ei, celelalte regiuni nefiind decît adaosuri, care conferă, ce-i drept, Elveției un caracter aparte, dar, dincolo de aceasta, nu au nici o importanță specială trebuind, la o adică, să accepte o poziție minoritară. Această pretenție, reală sau presupusă, provoacă evident reacții ce se fac tot mai des auzite din partea elvețienilor de alte limbi.

Radioul și televiziunea elvețiene sînt un exemplu destul de caracteristic al indiferenței comunităților lingvistice una față de alta, ca și al unei anumite inegalități practice dintre limbi. Structurile centrale comune nu mai au aproape deloc pondere, iar societățile servind diferitele comunități lingvistice (patru de radio, dar numai trei de televiziune, unde rarele programe în retoromană depind de societatea germanofonă), sînt practic independente unele față de altele.

Repartizarea fondurilor alocate radioului și televiziunii este, ca și în multe alte chestiuni în Elveția, un compromis între egalitatea fundamentală a limbilor și inegalitatea demografică dintre comunitățile lingvistice. Radioul și televiziunea germanofone primesc mai multe fonduri, dar și celelalte două primesc semnificativ mai mult decît li s-ar cuveni dacă s-ar ține cont de procentajul pe care-l reprezintă la nivel național. Problema este că principalele trei societăți sînt sub presiunea concurenței pe care le-o fac programele în aceeași limbă ale unor televiziuni străine, concurență la care ele reacționează fiecare în felul său, neglijînd colaborarea dintre ele.

În aceste condiții, nu e deloc de mirare că politicienii reprezentînd majoritatea germanofonă pretind mai multe fonduri pentru radioul și televiziunea „lor”, sub pretextul de a le ajuta să reziste concurenței străine. Cum e de așteptat, de fapt televiziunea de limbă italiană este cea mai expusă acestei concurențe.

În fine, câteva referiri la chestiunea foarte specială a limbii retoromane.

Retoromana este o limbă puțin răspîdită, care nu a cunoscut niciodată o formă scrisă unitară, prezentîndu-se astăzi sub forma a cinci limbi (numite în retoromană „idiom”-uri), codificate desigur întocmai ca româna sau franceza, dar folosite fiecare într-o singură zonă a ariei retoromane, arie se întinde în cantonul muntos Grisons, incluzînd și văile de limbă italiană sau germană.

Simplificînd puțin, aș spune că atît divizarea, cît și discriminarea retoromanei sînt consecința faptului că regiunea retoromană a fost înglobată politic, foarte devreme după dispariția imperiului roman, în orbita germanică, iar germana s-a impus ca limbă administrativă în locul latinei. Atunci cînd Ligile grisonse s-au constituit la sfîrșitul evului mediu, transformîndu-se ulterior (la 1803) în canton elvețian, populația era încă majoritar de limbă retoromană, dar statul a reluat și aprofundat tradiția de a utiliza germana ca principală limbă administrativă.

Fie-mi îngăduit să ilustrez atitudinea Cantonului Grisons față de cele două limbi latine ale sale prin menționarea cîtorva fapte. Este adevărat că Constituția grisonă recunoaște trei limbi cantonale și că efectiv cantonul utilizează parțial atît retoromana cît și italiana. Totuși, numai versiunea germană a textelor de lege sau a hotărîrilor tribunalelor este considerată ca valabilă. Mai mult, în bugetul anual cantonul Grisons permite prezentarea drept contribuție *specială* la menținerea și promovarea retoromanei și italienei nu numai a costurilor de traducere și publicare a textelor oficiale în aceste două limbi, dar și a costurilor de finanțare a manualelor școlare și cursurilor „speciale” în retoromană și italiană

în toate așezămintele școlare depinzând direct de canton (școli secundare, școli normale pentru învățători, etc), care sînt esențialmente de limbă germană.

Ipoteza mea în explicarea inerției populației retoromane, inițial majoritare, față de preeminența germanei, este că elita conducătoare retoromană devenind complet bilingvă nu mai simțea nevoia directă de a complica afacerile unui stat evident democratic, dar sărac, revendicînd utilizarea sistematică a retoromanei – și limbii italiene – pe lângă aceea a germanei. Știm ce greu se schimbă obiceiurile, cu atît mai mult năravurile. Faptul că în momentul constituirii Elveției moderne retoromana nu a fost recunoscută ca limbă oficială se datorește desigur utilizării de către statul grison a limbii germane. Într-adevăr, spuneam mai înainte, italiana, care spre 1848 nu era decît limba a douăzeci la sută din populație – abia dublul ponderii de atunci a retoromanei – și-a văzut recunoscut statutul de limbă oficială la egalitate formală cu franceza și mai ales cu germana, de zece ori mai răspîndită. Într-o oarecare măsură, se poate afirma că practica din cantonul Grisons contrazice practica elvețiană și că dacă exemplul elvețian este atît de imperfect, este în bună măsură și datorită Grisons-ului.

Oricum, discriminarea pe care a suferit-o limba retoromană a avut efecte catastrofale asupra ei. Faptul că retoromana nu a avut și nu are decît o utilizare limitată, a dus la dezvoltarea învățămîntul în limba indispensabilă care este germana, pînă acolo încît multe din comune au abandonat școlarizarea în limba retoromană și nici școala așa-zis retoromană nu este veritabil una de acest fel, decît în ciclul dintre 3 și 6 ani, după care se trece la predarea în germană.

Pe măsură ce retoromanii cunoșteau tot mai bine germana – atît cea literară, cît și cea dialectală, ceea ce este de importanță capitală dată fiind atitudinea elvețienilor germanofoni față de limba germană –, limba retoromană era luată în calcul tot mai puțin, în cele mai diverse domenii (etichete, publicitate și mai ales televiziune). Astăzi germana este omniprezentă în întreaga arie retoromană și retoromanii sînt considerați cu toții bilingvi: bilingvi care, în mod paradoxal, stăpînesc adesea mai bine germana decît retoromana, cel puțin în domeniile tehnic și administrativ.

Principiul teritorial citat mai sus s-a golit aproape total de conținut în privința ariei retoromane, unde avem de-a face cu aplicarea fără limite a libertății lingvistice, ceea ce favorizează evident limba cea mai utilă, limba germană. Ca urmare, îndeosebi dacă sînt de limbă germană, imigranții – proporțional foarte numeroși în regiunile retoromane, adesea foarte turistice –, n-au nevoie defel să învețe retoromana. Totodată, mulți retoromani, confrunțați cu utilitatea redusă a limbii lor, datorită și proporției ridicate a cuplurilor mixte germano-retoromane, renunță să-și mai transmită limba descendenților lor. Astăzi, atît limba, cît și aria retoromană sînt în plină disoluție. O parte a ariei tradițional retoromane este deja total germanizată și limba însăși amenințată cu dispariția totală. Tabelele 3 și 4 dau o imagine asupra situației lingvistice trecute și actuale în cantonul Grisons.

Tabelul 3

Repartiția lingvistică a populației din Grisons la diferite date

	A	B	C	D	E	F	G
Total pop. 1)	73.200	94.991	164.641	173.890	173.890	169.203	81.010
Retoromană	36.700	37.794	36.017	41.092	29.679	36.722	13.178
Italiană	10.000	12.976	22.199	39.193	19.190	25.858	22.244
Germană	26.500	43.664	98.645	144.563	113.611	125.379	69.011
Alte limbi	-	557	7.780	-	11.410	-	-
	%	%	%	%	%	%	%
Retoromană	50%	39,8%	21,9%	23,6%	17,1%	21,7%	16,3%
Italiană	14%	13,7%	13,5%	22,5%	11,0%	15,3%	27,5%
Germană	36%	46,0%	59,9%	83,1%	65,3%	74,1%	85,2%
Alte limbi	-	0,6%	4,7%	-	6,6%	-	-
<i>1) 1990: respectiv populația totală sau populația vizată de întrebare și care a răspuns</i>							

Tabelul 4

Repartiția lingvistică a populației ariei tradițional retoromane la diferite date

	B	C	D	E	F	G
Total pop. 1)	40.693	64.104	66.780	66.780	64.980	30.739
Retoromană	34.504	30.213	34.292	25.894	30.985	11.655
Italiană	883	5.505	13.778	4.406	7.170	9.243
Germană	5.237	25.685	51.222	32.795	41.161	25.175
Alte limbi	69	2.701	-	3.685	-	-
	%	%	%	%	%	%
Retoromană	84,8%	47,1%	51,4%	38,8%	47,7%	37,9%
Italiană	2,2%	8,6%	20,6%	6,6%	11,0%	30,1%
Germană	12,9%	40,1%	76,7%	49,1%	63,3%	81,9%
Alte limbi	0,2%	4,2%	-	5,5%	-	-
<i>1) 1990: respectiv populația totală sau populația vizată de întrebare și care a răspuns</i>						

Legendă:

A= Către 1800 (evaluare din epocă)

B= 1880 (primul recensământ după limba maternă; o singură opțiune posibilă)

C= 1980 (ultimul recensământ după limba maternă; o singură opțiune posibilă)

D= 1990 (limba cea mai bună sau limba vorbită în familie sau la locul de muncă/la școală)

E= 1990 (limba cea mai bună- o singură opțiune posibilă)

F= 1990(limba vorbită în familie -mai multe opțiuni posibile)

G= 1990 (limba vorbită la locul de muncă-mai multe opțiuni posibile)

Totuși, se conturează o reacție. Chiar dacă se mobilizează cu mai puține ifose decât celelalte grupuri amenințate, chiar dacă – cel puțin aceasta este opinia mea –, comit erori de strategie și de fixare a priorităților (luptînd, de exemplu, pentru un cotidian retoroman în loc să ceară înainte de orice dezvoltarea televiziunii retoromane și în particular a programelor pentru copii), retoromanii sînt mai puțin resemnați. În ultimii cincisprezece-douăzeci de ani, au pornit o serie de inițiative concrete pentru a încerca să combată la rădăcină efectele discriminării, reclamînd în paralel o atenuare a acestei discriminări. În acest sens, voi cita aici încercarea de a se crea o retoromană de compromis între diferitele idiomuri, așa numitul „*rumantsch grischun*” care ar urma să fie utilizată cel puțin acolo unde, din cauza divizării, în relațiile cu retoromanii este utilizată germana. Nu vă ascund că aceasta provoacă imense probleme psihologice unei importante părți a populației retoromane.

Populația elvețiană și-a dat seama de pericolul care amenință retoromana. La 10 martie a anului curent (1996 n.tr.), Elveția a acceptat cu o majoritate de 2/3 din votanți și unanimitatea cantoanelor un nou articol constituțional care face din retoromană o limbă parțial oficială a Confederației. Va trebui să vedem în cele ce urmează ce vor face în practică responsabilii politici cu acest mandat popular, deoarece totul va depinde de legea de aplicare care se află în proces de elaborare. Acest vot a demonstrat totuși că problema se situează în primul rînd la nivel cantonal: acceptarea a fost mult mai modestă în rîndul locuitorilor germanofoni din cantonul Grisons, care constituie de-acum majoritatea, și îndeosebi printre cei care conviețuiesc alături de retoromani. Ne găsim în fața fenomenului de crispare frecvent întîlnit mai ales de-a lungul frontierei lingvistice dintre limba dominantă și limba discriminată. Rezultatul votului din Grisons este evident de rău augur pentru întregul mandat vizînd ameliorarea statutului retoromane la nivel cantonal. Ne găsim din nou în fața problemei relațiilor dintre majoritate și minoritate pe care spațiul nu-mi permite s-o aprofundez.

Pentru a reveni la ansamblul Elveției, votul mai sus menționat permite mai multe observații.

Chiar dacă nu trebuie să ne facem iluzii cu privire la aspectul practic al acestui angajament, elvețienii au demonstrat și de astă-dată că țin la cvadrilingvismul național.

Pe de altă parte, preocuparea pentru retoromană și diferite evenimente recente, în care principalele regiuni lingvistice au tendința de a se înfrunta, au dus la conștientizarea faptului că comunitățile lingvistice elvețiene nu numai că trăiesc alături fără a se interesa prea mult unele de altele, ci mai mult, că par a se îndepărta pur și simplu unele de altele. Există și alte clivaje, în parte contrare, între oraș și sat bunăoară, între regiunile protestante și catolice, zonele de cîmpie și zonele montane, etc care limitează efectele acestei derive. Astfel, regiunea

germanofonă Basel votează aproape întotdeauna la fel ca majoritatea ariei de limbă franceză și este, asemenea ei, minorizată adesea de restul țării. E îmbucurător că în ultimii ani mulți intelectuali, diverse instituții și o parte a presei și-au manifestat cu insistență preocuparea față de acest fenomen.

Guvernul federal a profitat de ocazia unei moțiuni referitoare la retoromană pentru a propune camerelor un nou articol asupra limbilor care prevede în fine un embrion de veritabilă politică lingvistică în Elveția. Disputele politice dintre partide, cantoane și regiuni au edulcorat considerabil proiectul inițial, dar rămâne totuși noul articol constituțional care, pe lângă ameliorarea statutului retoromanei și o garanție pentru retoromană și italiană, prevede expres îndatorirea Confederației și a cantoanelor de promovare a înțelegerii și schimburilor dintre comunitățile lingvistice ale Elveției.

În domeniul școlar, îndeosebi în învățământul limbilor, mulți dintre responsabili încep să înțeleagă că Elveția, care s-a considerat mult timp pe culmea progresului, este pe cale de a fi complet depășită de multe țări europene.

În rezumat, Elveția e departe de a fi „modelul” care s-ar voi și care ar putea deveni cu ușurință. Elveția s-a poticnit sau pur și simplu a adormit pe drum, continuând să sufere de o imperfecțiune fundamentală în ceea ce privește statutul retoromanei. Mai mult chiar, dincolo de o mândrie care nu e dublată de prea multe efecte practice, elvețienii sînt în mod surprinzător și periculos de indiferenți unii față de alții.

Totuși, și aceasta este esențial, Elveția demonstrează că un stat poate să existe perfect recunoscîndu-și diversitatea lingvistică, că are *interesul* să recunoască și să promoveze această diversitate. Elveția are probleme, inclusiv în ceea ce privește limbile sale, dar deși a cunoscut cinci războaie civile religioase, nu a cunoscut nicicînd tulburări violente în chestiunea limbilor, tocmai pentru că a știut să reducă conflictele potențiale din acest domeniu și mai ales a știut să evite capcana *naționalismului lingvistic*. □

Traducere de Smaranda Enache

*

Jean-Jacques FURER (n.1948) s-a dedicat studiului istoriei limbilor; în special al limbilor europene amenințate cu dispariția. Din 1980 s-a stabilit în cantonul helvetic Grison (les Grisons) unde face cercetări statistice și socio-lingvistice asupra retoromanei și italienei, lucrînd în paralel la întocmirea unui dicționar retoroman-francez.

Jean-Jacques Furer, *La Suisse et ses langues*, studiu prezentat la seminarul internațional „Relația majoritate/minoritate-modele europene”, din 1-3 mai 1996, organizat de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa la Tîrgu-Mureș

Glasnost și Evanghelie Apariția pluralismului religios în Rusia

MICHAEL BOURDEAUX

Un cetățean britanic stabilit în Moscova, unde este pe cale să organizeze prima reuniune a quaker-ilor de după Revoluție, scria nu demult:

„Rareori în istoria umanității au fost atât de mulți oameni încercați de traume precum cele din fosta Uniune Sovietică al cărei regim totalitar a avut efecte cu mult mai păgubitoare, mai dezastruoase decât ne-am închipuit vreodată înainte de a ne stabili aici — oricât de bine pregătiți eram de experiențele noastre anterioare cu comunismul. Nu urmărim să prezentăm o imagine reducționistă alb/negru a comparației capitalism/comunism, ci să mărturisim că am subestimat efectul vătămător și degradant a 70 de ani de totalitarism. Am fost abandonați ca niște copii, ne spunea o femeie deunăzi, oamenii nu mai au nici un fel de axă a valorilor, ne năpăstuiește din Occident tot ce e mai rău, criminalitatea și nihilismul se ridică la cote înainte inimaginabile. Cu câteva săptămîni în urmă, femeia s-a reîntors la apartamentul ei din Moscova unde și-a găsit strangulat fiul în vîrstă de 17 ani. «Sinucidere», a insistat poliția. «Niciodată», a zis ea, dar n-a băgat nimeni de seamă, iar în Rusia încă nu se practică anchetele.”¹

Pe lângă surpriza de a rămîne surprins, se remarcă justetea cu care este pusă problema. Niciodată înainte n-a mai trecut vreo societate prin experiența comunismului și nu există, de aceea, nici un îndrumar pentru ieșirea din el. Este, în felul său nemilos, totuși logic ca un sistem care a disprețuit într-atît valorile umane și care nu s-a pregătit în nici un fel pentru o eventuală tranziție la democrație și pluralism, să conțină înlăuntrul propriei puteri zdruncinate o amenințare incalculabilă la adresa bunăstării umane, a întregului glob, poate. Exemplul cel mai cunoscut este declanșarea violenței necontrolate în fosta Iugoslavie, însă, chiar dacă mai puțin cunoscută, există amenințarea unui dezastru comparabil cu acesta în numeroase locuri din fosta Uniune Sovietică.

Deopotrivă cu acest pesimism, își găsește însă justificarea și optimismul. Descătușată din lanțurile ce au ținut-o vreme de trei generații, religia joacă deja un rol hotărâtor în regenerarea morală a foarte mulți oameni care au fost martorii prăbușirii fostei ideologii.

Deși amintită doar în treacăt de către jurnaliști, foarte rar recunoscută în cercurile diplomatice și în cele academice, religia a avut un rol remarcabil în atașamentul la valori pe care, pînă la urmă, Kremlinul nu s-a înșelat prea tare cînd le-a calificat drept anticomuniste. Aproape exclusiv aici, în comunitățile în care islamismul, iudaismul sau creștinismul și-au exercitat influența semiclandestină, s-a impus un set alternativ de valori. Păstrarea lor constituia pentru spiritul uman o datorie, iar indivizii care o îndeplineau puneau în evidență un curaj moral ce îi îndemna și pe alții să-i urmeze.²

Nu este de aceea corect să atribuim glasnostului și perestroicii inițiate de Mihail Gorbaciov renașterea religiei în fosta Uniunea Sovietică. [...] Încă din timpul violentei campanii antireligioase duse de Nikita Hrușciov între 1959-1964, erau active forțe considerabile și asta nu numai în cazurile în care motivația religioasă se împletea cu cea națională. Deseori represiunea a alungat credința în subteran, însă, în adîncuri, aceasta a sporit și a dat mlădițe care, în cele din urmă, au izbucnit la suprafață.³

În timpul scurtei perioade de ascensiune a lui Gorbaciov, toate aspectele religiei au cunoscut începutul unei înfloriri viguroase. Conform tradiției — și totuși cu moderație — la început Gorbaciov a cerut ateismului să combată mai eficient religia, așa după cum ceruseră predecesorii săi într-un limbaj mai dur. Foarte curînd însă a fost prea absorbit de alte probleme pentru a mai promova o nouă politică referitoare la religie; totuși, pînă în preajma datei de 29 aprilie 1988, el ajunsese să înțeleagă că Biserica era o forță importantă care, odată implicată, ar fi fost poate capabilă să determine șovăitorul proces al perestroicii să avanseze într-un ritm mai susținut. Ca atare, el s-a întîlnit la acea dată cu liderii Bisericii Ortodoxe Ruse la Kremlin, unde li s-a adresat cu aceste cuvinte:

„Credincioșii sînt poporul sovietic, muncitori, patrioți, iar ei au dreptul deplin de a-și exprima convingerile cu demnitate. Perestroica, democratizarea și deschiderea îi are în vedere și pe ei — într-o măsură deplină și fără nici o îngrădire. Acest lucru se aplică cu atît mai mult eticii și moralei, domenii în care normele universale și tradițiile sînt atît de folositoare cauzei noastre comune.”⁴

Niciodată înainte nu mai vorbise conducătorul vreunui stat comunist într-un fel care să semene măcar pe departe cu acesta, iar pentru Gorbaciov vorbele însemnau preludiul acțiunii. Această întîlnire avea loc doar cu șase săptămîni înainte de data la care Biserica Ortodoxă Rusă urma să sărbătorească un mileniu de existență, marcînd o mie de ani de la botezul Sfîntului Vladimir în rîul Dnieper din Kiev. Acțiunea lui Gorbaciov a inaugurat o scurtă perioadă de interacțiune Biserică/stat, în care Biserica a cîștigat accesul la, ba uneori chiar dominația asupra, mass-media și i s-a îngăduit

să populeze unele dintre cele mai venerate teritorii ale Imperiului Sovietic, precum saloanele Kremlinului și ale Teatrului Balșoi. Vreme de câteva săptămîni s-ar fi părut că Partidul Comunist cedase înțîietatea Sfintei Rusii, ce renăștea sub ochii unei populații uluite.

Noua lege a lui Gorbaciov

La înțîlnirea din aprilie 1988, Gorbaciov a afirmat că, în schimbul eforturilor de sprijinire a perestroicii pe care conducătorii Bisericii le promiteau în numele a vreo patruzeci-cincizeci de milioane de credincioși, va lua ființă o nouă lege privind religia, prin care vor fi redată cetățenilor drepturile de care fuseseră deposedați prin primul decret antireligios al lui Lenin, din ianuarie 1918. Mai tîrziu, Legea Asociațiilor Religioase emisă de Stalin în 1929 a înlăturat pînă și protecția teoretică de care credincioșii beneficiaseră cît timp Constituția proclamase dreptul la „propagandă religioasă”. Ficțiunea juridică a separației biserică/stat fusese menținută, dar legea în sine mersese pînă într-acolo încît să oblige oricare potențială congregație să se înregistreze la stat (lucru pe care acesta îl putea refuza și de obicei chiar o făcea) și să le permită laicilor în mod explicit dreptul de veto la calitatea de membru al grupului de conducere al oricărui grup local care ar fi reușit să se înregistreze.

Ba mai rău, exista un codice nedefinit de decrete secrete și de instrucțiuni KGB locale, care impuneau restricții încă și mai severe, ducînd, de pildă, la interzicerea totală în 1946 a Bisericii Catolice Ucrainiene (de Rit Răsăritean), după ce Uniunea Sovietică ocupase o întindere foarte mare din vestul Ucrainei unde această Biserică predomina. Nu existau nici un fel de dispoziții privind pregătirea religioasă de nivel universitar pe care, totuși, după 1945, Biserica Ortodoxă Rusă a reușit să o restabilească într-o oarecare măsură — un fel de „răsplată”, cum s-ar zice, pentru contribuția la efortul de război. De facto, totalitatea activităților religioase se reducea la serviciul religios între cei patru pereți ai unei biserici înregistrate oficial, sau permis în alte locuri doar cu aprobarea autorităților sovietice.⁵

Toate aceste legi au rămas în vigoare pînă la transformarea în realitate a promisiunii lui Gorbaciov, în 1990. După toți acești ani, dezbaterile noii legi a fost înverșunată: ea a avut loc cu ușile închise și nu a fost făcută cunoscută oficial, însă s-au produs totuși numeroase scurgeri de informație. Bunăoară, este ușor de închipuit oroarea resimțită de vechea gardă la perspectiva reintroducerii învățăturii creștine în școli, lucru pe care cu siguranță îl crezuse înlăturat pentru totdeauna, dar care a devenit realitate ca urmare a legii votate de Federația Rusă (versiunea sovietică n-a ajuns niciodată atît de departe).⁶

Noile manifestări religioase au început să aibă loc în orașele și satele de pe întreg cuprinsul Uniunii Sovietice cu mult înainte de promulgarea noii legi. În realitate, încă de la sărbătorirea unui mileniu de existență în 1988, restricțiile religioase au fost pur și simplu abandonate, iar, în anul următor, cei din urmă deținuți politici

își redobândeau libertatea. În 1988 intra în vigoare o nouă lege a tipăriturilor care pune capăt cenzurii și elibera astfel organismele religioase de una din cele mai aspre restricții pe care le înduraseră. În unele locuri, Estonia mai cu seamă, și-au făcut cu repeziciune apariția edituri creștine.⁷

Noua lege a proprietății din mai 1990 acorda comunităților religioase dreptul de a poseda clădiri proprii, drept a cărui abolire în 1918 constituise unul din cele mai eficiente mijloace de a le ține în frâu activitățile. Această lege nouă lăsa, desigur, deschisă problema despăgubirii stricăciunilor ori distrugerii adeseori complete a bisericilor, moscheilor și sinagogilor de pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, noi lăcașuri de cult au început să se redeschidă peste tot, proces ce continuă și astăzi.

Un alt câștig timpuriu l-a constituit abrogarea legilor secrete în aprilie 1988. Drept urmare, marile orașe au fost martore nu numai ale reapariției din clandestinitate a Bisericii Catolice Ucrainiene, ci și a înmuguririi activității Penticostalilor, Martorilor lui Iehova și a o mulțime de alte importuri — Hare Krișna, Scientologi, adepți ai sectei lui Moon și așa mai departe. După eșecul loviturii de stat din 1991, activitățile neîngrădite ale acestora aveau să conducă în curînd la o rapidă reevaluare a modificărilor necesare în sfera legislativă.

Aceste schimbări treptate au fost însoțite de convorbiri secrete privind formularea unui corp complet de noi legi. Este reprezentativ pentru haosul ce a caracterizat ultimele zile la putere ale lui Gorbaciov faptul că nu una, ci două — iar potențial șaisprezece — legi noi au apărut în toamna lui 1990. Republicile Sovietice avuseseră totdeauna legile lor proprii, dar acestea se aflaseră într-o slugarnică armonie cu versiunile sovietice diriguitoare. Exercițarea de către republici a noilor lor drepturi a pus imediat în evidență calea lăsată liberă anomaliilor. Uniunea Sovietică a adoptat versiunea lui Gorbaciov, iar republicile, îndeosebi Federația Rusă, au început să adopte propriile lor variante, cu prea puțin respect față de decretele Kremlinului. Prăbușirea Uniunii Sovietice un an mai târziu a însemnat, desigur, sfîrșitul legislației sovietice și a restituit procesului o oarecare logică.⁸

Potrivit normelor internaționale, legea sovietică, cu o viață atît de scurtă, ar fi considerată satisfăcătoare (inclusiv măsurile reale de separare a bisericii de stat), iar varianta rusă — mai ales în ceea ce privește educația religioasă în școlile de stat — este chiar mai „liberală” decît, de pildă, echivalentul ei american. Una dintre cele mai plăcute răsturnări ale istoriei o constituie faptul că noua lege din Rusia a fost călăuzită prin Parlament de nimeni altul decît recent alesul deputat Fr. Gleb Yakunin care, în baza vechii legi, petrecuse opt ani și jumătate de detenție⁹. Procedura completă de elaborare a unei noi legi a fost însă mult mai întortocheată decît o putem prezenta azi.

Ambele versiuni interziceau orice incursiune a secularității în sfera religioasă, în același timp permițînd în mod oficial Bisericii (inclusiv iudaismului și

islamismului) accesul la ceea ce fusese pînă atunci socotit drept teritoriu comunist: mass-media, cluburi, săli de conferință, închisori, armată. Activitățile religioase au început să se desfășoare imediat în toate aceste locuri, întărind impresia că pe teritoriul Uniunii Sovietice se reîncarnase Sfînta Rusie. Sărbătorile religioase aveau să fie marcate corespunzător, cele majore devenind zile libere oficiale. Nu există, totuși, nici o prevedere anume pentru ca musulmanii să poată ține vinerea ca zi sfîntă, ori evreii sabbatul (și, pînă una-alta, nici pentru creștini ca să poată respecta duminica).

Diferența relevantă dintre cele două versiuni este că noua lege sovietică păstra, cel puțin cu numele, vechiul și unanim urîtul vehicol al represiei, și anume Consiliul pentru Probleme Religioase. Acesta nu fusese menționat în legea lui Stalin din 1929 pentru simplul motiv că nu a luat ființă decît după cel de-al doilea război mondial, cînd Stalin a avut nevoie de un organism care să controleze amploarea permisă activităților religioase. Nu s-a operat nici o modificare a legii din 1929 prin care să i se reevalueze acestuia rolul de control, și este greu de prevăzut — în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi continuat să existe — care ar fi fost rolul pe care acest organism l-ar fi putut juca în momentul în care s-ar fi pus separării bisericii de stat. Însă, așa după cum o demonstrează evenimentele din anul trecut, cînd o pasăre născută și crescută în colivie este lăsată liberă, va voi mai mult ca sigur să se reîntoarcă în captivitate.

Hazbulatov, Elțin și evangheliștii

Este de la sine înțeles că noua lege liberală a religiei din Federația Rusă, votată în septembrie-octombrie 1990, nu a avut răgazul să fie valorificată practic pînă la prăbușirea sistemului sovietic care a avut loc în anul următor. Rusia a moștenit, firește, noua lege de la predecesora ei.

Ține, de aceea, de domeniul surprizei descoperirea că, la mai puțin de un an de la noua independență a Rusiei, legislatorii ei încercau deja să găsească o modalitate de restrîngere a libertăților atît de recent cîștigate. Explicația acestui fapt nu necesită o căutare prea minuțioasă și este extrem de grăitoare pentru deriva actuală a societății ruse.

Libertatea proclamată prin lege însemna libertate pentru toți — nu mai puțin pentru evangheliștii bogați ai lumii. Este uluitor de observat că, după ce decenii la rînd, lumea de cele mai multe ori fie că ignorase fie că înțelesese greșit nevoile religioase ale Uniunii Sovietice, acestea au devenit dintr-o dată o cauză la modă. În această atitudine erau sădite bunele intenții a nenumărați oameni care doreau sincer — și fără să facă paradă de aceasta — să ajute Rusia să-și regăsească rădăcinile credinței. Devotamentul lor discret s-a împotmolit adeseori în apatia altora. Evangheliștii străini disparați (al căror număr l-ar egala pe al unor cohorte) urmau să fie găsiți bătînd străzile marilor orașe și făcînd uz de metode evanghelizatoare insidioase, susținuți fiind de ceea ce rușilor le păreau rezerve

nelimitate de capital. Religiei îi era permis acum accesul pe calea undelor; totuși, nemulțumindu-se cu oportunitățile ce decurgeau din aceasta, organizații străine au cumpărat nu numai timp de emisie, ci, câteodată întregi posturi de radio. Străini ce nu au învățat niciodată o iotă rusește, care nu cunoșteau istoria, clasicii literaturii, ori bogăția deosebită a tradiției ortodoxe ruse, au asaltat dintr-odată un public nebănuitor și sincer doritor de cele spirituale care să umple golul lăsat de comunism, dar care era în același timp complet incapabil să facă vreo diferență între vrăjitorie, filosofie orientală și evanghelia creștină. Faptul acesta a făcut deosebit de grea viața celor care vreme de decenii nu conțineră să se pregătească intelectual, spiritual și lingvistic tocmai pentru o astfel de oportunitate.¹⁰

Numai în Moscova sînt active mai multe sute de evangheliști și grupuri misionare occidentale și ar fi o sarcină ingrată încercarea de a-i împărți pe toți în lupi și miei; totuși, printre cei ce se pregătiseră vreme de decenii fiind astfel pe măsura sarcinii ce le stătea în față, erau grupurile de luterani germani, bisericile elvețiene (prin publicația lor *Glaube in der 2. Welt*, Zürich), Societatea Romano-Catolică de Ajutorare a Bisericii în Nevointă, cultele ruse Peter Deyneka și quakerii. Armata Salvării și Surorile de Caritate ale Sfintei Tereza din Calcutta au răspuns cu promptitudine solicitărilor de a institui programe de asistență care să vină în întâmpinarea imenselor nevoi sociale lăsate în urmă de comunism.

Care a fost rezultatul? Foarte curînd (avînd în vedere condițiile predominante), un puternic curent de opinie a început să susțină că libertățile merseseră prea departe, că ele periclitau adevăratele tradiții ale Rusiei și că trebuia făcut ceva pentru a le ține în frîu. Asemenea atitudini sînt de înțeles și justificate pînă la un anumit punct, însă metodele prin care s-a încercat să se impună controlul asupra anarhiei, au fost necrezut de dure.

În noiembrie 1992, Ruslan Hazbulatov a semnat un decret ce punea bazele unui „Consiliu Consultativ al Expertilor” în pofida faptului că un asemenea organism fusese menționat deja în articolul 12 al legii din 1990. Acest nou pas a tras imediat semnalul de alarmă în rîndul intelectualității ruse. În descrierea lui Hazbulatov, acest organism aducea prea mult cu o resurecție a mai vechiului Consiliu al Problemelor Religioase, mai ales că președintele său (numit înainte ca organismul să se întrunească) urma să fie un veteran înrăit al luptei comuniste împotriva religiei, avocatul Iuri Rozenbaum, al cărui activism în domeniu se întindea pe cel puțin ultimii treizeci de ani. Componenta restului de 22 de membri ai echipei constituia o falsă paradă de echilibru. Treisprezece, din care nouă erau deja numiți, fuseseră oficiali ai fostului stat comunist și nici măcar unul din ei nu avea vreo apartenență religioasă cunoscută, iar un alt membru, încă nenumit, urma să vină de la Ministerul Securității (organul succesor al KGB-ului). Alți nouă urmau să fie desemnați de către organisme religioase individuale, acestea din urmă fiind prezentate în ordine alfabetică. Adventiști, evrei, budiști și penticostali

erau reprezentați alături de Biserica Ortodoxă Rusă fără să se ofere însă vreo explicație pentru criteriul potrivit căruia urmau să fie reprezentate nouă religii/confesiuni (mai degrabă decît opt sau douăzeci). În mod curios, Alexandr Torșin, consilier în probleme religioase al cabinetului particular al președintelui Elțin, susținea la Londra în 28 septembrie 1993 că numărul recunoscut ar fi fost de paisprezece. Lista originală era ordonată alfabetic lăsînd astfel strania impresie că mica Biserică Adventistă ar avea precădere asupra masivei Biserici Ortodoxe.¹¹

A fost evident imediat că sarcina prioritară a noului Consiliu Consultativ al Experților nu era atît una de sfătuitor, cît de proiectant al unei noi legislații care să opereze schimbări asupra libertăților consfințite în urmă cu doi ani prin legea parlamentului rus privind libertatea de conștiință. Un proiect de modificare a articolului 11 suna în felul următor:

„Factorii și organele de stat împuternicite au dreptul să primească de la asociațiile religioase informațiile de bază și să ia parte la evenimentele de care răspond asociațiile religioase.”¹²

Urma apoi o lungă și complicată secțiune prin care se acorda autorităților seculare dreptul de a suspenda organizațiile religioase în cazul în care acestea încălcau legea.

Spectrul unui reînnoit control guvernamental începuse să bîntuiască din nou, cît se poate de limpede, edificiul vieții bisericești. O nouă variantă a articolului 18, odată ce ar fi fost votată, ar fi înăsprit considerabil condițiile legate de înregistrare (care fusese un asemenea instrument de persecuție în vechiul regim), ceea ce părea să dea noului organ un cuvînt de spus în actul înregistrării, adică puterea de a influența decizia prin care se stabilea care dintre grupurile venind din străinătate ar trebui considerate legitime și care nu.

Alexandr Șcipkov, un tînăr democrat cu o carte de vizită impecabilă, cita la o conferință din Moscova din februarie 1993 Departamentul pentru înregistrări din Ministerul Justiției: *„Intră sub controlul Ministerului Justiției și al organelor sale locale următoarele: verificarea respectării de către organizațiile religioase a propriilor lor statute, dreptul de a le da acestora avertismente, dreptul de a le da în judecată spre a li se interzice funcționarea, dreptul de a le suspenda activitățile anterior deciziei judecătorești, dreptul de a le pretinde și de a primi informații și explicații de la organizațiile religioase; dreptul de a lua parte la evenimentele organizate de acestea.”* Șcipkov a reacționat continuînd cu aceste cuvinte: *„Aceste prevederi sînt brutale, ca să nu spun altfel. Închipuți-vă ce va ieși din ele în provincii!”¹³*

Deja se creaa prin aceasta posibilitatea ca activitățile religioase ruse să fie înregistrate automat, iar celelalte, nu. În scurt timp (în decembrie 1992), patriarhul urma să scrie o scrisoare în care susținea că acest proiect era prea indulgent în restricțiile pe care le putea impune activităților străine: *„Realitatea este că nici una dintre aceste completări referitoare la înregistrarea organizațiilor*

religioase străine nu urmărește să impună limite intenselor lor activități religioase și/sau expansiunii lor în continuare. De fapt, aceste adaosuri par să legalizeze invazia lor crescîndă... Trebuie instituit un comitet special în cadrul Ministerului Justiției... [cu] drept de veto întinzîndu-se de la cinci la șapte ani împotriva înregistrării și activității acestor organizații religioase străine."¹⁴

Proiectul de lege străbătea deja ape zbuciumate și necunoscute. Care era punctul de vedere al patriarhului asupra activităților religioase ale cetățenilor fostelor republici care poate mai locuiau încă în Rusia? Urma, de pildă, Biserica Romano-Catolică să fie socotită drept o organizație străină? Bunul simț spune că nu, ca să nu mai pomenim de faptul că numărul catolicilor ne-ruși răspîndiți pe teritoriul rusesc și pe întinderile siberiene (mulți dintre ei aflați acolo ca urmare a deportării ori detenției) este foarte mare sau faptul că arhiepiscopul romano-catolic al Moscovei, Tadeusz Kondrusiewicz, este prin naștere și bielorus și polonez, adică un reprezentant al „străinătății apropiate”. Este evident că, odată devenită lege, pretenția patriarhului ar fi impracticabilă. Evangheliștii indezirabili și propăvăduitorii unor culte exotice din străinătate ar putea fi, într-adevăr, ținuti în afara granițelor prin refuzarea fie a permiselor de rezidență, fie a înseși intrării lor (așa cum este posibil într-o societate democratică), dar acest lucru ar fi în mod clar imposibil în ceea ce îi privește pe cetățenii ne-ruși ai fostei Uniuni Sovietice dintre care mare parte s-a stabilit în Republica Rusă cu mult înainte de prăbușirea comunismului.

Este cu neputință pentru legislația de stat, *per se*, să îi deosebească pe evangheliștii care exercită o influență pozitivă de cei care exercită una negativă, sau religiile și sectele care pot de cele care nu pot fi tolerate. O societate democratică precum cea britanică supraveghează consecințele posibile, de pildă oprind sectele de la înstrăinarea minorilor de părinții lor ori refuzînd intrarea în țară a extremiștilor străini care pledează pentru ilegalitate sau pentru practici ce sînt în mod limpede indezirabile pentru societate. Există de asemenea (în momentul de față) reglementări referitoare la accesul pe posturile de radio și televiziune.

În rîndul unora dintre observatori a existat bănuiala că îndărătul înființării Consiliului Consultativ al Experților s-ar fi aflat clerul Bisericii Ortodoxe care se simțea pesemne încolțit de variatele activități ale sectelor. Foarte curînd însă a reieșit că lucrurile nu stăteau în acest fel — cel puțin nu în ceea ce privește forma în care a fost promulgată constituirea Consiliului de către Hazbulatov. Mitropolitul Chiril, șef al Departamentului Relațiilor Ecleziastice Externe și figura imediat următoare în ordinea puterii după cea a Patriarhului Alexei al II-lea în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, a lansat un puternic atac împotriva Consiliului Consultativ al Experților și a revizuirilor proiectate de acesta în februarie 1993:

„Modificările [legislative] au fost elaborate fără participarea noastră și, în general, avem îndoieli în ce privește repeziciunea cu care s-au operat aceste schimbări tocmai acum, cînd se află deja în vigoare o lege pe care noi o

considerăm a fi bună... [Această grabă] reflectă clar dorința de a readuce la viață defunctul Consiliu pentru Probleme Religioase, de a reinstaura un organ de stat cu drept de imixtiune în problemele interne ale instituțiilor religioase... M-am consultat asupra acestei probleme cu reprezentanți ai catolicilor și bapțiștilor, iar ei susțin în unanimitate: nu le vom îngădui acestor oameni accesul în interior; nu l-am îngăduit cît nu au avut dreptul legal și cu atît mai puțin o vom face acum, în condițiile democrației.”¹⁵

Totuși, după cum vom vedea în cele ce urmează, situația nu era nici pe departe atît de clar definită pe cît reieșea din cuvintele mitropolitului.

Academia Internațională pentru Libertatea Credenței și Religiei este o asociație de juriști americani cu o experiență imensă în ce privește relația biserică/stat din propria lor țară, care, auzind ce se pune la cale, au reacționat prompt și viguros cerînd o întrevvedere cu Consiliul Consultativ al Experților. Cei mai mulți dintre cei optsprezece membri ai asociației care s-au dus la Moscova în martie 1993 sînt religioși, reprezentînd o paletă foarte largă de apartenențe, de la bapțiști la romano-catolici și de la evrei la mormoni. Ei au reușit să convingă un Iuri Rozenbaum vizibil nereceptiv să organizeze o conferință despre „*Libertatea religiei în lumea modernă*”, un titlu generic care să găzduiască dezbaterile pe tema noului proiect de lege, și tot ei m-au invitat să îi însoțesc la această conferință în calitate de consilier. În seara de duminică 21 martie a avut loc la restaurantul „Praga” din Moscova, o recepție pentru un grup foarte eterogen de intelectuali moscoviți, după care am descins vreo patruzeci de persoane la o fostă casă de odihnă a Comitetului Central, în Lesnye Dali, la aproximativ o oră distanță de drum cu mașina în afara metropolei.

Ar fi fost greu de găsit un lăcaș mai puțin prielnic decît sala în care s-a desfășurat conferința vreme de șaisprezece ore neîntrerupte din următoarele două zile. Încăperea fusese proiectată să încapă trei sute de persoane. Vorbitorii se aflau cocoțați fără speranță la tribună, deasupra unui public risipit: distanța și formalismul erau în măsură să descurajeze orice discuție mai apropiată sau vreun schimb real de idei.

Prima ședință s-a constituit dintr-o dezbatere a Consiliului Consultativ al Experților însuși. Alfred Blaustein, de la Universitatea Rutgers, a dat citire unui scurt articol din „*Izvestiia*”, ce critica formarea Consiliului și avertiza că vechile idealuri sovietice erau încă în viață și pe cale de a fi relegitimizate. Rozenbaum a explodat ripostînd că era inutil să se învenineze dezbaterea în felul acesta, și a citat apoi feluritele beneficii de care a avut parte biserica de la căderea comunismului. El a mai citat și un oarecare document fiscal local din Statele Unite despre care a susținut că exercită asupra bisericilor o supraveghere guvernamentală mai strictă decît a existat vreodată în Uniunea Sovietică din timpul lui Stalin.

Programul nu includea nici o breșă care să facă posibilă o prezentare generală a evoluției relației biserică/stat din epoca lui Stalin și pînă în prezent, ceea ce a

constituit un handicap serios pentru aceia dintre participanții americani care nu posedau cunoștințe temeinice în domeniu. Totuși, era inevitabilă dezbateră pe marginea noului proiect de lege, chiar dacă ea a fost restrânsă la o singură ședință de două ore, urmată imediat de luarea în discuție a multe alte subiecte mai puțin litigioase. În cele două zile, Rozenbaum n-a apucat să se bucure de rolul său de președinte nici măcar preț de o clipă (conferința nu s-a fărâmițat în grupuri de dezbateră), părînd întruchiparea însăși a funcționarului comunist de stil vechi care se străduiește să controleze lucrările conferinței. El nu a încercat, totuși să impună limite libertății de exprimare, dar era evident că fusese stabilit dinainte un acord restrictiv prin însăși formularea ordinii de zi.

Ar fi fost de așteptat ca, la numai șase săptămîni după ce își făcuse publice opiniile, Mitropolitul Chiril să le prezinte, personal sau nu, și la această conferință. Singurul exponent al Patriarhatului Moscovei a fost, pînă la urmă, părintele Inocențiu (Pavlov) a cărui prezență s-a limitat la cîteva ore din cursul primei zile. În timpul acestei dezbateri el a rămas tăcut, pronunțîndu-se abia mai tîrziu, dar asupra altei chestiuni, cea a relației dintre religie și minoritățile naționale.

Printre participanți s-au numărat reprezentanți ai adventiștilor și penticostalilor, care au luat poziție împotriva noului proiect al articolelor 11 și 18. În mod curios, n-a fost de față nimeni din partea evreilor, musulmanilor ori baptiștilor deși erau cu toți reprezentați în cadrul Consiliului Consultativ al Experților și luaseră parte la festivitatea de deschidere din seara precedentă. O altă absență notabilă, cu atît mai mult cu cît figura nominal în program, a fost cea a lui Fr. Viacheslav Polosin, preot, fost avocat, iar, în momentul respectiv, membru al parlamentului rus. Cu toate că avusese un cuvînt de spus, poate unul decisiv, în formularea proiectului prezentat de consiliul lui Rozenbaum, Polosin s-a eschivat de la lucrările conferinței pe motiv că parlamentul se află în sesiune extraordinară pentru dezbateră posibilului vot de blam al președintelui Elțin.

Vocile dominante în această secțiune a conferinței au fost cele ale americanilor, care s-au opus în unanimitate oricărei restricții impuse de stat activității religioase, susținînd că modelul american de separare dintre stat și biserică era singurul de urmat de către Rusia. Garanția legalității nu ar fi nicicum periclitată întrucît orice activitate cu caracter penal, inclusiv falsul financiar, este interzisă prin legi deja existente, ce nu au nevoie de modificări pentru a le face să se refere în mod expres la sfera religioasă. A atribui statului dreptul sau datoria de a diferenția între felurile tipuri de activități religioase, provenite sau nu din Rusia, însemna a îl îngreuna cu o povară complet nepotrivită, pe care nu ar fi capabil să o poarte fără să încalce linia de demarcație dintre sine și biserică.

La sfîrșitul conferinței, cîte doi reprezentanți ai fiecărei părți, rusă și americană, au deliberat și au căzut, în cele din urmă, de acord asupra unei declarații care nu a avut, bineînțeles, un statut oficial, dar care a căpătat aprobarea unanimă a

participanților. În termeni destul de generali, aceasta susținea separarea în cel mai deplin sens a bisericii de stat și afirma spațiul libertății religioase ca pe un drept uman fundamental. Rozenbaum a concluzionat spunând că se cuvenea ca proiectele de modificare a legii să fie reconcepute și că nu va fi produsă nici o altă versiune fără înștiințarea prealabilă a Academiei Internaționale.¹⁶

Rozenbaum nu a reușit să-și țină promisiunea sau a fost, poate, împiedicat să o facă. Perioada dintre sfârșitul lunii martie și începutul verii a fost marcată de o activitate intensă, incluzând numeroase intrigi și schimbări de poziție. La 23 iunie a avut loc o dezbateră la Sovietul Națiunilor (una dintre Camerele parlamentului rus). La un simpozion din 30 iunie, Rozenbaum atrăgea atenția asupra viitorului curs al evenimentelor și se desolidariza de ultimul proiect al noii legi deoarece acesta era, în opinia sa, formulat defectuos și înțesat cu contradicții interne. Era vădit indispus că propria lui versiune fusese ignorată.

Mai timpuriul articol 18 devenise acum numărul 15, apoi 14; în termeni lipsiți de ambiguitate, acesta interzicea organizațiilor religioase de proveniență străină să se angajeze în activități misionare pe teritoriul Rusiei fără să fi obținut în prealabil avizul autorităților de stat.

Mitropolitul Chiril făcuse o întoarcere de o sută optzeci de grade nemaisocotind acum legislația din 1990 ca satisfăcătoare. El și-a însușit opinia patriarhului potrivit căreia statul ar avea obligația de a ține în frâu neîngrădita activitate misionară a numeroaselor culte, creștine sau necreștine, care își răspindeau influența din afară. Viacheslav Polosin a apărut acum ca susținătorul cel mai de seamă al schimbării legislației și rămîne, pare-se, principalul responsabil pentru versiunea finală.

Pe 14 iulie, parlamentul rus a dezbătut și a votat apoi modificările și adăugirile la Legea libertății conștiinței. De această dată schimbările au fost întâmpinate de o critică și consternare internațională foarte largi, agențiile străine susținând că aceste schimbări încălcau libertatea religioasă și documentele internaționale de felul Declarației Universale a Drepturilor Omului.

Într-o convorbire telefonică cu Institutul Keston, părintele Gleb Yakunin a calificat noua lege drept „discriminatorie și antidemocratică”. Liderii confesiunilor protestante ruse i-au trimis președintelui Elțin o scrisoare comună în care se plîngeau de evoluția evenimentelor și îi cereau să refuze semnarea decretului, acesta constituind ultimul pas în legiferarea sa. Filiala rusă a Asociației Internaționale pentru Libertate Religioasă a prevăzut că noua lege va duce la cenzurarea de către stat a literaturii religioase publicate în străinătate, la bruijul posturilor de radio străine și, în consecință, la o lipsă de încredere globală în angajarea Rusiei pe calea reformei.

Conștient cu acuitate de importanța reputației sale în străinătate, președintele Elțin a răspuns acestei presiuni (în toiu a ceea ce trebuie să fi fost un program de lucru extraordinar) înapoind parlamentului, spre reconsiderare, proiectul de

lege dimpreună cu propriile sale amendamente — după cum avea dreptul. Pe 27 august parlamentul a dezbătut alte noi modificări, iar versiunea ce a rezultat a fost votată (156 de voturi pentru, 3 împotriva și 2 abțineri).

De data aceasta părea neîndoielnic că legea va primi acordul final al lui Elțin, a intervenit însă o vacanță, iar, mai apoi, pe 17 septembrie, el a înapoiat-o din nou nesemnată. La 21 septembrie, înainte să se mai poată întâmpla ceva, Elțin a dizolvat parlamentul.

O lumină interesantă a aruncat la Londra asupra acestei chestiuni Alexandr Torșin, care a declarat că sarcina lui fusese aceea de a înregistra expresiile de protest ale străinătății și de a i le transmite lui Elțin. Însă el acționase ca atare cu recomandarea ca președintele să semneze, și a fost de aceea surprins când aceasta nu s-a întâmplat. „*Patriarhia Moscovei era de acord așa că ce vreți mai mult?*” a întrebat el sala. „*Păi, tocmai asta-i problema*”, a venit o replică.

În zilele încordate ce au urmat dizolvării parlamentului, Patriarhul Aleksei și Mitropolitul Chiril s-au evidențiat ca mediatori între președintele Elțin și facțiunea Ruțkoi-Hazbulatov. Au ieșit la iveală foarte puține detalii din ceea ce s-a întâmplat, cu excepția faptului că cele două fețe bisericești s-au întâlnit în două rînduri cu reprezentanți ai ambelor părți. S-a presupus, fără să existe vreo dovadă în acest sens, că grupul lui Ruțkoi a fost de acord cu acest pas doar ca o tactică diversionistă pentru răstimpul în care era pregătit în secret asaltul turnului televiziunii, act care a dus la declanșarea violenței. Distrugerea a înseși Casei Albe ruse a însemnat, fără îndoială, sfîrșitul oricărei chestiuni parlamentare nedefinitivate pînă la acea dată.

Nu există nici un motiv pentru a pune la îndoială bunacredința a patriarhului în momentul în care a adus laolaltă cele două părți. Acesta era un punct de plecare unic în istoria Bisericii Ruse, iar conducerea bisericii nu poate fi acuzată nici într-un caz pentru eșecul inițiativei. Un eventual succes al patriarhului ar fi constituit o propagandă considerabilă pentru imaginea sa publică și pentru statutul Bisericii. În cazul în care patriarhul ar fi reușit să intermedieze un acord pașnic, președintele Elțin i-ar fi fost îndatorat enorm și, foarte probabil, capul bisericii i-ar fi sugerat lui Elțin că semnătura sa pe acel document ar fi fost un *quid pro quo* convenabil.

Foarte curînd a devenit limpede că problema noii legislații privind religia urma să apară în fața parlamentului la foarte puțin timp după alegerile din decembrie 1993. O conferință de proiectare cu participare restrînsă, ce includea juriști americani, pe Iuri Rozenbaum și pe mine însumi, s-a întrunit la sfîrșitul lui ianuarie în Olanda, iar rezultatele ei, la care s-a ajuns antrenînd multă diplomatie, au fost difuzate în rîndul tuturor membrilor noii Dume. Totuși, dezbaterile pe marginea unui alt proiect, socotit și el nesatisfăcător și formulat printre alții, de Viacheslav Polosin, au fost reluate încă din mai în cadrul comitetelor parlamentare împuternicite.

Relațiile dintre biserici

Se află în afara țelurilor acestui studiu încercarea de a trece în revistă, fie și sumar, viața actuală a oricăreia dintre comunitățile religioase — ortodoxe, catolice, protestante, evreiești sau musulmane. Fiecare dintre acestea are grupuri de confracți religioși într-una sau mai multe dintre membrele Comunității Statelor Independente, iar contactele existente peste granițele lor vor fi, probabil, relevante în relațiile viitoare dintre aceste state indiferent dacă ele vor urma sau nu calea dezintegrării politice și pe mai departe.

De departe cel mai mare interes îl prezintă în studiul de față situația milioanelor de ruși aflați în afara granițelor țării lor, printre care există, firește, o proporție însemnată de membri ai Bisericii Ortodoxe. Înainte de prăbușirea puterii sovietice, aceștia intrau sub oblăduirea administrației eparhiale. A fost o lovitură psihologică pentru Patriarhia Moscovei să descopere că, pe măsură ce Biserica putea începe să-și desfășoare aripile în Rusia, influența ei începea să dească nu numai în țările baltice, ci și în alte state ale CSI. Ucraina oferă în acest sens un tablou deosebit de complex [...].

În locurile în care Biserica Ortodoxă deține o minoritate nesemnificativă de credincioși, cum ar fi în Lituania sau în statele Asiei Centrale, episcopii locali se confruntă acum cu complicata sarcină de a elabora relații noi cu majoritatea religioasă și cu noile guverne. Episcopii cu o fire mai independentă, precum Hrisostom al Vilniusului, au posibilitatea să dezvoltă relații proprii cu majoritatea romano-catolică din Lituania fără să mai fie nevoiți să se consulte cu Moscova.

Totuși, de la abolirea restricțiilor comunismului, atitudinea profund naționalistă potrivit căreia rușii se cuvine să fie ortodocși, constituie un factor relevant în evoluția vieții creștine. Oricine s-ar afla la cîrma Kremlinului are la îndemînă un atu prețios: conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse poate fi oricînd invocată ca instrument de legitimare a protecției (indiferent ce formă ar lua aceasta) naționalilor ruși din străinătatea apropiată. Aceasta nu s-a întîmplat deocamdată și nu s-a întîmplat nici ca Patriarhia Moscovei să recurgă la conducătorii politici pentru a-i sprijini pe sîrbi ortodocși din fosta Iugoslavie, de pildă, dar există totuși posibilitatea ca acești factori să intre oricînd în joc.

Îi este foarte greu Bisericii Ortodoxe să se împace cu faptul că Rusia este acum o societate pluralistă, iar dezbaterile noilor legi o ilustrează din plin. Nu există nici o șansă, oricît de îndepărtată, ca Patriarhia Moscovei să poată opri răspîndirea cultelor și confesiunilor creștine vechi sau noi, exceptînd posibilitatea de a o face prin zel evanghelist și prin puterea propriei învățături, fără ajutorul constrîngerilor legale împotriva rivalilor.

Aceasta nu implică nicidecum că explozia sectarianismului străin ar fi esențială în evoluția viitoare a societății ruse, însă este un fapt de necontestat că, în condițiile actuale, este virtual imposibil ca ea să fie contracarată. Ar fi, desigur, mai potrivit ca Patriarhia Moscovei să facă un efort real pentru a găsi bunăvoința

de a intra în dialog cu aceia dintre străini care se simt chemați pentru o colaborare pe termen lung cu creștinii ruși.

De asemenea, se cuvine subliniat în acest punct că în domenii cum ar fi educația, activitatea editorială, administrația și *know-how*-ul tehnic, atât protestanții cât și catolicii străini au foarte multe lucruri de oferit. Ei pot acorda pentru un timp asistență pentru a compensa pierderile de decenii din aceste domenii. Ar fi, de aceea, de așteptat ca de vreme ce Rusia are în față zile grele, la ordinea zilei să se afle mai degrabă cooperarea decât rivalitatea.

Persecuția din zilele cele mai negre a avut ca rezultat încetarea ostilităților interconfesionale fiind cunoscute multe exemple de întovărășire creștină ce au depășit diferențele, și de reale prietenii ortodoxo-evreiești care au înflorit în lagărele de concentrare.

Uniunea Sovietică nu permisesese constituirea unui sinod al bisericilor. Religii și confesiuni individuale erau uneori întrunite pentru conferințe ori pentru semnarea unor documente în sprijinul politicii sovietice, dar acesta era un exercițiu în principal propagandistic și total artificial care nu avea, în liniile sale fundamentale, nimic de a face cu o inițiativă ecumenică. Dat fiind rolul Bisericii Ortodoxe în Rusia precomunistă, nu a existat nici măcar o tradiție latentă de receptivitate la 'resurecția altor confesiuni.

Desigur, Patriarhia Moscovei nu este echivalentă cu Biserica Ortodoxă Rusă. Politica acesteia se află în mâinile unui grup restrâns de ierarhi, a cărui componență a rămas în mare măsură neschimbată de la căderea comunismului, însă grupările din cadrul său sînt variate: de pildă, clerul parohial care a beneficiat de o educație teologică; enoriașii acestuia, de obicei mult mai puțin educați; intelectualitatea mai tînără din orașe. În vreme ce credinciosul din parohie poate avea dragoste pentru preotul său și respect pentru funcția de episcop, politica patriarhiei constituie pentru el un lucru îndepărtat și de importanță practică neînsemnată, exceptînd măsura în care facilitează asigurarea unui serviciu religios regulat. Inevitabil, unii episcopi încep să adopte acum o linie mai independentă și să ia în considerare nevoile specifice ale teritoriilor lor într-un fel ce nu era posibil sub dominația KGB-ului și a Consiliului pentru Probleme Religioase. În marile orașe există cercuri de intelectuali, formate în principal, dar nu exclusiv, din laici, care critică cu vehemență patriarhia nu numai pentru colaborarea ei din trecut cu regimul sovietic, ci și pentru așa-zisul ei eșec de a profita de noile oportunități și pentru că nu caută ipoteze de lucru fructuoase în cooperarea ecumenică.

Așa cum stau lucrurile, patriarhia își cheltuiește timpul și energia îngrijorîndu-se pe seama rolului catolicilor, protestanților și al cultelor ne-creștine. Relațiile sale cu Biserica Anglicană (Episcopală) sînt reprezentative în acest sens. Din cîte se știe, în Moscova această comunitate nu numără în rîndurile sale nici un rus, iar pastoratul a fost restabilit cu un orar complet abia în mai 1993 și

în exclusivitate pentru a veni în întâmpinarea nevoilor comunității străinilor. Preotul, Canon Chad Goussmaker, a avut drept una dintre sarcini recuștigarea drepturilor depline asupra vechii biserici anglicane de care comunitatea fusese deposedată după Revoluția Socialistă (dreptul de a dispune de edificiu în fiecare duminică fusese redat mai devreme ca rezultat al glasnot-ului). Pentru a se conforma legii, comunitatea trebuie să facă demersuri pentru a fi înregistrată, dar patriarhul și-ar da consimțământul la aceasta numai cu condiția ca cererea să fie în numele bisericii anglicane din Moscova (nu a Moscovei!). Nuanța reflectă cu certitudine dorința bisericii ortodoxe ca această comunitate să nu desfășoare o activitate misionară.¹⁷ Totuși, în esență, anglicanii de pretutindeni sînt prieteni buni cu ortodocșii și caută în mod serios căi de conlucrare cu aceștia.

Vor fi evident necesare decenii de eforturi pînă ce climatul din Rusia va fi prielnic fundării unui sinod religios efectiv. Între timp, foarte multe confesiuni creștine majore sînt hotărâte să-și reconstruiască viața independent una de cealaltă. Sub toate aspectele, sarcina este formidabilă.

Concluzie

Pentru toate comunitățile religioase din Rusia acesta este vremea marilor șanse dar și a marilor incertitudini. Rămîne de văzut în ce fel, vechiul parlament fiind abolit, va aborda Biserica Ortodoxă Rusă din nou problema unei legislații noi privind controlul activităților misionare ne-ruse. Probabil că data viitoare această sarcină se va dovedi mai dificilă avînd în vedere sensibilitatea actuală a opiniei publice mondiale în urma ultimei încercări de acest gen. Este totuși cert că atitudinea mentală exprimată mai înainte de axa parlament-patriarhie nu se va schimba prea curînd și de aceea eșecul tentației de a controla legislativ anumite aspecte ale vieții religioase nu va constitui o piedică în calea unor încercări viitoare cu țeluri identice. □

NOTE

1. Roswitha și Peter Jarmann, *OPS Journal Letter*, London, Quaker Peace and Service, 1993, nr. 1, p. 7.

2. Michael Bourdeaux, *Risen indeed*, London, Darton, Longman and Todd, 1983, passim

3. See, eg., Michael Bourdeaux, *Religious Ferment in Russia* London: Macmillan, 1968; and Jane Ellis, *The Russian Orthodox Church: A Contemporary History*, London: Crom Helm, 1986

4. Michael Bourdeaux, *The Gospel's Triumph over Communism*, Minneapolis: Bethany House, 1991, p. 44

5. Jane Ellis, ed., *Religious Minorities in the Soviet Union*, 4th ed., London: Minority Rights Group, 1984, pp. 5-6; and idem, *Russian Orthodox Church*, p. 25

6. see Bourdeaux, *Gospel's Triumph over Communism*, pp. 72-73

7. Ibid., pp. 151-52

8. See Michael Bourdeaux, *The Role of Religion in the Fall of Soviet Communism*, London: Centre for Policy Studies, 1992, passim

9. Bourdeaux, **Gospel's Triumph over Communism**, p. 72
10. Cu privire la cultele în fosta Uniune Sovietică, vezi **Frontier** (Keston, Kent), May-June 1991, pp.1-2, 12-15.
11. Michael Bourdeaux, *Old Games, New Rules*, **Frontier**, July- August 1993, pp.15-16
12. Dosar nepublicat al materialelor prezentate la conferința de la Moscova, martie 1993. Copie în arhiva Institutului Keston.
13. Aleksandr Shchipkov, *Attempts to Revive the Council for Religious Affairs in Russia, Religion, State and Society*, Oxford, vol. 21, nos. 3-4 (1993), p. 372
14. *Scrisoarea nr. 3488* de la Patriarhul Aleksei al II-lea către preotul Viacheslav Polosin, 8 decembrie 1992. Copie în arhiva Institutului Keston.
15. Mitropolitul Chiril, interviu, **Ruskaia mysl'** (Paris), 5 februarie 1993, p.9.
16. Bourdeaux, *Od Games, New Rules*
17. Canon Chad Coussmaker, Biserica Anglicană din Moscova, *scrisoare* către Institutul Keston.

Traducerea de Doina Baci

*

Michael BOURDEAUX, expert în problemele religioase din spațiul ex-sovietic, este autorul volumelor *Gorbachev, Glasnost and the Gospel* (1991), *The Gospel's Triumph over Communism* (1991), *Risen Indeed: Lessons in Faith from the USSR* (1997).

Michael Bourdeaux, *Glasnost and the Gospel: The Emergence of Religious Pluralism*, studiu publicat în volumul 3, *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia* M.E.Sharpe, New York, 1995, al seriei *The International Politics of Eurasia*.

Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században

(Tendințe integraționiste în
Europa Centrală și de Est în
secolele 19 și 20)

BÁN D. ANDRÁS, DIÓSZEGI
LÁSZLÓ, MÁRER PÁL, PRITZ
PÁL, ROMSICS IGNÁC
BUDAPEST, 1997

Cei cinci autori prezintă, în cinci studii separate, dar complementare, tendințele de integrare din Europa Centrală și de Est a ultimelor două secole.

Din punct de vedere istoric, spațiul este cunoscut mai mult ca unul unde s-au produs mari dezintegrări urmate de conflicte dintre micile state naționale, și nicidecum ca unul unde integraționismul și-ar fi găsit un sprijin larg. Se pare însă că la sfârșit de mileniu această situație este în curs de schimbare. Structurile inter-statale ale acestei perioade — OSCE, Consiliul Europei, NATO, Uniunea Europeană — s-au extins sau se extind spre această parte a Europei. Volumul se oprește însă înainte să trateze acest fenomen, ultimul model studiat fiind blocul sovietic. De ce tocmai când lucrurile par să devină mai interesante? Pentru că fenomenul este încă viu și în dezvoltare, iar un istoric nu se poate hazarda în a trata prezentul.

Autorii prezintă o altă față a istoriei, mai puțin cunoscută. Cea a unei idei formatoare de mentalități culturale colective. O idee pornită din dorința de supremație a unor popoare (cum au fost mișcările panslave sau pangermanice), și finalizată ca un factor de echilibru.

Primul studiu, cel al lui Ignác Romsics, intitulat **Expansionism și regionalism. Proiecte de integrare în Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX**, căutând rădăcinile integraționismului, pornește de la comunitatea statală polonezo-lituaniană din secolul al XIV-lea, care a dominat partea nord-estică a continentului timp de patru secole. Primul „teoretician”,

George Podebrad (1420-1471), regele Cehiei, a schițat proiectul unei confederații europene a cărei parte vestică ar fi fost coordonată de casa regală a Franței, iar cea estică de casa regală a Cehiei. Deciziile în această confederație, cu o singură armată și un buget comun, ar fi urmat să fie luate de un parlament paneuropean, un consiliu format din domnitorii țărilor membre și un organism cu rolul unui tribunal internațional.

Evoluțiile ulterioare au dus însă la formarea unor imperii (Imperiul Habsburgic, Otoman și cel Țarist), și nu la confederații.

În accepțiunea autorului, în timpul și spațiul studiat, s-au născut patru curente și mișcări politice: panslavismul, pangermanismul, proiectele de federalizare ale Imperiului Habsburgic și tendințele de federalizare ale statelor naționale formate în locul imperiilor.

Mișcarea panslavistă, elaborată de un croat iezuit, Juraj Križanić (1618-1683), își propunea unificarea popoarelor slave sub o singură conducere. Teoria s-a transformat în ideologie de stat a Imperiului Țarist în timpul lui Alexandru I (1777-1825). Acest lucru necesita formarea unui „coridor” între popoarele slave din nord și cele din sud. Pornind de la comunitatea religioasă — ortodoxia — teritoriile locuite de români reprezentau singura posibilitate de a realiza un astfel de coridor. (Un coridor mai „larg” includea și Ungaria în marele imperiu slav.)

Între promotorii pangermanismului, autorul înșiră nume ca Leibniz, Kant, Herder, Fichte. Primul care a dezvoltat un sistem ideologic coerent și care a transformat această ideologie în program politic a fost Friedrich List (1789-1846), părintele ideii de *Mitteleuropa*. Ideologii mișcării pangermanice au inclus în proiectele lor teritorii rîvnite și de cei ai mișcării panslaviste. Rolul „micilor națiuni” nu era bine stabilit. Julius Fröbel (1805-1893) considera că acestea, prin statele lor, se vor asocia confederației conform modelului Statelor Unite ale Americii; Heinrich von Gagern (1799-1880) afirma însă că ele „nici intenții, nici aptitudini nu au pentru independență [...], misiunea Austriei este de a răspîndi cultura, limba și obiceiurile de la Dunăre pînă la Marea Neagră”.

Privind primul război mondial ca o confruntare a ideologiei panslaviste și pangermanice în Europa Centrală și de Est, concluzia autorului este că oricare dintre acestea două ar fi cîștigat, ar fi urmat exploatarea economică și supunerea politică a popoarelor din acest spațiu. Culturile naționale ar fi fost rusificate sau germanizate, singura diferență fiind calitativă: „în cazul victoriei rusești, regiunea urma să fie anexată unui imperiu semiasiatice, din punct de vedere civilizațional rămas în urmă; în cazul victoriei germane, unuia aproape vest european, frunța în privința dezvoltării tehnologice.”

Următorul punct al studiului lui Romsics ne aduce „mai spre casă”. Prezentarea proiectelor de federalizare ale Imperiului Habsburgic începe cu primul proiect de acest fel, cel elaborat de baronul transilvănean, Miklós Wesselényi

(1796-1850), care propunea în „Cuvînt despre chestiunea maghiară și slavă” (1843) satisfacerea cerințelor „juste și echitabile” ale popoarelor slave prin federalizarea imperiului. Romsics, cu toată considerația pentru idee, critică soluția propusă pentru că Wesselényi nu a reușit să scape de clișeele epocii: recunoaște egalitatea italienilor, polonezilor și cehilor cu germanii și maghiarii, sprijină statutul special al croaților în Ungaria, al slovenilor în Austria și al sașilor în Transilvania, dar generozitatea lui se oprește în acest punct. Nu acceptă alte etnii ca entități politice, cu un teritoriu definit. Proiectul de federalizare al lui František Palacký (1798-1876) este analizat din punctul de vedere al unei contracarări a mișcării panslaviste și pangermanice. Istoricul și politicianul ceh considera că dacă nu ar fi existat Imperiul Habsburgic, el ar fi trebui inventat pentru a apăra popoarele mici de aceste două pericole. Dar, pentru a-și îndeplini rolul istoric, Imperiul Habsburgic trebuie să se transforme într-o federație reală. Ceea ce a urmat — dualismul auto-ungar —, conform autorului, nu era altceva decît hegemonia germanilor în vest și cea a maghiarilor în est, dar cu subsisteme care indicau o tendință de federalizare. Imperiul care, după Romsics, „a garantat cadrul politic pentru coexistența unei duzini de etnii mai mari și mai mici timp de 400 de ani”, a fost destrămat în mici state-națiuni după primul război mondial. „Condiția era ca această formă ierarhică, «perimată» și «represivă» să fie înlocuită de o alianță mai modernă și mai democratică a popoarelor dunărene. Dar colaborarea mai strînsă a popoarelor din fosta Monarhie nu a luat ființă nici pînă azi, și este îndoielnic că acest lucru se va produce vreodată.” conchide autorul studiului.

Popoarele aflate sub stăpînirea Imperiului Otoman nu se gîndeau la reformarea acestui imperiu, ci la destrămarea lui și formarea unor noi confederații. Rhigas Pherraios (1757-1798) a elaborat proiectul unei Republici Elene, bazat pe modelul francez, care ar fi cuprins întreaga Peninsulă Balcanică, inclusiv România. Ideea suferea de aceeași eroare ca și modelul său: republica ar fi avut o singură limbă de stat, cea greacă. În nordul, mai tradițional, polonezii erau adepții unor confederații antidinastice, născute din propria inițiativă a unor state-națiuni. Proiecte similare au fost elaborate și de unii ideologi slavi din Imperiul Habsburgic care nu acceptau nici ideea panslavismului promovat de Imperiul Țarist, nici ideea unei reforme a celui Habsburgic. Romsics menționează și programele naționale ale lui Ion Ghica (1817-1897) și Nicolae Bălcescu (1819-1852), care, în afara faptului că doreau unificarea Moldovei, Munteniei, Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, elaborau totodată proiecte de formare a unor federații între această Românie mare și Ungaria, respectiv între România, Ungaria, Serbia și Bulgaria. În mod similar, László Teleki (1811-1861), ambasadorul Ungariei la Paris, i-a propus lui Kossuth, în 1849, formarea unei confederații între aceste patru state. În emigrație, ca rezultat al colaborării dintre revoluționarii maghiari, români și sîrbi, au fost elaborate proiecte referitoare la Statele Unite Dunărene, cum ar fi cel al lui Bălcescu (din 1850). Primul război mondial, ca

și, mai înainte, revoluția din 1848-49, au reprezentat o perioadă propice pentru elaborarea unor teorii referitoare la confederații. Acestea însă nu au fost realizate niciodată. Conform autorului, „*proiectele de integrare ale mișcărilor revoluționare antidinastice referitoare la statele-națiuni independente din Europa Centrală și de Est au rămas promisiuni neîndeplinite care pe termen lung au lăsat drumul deschis atît expansiunii germane, cît și celei ruse*”.

Studiul lui László Diószegi, **Proiecte de unificare economică în bazinul dunărean în epoca crizei economice dintre 1929-1933** începe prin analiza noilor relații din Europa Centrală și de Est, apărute după primul război mondial. Spațiul dunărean a cunoscut o nouă influență politică: cea a Franței, care prin micile state națiuni, căuta „încercuirea” marelui rival, Germania. Apariția crizei economice a determinat însă reevaluarea priorităților în politica externă a Franței. Deși interesul britanic a scăzut mult față de această regiune, consolidarea economică a statelor nou formate a fost susținută de Londra. Teoreticianul „societății de consum”, J. M. Keynes, prin lucrarea „*Consecințele economice ale păcii*” (1919), a tras un semnal de alarmă cu mult înainte de declanșarea crizei. Germania, imediat după război, nu avea capacitatea de a influența regiunea. Dar pentru ieșirea din criza economică, soluția găsită era relansarea relațiilor tradiționale. A patra putere implicată în regiune era Italia, care, în opinia autorului, avea mai mult ambiții decît capacități reale.

Statele din această regiune s-au polarizat: cele noi se bucurau de independență, iar cele care pierduseră teritorii deplîngeau această situație. Ungaria lui Horthy refuza să recunoască realitatea istorică, fapt față de care țările din jur (îndrumate de Franța) au luat atitudine coalizîndu-se în Mica Antantă. Apariția crizei însă a dovedit că politica izolaționistă nu este eficientă din punct de vedere economic.

Primele proiecte de confederalizare se leagă de politica franceză, deosebit de activă în această perioadă. Ministrul de externe al Franței, Briand, a propus (în septembrie 1929) dizolvarea treptată a granițelor vamale în Europa, integrarea politică și economică, înființarea Pan-Europei. Proiectul Briand nu s-a bucurat de suport — marile puteri erau prea suspicioase față de o propunere franceză. S-a format o comisie pentru analiza problemei — astfel ideea a murit înecată în dosare întocmite de funcționari.

Germania și Austria au trecut de la teorie la practică în 1931, semnînd acordul de desființare a granițelor vamale. Acest acord a provocat reacții negative în întreaga Europă. Teamă că cele două puteri își unesc forțele a lansat o serie de proteste, dar și acțiuni pentru contracararea acordului: proiectul lui Beneș propunea formarea unei uniuni vamale între Austria, Cehoslovacia și Ungaria; proiectul Brocchi urmărea apropierea Austriei, Italiei și Ungariei; un colectiv

din Foreign Office-ul de la Londra a dezvoltat ideea realizării unei uniuni vamale între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, România, Iugoslavia și Bulgaria.

Tardieu, noul ministru de externe al Franței, a pornit o campanie în 1932, concentrată asupra consolidării economice a țărilor din Europa Centrală și de Est. Pentru a evita reacțiile negative ale Londrei, el a folosit ca bază proiectul britanic, amintind ca țări partenere Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și România. Germania a subminat însă proiectul oferind acorduri preferențiale atât Austriei, cât și Ungariei și României.

Odată cu ieșirea din criza economică, aceste probleme și-au pierdut actualitatea. Micile state din bazinul dunărean s-au dovedit neputincioase în fața ambițiilor germane. Expansiunea celui de-al treilea Reich a făcut inutil orice proiect de confederalizare, devenind prioritară păstrarea independenței acestor state.

Studiul lui András D. Bán, **Proiecte de federalizare și de confederalizare a Europei Centrale și de Sud-Est între 1939-47** tratează perioada marilor confruntări din Europa, în care existau două centre ale mișcărilor confederative: la Londra și la New York.

Primele succese au fost obținute la Londra, chiar referitoare la zona balcanică. Diferitele confruntări dintre țările balcanice s-au dovedit a fi acțiuni sinucigașe. Datorită disputelor, forțele acestor țări s-au diminuat, ele rămânând astfel fără replică în fața atacului Italiei sau a dezmembrării Iugoslaviei. Liderii politici, aflați în emigrație, văzând eșecul la care au contribuit, și-au reevaluat pozițiile. În aceste condiții s-a semnat acordul greco-iugoslav cu privire la Uniunea Balcanică la 15 ianuarie 1942. În acest acord nu se menționează termenul de confederație, dar din text reiese tendința spre o formă confederativă (prin uniune vamală, chiar uniune monetară).

După ce în anii '20-30 relațiile lor fuseseră conflictuale, Polonia și Cehoslovacia au elaborat acordul cu privire la formarea unei confederații (semnat la opt zile după cel greco-iugoslav). Sikorski vedea o confederație de la Marea Baltică la Marea Neagră și Adriatică, aflată între Germania și URSS, acordul bilateral rămânând astfel deschis și pentru aderarea altor state.

Guvernul Marii Britanii a fost deosebit de interesat în problema federalizării. Nu numai că a favorizat semnarea unor acorduri, dar s-a și implicat direct în elaborarea unor proiecte. Memorandumul Foreign Office-lui, „*Confederații din Europa de Est*”, definitivat la 1 septembrie 1942, descrie în mod amănunțit modul în care se poate implementa un proiect de federalizare, inclusiv avantajele și dezavantajele procesului. Memorandumul a fost lărgit în următorii ani cu studii referitoare la diferite teritorii, între care și Transilvania. (Specialiștii au elaborat șase posibilități de soluționare a problemei: 1. acordarea întregii Transilvanii Ungariei — această posibilitate s-ar fi ivit dacă în urma războiului România ar fi fost dezmembrată; 2. retrocedarea anumitor teritorii din Partium Ungariei; 3.

retrocedarea către Ungaria nu numai a părții de nord din Partium, cu populație majoritară maghiară, dar și a părții sudice, pentru a contrabalansa situația minorităților dintre cele două state; 4. Ungaria ar primi înapoi Partiumul, iar Secuimea s-ar bucura de autonomie; 5. Ungaria ar primi înapoi Partiumul și Secuimea, legate printr-un coridor; 6. Transilvania ar deveni o țară independentă.). S-a ridicat posibilitatea de a forma două confederații: una nordică, cu Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Austria, și una sudică cu Grecia, Iugoslavia, România și Bulgaria. Poziția României a stîrnit multe dispute, considerîndu-se că din perspectiva legăturilor economice, ea ar aparține confederației nordice, iar prin prisma modului de viață celei sudice.

În timp ce la Londra se semnau acorduri, la New York, unde funcționa Seminarul Federațiilor Europene, au fost dezvoltate teorii referitoare la confederații. Autorul studiului, András D. Bán înșiră un număr impresionant de ziare și reviste care ofereau spații acestor teorii, fie în limba engleză, fie în greacă, croată, poloneză etc.

În ultimele zile ale anului 1941, la propunerea președintelui SUA, F. D. Roosevelt, în cadrul Departamentului de Stat s-a format comisia denumită Advisory Committee on Post-War Foreign Policy, menită să elaboreze politica externă a Statelor Unite după război. Specialiștii comisiei au dezvoltat ideea Uniunii Statelor din Estul Europei, care urma să fie nu o federație, ci uniunea unor state independente, de la Rusia pînă la Germania, de la Estonia pînă la Grecia. O uniune legată de instituții comune nelegislative. Optica comisiei s-a schimbat în 1943, cînd s-a lansat ideea unei confederații nordice și a uneia sudice. Referitor la problema transilvană, o subcomisie a stabilit următoarele posibilități: 1. revenirea la granițele dinaintea anului 1940, menținîndu-se însă în acest fel o situație dificilă a minorității maghiare; 2. anexarea Transilvaniei la Ungaria, refuzată pentru că astfel 3 milioane de români ar aparține Ungariei; 3. acceptarea dictatului de la Viena, care însă ridica probleme de ordin economic, de transport și de circulație, și care ar fi presupus totodată ca un milion de români să trăiască în Ungaria; 4. crearea unui stat independent Transilvania, soluția care nu ar fi acceptată nici de România, nici de Ungaria. András D. Bán citează părerea președintelui subcomisiei, Isaiah Bowman: nici modificarea granițelor, nici schimbul de populație nu soluționează problema româno-maghiară și, ca atare, „să învețe să trăiască împreună”.

În această perioadă, și în URSS se căutau soluții pentru Europa postbelică. În privința Transilvaniei, autorul citează părerea lui Litvinov, coordonatorul Comisiei Tratatelor de Pace și Consolidare După Război: „1. Atît românii, cît și maghiarii își argumentează în mod convingător revendicările asupra Transilvaniei. 2. Se exclude posibilitatea de a satisface ambele părți. Orice soluție ar atrage nemulțumirea uneia sau alteia, eventual a ambelor părți. 3. Împărțirea pe criterii etnice este exclusă, datorită amestecului de populații. Numărul maghiarilor este

peste tot inferior celui al românilor. Secuii maghiari, în număr de 500 de mii, trăiesc în mod compact, dar prea departe de granița maghiară.” Astfel comisia Litvinov a propus ca după război Transilvania să rămână în cadrul României, dar în schimb România să renunțe la Basarabia și Bucovina în favoarea URSS-ului.

Poziția Uniunii Sovietice față de tendințele de federalizare a fost negativă, chiar dacă era vorba de acorduri dintre state ca Cehoslovacia și Polonia, din care s-ar fi putut naște simburile unei confederații slave, idee îndrăgită de adepții panslavismului.

După terminarea războiului în Europa, a devenit posibilă realizarea proiectelor de confederații. Prima inițiativă i-a aparținut lui Iosip Broz Tito, care gîndea în ipoteza unei confederații între Iugoslavia, Bulgaria și Albania. Tratatивele au început încă în octombrie 1944, concretizîndu-se în 1947 prin acordul referitor la uniunea vamală între Iugoslavia și Bulgaria respectiv Bulgaria și Albania. Cu ocazia vizitei lui Georgi Dimitrov la București, politicianul bulgar a menționat posibilitatea de a realiza o federație între România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și Grecia. La 23 ianuarie, *Pravda* a publicat, fără comentarii, acest discurs. Cinci zile mai tîrziu, *Pravda* a afirmat că „pentru aceste țări problema nu este federația sau confederația inventată, ci apărarea și consolidarea independenței și suveranității lor”. Stalin și-a dat seama de pericolul pe care l-ar reprezenta aceste state la adresa propriului imperiu dacă ar forma o confederație independentă. Autorul studiului se referă și la propunerile lui Petru Groza referitoare la o confederație dintre România și Ungaria, care ar fi reprezentat prima inițiativă în realizarea unei confederații dunărene mai largi.

Toate aceste inițiative din partea estică a continentului au fost sortite eșecului, în urma implicării Uniunii Sovietice în politica externă a țărilor aflate sub ocupația Armatei Roșii.

Studiul Pax Germanica. Proiecte germane despre viitorul Europei în timpul celui de-al doilea război mondial descrie cum ar fi arătat Europa dacă Hitler ar fi cîștigat războiul. După cum afirmă autorul, Pál Pritz, deși au fost redactate mai multe volume, deși au fost prelucrate tone de documente, multe întrebări au rămas încă deschise.

Gîndirea lui Hitler opera nu cu țări, ci cu popoare, separate genetic. Adept al teoriei darwinismului social, el considera că lumea aparține celor puternici, iar cei slabi trebuie să piară. Realitatea geografică nu se schimbă, se schimbă însă numărul populației, în consecință trebuind să se asigure spațiu vital unor popoare în dauna altora. Împotriva statelor care dețin teritorii intense (URSS, SUA) spera să realizeze o coaliție cu statele care, din motive geografice, sînt în criză de spații: Anglia insulară și Italia peninsulară.

În anul 1940, Karl August Clodius a propus formarea, prin instituirea uniunii vamale și monetare, a unui spațiu economic al Germaniei Mari, care să includă

Olanda, Belgia, Luxemburgul și Norvegia (indiferent dacă aceste state își păstrau sau nu independența).

Haushofer a elaborat în 1941 un proiect și mai ambițios, cel al unei Europe unite într-o federație condusă de Germania (din care a exclus în mod explicit Spania, Portugalia, Franța, Belgia, Olanda, împreună cu coloniile lor). În accepțiunea lui, Anglia ar fi format o putere maritimă împreună cu SUA, iar Japonia ar fi primit și ea un „spațiu vital” (fără să se specifice în dauna cui). Haushofer a categorisit popoarele pe criteriul de aderență la federație în popoare dușmănoase și greu de convins (de ex. polonezii), popoare care au tendințe de dominare (maghiarii), popoare greu de convins, dar cu șanse (danezii), popoare care, printr-o politică bună, pot fi convinse (românii, grecii, croații). Ca atare, referitor la Transilvania, Haushofer era de părere că în întregime trebuie să revină României, pentru că astfel Germania câștigă un aliat, iar Ungaria oricum ar fi o zonă rebelă, a cărei pierdere de putere este benefică federației.

După Stalingrad, Ribbentrop a elaborat un proiect pentru proclamarea unei uniuni de state, formate din Germania, Italia, Franța, Danemarca, Norvegia, Finlanda, Slovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Croația, Serbia și (cu semnul întrebării) Spania. Scopul proclamației ar fi fost eliberarea aliaților de frica că în urma războiului vor fi pur și simplu anexați Germaniei.

După cum afirmă Pál Pritz în încheiere, Pax Germanica ar fi reprezentat o povară grea pentru întreaga Europă, iar politicienii democrați și-au dat seama de acest pericol, acceptînd mai bine o colaborare cu sistemul bolșevic împotriva celui nazist, decît posibilitatea de a lăsa spațiu unei federații conduse pe baza ideologiei fasciste.

Rezultatele acestei colaborări sînt prezentate în ultimul studiu din volum, cel al lui Pál Márer, **„Blocul sovietic” ca model integraționist: aspecte economice, politice și militare**. După ce Armata Roșie a eliberat estul Europei de trupele germane, ea a instalat în această regiune regimuri subordonate Moscovei. Astfel URSS, pentru a-și consolida dominația, a creat instituții integraționiste bine controlate.

CAER-ul a fost creat în 1949, pentru a dezvolta relațiile economice dintre URSS, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia și România. În scurt timp au aderat Albania și RDG (ulterior numărul membrilor cu drepturi depline a crescut prin aderarea Mongoliei, Cubei și Vietnamului). Autorul separă două perioade distincte în evoluția CAER-ului: de la înființare pînă în 1960 Europa de Est a sprijinit dezvoltarea URSS-ului (mai slab dezvoltat), după care Europa de Est a devenit o povară pentru economia condusă de la Moscova.

Tratatul de la Varșovia a însemnat integrarea militară a regiunii. Prin înființarea lui în 1955, poverile cheltuielilor militare ale URSS puteau fi, în parte, împărțite cu statele vasale.

Autorul aseamănă sistemele integraționiste dezvoltate de URSS în regiune cu o roată, ale cărei spițe conduc spre un centru comun: Moscova. Părțile nu erau egale, puterile politice fiind obligate să adopte modelul impus. Un astfel de sistem nu avea stabilitatea necesară, astfel cu prima ocazie posibilă s-a și ruinat.

Volumul **Tendențe de integrare în Europa Centrală și de Est în secolul XIX și XX** nu oferă doar o retrospectivă istorică a teoriilor integraționiste, dar arată și persistența aceluiași dileme de-a lungul istoriei. Dintre ele să remarcăm una de actualitate: cea a liniei Huntington. Se observă că problema ridicată de Huntington nu este deloc nouă. Situația geopolitică a României a fost disputată și dezbătută în decursul istoriei, în funcție de simpatii și interese. □

István Haller

Contents

Editorial

5

REGIONALISM AND REGIONALISATION

Gérard Marcou

The French Experience in Regionalisation: Regional Decentralization within the Unitary State

7

The reformation of the French administrative system in the direction of regionalisation started in 1982 as a litigious issue having been often perceived as a threat to the unitary state and, consequently, as contrary to constitutional provisions. These fears have meanwhile proved to be groundless: while federalism and regionalism are incompatible with the constitution and do not enjoy the support of any significant political party, the regions have nevertheless gained importance, through their relative financial autonomy, in the decision making in certain areas as education and territorial planning.

There is no other country in Europe where the emergence of the nation is so closely related to the birth of the state. Regionalism and federalism have been supported in France's history by movements opposed to the Republic (the founder of the modern France). Regions here are not the expression of regional identities liable to lead to regionalist claims, but the expression of the necessity of smooth administration of the state territory — the regional borders were set up in 1955 by central decision, without consulting the local officials.

While the nature and the role of regions are still matters of contention in Europe, the French regional decentralization emerges as a new model, alternative to federalism and regionalism.

George Kassimatis – P. Lazaratos

The Legal and Institutional Status of the Regions in Greece

36

After a brief terminological clarification where the decentralization of the Greek administrative system is described as rather a result of a process of deconcentration, and also as different from the German model since "Regional state authorities have general competences in solving the issues of their regions. Central administration have, apart from their special competences, the competence and the responsibility of coordinating and supervising the regional authorities", the study outlines the historical background of decentralized system in Greece.

One of the oldest decentralized entities within the country has been the prefecture (Nomos), its structure having much in common with its French counterpart and its head being not elected, but appointed. A law issued in 1994 changed both the prefecture's and the prefect's status, turning

the former into a self-governed entity, and the latter into an official who is no longer appointed, but elected for a four-year term.

The prefecture was also the entity which rendered two attempts at regionalization irrelevant because the prefect's competences often overlapped the competences of the region's governor generating thus confusion.

The new attempt at regionalization through the successive 1986, 1987, 1994 laws were aimed at "coordinating, planning and programming of the regional development" and gradually distinguished between the first level of self-governance (towns and villages) and the second level of self-governance, the former's official heads not being included into the latter's structure (the regional council). The regional level of self-governance has financial competences which include direct cooperation with the European Union.

Given the novelty of the new administrative structure, it is still difficult to predict its evolution, its success or failure.

Ralf Kleinfeld – Theo A.J. Toonen

Political, Institutional and Legal Aspects of the Regions in the Netherlands

43

Regions in the sense of a governmental structure with a distinct constitutional status do not exist in the Netherlands, the notion itself being still unsettled. At first sight, provinces would be the entities to fit best the definition of a region, but, in fact, they are by far the least important level of government.

The principle of the decentralized unitary state still form the basic formula for Dutch public administration. It contains three elements: the concept of unitary state, the concept of decentralization, and the concept of co-governance. Central government, provinces and municipalities form the three administrative layers; the central government sets national policy while the provincial and the municipal authorities may supply additional service if these have not been provided for by central government. For a long time policy implementation took place in a two-level-system with the central government creating the legal and financial frame and the municipalities acting as the most important implementation agencies. The place and function of the provinces gradually became of higher importance when planning and coordination became a more prominent precondition in the policy-making process. Provinces got more and more involved in those tasks that had a scale larger than the abilities of the single municipality and that were at the same time smaller than the needs of nation-wide coordinated action.

The emerging European structures may be a factor of reinforcing the provinces and municipalities' position within the Dutch administrative system.

Gurutz Jáuregui

The Nation and The National State in View of the European Union

61

The present political world order, having its inception in the Renaissance and its peak in the formation of national states, is challenged by the economic globalization which renders state borders and sovereignty more fluid. Nevertheless, in Europe, for instance, the political scene, while theoretically unanimous on the necessity of European unification, practically displays hesitation, controversies, and lack of will.

Nation states are now challenged both by the growing interdependence in the social, economical, political, and military fields, and by the autonomy claims of the collective or/and regional identities they contain. It is supposed that nation states will carry on their integration into larger structures,

and will, complementarily, give away a great part of their competences to the entities within.

While the emergence of nation states brought about the endeavour to level the diversity of identities, the processes now under way are aimed at preserving and encouraging otherness. The peaceful coexistence of different identities is better served by federal mechanisms which provide the proper framework for striking a balance between (supranational) unity and (subnational) diversity. The difficulties arise when considering the actual construction of such a European mechanism — different countries are differently structured, falling into three not so distinct categories representing as many stages of adequateness to federal structure: federal states (Germany, Switzerland), states which have undergone a devolutionary process (Great Britain, Spain), and decentralized unitary states (France, the Netherlands).

Alexandru Cistelean
The Failed Province

77

History has continuously been re-written to legitimize the present; the reference point for the history of Romania is its birth in 1918 through the union of the Kingdom of Romania with the provinces of Transylvania and Bessarabia. The Union acquired from the very beginning a mythical aura and maintained it even during the communist regime which imprisoned the central figures of the Union's making.

In spite of its aura, the event proves, at a closer and unprejudiced look, to not have been so smooth as described in history handbooks or in festive speeches. The Great Union (as it is usually referred to) was perceived by the central government in Bucharest rather as an annexation — epitomized in the formulae of "Transylvania without Transylvanians" and of "guests in their own home". The latter one internalized by the Transylvanians themselves among whom many still fear they might be given away.

Never since 1918 have there been conceived policies to bridge these gaps: marginalized before 1918 within the Dual Monarchy, Transylvania has hoped to find a more suitable place within Romania (and the province has been, at least partially, entitled to crave for an equal footing since it has always been closer to European values than any other Romanian province), but, instead, she turned into a disappointed, then a failed province. To this contributed the arrogance of the center as well as Transylvanians' clumsiness in politics and their wasting of its religious difference (the history of the Romanian Greek-Catholic Church which, unlike Orthodoxy, reconnected Romanians to the Latin family of peoples, has been one of martyrdom).

It is now Transylvania's turn to "conquer" Romania for the progress of both of them.

Gábor Kolumbán
Romania in a "Europe of Regions"

86

Regions existed in the history of Europe long before the idea of a "Europe of Regions", but they were eclipsed by the nation states which, as such, are now unable to cope with the challenges of integration. Therefore, nation states are compelled to consider giving away some of their sovereignty, both upwards (to European institutions) and downwards (to the regions within).

The reappraisal of the concept of region should take into account two related facts: European integration and economical globalisation, the former being, to a great degree, a response to the latter; the strengthening of regions can be viewed as counterbalance for these "threats". On the other hand, regions have come to the fore as European integration acquired, apart from the economical dimension, a cultural one, being understood as a union of diversities.

In this context, Romania's political will to regionalisation is rather weak. The process was started in partnership with European institutions which provided the funds for researches in

regional discrepancies and resulted in a document without official status and which divided the territory into eight macroregions (the counties being the entities usually referred to as regions). Nevertheless, the counties have initiated by themselves cooperation agreements, thus setting up an intermediary administrative level (though not one to enjoy a juridical status).

Finally, coming to the issue of regionalism, it should be noted that it has a political source as well as a historical source, both carrying a tension potential. Consequently, regions should not be conceived of in a hard form, where the borders between them are rigid and closed, but in a soft, opened form allowing for criss-cross initiatives and cooperation.

DIALOGUE

From the "Transylvanian Issue" to the "European Issue" 103

If modernity has been the age of the nation states, postmodernity has brought about the postnational states. In the case of Romania, the question arises whether she will carry on pursuing the integration model notwithstanding that she will not be able to integrate into Euro-Atlantic structures in the next few years, or she will get stuck into an undecided political mode. Here Transylvania, whose tradition is preeminently national, should accordingly reinvent its tradition and turn into the tank engine able to pull the rest of Romania to Europe. To accomplish this, Romania as a whole must, in its turn, distinguish between the national idea and that of the ethnic, and she must also shift from rural traditions to an urban mentality; another starting point could be the critical redeeming of Transylvania's federalist traditions.

CASE STUDY

Marius Cosmeanu

Romanian (Fu)tourism: Migration Strategies Through Hungary 122

Based on various data sources, the study highlights the main characteristics of the Romanian illegal migrants in the general context of other foreign (transit) migration in Hungary. Presenting primarily a qualitative analysis of the topic, the work describes the evolution of the Romanian migrational process through Hungary since the end of the communist period (started as soon as Hungary opened up its borders to the former East German citizens) up to the present; it also tries to determine the expectations of the phenomenon.

While during the communist regime the main reason for leaving the country was of political nature, today the reasons are no longer political or conflictual (as they were at the beginning of the transition period), but economic. Another push factor is the growing political convergence of Eastern European states with those of Western Europe.

The most important place to cluster Romanians in groups and also the most symbolically charged one is the Moscow Square in Budapest, this being the reason why the study concentrates on the analysis of the socio-dynamic of the place which epitomizes the features of the phenomenon considered as a whole.

A person entering a foreign culture and wishing to become part of it, must pass through each stage of the socialisation process. For the Romanian irregular immigrants in Hungary, since most of them do not intend to settle here, the integration process finishes even before its proper inception. Thus, irregular Romanian immigrants in Hungary are confronted here with new push and pull factors, their discontent remaining unchanged.

DOCUMENT

The OSLO Recommendation Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note

138

The Oslo Recommendations focus primarily on those situations involving persons belonging to national/ethnic groups who constitute the numerical majority in one state but the numerical minority in another (usually neighbouring) state, thus engaging the interest of governmental authorities in each state and constituting a potential source of inter-state tension if not conflict since such tensions have, indeed, defined much of European history.

It is important to note that all OSCE States are bound by United Nations obligations relating to human rights, including minority rights, and that the great majority of OSCE States are also bound by the standards of the Council of Europe.

International human rights instruments refer to the linguistic rights of national minorities, i.e. the right of persons belonging to national minorities to use their language in the private and public spheres in a number of different contexts. On one hand, language is a personal matter closely connected with identity. On the other hand, language is an essential tool of social organisation, which in many situations becomes a matter of public interest. Certainly, the use of language bears on numerous aspects of a state's functioning. In a democratic state committed to human rights, the accommodation of existing diversity thus becomes an important matter of policy and law. Failure to achieve the appropriate balance may be the source of inter-ethnic tensions.

Insofar as existing standards of minority rights are part of human rights, the Oslo Recommendations presume compliance by states with all other human rights obligations including, in particular, equality and freedom from discrimination, freedom of expression, freedom of assembly and of association, as well as all the rights and freedoms of persons belonging to national minorities.

They also presume that the ultimate object of all human rights is the full and free development of the individual human personality in the conditions of equality. Consequently, civil society should be open and fluid and, therefore, integrate all persons, including those belonging to national minorities. Insofar as the use of language is also a fundamentally communicative matter, the essential social dimension of the human experience is also fully presumed.

The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities attempt to clarify, in relatively straight-forward language, the content of minority language rights generally applicable in the situations in which the High Commissioner on National Minorities is involved. In addition, the standards have been interpreted in such a way as to ensure their coherence in application. The Recommendations are divided into sub-headings which respond to the language related issues which arise in practice. A more detailed explanation of the Recommendations is provided in an accompanying Explanatory Note wherein express reference to the relevant international standards is to be found.

The Recommendations may provide a useful reference for the development of state policies and laws which will contribute to an effective implementation of the language rights of persons belonging to national minorities, especially in the public sphere.

Although these Recommendations refer to the use of language by persons belonging to national minorities, it is to be noted that the thrust of these Recommendations and the international instruments from which they derive could potentially apply to other types of minorities. The Recommendations are meant to clarify the existing body of rights. They are not meant to restrict the human rights of any person or groups of persons.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Nadia Badrus

Saxon Scholars on Jewish People

158

The Jews' representation in the mentality of Christians has always been a paradoxical one: they have been the symbol of otherness and, at the same time, of relatedness since both Christians and Jews recognise the Old Testament as their founding book. Modernity, and its setting up of the nation state model, was only to complicate even more the perception of Jews: they were the only people without a homeland. The Saxon scholars in Transylvania are no exception; while interested and specialising in Jewish culture, they nevertheless contributed to the reinforcement of stereotypes about Jews.

FACES OF EUROPE

Jean-Jeaques Furer

Switzerland and Its Languages

167

Although often referred to as a model of minority languages treatment, Switzerland is not yet a model of equity proper. Only three languages (German, French, Italian) of the four spoken in the Confederation enjoy a full official status. Rhaeto-Romanic, according to legal provisions, shall be used "in the contacts between the Confederation and the Rhaeto-Romanic speaking persons". The two principles underlying the legal status of languages in Switzerland are that of territoriality and that of freedom of languages. In the public sphere, unfortunately, the freedom of languages is partially restricted by their territoriality.

ECUMENICA

Michael Bordeaux

Glasnost and the Gospel: The Emergence of Religious Pluralism in Russia 179

The collapse of the communist regime and ideology has opened the way for a fervent religious activity. Yet, unaccustomed to religious pluralism, Russian political decision-makers responded by attempting to limit the involvement of foreign churches and faiths into Russian society, and clearly favouring the prevailing Russian Orthodox Church.

REVIEWS

Bán D. András, Diószegi László, Márer Pál, Pritz Pál, Romsics Ignác

Integrationist Tendencies in Central and Eastern Europe

in the 19th and 20th centuries

195

The Central and Eastern Europe is known rather for its repeated disintegrationist movements, but, as the five contributions in the volume show, they coexisted with other, marginalised and, therefore, failed attempts aimed at integration. The present European integrationist trend is not lacking a tradition, after all.

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: László Zsolt Pápai

Culegere: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

